

J. A. FRIDERICIA

ADELSVÆLDENS SIDSTE DAGE

DANMARKS HISTORIE

FRA

CHRISTIAN IV'S DØD TIL ENEVÆLDENS INDFØRELSE

(1648 — 1660)

KJØBENHAVN

P. G. PHILIPSENS FORLAG

TRYKT HOS J. JØRGENSEN & CO. (M. A. HANNOVER)

1894

FORORD.

Da jeg i Aaret 1881 havde udgivet andet Bind af *Danmarks ydre politiske Historie i Tiden fra Freden i Lybek til Freden i Kjøbenhavn (1629—1660)* og dermed havde bragt Fremstillingen ned til Freden i Brømsebro 1645, var det min Agt at føre dette Arbejde til Ende med et tredje og sidste Bind. Ikke lang Tid gik dog hen, inden jeg ændrede min Plan. Allerede under Udarbejdelsen af de to første Bind havde jeg følt det uheldige i at skille de indre og ydre Forhold fra hinanden i en Periode, hvor Vekselvirkningen mellem dem var af indgribende Natur. For den følgende saa afgjørende Tid kom en Begrænsning til den ydre politiske Historie til at synes mig endnu misligere. Jeg besluttede mig derfor til at forsøge en Skildring af Danmarks indre og ydre Historie i Tiden fra Christian IV's Død 1648 til Enevældens Indførelse 1660. Skjønt jeg vel vidste, at Arbejdet derved blev langt større og vanskeligere, og at det som Følge deraf blev end mere tvivlsomt, om det kunde gennemføres paa en fyldestgørende Maade, overvandt dog disse Betænkeligheder ved Følelsen af, at jeg vilde paatage mig en maaske nyttigere, i alt Fald en for mig selv mere tilfredsstillende Gjerning. Om Skriftet, som det nu fore-

FORORD.

ligger, skal jeg kun sige, at dets Hovedopgave har været at vise, hvorledes de forskjellige Stænder og Statsfaktorer brødes med hverandre i Adels- og Rigsraadsvældens sidste Dage, og hvilke politiske, sociale og personlige Forudsætninger, der var til Stede for, at Kongemagten tilsidst kom til at paatrykke Danmarks Regering Enevældens Stempel. Om dette Midtpunkt har jeg søgt at gruppere Fremstillingen af de indre og ydre Forhold, af Fredens og Krigens Historie.

Hovedgrundlaget for mit Arbejde har foruden den trykte Literatur selvfølgelig været Rigsarkivets og de herværende Bibliothekers Samlinger; fra danske Arkiver har jeg tillige ved Hr. Pastor Crones Velvilje faaet et Par Oplysninger fra det paa Ravnholt. Men ved Siden heraf har jeg ved en Række Rejser undersøgt udenlandske Arkiver og Bibliotheker, nemlig det norske Rigsarkiv (betegnet i Kildehenvisningerne som N. A.), det svenske Rigsarkiv (S. A.) med det nu dér deponerede Skoklosters Arkiv (Skokl.), det kgl. Bibliothek i Stockholm, Upsala Universitetsbibliothek, Rigsarkivet i Haag (H. A.) og det derværende kgl. Bibliothek, Amsterdams Arkiv, Udenrigsministeriets Arkiv i Paris (P. A.) og det derværende Nationalbibliothek (Bibl. nat.), the Record Office i London (L. A.) og British Museum, det preussiske Statsarkiv i Berlin (B. A.) og det kgl. Bibliothek sammesteds, det saksiske Statsarkiv og det kgl. Bibliothek i Dresden, det kejserlig-østrigske Arkiv i Wien (W. A.), det meklenburgske Statsarkiv i Schwerin, Statsarkivet i Hannover og Bibliothekerne dér, i Göttingen og i Wolfenbüttel. I de allerfleste af disse Samlinger har jeg haft et rigt Udbytte, og det er mig en kjær Pligt at udtrykke min oprigtigste Tak for den store Forekommenhed, der allevegne er vist mig af Samlingernes Forstandere og øvrige Embedmænd; særligt gjælder Takken dog vort eget Rigsarkiv og det store kgl. Bibliothek. Jeg skal bemærke, at med Hensyn til Rigsarkivet har jeg kun undtagelsesvis anført selve dette (med Mærket R. A.) som Regæl er kun de enkelte

FORORD.

derværende Samlingers Navne anførte og Rigsarkivet underforstaaet.

En Polemik mod tidligere fremsatte Paastande har jeg saa godt som helt afholdt mig fra i Teksten, og selv i de bag efter Teksten givne Kildehenvisninger og Anmærkninger har jeg, til Dels af Pladshensyn, kun ved afgjørende Punkter indladt mig paa en saadan. — Alle Tidsangivelser i Teksten er reducerede til den dengang i Danmark brugte gamle Stil; derimod er i Noterne selvfølgelig Brevenes og Aktstykkernes oprindelige Datering bibeholdt.

Slutteligt skal jeg fremhæve, at det vilde have været mig umuligt baade at foretage Rejser i saa stort Omfang og herhjemme at anvende den Tid, jeg har haft til overs fra mine Embedsforretninger, til disse Studier uden offentlig Understøttelse. Jeg aflægger herved min ærbødigste Tak for hvad der fra Staten, Kommunitetet, Carlsbergfondet og den grevelige Hjelmstjerne-Roscencroneske Stiftelse er tilstaaet mig af saadan Understøttelse.

Frederiksberg, 1 Marts 1894.

J. A. Fridericia.

INDHOLD.

Første Bog: Kongevalget.

Første Afsnit: Christian den Fjerdes sidste Dage. Side

Freden i Brømsebro Christian IV og Kirstine Munk. Hendes Børn og Svigersønner. Hannibal Sehested. Korfits Ulfeldt Hertug Frederik. 3

Andet Afsnit: Mellemregeringen, Kongevalget og Haandfæstningen.

Christian IV's Død Ulfeldt som Magthaver. Rigsraadet overtager Regeringen. Svogerpartiets Ønsker. Stænderne samles 1 April 1648 Haandfæstningernes almindelige Karakter Indflydelser paa den ny Haandfæstnings Affattelse. Modsætningen mellem Adel og Rigsraad. Stændermødernes hidtidige Udvikling. Adelen's Fordringer Rigsraadet overfor Adelen og Hertug Frederik. Kongevalget. Haandfæstningens Underskrift 8. Maj 1648 12

Tredje Afsnit: Den fortsatte Mellemregering indtil Kongens Hylding.

Rigsraadets fortsatte Regering Statsgjælden. Udlæg af Krongods. Lensvæsenet Hyldingen i Kjøbenhavn 6. Juli, i Christiania 24. Aug. Spænding mellem Kongen og det ulfeldtske Hus. Hannibal Sehesteds Stilling 29

Anden Bog: Kongedømmet og Stænderne.

Første Afsnit: Kongedømmet.

Rigsraadets Souverænitæt. Kongedømmets Begrænsning. Dets tilbageblevne Myndighed. Muligheder for dets Magtforøgelse. 37

INDHOLD.

Andet Afsnit: Rigsraadet og Adelen.

Side

Rigsraadets ved Haandfæstningen forøgede Magt. Svaghederne ved dets Stilling. Samfundets Deling i Stænder. Adelen's Idealers. Dens Stilling som Godsejere. Privilegierne for dens Gods. Dens personlige Privilegier. Dens Faatallighed. Dens Forhold til de andre Stænder. Dens Dannelsesstrin. Dens Formuestilstand 40

Tredje Afsnit: Gæjstligheden.

Gæjstlighedens Bestanddele. Dens politiske Standpunkt 62

Fjerde Afsnit: Borgerstanden.

Borgerstandens Fremskridt fra Middelalderens Slutning. Dens Opposition mod Adelen. Fremskridtet kun relativt. Folkemængden i Byerne. Bevægeligheden i deres Befolkning. Strid mellem Kjøbmænd og Haandværkere. Lavene. Magistraterne. Kongelige Tjenere. Handelens Tilstand. Fattigdom i Kjøbstæderne. Muligheder til Udvikling af borgerlig Energi 64

Femte Afsnit: Bondestanden.

Jordegne Bønder. Tilbagegangen i Fæstebøndernes Kaar. Høveriet. Andre Byrder. Vornedskabet. Landgilden. Nedlæggelser af Bøndergaarde. Tilbagebleven Kraft hos Bondestanden. Dens politiske Stilling 82

Tredje Bog: Fra Kongens Tronbestigelse til Svogerpartiets Fald (1648—1651).

Første Afsnit: Kongens første Regeringshandling.

Kongens Tilbageholdenhed i Kongeriget. Hans Virksomhed i Hertugdømmene. Christian Pentz. Hylningen i Flensborg 6. Oktbr. Rivninger med Ulfeldt. Kroningen 23. Novbr. 103

Andet Afsnit: Korfits Ulfeldts Sendelse til Nederlandene.

Sverigs Magtskilling efter den westfalske Fred. Stridspunkter med Sverige. Korfits Ulfeldts Politik. Hans Gesandtskabsrejser til Frankrig og Nederlandene 1646—47. Danmark og Nederlandene. Forhandlinger om Sundtoldens Aflysning. Ulfeldt i Holland 1649. Forbundstraktaten og Redemtions-traktaten af 29. Septbr. 107

Tredje Afsnit: Begyndende Strid.

Forholdene under Ulfeldts Fraværelse. Joakim Gersdorf. Peder Vibe. Rivninger mellem Adel og Rigsraad om Landkommissarierne, mellem Rigsraadet og Hannibal Sehested. Anders Bille og den norske Hær. Frederik III's Stilling til Sehested. Ulfeldts Hjemkomst. Brud mellem Kongen og Ulfeldt i Begyndelsen af 1650. Kongens Angreb paa Svogerpartiet. Prins Christians Valg Juni 1650. Forhandlinger om Krongodsets Udlæg. Paalæg af Acoise. Kjøbenhavns Modstand. Hans Nansen 116

INDHOLD.

Side

Spænding med Sverig. Danske Gesandter i England Engelske Skibe anholdte i Sundet Septbr. 1652. Traktat med Nederlandene Febr. 1653. Dansk Gesandtskab til Sverig. Svenske Forslag. Kayser paa ny i Danmark. Rescissions-traktaten Septbr. 1653. Fred mellem England og Nederlandene og mellem England og Danmark 1654	207
---	-----

Tredje Afsnit: Østersøspørgsmaalet og Karl Gustafs Krig i Polen 1655 indtil Maj 1656.

Karl Gustaf. Hans Brud med Polen Juni 1655 Østersøspørgsmaalet. Forhandlinger med Danmark. Nederlandenes Vaklen. Deres Gesandtskab til Danmark 1656 Karl Gustaf og Brandenburg. Nederlandene sender en Flaade til Østersøen	218
---	-----

Fjerde Afsnit: Danmarks Forhandlinger om Alliancer mod Sverig (Maj—Decbr. 1656).

Nederlandsk-dansk Flaade til Danzig. Ruslands Tilbud til Danmark. Brandenburgsk Gesandtskab Frederik III opfordrer Rigsraadet til Rustninger Ellbingtraktaten 1. Septbr. Rigsraadet tilraader Fred. Ellbingtraktaten ratificeres ikke. Nyc Forhandlinger med Brandenburg. Christopher Sehested som Gesandt til Kejseren Decbr. 1656	228
---	-----

Femte Afsnit: Krigen besluttes.

Kongen toreslaar atter Raadet Rustninger Decbr. 1656 Raadets Svar. Krigsforberedelser. Sehesteds Forhandlinger i Wien Nederlandenes Holdning. Stændermødet i Odense Febr. 1657 Forhandlinger med Sverig. Kejser Ferdinand III nærmer sig Danmark. Hans Død i Marts. Rigsraadets Samtykke til Krigen i April. Ansaret for Krigen Danmarks Svaghed. Hertugen af Gottorp. Karl Gustafs Stilling. Krigserklæringen 1. Juni.	239
---	-----

Sjette Bog: Den første Krig med Sverig (Juni 1657 til Febr. 1658).

Første Afsnit: Krigsplanerne.

Hovedhæren samlet paa Halvøen. Kongens Planer om Bremens og Verdens Tilbageerobring. Ingen bestemte Ordre før Krigserklæringen. Anders Bille og hans Krigsraad. Ordre til ham af 3. Juni om Angreb. Indfaldet i Bremen.	265
---	-----

Andet Afsnit: Karl Gustafs Indrykning i Halvøen og Kampene Øst for Sundet.

Karl Gustafs Marsch fra Preussen og Indfald i Holsten. Frederik III med Flaaden til Østersøen. Modstanden i Holsten opgives. Hertugdømmerne besættes af Fjenden. Karl Gustaf standser for Frederiksodde. Det øvrige Jylland besættes. Svensk Angreb paa Skaane mislykkes. Dansk Indfald i Halland. Operationer til Søs. Frederiksoddes Belejrning.	271
--	-----

INDHOLD.

Side

Tredje Afsnit: Den politiske Situation.

Karl Gustafs Planer om Danmarks Deling. Forbund mellem Kongen af Ungarn og Polen Udtelt i svensk Tjeneste. Karl Gustafs Fredsbetingelser. Hans Forbund med Gottorp Frankrigs og Englands Ønske om Fred. Forbund mellem Danmark og Polen Brandenburg skiller sig fra Sverig. Forhandlinger med Kongen af Polen. Nederlændenes Holdning. Almindelig Forvirring i Danmark. Pengemangel 279

Fjerde Afsnit: Frederiksdødes Erobring.

Stormen paa Frederiksdøde 24 Oktbr 1657. Forberedelser til tornyet Modstand. Opløsning i Forholdene. Forbund mellem Kongen af Ungarn, Brandenburg og Polen 30 Jan 1658 294

Femte Afsnit: Overgangen over Belterne.

Streng Vinter. Karl Gustafs Planer om Fyns Erobring Slaget ved Tybring Vig 30 Jan Fyn besættes Overgangen over Storc Belt 6. Febr. Nakskovs Oveigivelse Forberedelser til Forsvar af Kjøbenhavn . . . 301

Sjette Afsnit: Freden i Roskilde.

Frederik III søger Fred Underhandlinger i Vordingborg Præliminærfred i Tostrup 18. Febr. Freden i Roskilde 26 Febr 311

Syvende Bog: Mellem Krigene (Marts til August 1658).

Første Afsnit: Kongemødet paa Frederiksborg og Karl Gustafs Planer.

Kongemødet 3.—5. Marts Karl Gustafs Planer og hans Fordringer til Danmark. Forhandlinger berammede i Kjøbenhavn 323

Andet Afsnit: Tilstande og Stemninger i Danmark.

Stemninger overfor Sverig. Kjøbenhavns Krav om Rettigheder. Rigsraadets og Adelenes Mistornøjelse med Forholdene. Rigsraadets Forslag om Indretning af Kollegier og om en stændersk Forfatning. Forhandlinger med Gottorp. Sammenstød mellem Rigsraadet og Kongen 328

Tredje Afsnit: Forhandlingerne i Kjøbenhavn.

Forhandlingerne i Marts og April. Karl Gustaf forlanger Indrømmelser, før han rømmer Danmark. Overenskomst med Gottorp 2. Maj. Frederik III opnaar Souverænitet for sin Del af Slesvig Hans mulige Planer om en Statsomvæltning. Fortsatte Forhandlinger med Sverig om forskellige Stridspunkter. Danmark giver efter 335

Fjerde Afsnit: Bruddet.

Karl Gustafs Planer om en ny Krig. Aarsagerne dertil. Hans Over-
 vejelser og Vaklen. Leopold I valgt til Kejser. Karl Gustafs endelige
 Beslutning. Landgangen i Korsør 7. Aug. 342

**Ottende Bog: Den anden Krig med Sverig
 (August 1658 til Maj 1660).**

Første Afsnit: Forsvarsforberedelser og Kjøbenhavns Privilegier.

Indtrykket af Fredsbruddet. Kongen og Stænderne Kjøbenhavns
 Privilegier 10 Aug Vanskelighederne ved Byens Forsvar Udfoldelse af
 Energi. Forsvarsstyrken og Officerene 353

Andet Afsnit: Kjøbenhavns Belejring begynder. Kronborg falder.

Mogens Høgs og Christen Skeels Sendelse Belejringens Begyndelse
 Heldige Udfald. Slappelse og Uenighed i Kjøbenhavn Kronborgs Over-
 givelse 6. Septbr. Jakob Dannetor. Fægtning paa Amager 10. Oktbr. 363

Tredje Afsnit: Danmark faar Hjælp.

Nederlandene sender en Flaade under Wassenaer og Tropper til
 Danmark. Søslaget i Sundet 29. Oktbr. Kjøbenhavn undsættes. Rhin-
 forbundet. Kurfyrsten af Brandenburg rykker Danmark til Hjælp med de
 Allieredes Hær; den overskidei Holstens Grænse 22 Septbr Neutralitets-
 forlig med Gottorp 15 Novbr. Kurfyrstens Utilbøjlighed til at føie sin
 Hær til Sjælland. Als's Erobring 4. Decbr. Frederik III's Misfornøjelse med
 Nederlandene 372

Fjerde Afsnit: Throndhjem, Bornholm, Skaane.

Throndhjems Tilbageerobring 11. Decbr. Bornholms Befrielse Decbr.
 Skaane efter Roskildefreden. Mislykket skaansk Sammensværgelse. Forsøg
 paa at erobre Kronborg 388

Femte Afsnit: Stormen paa Kjøbenhavn.

Forholdene i Kjøbenhavn. Forhandlingene om Redaktionen af Stadens
 Privilegier. Deres endelige Udstedelse 24. Marts 1659. Forberedelser til
 Storm. Stormen 11. Febr. 400

Sjette Afsnit: Skuffelser.

Haab om at faa de Allierede til at fordrive Svenskerne fra Sjælland.
 Kurfyrstens Utilbøjlighed dertil. Uafgjørende Søslag under Møn 30. April.
 Langeland og Falster erobres af Svenskerne i Marts og April. Nakskov
 belejres. Wassenaers Ængstelighed. Kurfyrstens mislykkede Forsøg paa at
 gaa over til Fyn i Juni. Sammensværgelse for at erobre Kronborg; dens Op-
 dagelse. 413

Syvende Afsnit: Vestmagterne og den første Haager-Koncert.

Frankrigs Bestræbelser for at bringe Sverig til Fred i den Hensigt at vende dets Kraft mod Østrig. Traktat mellem Frankrig og England 24. Jan. 1659. Ogsaa Generalstaterne stemte for Fred i Norden Underhandlingene mellem de tre Magter i Haag. Haager-Koncerten 11. Maj. Dens Betydning. Jan de Witts Politik.

420

Ottende Afsnit: Vestmagternes fortsatte Bestræbelser for Freden.

Engelsk Flaade under Montagu kommer til Sundet April 1659 De nordiske Magters Misfornøjelse med Haager-Koncerten Ny nederlandsk Flaade under de Ruyter kommer til Danmark Den anden og tredje Haager-Aftale af 14. og 25 Juli Fredsbetingelser forelægges de nordiske Konger Frederik III's Haab om de hollandske Flaaders Hjælp skuffes. Nakskovs Overgivelse 15. Juli. Træfning i Ebeltoft Vig Kejseren vil angribe Pommern Stemningen i Kjøbenhavn. Frederik III erklærer sig for Fred. Karl Gustaf afviser Haager-Koncerten. Frederik III antager den 25 Aug. Fredsunderhandlingerne aabnes udenfor Kjøbenhavn

431

Niende Afsnit: Fyns Gjenerobring.

Frederik III's Haab om at opnaa bedre Vilkaar end Haager-Artiklerne Generalstaterne vil opretholde disse, men optræder aktivt mod Sverig. Forsøg paa Ystads Erobring i Septbr. Plan om Fyns Erobring. Angrebsstyken og Føererne. Schacks Landgang ved Kjerteminde 31 Oktbr. Eberstein gaar over Lille Belt 4 Novbr. Schacks og Ebersteins Uenighed Slaget ved Nyborg 14. Novbr

444

Tiende Afsnit: Karl Gustafs Død.

Indtrykket af Slaget. De danske Forhaabninger. De svenske Fredsbetingelser. Mislykket Angreb paa Norge Jan. Febr. 1660 Karl Gustafs Død 13. Febr.

456

Ellevte Afsnit: Fredsforhandlinger og den politiske Situation.

Den ny svenske Regerings Holdning. Danske Gesandter i Brunsvig og Nederlandene. Generalstaterne fastholder Haager-Aftalerne. Frankrigs og Englands Holdning. De hollandske Gesandter nærmer sig Sverig; de Ruyter faar Ordre til at holde sig stille Den svenske Flaade indespærrer Kjøbenhavn. Forhandlinger mellem Sverig, Polen, Brandenburg og Kejseren. Freden i Oliva 23. April. Frederik III gjenoptager Fredsunderhandlingerne. Stridsspørgsmaal Korfits Ulfeldts Stilling. Forhandlinger med Gottorp

462

Tolvte Afsnit: Freden i Kjøbenhavn.

Den hollandske Flaade standser den svenske 25 April. Udsigt til Brud. Hannibal Sehesteds Ophold i den svenske Lejr Han virker for Freden. De

INDHOLD.

Side

Svenskes Indrømmelser Det bornholmske Spørgsmaal Freden i Kjøbenhavn 26. Maj. Sehested i Stockholm. Fredens Betydning. De to Kriges Resultat	476
--	-----

Niende Bog: Statsforandringen 1660.

Første Afsnit. Stillingen før det store Stændermøde.

Landets og Finansernes Tilstand. Skatteplaner Ovevejelser om Hærens Reduktion. Strid mellem Kongen og Rigsraadet Adelen og Raadets Stilling. Kjøbenhavns Fordringer Kongedømmets Vinding under Krigen. Korfits Ulfeldts og Leonora Christinas Fængsling 25 Juli Kongens Planer og hans fortrolige. Stændermøde indkaldes	491
--	-----

Andet Afsnit: Stændermødets Aabning. Skattespørgsmaalene.

Stændermødets Aabning 10. Septbr Konsumtionsskat foreslaas. De lavere Stænders Fordring paa Lighed i Beskatningen Adelen og Universitetet. De lavere Stænder forener sig under Kjøbenhavns Frihed. Adelen gjør Indrømmelser Reformprojekter fra Borgerstandens Side. Forslag om Lenenes Bortforpagtning	504
---	-----

Tredje Afsnit: Arveregeringens Overdragelse.

Stændermødets hemmelige Historie Sammensværgelsen til Arveregeringens Gjennemførelse. Det første Forslag om Arveregeringen. Møderne den 8. Oktbr De lavere Stænder hos Kongen. Regeringens Magtudfoldelse. Stemningen i Kjøbenhavn. Frygt for Blodsudgydelse. Rigsraadet og Adelen giver efter. Arveregeringen overdrages Kongen 13. Oktbr Betydningen heraf	515
--	-----

Fjerde Afsnit: Haandfæstningens Kassation. Arvehyldingen. Stændermødets Opløsning.

Kongen nedsætter et Stænderudvalg. Dets Forhandlinger og Beslutning 14. Oktbr. Haandfæstningen tilbagegives Kongen den 17 Arvehyldingen den 18. Rigsraadets Magt brudt. Stændernes Andragender om Privilegier. Nye Skatter. Mødet opløser sig.....	531
--	-----

Femte Afsnit: Enevoldsarveregeringsakten.

Den forfatningsmæssige Stilling. Kongens Holdning og Planer. Arveakten bekræftes. Den anden Arvehylding den 15. Novbr. Bøndernes Andragende. Udkast til nye Akter. Enevoldsarveakten af 10. Jan. 1661. Privilegierne af 1661. Kongeloven. Slutning.....	542
---	-----

Kildehenvisninger og Anmærkninger	III
---	-----

FØRSTE BOG.

KONGEVALGET.

FØRSTE AFSNIT.

Christian den Fjerdes sidste Dage.

Freden i Brømsebro danner et sørgeligt Tidsskjel i Danmarks Historie. Riget laa lamslaaet Dets Finanser var ødelagte, dets Hjæpekilder udsugede; det havde maattet opgive ethvert Krav paa sin fordums Stormagtsstilling i Norden og paa sit fordums Herredømme over Østersøen; det havde tabt vidtstrakte Provinser i Norge, og Hallands Pantsættelse varslede ondt for alle de skaanske Provinsers fremtidige Skæbne. Til alt dette kom Uenighed og Strid mellem Samfundsklasserne indbyrdes, mellem Undersaatterne og Regeringen, mellem de enkelte Regeringsfaktorer.

Et Billede paa Ulykkerne, paa Tilbagegangen og paa Tvedragten dannede den gamle Konge og hans Hof. Dybt ramt paa Legeme og Sjæl, knækket af bristede Forhaabninger og af huslige Sorger, medtaget af et virksomt og tillige umaadeholdent Liv var Christian IV kun en kummerfuld Rest af tidligere Kraft. Endnu kunde hans Tilværelse mærkes ret stærkt, dog kun som en Ild, der er ved at hendø, men af og til kan flamme op, true med at blive til en mægtig Brand for atter at falde sammen til intet. Det havde været Tilfældet, da han 1647 havde forsøgt en gennemgribende Omordning af Lensvæsenet, men havde maattet opgive denne Plan uden nogetsomhelst Resultat paa Grund af Rigsraadets og Adelsens højtlarmende Trusler, der ramte saa meget stærkere, som hans Søn, den udvalgte Prins Christians Død i Juni Maaned havde gjort Tronfølgen usikker. Og det

havde ogsaa været Tilfældet, da den Splid, der var bleven Følgen af Christian IV's Forskydelse af Kirstine Munk, atter var blusset op.

Kjærnepunktet i denne Splid var ikke saa meget Naget mellem den lidenskabelige, forskudte Kvinde og hendes tidligere Husbond som hendes Børns og da navnlig hendes Døtres Iver for at hævde den Stilling som ægtefødte af kongeligt Blod, der var deres Livs Stolthed og som var kommen i Fare ved deres Moders fornedrede Kaar. Det var uden Tvivl disse Kongedøtre, imellem hvilke Leonora Christina ragede højt op i Henseende til Aand og Sjælskraft, som gav det saakaldte »Svogerskab«, den Kreds, der bestod af Christian IV's og Kirstine Munks Børn og Svigersønner, det Fællesskab, som deres Ægtefællers Skinsyge ellers let fuldstændigt vilde have sønderrevet, og det var dem, som gav Spliden den Tilsætning af Kamp af Kvinde mod Kvinde, der blev karakteristisk for den saa vel under Christian IV som under Frederik III. Thi mod ingen nærede hele denne Kreds et blodigere Had end mod hende, der havde afløst Kirstine Munk i Pladsen ved Kongens Side, hans sidste Elskerinde Vibeke Kruse. Der hviler et underligt Slør over denne Kvinde; man kjender ikke bestemt hendes Oprindelse, man har ikke noget Billede af hende, man véd ikke, hvilke Egenskaber hos hende der har fængslet Kongen; men sikkert er det, at hun har haft en meget betydelig Magt over ham, en Magt, som hun benyttede paa flere Maader, men især til at berige sig og sine Børn¹. Uden Tvivl har ogsaa hun og hendes udsete Svigersøn, den holstenske Adelsmand, Generalmajor Claus v. Ahlefeldt, der var trolovet med hendes og Kongens Datter Elisabeth Sophie og i høj Grad havde vundet Christian IV's Gunst, gjort deres til at hidse ham mod Kirstine Munk, hendes Børn og Svigersønner. Elskerinde og forstødt morganatisk Hustru, Kongekuld og Kongekuld stod mod hinanden. Og særligt blev dette Tilfældet i Christian IV's sidste Aar, da han i Decbr 1646 havde ladet Kirstine Munk belægge med Arrest, saaledes at hun ikke maatte forlade sin Gaard Boller, og nogle Maaneder senere havde forlenet sin holstenske Svigersøn med det store Kalø Len. Men som Støtte for det Kirstine Munkske Parti stod endnu paa dette Tidspunkt Hovedmassen af Adelen, der med ikke ringe Misstemning havde set Kongen overtræde Haandfæstningens Forbud mod en Adeligs

Fængsling, og som i det hele frygtede voldsomme Planer fra oven. Enden paa Striden var ogsaa bleven, at Christian IV i Novbr. 1647, samtidigt med at han opgav sit dødfødte Projekt om Lenene, havde maattet hævde Kirstine Munks Arrest².

Svogerskabet havde dog først faaet sin Vilje, da dets to ledende Mænd i alt Fald paa Overfladen og foreløbigt havde udsonet sig med hinanden, efter at Aarene 1646 og 1647 havde set dem som de bitreste Uvenner, men rigtignok ogsaa som Statens mægtigste Mænd.

Hannibal Sehested og Korfits Ulfeldt kunde begge allerede da se tilbage paa en glimrende Løbebane. Skjønt de ikke ved Fødslen ragede op over mange andre af deres Standsfæller, var de naaede frem til at blive ikke blot Kongens Svigersønner, men ogsaa Indehavere af Statens største Embeder, den ene i Norge, den anden i Danmark. Men først nu var Tiden bleven deres, først nu udnyttedes den af dem i rigeste Maal, først nu blev deres Magt derved skæbnesvanger, ikke mindre for Stat og Land end for dem selv. Staaende Side om Side vilde disse to Mænd til en vis Grad have kunnet udfylde hinanden og atter kunnet give Adelsperioden i Danmarks Historie et vist storladent Præg. Staaende mod hinanden blev de kun et Bevis paa, at til Tidens øvrige Brøst kom ogsaa Mangel paa heldbringende Samvirken mellem de styrende og potenseret Selvished hos Statens fornemste Tjenere.

Hannibal Sehesteds Styrke laa i hans skarpe Blik, hans organisatoriske Talent og hans reformatoriske Initiativ, Ævner, hvori ingen af hans samtidige blot tilnærmelsesvis kunde kappes med ham. Men til hans eget Uheld var han fra 1642 bleven stillet paa en Plads, hvor hans Planer, naturligt bestemte ved hans Virksomhedsomraade foruden ved hans Magtbegjær og Pengeattraa, bragte ham i Modsætning til den danske Centralregering. Som Statholder i Norge havde han søgt at fremme dette Riges Interesser paa en kraftigere og mere gennemgribende Maade end nogen af hans Forgængere. Han havde virket for Forbedringen af Samfærdselsmidlerne og Bjergværksindustrien, han havde tilstræbt en Omordning af Skattevæsenet, han havde med en for hin Tid sjelden Taalsomhed overfor ikke-lutherske Trosbekjendere — en Taalsomhed, der rimeligvis bundede i Fritænkeri — søgt at drage fremmede Kjøbmænd og fremmede

Kapitaler til Landet, han havde omorganiseret Forsvaret til Lands og til Vands, og særligt til Opnaaelsen af det sidste Formaal havde han sat sig det som Hovedopgave at faa indført en selvstændig Bestyrelse af Norges Pengevæsen og at faa sikret dette Rige Nyttens og Brugen af i alt Fald en stor Del af dets egne Indtægter. 1646 og den første Del af 1647 havde i disse Henseender været hans store Aar. Christian IV havde tilstaaet ham Generalkommandoen over Militzen i Norge med Ret til at ind- og afsætte Officererne og billiget hans Plan for Organisation af Hæren, om end efter et i Forhold til hans første Udkast stærkt reduceret Overslag; han var gaaet ind paa Oprettelsen af en særlig norsk Flaade paa 30 Defensionsskibe; han havde indrømmet Religionsfrihed for fremmede, der vilde nedsætte sig paa flere angivne Pladser; han havde samtykt, først i at Halvdelen af de norske Skatter og senere i, at alle disse maatte forblive i Norge til Afbetaling af dette Riges Gjæld og til Dækning af Udgifterne til Forsvarsvæsenet; han havde ladet Sehested indrette det saakaldte Generalkommissariat, et Bogholder- og Kasserbureau med et kollegialt Tilsnit, der som et Slags norsk Rentekammer skulde modtage og delvis bestyre alle Norges Indtægter, baade dem, der som Skatterne skulde forblive i Landet og udgives efter Statholderens Ordre, og dem, der som Lensafgifterne og Toldintraderne skulde sendes til Danmark, og han havde endog fundet sig i, at en ikke ringe Del af de sidstnævnte Indtægter blev der oppe som Laan. Men Hannibal Sehested havde ikke taget i Betænkning at lade sig vederlægge rundeligt for sit Arbejde, idet han havde opnaaet at faa det store Akershus Len kvit og frit uden Afgift, hvorved han aarligt efter sin egen Opgivelse tjente 39,400 Rdl.^{3 *)}

Sehesteds omfattende Virksomhed betegnede i meget et Fremskridt for Norge, men vakte i Danmark stor Forbitrelse hos Flertallet af hans Fæller i Rigsraadet og hos saa godt som hele den øvrige Adel. Man saa i hans Bestræbelser et Forsøg paa

*) Til Forstaaelse af dette Beløb ligesom i det hele af alle Pengesummer fra denne Tid maa bemærkes, at Rigsdaleren dengang var en Speciedaler, svarende i Sølvværdi til 4 Kroner i vor nuværende Mønt, og at endvidere Pengenes Kjøbeævnede dengang maa anslaaes til omtrent dobbelt saa stor som nu. De 39,400 Rdl. vilde paa denne Maade mindst svare til over 300,000 Kr.

at skille Norge ud fra den danske Krone og paa at berøve denne Indtægter, som fra gammel Tid tilkom den. Men særligt ilde berørt følte hans Svoger Rigshofmesteren Korfits Ulfeldt sig over de Indgreb, der ved Statholderens nyskabte Selvstændighed var gjort i hans Overbestyrelse af Rigets Finanser.

Netop nu havde Ulfeldt, som der senere vil blive Anledning til at komme tilbage til, indlagt sig en virkelig Fortjeneste ved den Vending, han havde været Hovedmanden for at give Danmarks ydre Politik. Af Ulykkerne havde han lært, at saa længe man havde Sverig til Fjende, frembød et uvenskabeligt Forhold til de nederlandske Republiker og et køligt Forhold til Frankrig den alvorligste Fare, og i Erkendelsen af, at Freden i Brømsebro i Virkeligheden kun var en Vaabenstilstand, der langt fra endeligt havde afgjort Stridsspørgsmaalene i Norden, var han bøjet bort fra den mod Generalstaterne udfordrende Toldpolitik og den Tilnærmelse til det habsburgske Hus, som han i en Række af Aar havde delt Ansvar for med Christian IV. Men medens han ved sin Gesandtskabsrejse til Nederlandene og Frankrig i Aarene 1646—47 tog Initiativet til Oprettelsen af et venskabeligt Forhold mellem Danmark og disse Magter, var det, at Hannibal Sehested med Benyttelse af hans Fraværelse var vundet frem i Magt paa hans Embedes Bekostning. Den Skinsyge og Uvilje mellem de to Svogre, som havde bestaaet allerede tidligere, og som fandt et betegnende Udtryk i, at Sehested i det ulfeldtske Hus med Hentydning til hans Fornavn gik under Navnet Carthago, var herved vokset og gav i Efteraaret 1647 Anledning til den bitreste Kamp mellem de to Medbejlere⁴. Denne Kamp, i hvilken Ulfeldt kunde støtte sig til den store Flerhed af den danske Adel, endte paa et væsentligt Punkt med Sehesteds Nederlag; ved den i Novbr. trufne Afgjørelse maatte han finde sig i, at de norske Lensmænd for Fremtiden skulde sende deres Afgifter samt Toldintraderne og andre lignende Indtægter umiddelbart til Rentekammeret i Kjøbenhavn og ikke til Akershus; dog kunde Spørgsmaalet om Norges Stilling vedblivende sætte ondt Blod i Danmark, for saa vidt som Skatterne og Stændernes Kontributioner endnu som før forbeholdtes til Udgifterne ved den norske Statsgjæld og Milits, saaledes at de skulde blive dér i Riget⁵.

Trods denne Indrømmelse var det Korfits Ulfeldt, som paa dette Tidspunkt stod som den egentlige Sejrherre. Han havde formelt faaet Hannibal Sehested til at forsone sig med ham overfor de fælles Modstandere, men i Virkeligheden trængt ham til Side, og han havde faaet den gamle Konge til at bøje sin Vilje under hans. De nærmest følgende Maaneder blev hans mægtigste Tid, og han udnyttede sin Magt. Men medens Sehested benyttede den Periode, hvor hans Indflydelse var den herskende, ikke alene til egen Fordel, men ogsaa i visse større Tankers Tjeneste, var det de rent personlige Interesser, som Rigshofmesteren i dette Øjeblik udelukkende fremmede. Hørsholm Len, som han tidligere kun havde haft mod en Afgift, fik han nu Kongen til at indrømme sig frit for sin og sin Hustrus Levetid. De store Kjøbmænd, især de hollandske Marselier, af hvilke den ene Broder Gabriel var Kongens Kommissær og Faktor i Amsterdam, den anden Selius bosat i Christiania, den tredje Leonhard Parthaver i det store hamburgske Handelshus Albert Baltser Bernts, ligesom Tolderen i Kjøbenhavn Henrik Muller og andre, — disse Kjøbmænd, som Ulfeldt altid og sikkert til Statens Skade havde favoriseret — fik den ene store Gunstbevisning efter den anden i Form af Afbetalinger paa deres Gjældsfordringer og Afstaaelser eller Pantsættelser af Kronens Ejendomme i Danmark og Norge⁶. Vistnok i højere Grad end tidligere udfærdigede ogsaa Ulfeldt Anvisninger paa Statskassen uden Kongens Ordre; endvidere fik han Christian IV til at give sig en Generalkvittering for hele sin Administration, og meget betegnende baade for hvad der laa Magthaveren paa Hjerte og for den Maade, paa hvilken Magten benyttedes, fulgte som Slutstenen paa det hele Dagen før Kongens Død, den 27. Febr. 1648, paa et Tidspunkt, hvor den syge Fyrste rimeligvis fuldstændigt havde opgivet enhver Tanke om Regeringshandling, en Stævning til næstkommende Herredag mod tre af de fornemste Theologer, Sjællands Biskop Jesper Brochmand og Professorerne Hans Resen og Lavrits Scavenius, fordi de havde krænket Kirstine Munks Døtre ved 1646 at have givet Kongen Medhold i, at de ikke maatte besøge deres Moder. Stævningen var ikke underskrevet af Kongen, men kun forsynet med hans Segl⁷.

Ulfeldt havde udnyttet Situationen til det yderste. Hele sit Liv igjennem havde han Spillerens Natur i sig; i dette

Øjeblik sad han med Kortene paa Haanden, og han nægtede sig intet. Han havde vel ogsaa en Følelse af, at det ikke kunde vare længe, inden han vilde komme til at staa overfor en Medbejler farligere end Hannibal Sehested, farligere end Vibeke Kruse og Claus v. Ahlefeldt.

Den til Tronfølger udvalgte Prins Christians Død havde, som ovenfor antydtes, været et politisk Moment af overvejende Betydning i hvad der var sket i Slutningen af 1647. Christian IV havde maattet give efter for Rigsraad, for Svigersønner og Adel, ikke alene fordi han selv var en svækket gammel Mand, men tillige fordi hans Modstandere var Herrer over Kongevalget. Dog havde Prins Christians Død ogsaa været et haardt Slag for Aristokratiet. I den af Udsvævelser ødelagte, mod Faderens Regering halvt oppositionelle Tronfølger havde det næppe med Urette imødeset et bøieligt Redskab. Ganske anderledes tegnede Forholdet til at blive med hans naturlige Afløser, den yngre Broder, Hertug Frederik.

Han var 39 Aar gammel, og hans Ungdom og Manddom havde været rigere paa Indhold end en Kongesøns plejer at være, naar han bliver kaldet til at bestige Tronen. Der laa bag ham et Stykke Liv, der havde sat Mærker i hans Karakter og som var egnet til at indgyde Tilhængerne af Danmarks bestaaende Forfatning Mistillid. Tidligt havde han gjort Indtrykket af en noget mørk og indesluttet Natur; hans Interesse for videnskabelige Sysler, der forenedes med en betydelig Samlerlyst, rettet mod Bøger, Kunstgjenstande og Kuriositeter, og med Tilbøjelighed for hemmelighedsfulde alkymistiske Undersøgelser, havde ikke gjort ham meddelsommere. Han havde vænnet sig til at overveje længe og tavst; i Modsætning til hans Fader laa det ham uendeligt fjernt at bruge Pennen til hyppige, hurtige og bestemte Meningstilkjendegivelser. Livet havde lært ham Skæbnens Omskiftelighed, men ogsaa, at Udholdenhed gennem Modgang kunde føre til Maalet. Som yngre Søn var han af sin Fader bleven udset til at forsørges med nordtyske Bispestifter og bære Dynastiets Indflydelse Syd for Elben; Magten havde vinket til ham i disse Egne. Da havde Freden i Lübeck 1629 gjort hans Fremtid mere end tvivlsom, men ikke desto mindre var han 5—6 Aar senere, 1634 og 1635, bleven anerkjendt som Ærkebiskop i Bremen og Biskop i Verden Stifter. Atter 10 Aar,

og hans Stifter var faldne i Svenskernes Hænder. En Tid havde han tænkt paa ved Tilslutning til Kejseren og i Haab om hemmelig Hjælp fra sin Fader at kunne vinde dem tilbage trods Brømsebrofreden; vel havde han igjen opgivet denne Plan og 1647 givet Afkald paa Stifterne mod Udsigt til en Pengeerstatning, men Tanken om deres Gjenerlhvervelse havde dog ikke forladt ham. Naar han havde frasagt sig Kravet, da var det kun, fordi han indsaa, at dets Fastholdelse kunde blive en Anstødssten for Opnaaelsen af det større Maal, paa hvilket hans Blik længe havde været rettet, men som nu ved hans Broders Død var rykket Virkeliggjørelsen et langt Skridt nærmere⁸.

Fuldt sikker paa Danmarks Trone kunde han dog langtfravære. Hans Fortid havde ikke været egnet til at jævne den Vej, der gik gennem Adelens Valg. Man var i Danmark sikkert ikke ubekjendt med de heftige Kampe, han som Ærkebisp havde haft med de bremiske Stænder; man havde næppe gjerne set, at han 1646 havde virket for et subsidært Tronfølgervalg, skjønt Prins Christian da endnu var i Live; men et langt stærkere Indtryk havde dog allerede 1645 hans Strid med Rigsmarsken Anders Bille om Kommandoen i Jylland under Krigen gjort paa den danske Adel⁹. Denne Begivenhed og talrige Rygter om Hertugens almindelige Stemning bragte Adelen til at føle, at den i ham kunde vente en alvorlig Modstander. Man forbavses ikke ved, at den krympede sig ved hans Valg. Der er næppe nogen Tvivl om, at man 1647 for Alvor har drøftet Muligheden af at forbigaa ham og særligt knyttet sig til Tanken om i Stedet at vælge hans Søn, den knap 1 Aar gamle Hertug Christian (den senere Konge Christian V), medens man i Sverige, maaske støttet til enkelte Ytringer af Danske, syslede med Spørgsmaalet om at forene de nordiske Riger under Dronning Christinas Scepter¹⁰.

Hertug Frederik var ikke Gjenstand for nogen Selvskuffelse med Hensyn til sin Stilling. Han var jo ogsaa i dette Øjeblik mindre en indfødt Kongesøn, der kunde vente Kronen i Kraft af naturlig Sympati, end en halvfremmed, der gjorde Fordring paa den i Kraft af en Slags Arveret. Hans Liv var gaaet hen mere som tysk Fyrste end som dansk Prins, hans Erfaringer i Regeringsanliggender var hentede fra det tyske Rige, hans Hof, hans Raadgivere overvejende tyske. Og hans Raadgivere spillede nu som senere en ikke ringe Rolle. De lange, tavse Over-

vejelser førte langt fra altid til et sikkert Resultat; den eller de af hans Omgivelser, som i Forvejen besad hans Tillid, kunde da ofte med Held gribe Øjeblikket og faa en afgjørende Indflydelse paa den Beslutning, der skulde tages. Imellem disse Raadgivere indtog paa dette Tidspunkt vistnok Kansleren Dietrich Reinkingk den fornemste Plads; han ledede alle de politiske Forhandlinger, og det var ham, der ivrigst havde tilraadet at opofre Stifterne, for at ikke den danske Adel i Frygten for et Sammenstød mellem Hertugen og Sverig skulde finde en forøget Anledning til at forbigaa ham ved Kongevalget, men ogsaa i statsretlig Henseende var han uden Tvivl ved sine omfattende Kundskaber en hyppigt søgt Hjælper; omend uden Sympati for den gennemførte Enevalde var han en Tilhænger af en langt stærkere Fyrstemagt, end de danske Kongers Haandfæstninger forudsatte. Den ikke lette Post som Bestyrer af Hertugens stærkt medtagne Finanser indtog Kammerskriveren Christopher Gabel, en Modsætning til Reinkingk ved sin Mangel paa Lærdom, men en Mand med Forretningsdygtighed og et praktisk Greb paa Pengesager, forenet med en ikke altfor øm Samvittighed, med Attraa efter Indflydelse og Velstand og med Ævne til at vinde sin Herres Øre. Til de andre fortrinsvis betroede Hofmænd hørte Kammersekretæren Theodor Lente, ligesom de før nævnte af borgerlig Oprindelse. Men stærkere Magt end nogen af disse Mænd havde dog maaske allerede paa dette Tidspunkt Hertug Frederiks Hustru, Sophie Amalie, Datteren af en af Trediveaarskrigens ejendommeligste og mest energiske Skikkelser, Hertug Georg af Brunsvig-Lyneborg, Søster til Fyrster med bestemt udprægede enevældige Tendenser, selv en forlystelsessyg, ærgjerrig og fremfor alt lidenskabelig Kvinde¹¹.

Med disse fremstræbende Personligheder ved sin Side optog Hertug Frederik dristig den forestaaende Kamp om Danmarks Krone. Han havde i Juli 1647 opnaaet at blive Statholder i Slesvig og Holsten med Regeringssæde i Flensborg, han havde bag sig hele Traditionen om den regelmæssige Tronfølge samt sin Arveret til den kongelige Del af Hertugdømmerne, og han vidste, at de upriviligerede Stænder i Danmark var stemte for hans Kongevalg, vistnok mere paa Grund af deres Modsætning til Adelen end fordi Hertugen i og for sig havde aflagt noget Bevis paa sin Gunst overfor dem¹². Endnu et Vaaben stod til

hans Raadighed. Det var ikke ubekjendt, at han gjorde For-
dring paa Arveretten til Norge og hævdede, at intet Kongevalg,
hvem det end maatte falde paa, kunde skille ham fra Besiddelsen
af dette Rige¹³. Dog var dette Vaaben et tveægget, thi kunde
det end bruges som Trusel, saa var der paa den anden Side
ingen Paastand, der i højere Grad ophidsede den danske Adel,
denne Adel, som allerede i Hannibal Sehesteds Virksomhed saa
en Fare for Norges Løsrivelse fra den danske Krone og fra dens
egen Magt.

ANDET AFSNIT.

Mellemregeringen, Kongevalget og Haandfæstningen.

Da Leonora Christina den 28. Febr. 1648 om Eftermiddagen
Kl 5 paa Rosenborg Slot havde trykket sin Faders trætte Øjne
til, følte Korfits Ulfeldt sig som Rigets foreløbige Regent eller i
alt Fald som Øjeblikkets Herre. Hertug Frederik var ikke til
Stede i Kjøbenhavn; vel havde for en Uges Tid siden Kansleren
Christian Thomesen Sehested underrettet ham om, at Christian IV
var »temmelig svag«, men han var ikke bleven kaldet til Faderens
Dødsleje, og først til den 17. April var Stænderne forskrevne til
at foretage Kongevalget¹⁴. Af Rigsraaderne var blot enkelte
nærværende; kun med Kansleren, den ansete og hæderlige, men
temmelig snæversynede og næppe synderlig viljestærke Christian
Thomesen Sehested, var Rigshofmesteren nødt til at dele de
nødvendigste Forretninger. I Forening sendte de Ilbud til den
paa Flensborg Slot residerende Hertug og indkaldte de fraværende
Rigsraader til at møde senest inden 14 Dage¹⁵. For øvrigt
optraadte Ulfeldt eller uden Tvivl rettere han og hans Hustru
paa egen Haand. Uden at tage nogen anden Rigsraad med sig
gjennem søgte han, maaske ledsaget af Leonora Christina, den
afdøde Konges Efterladenskaber; foruden som Rigets fornemste
Minister betragtede han sig paa egne og Svogres Vegne halvt

som Arving¹⁶. Men den Stemning, for hvilken alt andet i dette Øjeblik veg hos ham og hans Hus, var den i Aarevis opsparede Hævnlyst. Den ramte først og fremmest hende, der stod som Ophavet til al den Ulykke og Forhaanelse, som var bleven Kirstine Munk til Del. Næppe havde Christian IV draget sit sidste Suk, førend Vibeke Kruse, skjønt syg og sengeliggende, sammen med hendes Datter forvistes fra Rosenborg og førtes bort ud i Staden paa en tarvelig Postvogn¹⁷. Den ophidsede Stemning forøgedes vistnok, da faa Dage efter den eneste Søn af Kirstine Munk, Valdemar Christian, vendte tilbage til Kjøbenhavn fra Tyskland, hvor han havde tjent i den kejserlige Ilær; den unge og livsglade, men forfængelige og talentløse Kongesøn, der ligesom Moderen bar Grevenavnet, tiltrak sig snart Opmærksomhed ved sin udfordrende Holdning¹⁸. Og ovre i Holsten viste det dér residerende Medlem af Svogerskabet Christian Pentz sin Overlegenhed overfor den hidtil saa højtstaaende Claus v. Ahlefeldt; da denne, som i Frygt for den danske Adels Harmen over fremmede Lensmænd havde opgivet Kalø Len og til Gjengjæld af Christian IV havde faaet Løfte om at blive Pentz' Efterfølger som Gouvernør i Gluckstadt, forelagde ham sit Brev derpaa, nægtede Pentz at adlyde den kongelige Ordre og henskød Sagen til Hertug Frederik¹⁹.

Imidlertid, dette Eneherredømme kunde jo kun opretholdes ganske kort. Foreløbigt havde det vel mindre at betyde, at Hertug Frederik kom til Kjøbenhavn den 5. Marts, han havde jo endnu ingen Myndighed, og han begyndte med at vise sig venlig mod Ulfeldt og Leonora Christina²⁰. Langt vigtigere var det, at Rigsraadet snart samledes omtrent fuldtalligt. Det overtog Regeringen med souveræn Myndighed uden nogen formel Akt, traadte simpelthen ind i Kongens Sted, udstedte Breve i sit eget Navn, forsynede med et nylavet Sigil, i hvilket fandtes de tre Løver og Omskriften: Sigillum regni Daniæ, og gav en Forordning om et saa uomtvisteligt Regale som Møntvæsenet²¹. Ulfeldt havde selvfølgelig en stor Part i denne Magtfuldkommenhed og benyttede desuden sin Myndighed som Rigshofmester i rigeligt Maal paa det finansielle Omraade, bl. a. til paa egen Haand at afslutte store Kontrakter med sine Handelsvenner og til at give Huset Bernts i Hamburg Ordre om den Maade, hvorpaa de 10,000 Rdl., som Christian IV i August 1647 havde tilstaaet

Valdemar Christian, skulde betales²². Men i det saa brændende Spørgsmaal, Hævn over Kirstine Munks Fjender, fandt han en Skranke i Rigsraadet, der hurtigt viste sin Utilbøjelighed til at være et Redskab for Partiet²³. En Opfordring af 26. Marts fra Valdemar Christian og Ulfeldt til Raadet om at suspendere de tre Theologer fra deres Embeder blev først besvaret henvend tre Uger efter og da med et Nej. Spændingen var imidlertid stegen, da i Begyndelsen af April Hannibal Sehested og faa Dage senere ogsaa Kirstine Munk var ankomne til Hovedstaden²⁴. Der fandt heftige Sammenstød Sted mellem Rigsraaderne, og i en ny Skrivelse af 13. April fordrede Kirstine Munk og hendes Frænder under de skarpeste Udfald mod Theologerne og de stærkeste Trusler om Selvtægt overfor Vibeke Kruse en ekstraordinær Rettergang mod denne med Tilsidesættelse af de almindelige Procesregler. Man vilde i dette Øjeblik imidlertid mere end den blotte Hævn, man vilde tillige den officielle Anerkjendelse af Kirstine Munks Forbindelse med Christian IV som et lovgyldigt Ægteskab og derved Anerkjendelsen af hendes Børns ægte Fødsel med deres deraf følgende Særstilling indenfor den øvrige Adel; for Kirstine Munk ønskede man rimeligvis endvidere et Len som Livgeding²⁵. Det er næppe for dristig en Gisning at se Hannibal Sehested som Hovedmanden for disse Bestræbelser og at formode, at han har interesseret sig mere herfor end for Hævn over Vibeke Kruse. Men skulde alt det tilsigtede opnaas, maatte det være før Kongevalget; derfor maatte dette forhales, og derfor trak de tre Svogre Korfits Ulfeldt, Hannibal Sehested og Hans Lindenov sig tilbage fra Deltagelse i Rigsraadets Møder.

Selve Kongevalgets Resultat havde hurtigt stillet sig mindre tvivlsomt, end Stillingen før Christian IV's Død havde givet Anledning til at formode. Ganske vist synes Hertug Frederik III af Gottorp umiddelbart efter den 28. Februar ved hemmelige Afsendinge at have prøvet Stemningen for sig hos Ulfeldt og har maaske givet ham Udsigt til personlige Fordele, og muligvis har Tanken om Valdemar Christians Kandidatur ikke været helt udelukket fra Samtalerne i hans Søstres og Svogres Kreds, men for intet af disse Projekter var der dog nogen virkelig Jordbund²⁶. Der blev i det hele ikke for Alvor Tale om nogen Medbejler for Hertug Frederik, og paa hans Valg lød ogsaa de Fuldmagter, som de forskellige Provinsers Adel lige saa vel som Gejstligheden

og Kjøbstæderne efter Haanden udstedte for deres Repræsentanter paa det forestaaende Stændermøde. Dog var der et langt Skridt herfra til en Overenskomst om Betingelserne for hans Valg. Vi kjender kun meget lidt til det første Stadium af Forhandlingerne herom; saa meget kan dog ses, at et omtvistet Hovedpunkt har været Hertugens Fordring paa at anerkjendes som Arving til Norge, saaledes at Valget kun skulde gjælde Danmark, og at ved Siden heraf hele den fortvivlede finansielle Situation og Midlerne til dens Afhjælpning har spillet en væsentlig Rolle. Frederik selv indtog en rolig og afventende Stilling og holdt sig mest inde paa Kjøbenhavns Slot²⁷.

Imidlertid samledes ved Midten af April Stændernes Befuldmægtigede i Hovedstaden, i alt omtrent 200²⁸. Tallet paa de forskjellige Bestanddele af dem stod i omvendt Forhold til deres Indflydelse; der var flest borgerlige, færrest adelige. Allerede den 17. April, endnu inden Mødet egentlig var aabnet, rettede Adelen Befuldmægtigede en Skrivelse til Rigsraadet, hvori de opfordrede dette til uden Opsættelse at skride til det »højfornødne« Valg og af Hensyn til det offentlige Vel udskyde til en bedre Tid hvad der paa en eller anden Maade kunde være til Hinder derfor. Braadden i denne Opfordring var øjensynligt rettet mod det Kirstine Munkske Parti. Skrivelsen var betegnende for den Forskel, der var paa Situationen i Efteraaret 1647, hvor Adelen havde antaget sig Korfits Ulfeldts Sag, og nu, hvor den, ophidset ved Svigersønnernes og de kongelige Børns Bestræbelser for at opnaa en Særstilling, vendte sig mod dem; den var det første klare Udtryk for Partiets Isolation²⁹. Man tager næppe heller fejl, naar man antager, at denne Skrivelse har haft sin Betydning for det Kompromis, der Dagen efter kom i Stand mellem de to Sider af Rigsraadet. I en højtidelig Erklæring af 18. April udtalte dette paa Grundlag af Aktstykker, der var det forelagte, sin Anerkjendelse af Kirstine Munks lovlige Ægteskab med Christian IV og af alle hendes Børns ægte Fødsel, men det tilføjede, at denne Udtalelse skulde være Kronen, Hertug Frederik og hans Arvinger i alle Maader upræjudicerlig, en Sætning, der vistnok betød en Afvisning af ethvert Krav fra Kirstine Munk paa Livgeding og fra hendes Børn paa Arveret til den afdøde Konges Efterladenskaber. Fra dette Øjeblik bortfaldt ogsaa Talen om Rettergang mod Vibeke Kruse, men da hun døde et Par

Uger senere, lod Ulfeldt hendes Lig sent paa Aftenen begrave uden Ceremonier og næsten som en Forbryders paa en uanselig Forstadskirkegaard³⁰. End ikke Døden standsede hendes Fjenders Hævn. Derimod kom det i Juni ved Christian Thomesen Sehesteds Medvirkning til et Forlig med de tre Theologer, der paa en temmelig ynkelig Maade gjorde Afbigt for deres Optræden³¹.

Aktstykket af 18 April tilfredsstillede næppe fuldt ud Korfits Ulfeldt og hans Svogre, men det gav dem dog en sikrere Position end hidtil, og efter at Rigsraadet var gaaet ind paa at udstede det, deltog de paa ny i Raadets Møder. Den første Frugt heraf var, at Raadet lod Adelen vide, at dens Erindring om Kongevalget snarest skulde blive efterfulgt. Endnu samme Dag kunde ogsaa Kansleren i sin Proposition til Adelsstanden, hvorved Mødet officielt aabnedes, meddele, at Rigsraadet havde kaaret og valgt Hertug Frederik, og opfordre den til at samtykke i Valget. Dog var dette Valg kun et foreløbigt Skridt, saa at sige inden fire Døre; det havde ingen Betydning overfor Hertugen, førend man var enedes indbyrdes og med ham om hans Haandfæstning. Om denne stod en haard Kamp i de nærmest følgende Uger.

Det er karakteristisk for samtlige de danske Kongers Haandfæstninger, at hvad nye til Kongemagtens Begrænsning og til Rigsraadets eller Stændernes Magtudvidelse sigtende Bestemmelser der findes i den yngre i Modsætning til den nærmest ældre, som Regel staar i umiddelbar Forbindelse med Forhold og Begivenheder i den foregaaende Konges Regering. Kun undtagelsesvis erhverves en Ret, til hvis Opnaaelse man anser Øjeblikket for kommet, uden direkte Sammenhæng med hvad der er sket forinden. Haandfæstningerne kan i denne Forstand først og fremmest betragtes som et Opgjør med Fortiden; deres nye Bestemmelser er væsentligt Udtrykket for den Misfornøjelse, som den bortgaaede Konge har vakt ved forskellige af sine Regerings-handlinger, hvortil kan komme Frygten for særlige Tilbøjeligheder hos den til Valg udsete Prins. Der ligger heri en Hovedaarsag til Haandfæstningernes usystematiske Karakter, til det Tilfældighedspræg, der hviler over hvad der siges eller ikke siges i dem. Men selvfølgelig beroede Opgjøret med Fortiden paa hvem der holdt dette Opgjør, og Resultatet afhang endvidere af Magten hos den tilkommende Konge. Om faa af Haandfæstningerne

gjælder de her fremsatte Bemærkninger mere end om Frederik III's. Forudsætningerne for dens nye, i mange Henseender saa mærkelige Bestemmelser dannedes paa faa Undtagelser nær af Christian IV's Regering og Hertug Frederiks Fortid. Men førend den blev til i sin endelige Form, havde forskellige Opfattelser af, hvorpaa Manglerne ved den forbigangne Tid beroede, krydset hverandre og var atter blevne krydsede af Tronfølgeren. Forholdet var nemlig det, at Rigsraadet hverken var indbyrdes enig om eller eneraadigt over de Fordringer, der skulde stilles til Hertug Frederik. Modsætningerne mellem Svogerpartiet eller rettere Korfits Ulfeldt og en stor Del af de øvrige Raader og mellem Hannibal Sehested som Statholder i Norge og de særligt danske Raader fik ved Siden af sig Modsætningerne mellem Rigsraadet og Adelen. Det har sin Interesse saa vidt gjørligt at forfølge de forskellige Indflydelser og det Udbytte, de hver for sig opnaaede.

Samtiden var enig om, at Korfits Ulfeldt var Hovedophavsmanden til den Strenghed, hvormed Haandfæstningen kom til at binde Frederik III, og man kan ikke forkaste Vidnesbyrdene herom, skjønt sikkert ogsaa andre med lige Styrke uafhængigt af ham har arbejdet til samme Maal, og skjønt han tidligere mere havde søgt Grundlaget for sin Magt i personlig Indflydelse end i den Stramning af det samlede Rigsraads Myndighed, som Haandfæstningen kom til at lægge Vægt paa³². Hans Frygt for den nye Konge, hans aristokratiske Statsopfattelse og hans Haab om at kunne lede Rigsraadet har da sejret over Betænkeligheder i modsat Retning. Ganske særligt maatte det dog ligge ham og hans Svogre paa Sinde at skærpe de Habeas-Korpus Bestemmelser, som i deres hidtidige Form ikke havde afholdt Christian IV fra at belægge deres Svigermoder med Arrest; § 13 i den nye Haandfæstning, der sikrede ikke alene som hidtil Adelsmænds, men ogsaa adelige Fruers og Jomfruers personlige Frihed og nedlagde Forbud mod at udføre nogen derimod rettet Befaling, havde umiddelbart Sigte paa Kirstine Munk og skyldtes utvivlsomt hendes Svigersønner. Derimod kan Ulfeldt næppe med Glæde have set § 48 lægge enhver Forandring af Møntvæsenet i Hænderne paa det samtlige Rigsraad; thi netop i Christian IV's sidste Dage havde han handlet paa egen Haand i denne Henseende³³. Tvivlsomt stiller det sig, om Ulfeldt har modarbejdet eller ønsket

den Sætning i § 45, hvorefter Raadet ved Dødsfald imellem Rigsembeds mændene fik Ret til at indstille tre Mænd, hvorimellem Kongen skulde vælge; thi denne Bestemmelse kan være indsat for at hindre de højeste Embeders Sammenhobning til Bedste for et enkelt Parti, i Lighed med Svogrenes, men kan ogsaa blot skyldes et fælles Ønske om at begrænse Kongens Magt³⁴.

Hvad Hannibal Sehested angaar, da var han kommen ned fra Norge med en klar Opfattelse af, at det var nødvendigt at fire og vige for den Modstand, der var imod ham; kun ved Eftergivenhed paa visse Punkter kunde han vente at redde andre og væsentligere. Han havde derfor udarbejdet et Forslag til Nedsættelse af de norske Militærudgifter med den Begrundelse, at man burde naa til at hjælpe Danmark med en Del af de norske Skatter, og han fandt sig i, at Korfits Ulfeldt disponerede over Summer af disse for at betale Christian IV's Gjæld til hans Broder Lavrits³⁵. En større Ydmygelse var det dog, at Haandfæstningens allerførste Paragraf kom til at indeholde en mod ham direkte rettet Sætning, idet det ubetinget forbødes fremmede, der nedsatte sig i Rigerne, at holde ikke-luthersk Gudstjeneste. Det har sikkert været Christian Thomsen Sehested, der i sin rettroende Iver har faaet denne Bestemmelse indsat til Oprejsning for, at han i sin Tid forgjæves havde advaret Christian IV mod de sørgelige Følger af Religionsfrihed³⁶. Men, som vi straks skal se, var der andre og mere omfattende Angreb, som det lykkedes Hannibal Sehested at afslaa.

Af Rigsraadets øvrige Medlemmer har uden Tvivl Rigmarsken Anders Bille spillet en betydelig Rolle ved Haandfæstningens Tilblivelse. Naar § 9 i den for første Gang retsligt kom til at sikre den faktisk længe nydte Skattefrihed for Adelens Ugedagsbønder, saa var Aarsagen hertil sikkert det Forsøg, som Christian IV 1645 havde gjort paa at krænke den ved sit Forslag om en Hovedskat, og man fejler næppe ved at antage, at Rigmarsken, der dengang var falden i sin Konges Unaade ved Kampen for dette Privilegiums Opretholdelse, især har været ivrig for denne Bestemmelse. Men med endnu større Sikkerhed sporer man dog hans Haand i Forbuddet i § 15 mod, at nogen anden end Kongen i Fejdetid maatte kommandere Rogens Marsk. Begivenhederne 1645 med det skæbnsvangre Sammen-

stød mellem ham og Hertug Frederik fremkaldte dette Forbud, og den personligt heri mest interesserede var naturligvis selve Rigsmarsken.

Til de øvrige Kongemagten indskrænkende Bestemmelser, der rimeligvis paa Rigsraadets egen Foranledning optoges i Frederik III's Haandfæstning uden at findes i Christian IV's, er det ikke muligt at paapege noget enkelt Medlem af Raadet som den særlige Ophavsmand. Dette gjælder saaledes Sætningerne i § 45, hvorefter Antallet af Raader skulde være 23, og i § 19, hvorefter der for Fremtiden skulde fordres Raadets Samtykke til Naturalisation af fremmede Adelige, lige saa vel som de vigtige Bestemmelser, der med Christian IV's egenraadige og ulykkelige udenrigske og økonomiske Politik for Øje gik ud paa at lægge Baand paa Kongens frie Hænder i disse Henseender, nemlig § 50, hvorved hans Ret til at afslutte Forbund uden Rigsraadets Samtykke ophævedes, og § 54, der krævede Rigsraadets Samtykke til Paalæg af eller Forandring i enhver Art af Told og Accise.

Men, som allerede antydet, Rigsraadets Initiativ var ikke det ene bestemmende. I Modsætning til Forholdene ved de to sidste Kongers Regeringstiltrædelse kom der denne Gang andre Ønsker end Raadets til Orde i Anledning af Tronbestigelsen. Idet nemlig Stænderne var udskevne til mere eller mindre formelt at deltage i Kongevalget, og idet dette faldt sammen med, at Haandfæstningen skulde gives, var Rigsraadet ikke eneraadigt hverken over Valget eller over Haandfæstningen. At det ikke var eneraadigt over Valget, betød reelt intet med Hensyn til dettes Resultat, men dog saa meget, at der rejste sig formelt ikke uvigtige Spørgsmaal. Da Kansleren den 18. April opfordrede Adelsens Befuldmægtigede til at samtykke i det af Raadet foretagne Valg, udbad deres Ordfører sig ikke alene Udsættelse til Forhandling med Gejstlighed og Borgerstand, men forlangte ogsaa, idet han betonedede, at et Kongevalg fornemlig beroede paa Adelsstandens frie Kaar, at Rigsraaderne ikke skulde skille sig fra deres adelige Fæller, men underskrive ét og samme Valgbrev med dem. Og da Kansleren samme Dag meddelte Gejstligheden og Borgerskabet Valget af Hertug Frederik og overlegent tilføjede, at Raadet ventede, at disse Stænder vilde være velfornøjede dermed, stod Universitetets Rektor, Professor

Lavrits Scavenius, op og hævdede de upriviligerede Stænders Ret til at votere med ved Valget³⁷.

I disse Indsigelser har der muligvis for Gejstligheds og Borger-skabs Vedkommende gjort sig en særlig og aktuel Indflydelse gjældende. Thi i de Valgbreve, der faa Dage efter udstedtes af Bisperne og Præsteskabet, af Universitetet og Kjøbstæderne, betegnedes ikke alene Hertug Frederik som Arving til Norge, hvilken Titel ikke var uden Præcedens, men han nævntes ikke heller som valgt til dette Rige, hvilket næppe var en tilfældig Imødekommen af Tronfølgerens Standpunkt og kan have staaet i Forbindelse med Ønsker om at spille en mere aktiv Rolle ved Valghandlingen³⁸. Men som Helhed og navnlig for Adelsens Vedkommende var Indsigelserne et Udtryk for den almindelige Misfornøjelse med Rigsraadet som Enerepræsentation for Land og Folk og for den Trang i Retning af en stændersk Forfatning, der havde bredet sig stærkere og stærkere i Christian IV's Tid. Og snart efter knyttede der sig til disse Indsigelser, som jo kun var af formel Natur, reelle Krav af største Vigtighed med Hensyn til Haandfæstningen.

Modsætningen mellem Adel og Rigsraad havde under Christian IV givet sig til Kjende paa flere Maader. Den havde vist sig i en lignende Bestræbelse som den, der nu kom til Orde for at hindre, at Rigsraaderne skilte sig fra deres øvrige Standsfæller ved Beslutninger og Bevillinger paa Adelsmøderne; den havde affødt Fordringen om, at Adelen maatte have Indstillingsret til Valg af Raader, hvilket dog kun havde ført til Kongens 1645 givne Samtykke til, at Rigsraader og Landkommissarier i den Provins, hvor en Raad var død, skulde indstille 6 eller 8, som Kongen kunde vælge imellem, og den havde sat sin største Frugt i selve den nye Landkommissariatsinstitution. Landkommissarierne, der valgtes af Adelen provinsvis, var ikke alene en virkelig Repræsentation for Adelen med Ret til at forhandle med Raadet, til at stille Forslag og til at raadspørge, men de havde tillige opnaaet at faa inddraget under sig de saakaldte Landekister, hvor ikke blot Stændernes særlige Bevillinger, men ogsaa de almindelige Landeskatter og Kommissarietolden, hvilket var de til Landets Forsvar henlagte Pengemidler, blev opbevarede. Men skjønt denne Modsætning saaledes afsatte ikke ringe Resultater, er dens Oprindelse og dybere

Aarsager ikke helt let at forklare. Man har talt om den som en Modsætning mellem Lavadel og Højadel, og vel hørte Rigsraaderne ogsaa kun til de fornemste Slægter, men paa den anden Side var det fra ganske samme Klasse, at de Talsmænd for Adelen udgik, der ved de forskellige Lejligheder tolkede dens Misfornøjelse. Snarere bør man lægge Vægt paa Rigsraadets dobbeltsidige Stilling. Det repræsenterede Adelen, men ogsaa Riget, det hørte i det hele til Centralmagten, og den bureaukratiske Tendens i Tiden, der hang sammen med Statsmagtens Vækst og med den forøgede Betydning, dens Organer kom i Besiddelse af, forlenede Raaderne med en hidtil ukjendt Følelse af Overlegenhed og med en Attraa efter at optræde som Medlemmer af en højere Stand, som fik Udslag paa forskellige Maader og skabte Skinsyge og Uvilje hos de udenforstaaende³⁹. Med disse Stemninger som Baggrund var det, at en stor Del af Adelen ikke længere i det af Partier splittede Rigsraad saa noget tilstrækkeligt Bolværk mod Kongemagten og særligt var misfornøjet med, at det Aar for Aar gav sit Samtykke til de stedse stigende Landeskatter.

Adelens Bestræbelser for at danne en Modvægt mod Rigsraadet havde imidlertid til Dels faaet en bredere Grund at staa paa ved Stændermødernes Udvikling. Oprindeligt maaske knyttede til Kongevalgene og en Slags Afløser af Landstingene i denne Henseende, dengang da den stærkere Centralisation havde ført til en skarpere Hævdelse af Rigets Enhed, havde de dog først faaet nogen større Betydning, da Trangen var vokset til Bevillinger de saakaldte Kontributioner, af de enkelte Stænder som udfyldende de almindelige, af Rigsraadet i Følge Haandfæstningerne bevilgede Landeskatter⁴⁰. Navnlig i de sidste ti Aar af Christian IV's Regering var Stændermøderne blevne en virkelig Faktor i det politiske Maskineri, ikke blot som bevilgende Myndighed, men ogsaa som Organ for Stændernes Klager og Fordringer. Der havde fundet Sammenstød Sted mellem de Privilegerede og de Uprivilegerede, en naturlig Følge af den skarpe Modsætning, der navnlig siden Kejserkrigens Dage fandtes mellem disse Klasser af Samfundet, men der havde ogsaa været gjort Tilløb til at bygge en Bro over Kløften imellem dem, dels igjennem Meningsudvekslinger paa Møderne, dels og navnlig gjennem Landkommissariatsinstitutionen, idet Landkommissarierne overfor Raadet

og Kongen frembar ikke alene Adelens, men ogsaa Understændernes Krav.

I Virkeligheden var imidlertid alt dette kun Muligheder og Tilløb. Landkommissariatsinstitutionen og Stændermøderne var Nydannelser og oven i Kjøbet som besiddende politisk Betydning af meget ungt Blod. Til Ulykke for Danmark havde Rigsraadets ejendommelige Stilling igjennem Aarhundreder gjort sit til at hindre en regelmæssig Udvikling af en Rigsdags- eller Stænderinstitution, saaledes som den fandtes dels i Sverig, dels i Slesvig-Holsten og de nordtyske Territorier. Og disse Nydannelser havde ikke alene den Mangel at savne Hjemmel i Lovgivningen, men der eksisterede ikke heller en sikker Vedtægt for dem, for Stændermøderne end intet fælles Navn*) Man havde øjensynligt søgt fremmede Forbilleder for deres Organisation. Fra Hertugdømmerne stammede saaledes Anvendelsen af den saakaldte Landekiste (tidligere rimeligvis kun et Opbevaringssted for Dokumenter⁴¹) til Henlægning af de til Landets Forsvar bevilgede Skatter og Kontributioner, og Landkommissariatsinstitutionen havde vistnok sit Forbillede i nordtyske Staters Kredskommissarier. Det var ogsaa i Lighed med Forholdene i nordtyske Stater og til Dels med de svenske Utskottsmøder, at de almindelige Adelsmøder, hvortil alle Adelige i en Landsdel forskreves, blev sjældne som bevilgende Forsamlinger, og at alle Adelige kun sjældent indkaldtes til de almindelige Stændermøder; i Reglen blev det kun Opgaven for de almindelige Adelsmøder at vælge Befuldmægtigede, som saa paa nye Møder i deres Mandanters Navn vedtog Kontributioner og opstillede Besværinger og Reformforslag. Og selv om denne Udvikling i Retning af et Repræsentationssystem i og for sig kunde være et Fremskridt, saa gav dog Manglen paa faste Vedtægter, særligt med Hensyn til Fuldmagternes Betydning, Anledning til mange og store Vanskeligheder. Vanskelighederne forøgedes ved hele den Adskillelse mellem Provinserne, der fremmedes ved Landkommissariernes Stilling som særlige Repræsentanter for disse og ved de provinsielle Stændermøder. Og hertil kom endeligt, at kun til én Ting, Bevillingerne af Kontributionerne, kunde Stænderne siges at have en virkelig aner-

*) Navnet Rigsdag forekommer kun om det store Møde 1536 og skyldtes vistnok tysk Paavirkning; senere forsvinder det ganske

kjendt Ret; ellers var deres Stilling ikke alene kun en raadgivende, men ogsaa som saadan en højst usikker.

Under disse Omstændigheder, paavirket af Misfornøjelsen med Rigsraadet og i Haabet om at kunne finde en Støtte hos Gejstlighed og Borgerskab, var det nu, at Adelen, om end kun for et Øjeblik, gjorde sig til Talsmand for den stænderske Bevægelse og søgte at give Stændermøderne, paa hvilke den selv indtog den mest fremragende Stilling, et bredere Grundlag. Til Opnaaelsen af dette Formaal indtog den straks en meget velvillig Holdning overfor de uprilegerede Stænder, sendte Deputerede til Forhandling med dem, gjorde sig til Organ for flere af deres Ønsker, f. Eks. om Tilbagebetaling af deres Forstrækninger til Kronen, om Afskaffelse af Monopoler og om Frihed for nye Toldafgifter for Kjøbstæderne, og den fik ogsaa til Gjengjæld fyldige Løfter af Borgerskabet om herefter at »mene Adelen vel uden al Argelist«. Saaledes støttet nedadtil fordrede den i sine Indlæg til Rigsraadet i Haandfæstningen gjenoptaget gamle Bestemmelser fra den Tid, hvor Raadet endnu havde maattet tage større Hensyn til Folket end ved de senere Grundlove; den krævede Skatterne bevilgede af Ridderskab »og nogen Almue« og Lovene vedtagne »af Landet«; i et endnu videregaaende Forslag, hvis Oprindelse og Sammenhæng dog ikke er klar, forlangtes ogsaa Stændernes Samtykke til Krig og til Ud- og Indførselsforbud¹².

Disse Fordringer var dog langt fra det eneste, der paa Mødet opfyldte Adelen Tanker. Medens de mindre var rettede mod Kongen end mod Rigsraadet, der i Forvejen havde det væsentlige af den Magt, der nu tænktes overdraget Stænderne, gik en Række andre Forslag umiddelbart ud paa en Begrænsning af Kongens Magt. Hertil hørte Forbud mod, at han maatte rejse til Udlandet, pantsætte Rigets Klenodier, forlene sine Børn med noget Len eller paa nogen Maade skaffe dem eller Kronen frit Adelsgoods, og endvidere mod at han lod Kongevalg foretage før sin Død, alt Forslag, der stod i Forbindelse med hvad der var sket under Christian IV. Mere begrundet i Frygten for Hertug Frederik og hans Gemalinde var en Bestemmelse om, at baade Kongens og Dronningens Hofstat udelukkende skulde bestaa af danske. Til Sikring af Retsplejen forlangtes Garanti for aarlige Herredage eller Danehof, hvad der ikke altid var blevet overholdt af Christian IV¹³. Men der var dog navnlig et

Omraade, paa hvilket Adelen ønskede en grundig Forandring i det bestaaende, et Omraade, der ogsaa stærkest berørte dens Særinteresser. Det var Lensvæsenets i Aarhundreder omstridte Ordning. Den Tid var ganske vist uigjenkaldelig forbi, hvor Adelens Magt som Lensherrer betød en umiddelbar Andel i selve Statsmagten, men den Tid var ikke forbi, hvor Lensvilkaarene var af indgribende økonomisk Betydning for Adelen. Og nu var Regeringen under Christian IV i det hele skredet frem paa den allerede længe i Forvejen betraadte Bane, Formindskelse af Lenenes Antal ved Henlægning af smaa Len under store og Forøgelse af Afgifterne eller Formindskelse af Genanterne; til sine Tider var ogsaa Len overdragne uadelige Fogeder. Derfor gjentog sig nu hvad der var sket 1588 ved Frederik II's Død, om end paa en forskjellig Maade. Dengang havde man forebragt Klager, nu fordrede man Løfter optagne i selve Haandfæstningen. Adelen krævede Udskillelsen af de sammenlagte, saakaldte understukne Len i Overensstemmelse med en forelagt Liste, der indeholdt de Len, som burde findes i Danmark, den forlangte endvidere Afgifternes Nedsættelse til hvad de havde været ved Christian IV's Tronbestigelse og Garanti for, at alle Len skulde gives til Adelige. Til yderligere Forebyggelse af Vilkaarlighed fra Kongens Side vilde man have, at Bortforleningerne og Opsigelserne af Lenene skulde ske med Rigsraadets Samtykke.

Betragter man under ét de her omtalte Krav fra Adelens Side, faar man ved Siden af visse forstandige Tanker nærmest Indtrykket af en upraktisk Theoretiseren. Det var langt fra helt ud i Luften i dette Øjeblik at ville forsøge paa at sætte en stændersk Forfatning i Steden for den Rigsraadsforfatning, som var Kjærnen i de senere Haandfæstninger, men hvor lidet var ikke Tanken udviklet! Kunde man for Alvor tro noget gjort ved at tale om Stænder og Landet som Elementer i Statsstyrelsen, naar man indskrænkede sig til at optage gamle Bestemmelser fra Hans' og Frederik I's Haandfæstninger uden at foreslaa Former, der passede til Nutiden, og uden at give nogensomhelst Antydning af, hvorledes de nye Faktorer skulde fungere⁴⁴? Og var det muligt med ét Slag at føre Udviklingen i Lensvæsenet et halvt Aarhundrede tilbage? Det hele vidnede ikke om, at Adelsstandens Repræsentanter sad inde med virkelige Statsmandsævnere. Og det samme Indtryk faar man, naar man ser dem ganske

ubestemt tale om Rigsraadernes Valgmaade eller som Garanti for Overholdelsen af Haandfæstningens Bestemmelser optage fra Frederik I's Haandfæstning Retten til at opsiges Kongen Huldskab og Troskab uden heller her at vise nogen Opfindsomhed i Retning af nye Former.

En mere positiv Karakter havde dog andre af Adelens Krav, som hidtil ikke er berørte. Dette gjælder saaledes for det første Forslagene om Norges Stilling i Monarkiet. Man træffer her de samme Betragtninger, der havde gjort sig gjældende i Efteraaret 1647, men nu yderligere paavirkedes ved Hertug Frederiks Paa-stand om at være Arving til det nævnte Rige. I Adelens Hovedindlæg af 17. April fordredes en Paragraf indsat i Haandfæstningen, saalydende: Norges Rige skal være og blive under Danmark som et Len under Kronen, saaledes som det altid har været. I nøje Forbindelse med hele dette Spørgsmaal og især med Hannibal Sehesteds Udskillelse af Norges Finansvæsen fra Danmarks stod sikkert et Forslag 8 Dage senere om, at der skulde gjøres Rigsraadet Regnskab for Rigets Indtægt. Endnu skarpere kom det før omtalte i sin Oprindelse noget uklare Forslag ind paa Sagen, idet Kongen derefter aabent skulde udtale, at han ingen Arveret havde til Norge, og den norske Statholder skulde dele sin Myndighed med en Vicemarsk og en Viceadmiral »under Danmarks Riges, Konges og Raads Direktion«. Der var i alle disse Forslag en dobbelt Braad; de sigtede saa vel mod Kongen som mod Hannibal Sehested. Derimod havde en anden Begjæring en mere ren personlig Adresse. I et af Indlægene udtaltes Ønsket om, at der ingen flere Stænder udi Riget maatte admitteres end den adelige, gejstlige, borgerlige og Bondestanden. Man kan være i Tvivl, om dette har været rettet mod Rigsraadets Tendens til at udsondre sig som første Stand, eller om der har været tænkt paa Kirstine Munk og hendes Børn; men naar der straks efter tilføjedes: »deslige at med Sessionen blandt Adelen maa forholdes som altid efter gammel vedtagen Skik«, saa var det sikkert nok Harmen over Forrangspræentioner fra den sidstnævnte Kreds, som havde dikteret denne Udtalelse.

Det vilde have været af stor Interesse, hvis man i Enkelt-heder havde kunnet forfølge Rigsraadets Holdning overfor Adels-standens Krav, men dette er ikke muligt, da man kun kjender

lidet til dets Forhandlinger med Hertug Frederik og derfor ikke véd, hvor meget det under disse har maattet slaa af paa stillede Fordringer. Sikkert er det dog, at det har gjort adskillige af Begjæringerne i Adelens Indlæg til sine, nemlig for saa vidt som de ikke krænkede dets egne Interesser, men kun gik ud paa en Begrænsning af Kongens Magt. Det kom i Haandfæstningen til at vise sig ved Forbuddene mod hans Udenlandsrejser (§ 49), mod Pantsættelse af Regalierne uden Raadets Samtykke (§ 51) og mod Kronens Erhvervelse af Adelsgoods (§ 20), endvidere ved Fastsættelsen af aarlige Herredage (§ 52) og ved Bestemmelsen, i en dog fra Adelens Forslag noget ændret Form, om, at Hofiet skulde bestaa af indfødte Adelige (§ 4)*). Endvidere kan det mærkes, at Adelen fik Vragret udenfor dens Godsers Grund (§ 10) Vigtigst var det dog, at Raadet kom Adelen stærkt i Møde med Hensyn til Lensspørgsmaalet, længere endnu end selve Haandfæstningens Indhold vidnede om. Efter den maatte Kongen ikke uden Rigsraadets Samtykke forværre Lensvilkaarene eller sammenlægge Lenene, ikke heller afsætte nogen Lensmand uden Samtykke af vedkommende Provinses Raad (§ 46), men tillige lovede Raadet samtidigt i Kraft af sin øjeblikkelige Magtfuldkommenhed at nedsætte de nu gjældende Afgifter⁴⁵. Med Hensyn til Valget af Rigsraader gik man paa en Maade videre til Fordel for Adelen, end Christian IV havde bevilget 1645, idet det nu ved Dødsfald blev selve Adelen i den Provins, til hvilken den afdøde havde hørt, der sammen med Provinsens Rigsraader skulde indstille 6 eller 8, men til Gjengjæld skulde det samlede Rigsraad af disse foreslaaede atter indstille 3 til Kongen (§ 45), hvorved Rigsraadets egen Kooptationsret til syvende og sidst blev stærkest udviklet. Med disse Punkter var ogsaa Indrømmelserne til Adelen vistnok udtømte. Til Garanti mod Kongens Overtrædelse af Haandfæstningen eller andre Love kunde man rimeligt nok ikke bruge dens Forslag om Opsigelse af Huldskab; man satte i Stedet et temmelig vidtløftigt Apparat, der minder noget om en moderne Forfatnings suspensive Veto. Hvis Kongen skulde ville foretage sig noget lovstridigt og ikke vilde lade sig afholde

*) Derimod optoges der ikke i Haandfæstningen nogen Bestemmelse om Dronningens Hofstat, rimeligvis fordi Raadet ikke har kunnet gennemføre Fordringen derom overfor Hertugen

derfra ved de tilstedeværende Raaders Advarsler, skulde han være pligtig at indforskrive det samlede Raad; satte han sig ud over denne Pligt, skulde de tilstedeværende Raader selv foretage Indforskrivningen, og vilde han da heller ikke rette sig efter det samlede Raad, skulde dette have Ret til paa egen Haand uden Kongens Medvirkning at tage fuldt gyldige Bestemmelser (§ 55). Tyngdepunktet var saaledes lagt i Rigsraadet, og i fuld Overensstemmelse hermed var det, naar Raadet bestemt afviste alle Forslag fra Adelsstanden om at give Stænderne dets egne Rettigheder; under Forhandlingerne hævdede Kansleren, at der ikke kunde være Tale om at gjøre Forandringer i Raadets Ret til Skattebevilling eller Lovgivning. Af Indrømmelser til Gejstlighed og Borgerskab gjordes kun den reelle, at Kongen ikke uden Raadets Samtykke maatte bevilge Monopoler (§ 18), og den mere moralske, at Ordet ufr i § 40 ombyttedes med »de, som ikke er af Adel født«.

Konservativ overfor Stænderne, yderliggaaende overfor den tilkommende Konge, det var i det hele Rigsraadets Standpunkt, uden Tvivl lettere at gennemføre i den første Henseende end i den sidste. Thi synderlig megen Rygmarv havde Adelsens Repræsentanter ikke; efter at de havde faaet Udsigt til, at deres Særinteresser skulde blive varetagne, trak de sig efter Haanden tilbage fra deres Krav paa en stændersk Forfatning og lod sig nøje med Løfter om Maadehold i Skattepaalægene og med den Tilfredsstillelse, at Rigsraadets og Adelsens Valgbrev udfærdigedes under ét. Sandsynligvis har det kostet Raadet en haardere Kamp at faa Bugt med Hertug Frederiks Modstand mod de tunge Baand, man vilde lægge paa ham. Der er dog kun bevaret et enkelt Aktstykke, som belyser en Side af Striden. 3. Maj maatte Raadet paa Hertugens Forlangende fortolke Sætningen om, at han i sit Hof skulde bruge Rigernes indfødte Adel, derhen, at han ikke skulde være pligtig at afskedige de fremmede, som nu var i hans Tjeneste, og at han maatte have Lov til at have Holstencere i sit Hof, som han kunde bruge i Ærinder udenfor Riget^{46 *)}. Men Kampen har uden Tvivl haft andre Omraader og maaske især været heftig om Arveretten til Norge. Der var en Svaghed

*) Hertug Frederik havde dog sagt »Holstencere eller andre fremmede«, men de sidste Ord udelod Rigsraadet i sin Fortolkning af Paragrafen

ved Raadets Standpunkt i denne Henseende; ikke helt kunde dette Spørgsmaal skilles fra Spørgsmaalet om Norges større Selvstændighed, og her havde man Modstanderen indenfor sin egen Kreds. Det var nærmest Hannibal Sehested, der vandt Sejrr, ved at Haandfæstningen intet kom til at indeholde om Norges Styrelse, men som Følge deraf bandtes Hertug Frederiks Hænder ikke heller afgjørende ved nogen særlig Bestemmelse paa dette Punkt. Dog opnaaede Raadet, at han selv saa vel i Indledningen til Haandfæstningen som i Gjenbrevene paa Valgbrevene erkjendte sig for valgt til Norge lige saa fuldt som til Danmark. Rigsraadet havde ogsaa i denne Henseende reddet Øjeblikket for sin Opfattelse, om end ikke sikret Fremtiden⁴⁷.

Endeligt kunde de lange Forhandlinger slutes den 3. Maj. Med store Ofre havde Hertug Frederik kjøbt sin Kongeværdighed. Den paafølgende Søndag, den 7., samledes efter afholdt Guds-tjeneste Rigsraadernes og Stændernes Befuldmægtigede paa Københavns Slot. Korfits Ulfeldt overlevede Hertugen det af Raadet og Adelen den 4. Maj underskrevne Valgbrev; paa Hertugens Vegne takkede Kansleren og lovede Overholdelsen af Stændernes Privilegier. Begivenheden hilsendes med 27 Kanon-skud og med Musketsalver af den paa Slotspladsen opmarscherede Borgervæbning og fejredes slutteligt med en Banket paa Slottet. Under Taflet trak Hertugen Rigshofmesteren hen i en Vindues-fordybning og sagde til ham: Korfits, I haver idag bundet mine Hænder, hvem véd, hvo der kan binde Eders igjen! Maaske noget betaget af Vinen svarede Ulfeldt: Naadigste Herre, er de for haardt bundne, saa er der Raad til at løse dem igjen. Men ængstelig ved Ordsiftet forlod Ulfeldt umiddelbart derpaa Gildet⁴⁸.

Dagen efter, den 8. Maj, satte Hertug Frederik sit Navn og Signet under den foreløbige Haandfæstning og lovede at give den endelig Bekræftelse ved Hyldingen.

TREDJE AFSNIT

Den fortsatte Mellemregering indtil Kongens Hylding.

Kongevalget hjemlede endnu ikke Hertug Frederik Overtagelsen af Regeringen. Han kaldtes fra det Øjeblik udvalgt Prins, men den samme Titel havde hans afdøde Broder baaret fra 1608 til sin Død; hans Navn kom i Spidsen for Regeringens Breve, men det var endnu stadigt Rigsraaderne, der underskrev dem. Raaderne forblev ogsaa samlede; thi vigtige Sager krævede deres Nærværelse. Pengekassen var tom, og store Udgifter til Christian IV's Bisættelse og til den tiltrædende Konges Hylding og Kroning stod for Døren. Man havde maattet indløse Kongekronen, der havde været pantsat til en hamburgsk Kjøbmand, som atter havde laant paa den hos et andet Handelshus, man skulde have en Krone til Dronningen, et nyt Rigscepter og et nyt Rigsæble, og Korfits Ulfeldt, der havde Finanserne under sig, var hverken sparsommelig eller varsom overfor Fremtiden. Gabriel Marselis i Amsterdam fik en Bestilling paa Juveler til 30,000 Rdl., Firmaet Bernts og Marselis i Hamburg leverede Diamanter for 24,459 Rdl., og med Henrik Muller sluttedes der Kontrakter om Leverancer til Festlighederne for omtr. 230,000 Rdl. Der lovedes Betaling for disse og lignende Summer ved Gjældsbreve paa Kronens Indtægter, især Toldafgifterne, i den Grad, at de ordinære Indtægter næsten helt gik med⁴⁹. Og hertil kom den øvrige enorme Statsgjæld, der i Løbet af den sidste halve Snes Aar var stegen fra omtrent 500,000 Rdl. til mindst 4 Millioner*). Spørgsmaalet om Maaden, hvorpaa man skulde komme over den, meldte sig med uafviselig Styrke, hvis man blot nogenlunde skulde bevare Statens Kredit. Dette Spørgsmaal var imidlertid et dobbelt: skulde man indføre en Forskjel paa Arten af Gjælden, og hvorfra skulde man skaffe Midler til dens Afbetaling? Fordringerne stammede fra mange Slags Kilder. Der var ligefremme Penge-
laan i Hertugdømmerne og Udlandet, der var ubetalte Leverancer fra Kjøbmænd og Haandværkere, der var Forskjellen paa hvad Officererne for de hvervede Tropper skulde have haft og hvad

*) Om Statsgjældens Støttelse henvises til 4. Bogs 5. Afsnit

de havde faaet, opgjort i de saakaldte Restsedler, som ofte ved Salg var komne over paa andre Hænder end de oprindelige, og der var endeligt Forstrækninger til Kronen i Penge og Varer fra Krigens Tid eller fra Aarene efter den, hvorfor der i alt Fald til Dels var givet Pant eller Løfter om Pant i Krongods. Der kunde ikke være Tale om paa én Gang at tilfredsstille alle disse Kreditorer, men Valget af hvem der skulde foretrækkes beroede sikkert langtfrå saa meget paa Overvejelse af de rette Principer som paa personlige Interesser og personlig Indflydelse. Stændernes Ønsker gik i Retning af, at Forstrækningerne fra Krigens Tid skulde staa i første Række, men herimod protesterede andre Fordringshavere og især de store Kjøbmænd, der vilde have deres Leverancer betalte, og det er højst rimeligt, at baade Hannibal Sehested og Korfits Ulfeldt har støttet disse Krav. Nogen endelig Løsning af dette Spørgsmaal naaede man for Øjeblikket ikke til; videre kom man derimod med Drøftelsen af selve Midlerne til at klare Gjælden. At gjøre dette ved Hjælp af Paalæg paa Undersaatterne var en Umulighed, dertil var Skatteænnen altfor ringe⁵⁰. Man maatte gribe til Kronens Midler. I Christian IV's sidste Dage havde Landkommissarierne ivrigt taget Ordet for at skaffe Penge ved at sælge Kronens Patronatsrettigheder til Kirkerne rundt om i Landet, en Afhændelse, der vilde være til Fordel for Adelen, og for hvilken denne Stands Befuldmægtigede ogsaa havde udtalt sig paa det nu afsluttede Stændermøde⁵¹. Men denne Udvej kunde ikke forslaa. Det blev — og rimeligvis var det en Nødvendighed — selve Krongodset, i hvilket man søgte sin Tilflugt, saaledes som man en Tidlang havde gjort det i Sverig, men hvad man dér rigtignok nu var i Færd med at fortryde. Herved betraadte man en Bane, der fik de største Følger for Fremtiden, idet man derved formindskede Værdien af Domænerne endnu mere, end Udviklingen allerede tidligere havde ført det med sig. Det er næppe for dristigt at antage Hannibal Sehested for Hovedophavsmanden til denne Vending i dansk Finanspolitik; thi han var en af dem, der hurtigst benyttede Lejligheden til i Erhvervelse af Krongodset at søge Dækning for sine personlige Krav, og da han efter 1660 atter kom til Magten, var han atter Talsmand for en videre Fortsættelse af hvad der i denne Henseende var begyndt 1648. Men var det givet, at Krongodset skulde være Midlet til at

dække Gjælden, saa rejste der sig atter Spørgsmaalet, om det skulde ske ved Pantsættelse med Ret for Kronen til Gjenløsning eller ved endelig Afstaaelse. Den første Methode var gammel, om end ikke i lang Tid anvendt i saa stor Maalestok, som der nu var Brug for. Men man vilde eller kunde for Øjeblikket ikke benytte den. Resultatet af Drøftelserne blev derimod det mærkelige, at Rigsraadet den 30 Juni vedtog at udlægge 20,000 Tdr. Hartk. af Kronens Gods, men med den Tilføjelse, at Kronen skulde have Ret til at tilkøbe sig lige saa meget Adelsgoods⁵². Man erindre nu, at der umiddelbart i Forvejen var paa Adelens Initiativ i Haandfæstningen optaget strengere Bestemmelser end tidligere mod Kronens Erhvervelse af frit og frelst Gods, og nu gav man den Ret til, hvis Omstændighederne tillod det, at indkøbe 20,000 Tdr Hartk! En sælsom Forandring i Standpunkt, der sikkert ikke har været efter Adelens Ønske, men som muligvis har været en Følge af, at den udvalgte Prins saa stærkt har væltet Ansvarer for Krongodsets Formindskelse over paa Rigsraadet, at det er gaaet med til den besynderlige Overenskomst. Men oppe i Norge begyndte umiddelbart derefter Udlæget af Krongods til Hannibal Sehested og adskillige andre, medens langvarigere Forberedelser og Overvejelser krævedes i Danmark⁵³.

Medens Rigsraadet saaledes i Spørgsmaalet om Krongodsets Udlæg næppe handlede efter Adelens Hoved, indfrie de derimod rigeligt paa Statskassens Bænkning det Løfte, det havde givet den med Hensyn til Lenene. I Løbet af Sommeren 1648 slog man paa ganske faa Undtagelser nær en Streg over den Forværrelse af Lensmændenes Vilkaar, som det var lykkedes Christian IV at gennemføre 1646. Dengang var af de 45 danske Hovedlen, som Kronen direkte raadede over*), i de 39 enten Afgiften sat betydeligt op eller Forleningsmaaden forandret fra Regnskab, hvor Lensmanden havde sin bestemte Indtægt, den saakaldte Genant, til Afgift. Nu gik man den omvendte Vej, nedsatte Afgifterne til hvad de var før 1646 i 13 Len og indførte atter Genant i Steden for Afgift i 17 Len. Ganske den samme Forandring foretog man i Norge. Paa den anden Side fik Adelen kun i

*) Laaland og Falster under Aalholm, Halsted og Nykjøbing stod mere uafhængigt som Prins Christians Len og senere som hans Enkes Livgeding

ringe Grad sit Ønske opfyldt om en Decentralisation af Lenene; hist og her skiltes vel to Len ad, men der blev ikke Tale om at følge den Fortegnelse over Len, som Adelen havde overgivet Raadet paa Stændermødet; derimod blev Island, der fra 1645 havde været styret af en borgerlig Foged, nu forlenet til en Adelsmand⁵⁴.

Den lange Mellemregering, en Periode, mættet med Hævnlyst, med Magtbegjær og med Pengeattraa, stundede mod sin Ende. Den 6 Juli 1648 fandt Frederik III's Hylding som Danmarks Konge Sted i Kjøbenhavn. Man havde forladt den gamle Skik at lade Kongen hylde provinsvis; fra hele Landet var Stændernes Befuldmægtigede mødte i Hovedstaden. I et højtideligt Optog aflagde de Eden til Kongen, der modtog den paa en Tribune foran Slottet; derefter underskrev han endeligt Haandfæstningen. Dagen sluttedes med et Gilde paa Slottet. Hver Stand beværtedes i sin Sal, og med Kongen og Dronningen spiste kun Rigsraaderne og deres Fruer. Et lille Træk fortælles fra dette Taffel. Da Dronning Sophie Amalie sad tavs og stille ved Bordet, dyede Leonora Christina sig ikke for at spotte over hende til sin Mand; Dronningen hørte Fornærmelsen og gav sig ivrig til at tale med de andre tilstedeværende, men tav, saasnart Leonora Christina blandede sig i Samtalen⁵⁵. Det er den første Beretning om et Sammenstød mellem de to Kvinder, hvis gjensidige Had snart skulde kaste sit uhyggelige Skær over Danmarks Historie i adskillige Tiaar.

De siden Christian IV's Død forløbne Maaneder havde i det hele lagt Grunden til den Spænding mellem Kongeparret og det ulfeldtske Hus, som kom til at beherske den kommende Tid. Frederik III saa i Rigshofmesteren Hovedmanden for Haandfæstningens Strengthed, Repræsentanten for Højadelens mest yderliggaaende Fordringsfuldhed, og Ulfeldt havde paa sin Side i den Grad nydt Magtens Behag, at han vanskeligt kunde tænke sig at opgive noget af den. Ved Trods og paa Trods skulde den opretholdes. Ganske anderledes bar Hannibal Sehested sig ad. Han var ikke blind for sine danske Modstanderes Styrke, og hans Stilling i Norge rummede store Vanskeligheder. Rundt om i Landet var Almuen forbitret over Fogedernes Plagerier, over Skatternes Tryk og især over de indkvarterede Troppers og Officerers Raaheder og Overgreb; paa sine Steder kom det til

ligefrem oprørske Sammenrottelser, som voksede, naar de kom i Hænderne paa Rygtet. Statholderen havde i Danmark opnaaet en betydelig Nedsættelse af Skatterne; da han i Juli var vendt tilbage til Norge, berejste han en Del af Akershus Len og ved at forbinde Imødekommenhed med Strengthed lykkedes det ham at berøve Bevægelsen dens farligste Karakter⁵⁶. Men hans personlige Stilling afgang øjensynligt først og fremmest af den nye Fyrstes Holdning, naar han overtog Regeringen i Norge ved den til den 24. August berammede Hylding⁵⁷. Sehested anstrengte sig af yderste Kraft for at vinde Kongen for sig ved denne Lejlighed. Han gav Ordre til, at »alle og enhver af Kongens Comitatus saa vel som andre her i Riget, som er forskrevne til denne Hylding, skal bekomme alt hvad de begjærer af hvad her er«; i det hele skulde »alting ordentligt og rundeligt det allerbedste og mest mulige udi alle Orter forrettes, at Kongen selv maa have Contentement, Landet Ære og jeg selv ingen Spot«⁵⁸. Til Festlighederne paalagde han Almuen i Akershus Len store Naturalydelser og lod paa Toldstederne i Lenet hæve ikke mindre end 31,535 Rdl. Da Frederik III gik i Land i Christiania, hilsedes han med en Salut paa 450 Skud, og Drøn paa Drøn lød hen over Byen, hver Gang han under hele Opholdet drog ud fra eller ind paa Slottet. Siden Norge havde mistet sin Selvstændighed, var dets Konge aldrig bleven modtagen saa festligt. Men bag Pragten laa Strid og Intriguer. Da Kansleren Christian Thomesen Sehested i den Tale, hvormed Stændermødet aabnedes, brugte visse Omsvøb, der skulde vise Venlighed mod det norske Folk ved tilsyneladende at anerkjende dets Valgret, svarede den norske Kansler Jens Bjelke med at betone Frederik III's Arveret; det var det norske Folks traditionelle Anskuelse om Norge som et Arverige, en Anskuelse, i hvilken det søgte en Oprejsning for sin tabte Selvstændighed, der her kom til Orde, og som ganske sikkert fandt Gjenklang hos Kongen. Dog gav denne Protest ikke Anledning til yderligere Meningsudveksling. Vigtigere var de talrige Klager og Indlæg fra Adel, Borgerskab og Almue, men betydningsfuldest har dog Kampen været om Kongens Gunst⁵⁹. Det skinner ret tydeligt igjennem, at Christian Thomesen har modarbejdet Statholderen, der til Gjengjæld søgte Støtte hos den norske Adel⁶⁰. Efter nogen Vaklen blev Sejren ogsaa Hannibal Sehesteds. Trods den Modstand, som den danske

Kansler, besjælet af sine Standsfællers Overlegenhedsfølelse overfor den forkrøblede norske Adel, rejste mod Udvidelsen af dens Privilegier, opnaaede den Stadfæstelsen af de Rettigheder, som den 1646 havde faaet af Christian IV, især Hals- og Haandsret og Skattefrihed for dens Ugedagsbønder, endvidere Ret til Friskyds og Accisefrihed samt den i alt Fald moralske Oprejsning for tidligere Nedværdigelse, at Kongen lovede ingen Forskjel at gjøre paa den danske og norske Adel med Hensyn til Befordring og Len, alt vistnok paa Statholderens Indstilling. Til denne Triumf for hans Indflydelse svarede Stadfæstelsen af en betydelig Del af den Myndighed, som han havde erhvervet under Christian IV, og som havde været Gjenstand for saa bitre Angreb af den danske Adel; navnlig gjaldt dette Retten til at modtage og igjen udgive alle det norske Riges Skatter⁶¹. —

Med saadanne Indrømmelser til de ledende Stormænd i Danmark og Norge besteg Frederik III Tronen. Men hans og Rigernes Skæbne beroede mindre paa disse Indrømmelser end paa de virkelige Magtforhold, der bundede i Kongedømmets og Stændernes Styrke og deres indbyrdes Stilling.

ANDEN BOG.

KONGEDØMMET OG STÆNDERNE.

FØRSTE AFSNIT¹.

Kongedømmet.

Det laa i det danske Valgkongedømmes Natur, at den højeste Magt, Souveræniteten, ikke tilkom Kongen. Han var det skiftende Element, over hvilket stod Kronen som det blivende, repræsenteret af Rigsraadet som den Myndighed, der ikke kunde tænkes nogensinde at ophøre med at fungere. Derfor bød Haandfæstningerne, at Slotslovene skulde holdes til Raadets Haand, naar Kongen var død, derfor maatte intet Krongods afhændes uden Raadets Samtykke, derfor erklærede Raadet 1648, at det paa Kronens Vegne valgte Kongen, derfor var det officielt udtalt under Christian IV, at Raadet var i Besiddelse af den højeste Magt². Naar Frederik III's Haandfæstning lagde saa store og nye Baand paa hans Handlefrihed, laa Betydningen heraf altsaa ikke i, at hans Souverænitet ophævedes eller beskares, thi heller ikke hans Forgængere havde haft den. Den laa i de Indskrænkninger, der paalagdes ham som Rigets Bestyrer. De nærmest forudgaaende Haandfæstninger havde i denne Henseende begrænset Kongens Magt ved Stændernes, særligt Adelsens, Privilegier for Personer og Gods og ved enkelte Rettigheder for Rigsraadet. De havde ikke betaget ham Myndighed til at vælge Rigsraader og Rigsembeds mænd blandt de indfødte Adelsmænd*), til at sammensætte sin Hofstat efter sit eget Tykke, til at lede den

*) Som ovfr. S. 20 omtalt, var der dog 1645 indført en Begrænsning i hans Magt for Rigsraadernes Vedkommende.

udenrigske Politik, for saa vidt det ikke gjaldt Krigserklæringer, til at begrænse Handelsfriheden ved Monopoler og til at raade over den Maade, paa hvilken Lenene bortgaves til Adelsstanden, der havde Privilegium paa at faa dem overdragne. Men i alle disse Bestyrerrettigheder var der gjort Indgreb ved Haandfæstningen af 1648; paa afgjørende Punkter havde Rigsraadet her tilrevet sig eller begrænset Kongens tidligere Myndighed. Det havde endvidere betaget ham Ret til at forøge en Indtægtskilde, som han fra gammel Tid nærmest betragtede som sin personlige; thi naar det forbødes Kongen at forandre nogen Toldafgift, tænktes der ogsaa og vel særligt paa Sundtolden. Og Raadet havde som Slutsten paa hele denne Bygning aabnet en Mulighed for ad lovlig Vej at besvare kongelige Overgreb med at lade dets Souverænitæt træde ind i det daglige Liv, saaledes at det blev det, som ene tog Bestemmelser. Ved Siden heraf stod urokket Rigsraadets Myndighed til at bevilge Landeskatter hvilende paa Adelens Bønder, hvilket faktisk var det samme som en almindelig Myndighed paa dette Bevillingsomraade, og ligeledes var Raadigheden over disse Skatter ligesom over Stændernes Kontributioner, som ovenfor omtalt, om ikke ved Haandfæstningen, saa dog ved andre endnu gjældende Bestemmelser unddraget Kongen og lagt i Hænderne paa Stændernes Repræsentanter, Landkommissarierne.

Hvad var der da rent juridisk tilbage af Kongemagten? Der var, foruden visse politisk set ikke særligt værdifulde Regaler, Retten til at vælge imellem de indstillede til Rigsraader og Rigsembedsmænd og til indenfor Adelen frit at vælge Lensmænd og Hofembedsmænd, der var Andel sammen med Raadet i den øverste Domsmyndighed paa Herredagene, og der var en temmelig ubestemt Part i Retten til at give Love. Af Ledelsen af den udenrigske Politik var tilbage alle forberedende Skridt lige til Afslutning af Forbund og Erklæring af Krig; i militære Forhold var der den øverste Krigsherremyndighed, dog saaledes at intet Mellemlid kunde indskydes mellem Kongen og Rigsmarsken. Paa det almindelige indre Administrationsomraade var Grænserne imellem Kongens og Rigseembedsmændenes Myndighed meget svævende; thi vel maatte de sidste nærmest betragtes som uafsættelige, men deres Magts Rækkevidde var alt andet end fast bestemt, og deres Stilling ikke omgjærdet af forfatnings-

mæssige Garantier, som Kontrasignatur eller lign. Hermed hang sammen, at trods alle Baand besad Kongen endnu en ikke ringe Myndighed i Finansstyrelsen. Der fandtes intet Budget, som foreskrev ham den Maade, hvorpaa Rigets ordinære Indtægter (Indtægterne af Lenene, de ordinære Byskatter og Intraderne at Tolden, dog ikke Sundtolden) skulde anvendes til Rigets ordinære Udgifter (til Hofholdningen, til Fæstningernes og Slottenes Vedligeholdelse og til Flaaden). Ved Siden heraf havde han den fulde Raadighed over Udbyttet af Sundtolden, og endvidere var Stiftelsen af Statsgjæld ikke begrænset af andet end Krediten, undtagen for saa vidt Kongen til sine Tider var nødt til at udbede sig Rigsraadets Kavtion for Laan

Kongedømmet var saaledes allerede efter Lov og Ret ikke helt blottet for Myndighed. Men i andre Forhold laa Muligheden for en endnu større Magtudvidelse. Adskilligt betød den Nimbus, der fra gammel Tid omgav Kongen som Rettens Indehaver og de svages Beskytter. Den herved vakte Følelse var uden Tvivl vokset under Christian IV; det folkelige ved hans Personlighed havde ogsaa omgivet Kronen med en vis folkelig Glans; de lavere Klasser af Befolkningen havde lagt Ansvar for de begaaede Fejl, skjønt Kongen i Virkeligheden bar Skylden for en stor Del af dem, over paa Rigsraad og Adel og vendt sin Tak mod den Fyrste, der aldrig havde skyet Faren, sin Medlidenhed mod ham, hvis Alderdom havde været saa sørgelig. En Konge burde være som han, men ikke ende som han. Desuden var Danmark under vedblivende Paavirkning af den europæiske Strømning, som de fleste Steder løftede Fyrstemagten højere og højere, og som allerede tidligere havde været med til at præge Udviklingen i Danmark. Dybvadernes Optræden havde været et Udslag deraf, og Gejstlige stod rede til at lovsynge den mægtige Konge. Og selv om i dette Øjeblik Kongedømmets Stjerne stod lavt i de vestlige Hovedlande som Følge af Frondebevægelsen i Frankrig og Borgerkrigen i England, saa kunde denne Tidsbølge ikke faa nogen Betydning for Danmark, hvor der intet Stof var til en Opposition som den hos de franske Parlater eller det engelske Underhus, og hvor tilmed Begivenhederne i England kun virkede afskrækkende. Men ogsaa mere positive Midler til at vinde og knytte til sig stod til den Monarks Raadighed, som vilde øge sin Magt. Tiden gav Hofferne Glans, her som i Frankrig, i

5verig og i adskillige nordtyske Residenser, de var Pladsen for mere raffinerede Nydelser, til Dels ogsaa for finere Smag end der ellers kunde træffes, rige paa tiltrækkende Kraft for unge Levemænd og stræbsomme Ærgjerrigheder; de udhulede Jordbunden for selvstændig Følelse og gammeladelig Trods. Og kunde Hoffet drage til sig hvad der kunde erobres fra de fornemme Kredse, saa gaves der en fuldt saa paalidelig Støtte for monarkiske Bestræbelser i det Bureaukrati, der som Følge af Statens stadigt mere forøgede Opgaver og Virksomhedsomraade var i Færd med at dannes af Skrivere, Toldere og Fogeder, og som havde sine Udløbere i de kongelige Tjenere og kongelige Haandværkere, der vrimlede frem i Byerne, skilte fra disses Borgerskab ved Friheder og Særrettigheder. Endnu en anden og vigtigere Fordel besad Kongedømmet ved sin Natur. Det var et usammensat Maskineri, i sidste Instans ledet af én Sjæl. Medens Rigsraad og Stænder virkede spredt og tungt, var her Kraften koncentreret i et Midtpunkt. Her skulde ikke mange Hoveder bringes under én Hat, her kunde styres med ét Maal for Øje, her kunde handles med ét Slag.

Men Situationens Kærne laa dog paa et andet Punkt. Forfatningens Bestemmelser og de reale Magtforhold svarede ikke til hinanden. De Baand, der omsluttede Kongemagten, var ikke knyttede af virkelige Magthavere. Selvopløsning truede den privilegerede Klasse. Og i de uprilegerede Klasser kunde Kongemagten snarere finde en Hjælper end en Medbejler.

ANDET AFSNIT

Rigsraadet og Adelen.

Kongemagtens Begrænsning beroede, saa godt som udelukkende, paa Rigsraad og Adel.

Aldrig tilforn havde en Haandfæstning gjort Rigsraadets Rettigheder saa store, som de var blevne ved Frederik III's.

Der havde vel været Tider, hvor Kongedømmet havde været fuldt saa lavt nede, men aldrig før havde Rigsraadet paa den Maade trængt sig frem i Forgrunden, gjort Statsmagten saa identisk med sig. Og dog var dette Rigsraad, der ikke stadigt var samlet, hvis Medlemmer længtes ud efter deres Godser eller deres Len, ikke egnet til egentligt at føre Regeringen, og Rigs-embedsmændene kunde kun til en vis Grad betegnes som et permanent Udvalg af det. Hertil kom, at Haandfæstningen i Virkeligheden ikke udtømte Landets Forfatning. Der fandtes i den ikke et Ord om Stændernes Møder, om de af Stænderne bevilgede Skatter, om Landekisterne og Landkommissariatsinstitutionen. Og i hvor ringe Grad var ikke Rigsraadet en fyldestgørende repræsentativ Forsamling! Det skulde forestille Riget og Folket, men udgik kun fra en enkelt Stand. Og ikke engang denne Stand følte sig tilfredsstillet med det som Repræsentation. Det havde vist sig ved Adelens Optræden paa Valgmødet 1648, og det viste sig atter siden. Skjønt Adelens ved Haandfæstningen sikrede Indstillingsret overholdtes i den følgende Tid, indtraadte der ikke nogen væsentlig Forbedring af Tillidsforholdet mellem det og Rigsraadet. Adelen valgte sig vedblivende ikke alene Kongedømmet, men ogsaa Raadet til Syndebuk for hvad der ramte af Ulykker. Saaledes gik det til, at Rigsraadet blev en Institution, der omtrent svævede i Luften, tilmed delt, som det var i Partier, med dets første Mænd en Tidlang som hinandens bitreste Modstandere. Dets Magt hvilede mindre paa virkelig Styrke end paa en Tradition, der var i Færd med at opløses, og paa et Blad Papir, der kunde sønder-rives. —

Trods Rigsraadets Modsætning til Kongedømmet udgjorde det dog i Forening med dette Centralmagten i Staten. Overfor denne Centralmagt stod Stænderne.

Det sidste Aarhundrede havde skærpet Samfundets Deling i Stænder og Kaster. Alt hvad der var ovenpaa i dette Samfund voksede, paavirket af den europæiske Udvikling, i Fornemhed. Det var nu fornemmere, end det havde været i Middelalderen, at være Konge, det var fornemmere at være udsprunget af kongeligt Blod, det var fornemmere at være Kongens Raad, men det var ogsaa fornemmere at have adelige Aner. Opgaven blev at holde sit Blod rent, ikke at give sig af med en Gjærning, som andre

laverefødte havde samme Adgang til, og ikke at give andre samme Ret til de Privilegier eller det Gods, som Ens Forfædre havde besiddet, eller som man selv havde erhvervet. Derfor havde Adelen fra det sekstende Aarhundrede af anset det for under sin Værdighed at leve under samme Vilkaar som Bønder eller at overtage Stillinger som Borgmestre og Raadmænd i Byerne eller at uddanne sig til gejstlig Gjerning. Derfor havde den krævet Fremvisning af Anetavler, naar fremmede Adelige nedsatte sig i Landet og forlangte lige Rettigheder med deres indfødte Standsfæller, derfor havde den sat dem udenfor Standen, der giftede sig med ufri Kvinder, og værnet om, at dens Gods ikke skulde gaa over i ufri Besiddelse³. Hele Bevægelsen i denne Retning hang sammen med, at Adelen savnede det Grundlag for sin Magt, som den i Middelalderen havde haft i at være en Krigerstand med særlige Rettigheder til Gjengjæld for dens særlige Pligt at forsvare Riget. Nu var dens Rostjeneste efter Haanden kun bleven en meget lille Del af hvad der bar Staten oppe i Nødens Tider; de hvervede Tropper, til Dels i Forening med Christian IV's Bondemilits, udgjorde Hærens Styrke, og de Adelsmænd, der i Krigstid indlagde sig Fortjeneste, gjorde det mere som Enkeltmænd ved Siden af andre Officerer end som Repræsentanter for en Stand, hvis særlige Opgave Forsvaret var, og som fortrinsvis havde uddannet sig til denne Gjerning. Tværtimod var nu den unge Adelsjunkers Værgagtiggjørelse nærmest en traditionel Ceremoni, Tjenesten til Hest i Kongens, en fremmed Fyrstes eller en fornem Adelsmands Gaard mindre og mindre en Regel, og naar den fandt Sted, snarere en Uddannelse til Hoflivets Fordringer end til militær Daad, Ridderlaget Opnaaelsen af en Rang og ikke en Belønning for krigerske Bedrifter. Adelsstandens Ideal var blevet et andet end i gamle Dage og blevet det med en Bevægelighed, der i og for sig var et livskraftigt Tegn, og som ogsaa skaffede den en Periode med Glans og Hæder. Velstaaende Godsejer eller velstillet Lensmand, og, naar det kom højt, Rigsraad, helst dog en Forening af begge Slags Virksomheder, det blev Maalet for Adelen. Men skulde Monopolet paa disse Virksomheder opretholdes, da maatte Vægten lægges paa Fødslen. Thi det adelige Jordegods kunde i og for sig være et bevægeligt Objekt, til Lensmænd kunde i og for sig ogsaa Folk af andre Stænder benyttes; derfor maatte

der lægges Servitut paa Gods og paa Len. Der maatte skabes Garantier saa stærke som muligt for, at de nu eksisterende Adelslægter blev de stadige Besiddere af de erhvervede Fordele.

Det var altsaa i Kraft dels af en Fornemhedstrang i Tiden, dels af en Selvopholdelsesdrift, naar den danske Adel i Løbet af det 16de og den første Halvdel af det 17de Aarhundrede afgrænsede sig i højere Grad end nogensinde tidligere som en Kaste, til hvilken Adgangen var yderst vanskelig, og som med største Ængstelighed værnede om den sociale Førsterangsstilling, den besad ved Størrelsen af sit Jordegods og ved sine til Fødslen knyttede Privilegier.

Ved Midten af det 17de Aarhundrede ejede den danske Adel saa godt som Halvdelen (bestemtere sagt omtr 47 p. C.) af Kongerigets Areal, naar man ser bort fra Kjøbstædernes Grund og de til dem liggende Jorder*) Dette adelige Jordegods bestod af omtr. 740 Hovedgaarde og Ladegaarde med deres Tiliggende og af over 33,000 bortfæstede eller til Bortfæstning bestemte Bønderjordbrug (heri medregnet de dog kun faa jordegne Bøndergaarde, over hvilke Adelen havde Herligheden, men ikke Ejendomsretten); disse Bønderjordbrug udgjorde omtr. 44 p. C. af hvad der i alt fandtes i Riget af saadanne. Fordelt efter Provinser stillede Forholdet sig gunstigst for Adelen paa Fyn, hvor der til 124 Hoved- og Ladegaarde vistnok laa omtr 60 p. C. af Provinsens Bønderjordbrug. Men ogsaa i Skaane og Jylland (med henholdsvis 120 og 390 adelige Hoved- og Ladegaarde) ejede Adelen over Halvdelen af Bønderjordbrugene. Disse Provinser var altsaa Adelens Hovedborge. Dog havde den tillige i de fleste andre Landsdele udstrakte Besiddelser, saaledes paa Laaland med 30 Hovedgaarde 33 p. C. af Bøndergodset og paa Sjælland med 85 Hovedgaarde 27 p. C. af dette. Kun i Bleking og paa de mindre Øer, Bornholm, Samsø og Falster ejede Adelen meget lidt eller slet intet Gods⁴.

Men Betydningen af Adelens Jordegodsbesiddelse laa langt fra alene i dennes Størrelse. Endnu vigtigere var det, at hele dette adelige Jordegods i flere Henseender stod uafhængigt af Rigets Centralmagt, stod som en Modsætning til Krongodset,

*) Ogsaa den til Sverig 1645 pantsatte Provins Halland er udeladt af Beregningen.

ikke alene i Henseende til Ejendomsforhold, men ogsaa til Forvaltning, til Skatteopkrævning og i alt Fald delvis til Jurisdiktion. »Sammeledes skal Danmarks Riges Adel nyde, bruge og beholde deres Jordegods og Tjenere fri til evig Tid med Hals, Haand, alle kongelige Sager og al anden Herlighed og Rettighed, som vi og vore Forfædre Konninger udi Danmark over vore og Kronens Tjenere og Gods haver og friest haft haver, saa at vi eller vore Fogeder og Embedsmænd skal aldeles intet bevare os med deres Tjenere, Gods og Enemærke, Skov, Fiskevand eller nogen anden Herlighed, enten med Sagefald, Gjæsteri, Ægt, Arbejde eller anden Besværing, uden hvis vi kan have med Adelens, som Godset og Tjenerne tilhører, gode Vilje og Samtykke, uden alene at de ager vort og vor Fyrstindes Fadebur, hvor vi personlig drager igjennem Landet, som Sædvane haver været af gammel Tid, uden saa sker, at nogen aabenbar Fejde kommer paa Landet eller Riget; da vil vi dog ingen Besværing lægge paa Adelens Tjenere, uden det sker med menige Danmarks Riges Raads Samtykke«. Den saaledes lydende Paragraf, der siden Christian III's Tid gik over fra Haandfæstning til Haandfæstning (§ 6), og som havde sit Sidestykke i Bestemmelser i Recesserne, udgjorde Grundpillen for hvad Hvitfeldt havde kaldt Adelens »drabelige Frihed«. I den laa Hjemlen ikke alene for Adelens Ret til at fri sine Bønder for almindelige Byrder, men ogsaa for den delvise Jurisdiktion, som bestod i Hals- og Haandsretten, det vil sige Retten til at tiltale, fængsle og bringe Dommen over de skyldige til Udførelse, og for Retten til at beholde de Bøder, som idømtes de anklagede, eller besidde den Boslod, som disse maatte forbyrde; paa den beroede ikke alene den Magt over Bønderne, som fremkom ved Statens Afkald paa Anklage- og Afstrafningsretten, og som styrkedes yderligere ved den stadigt mere udvidede Fortolkning af den Passus i Christian III's Recesser af 1547 og 1558, der tillod enhver Riddermandsmand at gjøre sig sit eget Gods saa nyttigt som muligt; ved den var ogsaa rejst et Grænseskjel mellem hvad Statens Embedsmænd havde at raade for og hvad der laa udenfor deres Myndighed. Landet var næsten som delt i to Dele⁵. Det viste sig paa mange Maader selv udenfor de allerede omtalte Omraader. Da Christian IV oprettede en Milits, var det kun Kronens Bøndergaarde, paa hvilke denne Byrde kom til at hvile. Under Ud-

skrivninger paa Krongodset flygtede Bøndersønner over paa Adelens Gods, og da Adelen selv bevilgede Udskrivning af dens Bønder, forbeholdt den sig, at de maatte holdes som særskilte Kompagnier, hvis Officerer indsattes af Landkommissarierne. Meget karakteristisk for hele Opfattelsen af Adelens Gods var det, at Kongen, idet han 1638 i Anledning af en saadan Udskrivning paa Adelens egen Opfordring formanede dens Bønder til at efterkomme den, tilføjede, at han rettede denne Formaning til dem, »endog Adelen selv har kongelig Højhed, Hals og Haand over deres Bønder«⁶. Lige saa betegnende var det endvidere, at Adelen havde Ret til selv at lægge sine Bønder i Lægd til Betaling af de bevilgede Skatter samt opkræve disse, en Myndighed, som kan ses adskillige Steder at være bleven benyttet, selv om Ulejligheden vel i Reglen overlodes Lensmanden; benyttedes den, havde Lensmanden kun en Tilsynsret med, at der ingen Forsømmelser blev begaaede⁷.

Gjaldt de her omtalte Rettigheder for hele Adelen, saa var desuden adskillige af dens Medlemmer særligt begunstigede. Til saadanne Begunstigelser hørte Patronatsrettigheder til Hovedgaardens Sogn med Ret til at kalde Præsten og nyde Kirketienden; men det højeste Punkt, hvortil en Adeligs Myndighed over hans Gods kunde naa, var Overgangen af Jurisdiktionen fra delvis til fuldstændig, idet Hals- og Haandsretten forenedes med Birkeretten, det vil sige Anklage- og Afstrafningsretten med Retten til selv at indsætte Dommere, medens Birket fuldkomment adskiltes fra Herredet. Med fuldstændig Nøjagtighed kan det næppe angives, hvor mange adelige Birker der fandtes ved Midten af det 17de Aarhundrede. Man fejler dog næppe stort ved at ansætte Tallet til henved 50, af større eller mindre Omfang; af dem skriver over 30 sig fra Tiden efter 1536, og de allerfleste af disse var igjen enten oprettede fra nyt af eller forandrede fra kongelige Birker til adelige under Christian III og Frederik II⁸. Birkeretsprivilegierne var i det hele en af de Former, hvorved disse Konger, der i flere vigtige Henseender rent politisk vandt Sejr over Adelen og udvidede Statsmagten, til Gjengjæld socialt begunstigede den. Thi utvivlsomt er det, at Retten til at indsætte Dommere, der kunde komme til at fælde Kjendelser i Stridigheder mellem selve Husbonden og hans Tjenere og Bønder, rummede en overordentlig Magt og efter Sagens Natur maa have

givet Anledning til ikke ringe Uretfærdighed og betydelige Misbrug. Og Birkeretten var tillige Fuldendelsen af Skjellet mellem Adelsgodset og Krongodset.

Dog laa der i Haandfæstningernes Bestemmelser om Rigsraadets Ret til at give Samtykke til de almindelige Skatter en Begrænsning af Adelsgodsets Frihed, og Betydningen af denne Begrænsning voksede med Skatternes Stigning, selv om den bevilgende Myndighed hørte Standen selv til. Adelen havde ikke heller ladet sig nøje med den Garanti, der kunde ligge heri. Den Skattefrihed, som selve Hovedgaardene efter Adelens gamle Grundprivilegier var i Besiddelse af, var gradevis bleven udvidet til at gjælde for de saakaldte Ugedagsbønder, de Bønder, som laa i Hovedgaardens Sogn og gjorde Ugedagsarbejde til den, og Skridt for Skridt havde Adelen under stadige Kampe med Kongemagten opnaaet ikke alene, at alle Fæstebønder i Hovedgaardens Sogn blev skattefri, hvad enten de oprindeligt havde været Herremandens Arveejendom eller var erhvervede af ham ved Kjøb eller Mageskifte, men ogsaa at en Ladegaard, paa hvilken Herremanden ikke selv boede, men kun havde sine Avlsfolk, frigjorde Sognets Ugedagsbønder lige saa godt som en Hovedgaard. Hertil kom, at ved Misbrug, som der ofte blev set igjennem Fingre med, respekteredes end ikke Sognegrænsen, og ad disse Veje havde Adelen opnaaet, at 1650 var omtr. 42 p. C. af dens Fæstebønder, i alt henved 14,000, unddraget de almindelige Landeskatter og Rigsraadets skattebevilgende Indflydelse⁹. Stod Adelens Gods som Helhed i Modsætning til Krongodset, saa gjaldt dette altsaa i en ganske særlig Grad om henved Halvdelen af det.

Men naar Staten trængte til yderligere Hjælp end den, der kunde skaffes til Veje ved almindelige Landeskatter, traadte Adelens egen Skattebevillingsret i Kraft gjennem Kontributioner, vedtagne paa Adelsmøderne eller de almindelige Stændermøder. Her reiste sig imidlertid en meget karakteristisk Kollision. Fler-tallets Beslutning kunde nemlig komme i Strid med den enkelte Adelsmands Opfattelse af Skattebevillingsretten som et rent personligt Privilegium, og Haandfæstningernes før omtalte § 6 forudsatte ogsaa utvivlsomt netop den enkeltes Bevilling. Spørgs-maalet, hvorvidt Adelsmødernes Beslutninger bandt den, der ikke enten personlig eller ved Fuldmagt havde samtykket i dem,

var derfor meget brændende og besvaredes ofte forskjelligt, selv om der 1638 var opstillet Regler, som senere gjentoges, om det bindende i Flertallets Beslutninger. Meget betegnende for Tankegangen hos adskillige af Adelen var den Protest, som Oluf Daa 1638 indførte i den sjællandske Adels Landebog imod Kongens Befaling om, at ingen maatte »paa sin egen Haand fra de fleste sig adskille«. Den lød saaledes: »Imod disse kongelige Befalinger kan med al Billighed af Adelsstanden protesteres, sligt ikke nogle imod egen Vilje eller en Parts Vedtægt at kunne eller burde nogen i Særdeleshed ved Straf at foreskrives eller paa-bydes, eftersom Adelsstanden her i Danmark er et frit Folk og haver højere Privilegier, med mindre enhver sligt havde samtykt; thi enhver, som jo billigt, raader for sit eget, og protesterer jeg underskrevne herimod«¹⁰. Til saadan en Højde kunde Følelsen af den enkeltes Ret overfor Majoriteten og overfor Samfundet naa

Af Adelens Rettigheder som Godsejere maa endnu nævnes Tiendefriheden for dens Sædegaarde og især Privilegierne med Hensyn til Øksenfedningen og Øksenhandelen. De sidstnævnte Privilegier sikrede Adelen en udstrakt Forret i begge Henseender; thi kun den maatte uden Betingelser købe Øksne hvor den vilde, opstalde Kvæget paa sine egne Gaarde eller hos sine Fæstebønder og udføre af Landet hvad der saaledes var opfedet, medens Præsternes og Bøndernes Kjøb var bundet til Markederne og Kjøbmændenes afhængigt af, at de indkjøbte Dyr opstaldedes i regelmæssig Tid paa deres eget indavlede Foder eller paa Kronens og Adelens Ladegaarde, ligesaa vel som de kun maatte udføre hvad der var fedet paa denne Maade*). Meningen med alt dette var en dobbelt. Man vilde være i Stand til at regulere Staldfodringen for ikke at faa Priserne sat ned, og man vilde give Adelen det afgjørende Fortrin fremfor Borgerne og især fremfor de øvrige Landboer til at benytte Gaardenes Foder og til at drage sig Indtægten af Kvægudførslen til Nytte. Bestemmelserne var overordentligt vanskelige at opretholde og gav i Løbet af Christian IV's Regering Anledning til en Række Forordninger, der indførte en streng Kontrol ved Udførselspladserne; hvert Øjeblik klagede Adelen over, at der gjordes Indgreb i et

*) For Ribe By var dog gjort en Undtagelse

Privilegium, der betegnedes af den som værende af den mest gennemgribende Betydning for dens økonomiske Stilling¹¹. I Virkeligheden synes ogsaa trods alle disse Indgreb Adelen Overtag i denne Henseende at have været temmelig urokket, idet en Undersøgelse af Toldregnskaberne for en Hovedudførselsplads som Assens viser, at af de henvend 6200 Øksne, der udførtes 1640, var kun et ganske ringe Antal staldfodret paa Kjøbstadborgeres eller Præsters eget indavlede Foder

Det var imidlertid ikke alene som Godsejere og som Landbrugere, at Adelen sad inde med vidtstrakte Særrettigheder; de forøgedes med de rent personlige. I det daglige Liv spillede naturligvis størst Rolle den Rangforskjel, der var en naturlig Følge af Samfundets Deling i bestemt afgrænsede Klasser, men som blev yderligere tilspidset for Adelen vedkommende ved, at den ikke alene var den første Stand, men ogsaa den, der kaldte sig selv fri i Modsætning til de andre ufri, hvilken sidste Betegnelse vel gik ud af Haandfæstningen 1648, men ikke ud af Livet. Kun for Bisperne veg Adelen ved enkelte højtidelige Lejligheder, ellers havde den, som det hed, sit Præ fremfor alle andre Klasser. Og naar de talrige Luksusforordninger, der for øvrigt, naar de overholdtes, ogsaa greb stærkt ind i Adelen Liv, opstillede som et af deres Formaal at lade hver Stand faa sit Stempel og forhindre en Sammenblanding mellem dem, saa droges der herved i mangfoldige Livsforhold bestemte Grænser, der viste Adelen Førsterangsstilling. En Borgerlig maatte ikke byde saa mange Retter Mad til Bryllup som en Adelig, en borgerlig Brud maatte ikke pyntes med Ædelstene og kostbare Klenodier, men kun med gyldne Kjæder, en uadelig Ligkiste maatte ikke overtrækkes med Læder eller Klæde eller beslaas med Metal. Vigtigere end disse og lignende sociale Forrettigheder var en saa positiv Fordel som Friheden for at betale Told og Accise af indførte Forbrugsartikler, særligt af Drikkevarer som Vin og Øl, for saa vidt som de benyttedes til den Adeliges egen Husholdning. Adelen satte særdeles Pris paa dette Privilegium, som den for øvrigt delte ikke alene med Kongens Hof, men ogsaa med de Højlærde, Professorerne, Kapitlerne samt Bisperne. Det var heller ikke ringe Beløb, det her drejede sig om; saaledes frigjordes 1624 alene paa Kjøbenhavns Toldbod til omtrent 50 Adelige 98 Amer rhinsk og 30 Amer fransk Vin og 1647

til omtrent 100 Adelige 256 Amer rhinsk og spansk Vin, 233 Amer fransk Vin og Eddike, 4 Ankere Brændevin og 76 Læster Rostocker Øl¹². Men der er næppe Tvivl om, at ikke alle disse Drikkevarer i Virkeligheden forbruges i de adelige Husholdninger, det var en udbredt Trafik at drive Misbrug med Accisefriheden, idet Adelige betalte Kjøbmænd for andre leverede Varer med Accisesedler, der gav Ret til toldfri Indførsel, og de forskellige Forordninger, der skulde hindre dette Misbrug, svarede i deres Virkninger langt fra til Hensigten¹³. Men af alle personlige Privilegier naaede i politisk Betydning dog vel intet den Eneret, som Adelen havde til de højeste Embeder, især til Rigsraads- og Lensmandspladserne. Der var herved givet den en Indflydelse paa Regering og Administration, som ofte benyttedes mere til Fordel for dens Standsinteresser end til Gavn for hele Samfundet.

Udrustet med disse og endnu flere Privilegier, Herre over henved Halvdelen af Landets Jordegods, Indehaver som Lensmænd af en ikke ringe Myndighed over største Delen af Resten, Besidder af talrige Gaarde i Landets Kjøbstæder, saadan var Adelen Stilling ved Frederik III's Tronbestigelse. Spørgsmaalet rejser sig, hvorledes det var muligt, at denne Adel 12 Aar efter maatte finde sig i den Ydmygelse, der blev den til Del 1660, og Svaret bliver, at den indre Kraft ikke stod i Forhold til den ydre Magt.

Den dansk-norske Adel var ved Midten af Aarhundredet en faatallig Stand. Aldeles bestemt kan Antallet af Slægter ikke opgives, men højere end til mellem 150 og 160 kan det næppe sættes, og heraf hørte over 10 til temmelig uanselige rent norske Ætter. Af adelige Husstande eller Familjer med en mandlig Repræsentant til Hoved fandtes omtrent 360, desuden omtrent 120 adelige Enker; hvis man derfor sætter hele Adelen Tal til henved 3000, er dette sikkert snarest for højt¹⁴. Men vil man tænke paa de Familjehoveder, der kan antages at have været politisk interesserede, maa vi betydeligt længere ned. Det er i denne Henseende næppe nogen daarlig Maalestok, at da Adelen i de forskellige danske Provinser paa Møder fra Januar til Marts 1648 skulde vælge Befuldmægtigede til Kongevalget, mødte kun 128 Adelsmænd; hertil maa dog føjes de 18 Rigsraader og endvidere 68, der havde givet Fuldmagt til de mødende, men herved

kommer man dog ikke op til mere end 214¹⁵. Betydningen af Adelen's Faatallighed forøgedes ved den uhyggelige Kjendsgjerning, at der i Løbet af de sidste hundrede Aar var uddød henved 100, til Dels meget gamle og meget ansete Slægter, og det fortjener ogsaa at bemærkes, at der 1608 til Prins Christians Valg var udstedt Fuldmagt af 238 Adelsmænd (foruden 16 Rigsraader), altsaa af adskilligt flere end ved den tilsvarende Lejlighed 1648¹⁶. Adelen's numeriske Tilbagegang skyldtes en Række ikke fuldt ud opklarede Aarsager, hvorimellem adskillige Slægters Mangel paa Ævne til at assimilere sig med de nye Forhold efter Reformationen og nærbeslægtedes Giftermaal i Forening med en stærk Tæring paa Livskraften sikkert har spillet en stor Rolle. Hertil kom nu, at der paa Grund af den stadigt stærkere udviklede Kasteaand kun i højst ringe Grad var Tale om nogen Fornyseelse eller Foryngelse af Adelen nedefra igjennem Nobilitation af borgerlig fødte Danske; Familien Rosenvinge og Købmandssønnen Peder Vibe danner i denne Henseende omtrent enestaaende Undtagelser. Rigtignok modtog Adelen paa anden Maade Forøgelse, idet der, ligesom i forbigangen Tid, foregik en Indvandring af fremmed og især af tysk Adel. Men denne Forøgelse betød snarest en Svækkelse af Adelen's politiske Sammenhold og foregik kun under stærk Modstand fra dens egen Side. Det er af Vigtighed at lægge Mærke til, at imellem de omtrent 150 Slægter, der fandtes ved Aaret 1650, var der ikke mindre end omtrent 30, der var indvandrede for ganske nyligt, og gjennemgaaende var disse enten nøje knyttede til Hoffet og Kongedømmet eller rene Militærfamiljer og stod som Følge deraf snarest i et Modsætningsforhold til den øvrige Adel.

Adelen var saaledes en lille Hob i Samfundet. Den var endvidere ikke nogen tætsluttet Hob, men delvis og særligt indenfor dens mest repræsentative Kredse alvorligt skilt ved personlige Sympatier og Antipatier. Den var endeligt isoleret fra de andre Stænder, socialt i Kraft af sin egen Vilje, politisk som Følge af den Misundelse og det Had, der var skabt ved dens Privilegier og uddybet ved dens egen Holdning, ved den historiske Udvikling og ved Landets Ulykker. De Forsøg, der var gjort paa at formindske Modsætningen mellem den privilegerede og de uprilegerede Stænder, løb i Virkeligheden ud i Sandet med 1648. Det vil af det følgende ses, hvor snart efter hele

Bitterheden brød frem igjen, især hos Borgerstanden. Skulde Samtiden mere theoretisk begrunde denne Misstemning, holdt den af at dvæle ved, at Adelen savnede en Berettigelse til sine store Særrettigheder, fordi den ikke længere opfyldte den Pligt, der oprindeligt havde hjemlet disse Rettigheder, at være Landets Værn¹⁷. Nu spottede man kun dens Rostjeneste, haanede de adelige Officerer for deres Fejghed, sang Nidviser og skrev Smædeskrifter om deres Deltagelse i den sidste Krig; selv hæderlige Mænd mærkedes med uforskyldte Bebrejdelser¹⁸. Der var i det hele over dette Samfund en Ulykkernes Uretfærdighed; Adelen klagede over Rigsraadet, og Adelen selv maatte i Borgerkabets Omdømme bøde ikke alene for sine egne Fejl, men ogsaa for Kongedømmets og for de Svagheder, der lige saa godt plettede de andre Stænder som den; thi ikke hos den alene, men ogsaa hos Borgerstanden fandtes, som vi snart skal se, talrige Eksempler paa Mangel paa Almensind. Misstemningen mod Adelen var i sin Bund heller ikke en ren patriotisk. Den hvilede paa Tilsidesættelsen og Forurettelsen. Der var rundt om hos mange Præster Harmen over socialt at sættes til Side, over at betragtes som en Slags Tjenere for Herremændene, over at maatte staa af Vognen ved Ladegaarden for derefter at vandre til Fods op til Herskabet, der havde tilsagt dem til en Sammenkomst eller et Drikkelag. Andre Steder saa Præsten med Forbitrelse hen til den Jord, der tidligere havde ligget til Kaldet, men som nu var bleven lagt under Hovedgaarden, en Omlægning, der navnlig havde fundet hyppigt Sted i de nærmeste Tiaar efter Reformationen, og allevegne savnede han Tienden fra Hovedgaarden¹⁹. Det kunde ikke veje op herimod, at der adskillige Steder var et venskabeligt eller endog hjerteligt Forhold mellem Herremænd og Sognepræst. Og overfor Borgerkabet betød det ogsaa forholdsvis lidet, at adskillige, især af de store Kjøbmænd blev begunstigede af mægtige Adelige, eller at andre havde Magten over deres adelige Skyldnere, der betalte deres Gjæld til dem med Accisescdler. Thi netop i hele Penge mellemværendet mellem Adel og Borgerstand laa en Kilde til stadig Følelse af Uret. Der eksisterede en Forordning af 1623, hvorefter en Kjøbmands Fordringer paa en Adelig skulde indføres i en Bog, der saa vidt muligt hvert Aar skulde godkjendes ved Underskrift. Borgerne klagede nu over, at det ofte ikke

var muligt at faa denne Godkjendelse inden Aarets Udgang, og at saa den adelige Debitor, idet han skød Skylden for Forordningens Misligholdelse over paa Kreditoren og paastod ikke at være bunden retsligt længere, tvang denne til at tage Varer i Betaling til en af ham selv sat Pris. Lige saa galt var det, at naar den adelige Debitor udlagde Kjøbmanden Jordegods til Gjælds Afbetaling, var den borgerlige Kreditor nødt til at opbyde det til Salg inden Aar og Dag til en mulig adelig Kjøber, hvad selvfølgelig maatte trykke Prisen. Men ogsaa i Mellemværendet mellem Bønderne og Kjøbmændene greb de adelige Herrer ind; i alt Fald klagede Borgerne over, at Husbonden ved Udlæg efter en Bondes Død tiltog sig større Ret end de andre Kreditorer²⁰.

Der kunde under disse Omstændigheder, under denne For-
 ening af patriotiske og standsmæssige Aarsager til Nag og Skin-
 syge ikke være Tale om, at Adelen i Modgangens Dage kunde
 vente nogen Støtte hverken hos Gejstlighed eller hos Borgerstand,
 og at den heller ikke kunde gjøre det hos Bondestanden, behøver
 ikke videre Omtale. Skulde Adelen have nogen Modstandskraft,
 maatte den søge den hos sig selv. Men hvad det her skortede
 Adelen paa, var saa vel et gennemgaaende tilstrækkeligt højt
 Dannelsesstrin som en vel sikret økonomisk Stilling.

Man kan, naar man for at bestemme Adelens aandelige
 Interesser fra Reformationen og til 1660 tager Sigte paa de
 Kredse, der stod højst i denne Henseende, tale om to forskjellige
 Stadier, som vel langt fra skarpt kan skilles ved en kronologisk
 Grænse, men hvoraf det første dog nærmest tilhører Christian III's
 og Frederik II's Tid, det andet nærmest Christian IV's og
 Frederik III's. I det første Stadium er Interessernes Væsens-
 mærke Religionen eller vel rettere Konfessionen, de nationale
 Erindringer og, omend kun delvis, Kjendskab til Latin, mere
 dog som Sprog end som Literatur; af moderne Sprog kræver
 Dannelsen hovedsagelig kun Fortrolighed med Tysk. Udenlands-
 rejser som Dannelsesmiddel er endnu ikke blevne en Modesag
 og har i alt Fald væsentligt kun som Maal ikke-katholske Univer-
 siteter. Og Tidens Kvindeideal er Huslighed og Guds frygt; der
 stilles ikke til den adelige Jomfru eller Frue Fordringer om
 boglig Viden eller kunstneriske Færdigheder. Typiske for dette
 Stadium er Frederik II's berømmeligste Mænd, f. Eks. Johan Friis,

Niels Kaas, Jørgen Rosenkrands, eller Kvinder som Birgitte Gjøre; men endnu langt ned i det 17de Aarhundrede findes Repræsentanter for den samme eller en lignende Aandsretning. Saaledes hører nærmest herhen Christian Thomesen Sehested og Rigsraaden Christen Albertsen Skeel; den sidste forbyder saaledes i sin Fundats af 1647 for det af ham stiftede Studenterstipendium Legatnyderne at opholde sig i Frankrig og Italien, hvor de snarere i deres Gudsfrygt »forhindres end forbedres«, og i en Instruks for sine unge Døtre lægger han hele Vægten paa deres gudelige Øvelser, paa Syning og anden Husgjerning, den ellers nationalt temmelig ivrige Mand sparer endvidere ikke paa Opfordringer til dem om at vedligeholde deres tyske Kundskaber, men omtaler intet andet Sprog²¹. Hele den Tankegang, der ligger til Grund herfor, er diametralt forskjellig fra hvad man kan kalde det andet Stadium i Dannelseskravet, det, som der her navnlig er Anledning til at dvæle ved. Medens det første er et Barn af Reformationsideerne, er det andet i Slægt med Renæssancebevægelsen. Det fordrer Kjendskab til flere moderne Sprog, først og fremmest til Fransk, helst ogsaa til Italiensk, Fortrolighed med udenlandske Forhold, erhvervet ved Ophold ved de fremmede Universiteter, Ridderakademier eller Skoler til Uddannelse i Færdigheder, som kræves ved Hoffet, det sætter Pris paa Belevenhed og Konversationsævnne, og de fornemme Kredse samler paa Bøger og Kuriositeter. Tidens højst dannede Kvinder holder sig ikke til Naalen og Katekismen; de lærer Tegning og Maling, studerer Latin foruden de moderne Sprog og ynder Omgang med Lærde²².

Vil man søge enkelte Typer for dette Dannelsesideal, kan man næppe vælge bedre end Korfits Ulfeldt og Leonora Christina, der begge til Dels netop derved indtager en saa fremragende Stilling i deres Samtid, begge literaturkyndige, begge med virkelig Smag, begge med Ævne til at gjøre sig gjældende ved deres fine Anstand selv i Udlandets mest forvante Kultursteder. Men de stod ikke ene. Ikke faa Adelige roses for deres Sprogkundskaber, ikke blot de fornemme Statsmænd, men ogsaa Mænd som Niels Friis til Ørbækklunde og Frederik Barnewitz til Rudbjerggaard, der skal have kunnet 6—7 Sprog; franske Breve hører langt fra til Sjeldenhederne, især hos visse Familjer som Bjelker, Parsberger og flere. Af adelige Bibliotheker nævnes adskillige;

foruden de bekjendte store som Jørgen Seefelds, Lavrits Ulfeldts og Joakim Gersdorfs omtales Niels Friis's, Erik Rosenkrands's, Falk Gjões og andres. Falk Lykke efterlod sig en Samling af Malerier og Kobberstik, Korfits Ulfeldt og Aksel Juel havde beundrede Naturalie- og Kuriositetskabinetter²³. Karakteristisk for Perioden var ogsaa dens ligefremme Lidenskab for Portræter, en Lidenskab, der indbragte virkelige Kunstværker, især af hollandske Malere, f. Eks. Carl van Mander og Abraham Wuchters, og af Kobberstikkere, som den indfødte Albert Haclwegh, Kunstnere, der havde talrige Patroner indenfor Adelen. Og stod denne ikke fremmed overfor Samtidens kunstneriske Produktion, saa modtog den ogsaa med ikke ringe Begjærlighed Tidens nye literære Mode- retning, den franske Ridderroman og den franske Hyrdestil.

Det vil saaledes ikke kunne bestrides, at der indenfor den danske Adel var et aandeligt Aristokrati med en vis Sum at aandelige Interesser, med en vis Modtagelighed for den daværende europæiske Kultur, særligt den franske og delvis den hollandske Men det Dannelsespræg, som udgik fra disse Kredse, modarbejdedes og begrænsedes paa forskjellig Maade, først og fremmest ved Overmaalet i Drik. Endog ved Frederik III's Hof, hvor Kongen dog foregik med et stærkt afholdende Eksempel i Modsætning til sin Fader, raadede Fylderiet og Beruselsen; en fransk Rejsende skriver morsomt derom, at man spiste paa Fransk, men drak paa Tysk²⁴. Og selv indenfor Adelen's fineste Portion fandtes en god Del uciviliseret Raahed og Brutalitet; Folk som Ebbe Ulfeldt og Hans Lindenov, Christian IV's Svigersønner, gav rigelig Prøve derpaa i Ord og Handlinger²⁵. Af særlig Vigtighed er det imidlertid at lægge Mærke til Misforholdet mellem hvad der anvendtes til Adelen's Uddannelse og Resultatet deraf. Opholdet hjemme ved Sorø adelige Akademi var meget dyrt og gav næppe noget videre Udbytte²⁶; men navnlig er der dog Grund til at tænke paa de unge Junkeres Udenlandsrejser. Det er bekjendt nok, i hvilken Grad disse blev Mode især fra Slutningen af det 16de Aarhundrede, hvorledes de for en Dels Vedkommende indskrænktes til Tyskland, Nederlandene, England og Frankrig, men af mange andre udstraktes til Italien og Spanien, bortset fra de enkelte, der endog besøgte Orienten. Ved Universitetet i Leyden studerede i Tiden fra 1600 til 1650 omtrent 120 danske Adelsmænd, ved Univer-

sitetet i Padua indskreves i Aarene 1620—43 omtrent 60²⁷. Der laa en fornuftig Tanke til Grund for saadanne Udenlandsrejser, Tanken om at de nordiske unge Mænd kunde have godt af at se den ellers saa fjerne Kultur paa nært Hold. Men om end Udbyttet for adskilliges Vedkommende ikke var ganske ringe, saa var det dog i Almindelighed ringere og slettere, end det kunde have været. Det er, som om de rejste ud, blottede for tilstrækkelige Forudsætninger til at nyde paa forstandig Maade, og som om selve Maalet for Rejsen fra deres Forældres eller Værgers Side var stillet for lavt. Ofte var det kun den rent ydre Sprogfærdighed eller den rent overfladiske Hofdannelse, der tilstræbtes, især ved det i Midten af Aarhundredet saa meget søgte Ridderakademi i Amiens; ret betegnende er det ogsaa, at Mandrup Due 1653 bestemte sig til at lade sine Sønner rejse fra Padua til en Stad som Firenze, fordi der i denne By var en god Beridder²⁸! Ikke uden Interesse er en Bemærkning i Peder Jespersens Ligprædiken over Gehejmeraad Markus Gjõe, at han som ungt Menneske paa sine Rejser »ikke hængte i sine Landsmænds Selskab som en Del, der udenfor Danmark i fremmede Lande dog er i Danmark«²⁹. Hvad vi har bevaret af Dagbøger og Rejsebeskrivelser fra disse ofte aarelange Ophold i Udlandet, gjør ogsaa et meget tomt Indtryk. Det er gennemgaaende en ren Opregning af Rejsen fra Sted til Sted eller af hvad Bygninger, der blev beset; næsten aldrig spores Indtryk af personlig Følelse for Mennesker, Folk eller Kunstværker. Selv smaa Undtagelser virker befriende ved denne Læsning, som naar Valdemar Christian i sin for øvrigt ganske naive Rejseskildring udtrykker sin Henrykkelse over Roms Mindesmærker fra Oldtidens Storhed eller sin Harmе over de forhen fri florentinske Borgeres Trældom under Storhertugerne³⁰. Nu er det ganske vist saa, at hele denne Generations Følelsesliv utvivlsomt har været stærkere, end man skulde tro efter hvad den overgav til Pennen; den havde ikke Sydboernes literære Trang, som den kom til Orde i de talrige Memoirer, men selve denne Mangel maa dog nærmest opfattes som en Mangel ved dens Kulturstandpunkt. Til alt dette kom nu imidlertid hele den forcerede Livsnydelse, som disse unge Mænd førtes ind paa under deres Rejser, og som ofte berøvede dem Sansen for et aandeligt Udbytte af disse, befordrede Usædeligheden, gav deres legemlige

Kraft et Grundskud, lærte dem Ødselhed og endeligt tærede i høj Grad paa deres Forældres Formue, hvilket sidste Forhold senere skal belyses ved et Eksempel. Alt i alt turde det vel staa fast, at hvad der paa denne Maade sattes til af Tid og Penge, af Livskraft og moralsk Sans ikke havde sit Modstykke i et tilstrækkeligt Dannelsesudbytte. Ikke faa ødede Livet i Udlandet ved Dueller og Udsvævelser, mange kom hjem noget forfinede, men blaserede, udlevede og uduelige til deres Livsgjerning.

Udenfor en forholdsvis faatallig Kreds var Dannelsesniveaueu hos Adelen sikkert ogsaa kun ringe. Det højnedes ikke ved Livet som Godsejere paa Landet med Drikkelaget, Jagten og Studehandelen som de højeste Interesser, og det kunde ikke meddele de andre Stænder den Følelse af Overlegenhed, der trængtes til som Hjemmel for de store Privilegier. Men det samme var Tilfældet med den rent politiske Dygtighed. I det danske Kancelli, hvor den daglige Forretningsgang udelukkende var i Hænderne paa danske Adelige, herskede langtfra god Orden. Om de enkelte Lensmænds Kvalifikationer er det vanskeligt at fælde nogen Dom, men naar man ser hen til, hvor langsom deres Regnskabsaflæggelse var, og i hvor ringe Grad de Forordninger, som de skulde sørge for blev førte ud i Livet, faktisk blev overholdte, er det næppe urimeligt i Almindelighed at tvivle paa deres Forvaltningsdygtighed. Hvad endeligt den højere Politik angaar, da vilde det være meget uretfærdigt at lægge Hovedansvaret for dens ulykkebringende Resultater i Christian IV's Tid over paa Rigsraaderne. Den Politik, som førte til Katastrofen 1643, var ikke Raadets Flertals, men først og fremmest Kongens. Der er langt mere Forstaaelse af den Tilbageholdenhed, som Rigets vanskelige Stilling gjorde nødvendig, hos Raadet end hos Kongen. Men rigt paa Talent var dette Rigsraad ikke, dets Dygtighed laa i en vis rolig Maade at se Sagerne paa, men ikke i noget Greb til at klare Skær og finde Udveje, ikke i nogen dybere Kundskab til den europæiske Politiks Traade. Og den stive Fastholden af Rigsraadets Ret, som var karakteristisk for Forhandlingerne om Haandfæstningen 1648, vidnede ogsaa langtfra om Forstaaelse af Stillingens Krav.

Ikke i nogen fremragende Dannelse, ikke i nogen overlegen politisk Indsigt kunde Adelsstanden saaledes søge en Støtte for den urokkede Besiddelse af sin privilegerede Stilling. Men den

kunde ikke heller finde en saadan Støtte i Velstand og Rigdom. Det er en uomtvistet Kjendsgjerning, at der i Løbet af den første Halvdel af det 17de Aarhundrede foregik en betydelig Forværring af den danske Adels Finanser; men Aarsagerne der- til fortjener en nøjere Undersøgelse.

Imellem det meget nyt, som det 16de Aarhundrede bragte, indtog, som bekjendt, Pengenes stærkt synkende Værdi og den deraf følgende stærke Prisstigning en særdeles fremragende Plads; forskellige samvirkende Aarsager bidrog tilmed til, at Prisstigningen fortsattes usvækket i Løbet af Tiden til omtrent 1650. For en Godsejerklasse som den danske Adel var denne Bevægelse i og for sig en overordentlig Fordel; den indbragte den en meget forøget Indtægt af Landbrugets Produkter, og den har sikkert medvirket til de betydelige Forandringer i Landboforholdene, som fandt Sted i det omhandlede Tidsrum. Ved Hjælp af en Kapital, som man ikke tidligere havde kjendt i det Omfang, samledes Godserne til større Komplekser, og selve det til Hovedgaardene liggende Areal udvidedes; samtidigt satte man vistnok større Pengesummer end hidtil i Kvægopfodringen og Studehandelen, og hist og her, navnlig dog paa Kronens Godser, gjordes Tilløb til en mere omfattende Mejeridrift³¹ Betragter man Landets Agerbrug, maa man ogsaa komme bort fra de meget smaa Tal, man plejer at regne med. Ganske vist var Udbyttet ikke stort; en Gjennemsnittsberegning, der støtter sig til Opgivelser fra 25 af Kronens Ladegaarde i Tiden fra 1636 til 1645, viser, at der af Rug kun høstedes gjennemsnitligt omtr. $2\frac{3}{4}$ Fold og af Byg kun omtr. 3, men ikke desto mindre har Kornudførslen ingenlunde været ringe, naar ikke Misvækst ødelagde Høstudbyttet³² Efter en officiel Toldopgjørelse fra 1642 var der i Løbet af ét Aar udført til »fremmede Steder« 8146 Tdr. Hvede, 254 $\frac{1}{2}$ Lstr. Rug og Mel, 7959 Lstr. Byg og Malt, 852 Lstr. Havre, 354 Tdr. Gryn og 55 Lstr. Ærter, Tal, der ikke virker absolut overraskende, naar man ad anden Vej véd, at der fra Aalborg 1652 udførtes til Udlandet 15885 Tdr. forskellige Kornsorter og fra Aarhus 1655 til Holland og Lybeck 2060 Tdr. Rug, 5034 Tdr. Byg og Malt og 2055 Tdr. Havre. Det kan være muligt, om end ikke sandsynligt, at i den nævnte almindelige Toldopgjørelse Norge er medregnet under Begrebet »fremmede Steder«, men dette gjælder i alt Fald ikke Opgivelserne fra

Aalborg og Aarhus i de angivne Aar, hvor Udførslen til Norge var henholdsvis 11852 Tdr. Korn og 5769 Tdr. Rug, 13818 Tdr. Byg og Malt, 296 Tdr. Havre og 635 Tdr. Mel. Øksenudførslen opgives 1642 til 37646 Stykker, Smørudførslen til 223 Lstr.³³. Landbrugets Bruttoudbytte var saaledes, om end ikke glimrende, saa dog langt fra slet trods de store Mangler, der for Bønderjordbruget knyttede sig til Driftsfællesskabet og for alle Jordbrug til Trevangsskiftet eller andre forældede Systemer, til Manglen paa tilstrækkelig Gjødning, til de slette Agerdyrkningsredskaber og til den vældige Mængde Ukrudt. Der fandtes i Virkeligheden ikke faa Betingelser for, at Godsejerklassen kunde være, om ikke en rig, saa dog en velstaaende Klasse. Men der var andre Forhold, som bragte Vægtskaalen til at synke til den modsatte Side. Den tyngedes ned ved, at Bønderne af forskellige Grunde, bl. a. som Følge af Skattetrykket fra Regeringens og Hoveritrykket fra Godsejernes Side, havde store Vanskeligheder ved at betale deres Landgildeafgifter; endvidere ved, at Adelen næppe med tilstrækkelig Forstand har ævnet at bestyre det Tilløb til Stordrift, som skabtes ved Hovedgaardstilliggendets Udvidelse. Hvad Studeopdrætningen angaar, var Nettoindtægten meget ringe; til en Indkjøbspris af omtr. 18 Rdl. Parret svarede efter de af Holger Rosenkrands den lærdes Hustru Sophie Brahe førte Regnskaber 1631—40 kun en Salgspris af omtr. 27 Rdl., saaledes at Differencen mellem Indkjøb og Salg i de nævnte Aar med en Salgssum af omtr. 12600 Rdl. kun beløb sig til omtr. 4900 Rdl., hvorfra jo saa maa trækkes Udgifterne til Opfodringen. Men den økonomiske Balances sørgeligste Side laa dog paa et ganske andet Punkt. Den beroede paa den store Vækst i Fordringer til Livet, som var karakteristisk for det 16de og 17de Aarhundrede i Modsætning til de tidligere tarveligere Perioder, og som under forskellige Former tærede i stort Omfang paa Adelen Formue. Heldigvis er det muligt for en af disse Formers Vedkommende at vinde et positivt Grundlag til Bedømmelsen af Forholdet.

Fru Sophie Brahes Regnskabsbog for Aarene 1627—40 indeholder en detailleret Redegjørelse for Indtægter og Udgifter, saa vel dem, der knytter sig til Landvæsenet, som dem, der angaar Ægteparrets personlige Økonomi, og tillader et fuldstændigt Indblik i en forholdsvis velstaaende adelig Husholdning³⁴. De Resultater, som kan vindes ved en nøjere Undersøgelse af

den, er ogsaa i mange Henseender af største Interesse. Til Grund for en Oversigt er i det følgende lagt 10 Aar, fra 1631 til 1640, en Periode, der ikke frembyder særligt abnorme Forhold som Krig eller lignende. Det viser sig da, at de ordinære Indtægter, der skrev sig direkte fra Godserne, og som fremkom dels ved Salg af Landbrugsprodukterne (Øksen, Korn, Smør og andre Varer) dels ved Bøndernes Afgifter (Landgilde, Stedsmaal, Sagefald, Oldengjæld), dels paa forskjellig anden Maade (f. Eks. Betaling for Opstalding af fremmedes Kreaturer), i de nævnte Aar beløb sig til omtr. 44700 Rdl. Disse ordinære Indtægter var i Stand til at dække en Række af de ordinære Udgifter (Husholdning, Klæder og andet Forbrug, Haandværkerløn, Folkeløn, Offer til Præsterne, Gaver, Skatter og andet lignende), idet disse kun beløb sig til omtr. 43400 Rdl. Men i Løbet af de 10 Aar forbrugtes endvidere til Ægteparrets Børn og aldeles overvejende til deres Udenlandsrejser ikke mindre end omtr. 27900 Rdl. Man maa selvfølgelig betragte en Del af dette Beløb som en under alle Forhold ordinær Post i et Budget, men om denne Posts aldeles uforholdsmæssige Størrelse kan dog ikke herske Tvivl³⁵ Og lige saa lidt er der Grund til at tvivle paa, at den har været typisk for en stor Mængde adelige Husholdninger. Men man maa ved Siden heraf erindre, at Holger Rosenkrands og Sophie Brahe for deres Personer sikkert har levet temmelig tarveligt. Mange andre adelige Budgetter tyngedes i langt højere Grad end deres ved Vellevenet eller ved kostbare Byggeforetagender. Hvad man derfor synes at turde gaa ud fra, er, at et adeligt Regnskab henad 1640 har kunnet balancere, saa længe som Udgifterne ikke fik nogen ekstraordinær Karakter, men det tør ligesaa sikkert antages, at saadanne ekstraordinære Udgiftsposter har været særdeles almindelige lige fra Slutningen af det 16de Aarhundrede. Herved forklares, at den økonomiske Tilbagegang mærkes stærkt allerede før det Stød, som den kejserlige Invasion bragte Landboforholdene i Slutningen af Tyverne. Det var Udviklingens egen Gang og ikke særlige Begivenheder, der i alt Fald lagde Grunden til Krisen. Foruden adskillige andre Beviser herpaa fortjener særligt en Udtalelse af de Kommissarier, som 1625 skulde taksere Rostjenesten i Fyn, Opmærksomhed. De erklærede, at der i Løbet af den sidste Tid var sket stor Forandring med Adelens Jordebøger, »en Del for-

bedrede, en Del forringede, mange ganske forandrede og til adskillig baade udlændiske og indlændiske formedelst Kjøb, Indførsel og Pant udi mangfoldige Dele udskiftede»³⁶.

Altsaa, Indførsel, Pant og Deling af Godserne var hyppig paa Fyn, og vel ogsaa i de andre Landsdele, før 1625, et tydeligt Fingerpeg om slette økonomiske Forhold. Men under hele den nye Tids Trang til Kapitaler kastedes Adelen herved ind i Nødvendigheden af efter en tidligere ukjendt Maalestok at optage Laan. Krediten, Kavtitionerne, Rentebetalingen, Pengeforretningerne paa Kieler Omslag, paa de aarlige Herredage eller paa Landstingene, alt dette blev en Hovedside af Adelsens Liv. Fra 1631—35 optog Holger Rosenkrands Laan til Beløb af 33500 Rdl. og betalte 12400 Rdl. i Rente, i Aarene 1636—40 steg Laanene til over 49600 Rdl. og de betalte Renter til over 19400 Rdl. Adelsens Kreditorer rekruteredes fra mange Kanter, fra dens egne formuende Standsfæller, fra velstaaende Kjøbmænd eller Lærde, fra Institutioner som Kirker og Hospitaler, men en Hovedbestanddel udgjorde dog den holstenske Adel, en Klasse, der i det hele synes saa vel at have drevet sine Godser som bestyret sine Kapitaler med større Indsigt end den danske. Allerede 1591 havde Anders Sørensen Vedel talt spottende om de Adelsmænd, der gik ad Kieler Gade med Hatten i Haanden og bød ud dér ti eller tolv af hundred³⁷. Saa høj var Renten dog vel kun undtagelsesvis, i Reglen var den 6 p. C. Men en Kjendsgjerning var det, at der tidligt begyndte en Svindel, som fortsattes med rivende Fart, efter Haanden som Ulykkerne kom til. Skattetrykket steg, ikke alene paa Bønderne, men ogsaa paa selve Adelen; tillige medtoges dens egne Hovedgaardes Jorder stærkt af Krigene, og i endnu højere Grad gjaldt dette om Bøndergodset, hvorved dettes Ævne til at betale Landgilde sank mere og mere³⁸. Samtidigt gik Studehandelen i hvert Fald for Sjællands og Skaanes Vedkommende stærkt tilbage³⁹. Intet Under, at alle disse samvirkende Aarsager hos mange af Adelsfamiljerne endte med at frembringe den ligefremme Ruin.

Lige galt gik det imidlertid langt fra alle Adelige. Det laa for en stor Del deri, at en Mængde af dem havde en Indtægtskilde, som Holger Rosenkrands savnede i de ofte omtalte ti Aar. Det var Stillingen som Lensmand. En Opgjørelse fra 1642 viser, at Lensmændenes Udbytte af Lenenes visse Indtægter

enten i Form af Genant eller i Form af Overskud, efter at Afgiften var erlagt, beløb sig for 58 danske Len til omtr. 113000 Rdl.; hertil maa lægges den for øvrigt forskjellige Part af de uvisse Indtægter, som var forbeholdt Lensmændene, samt, efter en Sammentælling, gjældende fra omtr. 1650, over 33000 Rdl. for 29 norske Len; dog maa fra disse Summer atter trækkes den Udgift, der medgik til at holde de pligtige Rostjenesteheste, for Danmarks Vedkommende i alt 307, hvilken Udgift i andre Overslag, dog rimeligvis vel højt, beregnedes til 120 Rdl. pr. Hest om Aaret og derfor kan anslaaes til en Tredjedel af Nettoudbyttet af de visse Indtægter. Paa Grundlag af disse Beregninger bruger man vistnok ikke for høje Tal, naar man sætter Lensmændenes Udbytte af deres Embeder til henvend 100000 Rdl. aarligt, en Sum, der dog først ses i sit rette Lys, naar man samtidigt ser Kronens Nettoindtægt af Lenene opgivet til 195000 Rdl. for de visse og 65200 Rdl. for de uvisse Indtægter, i alt omtr. 260000 Rdl.⁴⁰ Det er klart, at der paa denne Maade er skabt et ikke ringe Tillæg til en stor Del Adeliges aarlige Indtægter; dog lader der sig ikke med nogen Fordel beregne en Gjennemsnitsindtægt, idet Forleningsvilkaarene var meget ulige og særligt Rigsraadernes langt gunstigere end de andre Lensmænds, saaledes at f. Eks. Hannibal Sehested selv opgav i Løbet af ét Aar at have lagt sig til bedste af Tranekjær Len 3000 Rdl. og i Løbet af to Aar at have tjent paa Bahus Len ikke mindre end 28000 Rdl.⁴¹

Lensmandsindtægterne, personlig Formue eller personlig Dygtighed har sikkert nok ogsaa baaret adskillige af Adelen op over deres Standsfællers Kalamiteter. Men stort er Antallet ikke blevet af dem, som henad 1660 sad inde med en virkelig Formue eller en betydelig Indtægt. Man tænke paa, at i alt Fald 1625 var der af 491 Adelige 237, der ikke ejede over 150 Tdr. Hartkorn, og kun 81, der ejede over 1000 Tdr., og man tænke endvidere paa, at af de 254, som havde over 150 Tdr., var sikkert en stor Part forarmede⁴². Det vil da forstaaes, at den danske Adel, da dens politiske Katastrofe stod for Døren, ikke i sin økonomiske Forfatning havde et alvorligt Rygstød.

TREDJE AFSNIT.

Gejstligheden.

Naar man paa den Tid skulde opregne Rigets forskjellige Stænder, fulgte i Rækken efter Adelen: den gejstlige Stand. Saaledes havde det ikke været i den Periode, der kom nærmest efter Reformationen. Denne havde i Forbitrelse over Kirkens hidtidige Magt bortskyllet Begrebet gejstlig Stand som Led i Samfundets politiske og borgerlige Kjæde. Men fra Slutningen af det 16de Aarhundrede, da Staten trængte til ekstraordinære Ydelser af Undersaatterne, og da man kun mente at kunne skaffe disse til Veje ved Henvendelser til de enkelte Klasser, gjenskabte det korporationsagtige, det ensartede i Virksomheden og Livsvilkaarene noget, der lignede en skattebevilgende og kongehyldende gejstlig Rigsstand⁴³. Fuldt ud kom en saadan dog aldrig til at eksistere. Selv paa det Tidspunkt af Christian IV's Regering, hvor Stænderinstitutionen spillede den største Rolle, naaede Gejstligheden ikke til at forme sig som en politisk Helhed. Den bestod nemlig af fire Dele: Universitetet, Sorø Akademi, Kapitlernes Medlemmer og den egentlige Gejstlighed, og hver af disse Dele indkaldtes særligt til Stændermøder, bevilgede særligt Skatter, udstedte særligt Hyldings- eller Valgbreve, forebragte særligt Klager og Besværinger. Dog var Fællesmøder af de fire Klasser ikke udelukkede, og et vist formelt Baand, styrket ved Traditionen om en Lærerstand, holdt dem til en vis Grad sammen. Men atter og atter kom Forskjellen frem. Navnlig holdt Universitetet sig ofte fjernt fra sine Standsfæller. Det laa allerede deri, at Universitetet havde Privilegier og Fordele, der mindede om Aristokratiets Professorerne var ikke alene fri for de almindelige Landeskatter, men havde ogsaa Accisefrihed; de nød endvidere Besiddelsen af et stort Jordegods med talrige vornede Bønder, var Herremænd lige saa fuldt som Universitetslærere. Nogen stærkere politisk Misstemning mellem Adel og Universitet fandtes derfor ikke; ganske vist kunde enkelte af Professorerne endog indtage en fremragende Plads i Oppositionen mod Adelsvælden, men som Helhed fulgte Universitetet ved vigtige Lejligheder i Adelsens Fodspor. Uden nogen

stor Offerberedvillighed vaagede det saa vidt muligt over sine Særrettigheder, men maatte dog finde sig i, at disse blev krænkede af Kongedømmet⁴⁴. Synderlig Modstandskraft var i det hele ikke dets Styrke, og i den politiske Vægtskaal kom det ikke til at veje tungt.

En Mellemstilling mellem Universitetet og den egentlige Gejstlighed indtog Kapitlernes Medlemmer; politisk synes de dog at have staaet Adelen betydeligt fjernere end Professorerne, maaske fordi de til sine Tider indvikledes i alvorlige Stridigheder om deres Gods med de adelige Lensmænd og ansaa sig for forurettede af disse⁴⁵. Hvad den egentlige Gejstlighed angaar, saa hørte dennes Spidser, Bisperne, ogsaa til de særligt privilegerede med omtrent samme Rettigheder som Universitetsprofessorerne, af hvis Kreds de ofte udgik; men paa den anden Side følte de sig dog som Præstestandens første Medlemmer og som knyttede til den. Det var ogsaa navnlig hos Gejstligheden, at den lutherske Theologis Tendens til at hævde Fyrstemagtens Overlegenhed gik over i Blodet; allerede Fremmedartiklerne af 1569 havde i Modsætning til kalvinske og jesuitiske republikanske Lærdomme fastslaaet Undersaatternes Lydighedspligt, og Jesper Brochmand havde i sit theologiske System yderligere udviklet denne Lydighedspligts Begreb som absolut. Der var altsaa i den Lærdom, som indprægedes Gejstligheden, en Tilbøjelighed til Modsætning overfor den bestaaende stærke Indskrænkning af Kongedømmet. Hertil kom, hvad der allerede er paavist i det foregaaende, at talrige Livsforhold skabte Misstemning fra Præsternes Side mod Adelen. Dog kvaltes denne Misstemning mange Gange ved den Afhængighed, som Præsterne stod i til de adelige Godsejere, der ofte havde Retten eller Magten til at udnævne dem og til at gribe ind i deres daglige Liv. Trods adskillige Undtagelser vidner Ligprædikenlitteraturen ogsaa nærmest om Lysten til at smigre for Aristokratiet, og i det hele er det vel tvivlsomt, om det har været noget højt Standpunkt af Moralitet og Dannelse, som Gejstligheden har indtaget ved Midten af det 17de Aarhundrede; Biskop Hans Mikkelsens Dagbøger paa hans Visitatsrejser i Fyns Stift gør ikke noget saadant Indtryk⁴⁶. Forholdet var vel derfor alt i alt det, at under rolige Forhold gjemte Gejstligheden temmelig godt sin Misstemning overfor Adelen, men paa den anden Side var der saa megen Understrøm af

Harme, at den kunde blive af virkelig Betydning, naar talentfulde Førere ævnede at kalde den frem til Overfladen. Og da vilde denne Harme mod Adelen kunne blive til Støtte for Kongemagten uden at have en Biside af selvstændig politisk Interesse, der kunde blive farlig for den.

FJERDE AFSNIT

Borgerstanden

Tiden fra Middelalderens Slutning til Enevældens Indførelse betegner, taget som én Periode, for Danmarks Borgerstands Vedkommende et betydeligt Fremskridt⁴⁷. Kjøbstædernes ydre Fysiognomi forandredes til deres Fordel. De blev rigere paa statelige Bygninger, med flere ydre Prydelser og større indre Bekvommelighed. Der blev forholdsvis sørget bedre for Orden og Renlighed, og en Række nye Institutioner oprettedes til Varetagelse af det offentlige Tilsyn med Livets forskellige Sider. I adskillige Byer, om end næppe i alle, tog ogsaa Handelen til, i de fleste voksede i alt Fald dens Selvstændighed som Følge af, at Hanseaternes Overmagt svandt. Hvad den kommunale Selvstyrelse angaar, da blev den vel i og for sig næppe større, til Dels endog mindre; men Afhængighedens Form blev en anden og, om man vil, en mere værdig. Byerne bortforleenedes ikke længere til Lensmændene, saaledes at Indtægterne gik ind i Lenenes Kasse; de blev ikke længere, som ofte før, en Del af det Len, hvori de laa, men stod umiddelbart under Kronen. Naar Lensmanden fik dem under sit Forsvar, da var det som Statsmagtens Repræsentant og ikke paa Statsmagtens Bekostning⁴⁸. Vel kunde hans Indgriben i Stadens Anliggender ikke sjældent føles byrdefuld nok, og selve Kongedømmet blandede sig vel oftere end tidligere i Valget af Magistraternes Medlemmer og i Skatternes Opkrævning; men det var dog en relativ Fordel, at Afhængigheden mindre havde Karakteren af et

privat Underdanighedsforhold end af den Afhængighed, som følger med at være Del af en Helhed. Det paa en vis Maade betydningsfuldeste Fremskridt fremkom dog ved, at der uddannede sig en Samfølelse mellem de enkelte Byer. I Middelalderen havde hver By staaet som noget for sig, omgiven af Mure og Volde; dens politiske Bevidsthed havde naaet sit Højdepunkt i Borgerskabsfølelsen, Følelsen af at være en Korporation, der skulde værne om visse særegne den tilkommende Privilegier. Nu sank efter Haanden Mure og Volde i Grus, Byerne blev aabne, for saa vidt som Staten ikke omdannede dem til Fæstninger, og samtidigt hermed rokkedes de Skranker, der skilte By fra By. Borgerskabsfølelsen svandt vel ingenlunde som Særfølelse, men den fik et Supplement, idet saa at sige en enkelt Side af den udvidedes til en Borgerstandsfølelse. Forholdsvis stærkere end før rykkede en Borgerstand frem som Element i Danmarks historiske Udvikling, med fælles Interesser, fælles Besværinger, fælles Ønsker om Reformen.

Politisk betød dette, at der paa ny dannede sig en Opposition mod Adelen. Men den dannede sig langsomt. Der havde været en saadan Opposition, netop ved Skiftet mellem Middelalderen og den nye Tid. Til Dels kaldet frem ved Christian II's Regeringssystem, til Dels paavirket fra hanseatisk Side havde den rejst et demokratisk Banner under Grevefejden. Men skjønt det Kongedømme, som sejrede 1536, havde vundet sin Scjr paa Trods af Højadelen, havde det ikke hæget om denne Opposition. Det havde lagt Kjøbstæderne nærmere ind under Statsmagten, men det havde ikke plejet de Spirer til en politisk bevidst tredje Stand, som havde været til Stede. Tvertimod var Borgernes Selvfølelse bleven slaaet saa alvorligt ned ved Københavns og Malmøs Erobring og ved de dermed sammenhængende Begivenheder, at den endnu 1560 ikke var større end, at de i et Klageskrift til Kongen over Hansestæderne udtalte, »at Gud almægtigste haver givet os den Egen-skab at være fattige Lemmer under Eders kongelige Majestæt og Danmarks Adel«⁴⁹. Først i Løbet af Christian IV's Regering var Bevægelsen gjenvaagnet, da dog ogsaa paa et bredere og dybere Grundlag end tidligere som Følge af de ovenfor skildrede Forhold Borgerstanden gjorde atter Front mod Adelen og søgte nu Støtte hos Kongemagten. Betegnende er de Udtryk, der fandtes i det

Indlæg, som det jydsk Kjøbstadmøde i Ry i Oktbr. 1629 affattede til Kongen. Det hed her, efter at forskellige Klagepunkter var opregnede og begrundede: »Disse Eders Majestæts og Kronens Undersaatters Besværinger med mere, hvorved Kronen forringes og aftager, og Adelsstanden vokser og tiltager, Eders Majestæt til Forklejning og Landet til endelig Fordærvelse, forstaar mange fattige Folk, som mener Eders Majestæt og Eders Fædreland med Tro og offentligt det vilde bekjende og udsige, men man er saa haardt bunden med autoritetiske Liner og Strikker, at man sig ikke kan eller tør rømme. Hver Mand holder sig til det Træ, man haver Læ under, hver Mands Tjener søger sin Husbond, Kronens Kjøbstæders Indvaanere og Bønder haver næst Gud ingen anden at søge end Kongelige Majestæt, vor allernaadigste Herre, og andrager deres anliggende Nød med Suk i Kongens Skjød«⁵⁰. Det har sin Interesse at lægge Mærke til, at den Misfornøjelse, som kom til Orde igjennem disse og lignende Udtalelser 1629, væsentligt udgik fra Jylland; det var sandsynligvis Borgmestre i Ribe og Aalborg, der var Oppositionens Hovedmænd, og i alt Fald var den fuldstændig uafhængig af Kjøbenhavn, som en Generation senere blev det toneangivende Midtpunkt for, hvad der rørte sig i Borgerstanden⁵¹. Og Bevægelsen, der skyldte Kejserkrigens Ulykker sin Fremkomst, lagde sig ikke trods Adels Forsøg paa at kue den; den mærkes stærkt igjen 1638, og den holdt sig, som før berørt, næret ved Landets nye Hjem søgelser, skjönt man fra adelig Side i Christian IV's sidste Periode stræbte at dulme den ved Tilnærmelse og ved at lade Landkommissarierne gjøre sig til Organ for de mere neutrale Klager fra Borgerstanden⁵².

Hvad der skilte Borgerstand fra Adelsstand og hvad den førstes Besværinger over den sidste, baade i almindelig og i økonomisk Henseende, hovedsagentlig gik ud paa, har der allerede været Lejlighed til at omtale i det foregaaende. Her skal derimod fremhæves en ikke hidtil berørt Ejendommelighed ved det, som kom frem fra Borgerstandens Side, nemlig, at dens Tanker ikke holdt sig udelukkende til, hvad der trykkede den selv i Form af Adels Privilegier og Overgreb eller i Form af Baand paa Handel og Omsætning, men at de naaede ud herover til andre Samfundsbrøst og særligt til Bøndernes kuede Stilling. I de jydskes Borgeres Klager findes et aabent Blik for Selvejer-

bøndernes Nedgang og for Hoveriets Tryk, og det er bekjendt nok, at Reformer i disse og andre Samfundsforhold hørte til Borgerstandens og navnlig til Hovedstadens Program paa det store Stændermøde 1660. Man bliver herved berettiget til at forudsætte, at der hos Borgernes ledende Mænd har været en videre Horisont end almindelig paa hin Tid, en Ævne til ikke at lade Blikket indsnævre af Standens Grænser, Elementer til en virkelig Almenfølelse. Der var ikke blot Hengivelse under Kongemagtens Vilje som den, hos hvem man søgte Bistand mod den privilegerede Klasses Vælde, der var ogsaa Lyst til selv at tage fat paa Samfundets Omdannelse til Fordel ikke alene for sig selv, men ogsaa for de andre underkuede.

Den første Betragtning af denne Borgerstand kunde derfor bringe En til at tro, at den var skabt til noget betydeligt, skabt ikke alene til Opposition mod Adelen og til at danne et Fodstykke for Kongemagten, men ogsaa til selv at blive en politisk Faktor af virkelig Betydning. Det er bekjendt nok, at Resultatet blev et andet, og om end en Række forskellige Momenter førte hertil, afgiver Borgerstandens egne Forhold dog en tilstrækkelig Forklaring af Muligheden af en saadan Udgang.

Det maa her da først og fremmest erindres, at hvad der i det foregaaende er anført for at vise de fremmelige Sider ved Borgerstandens Stilling bør opfattes relativt i den Forstand, at det faar sin Værdi ved at sammenlignes med, hvad den selv havde været i Middelalderen, og med, hvad der i det hele var i dette Samfund af Almensands. Relativt i en anden Forstand vilde det kun betyde lidet. Maalte med tyske Stæder i Tradition og Initiativ, med hollandske og engelske i Velstand, Selvfølelse og politisk Modenhed vejede de danske Stæder kun saare lidet. Tænk paa Hansestædernes statelige Renæssance-Raadhus, paa de hollandske Byer som Midtpunkter for Frihedskampen, paa de engelske som Deltagere i Forfatningsstriden mod Stuarterne, og Forskjellen staar levende for Ens Blik. Men ogsaa taget rent absolut var der overordentligt mange svage Punkter ved det Liv, der levedes i danske Stæder.

Desværre er de Oplysninger, der kan skaffes til Veje om Folkemængden i Byerne ved Midten af det 17de Aarhundrede, meget tarvelige. Kun om Kjøbenhavn véd vi, at den rimeligvis har haft mellem 25 og 30000 Indbyggere den Gang, da den

efter en temmelig stærk opadgaaende Periode, især i de første Snese Aar af Aarhundredet, omkring 1645 var naaet til hvad der blev dens Kulminationspunkt i Tiden før Enevælden⁵³. Men skjønt Danmarks og Norges Hovedstad altsaa var kjendeligt mindre end en By som Aarhus nu til Dags, skilte dog et meget stort Spring den fra de efter den følgende Stæder; den havde omtrent Aar 1600 vel været en 5—6 Gange større end Malmø, Helsingør og Aalborg, dens nærmeste Rivaler, og det relative Forhold var et halvt Aarhundrede efter snarere til yderligere Gunst for Kjøbenhavn. De nævnte Byer sammen med Odense, Aarhus og Ribe, hvilken By for øvrigt synes at være gaaet stærkt tilbage, hørte til Provinskjøbstædernes første Klasse, hvis Folkemængde maaske kan anslaaes til 3—4000. Skulde man herud over vove Gisninger, der dog i alt Fald forholdsvis kan antages nogenlunde at træffe det rigtige, vilde derefter 9 Byer (Randers, Horsens, Kolding, Kjøge, Nakskov, Ystad, Svendborg, Nyborg og Viborg) udgjøre den anden Klasse med vel gennemsnitligt henved 2000 Mennesker, Resten kom herunder, de fleste sikkert med langt mindre end 1000 Indbyggere⁵⁴.

Folkemængdens Størrelse kunde under saadanne Forhold ikke gjøre Stæderne til en betydelig Magt; paa fremmede gjorde ogsaa de allerfleste kun Indtrykket af Flækker. Men værre var det, at der i Stæderne havde Vanskelighed ved at danne sig en fast Tradition, at der af forskellige Aarsager fandtes meget Stof til Uenighed indenfor Indbyggernes Kreds, og at Velstanden gennemgaaende var meget ringe.

I den første Henseende fortjener navnlig den store Bevægelighed indenfor Befolkningen Opmærksomhed. Paa de Steder, hvor man kan kontrollere dette Spørgsmaal — og der er ingen Grund til at antage disse Steder for Undtagelser —, oversteg saa godt som altid Dødsfaldene Fødslerne i Antal, og naar der desuagtet fandt en Tiltagen af Befolkningen Sted, skyldtes denne altsaa ikke Fødselsoverskuddet, men Indvandring. Dennes Styrke kan ogsaa statistisk bevises for forskellige Klasser i forskellige Byer. Af de 1022, der i Tiden fra 1601 til 1650 tog Borgerskab i Aarhus, var kun 144, o: omtr. 14 p. C., fødte i denne By, af de 14 Borgmestre i Kjøbenhavn, der indsattes i Tiden fra 1600 til 1660, var i alt Fald de 8 ikke Bysbørn, og om de 5's Fødested savnes Oplysninger, og af de 115, der i Aarene fra 1635—49

indskreves som Læredrenge paa Smedenes Lavsforsamlinger i Kjøbenhavn, var kun 7 hjemmehørende dér⁵⁵. Det ubetinget største Kontingent til Kjøbstæderne leveredes af Landbefolkningen fra de Provinser, hvor der intet Vornedskab herskede, især fra Jylland med dets flyttelystne Folkefærd. Men ogsaa Udlandet sendte en ikke ringe Strøm ind over Landet, navnlig Tyskland under Trediveaarskrigen. Man mærker det stærkt i forskellige Provinsbyer, f. Eks. Helsingør, Kjøge, Odense, Nysted, Aarhus, Horsens, men størst Tiltrækning havde dog naturligvis Kjøbenhavn⁵⁶. Her var en tysk Menighed, i hvis Kirke, St. Peders, der i de 5 Aar fra 1651 til 1655 døbttes henved 10 p. C af samtlige i Staden døbte Børn, og af de 14 Lavsoldermænd, som 1658 underskrev Andragendet til Kongen om, at Staden maatte blive en Rigsstad, var 7 Tyskere eller Hollændere. Adskillige af disse fremmede svang sig op til ansete Stillinger, saaledes var en Preusser Borgmester i Aalborg, og samme Stilling beklædtes baade i Helsingborg og Maribo af Skotter⁵⁷. Der er næppe Tvivl om, at der ved denne fremmede Indvandring tilførtes Borgerstanden adskillige gode og dygtige Kræfter, tilmed med Sans for Standens politiske Betydning; men paa den anden Side forhindrede den store Bevægelighed, at der var en fast Tilknytning til Fødestedet og en levende, urokket Sammenhæng mellem Generationerne. Man kunde fristes til heri at søge en medvirkende Grund til, at enhver af de store, fjendtlige Invasioner gav rigelige Eksempler paa Flugt fra Embeder og Bosted. Under Kejserkrigen søgte jydsk Borgere bl. a. til Halland, og værre gik det under Torstenssons og Wrangels Indfald; fra Aarhus flygtede de fornemste af Borgerskabet, fra Ebeltoft ikke alene disse, men ogsaa Borgmestre, Raadmænd og Byfoged, og selv paa Sjælland forjog Indkvarteringsbyrden mange fra Hus og Hjem⁵⁸.

Den før omtalte Samfølelse mellem Byerne forhindrede naturligvis ikke Rivninger mellem enkelte af disse, saaledes stredes Korsør med Slagelse, Rønneby med Christianopol, og Malmø søgte at forhindre Trelleborg fra at rejse sig paa ny; en ikke ringe Rolle spillede ogsaa den Forret, som Kjøbenhavn, Christianshavn, Malmø, Ribe og fra 1649 tillige Odense havde ved, at der fra Domme, fældede af deres Raadstueret, kunde appelleres direkte til Herredagen uden Melleminstans i Lands-

tingene⁵⁹. Langt vigtigere var dog Stridighederne indenfor de enkelte Kjøbstæder.

Det daværende Samfunds Deling standsede nemlig ingenlunde med de store Linjer, der skilte Adel fra Borgerstand eller Gejstlighed og disse Stænder igjen fra Bønderne. Kjøbstædernes Befolkning udgjorde saaledes alt andet end en Enhed. Vel sagtens dybest indgribende i det daglige Liv var Forskjellen paa Kjøbmændene og Haandværkerne. Den gik saa vidt, at de jydske Stæders Befuldmægtigede paa Mødet i Ry 1629, der sikkert alle har hørt til Kjøbmandsklassen, uden videre satte Haandværksfolkene som en særskilt Stand lige saa godt som de egentlige store Stænder⁶⁰. Idealet var, at ingen Haandværker maatte give sig af med Handel, lige saa lidt som nogen Handlende med Haandværk. Det var i det hele i Arbejdets Deling, at man saa Frelsen fra Nød. Da man 1637 forberedte en almindelig Stadsret for hele Riget, synes der i Udkastet at have været Bestemmelser om, at ingen maatte ernære sig af mere end én Ting, men Kansleren Christian Thomesen Sehested protesterede imod en saadan Tvang som umulig at gennemføre i de smaa Byer, og i et nyt Udkast til en Stadsret var den skarpe Adskillelse mellem Handel og Haandværk foreløbigt kun forbeholdt de store Stæder⁶¹. Men Kjøbmændene var i det hele Overklassen, af den toges Borgmestre og Raad, der som Regel talte i Byens Navn. Sandsynligvis havde det heller ikke været uden Paavirkning fra Byøvrighederne og Kjøbmændene, at Christian IV havde forsøgt en fuldstændig Omvæltning i Lavsforholdene.

Ligesom i alle andre europæiske Lande havde ogsaa herhjemme i Slutningen af Middelalderen og i det 16de Aarhundrede Lavsvæsenet udviklet sig i udpræget monopolistisk Aand. Fra at være Foreninger til Beskyttelse af Arbejdet var Lavene blevne Selskaber til Begunstigelse af de enkelte Mestre. Hvem der havde Fordelene vilde beholde dem. Ved Krav om høje Indtrædelsespenge og om et i Reglen kostbart Mesterstykke, ved at nægte uægte fødte Adgang, men begunstige Mestrenes Familjer, ved at fastsætte en bestemt Begrænsning af Mestrenes Antal havde man stræbt at gjøre Lavet til en saa vidt muligt afsluttet Kreds, ved at sætte Priser paa Varerne havde man søgt at forøge Udbyttet af Arbejdet. Men hele denne Selv-

assurance havde fremkaldt bitre Klager hos den øvrige Del af Befolkningen og Appel til Regeringerne om Indskriden. Regeringerne var i og for sig ogsaa saa meget villigere til en saadan Indskriden, som de gamle Lavs Autonomi stred mod den nyere Statsmagts Principer, mod dens Bestræbelser for, hvor det lod sig gjøre, at kue de selvstændige Korporationer. I Danmark havde allerede Frederik I 1526 ophævet de bestaaende Lavsskraaer, men Ophævelsen var bleven paa Papiret; netop i Tiden efter Reformationen findes i Lavsskraaerne Rækker af Bestemmelser, som skulde sikre Mestrene paa samme Maade som i Udlandet, og om end Magistraten eller Kongen selv paatog sig at sætte Takster for Varerne, afhjalp dette dog ikke Lavenes skadelige Indflydelse ogsaa paa denne Sag. Da skred Christian IV ind, raskt, men næppe vel overvejet. Ved en Forordning af 19. Juni 1613 ophævede han med ét Slag de bestaaende Lavsskraaer og forbeholdt sig, at fremtidige Skraaer skulde skyldes sær kongelig Benaadning. Dette velmente Skridt synes i sin Radikalisme at savne Forbilleder i fremmede Stater, men det kom ogsaa langt fra til at svare til sin Hensigt. Det fremkaldte en Uro og Bevægelse i alle Haandværkerforhold, som efter al Rimelighed næppe har været til Gavn for Industrien, og som bevirkede, at i Kampen derimod Lavsindretningerne adskillige Steder gik af med Sejren. Især var dette Tilfældet i Kjøbenhavn; talrige nye Lavsskraaer udfærdigedes, og en Del af disse indeholdt trods en ny Forordning af 1622 Bestemmelser om Lærebrev, om ægte Fødsel, om Mesterstykke; i nogle af dem fandtes endog Begunstigelser for Mestrenes Familjer og Fastsættelse af et bestemt Antal Mestre, altsaa Garantier for sluttede Lav. Ogsaa enkelte Steder uden for Kjøbenhavn opnaaede visse Lav lignende Privilegier, saaledes Bagerne og Skrædderne i Nakskov, Bagerne i Kjøge, Bryggerne i Ribe, men som Helhed var det dog kun i Hovedstaden, at Sejren under Christian IV blev Lavenes. Regeringen stod stærkere overfor de mindre velstaaende Haandværkere i Provinsbyerne end overfor Koterierne i Kjøbenhavn og forholdt sig døv overfor Klagerne fra Helsingør, Næstved, Malmø og flere Stæder⁶². Hvor stærk imidlertid Bevægelsen var, og hvor meget Besvær der voldtes ved, at der nedsatte sig en Hob Svende paa Trods af Lavene, derpaa haves det bedste Bevis i, at det i Slutningen af Christian IV's og Begyndelsen af Frederik

III's Regering blev et stadigt gjentaget Ønske i Kjøbstædernes væsentligt dog vel af Magistraterne eller deres Repræsentanter forfattede Andragender, at Lav og Skraaer maatte gjenoprettes. Men at Svendene i det hele til sine Tider kunde være et uroligt Folkefærd med Tilbøjeligheder til ved Sammenhold at hævde sig overfor Mestrene, kan man ogsaa mærke af forskellige kjøbenhavnske Skraaer, der bl. a. satte Bøder for, at Svende nedlagde Arbejdet, fordi Mesteren tog en Svend i sin Tjeneste imod Kammeraternes Ønske. Der har i Datidens Liv været Træk, der minder om vor Tids Arbejderbevægelser; men nogen større Betydning fik de dog ikke⁶³

I Forbindelse med Modsætningen mellem Haandværkere og Kjøbmænd, om end tillige paavirkede af andre Aarsager, stod Stridighederne mellem Magistraten og Borgerskabet i mange af Landets Kjøbstæder. Demokratiets Nederlag i Grevefejden havde fremkaldt en Stramning af Magten hos Borgmestre og Raad; de kongelige Privilegier til Stæderne og Kundgjørelserne til den borgerlige Menighed paa Bursprogene havde lagt Vægten paa Lydigheden overfor Øvrigheden⁶⁴. Magistraterne sad ogsaa inde med betydelige Forrettigheder med Hensyn til Friheder for Afgifter, Benyttelse af Byernes Jord og andet lignende, de valgte som Regel sig selv, naar da Lensmanden eller selve Kongen ikke greb ind, og de udnyttede sikkert ofte deres Magt til deres egen Fordel uden nøje Betænkeligheder. Modstanden mod dem udeblev derfor heller ikke; til sine Tider fik den et Organ i de saakaldte 24 Mænd, en Repræsentation for Borgerskabet, hvis Karakter dog ikke er klar; saaledes var det dem, der 1559 i Stubbekjøbing afsatte Borgmestre og Raad og indsatte en ny Øvrighed, men rigtignok for denne Opsætsighed af Herredagen dømtes til at straffes paa Livet. I Kjøbenhavn kom det 1580 til et heftigt, men af Christopher Valkendorf bilagt Sammenstød mellem Magistraten og Borgerskabet, uden at det er muligt at se, hvilke Dele af dette de misfornøjede nærmest har tilhørt⁶⁵. Derimod er der fra Christian IV's Tid adskillige Vidnesbyrd om oprørske Bevægelser, som er udgaaede fra Haandværkerne og Lavene. Saaledes i Aalborg 1624, hvor en Del af Skomagerne, Skrædderne og Smedene klagede over, at der udførtes Korn trods et Udførselsforbud; ved en Bytingsdom dømtes Hovedmanden det følgende Aar til at have forbrudt sin Hals og Hovedlod; men

han undveg, og den paagjældende Borgmester maatte fratræde sin Stilling. I Odense gik 1633 Bølgerne højt. En Guldsmed ved Navn Gregers, som var bleven advaret af Magistraten mod at forføre Borgerne til Opsætsighed, samlede en stor Hob ved Raadhuset og raabte til dem: »I redelige Børgere, efterdi jeg skal have Skyld derfor, da vil jeg ogsaa love Eder, at jeg vil staa sammen med Eder, saa længe jeg har en varm Blodsdraabe«. Han vandt Almuen for sig ved at give den Haab om en billigere Skattefordeling, Lavene samledes og sendte Befuldmægtigede til Kjøbenhavn, og en Tidlang stod Borgerskabet næsten i Oprør mod Raadet. Selve Sagens Udgang kjendes ikke, men den har næppe været helt til Fordel for Magistraten; thi fra den følgende Tid synes den hyppigere at have tilkaldt Borgerskabet til Deltagelse i Forhandlinger⁶⁶. I det hele ser det ud, som om der i Slutningen af Christian IV's Regering har været Fremgang for en mere demokratisk Styrelse i Byerne, eller som der i alt Fald har været en Stigning i Haandværkernes Indflydelse. Men uden Kiv og Uro er det sikkert ikke gaaet af⁶⁷.

I adskillige af Stæderne, og især i de største, fandtes imidlertid ogsaa et andet Element til Uenighed og Svækkelse. Det var de saakaldte kongelige Tjenere. Begrebet var vidt omfattende. Det strakte sig fra Tilløbene til det moderne Bureaukrati, som Told- og Slotsejersmænd samt Officerer, ned til en Skare af Haandværkere eller fattigere Arbejdere, der paa en eller anden Maade stod i Kongens Tjeneste. I Kjøbenhavn forøgedes denne Klasse ved Byens Egenskab af Flaadestation, idet ikke alene Skibsværftet krævede talrige Arbejdere, men især Flaadens Besætning med Baadsmænd tilførte Staden en ejendommelig Forøgelse af Folk, der stod umiddelbart under Kongen. Herved fremkom det Forhold, at 1660 var Antallet af dem, der stod i Kongens Tjeneste, ikke mindre end omtr. 40 p. C. af den hele Familjemængde. I Helsingør fandtes 1645 over 200 Gaarde og Vaaninger, som var beboede af Familjer, hvis Hoveder var stillede paa samme Maade. Saaledes stod det ganske vist langt fra til i alle Byer, men kongelige Tjenere fandtes dog spredtvis rundt om, og de havde et Sidestykke i de ikke faa andre, der ved kongelige Privilegier var skilte fra den øvrige Befolkning. Retsligt var nu den omtalte Klasses Stilling den, at dens Medlemmer var skattefri, for saa vidt de ikke drev borgerlig

Næring, men ogsaa kun i dette Tilfælde. Allerede dette berøvede Byerne betydelige Indtægter, men Virkeligheden forværede Sagen, idet mange overtraadte Lovbestemmelserne, ernærede sig som de øvrige Borgere, men unddrog sig Deltagelse i disses Byrder og Afgifter; i Helsingør synes det ligefrem at have været en ikke sjelden Trafik at give sig i Kongens Tjeneste og derved opnaa Frihed for borgerlig Tynge. Herved skabtes der en Lejlighed til Spænding og Strid, der forøgedes, jo mere Skattetrykket steg og jo mere Krigene fremkaldte Indkvarteringer, som de kongelige Tjenere forlangte Frihed for⁶⁸. Men Betydningen af hele dette Forhold laa ikke alene i denne Strid og Uenighed og ikke alene i Skatteævnens Forringelse, den beroede ogsaa paa, at Byernes i Forvejen ringe Befolkning kun delvis kom til at bestaa af et virkeligt Borgerskab, men — og dette gjælder særligt Kjøbenhavn — i sin Midte havde en betydelig Kreds, hvis politiske Interesser var umiddelbart knyttede til og afhængige af Kongedømmet. Herved vandt dette Styrke, medens Borgerstandens Ævne til at handle selvstændigt var udsat for en Svækkelse, som den kun havde faa andre Betingelser til at bære.

Thi al den Uenighed, som fandtes i Kjøbstæderne, kunde være bleven til en Fordel for Borgerstanden, kunde have tilført den Handlekraft og Friskhed, kunde have hævet dens politiske Mod langt højere, end det naaede, — hvis der i en blomstrende Handel havde været Betingelser for Velstand. Men de Tilløb til at skabe en saadan, som det sidste Aarhundrede havde været Vidne til, var løbne ud i Sandet.

Den store Vending i Danmarks Handelshistorie, som var betegnet først ved Indskrænkningerne i Hanseaternes Rettigheder og senere ved det mægtige Forbunds Tilbagegang, havde medført betydelige Fordele. I Steden for at de hanseatiske Kjøbmænd tidligere havde raadet over den danske Ind- og Udførsel ved at have deres Agenter bosatte paa kortere eller længere Tid i de danske Byer, bestyrende deres Pakhuse og Oplag, hvorfra de solgte eller hvortil de købte, og nydende store Toldbegunstigelser fremfor Landets egne Indbyggere, var de nu nødte til enten at bosætte sig som Borgere eller optræde som fremmede Handlende, underkastede de Regler, som Lovgivningen satte for disses Om-sætning. Vel havde de og særligt Lubeckerne beholdt visse

Forrettigheder, især med Hensyn til Toldafgifter, men det betød kun forholdsvis lidet, da selve Handelen i en langt ringere Grad var i deres Hænder. Thi i deres Sted som de, ved hvem Ud- og Indførslen væsentligt gik for sig, var traadt Hollænderne som den nye Tids Arvtagere af Handelen paa det skandinaviske Norden og Østersøen, og disses Omsætning beroede ikke paa Toldbegunstigelser. I Modsætning til tidligere var der altsaa fra Midten af det 16de Aarhundrede skabt en Mulighed for, at den danske Kjøbmandsstand ved Benyttelse af sin fortrinsvise Adgang til Kjøb og Udførsel af Landets Produkter og ved sin i alt Fald formelle Ligestilling til Indførsel af Varer fra Verdensmarkederne kunde oparbejde sig til Bærer af Landets Handel, til at blive ikke alene den ydende, men ogsaa den modtagende, ikke alene den tjenende, men ogsaa den fortjenende Part. Men hvad der kunde være Tale om, var kun om en Oparbejden. En saadan Oparbejden foregik ogsaa; paa den beroede, hvad der ovenfor er hævdet, at den danske Borgerstand i adskillige Henseender var en anden ved Midten af det 17de Aarhundrede end ved Middelalderens Slutning, men stort var Udbyttet ikke.

Et reelt Grundlag for en fordelagtig Handel savnede Borgerstanden ikke helt. Landet besad ikke faa Indtægtskilder. Der var i normale Aar en Kornproduktion, der gav et ikke ringe Overskud til Udførsel, der var endvidere i det staldfodrede Kvæg en Eksportartikel af stor Betydning, og der var endeligt i Norge en let tilgængelig Afsætningsplads for hvad Udlandet ikke forbrugte. En Tidlang var ogsaa Fremgangen ret betydelig. Det var i denne Periode, at Kjøbenhavns Udvikling tog Fart, saaledes at Borgmestre og Raad 1622 udtalte, at Søhandelen og Kjøbmandstrafiken, Gud være lovet, dagligt vokser og tiltager; men ogsaa Odense og Aalborg udmærkede sig ved sine driftige og rige Borgere. Det var selvfølgelig med Holland, at Hovedomsætningen fandt Sted. Hollænderne købte vort Korn og vore Stude og solgte os Vin, Salt, Kramvarer og Kolonialartikler; men delvis foregik Ud- og Indførslen paa egne Skibe, og vor direkte Handel paa England, Frankrig og Spanien var ikke udelukket. Ogsaa Østersøhandelen spillede en Rolle, og de jyske Kjøbmænd havde deres egen Faktor i Hamborg, hvilken Stad især for Jyllands Vedkommende konkurrerede med Holland⁶⁹. Dog havde sikkert det Handelsliv, der var skabt, endnu sine svage

Sider; Formue var der vel kun paa enkelte Hænder, som Helhed savnedes Kapitaler og større Kjendskab til Verdensmarkedet, ingen Kolonier støttede Indførslen. Da var det, at Christian IV ogsaa her greb ind og igjennem Tidsalderens almindeligt brugte Midler, ved Kompagnier og Monopoler, søgte at raade Bod paa Manglerne og navnlig at frembringe Kapitalen. Men Resultatet svarede ikke alene ikke til Hensigten, tvertimod er der næppe Tvivl om, at Handelskompagnierne gennemgaaende har forværret Kjøbmandsstandens Kaar. Størst anlagt var det ostindiske Kompagni, atter og atter gjorde Kongen Anstrengelser for at hæve det, Tvang anvendtes for at nøde Undersaatterne til at anbringe Penge i det, men ved Slutningen af hans Regering var Tilstanden den, at dets Midler var satte til, dets Bestyrelse i Opløsning, dets Koloni i Færd med at prisgives⁷⁰. Fuldt saa store Tab var imidlertid allerede tidligere paaførte ved de 1621 i Kjøbstæderne oprettede Salt- og Vinkompagnier, der skulde indføre deres Varer fra Spanien; efter kun faa Aars Forløb maatte de hæves allevegne, efterladende tomme Punge og Processer mellem Parthaverne⁷¹. Lige saa resultatløse blev de Bestræbelser, der havde til Opgave at faa Handel i Stand paa Guinea og Vestindien. Noget bedre gik det med det grønlandske Kompagni og dets Hvalfangst og med et 1636 oprettet østersøisk Kompagni; men virkeligt Liv holdt der sig kun i det islandske Kompagni, for hvis Regning der 1647 passerede 12 store Ladninger gennem Sundet fra Island. Ogsaa det havde dog haft at kæmpe med vanskelige Forhold; af de 19 Skibe, det kjøbte fra 1620 til 1638 for henved 50000 Rdl., var i det sidstnævnte Aar kun otte i Behold⁷². Og selv de bedst stillede Kompagnier bragte kun virkelig Fordel til de faa udvalgte, særligt til de enkelte store Kjøbmænd i Kjøbenhavn (som Brødrene Braem, Mikkell Vibe, Hans Nansen, Henrik Muller og flere andre), medens Byer som Malmø eller Helsingborg led stærkt under Hovedstadens Tryk⁷³. Tilmed var det ikke alene med Kompagniernes Konkurrence, at de mindre Handlende havde at kæmpe, det var ogsaa og tidt paa en mere skadelig Maade med de enkelte begunstigede Monopolhavere. Der var Borgmestre i Provinsbyerne, der havde skaffet sig Eneret til at handle med hollandske Kjøbmænd, og der var Apotekere, der havde Privilegium paa hele den vigtige Speciehandel. Vel udkom der 1642 et kongeligt Mandat mod Mono-

polerne, men det overholdtes ikke⁷⁴. Og Monopolerne var ikke den eneste Side af Regeringens økonomiske Politik, der var til Skade for Handel og Vandel. De hyppige Udførselsforbud bragte Usikkerhed i Forretningernes Gang, og de stadigt forøgede Toldsatser, navnlig den 1643 paalagte meget store Forøgelse af Tolden paa Varer, der førtes imellem selve Landets Provinser, var en overordentlig Byrde. Man føje hertil Trykket af de saa stærkt stigende direkte Skatter og af Adelens Privilegier.

At give en indgaaende Statistik over den danske Handel paa hin Tid, tillader Materialet ikke. Dog bringer en i Rente-kammeret ved 1642 udarbejdet, allerede tidligere lejlighedsvis omtalt Oversigt over Ind- og Udførslen fra og til fremmede Steder interessante Oplysninger, men Im- og Eksporten kan ikke altid skilles. Til Eksportkontoen maa dog sikkert af Hovedvarerne henføres, foruden hvad der ovfr. Side 57 er omtalt af Kornvarer og Smør, 37646 Øksen, 8719 Heste, 573 Fedesvin, 2433 magre Svin, 1665 Faar og Lam, vel ogsaa 1190 Skpd. Flæsk og 713 Skinker. Til Importen hører 3171 Amer fransk Vin og Æddike, 837¹/₂ Amer spansk og rhinsk Vin, 180 Amer udenlandsk Brændevin, 4967 Tdr Lyneborg Salt, 1300¹/₂ Lstr. spansk og fransk Salt, desuden Specerier, Kramvarer, Klæde og Silkevarer til Værdi af henholdsvis 107564, 74815, 73043 og 1700 Rdl. samt 564¹/₂ Skaalpund Tobak. Af andre større Artikler kan mærkes 77 Lstr Sild, 40700 Skpd tørre Flyndre, 131 Skpd. Ost, 3719 Deger forskellige Slags Skind og Huder foruden 169 Ræveskind, 2256 Lstr. Kalksten og 53700 Enebærstager. Skibsfarten til og fra Udlandet besørgedes af 33 Skibe paa over 100 Lstr. (i alt 3565 Lstr.), 38 paa mellem 100 og 30 (i alt 2165 Lstr.) og 1444 paa under 30 og over 1¹/₂ Lstr. (i alt 16679 Lstr.)*). Disse Oplysninger om Handelsomsætningen vilde imidlertid have været dobbelt interessante, hvis man havde formaaet at bestemme Antallet af danske Skibe i udenlandsk Fart og Omfanget af hvad danske Kjøbmænd ind- og udførte for egen Regning. Dette lader sig ikke gjøre, men Sundtoldregnskaberne giver dog Bidrag til Belysning af disse Forhold. 1647 passerede 210 kongerigske Skibe gennem Sundet, 1652 121 og 1655 131. Heraf kom fra Udlandet henholdsvis 63, 21 og 38

*) 1 Læst = 2¹/₂ Tons

(hvoraf 11 med Ballast). Til Udlandet gik 1652 kun 15 (hvoraf 5 til Nederlandene, 6 til Østersøstæderne, 2 til Rusland, 1 til England og 1 til Sverig). Ladede med dansk Gods passerede 1647 gennem Sundet 11 hollandske og 6 tyske Skibe (hvoraf 9 fra Udlandet), 1655 35 hollandske og 11 tyske (hvoraf 32 fra Udlandet). Med fremmed Gods fra danske Havne gik 1647 14 fremmede Skibe gennem Sundet og 1655 46.

Disse Tal taler i al deres Ufuldstændighed om en som Helhed temmelig ringe Omsætning, som endda aftager stærkt ved Begyndelsen af Frederik III's Regering, og som de fremmede, navnlig Hollænderne, vinder større og større Del i. Mange andre Oplysninger vidner i samme Retning. For flere af Provinskjøbstæderne haves Meddelelser fra 1633 og 1634 om de i dem hjemmehørende Skibe. Derefter ejede Malmø kun 5 større og 8 mindre Skibe, Varberg 5 Skuder, Vejle 2 Skuder og en lille Baad, Middelfart slet ingen Fartøjer. Ystads og Horsens' Søfart opgives som ringe, og i Helsingør fandtes kun ét Skib, der havde en Størrelse af 40 Lstr.; noget bedre stod Ribe 1638 med 5 større og 12 mindre Skibe, men næsten alle de 120 større Skibe, der samme Aar kom til Byen, var hollandske⁷⁵. Kjøbenhavns Handelsflaade beløb sig 1635 til ialt 88 Fartøjer med omtrent 2370 Lstr.; under Krigen 1643—45 havde Byen endnu 16 vel monterede Borgerskibe, som var med i Orlogsflaaden, men under den følgende Krig var der kun 3 kjøbenhavnske Skibe, der var duelige til Krigstjeneste. Nedgangen i Hovedstadens Handel viser sig endnu tydeligere ved, at Kommissarietolden i Aarene fra 1646 til 1649 gik ned for indførte Varer fra 7989 til 3180 Rdl og for udførte Varer fra 639 til 442 Rdl.⁷⁶ Studehandelens Tilbagegang er allerede omtalt i det foregaaende; her kan tilføjes nogle Træk fra Toldregnskaberne i Assens, der, som anført, var en af de vigtigste Pladser for denne Udførsel. 1640 passeredes Toldstedet af 6176 Øksne; heraf ejedes de 2311 af 7 Kjøbmænd i Kongeriget, Resten udførtes af slesvigske og tyske Kjøbmænd og Landmænd; 1654 beløb Udførslen sig til 5370 hvoraf kun de 734 tilhørte 6 kongerigske Kjøbmænd. — Det er næsten en Selvfølge, at Industrien ikke kunde byde nogen Erstatning for, hvad der manglede i Handelen. Med Hensyn til det egentlige Haandværk viser dette sig bedst ved at bemærke, at i Kjøbenhavn havde 1660 kun en eneste Mester, en Skrædder,

4 Svende i sin Tjeneste, 5 Mestre havde hver 3 Svende, og Resten havde kun 2 eller for de flestes Vedkommende kun 1. En saa ringe Bedrift kunde ikke skabe Velstand. Anderledes stod det med Bryggerne; det var ikke lidt Øl, som blev drukket; i Kjøbenhavn opgaves der 1652 at være anvendt i Bryggerierne 34170 Tdr. Malt (foruden 6928 Tdr., som forbrugtes af Privatfolk til Husholdningsbrug), og 1660 hørte næsten alle de 66 Bryggere i Hovedstaden til de højst beskattede⁷⁷. Derimod var saa godt som alle de Tilløb til en virkelig Fabrikvirksomhed, som Christian IV havde forsøgt og sat en Del ind paa, bl. a. ved Indkaldelsen af Udlændinge, blevne temmelig resultatløse. Man erindre end yderligere, at der var mange af Byerne, hvor der næsten hverken var Haandværkere eller Kjøbmænd. Der haves to bestemte Udtalelser derom af et saa paalideligt Vidne som Kansleren Christian Thomesen Sehested. 1633 skrev han, at der i mange jyske Kjøbstæder var kun 2—300 Borgere, og de levede som Bønder, og 1637 hedder det i en Erklæring af ham: De fleste af vore Kjøbstæder er saaledes beskafne, at der er ringe Borgerskab, snarere Fattigdom end Formue til Kjøbmandskab og flere Avlsfolk eller Bønder end Kjøbmænd og Haandværksfolk. Selv om en saa gammel By som Viborg siges det 1650, at dens Indbygges Velstand bestod i dens Avl⁷⁸.

Klager fra Kjøbstæderne, til sine Tider vel overdrevne, men i Reglen kun altfor sande, hørte under disse Forhold til Dagens Orden. Fra Jylland drejede de sig for en stor Del om Krigenes Ødelæggelser. I Vejle var i Aarene efter Kejserkrigen saa godt som alt øde, i Kolding var 1646 70 Gaarde og Huse ganske ruinerede, om Horsens hedder det 1650, at næsten alle Gaarde var pantsatte og mange helt øde, fordi Beboerne var flyttede ud i Landsbyerne⁷⁹. Lignende Udvandring fandt Sted fra Helsingborg og fra Helsingør, der havde lidt i høj Grad under Indkvartering, og hvor der 1653 stod 100 Gaarde og Huse ledige⁸⁰. Odense fandt Aarsagen til sin Tilbagegang i Skatternes Stigning, der havde bevirket, at næsten alle formuende holdt deres Sønner til Studering og giftede deres Døtre ind i gejstlig Stand⁸¹. Fra Sjælland forekommer mærkelige Beviser paa, i hvilken Grad den hollandske Konkurrence trykkede Byerne ligesom i sin Tid Hansemagtens. Holbæk og Helsingør samstemmede saaledes i, at hele Isefjordsegnen var i Hænderne paa hollandske Kjøbmænd,

der lod deres Folk omgaa Kjøbstæderne, gaa i Land i ulovlige Havne og gjøre Opkjøb hos Bønderne⁸². Tilsvarende Klager lød fra Skaane, men her var det Rostockere, der fik Skyld for Landkjøbet⁸³. Ogsaa Kjøbenhavn sukkede under de fremmede Handelsmænds Overlegenhed; imod Loven indskrænkede de sig ikke til Storhandel, men holdt Oplag i Byen, hvorfra de hokrede ud i Smaapartier⁸⁴. Og hvor Borgerskabet fra hele Landets Kjøbstæder samledes til Møder indbyrdes eller med Landkommis-sarierne, dér lød Raabet mod den høje Provinstold og mod Monopolerne, disse Monopoler, som samtidigt spillede en saa stor Rolle i det engelske Underhuses Kamp mod Stuarterne.

Ved Begyndelsen af Frederik III's Regering skrev en anonym Forfatter et lille Skrift, der havde til Titel: Den borgerlige Stands onde Vilkaar. Det begyndte saaledes: »Udi vore Lande er der Korn, levende Bæster, Fedevare, Fisk, Tømmer og Metaller, og bliver der indført Vin, Krydrier, uldent og Linned, og dog er der fast ingen Borgere i vore Lande, som kan leve vel af Kjøbmandsskabet alene, men alle vore Naboer og alle de fremmede, som kommer ind til os, de bliver rige og fede af vor Armod og Usselhed, hvilket kommer af, at Adelen formenes ikke at ville have den Stand paa Fode, og derfor gjør de enten ingen eller ond Orden og Skik udi Kjøbmandsskabet, tilmed forstaar de det ikke (som er at se af deres egne Kjøbmandsskaber), ej heller Borgerne, saa som de skulde; thi en Del fører Havre til Lubeck og siden sidder med Haanden under Kinden, en Del sender Peber til Danzig og sælger Pundet for 3 Skilling, en Del fører Alun til Hamburg og sælger Ladningen for Fragten, en Del driver Øksen paa Holland og giver dem bort for Fodringen, en Del henter Varer fra Lubeck, Hamburg, Holland, eftersom de vil have Varerne til, og dermed gjør de sig til de fremmedes Kræmmersvende; thi Kreditorerne kommer ind udi Landet og ser Boet efter, og dersom han da ikke finder sine Varer i Boet eller Penge eller Forlovere derfor, da kaster han vor gode danske Mand i Jern og fører ham fangen bort med sig, saa som jeg selv haver set med vemodige Øjne. En anden Del tager en stor Sum Penge af Hollænderne at købe Landvarer op for efter den Ordre og Takst og for den præcise Penge, som jeg haver set Hollændernes Breve paa, saa at de fornemste Borgere, som sætter Landkjøbet paa vore Varer, de er ikke vore Borgere,

men fremmedes Bogholdere. De, som er rigere, de gjør Kompagnier med største Uforstand, dem selv til Undergang og baade deres Medborgere, saa og alle Udlændinge til stor Præjudicio, som er at se af alle de Kompagnier, som hidindtil er stiftede, undtagen det islandske, hvilket og ikke haver den Fremgang, som det burde, fordi det nu er blevet til en Arv og lader sig anse at ville ikke vare eller staa længe. De Borgere, som forstaar saadanne Kompagniers Fauter og derfor ikke vil begive dem derudi, de søger Monopoler, Forpagtninger og tager hemmeligt en af de store udi Ledtog med sig og siden gjør hvad de vil. De andre Borgere, som haver noget, de haver ikke forhvervet det med deres Kjøbmandsskab eller noget Haandværk alene, men af Fogderi, Skriveri, Tolderi, Forstanders Pladser, Leverancer, Restsedlers Indløsning og andre flere slige Praktiker, hvilke Borgere blander sig endog udi alle andre Haandteringer og Næringer, og er saadanne mestendels nogle fremmede, som er komne ind til os⁸⁴.

Der er næppe Tvivl om, at denne Skildring trods sin Skarphed i den store Helhed rammer Sømmet paa Hovedet. Den gjør det først og fremmest ved at antyde det dumpe Nag til Adelen, ved at fastslaa Handelskompagniernes Uheld og Skadelighed, ved at betone Borgerstandens Mangel paa Ævne til at optage Kampen paa de store Markeder og dens Underlegenhed i Konkurrencen med Hollændernes Kapitaler. Den gjør det endvidere ved at hævde, at hvad der holdt sig oven Vande, ikke saa meget skyldte sin gunstige Stilling til den almindelige Handel som til særlige Forhold, navnlig en eller anden Tilknytning til eller Udbytning af Staten, f. Eks. Leverancer til denne. Hvad der derimod ikke kommer frem i den omtalte Skildring er, at der trods alt i Kjøbenhavn med de relativt større Forhold var visse Muligheder til Udviklingen af en borgerlig Energi. Det er disse Muligheder, der forklarer, hvad der senere skete under Belejringen og paa det store Stændermøde 1660, det er disse Muligheders Begrænsning og hele den øvrige Borgerstands Svaghed, der forklarer, hvad der fulgte derpaa.

FEMTE AFSNIT.

Bondestanden.

Der staar tilbage at betragte Bondestandens Kaar, og Opmærksomheden fæstner sig her først ved to Hovedpunkter, det stærkt aftagende Antal af de jordegne Bønder og Bondestandens, særligt Fæstebøndernes, voksende Byrder og forøgede sociale Afhængighed.

Nøjagtigt at bestemme Forskjellen paa Antallet af de jordegne Bønder omtrent 1536 og omtrent 1650 lader sig ikke gjøre, idet vi aldeles ingen Oplysninger har om deres Antal paa det førstnævnte Tidspunkt. Heller ikke er det muligt at afgjøre, hvor mange jordegne Bønder der mistede Ejendomsretten til deres Gaarde som Straf for deres Deltagelse i Grevefejden uden senere at gjenkjøbe den, eller hvor mange af Kronens jordegne Bøndergaarde der efter Haanden gik over til at blive dens Fæstegaarde eller af en eller anden Grund helt forsvandt. Derimod kan man ad andre Veje vinde Bidrag til at maale Nedgangen. Da i Perioden fra 1536 til 1648 Kronen har bortskjødet eller bortmageskiftet til Adelige sin Ret og Herlighed over ikke mindre end omtrent 1030 jordegne Bønder (hvoraf det aldeles overvejende Antal, nemlig omtrent 870, falder paa Frederik II's Tid), og da disse Overdragelser som Regel ledsagedes af en Tilladelse for Adelsmanden til at tilhandle sig selve Ejendomsretten af Bonden, og denne Tilladelse sikkert ogsaa i de fleste Tilfælde er bleven benyttet, vil Antallet af dem, der paa denne Maade er blevene Fæstere i Steden for jordegne, nogenlunde falde sammen med det anførte Tal⁸⁵. For Perioden fra omtrent 1600 til 1650 kan man med større Sikkerhed bedømme hele Bevægelsen, idet Skattemandtallene tilnærmelsesvis muliggjør en Sammenligning af de jordegne Bønders Antal paa de to Tidspunkter. En saadan Sammenligning giver som Resultat, at Tilbagegangen i de 50 Aar har beløbet sig til omtrent 530. Da det nu kun har været omtrent 160 Bønder, over hvem Kronen i dette Tidsrum har skilt sig ved sin Herlighed, maa en stor Del af Resten være blevene dens egne Fæstere eller være gaaede helt ud af Spillet, hvilket

giver et Vink om, at Tallet 1030 for hele Perioden fra 1536 til 1650 langt fra repræsenterer den fulde Nedgang, der tvertimod maa have været meget større, saa meget mere som Kronen vistnok baade ved Grevefejdens Ophør og under Frederik II i højere Grad end under Christian IV havde sat Pris paa at udvide sit Gods paa de jordegne Bønders Bekostning. Men ikke desto mindre har de to Tal, 1030 og 530, som de eneste sikre Punkter deres væsentlige Interesse og faar deres rette Belysning, naar de ses at være henholdsvis omtrent 21 og omtrent 11 p. C af de jordegne Bønders samlede Antal i Aaret 1650. Thi flere end 4800 selvstændige jordegne Bønderjordbrug fandtes der paa det Tidspunkt ikke i Danmark, hvilket vil sige det samme som, at kun 6 p. C. af det hele Antal Bønderjordbrug har været 1 jordegne Bønders Besiddelse. Fordelingen provinsvis var meget forskjellig. Paa Bornholm fandtes ikke mindre end 680 $\frac{1}{2}$: 70 p. C. af alle Bønderjordbrug. Derefter fulgte Bleking og Laaland med henholdsvis 23 og 15 p. C., herfra var saa et langt Spring ned til Skaane med 8, Fyn og Langeland med 7 og Jylland med 5 p. C. Men langt ugunstigere var Forholdet paa Sjælland, hvor der kun fandtes 140 $\frac{1}{2}$. under 1 p. C, for ikke at tale om Falster, hvor der kun var 2 jordegne Bønder. Hvad Tilbagegangen i det 17de Aarhundrede angaar, da var den forholdsvis størst paa Sjælland og dernæst paa Fyn, mindst i Jylland, hvor der endog i adskillige Len var Fremgang⁸⁶

Man vilde imidlertid i det hele fejle ikke lidet, hvis man antog, at der var et stort Svælg mellem de jordegne Bønders Kaar og deres Kammerater, Fæstebøndernes. Hovedforskjellen var, at deres Ejendom, ikke alene Bygningerne (hvad ogsaa til sine Tider kunde være Tilfældet med Fæsternes), men ogsaa Jorden gik i Arv. Hertil kom, at Landgilden var ringere, en Fordel, som dog noget opvejedes ved, at Landeskatterne i alt Fald siden Christian III's Tid var større end Fæsternes. Men i social Henseende betød alt dette dog kun lidet imod, at jordegne Bønder var pligtige til Ægt og Arbejde paa samme Maade som Fæsterne og behandledes paa samme Maade som disse. De jordegne Bønder i Nyborg Len hørte f. Eks. til Klassens bedst stillede, adskillige af deres Gaarde saa næsten ud som smaa Herregaarde, men om dem skrev deres Lensmand Rigsraaden Mogens Kaas 1649: »Der findes ingen saa gjenstridige som disse jordegne Bønder,

de fremkommer undertiden fulde og meget ubeskedne, saa at man maa revse dem undertiden med Taarn eller anden Straf en Nattestid⁸⁷. Altsaa legemlige Straffe, paalagte rent vilkaarligt, uden Tvivl bragte til Udførelse af Ladefogden, naar denne ikke var tilfreds med dem ved deres Møde til Hovarbejde, det var en Skæbne, der kunde træffe den jordegne Bonde. Alt i alt var der sikkert ingen saadan hele Danmark over, der ikke var stillet under Kronens, Gejstlighedens eller Adelsens Herlighed. Man vilde gjøre Ret i at opgive den almindelige Benævnelse af dem som Selvejere; Navnet Arvefæstere vilde være mere betegnende⁸⁸.

Samtidigt med at en ikke ringe Del af disse Arvefæstere gik over i de almindelige Livsfæsteres Tal, forøgedes Trykket paa denne Klasse. Aarsagerne hertil var dels moralsk-sociale, dels politisk-økonomiske.

Den stærkere Afgrænsning af Adelen som en Kaste med Fornemhedens stadigt mere udviklede Præg og med Anetavlnes stadigt mere priste Værdighed kunde ikke gaa for sig, uden at Afstanden mellem Herremand og Bonde voksede. Herremændenes Fantasi fyldtes med Bevidstheden om at være fødte som en højere Klasse, hvis tjenende Redskaber Bondestanden var. Og netop nu havde de som Godsejere i højere Grad end tidligere Brug for disse tjenende Redskaber. I det 16de og 17de Aarhundrede rejste der sig talrige nye Herregaarde, og mange af de gamle ombyggedes; paa samme Tid tilstræbtes en Forøgelse af Hovedgaardenes Jordtilliggende, delvis ogsaa af Avlens Intensitet; jævnsides hermed foregik igjennem Mageskifter og Kjøb en større Afrunding af Kronens og Adelsens Gods, saaledes at det blev lettere at kræve Arbejde af Bønderne, idet disse kom til at bo nærmere ved Hovedgaardene; da Prisstigningen tillige fordyrede Arbejdslønnen, søgte man saa vidt gjørligt at undvære betalte Arbejdsfolk, og Følgen af alle disse forskellige Forhold blev den, at det af Bønderne fordrede Hoveri i dets forskellige Former steg langt ud over de tidligere Grænser og krævedes udført med en større Strenghed og en større Hensynsløshed, end Tilfældet havde været i forrige Tider.

Det fortjener imidlertid her at erindres, at det langt fra alene var de adelige Godsejere, der ledede Udviklingen i dette Spor, men at Kronen fulgte ganske de samme Veje, ja til Dels endog

gik videre end de private Jorddrotter. Talen er her ikke om det egentlige Skattetryk, men om de Byrder, der paalagdes Kronens Bønder som dens ægt- og arbejdspligtige. Forøgelsen af disse Byrder hang til Dels sammen med Statens nye og større Opgaver, f. Eks. dens Omsorg for Vejvæsenet eller dens Bestræbelser for at udnytte Landets Hjelpekilder, hvortil hørte de omfattende Kjørsler for de mange Salpeterkogerier; den var endvidere til Dels en Følge af Hoffets større Pragt og Hoffolkenes forøgede Antal, der bevirkede, at de kongelige Rejser fordrede en Udskrivning af Vogne fra Bønderne, der naaede en urimelig Højde; til en af Christian IV's Rejser 1596 tilsagdes saaledes 516 Vogne, hvoraf til Kjøkkenets og Vinkjælderens Transport ikke mindre end 64⁸⁹. Men størst blev dog den Byrde, som skabtes ved Christian IV's Slotsbygninger. Man beundre nok saa meget disse stolte Mindesmærker, men man glemme ikke, at de er opførte for Undersaaternes haarde Sved! Navnlig gjælder dette Frederiksborg. Tungt har de Bønder trællet, som i aarevis maatte age Mursten og Kalk dertil fra Nordsjællands forskellige Egne, og med blød Haand tog den byggelystne Fyrste og hans Lensmænd ikke paa dem. En Tid hørte Udpantning og derefter Gjenløsning af Panterne med Penge til Dagens Orden i Kronborg og Frederiksborg Len overfor Bønder, der viste sig modvillige ved Tilsigelsen til Ægter og Arbejde til Slottene. Da Følgerne heraf kom til Syne i Forarmelse og Ødelæggelse, udgik der 1605 en Befaling til Lensmanden om, at han skulde lade Udpantningen fare, men i Stedet »med Spansk Tønden og Taarnet, saa tidt og ofte de dem fortrykker og ikke fremkommer, over dem lade straffe og ikke paa deres Gods og Penge, med mindre deres Forseelse er saa stor, det i andre Maader bør at straffes, og skal de selv holde deres Kost imidlertid, paa det andre modvillige kan se ved og ikke saa trodsigt sidde overhørige, som hidtil sket er«. Der er næppe Tvivl om, at adskillige Slægtled har sukket under Følgerne af disse Paalæg, i Kronborg Len maatte ikke sjældent indrømmes meget store Landgildeafslag, og i Frederiksborg Len tog man 1650 for ikke mindre end 74 Gaardes Vedkommende sin Tilflugt til Vornedtvangen for at faa dem besatte⁹⁰. Christian IV kan ikke frikjendes for at have forskyldt dette Tryk, og hans Ansvar opvejes ikke ved de mere spredte Tilfælde, hvor han optraadte som bondebeskyttende,

naar Klager indløb til ham over Lensmænd eller Herremænd, eller ved de temmelig mislykkede Planer om Hoveriets Erstatning med Arbejdspenge og om Vornedskabets Afløsning

Hvad hidtil er omtalt, hørte væsentligt ind under Ægterne Denne Byrdes Fordeling var efter Sagens Natur meget ulige i de forskellige Egne, men hvilede som Helhed sikkert tungere paa Kronens end paa Adelens Bønder Dog priser Arent Berntsen i sin Danmarks og Norges frugtbare Herlighed Ægtretten som en »Herlighed, ved hvilken Adelen sparer store Penge til Vognleje«, og Herremandsklassen, der stadigt laa paa Rejser til Møder, Bryllupper, Barsler, Begravelser eller Besøg, og som desuden havde sine Varer at hente fra Kjøbstæderne eller sit Korn at sælge i disse, og som trængte til Bygningsmateriale til sine Hoved- og Ladegaarde, gøs ikke tilbage for at udbytte denne Herlighed saa rigeligt som muligt. Ved Siden af Ægtarbejdet stod imidlertid Avlingshoveriet. Det er med dette, at der omtrent fra Vendepunktet mellem det 16de og 17de Aarhundrede sker den betydningsfulde Forandring, at det mange Steder kommer til langt at overskride, hvad det tidligere havde været bestemt til ved Jordebøger, Hoverireglementer eller ved gammel Sædvane i vedkommende Egne Naar man ofte karakteriserer Forandringen som en Overgang fra bestemt Hoveri til ubestemt, trænger dette dog til en nærmere Forklaring. Thi det har kun i sjeldne Tilfælde forholdt sig saaledes, at Godsejeren eller Lensmanden for den største Del af sine Bønders Vedkommende fra Maaned til Maaned eller Aar til Aar har fordret snart mere snart mindre af dette Arbejde, men hvad der skete, var, at der sattes nye Normer, og dette sikkert mange Steder ikke én Gang, men oftere og i stigende Skala, uden at disse Normer behøvede at bestemmes ved Fæstets Tiltrædelse eller at faa Bøndernes Samtykke; de faststilledes blot af Jorddrotten eller hans Stedfortræder (Foged eller Lensmand) efter Hovedgaardens Trang⁹¹.

Arbejdsbyrden hvilede forskjelligt paa Jorddrotternes Bønder, eftersom de boede fjernere fra eller nærmere ved Hovedgaarden Heldigst stillede var de fjernest boende, der dog ikke kunde være sikre paa, at en ny Avlsgaards Oprettelse ikke foranledigede nye store Byrder; men mest betyngede var de saa-

kaldte Ugedagsmænd, der var pligtige til én eller to, undertiden endog tre Dages Arbejde hver Uge til Hovedgaardens Stavn. Det har sin Interesse at bemærke, at i ældre Tider var dette Ugedagsarbejde som Regel blot krævet af de saakaldte Gaardsæder, der enten slet ingen Avl drev eller kun en temmelig ringe, og som boede »for Hovedgaardens Port«; senere udvidedes det til alle de nærmest boende Bønder og endeligt til alle, som havde deres Gaarde i Hovedgaardens Sogn. Byrden var saa stor for disse, at Adelen til Erstatning derfor opnaaede den tidligere omtalte Skattefrihed for dem. Antallet af Ugedagsbønder voksede tilmed med rivende Fart og beløb sig ved 1650 alene for Adelens Vedkommende til omtrent 14,000, hvortil maa lægges Ugedagsbønderne under Kronens Slotte og Ladegaarde. Man fejler derfor næppe ved at antage, at ved Midten af det 17de Aarhundrede var mindst $\frac{1}{5}$ af alle Bønderjordbrug i Danmark underlagte Ugedagshoveriet. Men det var ikke alene Ugedagsbøndernes Antal, der steg; paa mange Gaarde voksede Fordringerne til Arbejdskraften saaledes, at ogsaa de fjernere boende maatte yde et langt større Avlingshoveri end tidligere. Kildernes Beskaffenhed bevirker, at dette Forhold bedst kan belyses for Krongaardenes Vedkommende. Da Enkedronning Sophie 1589 ved Nedlægning af Bøndergaarde havde forøget den til Halsted Klosters Ladegaard liggende Mark, og Ugedagstjenerne derfor ikke kunde bestride Driften af den, befalede hun saa vel de jordegne Bønder som Fæsterne i hele Lenet at hjælpe dermed paa Tilsigelse af Lensmanden, »naar Avlen skal høstes i Jorden og af Jorden«². Vends Herreds Bønder, der laa til Hindsgavl Slot, forbeholdt sig 1564, at det kun var rent frivilligt, at de til Lensmanden havde ydet et Arbejde, der gik ud over det sædvanlige, og endnu ved Begyndelsen af det 17de Aarhundrede var de kun pligtige til at slaa og indkjøre Høet fra en af Slottets Enge og til hver at age 12 Læs Møg og 20 Læs Ved om Aaret; for øvrigt betalte de Arbejdspenge; men fra Tyverne udvidedes deres Arbejde efter Haanden mere og mere, saaledes at hver Bonde 1648 maatte pløje i 8 Dage, slaa Græs, høste og age Korn i 15 Dage og kjøre Møg i 6 Dage, foruden at de større Ægter og Bygningsarbejderne ogsaa var forøgede, og alligevel var Arbejdspengene ikke blevne ophævede, men regnedes nu for en Del af Landgilden. Arbejdets Udvidelse var til Dels paa-

budt ved et Kongebrev og begrundet ved Avlens Formerelse; da Bønderne havde modsat sig de større Byrder som uhjemlede i Jordebogen, var adskillige af dem blevne dømte til at have deres Fæste forbrudt⁹³. Hvad der skete paa Hindsgavl, var langt fra enestaaende, om det end i Slutningen af Christian IV's Tid fik et ejendommeligt Tillæg, idet den tyske Lensmand Claus Sehested ved sine Plagerier vakte en vis national Misstemning hos Bønderne. Fra en Række andre Len møder Klager over ganske den samme Udvikling⁹⁴. Tankegangen var i det hele den, som Adelsmanden Frederik Barnewitz 1653 paa given Foranledning udtrykte ved, at Bønderne ikke havde at foreskrive ham, hvor vidt deres Hoveri havde at strække sig⁹⁵. Som Retsgrund hertil støttede man sig til den før omtalte Passus i Christian III's Recesser af 1547 og 1558, der tillod enhver Riddermandsmand at gjøre sig sit eget Gods saa nyttigt som muligt, en Passus, der efter Hvitfelds Sigende oprindeligt kun havde sigtet til Gods og Varer, men som siden officielt anerkjendtes som Hjemmel for usædvanemæssig Ægt og Hoveri⁹⁶. Og man erindre endvidere, at omend Avlens Forøgelse spillede den største Rolle, saa var den dog langt fra den eneste Faktor. En vigtig Omstændighed var det ogsaa, at Jorddrotterne i Hovarbejderne søgte Erstatning for en stor Del af det tidligere Folkehold. Fra Slutningen af det 16de Aarhundrede forsvinder de lønnede Plovmand fra Kronens Ladegaarde, kun Fogeder, Røgttere, Vangevogtere og Tærskere synes at være blevne tilbage, og selv Tærskningen vides til sine Tider at have været paalagt Bønderne⁹⁷.

Der er endnu forskellige enkelte Sider af Bøndernes Afhængighed af Godsbesidderne, som fortjener særligt at nævnes. Af stor Betydning var vistnok det Gjældsforhold, som Bønderne ofte kom i til Herremanden ved at laane Sædekorn af ham. Uden at der kan dømmes fuldt ud om dette Forhold, som trænger til mere indgaaende Undersøgelser, kan det siges, at selv om der har været adskillige Godsejere, der stillede sig humant i slige Tilfælde, var det meget hyppigt saa, at Laanet maatte betales dobbelt tilbage, og at dette i Lighed med anden Aagerrente bragte Bonden dybere og dybere ned⁹⁸. En ikke ringe Rolle har dernæst Mølletvangen spillet. For at opretholde de Møller, der svarede Landgilde, forbødes det Bønderne at søge andet Steds

hen end til disse for at faa deres Korn malet, selv om derved f. Eks. alle Bønder i halvtredje Mils Omkreds fra Dalum Kloster maatte søge til dettes Mølle eller Bønderne paa Hindsholm til Nyborg Slotsmølle med en Kjørsel for nogle af dem paa 8 Mil frem og tilbage⁹⁹. En anden Tvang i Henseende til Næringsforholdene beroede paa Adelsmandens eller Lensmandens Forkjørsret til Bøndernes Staldøksen. Det var en af de mislige Følger af Kronens og Adelens Monopol paa en mere omfattende Staldfodring, at det paalagdes Bønderne at tilbyde deres Husbond deres Øksne til Kjøb; herved udviklede der sig et stærkt anvendt Misbrug, nemlig at tvinge dem til at sælge til en foreskreven Pris. Regeringen udstedte vel gjentagne Forbud derimod, men hvor lidet de betød, derom vidner bedst Jørgen Seefelds Udsagn omtrent 1660: »Vi sværger paa Loven og Recessen at holde, dog tvinges Bønderne til mod svoren Ed at byde sin Husbond først sine Øksen til eller ogsaa at straffes; hvad Velsignelse er hos det, har vi nu set, og derover var det før Krigen kommet saa vidt, at man næppelig fandt en Bonde pløje med Øksen, men med Hopper eller Heste, fordi Bonden ej vilde have Uvenskab med sin Husbond for Øksen«¹⁰⁰. For Kronens Bønders Vedkommende fortjener ogsaa et andet Forhold Opmærksomhed. Der findes nemlig flere Eksempler paa, at Lensmændene eller endog andre Adelige har faaet kongelig Tilladelse til, at Bønderne skulde gjøre Ægt og Arbejde til deres egne private Gaarde, og at Kongen til andre Tider udstedte Forbud mod Tvang i denne Retning, beviser nærmest kun, at saadanne Misbrug har fundet Sted¹⁰¹. Hvad endeligt Vornedskabet angaar, var dets retslige Vilkaar og dets territoriale Udstrækning til Sjælland, Laaland og Falster og Smaaøerne deromkring jo allerede før Reformationen udviklet til det Punkt, hvorpaa det holdt sig til dets Ophævelse. Paa lignende Misbrug af det som dem, der foranledigede Christian II til hans berømte Fordømmelse af den onde og ukristelige Sædvane at sælge og bortgive de stakkels Bønder, findes der ogsaa Eksempler fra Christan IV's Dage. Professor Jakob Fincke solgte 1640 som Indehaver af et af Universitetets Godser en Vorned, som han for Tiden ikke behøvede til nogen Gaard, til en Adelsmand, saaledes at denne maatte gjøre sig sin erhvervede Rettighed saa nyttig, som han bedst kunde, og dette Salg stadfæstedes

af Kongen; om Samtykke fra Bondens Side høres ikke¹⁰². Vornedretten forhindrede imidlertid ikke, at Bønderne ofte trods den forlod deres Stavn og f. Eks. søgte til Kjøbstæderne¹⁰³. Men paa den anden Side har utvivlsomt det stigende Antal af øde Gaarde bevirket, at Vornedskabet hyppigere end tidligere er blevet benyttet til at opfylde sin Bestemmelse at gennemføre Besættelse af Gaardene ved Tvang, naar det ikke var muligt at faa det gjort ved Frivillighed¹⁰⁴. For det tyngende ved Vornedskabet var Samtiden ikke blind. To Gange prøvede Christian IV paa at rokke det, første Gang 1634 ved en gennemgribende radikal Plan om dets Ophævelse, anden Gang 1646 ved at tilbyde Løskjøbning, men intet af Forsøgene førte til noget, undtagen hvad det sidste angaar, for enkelte Bønders Vedkommende¹⁰⁵.

Hvad der har været omtalt i det foregaaende, har navnlig drejet sig om Bøndernes materielle Byrder. Jævnside med disses Stigning gik imidlertid en social Degradation, der naaede sit Højdepunkt i, at Hovbøndernes Stilling i væsentlige Henseender fik Præget af et Tyendeforhold, idet de betragtedes ikke som fuldstændigt retsligt fri Personer, men i alt Fald delvis som undergivne Hustugten i dens daværende vilkaarlige Form¹⁰⁶. Betydningen heraf laa i, at Husbonden ansaa sig berettiget til at straffe med korporlige Revsels eller med Fængsel Bønder, som viste sig opsætsige eller modvillige ved Hovarbejdet, uden først at lade Sagen gaa til Doms. Og det mislige og nedværdigende forøgedes ved, at Hustugtens Udøvelse var overdraget Ladefogderne, hvis senere i Literaturen saa berygtede Regimenter allerede havde holdt sit Indtog paa Gaardene før Enevældens Indførelse, ligesom ogsaa Ridefogdernes Haardhed i den egentlige Administration af Godset gav Anledning til stærke Klager. 1633 skrev Lensmanden paa Dueholm Mogens Kaas i en Erklæring til Kongen: »Hvis en Ladefoged ikke maa have den Myndighed at straffe deres Modvillighed med en Kjæp eller Træ, dog uden Skade paa Liv og Lemmer, da kunde Avlen eller Bygningen ikke fremdrives, eftersom det er et meget haardnakket og gjenstridigt Folkefærd«¹⁰⁷. Det vilde være urimeligt at vente, at Christian IV skulde være skredet alvorligt ind imod en saadan Tankegang og dens praktiske Konsekvenser; thi det foregaaende (S. 85) har allerede vist et Eksempel paa hans egne Befalinger om Anvendelse af den spanske Tønde og

Fængsling i Taarnet som Straffemidler Fangehullet og Fange-taarnet har vel i det hele været mest brugt; havde man ikke Lejlighed til det hjemme, sendte man Synderne til Blaataarn paa Kjøbenhavns Slot, hvilket ogsaa brugtes adskillige Gange til Straffested for Bønder, der havde overbragt Kongen Supliker, der skjønnedes at være ubillige; ogsaa til Bremerholm i Jern sendtes opsætsige Kronbønder uden Lov og Dom. I hvilken Grad andre arbitrære Straffe benyttedes, kan ikke afgjøres; paa Varberg Slot véd vi, at Lensmanden Mogens Gyldenstjerne allerede 1634 satte Bønderne paa Træhest, hvilken oprindeligt her i Landet havde været anvendt mod Soldater, og det samme gjorde Lensmanden Ebbe Ulfeldt senere paa Bornholm¹⁰⁸.

Det her udviklede har formentligt godtgjort, at den historiske Bevægelse indenfor Bondestanden i Tidsrummet fra Reformationen og navnlig fra det 16de Aarhundredes sidste Halvdel har en bestemt nedadgaaende Retning med Hensyn til Standens Kaar, og at det er berettiget at tale om Bondens stærkt frem-skridende Underkuelse adskillige Slægtled før Enevældens Indførelse¹⁰⁹. End ikke Bondestandens to store Privilegier, som i visse Henseender kan kaldes de faste Borge for dens Stilling i Samfundet, Landgildens Uforanderlighed og Livsfæstet, stod aldeles urokkede. Et sikkert Eksempel paa, at det førstnævnte af disse Privilegier kunde krænkes, foreligger for Krongodsets Vedkommende fra Koldinghus Len. Da dettes Afgift 1646 var bleven forøget, udgik der Aaret efter til Erstatning for Lensmanden et Kongebrev om, at de »smaa Beder«, nemlig Ydelsen af Svin, Faar, Lam, Gæs, Høns og Æg samt Hold af Foder-nød, skulde sættes op, og først da Forleningsvilkaarene atter var blevne forandrede, ved at Lenet gik over til at blive et Len paa Løn, afskaffedes denne Forhøjelse efter Bøndernes Klage¹¹⁰. Og hvad Livsfæstet angaar, foregik der i Tiden efter Reformationen en Udvikling, der kom til ikke sjældent at krænke det.

Det, som her sigtes til, er Nedlæggelser af Bøndergaarde¹¹¹. Saadanne Nedlæggelser var ganske vist ikke noget helt nyt; der findes spredte Eksempler derpaa ogsaa i Middelalderen. Men nogen større Rolle kom dette Forhold dog først til at spille fra det 16de Aarhundrede af. Det var en Følge af hele den nordeuropæiske Udvikling, der fra Slutningen af Middelalderen gik i Retning af Dannelsen af store Hovedgaarde og som

det vigtigste Middel hertil benyttede nedlagte Bøndergaardens Henlægning under deres Jord. Saa vidt rækkende et Omfang som i Meklenburg og i Slesvig og Holsten kom Sagen ikke til at faa i Danmark, men den blev dog en ikke uvigtig Faktor i Bondestandens Historie. Tilegnelsen af Bondejord kunde ske paa to Maader, enten ved at der toges Jord fra Gaarde, der vedblev at bestaa, men altsaa i forringet Tilstand, eller ved at Gaardene ligefrem nedlagdes. Paa den første Maades Anvendelse foreligger adskillige Eksempler, men det er umuligt at beregne, hvor megen Jord det har drejet sig om. Derimod er det mere muligt at komme ind paa Livet af den anden Maade. Det viser sig her, at ikke alene Adelen, men ogsaa Kronen har benyttet sig af den, og at det Formaal, hvortil Nedlægningerne har tjent, enten har været Forøgelsen af bestaaende Hovedgaardens Jordtilliggende eller Oprettelsen af nye Hoved- eller Avlsgaarde. Hvad Omfanget af Nedlægningerne angaar, har en Undersøgelse for Sjællands Vedkommende godtgjort, at i omtrent 80 Aar, fra c. 1570 til c. 1650, er over 200 Gaarde forsvundne paa Grund af Nedlæggelse. Og Sjælland hørte dog sikkert langt fra til de Landsdele, hvor Nedlæggelsen virkede stærkest; dertil var Antallet af adelige Hovedgaarde for ringe. I forskellige Egne paa Laaland og paa Fyn har Bevægelsen haft meget større Fart; man véd saaledes, at i 11 Sogne i Salling Herred, hvor der var 15 Herregaarde, gik Bøndergaardenes Tal i Tiden fra omtrent 1600 til 1658 ned fra 658 til 520, og man tager næppe fejl ved at regne Flertallet af de 138 forsvundne Gaarde til nedlagte. Nedlægningerne rummede imidlertid to forskellige Arter af Tilfælde. De kunde finde Sted, saaledes at de ikke umiddelbart ramte nogen enkelt Fæstebonde, nemlig enten ved en Fæsters Død eller naar Gaarden var øde, og der er ingen Tvivl om, at denne Art Tilfælde var i en overvejende Grad de hyppigste. Det var her Bondestanden som Helhed, det gik ud over, og ingen Lov eller Sædvane værnede om Fæstejorden som saadan. Men det var paa den anden Side langt fra uset, at Fæstebonden i Strid med Livsfæstet og med Frederik I's Forordning af 1523 udvist, for at Herremanden kunde lægge Gaarden under sin Hovedgaard. Den Tankegang og Retsopfattelse, som laa til Grund herfor, har været den, at Herremanden havde en ubegrænset Ret til selv at bo paa en Fæste-

gaard. For nordisk Rets Vedkommende fandt denne Opfattelse en Støtte i en Bestemmelse i de norske Love om, at en husvild Jorddrot, som trængte til at bo paa en af ham bortfæstet Gaard, maatte opsigte Fæsteren; men den var tillige paa-virket fra Nordtyskland, især fra Meklenburg, hvor en saadan Ret indtraadte for Jorddrotten, naar han blot i det hele vilde benytte Fæstejorden til sit eget Brug. Udviklingen har ogsaa været den, at man fra første Færd af kun fastholdt Udsigelses- og Nedlæggelsesretten, naar Herremanden selv vilde bo paa Gaarden, men efter Haanden udvidede Forudsætningen til, at Herremanden blot skulde have Brug for den til sin egen Hovedgaard. Nogle Eksempler kan hjælpe til Sagens Belysning 1561 frikjendte Herredagen en Adelsmand, der havde udvist en Bonde, med den Begrundelse, at han selv trængte til at »besidde« samme Gaard. 1589 gav Enkedronning Sophie sin Lensmand paa Halsted følgende Ordre: »Vid, at vi er komne udi Forfaring, at Avlen, som til vort Kloster Halsted er liggende, skal være meget ringe, og vi gjerne den noget større vil have, hvilket ikke letteligt kan ske, uden vi ødelægger en By der ved Klostret, som kaldes Rudbjerg, da beder vi Dig og vil, at Du udviser og udsiger de fire Mænd, som udi fornævnte Rudbjerg er boende, og hvis Agerland, Enge og anden Belejlighed til forn. Gaarde haver ligget, Du til forn Halsted Klosters Avl underlægger«. Da Bønderne bad om i det mindste at maatte have Lov til at faa dette Aars Byghøst, afsloges dette paa det ubarmhøjertigste, »efterdi vi med det første fornævnte vor Avl udi Halsted vil have forbedret« Indfæstningen blev ikke tilbage-given, kun stilledes dem i Udsigt at faa ledige Gaarde uden Fæste¹¹². I Skaane gjorde Adelsmanden Christopher Mormand 1634 en Del af sine Bønder husvilde, trængte dem med Hustruer og Børn ud af deres Fæste, forholdt dem Stedsmaal og forhindrede dem i at føre Husene (som altsaa maa have tilhørt dem og ikke Husbonden) bort, alt under Skin af at ville bruge samme Gaarde, hvad dog ikke skete Kongens Resolution paa Bøndernes Klage gik kun ud paa, at Mormand enten skulde lade dem faa deres Gaarde igjen eller give dem Erstatning for Stedsmaalet og de mistede Huse; selve Retten til Udvisningen bestred han ikke¹¹³. Nedlæggingerne af Bøndergaarde havde gjort Retten til at beholde Gaardene paa Livstid usikker. —

Den uundgaelige Følge af Bondestandens forøgede Ydelser til Jorddrotterne og i det hele af dens voksende Underkuelse var materiel Tilbagegang. Men denne fremskyndedes yderligere og endnu mere intensivt ved Skattetrykkets Stigning og ved Krigenes Ødelæggelser. Tager man den saakaldte Enkelt-skat, hvor et Lægd af 10 jordegne Bønder betalte 20 Rdl. og et Lægd af 10 Fæstebønder 10 Rdl., som Enhed for de almindelige Landeskatte, udskreves der i de 10 Aar fra 1638 til 1647 $30\frac{3}{4}$ enkelte Pengeskatte, foruden Madskatte og andre ekstraordinære Ydelser. Skatterne paalagdes som en Slags Formue- og Lejlighedsskatte efter Skattebrevens Formel: den rige hjælpe den fattige, men en Beregning af Skatteprocenten lader sig af mange Grunde ikke anstille. Hvad Krigenes Ødelæggelser angaar, da var det naturligvis fortrinsvis Jylland og de skaanske Provinser, som det gik ud over. Her huserede Lejebandernes Skarer, plyndrede og brændte, ødelagde Skove og Marker og bragte Bønderne til at flygte fra deres Gaarde ud til Heder og Moser, men ogsaa de andre Landsdele led under Forbimarscher og Indkvarteringer.

Den ved alle disse Momenter skabte Tilbagegang kan bestemt og sikkert maales ved Skatteævnens Aftagen. Allerede selve de Skattebeløb, der indkom, peger i denne Retning. En enkelt Skat af Lenene i Sjælland og Møen indbragte 1638 13,725 Rdl. og allerede 1641 kun 12,664 Rdl.; 1647 var det imidlertid kommet saa vidt, at en $3\frac{1}{2}$ dobbelt Skat fra samme Provins kun gav c. 26,000 Rdl. i Kassen¹¹⁴. Men endnu tydeligere taler Stigningen af de i Skattemandtallene opførte øde og forarmede Gaarde, som maatte fritages for Skatte. Vi vælger her nogle Len fra Sjælland og Smaalandene, Landsdele, som ikke var blevne hjemsøgte af nogen Krig, og sammenstiller Aaret 1610 med Aaret 1648. Abrahamstrup havde af saadanne Gaarde 1610 12, 1648 83, Antvorskov henholdsvis 2 og 128, Holbæk 15 og 115, Kalundborg 7 og 183, København 8 og 38, Kronborg 3 og 58, Roskildegaard 11 og 145, Nykjøbing 22 og 568. Disse Angivelser trænger ikke til Kommentar.

Ikke blot Bønskrifter og Klager, men ogsaa sikre Fakta i Forening med Tal, hvori der vel kan skjule sig nogen Overdrivelse, men der som Helhed maa staa til Troende, godtgjør altsaa Nedgangen i Bondestandens Kaar i det 16de Aarhundrede

og i første Halvdel af det 17de, og det saa at sige en geometrisk stigende Nedgang. Det Spørgsmaal rejser sig imidlertid nu, hvor denne Nedgang har haft sin Grænse, hvor megen materiel Velstand og hvor megen social og moralsk Kraft der er blevet tilbage. Et fyldestgørende Svar paa dette Spørgsmaal kan ikke gives, sikkert maatte det ogsaa blive temmelig forskjelligt for de forskjellige Egne. Hvad her skal gøres, er kun at fremsætte nogle belysende Træk.

Fra Slutningen af det 16de Aarhundrede foreligger Vidnesbyrd om adskillig Formue rundt om hos Bønderne, og Tidens Lyst til Pragt og Overdaadighed fandtes hos denne Klasse som hos de andre. Man saa Bønderkarle med Bukser og Trøjer af engelsk Klæde, Pibekraver af hollandsk Lærred og Fløjelshuer, Bønderkoner og Bønderpiger med Klædeskaaber, forede med Silketøj, Sølvsmykker, til Dels vægtige og smukt forarbejdede, var ikke sjældne; endnu paa Kejserkrigens Tid hedder det, at Bønderne i Jylland havde skjult meget gammelt katholsk Sølvarbejde, Krucifikser, Spændebelter og Kjæder. Kisterne var mange Steder fyldte med uldent og Linned, Lagener og Dug, Sengene svulmede af Dyner. En stor Del af dette Liggendefæ, navnlig af Smykker, gik for Jyllands Vedkommende med under Krigene til Kontributionerne; dog omtales endnu 1638—39 i forskellige Len formuende Bønder med Penge paa Rente¹¹⁵. Hvad Bøndernes Indtægtskilder angaar, tør man vistnok ved Midten af det 17de Aarhundrede sætte omtrent 10 Tdr Korn som Gjennemsnitsudsæden for hvert Jordbrug; Kornhøsten har næppe været højere end de omtrent 3 Fold, som tidligere omtalte Undersøgelser nogenlunde har fastslaaet for Kronens Ladegaarde. En Opgjørelse af Matrikelangivelser viser endvidere, at i Ning og Haslev Herreder i Østjylland kunde i Gjennemsnit regnes et Udbytte af 5—6 Læs Hø pr. Jordbrug¹¹⁶. Til Bøndernes Husdyrhold kan interessante Oplysninger uddrages af Regnskaberne for en 1657 udskreven Kvægskat. Uden blot tilnærmelsesvis at gøre Fordring paa at have udtømt det store Materiale skal her bemærkes, at en Optælling for Karise By i Fakse Herred og for Helsted Sogn i Stevns Herred (Sjælland) viser gennemsnitligt pr. Bondejordbrug 4 Heste, 7 Fænød, 18 Faar og Lam og henholdsvis 9 og 12 Svin; i Fuglse Sogn i Fuglse Herred og i Kjertinge Sogn i Musse Herred (Laaland)

fandtes derimod henholdsvis 5 og 8 Heste, 7 Køer, Ungnød og Kvier, omtrent 2 Stude, 11 og 15 Faar og Lam og omtrent 9 Svin. Man bør lægge Mærke til, at i de nævnte Steder paa Sjælland og desuden i hele Antvorskov Birk og Løve Herred fandtes ikke en eneste Stud hos Bønderne, hvilket ganske stemmer med den ovennævnte Udtalelse af den med Forholdene paa Sjælland særligt godt kjendte Jørgen Seefeld. Derimod var der i Antvorskov Birk og Løve Herred ikke mindre end 1368 Bistader hos Bønderne, og i det hele tyder de anførte Tal paa, at Husdyrholdet til Bøndergaardene selv paa Sjælland har været ikke saa lidt større, end Tilfældet var et Aarhundrede senere¹¹⁷. I denne Sammenhæng kan det ogsaa fremhæves, at Landarbejderne gennemgaaende var godt lønnede¹¹⁸. Dette i og for sig ret mærkelige Forhold hang vistnok sammen med en meget stærk Nedgang i Antallet af Tjenestekarle, hvilket maaske skyldtes en Aftagen af Folkemængden, men sikkert ogsaa en betydelig Indvandring til Kjøbstæderne, idet saa de tilbageblivende formaaede at tiltvinge sig bedre Vilkaar. Bemærkes kan det, at i Fuglse og Kjertinge Sogn paa Laaland ejede 25 Husmænd 1657 38 Køer og Ungnød, 160 Faar og Lam og 38 Svin; fra gammel Tid havde ogsaa Husmændene Ret til at drive deres Kvæg ud til Græsning paa Byens Overdrev og Fællede, skjønt de ikke havde nogen Del i Bymarken.

Helt og holdent var Velstanden ikke svunden fra Landbefolkningen. Men heller ikke den moralske Kraft tilhørte endnu Fortiden. Den viste sig overfor Landets Fjender, da Bønderne i Jylland samlede sig i Skarer og leverede haardnakkede Kampe mod dem under Kejserkrigen; navnlig var saadant Tilfældet nordpaa i Thy og Vendsyssel¹¹⁹. Men sit stærkeste Udtryk fik den dog i den Modstand mod deres Overmænd, som aabenbarede sig, hyppigst i Klager og Bønskrifter til Kongen, men ikke sjældent paa en kraftigere Maade. Selvfølgelig havde Bønderne langt fra altid Ret, men gennemgaaende er Modstanden en Ære for Standen, et Vidnesbyrd om, at den kun nødtvungent og ikke af Sløvhed bøjede sig for Magten.

Det var ved Brydningen mellem den gamle og den nye Tid, at Danmarks Bønder for sidste Gang havde rejst sig til Oprør mod Stormændene. Om en saadan Kraftudfoldelse blev der aldrig senere Tale, men endnu 1604 stod Erindringen om hvad

der dengang var sket og Frygten for en Gjentagelse af hine blodige Dage saa levende for Adelens Fantasi, at Rigsraadet udtalte Frygt for, at en Krig kunde foranledige Ulykker, »som tilforn i Grevens og Skipper Clements Fejde er sket; thi en forarmet Almue, som Besværing paakommer, kan lettelig lade sig bevæge«¹²⁰. Og da under Kejserkrigen de kongelige Tropper huserede og plyndrede i Jylland saa vildt og galt som nogen Fjende, da lød Raabet rundt om blandt de ilde medhandlede Bønder, som saa sig forraadte af dem, der skulde forsvare dem: Vi vil hverken saa eller pløje mere, ej heller ægte eller arbejde for nogen¹²¹. Denne jydske Bevægelse blev vel den sidste større mere samlede Optræden, men 10 Aar senere, 1637, udstødte Lensmanden paa Aalborghus, Gunde Lange, følgende Klageraab i en Skrivelse til Kancelliet: »Bønderne fører uforskammet Tale om Adelens Indkomst, de bilder dem ind, de vil sætte det hele Land til Rette; for Guds Skyld hjælp, at de engang kan være i Rolighed!« Ofte søgte Bønderne at komme til deres Ret igjennem Processer; saaledes jamrede Lensmanden paa Bøvling Hartvig Sakse 1638 over, at Bønderne ikke undte ham Ro for det paalagte Arbejde, men stævnede ham fra Ting til Ting, og Forsøgene paa at udelukke Sognemændene fra Andel i Præstevalg gav Anledning til hyppige Retssager¹²². Men heller ikke Selvtægt var sjelden. I det sydlige Skaane skød 1656 en Bonde Adelsmanden Henrik Oldeland, der havde bortført hans Fæstekvinde, i hans egen Gaard, og 1652 rottede de vornede Bønder paa Møen sig sammen og forfulgte i Anledning af en Strid om Tiende Herredsfogden og Vurderingsmændene Ret betegnende for det Sammenhold, der kunde herske, er det ogsaa, at Sandemændene i Lunde Herred i Fyn, der ikke vilde gjøre Ægter, 1631 satte Bøder og Straf paa den af dem, der maatte ville bryde ud af Rækkerne og yde Herskabet det forlangte¹²³.

Rundt om førtes saaledes en ikke betydningsløs Kamp mod Undertrykkelsen. Denne Kamp havde en Støtte deri, at paa ét Punkt var den gamle Selvstændighed endnu ikke væsentligt krænket. Styrelsen af de kommunale Anliggender var stadigt hos Bønderne selv. Takket være Fællesskabet i Markernes Dyrkningsmaade, der her frembød én god Side i Modsætning til de mange uheldige, samledes Bymændene paa Stævnet

under aaben Himmel for at vælge den med Byhornet og Bystocken forsynede Oldermænd og for at tage Bestemmelser om Byens Anliggender. Her var et Fristed, hvor Samfølelsen kunde bevares, Bekymringer udveksles, Klageskrifter opsættes og, om fornødent, Selvtægt bringes paa Bane; her var en Plads, hvor Rygterne om, hvad der foregik ude i det øvrige Land, kunde løbe sammen, og hvorfra de atter kunde spredes som uklare Vidnesbyrd om Tidens Bevægelser.

Men sjældnere og sjældnere blev det, at Samfølelsen havde et videre Rum end Byen og Kommunen. Med Ængstelighed vaagede ogsaa Magthaverne over, at den ikke skulde blive mere omfattende. Det var forbudt Bønderne at samle sig til Herredsmøder uden Lensmandens Samtykke¹²⁴. Og som politisk Stand eksisterede Bondestanden saa godt som ikke. Kun til en saa passiv Handling som Hyldingerne indkaldtes dens Befuldmægtigede efter gammel Skik; men ved Tronfølgervalg tænkte ingen paa Bønderne, og til Stændermøder udskreves i Christian IV's Tid kun en eneste Gang Repræsentanter for dem, nemlig under den store Nødstilstand i Slutningen af 1627, og efter al Rimelighed har de ikke heller da spillet nogen aktiv Rolle ved Bevillingerne. Samme Aar havde Rigsraadet ogsaa forespurgt, om Bønderne skulde regnes mellem Stænderne¹²⁵. Sagen var, at de opfattedes som Kronens, Adelsens eller Gejstlighedens Tjenere uden selvstændig Statsborgerret. De udgjorde Samfundets store Underklasse, pligtige til at yde deres Skatter og deres personlige Arbejde, men politisk umyndige, ude af Stand til at give noget positivt Bidrag til Løsning af Statslivets Spørgsmaal. Men negativt betød de dog saa meget, at en Konge, der vilde Adelen til Livs, kunde gaa ud fra, at den vanskeligt vilde kunne faa sine Bønder med sig til en aktiv Modstand. Den vilde ikke kunne det, fordi Bønderne var vænnede til at bruge største Delen af den moralske Kraft, der var levnet hos dem, til Modstand mod selve Adelen, og den vilde heller ikke kunne det, fordi der trods alt hos Bondestanden levede en Forestilling om Kongen som dens Værge og Beskytter. Da Sejlstrup Bønder 1640 skulde gjøre mere Arbejde til Kongsgaarden end tidligere, nægtede de det med den Erklæring, at de vidste Vejen til Hove¹²⁶. Kongedømmet havde den Fordel, at hvad det end havde forbrudt mod Bondestanden

ved egne Udpresninger og ved Eftergivenhed mod Adelen, saa var det mere dets adelige Embedsmænd end det selv, der fik Skylden derfor

Saadant var Forholdet mellem Kongedømme og Stænder, saadan den socialpolitiske Baggrund for Danmarks Historie i de 12 første Aar af Frederik III's Regering.

TREDJE BOG.

**FRA KONGENS TRONBESTIGELSE
TIL SVOGERPARTIETS FALD**

(1648—1651).

FØRSTE AFSNIT

Kongens første Regeringshandlinger.

Det laa ikke i Frederik III's Natur uden Overvejelse eller Forberedelse at ville forsøge paa en Forandring i den Tilstand, som Mellemlregeringen havde skabt; rimeligvis har det ogsaa staaet ham klart, at den klogeste Politik var at indtage en afventende Holdning, indtil Selvopløsningens Elementer kunde begynde at virke i hans Modstanderes Lejr. Derfor godkjendte han uden Indsigelse ved sin Underskrift paa de nye Lensbreve hvad Rigsraadet havde lovet med Hensyn til Afgifternes Nedsættelse, derfor overlod han foreløbigt Korfits Ulfeldt at fortsætte Finansstyrelsen paa den hidtil betraadte Bane med store Anvisninger til Kjøbmændene paa Lens- og Toldindtægterne i Danmark og Norge, og derfor fandt han sig i, at »de danske Patrioter«, som de tyske Adelige kaldte dem, blandede sig i Ansættelserne ved hans og Dronningens Hof¹.

Hans Trang til Regeringsvirksomhed fik imidlertid et Afløb i hans Arvelande Slesvig og Holsten. Allerede i April 1648 havde han besluttet Oprettelsen af et nyt Regeringskancelli i Flensborg, der skulde afløse det, som hidtil havde haft Sæde i Gluckstadt, og ordnes paa en mere regelret Maade; dets Forstander blev Kongens i Forvejen saa betroede Mand, Dietrich Reinkingk². I August fulgte derpaa Udnævnelsen af Christian Rantzau til Statholder i Hertugdømmerne³. Tro imod sin Slægts Traditioner var denne Ætling af Christian III's og Frederik II's saa indflydelsesrige Raadgivere, Johan og Henrik Rantzau, ivrig

for at hævde Hertugdømmernes Selvstændighed overfor den danske Krone, men tillige en bestemt Tilhænger af Enheden og Udeleligheden af den kongelige Part og knyttet nøje ved Hengivenhedens og Loyalitetens Baand til den kongelige Linje af det oldenborgske Dynasti. Ved hans Udnævnelse til Statholder havde Frederik III sikret sig en venligsindet Ledelse af Hertugdømmernes Forvaltning, han kunde endvidere baade i ham paa-regne en bestemt Modstander af det gottorpske Hus og være forvisset om hans fulde Uafhængighed af enhver oppositionel Tilbøjelighed hos det danske Aristokrati; tilmed var Rantzau Panthaver af det store Tranekjær Len og hans Holdning af den Grund ikke uden Betydning for Forholdene i Kongeriget. Den nye Statholders Indflydelse mærkedes umiddelbart efter hans Udnævnelse; thi det var utvivlsomt efter Samraad med ham, at Kongen meddelte de slesvigholstenske Raader sit Ønske om at indføre Førstefødselsretten i den kongelige Del af Hertugdømmerne og forlangte deres Betænkning derom. For Frederik III's Vedkommende var Ønsket ganske vist i temmelig stor Strid med den Holdning, han i sin Tid ved sit Giftermaal havde indtaget, idet han da havde tiltvunget sig som yngre Søn Ekspektance paa en ikke ringe Del af Hertugdømmerne som sin Arvepart; men dengang havde han ikke haft sikker Udsigt til den danske Trone. Flertallet af Raaderne erklærede sig ogsaa i Septbr i samme Retning som Kongen; kun Christopher von der Lippe talte for de yngre Sønners Ret, men Reinkingk afviste hans Bemærkning med Henviisning til, at den kongelige Linje maatte holde Balance med det gottorpske Hus, der jo allerede 1616 havde indført Førstefødselsretten. Selve Arvestatutet udfærdigedes dog først henvend 2 Aar senere, 24. Juli 1650, efter at Statholderen og Raaderne i nye Forhandlinger havde hævdet, at kun Kongen og ikke Rigsraadet havde Ret til at stadfæste det for Slesvigs Vedkommende; Kaj von Ahlefeldt og Henrik Blome fremhævede som Støtte derfor Slesvigs Inkorporation med Holsten, flere af de andre benægtede, at Rigsraadet sad inde med Majestætsrettigheder, Christian Rantzau sluttede sig til disse Ytringer, og Kongen gjorde ingen Indsigelse mod en Betragtning, der fremmede hans dynastiske Interesser, men paa den anden Side var egnet til at løsne Slesvig fra dets Forbindelse med Danmark⁴. For denne Forbindelse var det heller ikke heldigt,

at det ny oprettede Kancelli i Januar 1649 forlagdes fra Flensborg til Glückstadt.

Et andet aktivt Skridt fra Kongens Side i Sommeren og Efteraaret 1648 var hans Optræden mod Christian Pentz. Allerede 1645 havde der under Krigen været heftige Rivninger imellem ham og denne, og ved Christian IV's Død havde Pentz udfordret Frederik III ved at kræve Æd af Garnisonen i Glückstadt i Rigsraadets og ikke i Arvehertugens Navn. Nu lod Kongen Statholder og Raader fordre en Retfærdiggjørelse af ham, og da hans Undskyldning ikke fandtes tilfredsstillende, afskedigedes han fra sin Stilling som Kommandant i Glückstadt og Amtmand over Steinburg Amt. Dog blev han kort efter, og mærkeligt nok, som det hedder i Kongens Skrivelse, paa Dronningens Forbøn, udnævnt til Amtmand over Flensborg Amt, men Udnævnelsen var ledsaget af en Advarsel mod for Fremtiden at opføre sig som tidligere og af et Forbud mod at indfinde sig ved Kongens Hof. Hvad der skete mod Pentz, opfattedes almindeligt som en Fornærmelse mod hans mægtige Svoger Korfits Ulfeldt og var i Virkeligheden ogsaa Frederik III's første Stød mod Svogrene, udført paa et Territorium, hvor han kunde optræde sikrere end i Kongeriget⁵.

6. Oktbr. fandt den slesvigholstenske Landdags Hylding af Frederik III Sted paa Raadhuset i Flensborg. Betegnende for den Nedgang, der i Løbet af de sidste 60 Aar havde fundet Sted med Hensyn til Stændernes Rettigheder, var det, at ingen nu, som ved Frederik II's Død, tænkte paa at opstille Fordringen om et Valg; uden Modsigelse anerkjendtes Frederik som Arvehertug, og kun skriftligt, ikke mundtligt, stadfæstede han Landsprivilegierne. Men i det hele stillede han sig venlig overfor Stænderne, og det var for at imødekomme deres Ønske om indfødte Amtmænd, at han afsatte Mecklenburgeren Ditlev Reventlov, der hidtil synes at have været ham en tro Raadgiver, fra hans Post som Amtmand i Haderslev, og det var ligeledes for at føje dem, at han gik ind paa Demoleringen af den af Christian IV anlagte Fæstning Christianspris⁶.

Under alt dette var, som anført, Forholdene i Danmark gaaede deres vante Gang. Dog var det allerede nu den almindelige Mening, at der imellem Kongen og Korfits Ulfeldt kun herskede en Vaabenstilstand, der tidligere eller senere vilde afløses af et

Brud. Et Varsel i denne Retning var det ogsaa, at man fra Hoffet betydede Handelshuset Albert Baltser Bernts i Hamburg, at det ikke længere maatte efterkomme Rigshofmesterens Ordre af April om at udbetale Valdemar Christian hans aarlige Deputat⁷. Respekten for Ulfeldt var i det hele i Synken, ogsaa mellem den menige Mand. I August var Kjøbenhavn i heftig Bevægelse ved Rygter om, at han skulde have givet Tyrkerne Lov til at tage Børn som Løsepenge for en Broder af ham, som man sagde var fangen i Tyrkiet; forskjellige fremmede Matroser, der antoges for Tyrkere, blev overfaldne paa Gaderne; i Virkeligheden var Rygterne naturligvis falske og de formodede Tyrkere Hververe for Frankrig og Spanien. Mere ondt Blod satte det dog, at Statskassen ikke kunde betale Lønninger, saaledes at det endog gik ud over Baadsmænd og Haandværkere, medens man samtidigt saa de store Leverandører faa Anvisninger paa Røgernes Indtægter⁸. Indenfor Adelen isoleredes Svigersønnernes hele Kreds mere og mere, navnlig paa Grund af deres Hustruers Krav paa Forrang, og af de 6 nye Rigsraader, Joakim Gersdorf, Henrik Ramel, Niels Krag, Mogens Høg, Henrik Rantzau og Christen Skeel, der i Novbr. optoges, valgte efter Haandfæstningens Bestemmelser, og som alle tidligere havde været Landkommissarier eller i alt Fald Adelens Befuldmægtigede, synes kun en enkelt, Joakim Gersdorf, at have været venlig stillet overfor den herskende Klike⁹.

Rivninger udeblev ikke ved de store Højtideligheder i November Maaned. Da Christian IV's Lig den 18. skulde bisættes i Frue Kirke, fordrede Ulfeldt, at Kirstine Munks Døtre i Processionen skulde ledsages af Adelsmænd ligesom Dronningen og Enkeprinsessen Magdalena Sibylla, og det blev forgjæves, at Rigsmarsken Anders Bille modsatte sig denne Æresbevisning¹⁰. Faa Dage efter, den 23., fejredes Kongens Kroning. Paa Amagertorv var oprejst en Æreport, hvor Kongen ved sin Tilbagekomst fra Kirken blev modtagen af 12 adelige unge Piger, klædte i lange, hvide Dragter, med Palmegrene i Hænderne og Kranse paa Hovederne. Men da Dronningen den næste Dag begav sig samme Vej til og fra Kirke til sin Kroning, manglede Æreporten; den var nedreven om Natten, og alle mente, at det var sket paa Rigshofmesterens Ordre¹¹. Dog fremkaldte heller ikke denne Fornærmelse noget offentlig Brud mellem Kongen og

Ulfeldt. Efter hvad kyndige Folk antog, søgte ogsaa Hannibal Sehested, der paa denne Tid opholdt sig i Kjøbenhavn, og som i rigeligt Maal til andre Rigsraaders Forargelse ligesom hidtil havde Frederik III's Øre og benyttede denne Situation til at opnaa Fordel paa Fordel i Norge, at forsone dem med hinanden, hvilket dog ikke hindrede de to Svogre i med Ængstelighed at vaage over hinandens Bevægelser¹².

Netop nu saa Ulfeldt imidlertid et af sine Hovedønsker gaa i Opfyldelse Kongen godkjendte Fortsættelsen af den udenrigske Politik, som han havde været Lederen for i de sidste Aar af Christian IV's Regering, og overdrog ham til dens yderligere Fremme en Sendelse til Nederlandene.

ANDET AFSNIT.

Korfits Ulfeldts Sendelse til Nederlandene.

Den Traktat, som underskrevs den 14. Oktbr. 1648 i Munster og Osnabruck, havde endeligt givet Tyskland, Nederlandene og Sverig den Fred, der saa længe forgjæves havde været eftertragtet. For Danmark, der højtideligt indesluttedes i Freden, var den for saa vidt ogsaa en Beroligelse, som Krigslarmen ved dets Grænser nu vilde ophøre. Men selve dens Bestemmelser og selve Krigens Resultater var der kun liden Grund til at glædes ved. Alt hvad Christian IV igjennem mange Aar havde kæmpet imod, var nu blevet til en Kjendsgjerning. Sverig havde faaet Stifterne Bremen og Verden, disse Stifter, som i og for sig i en Modstanders Hænder var en Fare for Danmarks Sydgrænse, og som særligt Frederik III i den Grad ikke kunde forsone sig med Tanken om at have mistet, at han nu efter sit Valg i Maj 1648, i Modsætning til hans Standpunkt Aaret i Forvejen, havde vægret sig ved at modtage en Pengeerstatning for ikke at give formelt Afkald paa dem^{12a}. Sverig

havde endvidere ved Erhvervelsen af Wismar, af Rugen, Forpommern og en Del af Bagpommern befæstet sit Herredømme over Østersøen, dette Herredømme, som de danske Konger tidligere havde sat deres Stolthed i. Og hvor liden Garanti bød ogsaa den westfalske Fred for Freden i Norden! Da Brømsebrotraktaten undertegnedes, havde man paa begge Sider en Følelse af, at den kun var en Vaabenstilstand. De siden gaaede Aar havde ikke i Danmark udslukt Tanken om Hævn og om Tilbagevindingen af de tabte Provinser, lige saa lidt som de havde fjernet Frygten for, at Sverig vilde gaa videre paa den betraadte skandinaviske Erobringsbane. Den nu ved Freden i Tyskland ledigblevne Hær og de svenske Feltherrers utæmmede Krigslyst forøgede i Virkeligheden Faren. Paa mindre Stridspunkter manglede det ikke heller; den danske Adel i den pantsatte Provins Halland klagede over Krænkelse af dens Privilegier, og Sverig gjorde ikke trods Forhandlinger og Grænsemøder Mine til at tilbagegive de ved den norske Grænse liggende Sogne Idre og Særna, skjønt de vitterligt hørte til Akershus Len og ikke til den afstaaede Herjedal. Med Ængstelighed fulgte man i Danmark enhver svensk Troppesamling, enhver svensk Udrustning af Flaaden¹³.

Men alene paa egen Kraft kunde Danmark umuligt bygge under en ny Konflikt med den nordiske Stormagt; kun til Alliancer stod Haabet, og helst til Alliancer, som samtidigt kunde være en Svækkelse for Sverig ved at løsne fra det dets egne hidtidige Forbundsfæller. Allerede under Forhandlingerne i Brømsebro havde Korfits Ulfeldt i Erkjendelse heraf søgt at lægge Grunden til et bedre Forhold til Frankrig og de forenede Nederlande, og Arbejdet derpaa var, som tidligere korteligt berørt, blevet fortsat ved hans Gesandtskabsrejser til disse Stater i Aarene 1646 og 1647. Udbyttet af Sendelsen til Frankrig havde ikke været stort; vel herskede der en vis Rivalitet mellem denne Magt og Sverig, men den formaaede ikke at bryde det gamle Alliancesystem; Ulfeldts Tilbud var ikke blevne modtagne, og skjønt hans og Leonora Christinas Personligheder ved deres Vid og Fornemhed havde gjort et mærkeligt Indtryk paa det franske Hof, havde den rutinerede Skole af Diplomater ikke været blind for Manglerne ved hans politiske Begavelse, det svigtende koldblodige Omdømme og de ikke tilstrækkeligt overvejede Ytringer,

Mangler, som lagde den franske Udenrigsminister Brienne den træffende Karakteristik af ham i Pennen: il n'a pas le jugement proportionné à son esprit¹⁴. Heldigere havde Ulfeldt været i Nederlandene. Her var ogsaa et langt bedre Grundlag at virke paa i den Misstemning mod Sverige, som var i Færd med at udvikle sig stærkere og stærkere i dette Land, hvis Livsnerve Handelen var. Dybt havde Hadet til Danmark været i de hollandske Handelsstæder, saa længe dette Rige var Værge for Østersøen, og saa længe Øresundstoldens Størrelse ahang af dets Fyrstes Vilje og bestemtes med haard og uforsigtig Haand; virksomt havde dette Had især vist sig under den sidste nordiske Krig, hvor det imod Huset Oraniens Ønske havde drevet Generalstaterne langt ud over en virkelig Neutralitets Grænser, og hvor Danmarks Nødstilstand var bleven benyttet i rigt Maal. Den nederlandske Krigsflaade havde passeret de danske Farvande, truende med Vaabenmagt og aabnende Sundet for Koffardi skibene, uden at de betalte Told, og endeligt havde Christianopol-Overenskomsten som Resultat heraf sikret Nederlandene en bestemt og meget nedsat Sundtold. Men kun det mægtige Danmark havde indgydt Had og Frygt. Ulykkens Dialektik blev til dets Fordel. Nu vendte vel ikke Hadet — thi intet var som Sundtolden egnet til at sætte Lidenskaberne i Bevægelse —, men Mistænksomheden og Frygten sig mod Østersøens nye Herre. Allerede længe havde de svenske Toldpaalæg paa dette for Nederlandenes Handel saa betydningsfulde Indhavs sydlige Kyster fremkaldt Klager hos de hollandske Kjøbmænd, og allerede i adskillige Aar havde man med Ængstelighed set den svenske Toldpolitik i selve Hjemlandet rettet paa at beskytte Undersaatternes Skibsbyggeri og Skibsfart og forringe den hollandske Fragtart; nu kom hertil Brømsebrofreden, der sikrede Lifland, Estland og Ingermanland Sundtoldfrihed lige saa vel som selve Sverige, og som havde formindsket Tolden for pommerske Skibe og Varer. Sverige blev Faren for Nederlandenes Østersøhandel, som tidligere Danmark havde været den. Og kun til Trøst for faa, men til Misundelse for flere var det, at Sverige i den Trang, dette Rige alligevel havde til hollandske Kapitaler og hollandsk Foretagelsesaand, aabnede enkelte af de hollandske Kjøbmænd, som de Geer, Tripperne og flere, Lejlighed

til at nedsætte sig i dets Stæder og nyde Friheder som svenske Borgere¹⁵.

Det var med denne Misfornøjelse, Danmark kunde regne, og det var den, som Korfits Ulfeldt benyttede, støttende sig til den danske Regerings indflydelsesrige Faktor i Amsterdam, hans egen Handelsven, Gabriel Marselis. Gesandtskabsrejsen 1646 betegnede Omslaget i Danmarks og Nederlandenes gjensidige Forhold. Vel handlede dens umiddelbare Resultat, Traktaten af 2. Febr. 1647, kun om Tolden i Norge og om en Erstatningssum for den Sundtold, der ikke var bleven erlagt 1645. Men ved Siden heraf var gaaet Forhandlinger om et defensivt Forbund af lignende Art som dem, der 1614, 1640 og 1645 havde knyttet Sverig og Nederlandene til hinanden, og tillige var et andet Spørgsmaal bragt paa Bane, et Spørgsmaal af vidtrækkende Natur, nemlig om Afløsningen af de nederlandske Skibes og Varers Sundtold med en af Generalstaterne aarligt betalt Pengesum. Korfits Ulfeldt havde grebet denne Tanke med Begjærlighed, hvad enten den oprindelig skyldtes ham selv eller maaske snarere en Kjøbmand som Marselis, han saa i den en Udvej til at fjerne de Rivninger, som Sundtoldopkrævningen trods dens Regulering dog stadigt kunde give Anledning til, endvidere et Middel til at forbinde Danmark og Generalstaterne, men først og fremmest en Maade til hurtigt at skaffe Penge, idet en Betingelse maatte være en større forskudsvis Betaling af de aarlige Afløsningssummer. For hollandske Kjøbmænd var Tanken paa anden Maade tiltalende. Vel repræsenterede den ikke for dem en ligefrem Fritagelse for at betale Sundtold af deres Skibe og Varer, thi Generalstaternes Afløsningssum maatte skaffes til Veje ved Paalæg i selve Nederlandene, og billigvis maatte disse Paalæg ramme Skibsfarten og Handelen gennem Sundet, men Sagen var, at Sverigs og dets afhængige Landes Toldfrihed vilde rammes, idet ogsaa svenske Skibe og Varer i Nederlandene vilde komme til at betale den nye Afgift. Hollænderne vilde altsaa rykke op til de samme Vilkaar som Svenskerne, eller rettere disse trykkes ned til de samme som Hollænderne, Konkurrencen med Sverig vilde atter blive lige, og desuden vilde franske, engelske og hanseatiske Kjøbmænd og Skippere stadigt lide under det Ophold i Sundet, som Sundtolden fremkaldte; ved

alt dette i Forening vilde Hollændernes gamle Forrang i Østersøen kunne vinde fornyet Styrke¹⁶.

Ulfeldt havde i Decbr 1646 skrevet hjem til Kongen om denne store Plan, men Christian IV havde kastet hans Brev paa Ilden og med Indignation afvist Tanken som en Galskab, værdig til at være undfangen i Hundedagene, men ikke ved Vintertid; ogsaa Kansleren Christian Thomesen havde bestemt udtalt sig mod den¹⁷. Men Rigshofmesteren lod den ikke falde. Han stod stadigt i Brevveksling om den med Gabriel Marselis, og den 1 Septbr. 1648 skete i Holland det første officielle Skridt i Sagen, idet Borgmestrene i Amsterdam foretog for Stadens Raad en Meddelelse fra Marselis om, at den danske Krone var stemt for at handle med Nederlandene om Afkjøbet af Sundtolden, især hvis man vilde gaa ind paa at give Kongen et Forskud af 400,000 Rdl. Raadet besluttede at behandle Sagen i Forening med andre interesserede Stæder, og 3 Uger senere var man kommen saa vidt, at der i et nyt Raadsmøde kunde forhandles et Udkast til en Overenskomst derom, opsat af Repræsentanter for Amsterdam og 5 andre nordhollandske Byer. Raadet udtalte, at Redemptionen — som den kaldtes — var højst vigtig for disse Lande, det bedste Middel til den almindelige Handels og særligt Østersøhandelens Fremme og egnet til at volde Naboen Skade; Udkastet burde vedtages af Provinsen Holland, selv om Provinserne Zeeland og Frisland ikke vilde indvilge deri. Afløsningssummen ansloges til 300,000 Gylden (120,000 Rdl.) og Forskuddet til 300,000 Rdl.¹⁸

At Sagen var oppe, blev ingen Hemmelighed i Danmark; allerede i August kjendte den svenske Resident i Helsingør Rygterne derom¹⁹. Man mente, at hollandske Deputerede vilde komme til Danmark i den Anledning; i Virkeligheden var det imidlertid Ulfeldts Hensigt selv at gaa som Ambassadør til Nederlandene; dér vilde han da slutte en Traktat saa vel om et defensivt Forbund som om Redemptionen. Men med Tavshed omgav han den sidste Sag; det samlede Rigsraads Mening blev ikke indhentet, allerhøjst udlod han sig derom til enkelte Raader. Kongen selv vandt han for Tanken; dog drejede den officielle Instruks, som udfærdigedes 12. Decbr., sig kun om Forsvarsforbundet²⁰.

Det var i Februar 1649, at Korfits Ulfeldt tiltraadte Rejsen til Nederlandene, ledsaget af sin Hustru og af et Følge paa 60 Personer, hvorimellem adskillige unge danske Adelsmænd, der endnu troede at finde Lykken under Rigshofmestrens Auspicer. I Midten af Marts kom han til Haag og havde kort efter sin første Audiens hos Generalstaterne. Men hvis han havde paaregnet en let Mission, viste det sig snart at være en Fejltagelse. Selve Nederlandenes Forfatning med Sagernes Behandling i hver enkelt Provins og de hinanden krydsende Interesser hos de forskellige af disse Provinser var en Hindring for enhver Sags hurtige Behandling. Hertil kom nu den svenske Resident Spierings Bestræbelser for at modarbejde Ulfeldt. Med Rette betragtede han et Forsvarsforbund mellem Danmark og Nederlandene som en Bresche i Sverigs Alliancesystem; »en Alliance mellem disse Stater,« ytrede han offentligt, »vilde gjøre Sverig større Skade, end om det havde tabt to Slag imod de Danske«. Og lige saa begrundet var hans Frygt for, at en Afløsning af Sundtolden skulde skade de svenske Handelsinteresser. Trods hans stødende og opfarende Væsen var han en Mand af Indflydelse; hans store Gjæstfrihed skaffede ham Venner, der talte hans Sag, og Sverigs langvarige og inderlige Forbindelse med Holland havde for dybe Rødder til med ét Slag at kunne brydes. Ulfeldts Hovedstøtte var paa den anden Side de ledende Kredse i Amsterdam, for hvem det defensive Forbund var et Middel til at gennemføre Redemptionen; men ogsaa udenfor det fornemme Borgerskab vidste han at skaffe sig Venner. Paa hans Parti var Statholderen Frederik Henriks Enke Amalie af Solms, endvidere Statholderen i Frisland Grev Vilhelm Frederik af Nassau-Dietz; baade til denne og til flere Medlemmer af Nederlandenes højeste Adel skænkede han Elefantordenen.

Langvarig og haard var den diplomatiske Kamp, besværlig og trættende Intriguespillet bag Kulisserne. Ulfeldt beklagede sig i sine Breve over, at alt gik med en Blyfod, og over de nederlandske Statsmænds Umedgjørighed og Havesyge. Penge var Hovedmidlet for ham til at overvinde Vanskelighederne i dette bestikkelige Samfund, der moralsk taget allerede var i Færd med at leve paa Minderne om Fortidens Stordaad. Thi naaer han til denne Ambassade optog et Laan paa ikke mindre end 100,000 Rdl. hos Gabriel Marselis og i det hele skal have

forbrugt omtrent 150,000 Rdl., er det umuligt andet, end at Broderparten af disse Summer, hvor meget han og hans Hustru end ødede til deres Hof og til ekstraordinære Udgifter, maa være medgaaet til Kjøb af Bistand²¹. Men i alle hans Ærgrelser blandede der sig uden Tvivl en vis selvbehagelig Følelse af Magt, af at handle paa egen Haand og for sine selvvalgte FormaaIs Fremme, af at være Midtpunktet for Bejlen til Gunst og Æresbevisninger. Det var uden Tvivl ikke alene for at vinde politiske Fordele ved Smiger overfor de nederlandske Republikanere, men ogsaa til sin egen Forherligelse, at han atter og atter fremstillede det danske Kongedømme som svagt og magtesløst, karakteriserede den danske Monark som Statens første Embedsmand, dvælede ved Rigsraadets Ret til at vælge hvem det vilde til Konge, og priste det danske Aristokrati som en i Sandhed fri Stand²². Sikkert har denne nederlandske Ambassade spillet en betydningsfuld Rolle i hans og Leonora Christinas Liv ved at udvikle deres Selvophøjelse endnu langt over hvad den allerede tidligere var naaet til, medens paa den anden Side Beretningerne om hans Udtalelser herovre i Holland, da de senere naaede Frederik III's Øren, var egnede til at skærpe den krænkede Fyrstes Vrede mod hans overmodige Undersaat²³. En anden Tilfredsstillelse for Ulfeldt, der for øvrigt ligeledes senere fik sit triste Efterspil, var den Forbindelse med Karl II af England, som han fik Lejlighed til at knytte. Den af Kongehenrettelsen i England den 20 Jan. 1649 dybt rystede Frederik III havde gjerne givet Ulfeldt Tilladelse til at forstrække den landflygtige Tronarving med Penge og Vaaben, og da Ulfeldt havde overleveret disse til Marquien af Montrose, fik han et yderst forbindtligt Takkebrev fra Karl II, der kaldte ham sin »Cousin«, muligvis fordi Leonora Christina som Christian IV's Datter var hans Søskendebarn²⁴.

Først ud paa Sommeren tog Underhandlingerne med Nederlandene Fart. Imod Afslutningen af en defensiv Alliance havde der i og for sig ikke rejst sig nogen Modstand, men et Stridspunkt var det, om det skulde udtales, at en saadan ikke var til Præjudice for det tidligere Forbund med Sverig. Det var i Virkeligheden Ulfeldts Formaal at forhindre en saadan Udtalelse; hans Politik var i sin Grund antisvensk, og han ønskede at give sin Traktat en bestemt Braad. Han fandt Tilslutning hertil hos

Amsterdams Magistrat, men de andre Byer i Holland, særligt i Sydholland, optraadte derimod, og i endnu højere Grad gjaldt dette de øvrige Provinser. Hvad Sundtoldafløsningen angik, stillede Zeeland, Utrecht og Overijssel, hvilke Stater ingen videre Interesse havde i Østersøtrafiken, sig meget køligt overfor hele Planen; endnu vanskeligere var det dog at komme til Enighed om Erstatningssummen og Forskuddet. Ulfeldt begyndte med at forlange henholdsvis 500,000 Gylden og 400,000 Rdl., men gik temmelig hurtigt ned til 400,000 Gld. og 350,000 Rdl. Og skjønt Amsterdam var villig til at gaa ind paa den nævnte Afløsningssum hellere end at lade Underhandlingerne briste, maatte Ulfeldt dog bekvemme sig til yderligere Indrømmelser saa vel paa dette Punkt som med Hensyn til Forskuddet²⁵.

Den 29. Septbr. 1649 undertegnedes i Haag baade Forbunds- og Redemtionstraktaten af Ulfeldt og Generalstaternes Befuld-mægtigede. I Følge den første skulde begge Parter indtil Aar 1685 være forpligtede til at staa hinanden bi med 4000 Mand til Fods, saafremt nogensomhelst Magt paaførte en af dem Krig i vedkommendes Lande eller forstyrrede vedkommendes Handel til Lands og Søs, saaledes at denne Part derved nødtes til at gribe til Vaaben. Hjælpen, der dog ogsaa kunde afløses med Penge, saaledes at 4000 Rdl. maanedligt regnedes lig med 1000 Soldater, skulde leveres senest 3 Maaneder, efter at den ydende Magt havde faaet Underretning om Krigstilstandens Indtræden; i Løbet af den mellemliggende Tid maatte den gjøre Forsøg paa en mindelig Bilæggelse af Striden. Tropperne skulde staa under den modtagende Stats Befaling, men ogsaa underholdes af denne. Fred maatte ikke sluttes, uden at den hjælpende Forbundne var underrettet derom og blev optagen i Freden. Men hvis Krigen var foranlediget ved, at den angrebne Part havde forstyrret Angriberens fri Handel og Søfart, skulde Forpligtelsen til at yde Hjælp bortfalde, thi Forbundet skulde ikke være oprettet til Skade for nogen, og derfor skulde heller ikke Traktaterne mellem de kontraherende Magter og Frankrig, Sverige og Hansestæderne være præjudicerede derved.

Redemtionstraktaten gik ud paa, at alle Skibe, der ejedes af Indbyggere i de forenede nederlandske Provinser, med deres indladede Varer, hvilke de end var eller hvem de maatte tilhøre, skulde kunne sejle frem og tilbage gennem Sund og Belt til

og fra Østersøen uden at hindres eller forsinkes og uden at skulle betale Told eller anden Afgift; derimod skulde nederlandske Varer i fremmede Skibe, der ikke var toldfri, heller ikke være det. Danmark skulde endvidere ikke maatte tilstaa noget andet Folk, som nu var pligtigt at erlægge Sundtold, Frihed for denne. Til Gjengæld skulde Nederlandene aarligt i to Terminer betale Danmark 350,000 Gylden eller 140,000 Rdl og som Forskud herpaa erlægge ved Underskriften 100,000 Rdl og ved Ratifikationen 200,000 Rdl, Pengene skulde udbetales i Amsterdam og Forskuddet erstattes ved, at der i de første 15 Aar kun betaltes 300,000 Gylden hvert Aar. Endvidere fik Generalstaterne Ret til at sende højst 5 Orlogsskibe gennem Sund og Belt uden at have givet Underretning derom; vilde de derimod sende flere, skulde det meddeles 3 Uger i Forvejen. Saa vel Redemtions- som Forbundstraktaten skulde ratificeres inden 3 Maaneder, for Danmarks Vedkommende baade af Kongen og Rigsraadet²⁶.

Med Stolthed satte Ulfeldt sit Navn under Traktaterne. Hans Mission havde vakt den største Opmærksomhed Europa over, og Forhandlingernes Tilendebringelse fejredes med et pragtfuldt Gilde, ligesom han af Generalstaterne modtog til Foræring en Guldkjæde til Værdi 6000 Gylden efter at have afslaaet at modtage denne Sum i Penge. Vigtigere var det dog, at hvad han havde udrettet, var en for hans Land fortjenstfuld Gjerning. Selv om Forbundstraktaten indeholdt Bestemmelser, der skulde berolige Sverige, var den i Virkeligheden en Garanti af største Værdi for Danmark overfor fremtidige Angrebsforsøg fra denne Magt og gav Riget en Støtte, som det ikke havde haft i lange Tider. Det var ikke Ulfeldts Skyld, at denne Traktat ikke kunde bruges 1657, da Danmark selv blev Angriberen, men den blev Grundlaget for den uvurderlige Hjælpesending 1658. Ogsaa Redemptionstraktaten var i adskillige Henseender et fint politisk Aktstykke, thi den var i høj Grad egnet til at være en Hindring for et venskabeligt Forhold mellem Sverige og Nederlandene, ikke alene, som tidligere set, fordi den svenske Handel vilde blive bebyrdet med Afgifter, som Brømsebrofreden definitivt skulde have sikret den imod, men ogsaa fordi den i Modsætning til denne Fred hvilede paa Sætningen: frit Skib, frit Gods, idet fremmede Varer i nederlandske Skibe vilde blive toldfri, hvad de ikke var i svenske, og saaledes den nederlandske Skibsfart være

begunstiget fremfor den svenske. Finansielt betød fremdeles Traktaten en meget stor Vinding. Sundtolden beløb sig 1646 til 134,526 Rdl. og 1647 til 140,551 Rdl.; heraf har Nederlandene højst betalt 110—120,000 Rdl.*), nu fik man Løfte om 140,000 Rdl., hvilken Sum indeholdt adskilligt at løbe paa, selv om Handel og Søfart skulde vokse i de kommende Aar²⁷. Ogsaa Forskuddet var en øjeblikkelig Fordel, ganske vist dog adskilligt formindsket i Værdi ved Ulfeldts kolossale Udgifter paa hans Rejse. Paa den anden Side var Bestemmelsen om, at ingen andre Magter maatte erhverve lignende Fordele, en Skranke for den danske Politik's Bevægelser og en Anstødssten i Forholdet til fremmede Stater. En vægtigere Anke mod hele Traktaten var det dog, at dens Gjennemførelse og Opretholdelse langtfra var sikker. Hverken Zeelands eller Utrechts eller Overijssels Befuldmægtigede satte deres Navne under den; om den Maade, hvorpaa Afløsningssummen skulde skaffes til Veje, var endnu ingen Bestemmelser trufne, og en vid Mark var aaben til at modarbejde dens Ratifikation. Der var i det hele ved den noget af Knald eller Fald, noget vovet, som var i Slægt med Ulfeldts Karakter.

TREDJE AFSNIT

Begyndende Strid.

Ogsaa for Udviklingen af de indre Forhold i Danmark kom Ulfeldts Fraværelse til at faa sin Betydning. Saa længe han var til Stede ved Hoffet, havde hans Magt været urokket; fra det

*) 1652, da Redemptionstraktaten var i Kraft, beløb Tolden sig til 19,063 Rdl. I Nederlandene opgav man selv senere den af dem erlagte Øresundstold for 1646 og 1647 til gennemsnitligt 251,000 Gylden (= 100,400 Rdl.) (On-partydich Oordeel over de Deductie ende Contra-Deductie op het stuck van 'tvinden van de Redemptie-Penningen, Rotterdam, 1650); men dette Tal var dog snarest for lille.

Øjeblik, han fjernede sig derfra, gik det ham som paa hans forrige Ambassade, Magten gled ud af Hænderne paa ham. Nogen Tid før hans Bortrejse var Joakim Gersdorf efter hans Ønske bleven udnævnt til Statholder i Kjøbenhavn; Ulfeldt havde haabet i ham, der var en nær Omgangsven af ham selv og Leonora Christina, at finde en paalidelig Stedfortræder. Hans Tillid blev skuffet. Hvad enten Omslaget hos Gersdorf har været bevirket af det Indblik, han har opnaaet i Ulfeldts Administration, eller han og Kongen har fundet hinanden i deres fælles Skjønaanderi og deres fælles Sans for Bøger og Bogsamling, vist er det, at han fra dette Øjeblik blev Righofmesterens Modstander. Rimeligvis har ogsaa paa dette Tidspunkt en anden Mand bidraget til at hidse Misstemningen mod Ulfeldt. Det var Peder Vibe. Denne, der ikke alene ved sin borgerlige Fødsel som en Søn af den kjøbenhavnske Handelsmand og Borgmester Mikkell Vibe, men ogsaa paa andre Maader kan betragtes som Griffenfeldts Forløber, havde en betydelig Erfaring i Statshvets forskjellige Grene. I sin Ungdom havde han været i fransk Tjeneste, var derefter bleven dansk Agent i Paris og senere Resident i Stockholm, hvilken Stilling han beklædte til Krigens Udbrud 1643. En ny Virksomhed var tilfalden ham, da han var bleven Medlem af Hannibal Sehesteds Generalkommissariat i Norge, herfra kaldtes han i Sommeren 1648 som Rentemester til Kjøbenhavn. Han var baade et diplomatisk og et finansielt Talent, ævnede at skaffe sig gode Forbindelser, vidste at opfatte en politisk Situation med et træffende Blik og var ved Siden deraf en forsigtig, men ærgjerrig Mand. Stillet i Midtpunktet af den danske Finansforvaltning har han uden Tvivl hurtigt sat sig som Maal at medvirke til at styrte den mægtige Righofmester, der med en vis Ringeagt saa ned paa Parvenuen²⁸. Og for en Arbejden imod ham var Øjeblikket gunstigt. Frygten for ham var i Færd med at svinde, Rygter bredte sig om hans Overdaadighed i Holland, der stak af mod Pengetrangen hjemme, og Misfornøjelsen voksede, jo længere han blev borte.

Det var ogsaa under Ulfeldts Fraværelse, at Frederik III viste de første Tegn til en selvstændig Indgriben i Styrelsen. Han fik gennemført en fordelagtig Ordning af sin Dronnings Livgedingssag, forlangte Oplysninger af Rigsraadet og Rente-

mestrene om Finanstilstanden, krævede ekstraordinær Hjælp til Betaling af den siden Christian IV's Død skabte Gjæld og gjorde Skridt til Undersøgelse af de Klager, der indløb fra Bornholm over en af Svogrene, Lensmanden paa Hammershus Ebbe Ulfeldt Betegnende var det ogsaa, at han ved de indledede Underhandlinger om sin Søn Hertug Christians Valg til Tronfølger forlangte Valget indskrænket til Danmark med Udeladelse af Norge; foreløbigt nøjedes han dog med, at Hertugen i det Brev af 1. Septbr., hvormed Stænderne opfordredes til at vælge Befuldmægtigede til Valget, kaldtes Arving til Norge, hvilken Titel allerede Christian IV 1608 havde brugt om sin Søn²⁹. Men paa samme Tid var han sikkert en opmærksom Tilskuer ved Righshofmesterens fremskridende Isolation og ved de tiltagende Rivninger indenfor Rigsraad og Adel.

Et Stridspunkt havde rejst sig af ikke ringe Betydning. Det drejede sig om, hvorvidt Landkommissariatsinstitutionen i det hele skulde vedblive at bestaa eller, i bekræftende Fald, vedblive at besidde den samme Myndighed som hidtil. Spørgsmaalet kom til at ligge for, idet flere af Kommissarierne var døde eller ikke længere kunde beklæde Stillingen paa Grund af Udnævnelse til Rigsraader, men Kjærlen i det var, at en Del af Rigsraaderne ikke var uvillige til at fjerne en Institution, der konkurrerede med selve Raadet, og tillige, at Rigmarsken Anders Bille ønskede at samle den finansielle Side af Hærvæsenets Styrelse i sine Hænder. Disse Ønsker kom i Strid med Adelen's Standpunkt; den opfattede Planen om at berøve den dens provinsielle Repræsentation som et Forsøg paa en alvorlig Krænkelse af dens Rettigheder. I August 1649 kom det i den Anledning til haarde Debatter i Rigsraadet. Adelen havde varme Fortalere i nogle af de Mænd, der kort i Forvejen selv havde beklædt den omtvistede Stilling, og Christen Albertsen Skeel rykkede i Ilden med et kraftigt Indlæg, der paa én Gang betonedes Retsspørgsmaalet og den politiske Fare for en Forringelse af Adelen's Bevillingslyst. Resultatet blev ogsaa, at et Flertal af 10 mod 6 udtalte sig til Fordel for Landkommissariatsinstitutionens Opretholdelse, og faa Dage efter udskev Kongen nye Valg. Men Sejren var kun begrænset; thi Anders Bille drev samtidigt igjennem, at Landekisternes Beholdning skulde leveres ham til Aftakning af en Del af Hæren, og senere fik de nyvalgte Kommissarier Breve om at

lyde Rigmarskens Ordre og ikke udbetale noget Pengebeløb paa egen Haand³⁰. I og for sig var dette en sund Foranstaltning, egnet til at modarbejde partikularistiske Bestræbelser, der kunde skade Statens almindelige Interesser, men Svækkelsen af Landkommissariatsinstitutionen bidrog i ikke ringe Grad til at hemme de Spirer til en stændersk Udvikling, som havde betegnet Slutningen af Christian IV's Regering, og som indeholdt Muligheder til en heldbringende Omdannelse af Rigsraadsforfatningen.

Samtidigt med Behandlingen af dette Spørgsmaal havde Rigsraadets Opmærksomhed været optagen af Forholdet til Hannibal Sehested

Trods de Fordele, som denne havde vundet under sit Ophold i Kjøbenhavn omkring Nytaarstid 1649, følte han dog hurtigt efter sin Tilbagekomst til Akershus Farerne ved sin Stilling. Han vidste, hvor mange Fjender han havde imellem den danske Adel og indenfor den danske Regering, med den største Forbitrelse troede han at se sine Modstandere benytte hans Fraværelse til at vinde Indpas hos Kongen, og i ethvert Brev, der indeholdt en Ordre om norske Forhold, som ikke stemmede med hans Tanker og Planer, øjnede han en personlig Fornærmelse³¹. Dog var Grunden endnu urokket under hans Fødder; i April foretoges der en for ham gunstig Opgjørelse af hans Gjældsfordringer, og han behøvede kun at komme til Kjøbenhavn i Juni Maaned for hos Kongen at opnaa forskellige Forrettigheder med Hensyn til sine norske Godser³². Det var heller ikke fra Frederik III, men fra Rigsraad og Adel, Faren truede, og det blev paa Rigsraadsmødet i Juli og August 1649, at Stormen for Alvor brød løs. Hovedmanden var her, som i Spørgsmaalet om Landkommissarierne, Anders Bille, der i det hele paa dette Tidspunkt øjensynligt tragtede efter en Førerstilling. Til Grund for hans Holdning laa Harmen over, at Militsen i Danmark, hvis Omordning optog ham stærkt, skulde, modsat af hvad fordem havde været Tilfældet, undvære de norske Skatter, og Mistanken om, at ogsaa store Beløb af den saakaldte Kommissarietold, der var henlagt til det danske Hærvæsen, forblev deroppe. Og han fandt en udmærket Støtte for sit Standpunkt i den danske Adels vedblivende Frygt for, at Norges Forvaltning skulde glide ud af dens Hænder, og i den gennemgaaende Mistillid til Hannibal Sehesteds og hans Generalkommissariats Regnskabsførelse; men

tillige fik Angrebene paa Statholderen en større Rækkevidde, idet et af Klagepunkterne angik de saakaldte Pensioner og Vente-
penge, der udbetaltes af den norske Kasse; thi imellem Oppe-
bærerne af disse Pensioner stod i første Række Christian IV's
Svigersønner Hans Lindenov og Ebbe Ulfeldt; Kampen gjaldt
saaledes ikke alene Hannibal Sehesteds begunstigede Stilling,
men ogsaa hans Svogres³³.

Rigsmarsken kunde til denne Side af sin Politiks Fremme
regne paa Rigsraader, der i Landkommissariatsspørgsmaalet stod
imod ham, saaledes Christen Skeel, han havde endvidere sikkert
med sig gamle Modstandere af Sehested som Kansleren, Tage
Thott, Gregers Krabbe og Jørgen Seefeld, og opgaaende Stjerner
som Statholderen Gersdorf og Niels Trolle, hvem Rygtet ud-
pegede som Afløser af Sehesteds Ven den sygelige Rigsadmiral
Ove Gjedde, foruden Frederik Reedtz, Henrik Ramel og Mogens
Høg³⁴. Forhandlingerne kom til at dreje sig om tre Hoved-
punkter: Reduktionen af den norske Milits, Statholderens Regn-
skabsaflæggelse overfor Rigsraadet og Pensionernes Afskaffelse
Hannibal Sehested var ligesom ellers ved denne Lejlighed ikke
den Mand, der spændte Buen uden Eftergivenhed; han tilraadete
selv ikke alene, at der foruden de almindelige norske Skatter
skulde bevilges en særskilt af 1 Rdl. pr. Gaard, hvis Udbytte
skulde anvendes i Danmark, men foreslog ogsaa i gjentagne
Indlæg stadigt betydeligere Reduktioner af Udgifterne til det
norske Forsvar; hans sidste Standpunkt var Forlangendet om
60,000 Rdl, uden at han dog skulde være bunden til nogen
Specifikation. Ud herover nægtede han at gaa; vilde man
yderligere Nedsættelser, tilbød han sin Afsked; han kunde forstaa,
udtalte han, at man vilde afskaffe hele det norske Forsvar, men
for billigere Penge kunde det ikke opretholdes; med ikke ringe
Berettigelse gjorde han ogsaa gjældende, hvor meget mere udsat
Norge var blevet nu end tidligere ved Hallands og Jemtlands
Afstaaelse. Paa sin Side fastholdt Rigsraadets Flertal som
Maksimum 50,000 Rdl. og fordrede samtidigt, at de norske
Regnskaber skulde forelægges for det og Pensioner ikke i
Fremtiden oppebæres af Mænd, der tillige lønnedes med de
fornemste Len.

Hvad der under disse Forhandlinger var traadt stærkere
frem end nogensinde tidligere, var, at den gamle Følelse af

Enhed i Rigsraadet, hvorefter selv Medlemmer, der tilhørte en overstemt Minoritet, ansaa sig for forpligtede til at underskrive »menige Rigens Raads« Indstilling, ikke mere var absolut herskende. Man mærker Partidelingen og Modsætningerne i de Underskrifter, der findes, og i dem, der mangler paa Indlægene⁸⁵. Der er ingen Tvivl om, at dette Forhold i ikke ringe Grad har svækket Raadets Indflydelse, og det bliver herved lettere forklarligt, at Kongen allerede paa dette Tidspunkt, kun ét Aar efter Tiltrædelsen af sin Regering, delvis undlod at rette sig efter Rigsraadet. Thi den Resolution, som han afgav i det norske Spørgsmaal den 6. Septbr. og bekræftede ved en Instruks for Sehested af 13 Oktbr., afveg i væsentlige Henseender fra Raadets Indstilling. Den fastslog, at Hannibal Sehested, selv om han helst maatte nøjes med 50,000 Rdl. til det norske Forsvar, dog, om fornødent, maatte gaa op til 60,000 Rdl. og anvende denne Sum efter sit eget Tykke uden Hensyn til de af Rigsraadet gjorte Overslag, og saaledes at han ikke skulde være ansvarlig for mulige Følger af, at der ikke var bevilget mere; endvidere forbeholdt Kongen sig yderligere at overveje Spørgsmaalet om Pensionerne. Derimod billigede han, at de uklarerede norske Generalkommissariatsregnskaber, efter at være efterregnede i Rentekammeret, skulde gennemses af Rigsraadet, som derefter skulde referere Sagen til ham selv⁸⁶. Frederik III's Resolution var saaledes vendt i to Retninger. Den viste, at han ikke vilde give Rigsraadet Magt til at bestemme om Anvendelsen af Norges Indtægter, ligesom han vilde forbeholde sig selv Tidspunktet for sin Indskriden mod Svogrene, men den tydede tillige paa, at han ikke længere ansaa en Undersøgelse af den hidtidige norske Finansstyrelse for overflødig. Umiddelbart var en saadan Undersøgelse dog ikke rettet mod Sehested, thi denne fik Stadfæstelse paa den hidtidige Bestemmelse om, at ikke han, men hans Generalkommissarier var ansvarlige for Indtægter og Udgifter, og det var i Ovcrensstemmelse hermed, at Generalkommissaren Niels Lange kort efter, den 30. Oktbr., fik Ordre til at møde i Kjøbenhavn og aflægge Regnskab; men at en Undersøgelse vilde standse med ham og ikke naa højere op, maatte dog være i høj Grad tvivlsomt⁸⁷.

Efter endt Drøftelse af disse Sager var Rigsraaderne gaaede fra hinanden i Septbr. Maaned og var saaledes ikke samlede, da

Ulfeldts Meddelelse om de to Traktaters Afslutning i Oktbr. naaede til Danmark. Hvis han har haabet, at den trufne Afgjørelse skulde afvæbne Indvendingerne, blev han skuffet. Kansleren protesterede øjeblikkeligt imod, at Sundtoldtraktaten skulde omsendes til Ratifikationsunderskrift blandt de rundt om spredte Medlemmer af Raadet, og forlangte, at Kongen skulde indkalde dette til et Møde, idet han tillige gjorde gjældende, at man burde tage sig i Agt for Sverigs Misfornøjelse. Foreløbigt var Rigshofmesteren dog den stærkeste paa dette Punkt; han havde til Støtte for sig Udsigten til de 200,000 Rdl., som skulde udbetales ved Ratifikationen, og han kunde tilmed forsikre, at Amsterdam var villig til at laane andre 100,000 Rdl. mod Pant i Redemptionssummen. Den 20. Oktbr. satte Frederik III selv sit Navn under begge Traktater og befalede umiddelbart derpaa, vistnok samtidigt med at Ulfeldt efter sin Hjemkomst havde sin første Audiens hos ham paa Flensborghus, at Rigsraadernes Underskrift skulde indhentes ved Cirkulation, hvad ogsaa skete saaledes, at Kongen den 6. Novbr kunde oversende Ratifikationerne til Residenten i Haag³⁸.

Dog havde Frederik III's Modtagelse af Ulfeldt ikke været synderlig venlig, og jo mere Rigshofmesteren efter sin Ankomst til Kjøbenhavn i Decbr. fik Lejlighed til at sætte sig ind i Forholdene, des mere opdagede han, hvilken Forandring hans Fraværelse havde hidført i hans Stilling. Der synes at have været to Ting, der navnlig har gjort Indtryk paa ham. I Juli 1649 var der blevet udnævnt en Generaltoldforvalter for Norge Antoni Knip, en Mand, hvis Rygte for øvrigt ikke skal have været det bedste Under det nye Embede skulde hele Norges Toldvæsen sortere, og Knip skulde have Ret til at udnævne de underordnede Toldembedsmænd; kort efter erklæredes Assignmenter udstedte af enhver anden end Kongen paa de norske Toldkister for ugyldige. Om denne Ordning har været truffet med Hannibal Sehesteds Billigelse eller ej, kan ikke afgjøres, men Sandsynligheden taler i høj Grad for, at dens Hovedbraad har været rettet mod Rigshofmesteren, der hidtil netop havde haft Toldbestyrelsen i begge Riger umiddelbart under sig³⁹. Endnu nærmere ind paa Livet af Ulfeldt og hans mistænkelige Begunstigelse af visse Leverandører kom den Omstændighed, at et nyt stort Skib, som Firmaet Albert Baltser Bernts havde leveret til Flaaden, og for hvilket

Ulfeldt havde lovet det 95,000 Rdl., ved Taksationen ikke fandtes at være mere end 63,000 Rdl. værdt⁴⁰. Ophidset herved og ved lignende Beviser paa hans rokkede Stilling besluttede han at gribe til det Middel, som han havde prøvet baade 1645 og især 1647, da han var falden i Unaade hos Christian IV; lokket ved, at han begge Gange havde haft Held med sig, oversaa han, hvor forandret Situationen nu var imod dengang, og lyttede end ikke til sin Hustrus Advarsler. Midlet var et Forsøg paa at godtgjøre sin Uundværlighed ved at unddrage Kongen sin Tjeneste. Han holdt sig hjemme i sit Hus og mødte ikke ved Hoffet. Da saa Kongen i Januar 1650 sendte sin Kammerskriver Christopher Gabel til ham for at spørge om Aarsagen hertil, søgte han vel Foretræde, men kun for i bestemte Udtryk at forlange at vide, om de under hans Fraværelse skete Forandringer i Administrationen skulde vedblive eller ikke. Da Frederik III ikke svarede herpaa, erklærede han, at han aldeles ikke mere vilde befatte sig med noget, som vedkom Finansstyrelsen, hverken med Renteriet, Holmen, Provianthuset, Tøjhuset eller noget andet.

Fra denne Erklæring, som oven i Kjøbet kort efter bekræftedes ved en af Kongen fremkaldt Skrivelse fra Ulfeldt af 6 Febr., daterer sig det afgjørende Brud mellem denne og Frederik III. Reelt, omend ingenlunde formelt, ophørte han at fungere som Rigens Hofmester og lod endog de danske Agenter i Udlandet vide, at de ikke mere skulde adressere deres Rapporter til ham; end ikke ved de senere Sammenkomster af Rigsraadet gav han Møde, men afgav kun paa Forlangende sin Betænkning skriftligt. Han trak sig tilbage til sit Telt, foregivende Sygdom, men i Hjærtet stolende paa, at Forfatningen ikke havde tænkt sig en Rigsraads og endnu mindre en Righofmesters Afskedigelse, oppebiende Tiden som den, der skulde skaffe ham hans Magt tilbage⁴¹. Men denne Tid kom ikke. Tvertimod maatte han snart se Ydmygelserne vokse. I vigtige indenrigske Spørgsmaal gik Afgjørelserne ham, som vi snart skal se, imod. Ogsaa Frugterne af hans udenrigske Politik truede med ikke at modnes. I Nederlandene stødte Ratifikationen af Redemptionstraktaten paa store Vanskeligheder; især Zeeland optraadte med Bestemthed imod den, og dens indenlandske Modstandere fik en kraftig Støtte i den energiske Agitation, der udfoldedes fra svensk Side ved Afsendelsen af særlige Gesandter, ved Skrivelser fra Dron-

ning Christina og ved Spierings egne Bestræbelser, og som væsentligt gjorde gjældende, at Afløsningen stred imod Traktaterne med deres gamle Forbundsfælle. Efterretningerne herom styrkede Misfornøjelsen i Danmark. Fredrik III forespurgte i Febr. skriftligt Ulfeldt, om man ikke kunde opnaa Ratifikation paa Alliancetraktaten uden at udlevere den tilsvarende for Sundtoldtraktaten, hvilket naturligvis besvaredes fraraadende af Ulfeldt. Men i Slutningen af Marts indstillede saa godt som hele Rigsraadet til Kongen at prøve paa at vende tilbage til Christianopol-Overenskomsten og undlod ikke som Motiv for sin Holdning at fremhæve, at det aldrig var blevet raadspurgt eller havde vidst om Traktaten, førend den var afsluttet. Dog gav Kongen næppe nogen Ordre i denne Retning, og i Nederlandene voksede foreløbigt Stemningen for Redemptionen som Følge af de politiske Begivenheders Udvikling. Thi Statholderen Vilhelm II, der hidtil paa Grund af en Konflikt med Provinsen Holland, havde stillet sig noget kølig til Sagen, forandrede sin Holdning, da et Forlig var sluttet i Juni 1650, og anbefalede den fra det Øjeblik af, tro imod Oraniernes tidligere danskvenlige Politik. Og da med hans pludselige Død i Novbr. samme Aar den store Epoke indtraadte i Nederlandenes Historie, som betegnes ved den statholderløse Tid, var det Holland, hvis Indflydelse blev den mægtigste. I Slutningen af Febr. 1651 ratificeredes ogsaa Redemptionstraktaten. Men hvad Ulfeldt angaar, da var hans Tanker paa det Tidspunkt optagne paa en ganske anden Maade, og selve Traktaten fik kun et stakket Liv⁴².

Hvorom alting er, Udviklingen af Forholdet til Nederlandene kunde navnlig i det første Halvaar af 1650 ikke trøste Ulfeldt for hans øvrige Uheld. Han maatte ogsaa være Vidne til, at Holmens Baadsmænd samlede sig om hans Hus og hans Vogn og larmende forlangte de Penge, som Statskassen skyldte dem⁴³. Men langt vigtigere var det dog, at Kongen rettede et offensivt Stød mod alle Kirstine Munks Børn og mod flere af hendes Døtres Ægtefæller og, hvad Ulfeldt angik, vendte det mod hans mest saarbare Punkt.

For Børnenes Vedkommende var det navnlig Søstrenes Rang og Særstilling, det gik ud over; Titlen Grevinde til Slesvig og Holsten, som Christian IV havde tillagt dem lige saa fuldt som Moderen, berøvedes dem ved kongelige Henvendelser til dem,

og det forbødes dem at kjøre ind i Slotsgaarden, medens Kongens Døtre i Modsætning til al tidligere Hofskik fik Titlen af Prinsesser og ikke af Frøkener, uden Tvivl for at betegne Forskjellen mellem dem og Kirstine Munks Døtre. Disse Krænkelser, i hvilke Smaaligheden stikker frem, og som man rimeligvis er berettiget til at føre tilbage til Dronningen Sophie Amaie, vakte den største Harme hos de af deres Fødsel saa stolte Kongedøtre og besvarede af Leonora Christina med at udeblive fra Prinsesse Vilhelmina Ernestinas Daab 1 Oktbr. 1650¹⁴. Hvad Svogrene angaar, er det betegnende, at Kongen 1 Marts føjede Rigsraadets Flertal 1 at opsigte Hans Lindenov og Ebbe Ulfeldt deres Pensioner¹⁵. Mod den sidstnævnte toges desuden langt skarpere Forholdsregler. I August sendtes Rigsraaderne Henrik Ramel og Christen Skeel samt Jørgen Reedtz til Bornholm for at undersøge hans Forvaltning som Lensmand. De anstillede Forhør godtgjorde, at han og hans Fogeder havde gjort sig skyldige i vidtrækkende Bondeplageri; der var blevet paalagt store Byrder, særligt Ægter, opsætsige Bønder var straffede med Træhest og Fængsel, Fæstere var udviste af deres Gaarde, og man havde tilladt Rytterne den hensynsløseste Fremgangsmaade mod Beboerne af de Gaarde, der var anviste dem. Hertil kom, at Ebbe Ulfeldt stod i store Restancer med sine Afgifter og Skatter. Følgen af alt dette blev, at Kongen 1 Novbr 1650 1 en Proposition til Rigsraadet forlangte hans Afskedigelse, og om end Raadet, uden Tvivl ængsteligt for Kongens Magtlyst, anbefalede Eftergivenhed og at han enten maatte beholde sit nuværende Len eller dog forsynes med et andet, saa blev dog Enden kort Tid efter, at han mistede Hammershus uden at faa Erstatning¹⁶. Ogsaa om Hannibal Sehesteds Hoved trak Skyerne sig tættere og tættere sammen. Næppe var Kongens Resolution falden i Efteraaret 1649, i alt Fald halvvejs til Gunst for ham, førend Misfornøjelsen med hans Styrelse var brudt frem med fornyet Kraft. Paa den sjællandske Adels Møde i Oktbr. havde der lydt højrostede Klager over, at Norges Indtægter ikke leveredes til Danmark, og over at Statholderen havde Akershus Len kvit og frit, og som en rød Traad gaar igjennem Rigsraadets Forhandlinger i det følgende Aar Uviljen mod ham. Farligst for ham var den rejste Fordring om, at der burde udnævnes to Rigsraader til at residere i Norge og dele Magten med ham. Der er næppe heller

nogen Tvivl om, at han med Ængstelighed betragtede Kongens Optræden mod Ulfeldt og de øvrige Svogre, hvor megen Tilbøjelighed han end altid havde haft til at operere paa egen Haand; ogsaa med den nye Generaltoldforvalter Knip var han bleven Uvenner. Han besluttede derfor Udarbejdelsen af et Forsvarsskrift, som han i August 1650 forelagde Raadet. Dets Tone var især bitter mod dem »ude paa Landet«, dem, »som endnu ikke var i Raadet«, og som vovede at censurere hans Adfærd; med Harm afviste han Mistanken om, at han skulde søge at rokke ved »de rette Fundamenter, hvorved begge Riger saa lykkeligt er inkorporerede«; han slog paa sine store Opofrelser og forsvarede den Formue, man misundte ham, ved at henvise til hvad han havde tjent ved sine Bjergværker og sin Vindskibelighed. Men Forsvarsskriftet formaaede ikke at overbevise om, at alt var i Orden med de norske Regnskaber, dets overordentlige Længde og Bredde virkede trættende, og dets Fremstilling var paa mange Steder ikke klar. Noget Resultat opnaaede han ikke heller ved det; i Novbr. forelagde hans gamle Modstander Anders Bille i Rigsraadet et ligefremt Anklageskrift imod ham, hvis Indhold dog ikke kjendes, og samtidigt søgte Raadet ogsaa paa anden Maade at ramme ham, saaledes som vi snart skal se⁴⁷. Hans Fremtid afgang dog først og fremmest af den begyndte Undersøgelse af hans Regnskaber. Og under en normal Udvikling, der ikke var bleven afbrudt af ekstraordinære Begivenheder, vilde det samme have været Tilfældet med Korfits Ulfeldt. Thi i Juli 1650 havde Christopher Gabel indfundet sig hos denne med Kongens Ordre til at udlevere alle de Dokumenter, der havde at gøre med de store Leverandørers Fordringer og Afregninger, og hans egne underordnede, Rentemestrene, hvorimellem en Modstander af ham som Peder Vibe, havde faaet overdraget, vel sagtens i Forening med Gabel, at gennemgaa disse Sager. Det var intet Under, at Ulfeldts Harm steg, og det var vel nærmest disse Forhold, som gav ham Anledning til i et skarpt Brev til Kongen af Oktbr. at klage over, at Respekten mod ham tilsidesattes⁴⁸. Før end vi imidlertid gaar over til Skildringen af de epokegjørende Tildragelser, der i Løbet af den første Halvdel af 1651 frembragte Hannibal Sehesteds midlertidige og Korfits Ulfeldts endelige Fald, vil vi kaste et Blik paa

nogle andre vigtige Forhold, der optog Konge og Raad i Aaret 1650.

Den Tilbøjelighed til en selvstændig Indgriben fra Kongens Side, som havde vist sig i Forholdet til hans Halvsøstre og Svogre, fik nemlig ogsaa andre Udslag. I Maj havde han tildelt Sophie Amalie Tienden af Kongsberg Solvværk samt sin egen Andel af dette, hvilket var et ikke ringe Deputat, men Gaven blev endnu mere karakteristisk ved den Maade, den foregik paa. Medens Dronningen fik Brev derom igjennem det tyske Kancelli, fordi Sproget bestemte Udfærdigelsesnes Fordeling og der skulde skrives paa Tysk til hende, var det i en egenhændig Skrivelse, at Frederik III underrettede Statholderen i Norge om det skete⁴⁹. Sagen havde saaledes aldeles ikke passeret det danske Kancelli. I Brevet til Dronningen fandtes endvidere den Udtalelse, at Kongen nærede Haab om, at hans Arvinger og Efterfølgere vilde respektere det. Atter her møder Tanken om Norge som et Arverige. Men langt mere brændende blev dette Spørgsmaal, da i Juni Stændernes Befuldmægtigede samledes i Kjøbenhavn for sammen med Rigsraadet at foretage Tronfølgervalg. Kongen forlangte nemlig, saaledes som han allerede tidligere havde antydnet det, at Valgbrevet ikke skulde lyde, som i sin Tid hans eget, paa »disse Riger og Lande« eller paa Danmark og Norge, men paa »denne Krone«. Fordringen vakte megen Misfornøjelse hos en Del af Rigsraadet og hos Adelen; derimod fandt den Gjenklang hos Gejstligheden, med Undtagelse af Universitetet og Sorø Akademi, og hos Borgerskabet, hvorimellem dog Christianshavns Deputerede synes at have dannet en besynderlig Undtagelse. Da det nu viste sig, at disse Stænder i deres Valgbreve havde udelukket Norge, rejste der sig alvorlige Protester i Rigsraadet. Men det Parti i dette, som dristede sig til at kræve, at Gejstlighedens og Borgerskabets Valgbreve skulde sendes tilbage, var kun et Mindretal, skjønt det sammensattes af Mænd, der ellers stod skarpt mod hinanden, som Anders Bille og Hans Lindenv, foruden af Tage Thott, Jørgen Brahe, Henrik Ramel, Mogens Høg, Henrik Rantzau og Christen Skeel. Resultatet blev et Slags Kompromis. Alle Valgbreve modtoges trods deres uensartede Former; i Kongens samlede Gjenbrev til Gejstlighedens forskellige Afdelinger hed det, at Prinsen var valgt til Regimentet, i det til Rigsraad og Adel, at han var valgt til Konge at være i

Danmark og Norge, men en vigtig Indrømmelse havde Frederik III dog opnaaet; trods Modstand, i alt Fald fra Christen Skeel, kaldte ogsaa Rigsraadet og Adelens Valgbrev Prinsen for Arving til Norge. Endvidere havde Kongen forhindret, at Prinsen, som paatænkt fra en vis Side i Raadet, skulde bindes til hans egen Haandfæstning, og ved samme Lejlighed nægtede han at gaa ind paa en Trykning af denne, med mindre en saadan trykt Udgave kun kom til at omfatte hvad der angik Retsvæsenet og udelod alt hvad der angik ham selv⁵⁰. For øvrigt gav ogsaa Spørgsmaalet om Prinsens Opdragelse og en eventuel Formynderegering Anledning til adskillig Uenighed. Adelen forlangte et Løfte om, at hans Opdragelse skulde betroes paalidelige indfødte Mænd, og Rigsraadet sluttede sig hertil; Kongen gav straks et noget undvigende Svar, men lovede kort efter ikke at forbigaa saadanne, naar de var dygtige. Med Hensyn til Formynderegeringen søgte han først at forbeholde sig selv Ordningen, men forhandlede dog kort efter med Rigsraadet derom. Forskjellige Meninger gjorde sig gjældende; medens Adelen i sit Andragende viste den Mistillid til Rigsembedsmændene, at den ønskede Styrelsen i Hænderne paa hele Rigsraadet, fastholdt Korfits Ulfeldt i en skriftlig Betænkning, at man burde blive ved den gamle Ordning, altsaa lade Rigsembedsmændene være Raadets forretningsledende Udvalg. Resultatet kom til at ligge midt imellem, 7 Rigsraader, hvoriblandt de residerende Embedsmænd, skulde forestaa Regeringen, men i vigtige Sager have hele Raadets Samtykke; en Forordning derom udfærdigedes dog først i Juni 1651⁵¹.

De omtalte Sager havde en større theoretisk end praktisk Interesse og kunde i alt Fald i den sidste Henseende ikke maale sig hverken med Drøftelserne om Hærvæsenet, som der imidlertid senere vil blive Lejlighed til i en anden Sammenhæng at komme tilbage til, eller med Beslutningerne om Afhjælpningen af Finansnøden, som der her skal dvæles nærmere ved. Det er i det foregaaende (S. 31) fortalt, at det i Juni 1648 var blevet vedtaget af Rigsraadet at udlægge 20,000 Tdr. Hartkorn af Krongodset til Betaling af Gjælden; Godset skulde gaa over til at blive Kreditorernes Ejendom, men Kronen til Gjengjæld have Ret til at indkjøbe lige saa meget Adelsgoods; derimod var der dengang intet blevet bestemt om, hvilke af Kreditorerne der fortrinsvis

skulde have Adgang til at betales paa denne Maade. Korfits Ulfeldt havde dog vel allerede da udtalt sig i samme Retning, som han gjorde det følgende Aar i et Brev fra Haag til Kansleren; han vilde have Godset udlagt til dem, der havde Fordringer paa Kronen fra før Krigens Tid, til dem, der under eller efter Krigen havde leveret Viktualier, Korn eller Penge, og til dem, der havde ekviperet Skibe, men han vilde ganske udelukke dem, der havde tjent i Krigen. Hans Standpunkt var altsaa Tilsidesættelse af Krav paa Grundlag af Restsedler og Ligestilling af Leverandører og andre Kjøbmænd med dem, som havde ydet Forstrækning under Krigen; af hans omtalte Brev fremgaar endvidere, at han tænkte sig selv som den, der skulde have Raadigheden over Udlæget i Danmark, vel paa lignende Maade, som Hannibal Sehested straks havde tiltaget sig den i Norge⁵². Men under hans Fraværelse i Løbet af 1649 kom Sagen ikke videre, og da han kom hjem, var hans Indflydelse brudt. Følgen blev, at da man 1650 endeligt greb Spørgsmaalet an for Alvor og fik skaffet nogle Oplysninger om Gjældens Størrelse og Fordeling, kom man til et helt andet Resultat end det, Ulfeldt vilde, og til Dels bort fra selve Beslutningen af 1648. Paa Stændermødet i Anledning af Prins Christians Valg i Juni og Juli drøftede man Spørgsmaalet. Borgerskab og Adel var enige om, at det var Forstrækningerne fra sidste Krig, der fortrinsvis skulde betales med Krongods, og at der navnlig ikke var nogen Grund til paa denne Maade at fyldestgøre de store Leverandører, som ellers havde tjent saa rigeligt. Adelen ønskede imidlertid tillige at faa den Myndighed tilbagekaldt, som Kongen havde opnaaet til at indkjøbe frit Gods; den frygtede for, at der skulde udlægges af det ringeste Krongods og senere maaske gjenkjøbes af det bedste Adelsgoods. Temmelig hurtigt kom ogsaa Kongen og Rigsraadet overens om, at det kun var Forstrækningsyderne fra sidste Krig, der skulde betales med Gods. Derimod gav Spørgsmaalet om Gjenkjøbsretten Anledning til større Uenighed. Da Rigsraadet sluttede sig til Adelen's Ønske, hvormed naturligt fulgte, at Godset kun skulde pantsættes og ikke afhændes til Ejendom, fordrede Kongen i August som Betingelse for at gaa ind herpaa, at man sikrede ham Midler til at indløse det og tillige gav Bevillinger til at betale den Gjæld, der ikke kunde indfris ad denne Vej. Raadet kunde i sit Svar henvise til en virkelig

Opofrelse, som det lige havde vist sig villigt til. Det havde nemlig for sine Medlemmers Vedkommende bevilget, at der i Løbet af tre Aar af deres Lensindtægter skulde afgives, hvad der svarede til ét Aars Indtægt, og samtykket i alvorligt at tilholde alle de øvrige Lensmænd og Indehavere af gejstlige Beneficier (Kanonikater og lign.) at gjøre det samme, dog mod en Erstatning til deres Enker eller andre Arvinger; de indkomne Penge skulde anvendes til at betale Laan, optagne paa Kieler Omslag under Rigsraadets Kavtion. Raadet havde endvidere lovet at opfordre Adelen til forskellige Ydelser, bl. a. Indlæg i Landekisterne af et lignende Beløb, som dens Accisefrihed indbragte, en Form for Beskatning, der havde været paa Bane under Stændermødet i Juni, men dengang uden Resultat.

Under Indtryk af denne Imødekommenhed gik Kongen umiddelbart efter ind paa, at Brevet af 30. Juni 1648 leveredes tilbage til Raadet, hvorved hans Bemyndigelse til Gjenkjøb af Adelsgoods bortfaldt. Han lagde i dette Øjeblik Vægten paa, hvad Bevillinger han kunde opnaa til fremtidig Hjælp, og Rigsraadet fik Paalæg af ham om at foreslaa de til Oktbr. sammentrædende provinsielle Adelsmøder, at det omtalte Vederlag for Accisefriheden skulde ydes i Løbet af 6 til 8 Aar; desuden skulde Adelen opfordres til at samtykke i den fortsatte Udredelse af den Ekstrarostjeneste, der var bleven indført under Christian IV, og med Hensyn til det ofte indtrædende Tilfælde, at Adelige nægtede at rette sig efter et Mødes Beslutning om Kontributioner, ytrede Kongen, at der burde tænkes paa Midler »til at de, som ikke forstaar at bruge deres Friheder, bringes til det, som i sig er ret og billigt«. Men Forhaabningerne til Adelsens Offerberedvillighed blev denne Gang grundigt skuffede, hvad enten Aarsagen kun har været almindelig Ulyst, eller Misfornøjelsen over Landkommissariernes formindskede Magt tillige har spillet en Rolle. Det var med højst begrænsede Fuldmagter fra deres Mandanter, at Adelsens Deputerede fra de forskellige Provinser mødte i Kjøbenhavn, og da de tre Rigsraader Jørgen Seefeld, Frederik Reedtz og Christen Skeel for deres Personer erklærede sig beredte til at indløse alle deres i de tre sidste Aar udgivne Accisesedler og opfordrede Adelen til at indgaa dette med dem, var der ingen, der vilde underskrive. Og i det endelige Indlæg fra de Deputerede af 2. Novbr. var der ikke givet nogen Bevilling,

hverken med Hensyn til Hjælp til Landekisten, til Rytterhold eller til Erstatning for Accisefrihed, alt var udskudt til et nyt Møde, som Kongen opfordredes til at indkalde til næste Aar; endvidere blev det udtrykkeligt udtalt, at den ene af Adelen ikke kunde foreskrive den anden noget, man maatte indskrænke sig til Formaninger om at rette sig efter de Deputeredes Beslutninger⁵³

Samme Dag som dette Indlæg underskrevs, men altsaa forberedt adskilligt før, var der endeligt udfærdiget et kongeligt aabent Brev om Maaden, hvorpaa Krongodset skulde udlægges⁵⁴. I Overensstemmelse med Beslutningerne paa sidste Rigsraadmøde blev det her erklæret, at den Gjæld skulde først indfris, som Riget var kommet i for Forstrækninger i sidste Krig. Der opstilledes indenfor disse Forstrækninger en Rangfølge; i første Række skulde betales Guld, Sølv, Klenodier og rede Penge, dernæst Provianteringer, saa udrustede eller solgte Skibe og endeligt oprettede Soldaterkompagnier. Udlæget skulde foregaa ved Lodtrækning: saa mange Kreditorer, saa mange numererede Lodsedler, hver paa 1000 Rdl. eller der under*); til Standsforskjel skulde ikke tages noget Hensyn ved Fordelingen, men det til Gejstligheden og Borgerstanden hjemfaldne Gods skulde engang om Aaret opbydes til Kronen og siden til Adelen. Men hele dette Brevs Tankegang blev krænkert knap det var udstedt. To Dage efter tilstod Regeringen Firmaet Bernts og Marselis i Hamburg forlodsvis at tilfredsstilles for en Del af dets Fordring, der slet ikke hørte ind under Kategorien Forstrækning, med to store Hovedgaarde, Lundegaard paa Mors og Bustrup i Salling, til Værdi af henved 54,000 Rdl.⁵⁵ Og den 18. Novbr. indløb til Rigsraadet et Brev fra Kongen, hvori han utvetydigt kastede Skylden for, at man i det hele svækkede Kronen ved Godsudlæg, over paa Rigsraadet, og foreslog, at Forstrækningsyderne foreløbigt kun skulde have en vis Andel af deres Fordring betalt, for at det resterende Gods kunde bruges til andre Kreditorer. Raadet blev uhyggeligt overrasket over denne Skrivelse, men indsaa hurtigt, at der intet var at gjøre uden at bøje sig. Faa Dage efter gik det ind paa, at Forstrækningsyderne kun skulde have to Tredjedele af deres Krav fyldestgjorte; med Hensyn til

*) Lodtrækningsmaaden er dog ikke klart angiven

Resten af Godset betonedede det, at det særligt skulde benyttes til Indfrielse af Officerernes Restsedler. Man mærker heri uden Tvivl Rigmarskens Indflydelse, og hans Initiativ skyldtes det ogsaa, at Raadet i sit Svar indskød en Protest mod, at de Kreditorer, som i Norge allerede havde faaet deres Fordringer helt betalt med Krongods, skulde beholde dette og endda som Ejendom, medens deres Fæller i Danmark kun fik to Tredjedele og kun som Pant. Protestens Adresse var synligt nok Hannibal Sehested; netop i de Dage var det, at Anders Bille oplæste sit før omtalte Anklageskrift imod ham. Sehested nægtede ogsaa at underskrive Betænkningen, og det samme havde Korfits Ulfeldt gjort i et mod Raadet meget skarpt skriftligt Votum⁵⁶. Imidlertid kan det ikke nægtes, at til en vis Grad var den Svingning, som Udlægsspørgsmaalet tilsidst havde undergaaet, en Tilfredsstillelse for Røgshofmesteren, der aldrig havde villet monopolisere Forstrækningsyderne, og som nu ikke alene saa Leverandører som Bernts, Marseliserne, Henrik Muller og andre begunstiges ved Fordelingen, men endog personlig forlodsvis fik udlagt Gods for ikke mindre end 20,492 Rdl. 28. Novbr. 1650 udgik for øvrigt Kongebrev om, at Forstrækningsyderne for Tiden skulde nøjes med to Tredjedele; hvorledes der skulde raades over det tiloversblevne Gods, forbeholdtes videre Anordning. Her skal blot tilføjes, at der 1651 blev taget Bestemmelse om, at en Fjerdedel af Restsedlernes Beløb skulde betales paa denne Maade⁵⁷. Til Krongodsudlæggets finansielle Side skal vi senere komme tilbage.

Overvejelsene om Afhjælpning af Finansnøden havde imidlertid ogsaa ført til et andet Resultat af ikke ringe Interesse. Fra alle Sider var det anerkjendt, at under Bondestandens Armod var det ikke muligt at paalægge de almindelige Landeskatter i den Højde, som de var drevne op til i de senere Aar⁵⁸. Man maatte søge andre Udveje, og man vendte sig til Tanken om Forbrugsafgifter. En saadan Skatteform under Navn af Accise var i et Par Aarhundreder kjendt i forskellige europæiske Stater og var bleven mere og mere almindelig, jo mere Staterne havde maattet søge sig et Afgiftsobjekt, der ikke var afhængigt af Adelens Grundskatfrihed. Navnlige i Nederlandene med deres rige Borgerstand var Konsumtionsskatter blevne et betydningsfuldt Led i hele Finanspolitiken, og England havde 1643 fulgt

dette Eksempel, ligesom der 1641 i Brandenburg var blevet paalagt en Generalaccise paa alle Fødevarer. Herhjemme havde man allerede i det 16de Aarhundrede flere Gange lagt Afgift paa enkelte saadanne, f. Eks. slagtet Kvæg⁵⁹. Navnet Sise eller Accise var dog blevet forbeholdt Skat paa Drikkevarer. Dette Navn fik derved en dobbelt Betydning, idet det dels betegnede, som fra gammel Tid, Tolden paa indført Vin og Øl, dels en Afgift af Malten, der brugtes til den indenlandske Ølproduktion, eller af selve det solgte Øl. Første Gang en saadan Accise paalagdes i en større Maalestok var ved en Forordning af 1621, der dog tilbagekaldtes nogle Aar efter, om end en ubetydelig lignende Afgift vedblev at bestaa. Men under sin sidste Krig havde Christian IV ønsket indført en Sise og »andet paa den hollandske Manér«, og 1646 var han kommen tilbage til Tanken om Konsumtionspenge, begge Gange dog uden Resultat⁶⁰. Nu gjenoptog Frederik III 1649 Planen. Men som almindelig Skat stødte den paa stærk Modstand hos Rigsraadet. Ganske vist var der ikke Tale om at paalægge Adelen den for Forbruget paa dens Gaarde, ligesom den havde været forskaanet for Accisen af 1621, men man frygtede en udbredt Misfornøjelse, og Christen Skeel mindede endog om Masaniellos Oprør 1647 som Følge af den neapolitanske Frugtskat. Man opgav ogsaa den almindelige Konsumtionsafgift og indskrænkede sig til en i August 1650 vedtagen Accise paa Øl og Brændevin, der skulde gjælde i 5 Aar. Denne Gang beskattede man imidlertid ikke Malten, men selve den solgte eller hjemmebryggede eller hjemmebrændte Vare; som Følge heraf indførtes en Række strenge og nøjeseende Kontrolbestemmelser, og selve Afgiften sattes meget højere end 1621, til 10 Sk. pr. Tønde. Som en Slags Erstatning til Bryggerne forbødes Indførsel af Rostockerøl, tillige skulde der øves et omhyggeligt Tilsyn med Forbruget og Accisebetalingen af andre fremmede Drikkevarer. Adelen og Gejstligheden var fritagne for den ny Byrde⁶¹.

Først i Novbr. oplæstes fra Kjøbstædernes Raadhuse Kongens Paabud om Accisen til Flaadens Udrustning og Gjældens Betaling. Rundt om i Byerne fremkaldte den Bekymring og Harmen, men stærkest og betydningsfuldest blev Bevægelsen i Kjøbenhavn⁶². Dagen efter at Paabuddet var kundgjort, samledes en stor Del af Borgerskabet til et Møde, og her satte 139 Mænd

deres Navne under et Indlæg til Borgmestre og Raad. I dette Indlæg betegnedes den nye Accise som et Indgreb i Stadens gamle Privilegier, hvorefter dens Borgere altid skulde være fri for indenlandsk Told, og i Kraft heraf tillige som en Krænkelse af Haandfæstningens Bestemmelser om Overholdelse af Under-saatternes Friheder. Der mindedes om, hvor meget Stadens Indbyggere havde lidt i de sidste Aar, saaledes at det faldt største Parten næsten umuligt at ernære Hustru og Børn; hvis denne Accise fik Gænge, vilde de blive fuldkomne Betlere. Men størst Interesse knytter sig til Slutningssætningerne. Det hed her, at de stoledes paa, at Kongen ikke vilde begjære, at de, som var den ringeste og fattigste Stand, skulde hjælpe til at afdrage al Rigens Gjæld og Last, medens Adelen samt Gejstligheden og kongelige Tjenere, som var de bedrestillede og havde Landets Indtægt og store Formue inde, forskaanedes derfor; thi dette var den største Ulighed og baade for Gud og al Verden uforsvarlig. Men dersom Kongen som Landsens Fader vilde erkjende dem for sine Børn, da vilde de ikke alene lige med Adelen og Gejstligheden samt andre udgive efter deres Formue procentvis, men ogsaa være rede med deres Liv og Blod, naar det begjæredes.

Saa lidet havde altsaa den parlamentariske Tilnærmelse mellem Adel og Borgerstand frugtet. Tvertimod vidnede Klageskriftet om, hvor stærkt Harmen over Uligheden mellem Stænderne var vokset i den sidste Generation. Hvad der var sket 1621, havde ikke fremkaldt nogen offentlig Indsigelse; da det nu gjentoges — ganske vist i en endnu ublidere Form —, blev Følgen et voldsomt Udbrud af den ulmende Forbitrelse. Og Sagen havde ogsaa en anden Side. Det var første Gang, at det var Kjøbenhavn, der gik i Spidsen med Tilkjendegivelse af Borgerstandens Misfornøjelse i Modsætning til Klagerne 1629, der havde haft de jydsk Byer til deres ivrigste Talsmænd. For første Gang siden Grevefejdens Tid kastede Landets Hovedstad sin Mening i den politiske Vægtskaal. Dog fortjener det at lægges Mærke til, at Misfornøjelsen ikke alene var rettet mod Adelen, men ogsaa mod Gejstligheden og mod Bureaukratiet, de kongelige Tjenere. Det var i nogen Samklang hermed, at et andet Indlæg af samme Dag fra Borgerskabet klagede over Indkvarteringen af Hofjunkere, Enspændere, Drabanter, Sol-

dater og andre »Hofburser«. Indlægene var, som sagt, rettede til Borgmestre og Raad med Anmodning om at forebringe Klagerne for Kongen. To Dage efter gjorde ogsaa Magistraten disse Klager til sine; den fremhævede tillige som en Mislighed ved Accisen, at Husværelserne kunde visiteres Dag og Nat af Accisebetjente, som om der var bedrevet Ugjerninger i dem.

I Spidsen for Københavns Magistrat stod dens fire Borgmestre, og af disse var igjen de to ældste, Hans Nickelsen Lundt og Hans Nansen, sikkert de indflydelsesrigeste. Den førstnævnte, en Falstring, men som det synes af halvtysk Oprindelse, var en efter Tidens Forhold særdeles veldannet Mand, der havde studeret ved fremmede Universiteter og gjentagne Gange havde foretaget Rejser i Sydeuropa. Før han kom ind i Hovedstadens Raad, havde han hørt til den kongelige Embedsstand som Sekretær i det tyske Kancelli, men han omfattede Byens Anliggender med stor Interesse. Langt mere egentlig Borger var dog Hans Nansen. Født i Flensborg af en dansk Familie var der i ham en vis sønderjydske Energi. Hvad han havde lært, skyldte han borgerlig Paavirkning og egen Iver. Aldrig havde han som sin ældre Fælle set Kulturens Hovedsteder eller været indenfor Bureaukratiets og Hoffets Rækker; derimod havde han tidligt tumlet sig som Sømand i de nordlige Have og lært Handelen først i Flensborg og senere i København hos den dygtige Købmand Mikkell Vibe. 1621 var han kommen i det islandske Kompagnis Tjeneste, havde foretaget talrige Rejser med dets Skibe og var bleven en Hovedlodhaver i det. 1639 var han bleven Raadmand og 5 Aar senere Borgmester. Han stod nu i sin bedste Manddom. Hans smukke, kraftige Skikkelse mindede om en hollandsk Patriciers, den brede, hvælvede Pande og de dybtliggende Øjne under de buede Bryn vidnede om Energi og Klogskab. Pennen førte han med Lethed, saaledes som han viste det i sin Kosmografi, der blev en søgt Folkebog, og han besad en Veltalenhed, der var egnet til at lede hans Tilhørere til det Maal, han havde sat sig. Til hans politiske Standpunkt før den omhandlede Tid kjendes saa godt som intet; til Ulfeldt synes han nærmest at have staaet i et venskabeligt Forhold; ved et egenhændigt Brev fra Rigshofmesteren fik han i Jan 1649 et aarligt Deputat af Provianthuset som Vederlag for sin Virksomhed som russisk Tolk, ligesom samtidigt Hans

Nickelsen fik et lignende for sin Tjeneste i Kancelliet. Men han maa have været med til Kjøbstædernes Anerkjendelse af Frederik III's Arveret til Norge, og Sandsynligheden taler for, at han i høj Grad har sympatiseret med og vel selv givet sit Bidrag til den aabne Opposition, hvori Kjøbenhavn nu var traadt til Adelsens Privilegier.

Bevægelsen i Kjøbenhavn gjorde et stærkt Indtryk paa Rigsraadet, hvor man overvejede Irettesættelser for den opsætsige Tone, der gik igjennem Klageskrifterne. Magistraten dristede sig ligeoverfor dette ikke til at fortsætte sin Trods; efter en mundtlig Forhandling med Joakim Gersdorf indleverede den en ny Supplik, hvori den bad om Undskyldning for den forrige, men i Realiteten fastholdt den sit Standpunkt: alle Stænders Lighed overfor nye Skattepaalæg. Efter Rigsraadets Beslutning opkaldtes derpaa Hans Nickelsen og Hans Nansen for Kongen, der i Statholderens Nærværelse udtalte, at han med Mishag havde set deres tidligere Klage, men nu modtog deres Undskyldning; førend den paaklagede Forordning havde vist sine Virkninger, kunde han ikke tilbagekalde den, men vilde dog foreløbigt sørge for, at der ingen Husvisitation skulde foregaa, som man med Billighed kunde anke over. Ogsaa med Hensyn til Indkvarteringen lovede han Imødekommenhed. Hvad Kongen her havde udtalt, var i nøje Overensstemmelse med Raadets Ønske. Selv synes han ikke paa nogen Maade at have taget Parti i Sagen⁶³.

Under denne politiske Situation indlededes de store Begivenheder, som gjorde det første Halvaar af 1651 til et epokegjørende Tidspunkt i Frederik III's Historie. Paa forskellige Maader havde Kongen vist sin Misfornøjelse med den bestaaende Tilstand og de bestaaende Magtforhold, og han havde troligt benyttet sig af den mere og mere isolerede Stilling, hvori Ulfeldt og hans Svogre var komne; selv overfor Hannibal Sehested var hans Stemning bleven betydeligt køligere. Men om nogen bestemt planlagt Taktik fra hans Side kunde man endnu næppe tale.

FJERDE AFSNIT.

Hannibal Sehesteds og Korfits Ulfeldts Fald.

Først ud paa Efteraaret 1650, samtidigt med at Hannibal Sehesteds egen Stilling mere og mere blev udsat for Angreb, havde de dertil udsete Rigsraader, Jørgen Seefeld, Joakim Gersdorf og Henrik Rantzau, for Alvor taget fat paa den Undersøgelse af de norske Generalkommissariatsregnskaber, som Kongen havde givet sit Minde til Aaret i Forvejen. Hvorledes man i dette Øjeblik har stillet sig til den nuværende myndige Rentemester Peder Vibe, der tidligere havde været norsk Generalkommissar, er ikke klart; hele Undersøgelsen vendte sig foreløbigt mod hans forhenværende Fælle Niels Lange til Fritsø, der i Begyndelsen søgte at skyde sig ind under, at Rentemestrene allerede tidligere havde gennemgaaet hans Regnskaber. Da denne Udflugt viste sig frugtesløs, var det, at han, opkaldt for Kongen og Rigsraaderne, erklærede, at det ikke var hans Sag at svare til de Mangler, der foreholdtes ham, thi han havde kun adlydt dens Ordre, som han var pligtig at parere; særligt var alle Afregninger, Ruller og Dokumenter vedrørende de hvervede Tropper leverede ham fra Akerhus' Skriverstue, og han havde ikke understaaet sig at kritisere dem. Denne Udtalelse blev øjensynligt greben med Begjærlighed; det forlangtes, at han skulde give den skriftlig fra sig, og efter paa forskjellig Maade forgjæves at have søgt at slippe herfor, underskrev han 23. Jan. 1651 en Erklæring, der gik ud paa, at han ikke tvivlede paa, at Hannibal Sehested vilde svare til alle Dokumenter angaaende de gevorbne Folks Fordringer⁶⁴. Hermed undergik Sagen angaaende de norske Regnskaber den afgjørende Vending. Den rimeligvis ogsaa blot kunstige Skranke, hvormed Statholderen gjentagne Gange havde søgt at omgjærde sig ved at faa Ansvar for den finansielle Styrelse lagt over paa Generalkommissariatet, var gennembrudt. Han stod selv for Skud. Det blev efter Sigende forbudt ham at komme til Hove, og den 26. Marts afgav de tilforordnede Rigsraader en foreløbig Beretning til Kongen om Krigsregnskaberne⁶⁵. Den gjorde gjældende,

at disse saa vel paa Indtægts- som paa Udgiftssiden var i den største Forvirring, Bilagene til Dels falske, de samme Udgifter opførte flere Gange under forskellige Poster, Kongen forfordelt paa mange Maader, især ved Beregningerne af de til de hvervede Tropper leverede Vaaben og ved at Selius Marselis havde faaet sine Leverancer altfor dyrt betalte. Men allerede en Maaned tidligere var der sendt to adelige Kommissarier, Sten Bille og Niels Krabbe, til hvilke senere føjedes Jørgen Bjelke, til Norge for at foretage en Undersøgelse af hele Hannibal Sehesteds Embedsførelse. Undersøgelsen varede adskillige Maaneder og havde en meget omfattende Karakter. Der optoges Forhør i Kjøbstæderne og paa Landet, over Officerer, Fogeder og Bønder. Betegnende for Forskjellen mellem de norske og danske Forhold og for de norske Bønders langt friere Kaar er den Maade, hvorpaa Kommissarierne stævnedes 12 Mænd af hvert Sogn til at svare paa stillede Spørgsmaal om deres Pligter og til at fremsætte Klager over Embedsmændene. Undersøgelsen gik væsentligst ud paa at konstatere de afkrævede Skatters Størrelse, Officerernes Tjenestetid, Fogedernes Fordringer og Bøndernes Ydelser. Der fremkom mange Klager fra Bøndernes Side, især over Fogeder og Sorenskrivere, men ogsaa, og det med stor Bitterhed, over Niels Lange som Lensmand i Brunla Len for hans Udsugelser og Uretfærdighed; direkte mod Hannibal Sehested synes derimod kun faa Angreb at være rettede. Langt vigtigere i denne Henseende var det dog, at det viste sig, at der af 7 Fogderier i Akershus Len i Aarene 1642—51 var oppebaaret af Bønderne over 90,000 Rdl. i Skatter, som der ikke forelaa Regnskab for⁶⁶.

Imidlertid havde Regeringen ikke oppebiet Afslutningen af Kommissariernes Undersøgelser⁶⁷. Den 4. April oplæstes baade for Niels Lange og for Hannibal Sehested i deres Boliger i Kjøbenhavn kongelige Stævninger til at møde for Herredagen den 26 Maj; den mod Sehested angav som Grund de Misligheder, der fandtes saa vel i Krigsregnskaberne som i hans »Administration, Inspektion og Direktion« i Norge i Egenskab af Statholder og General. Hans Skæbne var dog endnu langt fra endeligt afgjort. Kongen selv synes at have følt Situationen som en personligt vanskelig. Netop nu trak det op til den alvorligste Konflikt med Korfits Ulfeldt. Stod Valget for ham, hvem af disse

to han fortrinsvis maatte ønske at kaste til Jorden, kunde der ingen Tvivl herske. Ulfeldt var hans fødte og svorne Modstander, Repræsentanten for al den Trods, som det danske Aristokrati sad inde med, Sehesteds hele Tankegang var derimod trods hans Selviskhed i Bund og Grund monarkisk, hans Bestræbelser for at hævde Norge en vis Selvstændighed i god Samklang med Kongens Ønsker⁶⁸. Men paa den anden Side viste de Beretninger, der indløb, hans Adfærd i et saa graverende Lys, at Skaansel syntes en Umulighed, og lykkedes det paa én Gang at rokke ved Adelens to mest fremragende Mænd, vilde Kongemagtens Anseelse pludseligt stige mange Grader. Frederik III's Adfærd i den følgende Tid bærer Spor af den ved disse forskellige Betragtninger hidførte Vaklen. Da Herredagen aabnedes, havde den øverste Sekretær i Kancelliet Otte Krag, til hvem Sehested tidligere havde set hen som en af sine faa Venner ved Hove, efter kongelig Fuldmagt sit Indlæg færdigt imod ham. Det lød paa, at da Kongen ansaa det for klarligt bevist, at han i mange Maader havde forset sig mod den Ed, han havde svoret Kongen og Riget, og tilføjet Kronen den største Skade, saa begjærede han, at han ved Lov og Ret skulde dømmes til at erstatte denne Skade og desuden lide og undgjælde som Kongens og Kronens utro Mand. Men baade før og efter at dette Indlæg var gjort færdigt, havde Kongen opsat Skrivelser til Rigsraadet, der gik ud paa, at man burde se at komme til en mindelig Afgjørelse af Sagen, og det er ikke sikkert, at Indlægget er blevet forelagt for Retten. I Rigsraadet synes Sagen først at være kommen til Forhandling den 13. Juni; der rejste sig Stemmer mod at raade Kongen til Forsoning, førend Statholderen selv havde tilstaaet sin Brøde, idet man frygtede for, at det ellers i Fremtiden skulde hedde, at man havde gjort ham Uret. Netop i disse Dage afgav vistnok ogsaa de fra Norge hjemvendte Kommissarier deres Beretning, og det var vel under Indtryk af den saaledes overhængende Fare, at Hannibal Sehested med ét pludseligt knækkede sammen. Den 18. Juni indløb der fra ham til Rigsraadet en Skrivelse, hvori den forhen saa stolte Mand tilstod at have begaaet Misligheder og Forseelser i sin Administration og bad om Tilgivelse derfor; samtidigt tilbød han at opgive sit Embede og sit Len i Norge og at give Afkald paa det til ham udlagte Krongods og paa sin Fordring for to

Orlogsskibe, han havde ladet bygge; for øvrigt indstillede han Sagen til Rigsraadets Mægling.

Dette Tilbud blev grebet af Raadet; hans Fjender indenfor dette var tilfredsstillede, og næppe nogen af Adelen ønskede en af deres Standsfæller en større Ydmygelse. Et Forslag blev affattet, som foruden hans eget Tilbud vel indeholdt en Forpligtelse for ham til ikke at forlade Landet, men tillige en Anmodning til Kongen om, at han maatte faa et nyt Len. Forslaget blev overbragt ham i hans Bolig af Kansleren og underskrevet af ham. Saaledes syntes Sagen afgjort. Da brød en anden Indflydelse igjennem, gjorde det halvt sluttede Forlig til intet og afnødte Sehested en endnu langt haardere Afbigt. Hvem var Ophavsmanden hertil? Intet sikkert vides herom. Kongen personlig kan det ikke have været, men i hans Omgivelser maa dog de ledende Kræfter søges, og herved vinder det samtidige Rygte Sandsynlighed, som gav den sønderborgske Hertug Ernst Gunther Hovedskylden. For hans Indflydelse ved Hoffet taler forskellige Omstændigheder, og det paastodes, at der havde bestaaet et Kjærlighedsforhold mellem Hannibal Sehested og Hertuginde Augusta af Glucksborg, som Hertugen lige havde ægtet⁶⁹. I de nærmest følgende Dage blev der forelagt Sehested et Udkast til en Forpligtelse, der var endnu mere ydmygende og endnu mere økonomisk ødelæggende end den, han havde fundet sig i. Ved en Bønsskrivelse og en vidtløftig Redegjørelse for den Ruin, der vilde aabne sig for ham, hans Hustru og Børn, hvis han blev nødt til at gaa ind paa de forlangte Vilkaar, opnaaede han dog kun nogle mindre Ændringer. Den 24. Juni underskrev han en Revers, hvori han foruden at begjære Afsked fra sine Embeder som Rigsraad og Statholder forpligtede sig til at afstaa til Kongen og Kronen alt hvad Gods han ejede i Norge, af hvad Navn det nævnes kunde, og hvad der endnu skyldtes ham for de to af ham leverede Orlogsskibe; han lovede endvidere, omend i noget forbeholdne Udtryk, at betale Officerer og Garnisoner, hvad der tilkom dem til 1. Maj 1651 af de dertil deputerede Skatter; dog reserverede han sig sin Ret overfor Kommissarierne med Hensyn til det sidste Punkt. Det kan for øvrigt bemærkes, at kort efter udstedte Niels Lange ogsaa en Revers, hvorved han opgav sit Len Brunla og Numedalen og afstod alle sine Ejendomme i Norge, for saa

vidt som han havde erhvervet dem fra Kronen siden 1640 og fra private siden 1. Jan. 1644⁷⁰

Et i det enkelte gaaende Bevis for Hannibal Sehesteds Skyld kan ikke føres. Den af de til Norge sendte Kommissarier afgivne Beretning findes næppe mere, og det er meget tvivlsomt, om de tilforordnede Rigsraader nogensinde endeligt har afsluttet den begyndte Regnskabsundersøgelse, som dog vides at have været fortsat adskilligt længere end Juni 1651⁷¹. Allerede derved bliver det umuligt at kontrollere, hvad han og hvad Niels Lange har tilegnet sig ved Underslæb. Men mest graverende er de ovenfor anførte Beskyldninger med Hensyn til opkrævede og ikke til Indtægt førte Skatter, og det maa i denne Henseende bemærkes, at Sehested selv i en Redegjørelse for sine Indtægter og Formue udtaler: »dersom jeg af Skatterne, som har været deputerede til Garnisonerne og Officererne, befindes at have oppebaaret noget til min egen Nytte, da er jeg pligtig saadant at erstatte«⁷². Hovedbeviset imod ham ligger dog i hans egen almindelige Tilstaaelse af sin Forseelse og i de umaadelige Ofre, han bragte for at afbede den; ikke alene havde han stemplet sig selv som en Bedrager, men Værdien af det Gods, som Kronen kunde indkassere, beløb sig, efter hans egen Opgivelse, til over 226,000 Rdl, hans private Gods nemlig til over 131,000 Rdl., det til ham udlagte Krongods til over 95,000 Rdl

Frederik III havde solgt sin Tilgivelse og stadfæstede den ved et den 25 Juni udstedt Gjenbrev, hvori Sehesteds Forseelser erklæredes for at være ham efterladte

Jævnside med disse Tildragelser var gaaet hin berygtede Række Skandaler, der endte med, at Korfits Ulfeldt som Flygtning forlod Danmark⁷³

Den i Sommeren 1650 mod Røgshofmesteren indledede Regnskabsundersøgelse var foreløbigt ikke bleven greben an med stor Kraft. Desto mere havde hans Modstandere benyttet hans vedblivende Fraværelse fra Hoffet til at undergrave hans Stilling i Kongens Gemakker taltes uforbeholdent om hans Fald som det Maal, der skulde tilstræbes. Næppe har det dog været hans Uvenner imellem den danske Adel, der var de ivrigste; sandsynligvis har de tyske Hofmænd puffet stærkest til Vognen. Uden Tvivl har man ogsaa søgt at hidse Dronningens Vrede og Skinsyge mod Leonora Christina og benyttet hendes Magt over

Kongen. Under disse Forhold var det, at en Mand, der tidligere havde spillet en ganske underordnet politisk Rolle, ansaa Øjeblikket for gunstigt til at forsøge paa at svinge sig til Vejrs. Denne Mand var Oberstlieutenant Jørgen Walter, en Holstener af tarvelig Herkomst, der havde gjort sig fortjent i den sidste Krig som Kommandant i det belejrede Rendsborg, og som rimeligvis ved gode Protektioner derefter havde faaet skjænket et Gods i sit Fødeland og Løfte om en aarlig Pension paa 1000 Rdl., ja endog 1649 var bleven ophøjet i Adelsstanden. Skjønt raa og brutal, havde han opnaaet en vis Anseelse ved Frederik III's Hof og især en ikke ringe Yndest hos Dronningen. Han havde foræret hende en Slæde og saas til almindelig Forundring at kjøre omkring med hende i Hovedstaden ved Vintertid; Rygtet fortalte, at han ved Aftentid hemmeligt blev hentet til hende paa Slottet. Af mægtige Mænd synes han at have staaet i nærmest Forbindelse med sin Landsmand Christian Rantzau⁷⁴. Der hviler et uigjennemtrængeligt Slør over, om han har haft nogen fortrolig i den Nederdrægtighed, han udtænkte for at naa højere op; Sandsynligheden taler dog for, at Ansvaret maa lægges paa ham selv alene i Forening med hans Redskab. Til dette havde han udset sin Mætresse, Dina Vinhofvers, ligesom han selv af tysk Oprindelse, men født i Kjøbenhavn, hvor hun paa ny havde taget Ophold efter sin holstenske Mands Død og levede dels af at gumme og perse Silketøj dels ved Underhold af sine Elskere, thi, som det diskret hed i Skriftet om hendes Proces, »for sin Skabnings Skyld var hun af adskillige ikke ilde lidt eller anset«. I Kraft af sin Magt over hende — hun var netop frugtsommelig ved ham — og ved at fortælle hende om, hvor gjerne Hoffet saa Røgshofmesteren styrtet, fik Walter denne Kvinde til at vedkjende sig den Løgn, at hun stod i Forhold til Ulfeldt og skjult i Sengen hos ham havde været Vidne til en Samtale mellem ham og Leonora Christina, der drejede sig om at myrde Kongen ved Gift.

Det var i de sidste Dage af Decbr. 1650, at Walter berettede Kongen denne Løgn. Faa Dage efter blev Dina selv ført op paa Slottet og gjentog i Kongens, Christian Thomesen Sehesteds og Joakim Gersdorfs Nærværelse, hvad Walter havde sagt. Hun lod sig ikke skræmme ved, at det foreholdtes hende, at hendes Beskyldninger, hvis de ikke kunde bevises, kunde koste

hende Livet; tvertimod forøgede hun dem baade da selv og i den nærmest følgende Tid igjennem Walter; hun paastod saaledes, at Ulfeldt var Fader til det Barn, hun skulde føde, og at hun kunde paavise det Sted, hvor den omtalte Gift gjemtes i hans Gaard. Meddelelserne fremkaldte en ligefrem vild Skræk hos dem, der indviedes i dem, og især hos Kongehuset, en Skræk, der i og for sig er det bedste Vidnesbyrd til Fordel for Kongens og Dronningens Uvidenhed om Intriguens sande Beskaffenhed. Under Indtrykket af denne Skræk steg Tilliden til Walter; den 22. Febr. udnævntes han til Oberst og kongelig Raad. Men et Bevis paa den Hemmelighedsfuldhed, man vidste at bevare, var, at intet Rygte om det passerede trængte ud til Ulfeldt eller hans Venner. Da var det, at Sagen pludseligt indtraadte i et nyt Stadium. Den 24. eller 25. Febr. om Aftenen gik Dina ind i Ulfeldts Gaard, opnaaede at faa Leonora Christina i Tale og gav hende en forblommet Meddelelse om, at hendes Mands Skriver Mikkel Langemack var dem utro, og at der truede deres Hus en Fare. Endnu samme Aften gik hun til Familjens Sjælesorger og Ven, Præsten ved St Petri tyske Kirke, Magister Simon Hennings, og opfordrede ham til uopholdeligt at underrette Ulfeldt og Leonora Christina om, at nogle Personer, der havde faaet Nøglen til en Bagport, ved Nattetid agtede at myrde dem begge. I den følgende Tid kom Dina hyppigt baade til Leonora Christina og til Præsten, føjede forskjellige Enkeltheder til hvad hun allerede havde sagt, og angav selve Walter som en af dem, der vilde tage Livet af dem. Ogsaa denne Episodes virkelige Karakter er i Bund og Grund gaadefuldt. Det er muligt, at Dina, skinsyg paa Walter og reven ind i et Væv af Løgn, selv har opfundet dette nye Falsum for at skade sin tidligere Raadgiver; men umuligt er det paa den anden Side ikke, at det hele var anlagt for at skaffe hende Adgang til Ulfeldts Hus og derved Lejlighed til at faa Oplysninger, som kunde støtte hendes Angivelser i Giftsagen. Og endeligt kan heller ikke den Formodning helt afvises, at hvad her skete, simpelt hen var en Fælde, der med beraad Hu lagdes af Walter selv for Ulfeldt, idet der skulde opnaas, at han forløb sig med Beskyldninger, der kunde komme ham dyrt til at staa.

Rigshofmesterens vistnok i Forvejen nervøse og irritable Sind blev ogsaa saa stærkt rystet ved Dinas Meddelelser, at han traf ligefremme Forsvarsforanstaltninger i sit Hus; han lod sine Folk holde Vagt i Haven, lagde Fodangler for Muren, anbragte 12 ladte Bøsser i sin Sal og vaagede selv den halve Nat med sin Ven Lægen Sperling. Men da den opslidende Spænding havde varet i adskillige Uger, besluttede han endeligt den 12. April at henvende sig ved to af sine nærmeste Slægtninge til Kansleren med Anmodning om at formaa Kongen til at tage ham under sin Beskærmelse og anstille Undersøgelse om det paatænkte Mord; han erklærede endnu ikke at ville beskyldte nogen bestemt, men ytrede dog, at det antoges, at Walter vidste Besked derom. I de paafølgende Dage fandt der nu en Forhandling Sted ved Mellemmænd mellem Kongen og Ulfeldt. Denne forløb sig i Begyndelsen ved at sigte Kongens Tjenere for Mordplaner, og det var forgjæves, at han, indscende det farlige heri, søgte at komme tilbage derfra. Paa sin Side tilbød Kongen ham at bevogte hans Hus ved sine Drabanter eller Hofjunkere, et Tilbud, som Ulfeldt afslog. Det var under denne Situation, at Kongen pludseligt forandrede den Holdning, han hidtil havde indtaget, og gav Giftsagen til Pris for Offentligheden. Den 13. April blev Dina anholdt og hensat i et Kammer paa Slottet; forskrækket over hvad hun paa saa forskellige Maader havde indladt sig paa, havde hun Dagen i Forvejen taget Gift, men det lykkedes at modarbejde Virkningerne deraf, og den 14. afholdtes der et Forhør over hende, hvor hun fastholdt Beskyldningerne om Giften, men benægtede at have talt om Overfaldet paa Ulfeldt. Endnu samme Dag fik Ulfeldt Ordre af Kongen til ikke at forlade Kjøbenhavn. Ikke uden Grund opfattede han denne Ordre som et Slags Arrestdekret, men hans Protest imod den som stridende mod hans ved Haandfæstningen sikrede adelige Rettigheder faldt frugtesløst til Jorden. Hans Harme øgedes naturligvis, da han omtrent samtidigt ad privat Vej og nogle Dage senere officielt blev gjort bekendt med Dinas Beskyldninger mod ham selv; han maatte jo baade være opbragt og urolig ved denne Løgn og forbitret over, at man saa længe havde holdt den hemmelig for ham. Imidlertid fik ogsaa Walter Tilhold om at blive i Byen, og det blev ham forbudt at vise sig ved Hoffet; men der falder et underligt Skær over den ligelige Behandling,

der saaledes tilsyneladende anvendtes mod de to Hovedparter i Sagen, naar man véd — hvad der dog maa være holdt fuldstændigt hemmeligt —, at der den 17. April gennem det tyske Kancelli udfærdigedes et Brev, hvorved Kongen tog Walter under sin specielle Protektion og Beskærmelse mod al Vold og fjendtligt Overfald, fordi han »paa Grund af hans mod Kongen ydede tro Tjenester blev forfulgt og haardt angreben med Trusler af en Del Folk«⁷⁵.

Kongens Beslutninger var tagne under Trykket af en stadigt voksende Skræk. Jo oftere Dina gjentog sine Paastande, jo mere troede man paa dem. I et Brev af 1. Maj til sin Broder Hertug Christian Ludvig af Brunsvig ytrede Dronningen, at Kvinden var »bestandig« i sine Udtalelser, og hun endte Skrivelsen med følgende betegnende Linjer: »Undskyld det usammenhængende, jeg har Hast og mit Hoved er saa fuldt af Tanker paa Grund af den forhaandenværende Uro, at jeg ikke selv véd, hvad jeg har skrevet«⁷⁶. Regeringen undsaa sig ikke for at sprede Uhyggen og Rædslen over Byen ved fra alle Prædikestolene Søndag paa Søndag at lade holde Bøn om, at Gud vilde oplyse Sandheden i en vanskelig og meget mørk Sag, hvis Lige aldrig tilforn i Danmark var hørt. Men hvad man i Virkeligheden frygtede var, at Misfornøjelsen hos Ulfeldt og hans Tilhængere skulde slaa ud i aabenbare Tumulter eller oprørske Forsøg. Der gik Rygter om illoyale Udtalelser af Adelsmænd, som stod det ulfeldtske Hus nær, og en af de slesvigholstenske Hertuger havde i et Brev til Christian Rantzau netop kort i Forvejen berettet, at Valdemar Christian, der opholdt sig i Tyskland, vilde gaa i engelsk Tjeneste for at tiltvinge sig Opfyldelsen af sine Fordringer i Danmark⁷⁷. Vagterne paa Slottet blev forstærkede, Kanoner blev kjørte op, og Slotsportene holdtes lukkede. At der ikke var Tale om Spilfægteri, men om en virkelig Frygt, viser de hemmelige Overvejelser, der den 20. April holdtes paa Breitenburg i Holsten af Kongens mest betroede slesvigholstenske Raader⁷⁸. Igennem Theodor Lente havde Frederik III gjen- tagne Gange opfordret Statholderen Christian Rantzau til at træffe Forsvarsforanstaltninger i Hertugdømmerne og til selv at komme til Kjøbenhavn for at staa bi med Raad og Daad. Forhandlingerne paa Statholderens Slot drejede sig nu om, hvorvidt han turde følge denne Befaling og forlade Hertugdømmerne i

den farlige Situation. Men Raaderne var enige om, at han burde gjøre det; hans Indflydelse og Forbindelser i Kongeriget var saa betydelige, at han let dér vilde kunne komme til Kundskab om Urostifternes Planer; Hertugdømmerne vilde kunne sikres ved Garnisoner og Borgervagter, og Kaj v. Ahlefeldt vilde kunne styre dem med Dygtighed. Særlig Opmærksomhed burde man have henvendt paa Valdemar Christian; hvis han vilde rejse igjennem Landet og udlød sig med Trusler, burde han anholdes, og det samme burde ske med Korfits Ulfeldt, hvis han flygtede fra Danmark; for Grev Pentz mente man derimod ikke at behøve at frygte; han havde vel i sin Velstandsperiode været en meget forstandig, men aldrig nogen resolut Mand, nu var han uden Midler og Kredit. For at forebygge, at Sagerne stilledes i et falsk Lys, besluttede man endvidere fra Hamburg af at sprede Kjendskab om det passerede rundt om i Udlandet⁷⁹.

Men den Skræk, der saaledes vitterligt havde betaget Kongeparret og dets fortrolige, forhindrede dog ikke, at Sagens videre Udvikling fra de styrendes Side blev greben an med en ikke ringe Koldblodighed og tillige med et vist Haab om, at den maatte kunne tjene til at fremme det Ønske, man stærkere og stærkere nærrede om Ulfeldts Fald. Naar Kongen havde givet sit Samtykke til, at Dinas Angivelse kom offentligt frem, og naar dette nødvendigvis maatte have til Følge, at han gik ind paa Ulfeldts Forlangende om at maatte stævne hende for Retten, og Walter saa tillige stævnedes Ulfeldt for falske Beskyldninger, da var der i Processernes Gang skabt et Afløb for muligt paa-tænkte voldelige Forsøg. Og hertil kom vistnok en anden Betragtning. Thi det var uden Tvivl af gode kjøbenhavnske Kilder, at Kansleren Dietrich Reinkingk øste, naar han i Maj Maaned fra Gluckstadt i et Brev til Dronningens sørnævnte Broder Christian Ludvig lagde Situationens Hovedtyngdepunkt deri, at hvis Ulfeldt ikke kunde bevise sine Beskyldninger mod Walter, saa vilde han efter den i dansk Lov hjemlede Gjengjældelsesret (jus talionis) selv fortjene den samme Straf som Walter, dersom Beskyldningerne havde været sande⁸⁰. Her synes man altsaa at have set en Udvej til at fælde Ulfeldt paa rent juridisk Maade.

Saa vidt kom det dog ikke. Hvad Forhaabninger man maatte have næret i denne Retning blev gjort til Skamme. Retssagernes Forløb blev nærmest en Sejr for Ulfeldt. Han havde stævnet Dina for hendes Værneting, Kjøbenhavns Byting, og ved de her afhørte Vidner bevistes det usandfærdige i hendes Angivelser om Giftsagen. Processen, der førtes offentligt foran Raadhuset paa Gammeltorv, endte den 28. Maj med Ulfeldts og Leonora Christinas Frikjendelse for Dinas Beskyldninger og med Anerkjendelse af deres Ret til at tiltale hende paa Livet for falsk Klage ved de højere Instanser⁸¹. Derpaa indstævnedes Ulfeldt hende for Kjøbenhavns Raadstueret, der den 12. Juni dømte hende til at straffes paa sin Hals, men henviste Ulfeldts Forlangende om, at hun skulde tvinges til at aabenbare, hvem der stod bag ved hende som Medvidere og Tilskyndere, til højere Myndigheder. Denne Dom blev af begge Parter appelleret til Herredagen, henholdsvis til Stadfæstelse og Skærpelse og til Kassation. For Herredagen var tillige indstævnet forskellige Bisøgsmaal, af hvilke det vigtigste var Walters Anklage mod Ulfeldt for at have tillagt ham Mordplaner mod sig selv. Forhandlingerne aabnedes i de sidste Dage af Juni. Ulfeldt og Leonora Christina mødte i Retten omgivne af et talrigt Følge af deres Frænder og Tjenere; dog maatte han finde sig i den Forhaanelse, at Dina under Oplæsningen af Sagens Akter slog ham paa Skulderen og udbrød: Du est min Barnefader. Det varede dog ikke længe, inden hun opgav sin udfordrende Holdning; kort efter tilstod hun endog baade ved Forhør i Retten og i Fængslet, at hun havde løjet Ulfeldt paa, og at Walter var Barnefaderen og den, der havde raadet hende til at fremsætte Løgnen⁸². Voteringen af Rigsraaderne fandt Sted den 1. Juli⁸³. Christian Thomesen Sehested stemte først og udtalte sig for Godkjendelsen af Raadstuerettens Dom med Hensyn til Mellemværendet mellem Ulfeldt og Dina. Angaaende Walter lød hans Votum paa, at da han af Dina var overtydet om at have været Begyndelsen til Sagen, men ej nu kunde dømmes herfor (uden Tvivl fordi han ikke var stævnet), da skulde han dømmes til at blive til Stede og afbejse, hvad der var ham tillagt, saa som Ulfeldt havde gjort det, og staa derfor til Rette og lide som vedbør, »efterdi ham findes Faut udi mange Maader«. Til hans Votum sluttede sig det overvejende Flertal, nemlig 18 Rigsraader.

Særligt voterede Jørgen Brahe, der lagde Vægt paa den falske Beskyldning for Paterniteten, Gersdorf, der i det væsentlige sluttede sig til Sehested, men fremhævede en juridisk Fejl ved Raadstuerettens Kjendelse, Christen Skeel, der stemte for, at Dinas Tunge skulde skæres ud af hendes Hals, og endeligt Oluf Parsberg, der vilde have hendes Uforsømmethed ved at slaa Røgshofmesteren straffet med Tabet af hendes Haand⁸⁴. Dommen i Dinas Sag bragtes i sin endelige Form den 3. Juli; den fulgte for saa vidt Flertallets Vota, som den paa Grundlag af, at hun havde bekendt at være tilskyndet til sin Løgn af Jørgen Walter, dømte hende fra Livet. Men der fandtes i den intet om, at Walter burde staa til Rette for denne Sag og derfor blive til Stede Aarsagen til, at denne Passus var udeladt i denne Forbindelse, er ikke klar; muligvis laa det dog deri, at Ulfeldt i Mellemtiden mellem Voteringen og den endelige Redaktion havde afslaaet en Opfordring til at rejse Sag mod Walter, uden Tvivl fordi han frygtede for at udsætte sig for det, som Reinkingk paa anden Maade havde tiltænkt ham, at dømmes for ubeviste Beskyldninger. Derimod fandtes det omtalte Paabud til Walter om at blive til Stede i den anden, samme Dag afsagte Dom i Sagen om Mordplanerne, hvori for øvrigt begge Parter frikjendtes.

For om muligt at fremtvinge yderligere Oplysninger om hendes Medvidere forlangte Ulfeldt efter Dommen Tortur anvendt mod Dina. Hans Forlangende blev opfyldt, men Torturen bragte intet nyt frem. I de sidste Par Dage vendte hun endog, vel i Haab om Benaadning, atter tilbage til sine tidligere Paa-stande om Ulfeldts Skyld. Endeligt den 11. Juli om Morgenen fandt Henrettelsen Sted paa Slotspladsen; endnu paa Retterstedet vinkede hun ad Ulfeldts Haandskriver, der overværede Henrettelsen, og sagde: Din Herre og Magister Simon skal jeg klage over for Guds Dom. Hendes Krop og Hoved blev paa en Sluffe ført udenfor Staden, Hovedet naglet til en høj Pæl ved Vejen og Kroppen begravet under Pælen. 10 Dage efter stævnedes Kongen Walter for at have berettet ham Dinas Angivelser mod Ulfeldt. Her skete det mærkelige, at de samme Rigsraader med Kansleren i Spidsen, der kort i Forvejen havde voteret for, at Walter var skyldig som Ophavsmand til Dinas Løgn, nu erklærede, at intet grundigt var bevist herom, og at han ingen Uret havde begaaet ved at anbringe den viertøe Sag.

som hun havde betroet ham. Kun den Omstændighed, at han for at skade Rigshofmesteren havde fremstillet Dina som en ærbar Kvinde, medens han dog af egen Erfaring vidste om hendes Liv, regnedes ham til Last. Og til nogen Dom over ham vovede Raaderne sig ikke frem; de nøjedes med at opfordre Kongen til at landsforvise ham, hvad ogsaa umiddelbart efter skete⁸⁵.

Det tjener til nogen Undskyldning for Omslaget i Rigsraadernes Holdning, at der i Mellemtiden var indtruffet en i høj Grad uventet Begivenhed. Den 14. Juli om Aftenen havde Ulfeldt og Leonora Christina i al Hemmelighed forladt Kjøbenhavn. De var kjørt til Hørsholm og derfra videre nordpaa, uden om Helsingør til Hammermøllen, en halv Mils Vej fra Byen, hvor de var gaaede om Bord paa en Galliot, som Ulfeldt allerede i nogen Tid havde haft liggende her. Den stak umiddelbart efter til Søs og førte dem til Holland. Deres Udlændigheds Dage var begyndte

Flugten var ikke i og for sig Følgen af en pludselig Beslutning. Tanken derom havde vistnok længe ikke været Ægteparret fremmed, og adskilligt tyder paa, at Ulfeldt i den Anledning virkeligt, som han beskyldtes for, havde anbragt sine Penge i fremmede Banker⁸⁶. Men naar den nu iværksattes, netop da han stod omtrent som Sejrrherre i den haarde Kamp paa Livet, der havde fyldt de sidste Maaneder, og fritagen, som han var bleven det, af Kongen for de Baand, der var lagte paa hans Frihed, saa har Grunden været Frygten for nye Angreb. Sperling fortæller ogsaa, at der var blevet meddelt ham Rygter om en paatænkt ny Arrest. Vist er det, at Kongen den 13. Juli havde underskrevet en Række Anklagepunkter mod Ulfeldt og forlangt Rigsraadets Betænkning over hvad der skulde gøres. Anklagepunkterne drejede sig ikke om opspundne Løgne, men om Ulfeldts virkeligt saarbare Sider, hans egenmægtige Embedsførelse og hans Forbindelser med Leverandører, der havde beriget sig paa Statens Bekostning; med den Dina-Walterske Sag var kun en Berøring, i den fornyede Klage over Beskyldningerne mod Kongens Tjenere, der kunde kaste Mistanke over Kongen selv. Først den 15. Juli blev Kongens Proposition oplæst i Rigsraadet, men Ulfeldt kjendte den forinden og maa ikke have dristet sig til at staa Ansigt til Ansigt med en ny Undersøgelse. Derfor

søgte han bort til Steder, hvor Kongens Arm ikke kunde naa ham, — og hvorfra Hævnens kunde aabne sig for ham⁸⁷.

Fuldt saa megen Interesse som til Ulfeldts Flugt knytter sig imidlertid til Kongens Holdning. Det tør fastslaas, at han har staaet fuldstændigt udenfor det Væv af Løgn, som skyldtes Walter og Dina. Han har en Tid endog troet paa Sandheden deraf, tilbøjelig som han var til at tiltænke Ulfeldt alt ondt. Men da Falskheden og Bedrageriet kom for Dagen, sporer vi intet til en oprigtig Indignation mod Anstifterne; Ulfeldt havde Ret i sin Harmen over, at intet alvorligt skete for at trænge til Bunds i Sagen. Den fremherskende Følelse var en Forening af Befrielse fra Frygten for Giftblanderier og Skuffelse over, at man ved Retssagernes Afslutning ikke var rykket Ulfeldts Fald et Hænfjed nærmere. Da var det, at Kongen greb til andre Midler for at rette et afgjørende Stød mod den nu mere end nogensinde forhadte Minister, idet han vendte tilbage til den Regnskabsundersøgelse, som han, maaske fordi den i sine kompromitterende Følger kunde strække sig for vidt, en lang Tid havde holdt inde med.

Ved Midsommertid 1651 var der saaledes foregaaet en Omvæltning af den mest indgribende Art indenfor den danske Regering. Det saakaldte Svogerskab, denne Levning fra Christian IV's Dage, hvis Magt endnu havde stemplet Frederik III's første Tid, var styrtet. Hannibal Sehested havde mistet sit Embede og sine Godser, Korfits Ulfeldt var gaaet i Landflygtighed, Ebbe Ulfeldt havde mistet sit Len, Christian Pentz blev berøvet Flensborg Amt og flyttede, knust paa Legeme og Sjæl, til sin Privatbolig i Gluckstadt, hvor han snart efter døde, Valdemar Christian opholdt sig i Udlandet⁸⁸. Partiets Fald skyldtes en Kombination af dets Isolereethed indenfor Adelen og Kongens Indgriben. Men hvad der var sket, betød mere end et Partis Fald. Det betød en Lettelse for Hoffet og Kongehuset, en Forbedring af dets Stilling overfor hele Aristokratiet og dets Repræsentanter. Thi den Situation, under hvilken Angrebene paa Statens mægtigste Mænd var begyndt, havde forandret sig

betydeligt. Det Bifald, hvormed den største Del af Adelen og et Flertal indenfor Rigsraadet havde hilset de første Stød mod de misundte og forhadte Svogre, lød ikke mere. Sehesteds Skæbne var bleven haardere, end hans Modstandere i Raadet havde tænkt sig, og kun ugjerne gik Raadet med til den Anklage, som Kongen den 13. Juli rejste mod Righofmesteren⁸⁹. Det havde en berettiget Følelse af, at Striden indenfor dets Midte tjente andres Interesser og blev udnyttet af Hoffets til Dels borgerlig fødte, til Dels fremmede Yndlinge. Ulfeldt havde rimeligvis kunnet regne paa Gjenklang hos sine Tilhørere, naar han under en af de med de store Sager forbundne Bisøgsmaal for Herredagen havde udbrudt om sine Fjender: »Se, de er alle Tyskere«⁹⁰. Ikke heller havde det undladt at gjøre Indtryk, naar han allerede i Maj Maaned i en Skrivelse til Rigsraaderne havde mindet dem om, at falske Beskyldninger ogsaa kunde ramme dem⁹¹. Rygtet gik endog, at Anders Bille, Hannibal Sehesteds og Ulfeldts egen gamle Fjende, skulde sagsøges, ikke at tale om Ove Gjedde, hvis Regnskaber var i Uorden⁹². I den foreløbige Kjendelse, som var affattet indenfor Raadet i Dinas Sag, havde det heddret, at hendes Angivelser var til »den ganske Adelsstands Beskæmmelse«. Næppe tilfældigt var dette Udtryk udeladt i den endelige Redaktion af Dommen. Andre Hensyn end til Adelsstandens Ære havde været afgjørende. Indenfor Rigsraad og Ridderskab herskede en Følelse af Utryghed, der bundede i Bevidstheden om, at trods alle de Baand, som man havde snøret ved Haandfæstningen 1648, var Kongedømmet dog en Magt i Danmark, hvis Bevægelser ikke altid kunde kontrolleres. Dog var, hvad der var sket, kun væsentligt det, at den politiske Vægtskaals Tap var begyndt at svinge. Endnu var intet afgjort om Ballancens Fremtid. Kongemagten havde opnaaet den Fordel at vide Adelens største Talenter sat ud af Spillet, hvis den da ikke selv af eget Godtbefindende tog dem til Naade. Men Fordelen var i Grunden kun af negativ Art og skyldtes endda mere Omstændighederne end eget kraftigt Initiativ. Endnu havde Kongemagten ikke selv gjort nogen værdifuld Indsats, endnu havde den ingen Bedrifter at henvise til.

FJERDE BOG.

**INDRE FORHOLD
FRA 1651 TIL KRIGENS UDBRUD 1657.**

FØRSTE AFSNIT

De Faldne og de Landflygtige

- - -

Temmelig hurtigt tog Regeringen fat paa Løsningen af nogle af de Spørgsmaal, som Begivenhederne i Juni og Juli 1651 havde skabt. Allerede den 11 Juli fandt der Afstemning Sted i Rigsraadet om en Indstilling angaaende Hannibal Sehesteds Efterfølger som Statholder i Norge. Flest Stemmer fik Gregers Krabbe og Niels Trolle, og Kongen valgte den førstnævnte, en Mand, der i Begavelse stod langt tilbage for sin Forgænger, men vistnok var en Modstander af Ulfeldt og vel ogsaa af Sehested. Statholderens fremtidige Stilling gav Anledning til adskillig Uenighed, idet Kongen forlangte Ret til paa egen Haand at kunne afsætte ham, hvad der hævede sig stærke Stemmer imod i Raadet; Resultatet synes dog at være blevet et Kompromis, hvorefter baade Konge og Raad skulde have Magt dertil¹. I det hele endes man fra begge Sider om at trykke Embedet ned til hvad det havde været, før Hannibal Sehested hævede det op til en tidligere ukjendt Højde. Statholderen skulde for Fremtiden atter kun have Sæde i Rigsraadet efter sin Anciennitet som Medlem af dette og ikke have Plads mellem Rigens Embedsmænd, og Gregers Krabbe kom ikke i den Grad som Sehested til at forene den højeste militære og civile Myndighed i Norge; der forbeholdtes ham ikke længere Ret til udelukkende at anvende alle Skatterne til Rigets Gjæld og Forsvar; kort sagt Norge rykkede atter mere ind under Centralmagten i Kjøbenhavn, en Følge af, at hverken Konge eller Rigsraad

havde fundet deres Fordel ved den hidtidige Ordning. Og af sit Len Akershus maatte Gregers Krabbe svare en Afgift af 4000 Rdl., hvilket ogsaa blev Tilfældet med Niels Trolle, der i Marts 1656 fulgte ham som Statholder².

Langt større Vanskeligheder frembød dog alt hvad der knyttede sig til Korfits Ulfeldt og hans Embede. Der forelaa ikke for hans Vedkommende nogen Tilstaaelse om Brøde, som Tilfældet var med Hannibal Sehested, man anede ved hans Bortrejse ikke, om hans Fraværelse vilde blive kort eller lang, og hertil kom som den vigtigste Omstændighed, at Ulfeldt trods alt ikke stod alene i Danmark; der kunde til en vis Grad være Tale om et ulfeldtsk Parti mellem Adelen, som maaske snarere var blevet stærkere ved de seneste Begivenheder, og selv indenfor Rigsraadet talte han vitterligt Venner. Og da han, efter et kortere Ophold i Nederlandene, i Begyndelsen af Septbr. var ankommen til Arvefjendens Land, Sverig, og dér i Henhold til en Artikel i Stettinertraktaten af 1570 meget hurtigt var bleven tagen under Dronning Christinas Protektion, saa blev han selv til en fjendtlig, af Sverig støttet Magt, saa meget mere som der snart om ham eller i alt Fald ved hans Side samlede sig en lille Koloni af misfornøjede danske Emigranter, og som han mistænktes for ogsaa andet Steds i Europa at have farlige Forbindelser. Derfor blev den danske Regerings Optræden overfor ham en vanskelig Opgave, tilmed vanskeligere, fordi Konge og Rigsraad ikke stod fuldt enige overfor den³.

Det er allerede i det foregaaende bemærket, at Rigsraadet kun ugjerne var gaaet med til den Anklage, som Kongen den 13. Juli havde rejst mod Ulfeldt, og som havde været den nærmeste Anledning til hans Flugt. Da Kongen faa Dage efter denne forlangte dets Betænkning om de ved den nødvendiggjorte Skridt, havde det tilraadet at se Tiden an. Dog gav det den 25. Juli sit Samtykke til et Forbud mod, at han afhændede sit Jordegods, førend han havde gjort Rede for sin Administration, og billigede, hvad der var vigtigere, i Septbr., at han mistede sine Len, ikke alene Møn, men ogsaa det til ham og hans Hustru paa Livstid skjænkede Hørsholm, ligesom ogsaa Kongen paa egen Haand beslaglagde Indtægterne af det norske Len Munkeliv Kloster, som hans Søn Christian havde haft, og i Decbr. foreslog Raadet at fratage ham det, hvad det rimeligvis ogsaa er

gaaet ind paa. Imidlertid var Ulfeldts Breve i hans Kammer ved Raadstuen blevne registrerede og forseglede; i August stævnedes han til at give Møde for den førstkommende Herredag for at staa til Ansvar for den Maade, paa hvilken han havde forladt sit Embede, og i Løbet af Efteraaret udarbejdedes et Skrift om Dinas og Walters Proces, der overfor Offentligheden skulde være et Forsvarsindlæg for Regeringens Holdning og en Anklage mod Ulfeldt for hans Optræden, saa vel under denne Sag som ellers baade under Christian IV og Frederik III¹. I nøje Forbindelse endeligt med, hvad der gjordes mod selve Ulfeldt, stod det, at Kongen allerede den 25. Juli havde paalagt Rigsraaderne Jørgen Seefeld, Niels Trolle, Mogens Høg og Erik Juel at gennemgaa alle de Afregninger, der var gjorte paa Rigens Vegne, siden Ulfeldt 1643 overtog Rigshofmesterembedet, og afgive Betænkning derom. Dette Skridt var direkte rettet mod de mistænkte Leverandører, af hvilke endog Generaltoldforvalteren Henrik Muller en Tid blev belagt med Arrest, men indirekte tillige mod deres tidligere Patron⁵.

Den Uro, som Ulfeldts Ankomst til Stockholm, hans venlige Modtagelse af Dronningen og den nære Forbindelse, som stiftedes mellem ham og Christinas mægtige Yndling, Grev Magnus de la Gardie, havde frembragt i Danmark, formindskedes kun lidet ved, at Ulfeldt foreløbigt ikke forblev i Stockholm, men for Vinteren 1651—52 tog Ophold i den svensk-pommerske Stad Stralsund⁶. Tvertimod forøgedes Ængstelsen ved andre Omstændigheder. Ogsaa Ebbe Ulfeldt var, misfornøjet med Tabet af sit Len og trykket af sine Kreditorer, i Jan 1652 rejst til Stockholm; paa gammel Adelsmanér havde han i Forvejen opsagt Frederik III sin Tjeneste og søgte nu Christinas⁷. Et endnu stærkere Indtryk gjorde dog i Begyndelsen af 1652 de fra Holsten indløbne Efterretninger om ligefrem fjendtlige Planer, der skulde være aftalte mellem Korfits Ulfeldt, Valdemar Christian og den landløse, men til Æventyr altid beredte og som Kondottiere berømte Hertug Karl af Lothringen. Efterretningerne gik ud paa et paatænkt Indfald i Jylland og paa, at Ulfeldt til Støtte for sine Forhandlinger med Hertugen havde fremvist Breve fra sammensvorne Adelsmænd i Danmark, Efterretninger, der senere viste sig at være meget overdrevne, men som for Øjeblikket vandt en vis Tiltro, idet en fra Hertugen til Danmark afsendt

Gesandt, der kom til Kjøbenhavn i April 1652, bekræftede, at i det mindste Valdemar Christian stod i Forbindelse med ham; Gesandten forebragte nemlig, at Greven skulde giftes med en Svigerinde til Hertug Karl, og støttede derfor en Ansøgning fra ham om at faa sin tidligere Pension paa 10,000 Rdl. fornyet og forøget, samtidigt med at Hertugen selv søgte at faa en Havn overladt. Begge disse Andragender blev naturligvis bestemt afviste af Kongen, men havde vakt stor Opsigt. I Hofkredsene i Kjøbenhavn talte man med ikke ringe Ængstelse om »de Malcontentes Correspondentser« i Danmark og om deres store Anslag⁸.

Under alt dette hvilede en underlig Langsomhed over Regeringens Optræden i den ulfeldtske Sag Paa Rigsraads-mødet i April 1652 synes den ikke at være bleven berørt, og den nedsatte Revisionskommission lod en Tidlang roligt sit Arbejde hvile. Da den saa fik en Ordre fra Kongen om at være færdig inden den 13. Marts og derfor tog fat derpaa, standsede den betænkelig overfor den Kjendsgjerning, at Afregningerne var kjendte rigtige af selve Røgshofmesteren ved hans egenhændige Paategning, og først et nyt kongeligt Missive af 22. Marts, der paalagde dem uden Persons Anseelse at kontrollere alle Afregningerne og Leverancerne paa det nøjeste, gav Arbejdet Gænge. Revisionens Resultat var overordentligt kompromitterende. Et særligt uhyggeligt Indtryk maatte Henrik Mullers Regnskaber gjøre. Ikke alene var der Mistanke om, at adskillige Leverancer, som var regnede ham til Gode, i Virkeligheden slet ikke var leverede, og om at han som Tolder i Kjøbenhavn havde undladt at opkræve Told af det Tømmer, han selv havde indført, men en Sammenligning mellem hvad hans og andre »ikke privilegeredes« Leverancer var blevne takserede til paa Holmen, viste et Tab for Kronen af over 266,000 Rdl. i Aarene 1642—49. Paa samme Maade viste det sig, at Staten var forfordelt ved Gabriel Marselis' Leverancer for over 70,000 Rdl., ved Renteskriveren Sigfried Friis' i Aarene 1644—49 for over 41,000 Rdl. og ved Kjøbmanden Rasmus Jensen Hellekandes blot i ét Aar for omtrent 13,000 Rdl.; ogsaa Huset Albert Baltser Bernts havde skaffet sig store Fordele. Regnskaberne aabenbarede endvidere gennemgaaende en stor Uorden, Beviser var antedaterede og Vurdering af Varer foregaaede flere Aar efter deres Modtagelse. Mod

Korfits Ulfeldt kom der ikke til at foreligge noget Bevis for personligt Underslæb, men vel for egenmægtige Anvisninger uden kongelig Ordre, og Sandsynligheden var for, at de høje Varepriser var billigede af ham. Kort sagt, forudsat at Revisionskommissionens Undersøgelse kan staa til Troende, var her skabt et Indblik i en storartet Uorden og en storartet Demoralisation. Det for os mest mærkelige er dog, at denne Undersøgelse, der maa have været afsluttet i Sommeren 1652, ikke vides at have haft nogen Følge for de i den indviklede. Først et Aar senere, i Juli 1653, ses det, at et Referat af den har været forelagt Rigsraadet, men heller ikke da skete der noget. Henrik Muller vedblev at være en anset Mand, som benyttedes i de vigtigste Embedsstillinger, ja hvad underligere er, han vedblev at staa i venskabeligt Forhold til Ulfeldt, der fik Ret, da han i Decbr. 1652 i et Brev anbefalede ham Taalmodighed, thi alt vilde gaa ham godt imod den almindelige Formodning Ogsaa Gabriel Marselis' Penge og Virksomhed blev stadigt i Fremtiden benyttede af Regeringen. Sagen var vel, at disse Mænds Formuer og vitterlige Dygtighed ikke kunde undværes. Men heller ikke mod Ulfeldt benyttedes det fremkomne Materiale⁹.

Det turde vel i det hele være tvivlsomt, til hvilke mere yderliggaaende Skridt man vilde være kommen over for denne, hvis han ikke selv havde udfordret Regeringen paa det groveste. En saadan Udfordring var nemlig det Skrift, som han i April 1652 satte sit Navn under i Stralsund, og som udkom under Titel af »Højtrængende Æresforsvar«. Denne med ikke ringe Talent forfattede Pamflet indeholdt dels et Forsøg paa Gjendrivelse af Beretningen om Dinas og Walters Proces dels en Slags Redegjørelse for Aarsagerne til hans Flugt. Regeringens Blottelser under Processen var benyttede med Dygtighed, de svage Sider ved Ulfeldts egen Fortid dækkede saa vidt muligt, om end naturligvis langt fra fyldestgørende. Men Skriftet var helt igjennem spækket med aabne eller kun halvt tilslørede Beskyldninger mod de herskende i Danmark, ja mod selve Kongen for at have krænket Lov og Ret og overtraadt Haandfæstningen Indtrykket heraf i Danmark var meget stærkt og blev ikke mindre derved, at Eksemplarer af Skriftet sendtes i Massevis ind i Landet; flere af Stormændene fik dem endog direkte fra Ulfeldt med en spottende eller advarende Tilskrift¹⁰. Ulfeldt

havde ved dette Skridt bevidst eller ubevidst brudt Broen af bag sig. Følgen blev ogsaa, at Regeringen endeligt tog sig sammen. Paa Rigsraads mødet i August forelagde Kongen Raadet Spørgsmaal om, hvad der skulde gøres med »Æresforsvaret«, men ret karakteristisk udbad han sig samtidigt en lignende Betænkning af det slesvigholstenske Kancelli i Glückstadt. De to raadgivende Institutioners Svar var temmelig forskellige. Rigsraadet indskrænkede sig til at anbefale et kongeligt Paabud om, at alle i Danmark værende Eksemplarer skulde under Trusel om Straf indleveres til Myndighederne; i det aabne Brev burde desuden optages en Imødegaaelse af Skriftets Paastande. Kancelliet i Glückstadt fandt det derimod upassende officielt at besvare et sligt Skrift; allerhøjst burde det gøres privat og anonymt, men Skriftet selv burde brændes. Den kongelige Resolution faldt dog i Overensstemmelse med Rigsraadets Forslag, hvilket for øvrigt indbragte Regeringen meget skarpe Bebrejdelser fra Kansler Reinkingk i en Skrivelse til Kammersekretæren Lente; »en resolut Joab«, skrev han, vilde have baaret sig anderledes ad¹¹. Umiddelbart efter Vedtagelsen af Forbuddet mod Æresforsvaret gik dog et andet, mere afgjørende Skridt. Kongen brød endeligt over tvært med det mærkelige Forhold, at Danmarks øverste Rigsembedsmand i mere end et Aar havde opholdt sig i Udlandet og benyttet dette Ophold til Angreb paa og Anslag mod Regeringen; i Septbr foreslog han Rigsraadet Valget af en ny Røgshofmester, og Rigsraadet gik, dog efter en temmelig lang Afventen, i Begyndelsen af Oktbr. ind derpaa og voterede samtidigt om dem, der skulde indstilles til Embedet. Flest Stemmer fik Joakim Gersdorf og Christian Thomesen Sehested, og den første af disse udnævntes derpaa af Kongen. Ulfeldts oprindelige Ven, men senere Fjende var bleven hans Afløser¹².

De saaledes i Efteraaret 1652 trufne Afgjørelser havde imidlertid næppe haft det samlede Rigsraads godvillige Samtykke. Der er Tegn paa, at der har hvilet et vist Tryk over Raadets Beslutninger. Det dreves delvis frem fra oven, og til de toneangivende ved Hoffet i denne Henseende synes især Peder Vibe at have hørt. Selv skrev denne ogsaa i August til sin Ven, Residenten i Holland Peder Charisius, at nogle var vel hemmeligt paa Ulfeldts Side, men »naar noget skal concluderes, tør ingen

lade se sit Gemyt«. Dog kan det mærkes, at Oluf Parsberg ikke havde underskrevet Beslutningen om Valget af en ny Righofmester. Overbevisningen om, at Korfits og Ebbe Ulfeldt havde Venner i Danmark, ledede ogsaa Regeringen til saa ufine Midler som det, Vibe synes at have været Mester for, at skaffe sig et Eftertryk af Ebbe Ulfeldts Signet, vel sagtens for at kunne aabne hans Breve. I Foraaret 1653 mistede endvidere en Ven af Ulfeldt Oluf Brockenhuus Holbæk Len og fik kun et mindre norsk i Stedet¹³. Til nogen Dom over Ulfeldt dristede man sig dog stadigt ikke, rimeligvis mest af Hensyn til Sverig. Hvad man ønskede, var en Anledning til at beslaglægge hans Gods, og en saadan Anledning fandt man, da paa Herredagen 1 Juli 1653 hans Sag kom for. Han selv mødte naturligvis ikke, men han lod sin Sekretær Kjeld Friis forelægge et Slags Indlæg, som dog i Virkeligheden kun var en Protest mod at dømmes i et Land, hvor Uretfærdigheden raadede i den Grad som i Danmark. Paa Grundlag af det krænkende i Protestens Indhold og hele Tone samtykkede Rigsraadet efter Kongens Forslag i Sekvestrationen af hans Jordegods og rørlige Formue; siden besluttede man at anvende de aarlige Indtægter deraf til Forsvarsvæsenet¹⁴. Ved disse Forholdsregler blev man staaende, indtil nye Begivenheder flere Aar senere skabte en hel ny Situation. Men det lempelige i Fremgangsmaaden afvæbnede ikke Misfornøjelsen. Rimeligvis for at skaane de Mænd, man, som ovenfor bemærket, ikke mente at kunne undvære, vovede man sig ikke frem til en Redegjørelse for de store Blottelser ved Ulfeldts Administration, en Redegjørelse, der dog ene vilde have været i Stand til at berøve Ulfeldt den Martyrglorie, der i adskilliges Øjne knyttede sig til hans Navn, og som vistnok forøgedes ved, at det i Sommeren 1654 lykkedes ham at gjendrive nogle Beskyldninger for at have understukket 24,000 Rdl., som han i Virkeligheden 1649 havde betalt den skotske Marquis af Montrose paa Karl II's Vegne. At Rigsraadet hørte ilde for Beslaglæggelsen af Ulfeldts Godser, omtaler Christen Skeel i August 1655 i sin Dagbog. Og hvorledes Tonen var i den afsatte Righofmesters snævrere Vennekreds i Danmark, derom vidner fremfor alt et Brev fra Rigsraaden Oluf Parsberg til ham af Maj 1654, et Brev, der er undgaaet sin Forfatters Ønske om, at det skulde brændes, og som indeholder de heftigste Beskyldninger mod Hoffet og

Parsbergs egne Raadsfæller. Kongen selv fremstillede han som fuldstændigt afhængig af sine Omgivelser: »de holder ham saa varm, at der kan ikke snart en ærlig Mand komme ham i Tale, med mindre at en af dem er der nær hos til Stede; paa den Maner kan jo aldrig Sandheden komme for Dagen, men de, som Magten haver, regerer sligt, som de vil«¹⁵.

Medens den danske Regering bar sig ad paa den her skildrede Maade overfor sin landflygtige Undersaat, havde denne med sin Hustru fra Juni 1652 taget fast Ophold i Stockholm, hvor de forblev til Maj 1655, da de flyttede til det af den svenske Regering til Ulfeldt pantsatte Slot Barth i Pommern. De havde i den Periode haft baade Dronning Christina og Karl Gustaf til deres Velyndere og Patroner. Det blev den sidste, der kom til at kaste det største Lod i Ulfeldts Livsvægtsskaal, men Sandsynligheden taler for, at trods mindre Rivninger har Livet i Stockholm været behageligere for Ulfeldt og Leonora Christina i Dronning Christinas end i hendes Efterfølgers Tid¹⁶. Der var over Christinas Hof udbredt et uimodsigeligt Præg af Renæssancetiden, navnlig af dens Forening af Sans for Kultur og Frivolitet, af rige intellektuelle Nydelser og Kurtisaneluft, af Forfattertilbedelse og kvindelig Frigjørelse. Men baade Ulfeldts og Leonora Christinas Aandsretning og Temperament var i Slægt med Renæssancen, saaledes at visse Sider af dennes Ejendommeligheder var stærkest udviklede hos hver af dem. Ulfeldt, der satte sin Stolthed i Omgang med lærde og Skjønaander, der sværmede for Rabelais, og der selv lagde an paa at bedaare ved sit Vid, lignede end yderligere Humanisterne i sin stadige Fremhæven af Livets Omskiftelighed og de jordiske Tings Ubestandighed; et af hans Yndlingsudtryk var, at han vilde trække sig tilbage og se paa Verden som paa et Skuespil. Ogsaa Leonora Christina havde hele Renæssancens Dannelsesstrang, dens Glæde ved Fester, Spil og Musik, men særligt dens stærke og hensynsløse personlige Selvhævdelse, dens Lyst til den autobiografiske Fremstilling i Forening med dens Kvinders Attraa efter Ligeagtelse med Mændene og deres Stræben efter fremfor alt at besidde den mandige Aand og den mandige Kraft. Hendes Livsnerve var hendes personlige Værdighed, bestemt ved hendes Stilling som Kongedatter, og Viragoidealet har ikke ligget fjernt for hende, der holdt af at optræde i Mand-

folkedragt, selv hvor denne ikke behøvede at tjene til en nyttig Forklædning. Og fælles for Ægtefællerne var Manglen paa Pligtfølelse, hvor denne rakte ud over deres egne Forhold. Stat og Fædreland forsvandt for Rigshofmesteren og for Christian IV's Datter, da de kom paa Kant med Regeringen, vejredes bort i den internationale Luftning, der hvilede over Christinas Hof med dets Blanding af danske og svenske, af polske, franske og spanske Elementer. Ulfeldt blev her den vitterlige Landsforræder, der agiterede mod Danmark, ikke alene hos den svenske Regering, hvem han søgte at hidse til Krig og hvem han laante Pengesum paa Pengesum, men ogsaa hos den engelske Republiks Afsending Whitelocke, hvem han aabenbarede Rigets Svagheder og forestillede den lette Mulighed for Angreb paa det. Det var ogsaa overfor Whitelocke, at han med klare Ord proklamerede den rent kosmopolitiske Betragtning, at dér var Ens Land, hvor man befandt sig bedst, og hvor Ens Hustru og Børn var; ligesom hin ældre danske Repræsentant for Renæssancen Tyge Brahe citerede han Ordet: *omne solum forti patria quocunque sub axe*. Men ved Siden heraf gik hos ham ogsaa en anden individualistisk, men mere middelalderlig Tankegang, den rent aristokratiske Hævdelse af den forurettede Adelsmands Ret til at opsiges sin Herre, navnlig naar denne var en valgt Konge, den hidtidige Tjeneste og søge en ny under en anden Herre. I denne Betragtning mødtes han vistnok stærkest med sine landflygtige Landsmænd, Svogeren Ebbe Ulfeldt, der formelt havde opsagt Frederik III sin Tjeneste, Sten Holgersen Bille og den brammarbaserende forrige Rentemester Oluf Daa, der i forskellige franske Breve højttroende mindede Frederik III om, at han ikke skulde ringeagte de ægte Adelsmænd med de mange Aner, og tilraabte ham: Perikles, glem ikke, at Du regerer over frie Atheniensere! Hvad Leonora Christina angaar, er Kilderne til Opklaring af hendes Holdning kun fattige, men adskilligt taler for, at en svensk Beretning staar til Troende, naar den fastslaar hendes store Indflydelse paa hendes Mand. Den stærke Kvinde aandede og levede for Hævnen over den Tort, der var tilføjet hende selv, hendes Mand og hendes Børn¹⁷.

Midt under de landsforræderske Bestræbelser havde Korfits Ulfeldt gjentagne Gange søgt at indlede en Udsoning med

Frederik III, saaledes i Oktbr. 1654 ved en Skrivelse til Kongen og to Aar senere, i Novbr. 1656, ved Leonora Christinas af ham fremkaldte Rejse til Danmark. Men disse Forsøg var blevne uden Resultat; det danske Kongehus gjengjældte rigeligt det Had, som næredes af de landflygtige i Sverige, og kun ved Opbydelse af hele sin sjeldne Energi og Aandsnærværelse var det lykkedes Leonora Christina paa sin omtalte Rejse at undgaa Anholdelse. Hun havde yderligere forbitret eller forurologt Kongen ved at besøge sin Moder paa Boller; thi dette Besøg havde atter mindet om de Dage, da det styrtede Parti betød noget i Danmark, og Følgen blev et Forbud af Jan. 1657 mod, at Kirstine Munk og hendes Børn for Fremtiden førte Titel af Grevinder til Slesvig og Holsten og Vaaben som saadanne. For øvrigt var dette Forbud mere en Frugt af en Slags Skinsyge end af en begrundet Frygt for et endnu bestaaende samlet Parti. Thi havde Søskenenes og Svogrenes Kreds altid rummet megen Uenighed, saa havde denne nu overskredet alle Grænser. Kun Korfits Ulfeldt og Leonora Christina dannede en imponerende Undtagelse ved den Trofasthed og Udholdenhed, hvormed de to Ægtefæller stod ved hinandens Side i Medgang og Modgang, og som kaster et saa forsonende Skjær over alt, hvad der kan bebrejdes dem. Ellers stod Ægtefælle mod Ægtefælle, Søn mod Moder, til Dels Søster mod Søster i en Kiv og Splid, i en Utroskab og en Raahed i Gjærning og Ord, der tilsammen vidner om en uhyggelig Demoralisation i Adelsamfundets højeste Lag. Ogsaa den Angst, som Valdemar Christians Omflakken i Europa tidligere havde vakt, var nu til Ende. Forgjæves havde han søgt Udsoning med Kongen og med en utrolig Lavhed endog truet sin Moder med at udlevere kompromitterende Breve fra hende. Hvad han havde opnaaet, var kun hendes Forbandelser. Da havde han endeligt søgt Tjeneste hos Karl Gustaf og fandt Døden i Krigen med Polakkerne i April 1656. Langt anderledes var det gaaet Hannibal Sehested. Allerede i Novbr. 1651 havde han faaet Tilladelse af Kongen til at rejse til Udlandet og Løfte om en aarlig Pension paa 4000 Rdl. I de følgende Aar opholdt han sig, bortset fra kortere Besøg i Norge og Danmark, mest i Tyskland og Nederlandene og endeligt i Spanien, hvor han opnaaede at blive udnævnt til Artillerigeneral. Han led i denne Periode under svære økonomiske Vanskeligheder, var paa Krigs-

fod med sin Hustru og sine Svigerinder og uden nogensomhelst Ven. Men dog holdt han sig oven Vande. Thi skjønt hans Unaade ikke var hævet, vogtede han sig for ethvert Skridt, der kunde spærre ham Adgangen til Gjenindsættelse i sine Værdigheder, aldrig gav han sig uagtet sin Lidenskab og sin Heftighed hen til en Trods, der kunde umuliggjøre hans Fremtid. Det var vel heller ikke skjult for ham, at der ogsaa var den Chance for ham, at hele hans politiske Anskuelse var i Slægt med Kongens, i sin inderste Grund monarkisk¹⁸

ANDET AFSNIT

Kongehuset og Hoffet.

Omend de forskellige Forholdsregler mod Korfits Ulfeldt i alt Fald for en stor Del skyldtes Kongens og Hoffets Indflydelse, saa var dog Rigsraadets Myndighed ikke derved bleven tilsidesat. Heller ikke er det paa en ganske enkelt Undtagelse nær muligt at paaavise noget Skridt, hvorved Haandfæstningens Bestemmelser er blevne krænkede i Løbet af Tiden fra 1651 til 1657. Naar Kongemagten dog maa siges at have haft større Styrke ved denne Periodes Udløb end ved dens Begyndelse, saa beroede dette dels paa den fremskridende Opløsning indenfor de andre Statsfaktorer, i hvilken ogsaa Begivenhederne 1651 var et ikke ringe Moment, dels paa den større Frihed, hvormed den selv fæstnede sin Stilling indenfor Haandfæstningens Ramme. Hvad der i den sidste Henseende havde størst Betydning var, at Kongehus og Hof vidste at leve et eget Liv med egne Interesser og egne Formaal, at Kongemagten og dens nærmeste Raadgivere ævnede at gennemføre nogle, omend langt fra store Reforme og benytte hvad der var levnet den af Myndighed over Statens Finanser, og endeligt at Kongen formaaede at paa-trykke den udenrigske Politik i dens afgjørende Øjeblikke et Præg af sin Vilje. Til Belysning af disse Forhold skal Blikket

først fæstes paa nogle Træk, der maa siges at være betegnende for de almindelige Tendenser indenfor Kongehuset og for den Paavirkning, det var undergivet.

Her kan først fremhæves, at der synes at have været en Bestræbelse efter at adskille den militære Myndighed over Slottene fra Lensmændenes civile. I alt Fald klagede 1655 og 1657 Ove Gjedde som Lensmand paa Helsingborg bittert over, hvor lidet han havde at sige paa Grund af den kommanderende Officers Magt over Fæstningen¹⁹. Vigtigere er det dog, at Frederik III vedblivende med Iver omfattede Tanken om Norge som et Arverige. Som saadant omtaltes Norge af dem, der vilde smigre Kongen, saaledes fremstilledes Sagen for fremmede, som det fremgaar af et italiensk Skrift fra denne Tid om Danmark, men det største Fingerpeg i denne Retning indeholder en politisk Brochure, der overleveredes Kongen 1656 ved Prins Christians Hylding i Christiania. Denne Brochure gik ud paa ved en længere statsretlig Udvikling at godtgjøre, at Norge fra gammel Tid af var de rette Arvingers og Kongers Odelsgod-; den var rig paa skarpe Angreb paa de Danske og navnlig paa den danske Adels Overgreb og Dumdristighed, den omtalte med en vis Sympati den hidtil i den officielle Historieskrivning saa strengt bedømte Christian II, og den vovede endog en Sætning om, at Kaareriget Danmark snarere burde rette sig efter Arveriget Norge end omvendt. Det er højst sandsynligt, at Forfatterskabet til dette Skrift maa tilskrives, ikke en Nordmand, der kæmpede for sit Fædrelands Ret, men en Dansk, rimeligvis en vis Jens Dolmer, der netop paa denne Tid fik en aarlig Pension for at give sig af med historiske Studier, og Skriftet blev vistnok ikke alene modtaget af Kongen, men ogsaa indlemmet i hans Bibliothek, et Tegn paa den Sympati, hvormed han omfattede dets mod Danmark dog saa uvenlige Sætninger. Der er her Spor til en dynastisk Tankegang, der lagde Vægten paa Kongehuset som Forbindelsesmidlet mellem de to Kongeriger fremfor paa den hidtidige Statsret²⁰. Men ogsaa paa et andet Punkt rokkede Kongen, og det mere positivt, ved bestaaende Forhold. Han paabød i Septbr. 1656, at Rentemestrene skulde aflevere Regnskaberne over Hertugdømmernes Len fra hans Tronbestigelse af til Gjennemsyn af disse Hertugdømmers Statholder og Raad; han imødekom herved et Ønske af disse om

at unddrage det danske Rentekammer Undersøgelsen af de slesvigholstenske Lensregnskaber, som det hidtil havde haft, et Skridt, der kun kunde løsne Forbindelsen mellem Kongeriget og Slesvig. Man fejler næppe ved at antage Christian Rantzau for Hovedophavsmanden hertil; en saadan Forholdsregel stemmede ganske med hans og hans Slægts Politik. Muligvis kan man ogsaa se en vis Overensstemmelse hermed i den Adskillelse, der lige fra 1649 i Kieler Omslags Regnskaberne, som bestyredes af Christopher Gabel, i Modsætning til tidligere gjordes mellem Kongerigets og Hertugdømmernes Indtægter og Udgifter²¹. Det blev ikke de eneste Maader, hvorpaa Frederik III satte den fælles Fyrste som den væsentligste Forbindelse mellem Kongeriget og hans Arvelande Syd for Kongeaaen.

At ikke faa Tyskere blev optagne i Adelsstanden eller naturaliserede i Frederik III's første Regeringsperiode, var i og for sig ikke noget nyt, og Rigsraadets Samtykke indhentes dertil i Overensstemmelse med Haandfæstningens Bydende; men meget gjerne indrømmede Raadet det ikke, og Adelen udtalte aabent sin Misfornøjelse dermed. Adskillige af dem var nøje knyttede til Kongens eller Dronningens Hof, og deres Indlemmelse i den danske Adelsstand skyldtes særligt Sophie Amalies Initiativ. Ogsaa danske unge Adelsmænd, navnlig flere af Slægterne Banner og Krabbe, søgte Yndest ved Hoffet og blev vel anskrevne dér. Ved dette optraadte endvidere som fremragende og indflydelsesrige Gjæster til forskellige Tider, dels den tidligere omtalte Hertug Ernst Gunther af Sønderborg, der fik store Pengeunderstøttelser af Kongen, og hvem Rygtet endog en Gang udpegede som bestemt til at være Generalfeltøjmester, dels Dronningens Brødre, de brunsvig-lyneburgske Hertuger, hvis Nærværelse ikke uden Grund frygtedes af Rigsraad og Adel. Tilsammen betød disse forskellige Forhold, at Hoffet spillede en Rolle som næppe tidligere, og at dets Centrum var den levlystne og pragtelskende Sophie Amalie²².

Hvad mørke Minder der end knytter sig til denne Dronnings Navn, saa maa det dog siges, at ikke alene for Danmarks politiske Historie, men ogsaa for dets Kulturhistorie har hun haft sin Betydning. Vel var der Indflydelse af franske Sæder og franske Moder før hendes Dage, men hun gav denne Indflydelse et stærkt Stød fremad. Hun forskrev sine Dragter fra Paris,

hun havde en fransk Sangerinde om sig, men navnlig var hele Karakteren af hendes Hoffester med deres Balletter, hvori hun selv dansede, deres mythologiske Fremstillinger og deres Hyrde-scener afgjørende paa virket af den franske Smag, om end vel med en Tilsætning fra de samtidige tyske Festsksespil, der fejrede Fredens Gjenoprettelse, og maaske delvis med et Gjennemgangsled igjennem hendes brunsvigske Slægtninges Hoffer. Hun vidste at udstyre disse Fester med en Elegance og omend selv uden personlig Skønhed at optræde i dem med en Ynde, der bragte endog en Sydlænding som den spanske Gesandt Grev Rebolledo til at ligge for hendes Fødder. I sin Kjærlighed til Kostumer svingede hun mellem Bondepige- og Amazonedragten, mest ønskede hun dog at ligne Diana, Gudinden for hendes Yndlingstilbøjelighed. Men alle Forestillinger, alle Balletter, alle Jagter og alle Slædefarter skulde forherlige hende selv²³. Og hvis Rebolledo ikke har ladet sig beherske af en næsten utroligt dristig Fantasi, saa var Hørsholm Slot Skuepladsen for en anden, til et længere Liv bestemt Forherligelse. Thi som Rubens i Luxembourg havde fæstnet Maria af Medicis Historie til Lærredet i sin berømte Række af Billeder, saaledes skal Karl van Mander paa det nævnte Slot have malet en sammenhængende Suite Scener af Sophie Amalies Liv²⁴.

Der er over dette noget af en ny Tids Frembrud. Der leves ved Hoffet med langt større Afveksling end før; man morer sig dér, man glimrer, man kurtiserer, Hoffet drager til sig, Hoffet bliver en Magt. Selv Ulfeldts Ven, Oluf Parsberg, der brænder af Had til Kongemagten, giver sine Sønner, som ønskede at tage Tjeneste ved Hove, sammen med mange moralske Regler ogsaa den mere praktiske at søge de stores Gunst og rose dem, som formaaede mest, selv om de ikke fortjente Ros²⁵. Og dette Hofs Interesser og Tendenser strider imod den hidtidige Rigsraads- og Adelsvælde, det kredser om sig selv, om Kongehuset. Der fredes her om en dynastisk Tankegang, som blandt andet langt fra maaler Udgifterne til Hoffets Fornødenheder med hvad Landets Finanstilstand kan yde. Hvad Hoffet har kostet i disse Aar, er umuligt at afgjøre, men at der trods forskellige Reduktioner i Hoffolkenes Tal, er ødslet meget betydeligt bort, især til Fester og Luksus, tør betragtes som hævet over enhver Tvivl, og Ansvarer herfor falder i første

Række paa Sophie Amalie. Hendes Magt over Kongen var ikke ringe; den kjendtes som økonomisk skadelig, og den frygtedes som politisk farlig, fordi ethvert Baand paa Kongehusets Frihed var hende imod, og fordi hun havde absolutistiske Tendenser fælles med sin Slægt. Til Gunst for hende var det ogsaa, at Kongen tillod sig et Skridt, som stred imod Haandfæstningens Bestemmelser om, at Lenene var forbeholdte Adelen; hun fik nemlig 1651 efter Ulfeldts Flugt Hørsholm Slot uden Afgift. Men mest Opmærksomhed vakte dog hendes Indflydelse, da hun i omtrent 5 Fjerdingaar var den væsentligste Drivkraft til at holde Kongen borte fra Kongeriget og Kjøbenhavn. Paa en ganske kort Undtagelse nær, hvor Kongen opholdt sig mest paa Koldinghus, var Residensen fra April 1654 til Juni 1655 paa Flensborghus. Dette overgik betydeligt hvad Christian IV havde præsteret med sin af Rigsraadet saa ildesete Rejsen frem og tilbage til Gluckstadt, det mindede snarest om Frederik I's Dage. Det var ikke alene Frygten for den grasserende Pest, der holdt Hoffet borte fra Hovedstaden, det blev Fest paa Fest i Forening med Besøg af Moder og Brødre, der fængslede Dronningen til det Slot, hvor hun havde boet før Tronbestigelsen. Allerede i April 1654 opfordrede Joakim Gersdorf Kongen til at vende tilbage; selv den tyske Hofmarskalk Adam Heinrich Pentz skjulte ikke sin Forbavselse over, at man ikke ænsede denne Opfordring, men roligt traf Forberedelser til et længere Ophold; der er intet derved at gjøre, skrev han, thi Kongen vil føje Dronningen deri. Paa Rigsraadmødet i Ribe i Marts 1655 foreslog Christian Thomesen Schested at anmode Kongen om at vende tilbage til »Riget«, og i den paafølgende Maj skrev Oversekretæren i Kancelliet Erik Krag til Righshofmesteren, at han havde forsøgt en lignende Opfordring, »men Tankerne til den forehavende Ballet kan ikke diverteres«. Muligt er det, at dette Ophold i Flensborg har haft sin Betydning til at fremme Væksten af den tyske Indflydelse, sikkert er, at det tydede paa en mærkelig Foretrukken af personlige Interesser for Statens, og at det viste Rigsraadets Afmagt overfor Kongens Beslutninger i Sager, hvor han kunde undvære dets Samtykke²⁵

TREDJE AFSNIT.

Handel og Industri. Toldpolitik og Administration.

Den slette økonomiske Tilstand, hvorunder Befolkningen led ved Frederik III's Tronbestigelse, var for rodfæstet til, at der kunde have været Tale om dens Afhjælpning i Løbet af kort Tid, selv om Riget havde haft den dygtigste og mest energiske Regering. Ovenikjøbet bragte Kongens første Aar Misvækst og dermed følgende Dyrtid, og da endeligt en god Høst kom i 1653 og 1654, rantes Landet af en anden Nationalulykke, en frygtelig Pest. Især hjemsøgte denne Kjøbenhavn, bortrev herved 9000 Mennesker eller en Tredjedel af hele Indbyggertallet, fordrev alt hvad der hørte Regeringen til, foranledigede Universitetets Lukning og standsede saa godt som hele det offentlige Liv. Men ogsaa Helsingør og flere Byer og Landstrækninger i Sjælland, Skaane og Bleking, Bornholm, Laaland og Falster og det sydlige Jylland hærgedes af Smitsoten, der tilmed i de nærmeste Aar fulgtes af andre dødbringende Epidemier²⁶.

Der var under disse Forhold kun en ringe Foretagelsesaand hos private, og hvad der fandtes af en saadan skyldtes ganske enkelte Personer. Saaledes blev der næsten intet Forsøg gjort paa at aabne Handelen nye Baner eller paa at stifte nye Industrier, uden at vi møder Henrik Mullers Navn. Med ikke saa lidt af Svindlernaturen i sig, uden Nøjeregnen af Midlerne, men med en stor Opfindsomhed og en utrættelig, urolig Energi vidste han at manøvrere under de vanskeligste Forhold. Født i Itzeho skyldte han oprindeligt den rantzauske Familie, at han var kommen frem; han var bleven opdragen sammen med den senere Statholder Christian Rantzau, var 1630 kommen i Tjeneste hos Rigshofmesteren Frands Rantzau, var efter hans Død bleven Christian IV's Kammerskriver, derpaa Tolder i Kjøbenhavn og blev endeligt 1651 Generaltoldforvalter. Han havde tjent en stor Formue ved sine Leverancer af Skibe, Tømmer og Proviant til Staten, beskyttet som han var af Korfits Ulfeldt, og holdt sig, som før omtalt, oven Vandet efter hans Fald. Netop i disse Aar opbød han hele sin Energi paa de forskjelligste Foretagender

Han byggede Boldhuset paa Slotsholmen, dér hvor nu Ministerialbygningen staar, og gjorde det til en af Kjøbenhavns Pragtbygninger; i Nærheden deraf, ogsaa paa Slotsholmen, laa hans Saltværk med betydelige Privilegier; ved den daværende Hjortholm Mølle, nu Frederiksdal, forsøgte han Anlægget af en Fabrik for Messingvarer. Ved Siden heraf var han Medstifter af et grønlandsk Handelskompagni og Parthaver i den vestindiske og guineiske Handel, i hvilken dog Renteskriveren Jens Lassen var Sjælen, den eneste danskfødte Mand, der i disse Aar synes at have ejet noget kommercielt Initiativ til at forsøge nye Baner. Men kun den afrikanske Handel havde noget Held med sig, ellers standsede de andre nævnte Foretagender faa Aar efter deres Begyndelse²⁷. Et Tilløb til dansk Industri bør dog endnu omtales; det var den af Rigsmarsken Anders Bille i Forening med en Del andre fynske Adelsmænd 1648 grundlagte Vaabenfabrik i Sønder-Broby paa Fyn. Denne Fabrik fik betydelige Begunstigelser af Kongen, der lod den levere en ikke ringe Mængde Geværer til Staten uden dog at ville føje dens Ejeres Ønske om at forpligte sig til kun at handle med den. Brobyværk havde ogsaa en efter Omstændighederne temmelig lang Levetid, idet først Svenskerkrigen standsede dens Virksomhed²⁸.

En Forening af Statens og det private Initiativ skyldtes den Forbedring af Postvæsenet, der fandt Sted i disse Aar 1650 fik den tre Aar i Forvejen ved Hannibal Sehesteds Bestræbelser indrettede Postforbindelse mellem Kjøbenhavn og Christiania en fastere Organisation, og samme Aar blev det paabudt at udlægge Bøndergaarde i Jylland, hvis Beboere mod andre Friheder skulde være forpligtede til at befordre Postbuddene til Vogns, medens disse tidligere havde været gaaende undtagen paa Ruten Kjøbenhavn-Hamburg. I Aaret 1653 indførtes derpaa en gennemgribende Omordning af det danske Postvæsen. Ophavsmanden hertil var Hamburgeren Poul Klingenberg. Denne, der i sin energiske Virkemaade ligner Henrik Müller, var kommen i Forbindelse med den danske Regering ved at være først Kommis hos, senere Parthaver i Handelshuset Albert Baltser Bernts i Hamburg; han ægtede ogsaa 1654 en Datter af Husets da afdøde Principal og ledede derefter i Forening med Kompagnonen Leonhard Marselis den store Forretning; som Arv efter Svigerfaderen

fik han de til denne udlagte Hovedgaarde Lund og Bustrup. I alt Fald senere stod han i venskabeligt Forhold til Gabel, og muligvis har det været ved Støtte af denne, at han 1653 opnaaede at blive udnævnt til Generalpostmester over Danmark og Hertugdømmerne, saaledes at hele Postvæsenet overdroges ham og i Tilfælde af hans Død en af hans Arvinger for et Tidsrum af 30 Aar. Postvæsenet stilledes herved omtrent uafhængigt af Staten; Klingenberg skulde bære Udgifterne og nyde Indtægterne samt indsætte og afskedige alle Embedsmænd. Men han forpligtede sig til en grundig Reform af den hele Institution, hvis Hovedpunkt var Indførelsen af en to Gange ugentligt afgaaende ridende Post mellem Kjøbenhavn og Hamburg; hermed forbandtes saa en Udvidelse af Postnettet i Danmark, en fortsat Udlægning af Bøndergaarde, der henlagdes under den nye Generalpostmester, samt Indsættelse af Postmestre i langt flere Byer end tidligere. Der er ingen Tvivl om, at hele Sagen fra Klingenbergs Side har været en Finansspekulation, og at han har grebet den an med megen Iver og Ihærdighed, som maa have været til Gavn for Landet, men store kunde Resultaterne naturligvis ikke blive i kort Tid²⁹

Betragter vi efter denne Omsorg for Samfærdselsmidlernes Forbedring Regeringens øvrige og selvstændige Virksomhed for Landets Opkomst, maa det først siges, at Reformer paa Landboforholdenes Omraade synes at have ligget aldeles udenfor dens Tanker; Frederik III gjorde i Decbr. 1650 endog Ende paa den Ret, som Christian IV fire Aar tidligere havde givet de vornede Bønder til at frikjøbe sig for deres Stavnsbaand³⁰. Større Opmærksomhed rettede Regeringen mod Handel og Vandel, uden at man dog synes berettiget til heri at se politiske Tanker om særligt at begunstige Borgerstanden. Der fremkom forskellige Planer om at raade Bod paa Hovedstadens Tilbagegang; saaledes gjordes der Forslag til Rigsraadet om at give den Stabelrettigheder, hvilket dog foreløbigt ikke førte til noget, og i Forbindelse med Ryens Befæstning stod Projektet om Bebyggelse af en hel ny Stadsdel udenfor den gamle Østerport, et Projekt, der dog mere førte til Afstikning af nye Gader og nøje Bestemmelser om disses Ordning end til en virkelig Udvidelse Knyttet til Bestræbelsen for at forøge Orlogsflaaden i Fejdtid var den 1655 besluttede Oprettelse af et Saltkompagni. Til

Gjengjæld for at dette skulde udruste 10 Skibe med 16—24 Kanoner, som i Krigstid skulde udlejes til Kongen for en billig Penge, tilstodes der Kompagniet en overordentligt stor Toldbegunstigelse, idet dets Medlemmer kun skulde betale 1½ Rdl. pr. Læst, medens udenforstaaende erlagde 18 Rdl. Hele dette Foretagende var dog temmelig dødfødt, saa meget mere som Krigen snart fulgte efter; men det vakte en meget stærk Misfornøjelse, idet Priserne paa Saltet steg højt paa Grund af Kompagniets Begunstigelse, der i Virkeligheden var et Monopol³¹.

Det var imidlertid næppe saa meget i Handelen, at Regeringen saa Midlet til Landets Opkomst som i Industrien. Dens Tankegang fik et karakteristisk Udtryk i Toldforordningen af 13 Aug. 1651. Men naar man har opfattet denne som epokegjørende i den danske Toldhistorie ved at være det første Aktstykke, hvor Merkantilsystemets Grundsætninger er klart udtalte³², saa har man dog i ikke ringe Grad overvurderet dens Betydning; thi lige fra Tyverne kan man i Christian IV's Toldforordninger mærke ganske de samme Tendenser.

Den første Form, under hvilken økonomiske Hensyn til den indenlandske Industris Tarv krydser den fiskale Opfattelse, som tidligere havde været eneraadende i alle Toldspørgsmaal, er de Forbud, som udstedtes 1622 og 1623 mod Indførsel af Varer, der var begyndt at fabrikeres herhjemme, særligt Silketøj og Klædevarer. Principet herfor udtaltes i Indledningen til Forordningen af 20. Maj 1622, hvor det hed, at Kongen med Rigsraadets Samtykke havde anset for raadeligt, at naar Haandværkerne tiltog og de fornødne Varer kunde forarbejdes her i Riget, da skulde udenlandske Varer derimod afskaffes³³. Et saa rigoristisk Standpunkt kunde naturligvis ikke opretholdes; Indførselsforbuddene forsvandt, og Klædetolden og Silketolden kom frem igjen; de anvistes 1627 sammen med Tolden paa fransk og spansk Salt til Bygningen af Kastellet ved St. Annæ Bro i Kjøbenhavn. Men merkantile Principer sporedes trods Opgivelsen af Forbuddene stærkt i de to store Toldforordninger af 1625 og 1629, der ellers havde deres største Betydning ved i fiskal Henseende at blive grundlæggende for den følgende Tid, idet de fastslog Anvendelsen til Forsvarsvæsenet under de skaanske Krigskommissariers Bestyrelse af den saakaldte Smaatold

(saa godt som al Told undtagen den saakaldte store paa Øksne og Heste samt Ølaccisen). Ved disse Toldforordninger fritoges for Udførselstold alle her i Riget forarbejdede Manufakturvarer og for Indførselstold en stor Mængde Raaprodukter, som skulde anvendes i den indenlandske Industri. Endvidere begunstigedes Undersaatternes Handel i Modsætning til fremmede Kjøbmænds ved, at Tolden for de sidste sattes højere end for de første. Her skal ogsaa fremhæves, skjönt det ikke havde noget med merkantilistiske Principer at gjøre, at alle indførte Spisevarer blev toldfri, og desuden fritoges al Mellemrigshandel mellem Danmarks og Norges forskjellige Provinser for Told, for saa vidt det var indfødte, der drev Handelen.

De Grundsætninger, hvorpaa disse Forordninger hvilede, og hvorved saa vel humane og mod den indenrigske Handel gunstige som udpræget merkantilistiske, industribeskyttende Principer var indførte i den danske Toldpolitik, hvilede paa de Lærdomme, der var blevne fremsatte af Nationaløkonomer og Politikere som Bodin og andre. Men de formaaede paa væsentlige Punkter lige saa lidt her som i Udlandet at holde Stand mod Finansnøden under Trediveaarskrigen. Et meget stærkt Stød rettedes imod dem ved Toldrullen af 26. April 1643. Denne paalagde nemlig ikke alene en meget høj Told til Kronen ved Siden af den hidtil svarede Kommissariatstold, men beskattede ogsaa Indførsel af Spisevarer og af industrielle Raaprodukter, endvidere bestemte den, at Tolden lige saa vel skulde svares af al indenrigsk Handel som af Indførsel fra og Udførsel til Udlandet. Denne Forordning, der suppleredes ved en af Septbr. s. A., frembragte en meget stærk Misfornøjelse i Landet³⁴, hvilken foranledigede Kongen til allerede i Oktbr. s. A. at afskaffe den Forhøjelse, som var indført paa Kornvarerne; derimod opretholdtes de øvrige Toldpaalæg i Forening med den indenrigske Told, og ved Fdg. af 7. Septbr. 1647 paalagdes tilmed igjen en meget høj Afgift paa indført Korn. Men at man ingenlunde helt havde forladt de tidligere Principer med Hensyn til Industrien, viste den samme Forordning ved at forhøje Tolden paa indførte Guld-, Sølv- og Silkekniplinger samt indført Jern- og Messingarbejde. Og i merkantilistisk Tydelighed, navnlig i Betoningen af Vigtigheden af at bevare Penge i Landet, lod denne Forordning intet tilbage at ønske; thi Toldpaalægene motiveredes med, at der for de nævnte

Varer udførtes en stor Sum Penge af Riget, og med at man burde faa Haandværksfolk til at nedsætte sig her og faa det gjort, som man ellers udførte Penge for.

Dette var Grundtrækkene af den toldpolitiske Situation, der forelaa ved Frederik III's Tronbestigelse. Man føje dog hertil, at de forskjellige Forordninger havde frembragt en ikke ringe Forvirring, og at der fandt en betydelig Uorden Sted i Toldbestyrelsen, forbunden med udbredt Underslæb og Overgreb af Toldforpagterne. For at fremkalde en Forbedring i disse Forhold var nu det første større Skridt, at der i Marts 1651, i Analogi med hvad der var sket for Norges Vedkommende 1649, indsattes en Generaltoldforvalter over Danmark, der under sig skulde have Provinsialforvaltere og de lavere Toldembedsmænd med Ret til at udnævne og afskedige disse. Det nye Embede overdroges til Henrik Muller, og der kan ikke være Tvivl om, at han har været den, der har haft den væsentligste Indflydelse paa den Toldrulle, der udkom 13. Aug. s. A.³⁵ Indledningen til denne betoner Nødvendigheden af at forlindre Pengene fra at udgaa af Riget og af at sikre Undersaatterne den Fortjeneste, som de fremmede for Tiden nyder. Den hævder endvidere, at strengt taget skulde man forhøje Tolden paa alle fremmede Fabrikater, men da dette ikke kan gøres paa én Gang, har man, forbeholdende sig fremtidige Skridt i den nævnte Retning, for Øjeblikket indskrænket sig til et Udvalg, idet man tillige har nedsat Tolden paa Raaprodukterne. Det vil ses, at der i disse Principer ikke er noget væsentligt, som adskiller sig fra Christian IV's Forordninger fra Tyverne. Toldrullen af 1651 er, maalt med en merkantilistisk Alen, snarere et Tilbageskridt end et Fremskridt i Sammenligning med de nævnte ældre; i Steden for henholdsvis Indførselsesforbud og Toldfrihed for Raaprodukter sætter den kun højere og mindre Told. Men naturligvis var dette i Virkeligheden en mere rationel og moden Form i Stedet for de mere radikale og til de forhaandenværende Forhold saa slet svarende Bestemmelser fra Christian IV's Tid. Toldrullen af 1651 er i det hele langt mere specificeret og mere udarbejdet end nogen tidligere dansk; den optager endvidere en Side af Merkantilismen, som tidligere ikke var kommen frem, idet den, for at fremtvinge Industrien, forbyder Udførsel af uforarbejdede Raaprodukter, som raat Jern (Osmund), Tin, Messing og andet Metal, og lægger

højere Told paa Udførsel af utilberedte Skind end paa Udførsel af tilberedte.

Toldrullen af 1651 danner vel saaledes ikke en Epoke i den danske Toldlovgivning, men har dog sin ikke ringe Interesse som en vel gjenomtænkt Foranstaltning til Industriens Fremme. Ved Siden heraf har den ogsaa en anden Betydning, idet den nedsætter Toldsatserne paa en hel Del Artikler, især Forbrugsgjenstande, og hvad der var et af dens vigtigste Punkter, afskaffer den 1643 indførte Told mellem de danske Provinser (i Handelen mellem Danmark og Norge opretholdes den derimod)³⁶ Kun Skade, at disse store Lettelser fik en meget kortvarig Levetid. Fiskale Hensyn foranledigede faa Aar efter Regeringen til ved en ny Toldrulle af 1. Septbr. 1655 at forhøje mange af de 1651 nedsatte Toldsatser og igjen at indføre de indenrigske Afgifter. Derimod beholdt den nye Toldrulle den gamles protektionistiske Principer og af Lettelser den, som 1651 var bleven indført paa Foranledning af Borgerskabets før omtalte Klager, nemlig Ombytning af Accisen paa det bryggede Øl med Accise paa Malt.

Sammenfatter man denne Undersøgelse af Regeringens økonomiske Politik, maa det siges, at den kun paa et enkelt Punkt, det industribeskyttende, fastholdt sit Standpunkt med Konsekvens. Men allerede Manglen af Kapitaler forhindrede et virkeligt Udbytte heraf, og i de faa Fredsaar gik Landet ikke synderlig frem i Velstand, eller rettere Fattigdommen tog ikke af. De Forordninger, hvormed man i Overensstemmelse med tidligere Sædvane søgte at sætte Grænser for Privatfolks for store Udgifter, blev naturligvis ogsaa som hidtil frugtesløse. En af dem, af Septbr. 1651, sagde meget betegnende i sin Indledning, at den blev udstedt paa Anmodning af Adelen, der vilde foregaa de andre Stænder med et Eksempel paa Tarvelighed og forebygge Armoden i Landet, »skjønt man næsten maa kjedes ved at give Forordninger mod Overdaadighed hos Adelen, da de stadigt overtrædes»³⁷

Paa det rent administrative Omraade indførte Regeringen forskjellige Reformer. Hertil hørte Omordningen af den øverste Toldbestyrelse, der for en stor Del tilsigtede at ramme de hyppige Underslæb; som det fremgaar af et Indlæg fra Mikkel Langemack, Ulfeldts tidligere Skriver, der 1655 afløste Henrik

Muller som Generaltoldforvalter, opnaaedes dog denne Hensigt langtfra fuldstændigt; heller ikke kom man helt bort fra det i adskillige Henseender saa uheldige Forpagtningssystem af Toldafgifterne³⁸. Af nye højere Embeder foruden Generalpostmester- og Generaltoldforvalterstillingerne skal fremhæves den 1655 besluttede Ansættelse af en Generalfiskal, der skulde vaage over Udførelsen af Regeringens Forordninger, særligt med Hensyn til Tarvelighed ved Bryllupper og Begravelser; det var et tidligere ukjendt Tilsyn med Privatlivet, der her indførtes, men Statsmagten var ikke stærk nok til at give det en virkelig Betydning; paa dets odiøse Karakter gjorde den udnævnte Fiskal Tyskeren Henrik Tellemann selv opmærksom, idet han frygtede for de Angreb, han vilde blive udsat for³⁹. En heldbringende Foranstaltning, der for øvrigt viser, hvor mangelfuld Forvaltningen tidligere havde været, var det 1652 udstedte Paabud om, at der fra Kancelliets Ekspeditionskontor skulde sendes Rentekammeret Underretning om enhver Udfærdigelse, der drejede sig om Indtægter eller Udgifter⁴⁰.

Vigtigst var det dog, at Administrationens Omdannelse i kollegial Retning var et Spørgsmaal, der optog Sindene og ogsaa fik nogle praktiske Udslag. Indenfor Rigsraadet forhandlede man 1655 ivrigt Tanken om at danne et permanent kollegialt Udvalg af det. En saadan Tanke havde en vis Tilslutning til hvad der ved enkelte Lejligheder tidligere havde fundet Sted, saaledes de Gange Christian IV havde været bortrejst til Udlandet og under Rigshofmesterens og Kanslerens Fraværelse paa deres Sendelse til Fredsforhandlingerne i Brømsebro. Men naar man nu ønskede at danne et permanent Udvalg, skyldtes dette en levende Følelse af den Svaghed, som prægede Rigsraadets Stilling trods dets formelt saa store Magt, dets Mangel paa Ævne til at raade Bod paa hvad der trængtes til med Hensyn til indre Reformer, til Forbedring af Finanserne og Organisation af Forsvarsvæsenet, dets bristende Anseelse hos Befolkningen og dets svigtende Autoritet overfor Kongemagt og Hof. I sin Nød paatænkte man, at 4 Rigsraader, hvoraf én skulde veksle hver Maaned, stadigt skulde have Ophold i Kjøbenhavn og sammen med Rigshofmesteren og Kansleren dagligt holde to Møder⁴¹. Det gik imidlertid med dette Forslag som med adskillige andre; en energisk Beslutning var ikke det,

som man lettest samlede sig om. Først da Krigen stod for Døren, i Juni 1657, besluttedes Nedsættelsen af et permanent Udvalg af Rigsraadet, saaledes som foreslaaet 1655. Paa ét af af Administrationens Omraader, nemlig Sovæsenet, havde man derimod i det sidstnævnte Aar gennemført Kollegietanken. Allerede tidligere synes Skibskaptajnerne paa Bremerholm at have dannet et Slags Raad til Forhandling; 1 August 1655 besluttedes at overdrage Styrelsen af hele Søetaten til et Admiralitetsraad. Det skulde overvejende være militært, thi Rigsadmiralen, Holmens Chef og Næstkommanderende samt 3 Søkapitajner skulde have Sæde deri; dog skulde det tillige tage sig af Handelen og Søfarten, og baade Poul Klingenberg og Henrik Muller fik Plads deri som Admiralitetsraader og Repræsentanter for de kommercielle Interesser⁴² Sovæsenet blev saaledes det første Omraade, hvor det Administrationssystem blev indført, som faa Aar senere blev eneherskende. Men store var ikke de Reformer, der gennemførtes eller planlagdes i den almindelige Forvaltning. Først og fremmest var ogsaa Regeringens Opmærksomhed optagen af Tankerne om det nærmere liggende, Forsvarsvæsenet og Financerne

FJERDE AFSNIT

Forsvarsvæsenet.

Hærvæsenets Historie under Christian IV har to Hovedsider, den ene Forsøgene paa Organisationen af en national Milits, den anden Dannelsen af en staaende hvervet Hær.

Det var i Aaret 1614, at Kongen lagde den første Grund til et indfødt Fodfolk, der skulde organiseres som et i Fredstid bestaaende Værn, egnet til at skaffe Riget en Stamme af øvede Soldater og til at fjerne Nødvendigheden af ved den mindste Krigsfare at maatte hverve fremmede Krigsfolk. Værnet var beregnet paa omtrent 4000 Mand, der skulde stilles af dertil

udlagte Kronens Bøndergaarde. Da denne Ordning dog snart viste sig ufyldestgjørende, paatænkte Kongen Udskrivning af en permanent Skat, der skulde sætte ham i Stand til for Penge at holde en lignende Styrke, men paa Rigsraadets Forslag besluttede han i Stedet herfor at lægge alle Kronens og Gejstlighedens Bønder Landet over i Lægder paa 9, som skulde underholde en Soldat. Soldaterne skulde ordnes i Kompagnier og hvert Kompagni tillige have 10 saakaldte fri Knægte eller Adelburser, prøvede Soldater, der skulde støtte de uprøvede; disse ligesom Officererne skulde have Bøndergaarde til deres Lønning. Ordningen, der vistnok til Dels havde visse svenske Indretninger til Forbillede, stod imidlertid langt fra sin Prøve under Kejserkrigen, og 1629 skred man til at aftakke Officererne og opgive Rammerne, men faa Aar efter, 1632, vendte man dog tilbage dertil⁴³. Uden at gaa ind paa de nærmere Enkeltheder ved Organisationen af denne Milits skal her blot fremhæves, at den fra 1638 fik et Supplement, idet Adelen bevilgede en Udskrivning af 2 Karle paa hver 312 Tdr. Hartkorn af dens Jordegods, dog saaledes at disse Knægte ikke indlemmedes i de tidligere Kadrer, men holdtes som særlige Kompagnier; dette Supplement blev senere dels en Tid udvidet dels fornyet. Men da dette nationale Værn skulde vise sin Duelighed under Svenskerkrigen, blev Resultatet atter kun sorgeligt. Ingen virkelig Offerberedvillighed holdt det oppe, hverken hos Bønder eller Adel; hvem der kunde, unddrog sig Tjenesten eller de Byrder, som paahvilede Lægderne, de udskrevne Knægte var til Dels de daarligste og til andet Arbejde ubrugeligste Folk, de blev kun slet udstyrede med Klæder og Vaaben; men værst var det dog, at de Ovelser, som skulde have oplært dem, kun havde været højst mangelfulde. 3 Dage 3 Gange om Aaret var al den Eksercits og Monstring, de havde været indkaldte til, de skiftede tilmed hyppigt, naar de overtog Gaarde, og med den Uddannelse og den Krigstugt, der skabtes herved, skulde de modstaa Tropper, hvorfra en stor Del havde gennemgaaet Trediveaarskrigens Skole⁴⁴. Trods disse Erfaringer opgav man dog ikke Militsen; tvertimod søgte man at styrke den ved 1646 at forøge Lægdernes Antal, idet de for Fremtiden skulde dannes af 5 Gaarde i Steden for som hidtil af 9. Men selve Uddannelsen blev langt fra bedre, og Hensyn til Kronens Jagt bevirkede endog, at man i Vildtbanedistrikterne fratog Bønderne deres Geværer og

ophængte dem i Kirkerne, hvor de fordærvedes af Fugtighed⁴⁵. Saaledes var det nationale Værn til Fods, som man i sin Tid havde knyttet ikke ringe Forhaabninger til, ikke blevet mere egnet til Landets Forsvar end den gamle ildesete Rostjeneste af Lenene og Adelens Gods, paa hvilken man for øvrigt ogsaa havde flikket ved at forøge den, idet saa vel Kronen som Adelen havde bevilget et udvidet Rytterhold.

Ved Siden af disse forskellige Foranstaltninger var imidlertid det helt nye kommet frem, at man fra Trediveerne havde begyndt at holde hvervede Tropper ogsaa i Fredstid. Anledningen hertil var den udvidede Union med Hertugdømmerne, hvorefter Kongeriget var forpligtet til at holde 600 Ryttere og 3000 Mand Fodfolk i Beredskab, saa længe Krigsfaren truede Grænserne. Det var til Opretholdelse af den hvervede Styrke, at de aarlige Skatter, Unionsskatterne som de kaldtes, var gaaede med, og Krigsvæsenet var herved for første Gang blevet en Byrde, der i større Grad tyngede Staten selv i Fredstid. Krigen med Sverige 1643—45 havde naturligvis yderligere forøget Nødvendigheden af hvervede Tropper, hvoraf dog største Delen aftakkedes efter Freden i Brömsebro; men der var ikke Tale om at kunne afgjøre Officerernes Fordringer med det samme, og deres Restsedler gik ind som en Part af Statsgælden.

Fra Novbr. 1647 foreligger en Opgjorelse af Rigmarsken om Udgifterne til Hæren⁴⁶. Han anslog Beløbet til Besoldingen af Infanteri og Kavalleri, udskrevet og hvervet, til omtrent 188,000 Rdl., hvortil kom til Fæstningernes Proviantering omtrent 54,000 Rdl. foruden Udgifterne til Munition og Artilleri og nogle mindre Poster. Styrken beregnede han til 52 Kompagnier Fodfolk og 21 Kompagnier Rytteri, men hvor stort Antallet af Tropperne var, angav han ikke, og det er ikke muligt med Sikkerhed at slutte sig dertil, da Kompagniernes Mandskab varierede en Del, og deres nominelle og reelle Styrke uden Tvivl ogsaa var meget forskellig. Fra anden Side opgives dog den danske Hær ved Christian IV's Død til henved 10,000 Mand⁴⁷.

Under disse Forhold, hvor altsaa dels Militsens Organisation havde vist sig i høj Grad mangelfuld, dels Udgifterne til Hærvæsenet og navnlig til de hvervede Tropper hvilede som en ligefrem utaalelig Tyngde paa den forarmede Statskasse, hvor

endvidere Skatteævnen var aftagen overordentligt, og Indkvarteringen med den hele dermed forbundne Tøjlesløshed forøgede Nødstilstanden, under disse Forhold maatte Omorganisationen af Hærvæsenet blive et af de mest brændende Spørgsmaal for den nye Regering. At en Reduktion, der tilstræbte at bringe Udgifterne nogenlunde ned til hvad Staten kunde bære, var en absolut bydende Nødvendighed, derom kunde der fornuftigvis ingen Tvivl herske hos dem, hvem Afgjørelsen paahvilede. Men et Hovedalternativ stillede sig her frem. Skulde Forsvaret bygges væsentligt paa hvervede Tropper eller paa den indfødte Militz, paa Landfolket? Kun faa Stemmer synes at have rejst sig til Fordel for den første Løsning. Dog foreligger der fra 1652 en Erklæring af de to militære Autoriteter, Oberst v. Kratz og Ingeniørofficeren, den tidligere Gouvernør paa Christianspris Aksel Urup, i Forening med to skaanske Lensmænd Otte Thott og Niels Krabbe, der bestemt udtalte sig for de hvervede Tropper som Hærens Hovedstøtte, medens Landfolket, hvis Holdning stærkt kriticeredes, kun burde anvendes i Fæstningerne¹⁸. Det tør vistnok ogsaa bestemt siges, at den eneste Mulighed for under de daværende Forhold at skabe en Hær af virkelig Modstandskraft vilde have været at søge dens Kjerne i de hvervede Tropper. Kun Sverig med sin krigsvante Befolkning, ledet af krigerske Fyrster og en krigsvant Adel, dannede i denne Henseende en Undtagelse fra den ellers i Europa gjældende Regel. Mærkes kan det ogsaa, at Christian IV i sine sidste Dage ved sin Plan om Røstjenestens Afløsning tænkte paa at erstatte den med hvervede »Enspændere«. Men paa den anden Side kunde det med ikke ringe Ret fremhæves, at Opretholdelsen af en hvervet Hær i Fredstid i den Grad vilde udsuge Landets Kræfter, at disse vilde være aldeles udtømte, naar Faren indtraadte, og hele denne Betragtning kom naturligt til Orde med afgjørende Kraft indenfor Rigsraadet. Det sørgelige i Situationen eller rettere sagt ét, kun ét, af dens mørke Punkter fremkom ved, at man enten havde Udsigt til at lave en Hær, som, naar det gjaldt, ingen Hær vilde være, eller til at sidde inde med ret krigsvante Tropper, der vilde udsuge Landet og maaske tilsidst løbe fra hinanden af Mangel paa Løn.

Den Mand, hvem det først og fremmest tilkom at lede Hærvæsenet i det rette Spor, Rigsmarsken Anders Bille, var

ingenlunde blind for de Vanskeligheder, der stillede sig i Vejen⁴⁹. Principalt synes han at have villet foretrække en lejet Hær, men han erkjendte den finansielle Umulighed derved. Derfor var han stemt for dens Aftakning. Til Gjengjæld ønskede han en kraftigere Udvikling af Militseren. Med Hensyn til dennes øverste Styrelse vilde han, som tidligere omtalt, have den mere koncentreret i sit Embede, end det hidtil havde været Tilfældet, en Bestræbelse, der bragte ham i Strid med Adelens Ønske om, at Landkommissarierne skulde forvalte de til Hærvæsenet anviste Pengemidler. Han vilde endvidere have disse Pengemidler nogenlunde betydelige og have Sikkerhed for, at de stadigt kunde paaregnes. Hvad Hærens Sammensætning angaar, lagde han fortrinsvis Vægten paa Rytteriet. I Overensstemmelse med Erfaringer, som Trediveaarskrigen i det hele havde givet, ansaa han Rytteriet for Hovedvaabenet; vel indrømmede han dets defensive Svaghed, men han ønskede netop at føre en eventuel Krig ved offensive Stød, idet han ganske vist som Mulighed herfor forudsatte, at Landet var forsynet med Fæstninger. Rytteriet tænkte han sig oprindeligt stillet dels af de jordegne Bønder, dels af dem, der oppebar Tiender, dels af Kronens og Adelens Gods, Forslag, der imidlertid senere modificeredes. Ved Siden heraf skulde dog Fodfolket ikke forsømmes; der skulde gives det en grundigere Uddannelse, og det skulde sikres mod Knægtenes for hyppige Skiften.

Det første Resultat af Forhandlingerne om Hærvæsenets Ordning kom til at foreligge i Septbr 1649. Rigmarsken havde faaet sin Vilje sat igjennem om, at han og ikke Landkommissarierne skulde disponere over Pengene; det var næppe heller imod hans Ønske, at en Reduktion var bleven vedtagen af Kongen og Rigsraadet, og at der til Hærvæsenet var anvist for det kommende Aar Kommissarietolden af Danmark og Norge samt en enkelt Skat af Danmark; tvivlsommere er det vel, om han gjerne har ladet sig nøje med, at kun en halv Skat anvistes til de følgende Aar⁵⁰. Det viste sig ogsaa snart, at hans Tanker om Reduktionens Omfang ikke var saa yderligtgaaende som hans Fællers i Rigsraadet. I April 1650 fremsatte han et Forslag, der vilde bringe Hæren ned til omtrent 8800 Md., fordelte i 39 Kompagnier; Udgiften beregnedes til omtrent 88,000 Rdl. Men Forslaget slog ikke an; fire andre Rigsraader (Jørgen Brahe,

Niels Trolle, Henrik Ramel og Henrik Rantzau) udarbejdede et andet Projekt, der synes at have vundet Anklang hos Kongen og vistnok blev det, som lagdes til Grund for den Reduktion, der besluttedes i Jan. 1651. Derefter skulde det indfødte Rytteri formeres i 9 og Landfolket til Fods i 20 Kompagnier, medens der kun skulde være 3 hvervede Kompagnier⁵¹. Det var nu altsaa fastslaaet, at Hærens aldeles overvejende Styrke skulde dannes af Militsen, og om dennes Organisation forhandlede man i den nærmest følgende Tid med Adelen. Medens denne i Aaret 1650 havde stillet sig meget uvillig til at fortsætte de Bevillinger og Udskrivninger, den var gaaet ind paa under Christian IV, viste den i Efteraaret 1651 en større Imødekommenhed, der fortsattes i de følgende Aar⁵². I Kraft af Tilbud, som blev gjorte paa dens Sammenkomster, udgik der saa i Maj 1652 Kongebreve om, at der skulde oprettes et Mandtal over alle unge Karle fra 16 til 40 Aar i hvert Sogn, hvoraf der pr. Tønde Hartkorn skulde udtages 4 Karle, som skulde forsynes af Husbonden med Vaaben, de to Tredjedele med Musketter, den ene Tredjedel med Piker. Det var i Overensstemmelse med tidligere Tilløb til et militært Stavnsbaand og med Adelens Ønske, naar det bestemtes, at de udskrevne Karle ikke uden Herskabets Samtykke maatte forlade vedkommende Gods. Derimod optoges der ikke i Kongebrevene en Betingelse, som Adelen havde stillet, nemlig at dens Karle skulde organiseres i særlige Kompagnier under danske Officerer. Medens disse Bestemmelser angaaende Fodfolket ikke indførte noget væsentligt nyt, uden for saa vidt man sikrede sig en Udskrivningsbasis, skabte man derimod et nyt Grundlag for Rytteriet ved Siden af den gamle Røstjeneste. I hvert Sogn skulde nemlig Bønderne holde en Hest med tilhørende Vaaben i Beredskab ogsaa i Fredstid; endvidere skulde Præster, Skrivere og Fogeder opfordres til for Krigstilfælde at forpligte sig til at holde en Hest og en bevæbnet Karl. Hermed var Sogne- og Præsteryttere indført som Led i den danske Hærordning⁵³. Men fra de herom tagne Bestemmelser kom Fyn til at danne en Undtagelse. Man havde oprindeligt ogsaa indenfor Regeringen fremhævet, at Defensionen af de forskellige Provinser krævede forskellige Hensyn og forskellige Indretninger for hver af disse, og den fynske Adel, hvis provinsielle Selvfølelse var stærkt udviklet, og som lededes af den rige og for-

ingenlunde blind for de Vanskeligheder, der stillede sig i Vejen⁴⁹. Principalt synes han at have villet foretrække en lejet Hær, men han erkjendte den finansielle Umulighed derved. Derfor var han stemt for dens Aftakning. Til Gjengjæld ønskede han en kraftigere Udvikling af Militserne. Med Hensyn til dennes øverste Styrelse vilde han, som tidligere omtalt, have den mere koncentreret i sit Embede, end det hidtil havde været Tilfældet, en Bestræbelse, der bragte ham i Strid med Adelens Ønske om, at Landkommissarierne skulde forvalte de til Hærvæsenet anviste Pengemidler. Han vilde endvidere have disse Pengemidler nogenlunde betydelige og have Sikkerhed for, at de stadigt kunde paaregnes. Hvad Hærens Sammensætning angaar, lagde han fortrinsvis Vægten paa Rytteriet. I Overensstemmelse med Erfaringer, som Trediveaarskrigen i det hele havde givet, ansaa han Rytteriet for Hovedvaabenet; vel indrømmede han dets defensive Svaghed, men han ønskede netop at føre en eventuel Krig ved offensive Stød, idet han ganske vist som Mulighed herfor forudsatte, at Landet var forsynet med Fæstninger. Rytteriet tænkte han sig oprindeligt stillet dels af de jordegne Bønder, dels af dem, der oppebar Tiender, dels af Kronens og Adelens Gods, Forslag, der imidlertid senere modificeredes. Ved Siden heraf skulde dog Fodfolket ikke forsømmes; der skulde gives det en grundigere Uddannelse, og det skulde sikres mod Knægtenes for hyppige Skiften.

Det første Resultat af Forhandlingerne om Hærvæsenets Ordning kom til at foreligge i Septbr. 1649. Rigsmarsken havde faaet sin Vilje sat igjennem om, at han og ikke Landkommissarierne skulde disponere over Pengene; det var næppe heller imod hans Ønske, at en Reduktion var bleven vedtagen af Kongen og Rigsraadet, og at der til Hærvæsenet var anvist for det kommende Aar Kommissarietolden af Danmark og Norge samt en enkelt Skat af Danmark; tvivlsommere er det vel, om han gjerne har ladet sig nøje med, at kun en halv Skat anvistes til de følgende Aar⁵⁰. Det viste sig ogsaa snart, at hans Tanker om Reduktionens Omfang ikke var saa yderligtgaaende som hans Fællers i Rigsraadet. I April 1650 fremsatte han et Forslag, der vilde bringe Hæren ned til omtrent 8800 Md., fordelte i 39 Kompagnier; Udgiften beregnedes til omtrent 88,000 Rdl. Men Forslaget slog ikke an; fire andre Rigsraader (Jørgen Brahe,

Niels Trolle, Henrik Ramel og Henrik Rantzau) udarbejdede et andet Projekt, der synes at have vundet Anklang hos Kongen og vistnok blev det, som lagdes til Grund for den Reduktion, der besluttedes i Jan. 1651. Derefter skulde det indfødte Rytteri formeres i 9 og Landfolket til Fods i 20 Kompagnier, medens der kun skulde være 3 hvervede Kompagnier⁵¹. Det var nu altsaa fastslaaet, at Hærens aldeles overvejende Styrke skulde dannes af Militzen, og om dennes Organisation forhandlede man i den nærmest følgende Tid med Adelen. Medens denne 1 Aaret 1650 havde stillet sig meget uvillig til at fortsætte de Bevillinger og Udskrivninger, den var gaaet ind paa under Christian IV, viste den 1 Efteraaret 1651 en større Imødekommenhed, der fortsattes i de følgende Aar⁵². I Kraft af Tilbud, som blev gjorte paa dens Sammenkomster, udgik der saa i Maj 1652 Kongebreve om, at der skulde oprettes et Mandtal over alle unge Karle fra 16 til 40 Aar i hvert Sogn, hvoraf der pr. Tønde Hartkorn skulde udtages 4 Karle, som skulde forsynes af Husbonden med Vaaben, de to Tredjedele med Musketter, den ene Tredjedel med Piker. Det var i Overensstemmelse med tidligere Tilløb til et militært Stavnsbaand og med Adelen's Ønske, naar det bestemtes, at de udskrevne Karle ikke uden Herskabets Samtykke maatte forlade vedkommende Gods. Derimod optoges der ikke 1 Kongebrevene en Betingelse, som Adelen havde stillet, nemlig at dens Karle skulde organiseres i særlige Kompagnier under danske Officerer. Medens disse Bestemmelser angaaende Fodfolket ikke indførte noget væsentligt nyt, uden for saa vidt man sikrede sig en Udskrivningsbasis, skabte man derimod et nyt Grundlag for Rytteriet ved Siden af den gamle Røstjeneste. I hvert Sogn skulde nemlig Bønderne holde en Hest med tilhørende Vaaben i Beredskab ogsaa i Fredstid; endvidere skulde Præster Skrivere og Fogeder opfordres til for Krigstilfælde at forpligte sig til at holde en Hest og en bevæbnet Karl. Hermed var Sogne- og Præsteryttere indført som Led i den danske Hærordning⁵³. Men fra de herom tagne Bestemmelser kom Fyn til at danne en Undtagelse. Man havde oprindeligt ogsaa indenfor Regeringen fremhævet, at Defensionen af de forskellige Provinser krævede forskellige Hensyn og forskellige Indretninger for hver af disse, og den fynske Adel, hvis provinsielle Selvfølelse var stærkt udviklet, og som lededes af den rige og for-

maaende Rigsraad Jørgen Brahe, en Mand med stærk aristokratisk Selvraadighed, greb med Begjærlighed denne Tanke. Den modsatte sig Udskrivningen af Fodfolk og gik kun ind paa et Landeværn, saaledes at alle mandbare Karle skulde bevæbnes, af hver 100 40 med Musketter; den modsatte sig endvidere den sognevisse Udskrivning af Rytteriet; i Stedet for skulde 40 Gaarde skaffe en Hest og Vaaben; men alt baade Fodfolk og Rytteri skulde kun bruges til Fyns Forsvar. Forgjæves søgte Regeringen misfornøjet hermed at bevæge Adelen til at rette sig efter de andre Provinser; den fastholdt i det væsentlige sit Standpunkt med Hensyn til Udskrivningsmaaden⁵⁴

Saaledes havde man søgt at organisere en Milits, der overensstemmende med Rigsmarskens Opfattelse af det for en Hær vigtigste skulde omfatte et nyt Rytteri paa omtrent 2000 Sogne-ryttere og endnu flere Præste- og Fogedryttere, men som dog ikke skulde være saa bekostelig, at Landets Ævner udtømtes i Fredstid. En Forordning om Landmilitsen af Maj 1653 indeholdt desuden Bestemmelser, der fastsatte tre Aar som den regulære Tjenestetid for de udskrevne Fodfolk, truede med Straffe for Forsømmelser og Undvigelser og gav Udsigt til en bedre Ekvipering. En anden Forordning af samme Aar paabød en Generalmønstring over alt vaabenført Mandskab, Indretning af Bavner, Allarmpladser og Strandvagter⁵⁵. Ved Siden heraf havde Adelen givet en Del Bevillinger af Korn og Penge til Dannelse af Magasiner og til Opbevaring i Landekisterne som Nødhjælp i paakommende Tilfælde; over disse Bevillinger vedblev Landkommissarierne som tidligere at raade.

Men mere end ellers gjaldt det her, at kun lidet nyttede Forordninger og Paabud, hvis der ikke fandtes en kraftig Regeringsmyndighed til at sætte dem i Virksomhed eller en vaagen Almenfølelse, der af sig selv paatog sig de dermed forbundne Ofre. Og paa begge Punkter viste det daværende Samfunds Svagheder sig i deres fulde Lys. Ganske vist blev der af Regeringen udnævnt Officerer over Fodfolket og Rytteriet, der udgik Befalinger om Mønstringer og Eksercits, Sjælland blev delt i fire Distrikter, de saakaldte Kvartaler, med Kommissarier til at raade for Forsvaret i hvert af dem, og de udskrevne Knægte blev delvis henlagte i Fæstningerne for at vænnes til regulær Tjeneste, men atter og atter lød Klagerne over, at den nye

Milits ikke blev bragt i ordentlig Stand⁵⁶. I Juli 1654 noterede Christen Skeel i sin Dagbog: »Vi rører stadigt ved Militsen, og dog er intet fuldkomment sluttet«, og to Aar efter var det vistnok navnlig Forsvarsvæsenets Mangel paa Ordning, der fremkaldte et ligefremt Fortvivlelsens Udbrud hos ham: »Hvergang vi samles, opsættes noget, baade om Militsen, Magasiner, General-toldforvalter og andet, og er blevet læst, og der bliver dog intet deraf. Vi laa forgangen fra Pinsedag til Mikkelsdag og bestilte intet, saa man gaar op og ned med Bedrøvelse og rejser frem og tilbage med Besværing, og hver Mand i Landet raaber paa Rigens Raad«⁵⁷. Vanskelighederne laa dog fremfor alt i Adelenes passive Modstand. Hvad hjalp det, at dens Møder gav Bevillinger, naar den ikke paa nogen Maade vilde finde sig i, at disse Bevillinger var bindende for alle dens Medlemmer! Atter og atter blev det umuligt at finde nogen Udvej til at løse den gamle Kollision mellem Flertallets Beslutninger og den enkeltes Ret til kun at yde, hvad han personlig eller ved Fuldmagt havde givet sit Minde til⁵⁸. Og hertil kom Striden angaaende Befalingen over Adelenes Knægte og Sogneryttere, dens Modstand mod Lensmændenes Dispositioner over Udskrivning og Eksercits. Det var ikke smaa og uanselige Adelsmænd, der stillede sig vrangvilligt; tvertimod klagede Ove Gjedde som Lensmand paa Helsingborg 1653 over Adelige, der ikke vilde lade deres Sogne stille Ryttere, hvor mange Gaarde end Sagnet bestod af, og 1654 sigtede Knud Ulfeldt endog Rigsraaden Tage Thott og Lensmanden Otte Thott, Skaanes fornemste Mænd, for at forbyde deres Bønder at møde til Eksercits. Intet Under, at Anders Bille i Septbr. 1655 i et Indlæg udtalte: »Landsens Defension er slet og ringe«⁵⁹.

Imidlertid havde Planerne om det levende Værns Organisation ikke optaget Regeringen saa udelukkende, at den havde forsømt at rette sin Opmærksomhed mod Fæstningerne. Anders Bille havde et aabent Blik for Nødvendigheden af disses Forbedring, og det traf sig saa heldigt, at der ved hans Side stod imellem den danske Adel en virkelig Autoritet paa dette Omraade, Aksel Urup, der havde lært Fortifikation i Udlandet, men dog havde den Mangel, at hans uanselige, lidt dværgagtige Skikkelse gjorde hans personlige Optræden lidet imponerende. Ved Siden heraf benyttede man fremmede sagkyndige, den højt ansete

hollandske Generalmajor Perceval, Georg Hofmann og flere⁶⁰. Hensynet til de slesvigholstenske Stænders Ønske bevirkede dog, at Frederik III begyndte sin Regering med Demoleringen af en af de bestaaende Fæstninger Christianspris. Godset, hvorpaa den var opført, solgtes til Frederik v. Buchwald, og de derved indvundne Penge anvendtes delvis til Kjøbenhavns Befæstning, over hvilken Aksel Urup fik Direktionen⁶¹. Dog var det ikke her nye Baner, man betraadte. Man sluttede sig nøje til Christian IV's Plan om Udvidelse af Byen, saaledes at hele Strækningen fra Nørreport til Stranden blev omsluttet af en ny Voldlinje, medens de gamle Volde imellem det nuværende Kongens Nytorv og Nørreport sløjfedes. Vistnok Aaret før Kongens Død havde man allerede faaet den ny Østerport færdig imellem Nyboder og Skansen ved St. Annæ Bro (det senere Kastel), og Arbejdet fortsattes nu med ikke ringe Kraft fra 1648 til 1657. Man havde af Pengemidler især til sin Raadighed en Graverskat, ydet baade af Kronens og Adelens sjællandske Gods; til selve Arbejdet benyttedes dels Folk stillede af Adelen, dels Kompagnier af det sjællandske og jyske Landfolk. Men Foretagendet var for stort til at kunne fuldføres i de faa Aar, der levnedes til Freden. Man fik de gamle Volde ned, fik 1656 en ny Nørreport bygget færdig, men lige saa lidt som det omfattende Terræn indenfor de nye Volde blev en virkelig Bydel, men mest laa hen i et uryddeligt Kaos, lige saa lidt var den nye Befæstningslinje i ordentlig Stand, da Øjeblikket kom, hvor den skulde gjøre Tjeneste⁶².

Kjøbenhavns Befæstning var dog kun et Led i hele Forsvarsplanen. Man anvendte en Del, ogsaa under Aksel Urups Overtilsyn, paa de skaanske Fæstninger, man udbedrede Nakskovs Skanser og Volde, man arbejdede paa Gluckstadt, anlagde en Skanse ved Hals, foruden i Norge ved Flækkerø, men særlig Vægt lagde man dog paa en central Fortifikationslinje, der skulde spænde fra Sjælland til Jylland og gaa fra Kjøbenhavn til Lille Belt med mindre Anlæg ved Korsør og Knudshoved⁶³. Af de herved foranledigede Arbejder naaede dog kun ét større Betydning, og det var Anlægget af Frederiksdodde. Paa Strib kom man ikke langt med den dér projekterede Befæstning, der efter Dronningen skulde bære Navnet Sophieodde⁶⁴. Anderledes lige overfor i Jylland. Allerede under Christian IV var her paa den

yderste Pynt ved Beltet bygget Bjersodde Skanse, men først i Slutningen af 1649 vedtoges endeligt Anlægget af en virkelig Fæstning, omsluttende en By, til hvilken baade indfødte og fremmede skulde lokkes ved betydelige Privilegier. Man nedlagde tre Landsbyer og tvang Bønderne trods deres Modstand til at flytte ind i den nye Stad. I Juli 1651 fremtræder første Gang Navnet Frederiksodde, i Løbet af 1652 begyndte Voldene at rejse sig, og i de følgende Aar fortsattes Arbejdet, ledet af Georg Hofmann, saaledes at den nye Fæstning var i nogenlunde Stand, da Krigen udbrød⁶⁵. Dog kom det desværre til at vise sig, at der manglede adskilligt. Det gik med Befæstningsarbejdet som med Hærvæsenet, om end vel i mindre Grad; noget endeligt og færdigt naaede man ikke til.

Indenfor Forsvarsplanen laa selvfølgelig ogsaa Flaadens Udvikling. Dens store Betydning fremhævedes stærkt saa vel af Rigmarsken som af Rigsraadet, og det var ikke ringe Summer, der anvendtes paa den⁶⁶. Efter en officiel Opgivelse fra Maj 1647 bestod Flaaden da af 24 Orlogsskibe paa over 12 Kanoner, foruden vistnok af 9 mindre; 1653 skal den have talt 30 af den førstnævnte Klasse, og Tilvæksten faldt næsten udelukkende paa de saakaldte Hovedskibe paa over 40 Kanoner⁶⁷. I Norge gjenindførte man paa Jørgen Bjelkes Initiativ Skærbaade⁶⁸. Derimod øvedes Mandskabet ikke i den Maalestok ved Udsendelse af Eskadrer som i Christian IV's Tid, og heldigt var det ikke heller, at medens Rigsadmiralen Ove Gjedde var svagelig og uden Indflydelse, var Rigsviceadmiralen Niels Trolle næppe nogen Dygtighed⁶⁹; paa den anden Side vidnede den før omtalte Oprettelse af Admiralitetskollegiet om en alvorlig Bestræbelse for at bringe Orden i denne Gren af Administrationen. Man søgte ogsaa at supplere den egentlige Bestand af Orlogsskibe ved at opfordre Kjøbstæderne til at holde de saakaldte Defensionsskibe, i Fredstid indrettede til Koffardifart med visse Privilegier, i Krigstid bestemte til at indlemmes i Orlogsflaaden. Forhandlingerne herom i 1653 med Borgerskabet i Havnebyerne førte dog ikke til videre Resultater, og man bestemte sig derfor 1655 til at skaffe Flaaden Udsigt til Forøgelse ved at forlange Defensions-skibe af de da oprettede Saltkompagnier. Men heller ikke denne Vej førte synderlig vidt⁷⁰. —

Trods de enkelte Forbedringer havde Bestræbelserne paa Forsvarsvæsenets Omraade i disse Aar ikke ført til betydelige Resultater. Ved Begyndelsen af 1657 stod Landet endnu uden synderlig Modstandsæвне mod mulige Angreb og uden Betingelser for at begynde en Krig med Udsigt til Held. Men sandsynligvis havde Forhandlingerne om disse Sager ogsaa haft visse politiske Følger. Med stigende Utaalmodighed havde Frederik III atter og atter opfordret Rigsraadet til at fremskynde Forsvarets Ordning, ikke uden Bitterhed havde han set Tilløbene strande paa Rigsraadets manglende Ævne til at gennemføre de tagne Beslutninger og paa Aristokratiets Vrangvilje. Derved var uden Tvivl Kløften bleven uddybet mellem Kongedømme og Adel. Ogsaa i Kongens Forhold til Rigmarsken synes en Misstemning paa ny at være indtraadt. En Grund hertil var, at Kongen i militære Sager efter Haanden i stadigt højere Grad lyttede til en andens Raad. Denne anden var hans Halvbroder, Christian IV's og Vibeke Kruses Søn Ulrik Christian Gyldenløve. Født 1630 havde han allerede i sit 14de Aar deltaget i Krigen mod Svenskerne, men den krigerske Løbebane, hvorefter den unge varmblodige Kongesøn længtes, var dog først for Alvor begyndt for ham, da han 1648 rejste til Udlandet, fik Tjeneste i den spanske Hær og under udmærkede Lærere som de mod deres Fædreland tjenende franske Feltherrer Turenne og Condé fik Lejlighed til at uddanne sig og vinde et Navn. 1654 kaldte Kongen ham tilbage og udnævnte ham 1655 til Generalmajor, hvilken Rang han for øvrigt allerede tidligere havde haft i spansk Tjeneste. Næppe med Glæde saa Rigmarsken hans voksende Indflydelse, thi Gyldenløve stod som hans Medbejler, som Kongens og Kongehusets Ven og Støtte⁷¹.

FEMTE AFSNIT.

Finanserne.

Der staar endnu tilbage at kaste et Blik paa Rigets Finans-tilstand.

Saa vidt man kan bedømme, har Joakim Gersdorf som Righofmester langtfrå i den Grad tiltaget sig Overledelsen af Finansvæsenet, som Tilfældet havde været med Korfits Ulfeldt. Det blev Christopher Gabel som Kongens Kammerskriver og Bestyrer af Forretningerne paa Kieler Omslag samt Peder Vibe som den indflydelsesrigeste og dygtigste af Rentemestrene, hvem Forvaltningen af denne Gren af Statsstyrelsen mest kom til at paahvile. Misundelsesværdig var deres Lod ikke. Gabel skulde skaffe Penge til Kongens eget Kammer og sørge for Midler til at betale Renter og Afdrag paa Laan til Kjøbmænd, som Aar for Aar trængte ivrigere paa, og han skulde ved Siden heraf søge at indløse de store Hypothekforskrivninger, som var udstedte af Christian IV til de slesvigholstenske Landraader paa Amterne i Hertugdømmerne til Gjengjæld for, at Raaderne var gaaede i Borgen for Laan. Vibe havde den fuldt saa byrdefulde Opgave Maaned for Maaned at skulle tilfredsstille utaalmodige Embedsmænd, Flaadens Folk og Haandværkerne i deres Krav paa Lønninger og Betaling for ydet Arbejde. Betegnende for Situationen er en Skrivelse fra ham af Marts 1654 til Sekretæren i Kancelliet Erik Krag; det hed i den: »Jeg kan ikke noksom beklage mig over den store Besværighed, jeg har af alle, som har noget at fordre, baade Hof, Holmens- og Tøjhustjenere, saa vel som af Arbejdsfolk og andre, som Kronen er skyldig. Forgangen Torsdag var der ved 150 af Tøjhusfolket for min Port, hvilken jeg maatte lukke til og skikke af mit Folk over Graven gjennem Løngangen op til deres Øvrighed paa Tøjhuset at sætte Styr paa dem«⁷². Sandsynligt er det, at baade Gabel og Vibe under disse vanskelige Forhold har gjort hvad der var muligt. Gabel var en klog og praktisk Forretningsmand, Vibe et administrativt Talent. Gabel formaaede vistnok ofte at operere med Held eller at holde Kreditorerne hen, Vibe søgte at bringe Orden i Rente-kammerets Bestyrelse, var ivrig for Oprettelsen af Overslag og

Budgetter; rimeligvis skyldes det ogsaa ham, at der 1654 forsøgte en Deling af Rigets ordinære Indtægter, saaledes at de gruppevis anvistes til visse Udgifter; særligt blev bestemte Byers Toldindtægter anvist til Hofstaten⁷³. Men medens Gabel beholdt sit Embede, fratraadte Vibe sin Stilling i Rentekammeret i Slutningen af 1655 eller Begyndelsen af 1656. Allerede længe havde hans Ærgjerrighed i Forening med hans borgerlige Fødsel skaffet ham talrige Modstandere, og naar man ser, at samtidigt med hans Forflyttelse hans nu snart gamle Regnskaber som Kommissar i Norge, der synes at være undgaaede Skærsilden 1651, optoges til Gjennemsyn, saa fristes man til at sætte disse Begivenheder i Forbindelse med hinanden og formode, at han næppe godvillig har opgivet sin Plads ved Regeringens Midtpunkt og trukket sig tilbage til en Post i Udkanten af Riget, hvor vigtig og vel lønnet denne end var⁷⁴.

Grundprincippet for Datidens Finansadministration var Delingen af Indtægter og Udgifter i ordentlige og overordentlige. Til de ordentlige Indtægter hørte Overskuddet af Krongodset, Toldafgifterne (bortset fra Sundtolden), Byskatterne, Borgelejepegene fra Kjøbstæderne og Baadsmændsskatterne, altsammen Indtægter, der stammede fra den Tid, hvor Statens finansielle Kraft udelukkende beroede paa Kongedømmets Domæner og Regaler. Hertil svarede de ordentlige Udgifter, for saa vidt som disse var nøje knyttede til Kongens Person, til Hoffet og til den øverste Administration, der i tidligere Tid havde været det samme som Hoffet, endvidere hørte herhen Udgifterne til Flaaden, Holmen og Arkeliet (Tøjhuset og Artilleriet), idet disse Institutioner, da Tidens Krav i det hele skabte dem, var blevne umiddelbart underlagte Kongen. Til de overordentlige Udgifter havde oprindeligt kun hørt hvad der nødvendiggjordes ved øjeblikkelige Forhold som Krige og lign., og deres Dækning var sket ved overordentlige Indtægter, som Pantsættelser af Len, Landeskatter, Kontributioner af de enkelte Stænder, Laan m. m. Men allerede i længere Tid var Udviklingen løben bort fra det herskende Princip. Thi medens de ordinære Indtægter sank, navnlig paa Grund af Krongodsets Tilbagegang og Umuligheden af at faa Afgifterne ind i samme Mængde som tidligere, voksede de ordinære Udgifter; den herved opstaaede Forrykning i Ballancen øgedes ved, at Statens Opgaver udvidedes. Hvad der tidligere

var ekstraordinært, blev derved ordinært. Man havde haft lejlighedsvis Sendelser til Udlandet, nu fik man permanente Gesandtskabsposter, man havde i Ny og Næ haft større Udgifter til Forsvarsvæsenet, nu fik man dem til Stadighed, og Følgen blev baade, at Dele af de oprindeligt ordinære Indtægter (som en Del af Tolden, den saakaldte Kommissarietold) anvistes til at bestride de oprindeligt ekstraordinære Udgifter, og at de oprindeligt ekstraordinære Landeskatter blev en faktisk saa ordinær og saa tyngende Byrde, at den udtømte Skatteævnens og svigtede som Reserve under særlige Forhold. Herved naaede man til det Punkt, at den traditionelle Deling i ordentlige og overordentlige Indtægter og Udgifter i Virkeligheden kom til at svæve i Luften og snarest var en Hindring for et sikkert Overblik over Finansernes Tilstand. Dog opretholdt man den, allerede fordi Rentekammerets Omraade som Kassererbureau kun strakte sig til de ordinære Finanser, medens de ekstraordinære, for saa vidt som de angik Hærvæsenet, henlaa under Kommissarier og bestyredes af disse, en Tid helt og holdent, senere i alt Fald delvis efter Rigmarskens Ordre, eller, for saa vidt som de stod i Forbindelse med Statsgjælden, administreredes umiddelbart af Kongen og dem, hvem han overdrog det*)

Den herved skabte Forvirring i Forening med Statens almindelige Tilstand bevirkede, at ved Begyndelsen af Frederik III's Regering Uorden og Kompetencestrid, Pengemangel og ødelagt Kredit var Finansadministrationens og Finansernes karakteriserende Træk.

Bidrag, omend mangelfulde, til Belysning af Situationens Sørvelighed kan hentes fra en Sammenligning mellem forskellige Overslag over Rigets ordinære Budget, nemlig et fra 1642 og to fra 1651 og 1652. Underskuddet var herefter 1642 omtrent 100,000 Rdl., 1651 derimod 340,000 Rdl., og naar det 1652 kun angaves til omtrent 220,000 Rdl., var det blot, fordi store Udgiftsposter, til Slotsbygningerne, til Flaadens Nyanskaffelser, til Kjøbmænds Betaling for Varer m. m., slet ikke var medtagne som for vekslende til at kunne indgaa i et Overslag⁷⁵. Stigningen af Underskuddet skyldtes forskellige Forhold. Navnlig var Indtægten af Lenene gaaet ned fra 1642 at anslaaes til omtrent

*) Som Bogholderbureau havde Rentekammeret en mere vidtrækkende Opgave.

260,000 Rdl. til 1651 og 1652 at opføres med omtrent 140,000 Rdl. Aarsagerne var mange. Flere Provinser var afstaaede, Landgilden formindsket paa Grund af de øde og forarmede Gaardes Tilvækst i Antal, men den største Rolle i denne Henseende spillede dog to andre Forhold. Det første var Krongodsets før omtalte Udlæg. Foruden hvad der var udlagt i Norge, over hvilket ingen Generalopgjørelse er funden, var der i Danmark i Løbet af 1650 og 1651 udlagt til Betaling af Gjælden 19,350 Tdr. Hartk. til Værdi af 940,000 Rdl.⁷⁶ Og hertil kan føjes, hvad der fik Betydning for de følgende Aar, at da man var færdig med denne store Razzia af Lenene, begyndte man paa en mindre, idet der 1652 og 1653 pantsattes omtrent 3400 Tdr. Hartk. til Sikkerhed for en frivillig Forstrækning af Adelen paa omtrent 170,000 Rdl. til Udrustning af Flaaden i Anledning af den engelsk-nederlandske Krig⁷⁷. Det andet Forhold, hvortil her sigtes, var det saakaldte Assignmentssystem. Næppe nogensinde før havde man i den Grad anvist Udgifter og Gjældsposter til Udbetaling af Lenenes Indtægter, og navnlig havde Korfits Ulfeldt, som allerede tidligere berørt, benyttet denne Methode⁷⁸. Ved begge disse samvirkende Forhold var de ekstraordinære Udgifter i en tidligere ukendt Maalestok trængt ind paa det ordinære Budget og havde formeligt sprængt dette. Thi ikke alene paa Lensindtægterne, men ogsaa paa Toldindtægterne havde Virkningerne af Assignmentssystemet gjort sig gjældende; saaledes var i Begyndelsen af Halvtredserne hele St. Annæ Tolden, der 1642 budgetteredes til 26,000 Rdl., bortassigneret og ligeledes hele Kjøbenhavns Told til Beløb af 15,620 Rdl. samt 46,000 Rdl. af de norske Toldintrader⁷⁹. Hvad for øvrigt Toldindtægterne angaar, bragte den ny indførte Accise i Forening med det under Henrik Mullers Forvaltning skærpede Tilsyn dog efter 1651 dem ikke lidet op, saaledes at de umiddelbart til Kronen henlagte, som 1642 var budgetterede for Danmark til omtrent 64,500 Rdl. og for Norge til omtrent 97,600 Rdl., i Aarene 1652—55 beløb sig gennemsnitligt aarligt til henholdsvis 103,000 og over 125,000 Rdl., og det skjønt Toldrullen af 1651 havde indført forskellige Nedsættelser og afskaffet Provinsialtolden⁸⁰. Med Hensyn til andre Punkter af det ordinære Budget var der nogen Stigning for Flaaden, til hvilken der 1642 ansloges at medgaa omtrent 270,000 Rdl. og 1651 omtrent 310,000 Rdl., endvidere for Lønningerne til Hof-

embedsmænd og Administration, og endeligt for den aarlige Udgift til Hoffets Forbrug af Spise- og Drikkevarer og lign., der 1642 budgetteredes til omtrent 50,000 Rdl. og 1651 til omtrent 76,000 Rdl. Her skal indskydes den Bemærkning, at disse Tal kun i meget ringe Grad oplyser, hvad Hoffet slugte af Penge. Hertil medgik desuden en Part af Sundtolden, dernæst skyldtes Assignationerne for en stor Del Hofudgifterne, og endeligt mærkes disse direkte ved Nedgang paa Indtægtssiden. Vi skal ikke lægge videre Vægt paa, at Indtægterne af Laalands og Falsters Len, der vurderedes til omtrent 25,000 Rdl., og som 1642 var henlagte til den udvalgte Prins Christian, nu gik umiddelbart til Hofstaten, men derimod fremhæve, at Tienden af Sølvsbjergværket i Norge, der 1642 ansloges til over 8600 Rdl., i Aaret 1650, som omtalt S. 127, var anvist som Deputat til Sophie Amalie. En Opgjørelse af Hoffets Udgifter kan dog ikke gives, allerede fordi Regnskaberne over Kongens eget Kammer kun er meget mangelfuldt og de for Dronningens eget Kammer slet ikke bevarede⁸¹.

Idet vi nu forlader det gamle ordinære Budget, møder vi først den udenfor dette liggende Hovedpost, Udgifterne til Hærvæsenet. Disse bragtes betydeligt ned ved den før omtalte Reduktion Midlerne skaffedes til Veje, for det første ved Dele af Landeskatterne, der i de nærmeste Aar efter 1651 vistnok beløb sig til omtrent 40,000 Rdl., senere til noget mere, endvidere ved Kommissariatetolden af Danmark, der opgives at have indbragt omtrent 36,000 Rdl. aarligt, men vistnok, skjønt anvist til dette Formaal, ikke udelukkende benyttedes dertil, og endeligt ved Norges Kommissariatetold til Beløb 25—30,000 Rdl.⁸² Af andre større ekstraordinære Udgifter spillede de paa de overordentlige Ambassader, navnlig Korfits Ulfeldts, anvendte Summer en større Rolle. Med et betydeligt Minus i Statshusholdningen i Sammenligning med Tiden før 1645 optraadte Sundtolden. Denne Afgift, over hvis Udbytte Kongen havde bevaret Raadigheden, skjønt han ikke længere paa egen Haand kunde sætte den op og ned, var paa Grund af Indrømmelserne til Sverig og Nederlandene dalet fra 1642 at indbringe 405,000 Rdl. til 1647 at beløbe sig til 140,000 Rdl. Som ovenfor omtalt (S. 116), bragte vel Redemtionstraktaten og det tilstaaede Forskud visse Fordele, men efter dens Ophævelse ser vi atter Sundtolden 1655 kun beløbe sig til 102,000 Rdl. og 1656 endog kun til 71,400 Rdl.⁸³

Hvad der tyngede mest paa Finanserne, var dog Statsgjælden. Oprindelsen til dens store Omfang skyldtes Aarsager, som allerede tidligere (S. 29 f.) er berørte; men fuldkommen Rede paa dens Størrelse kan ikke skaffes. En Opgjørelse fra 1650 specificerer kun en Del af den, nemlig de Poster, som skyldtes Forstrækninger fra Krigen, ubetalte Restsedler og Lønninger, Leverancer og Arbejde samt Gjældsbreve til Indlændinge, til Beløb af omtrent 3,237,000 Rdl.; ved Siden heraf nævner den forskellige uspecificerede Gjældskontoer, som dog nogenlunde kan beregnes paa anden Maade, saaledes at man herved naar op til en Sum af omtrent 4 Millioner Rdl.⁸⁴ Men i dette synes ikke indbefattet i alt Fald langt fra alle de Laan, der var stiftede paa Kieler Omslag, og for en Del af hvilke Rigsraadet var gaaet i Borgen. Billedet af Gjælden bliver saaledes mangelfuldt, og her er heller ikke taget noget Hensyn til Kongens Gjæld for hans Part af Hertugdømmerne; uden at gaa nøjere ind paa disses Finansforhold skal blot bemærkes, at navnlig Christian IV's Overtagelse af Pinneberg og hans Kjøb af adskilligt Adelsgoods havde bidraget til at forrykke disse i en saadan Grad, at ved hans Død var Amterne Flensborg, Segeberg, Haderslev og Steinburg samt nogle Godser pantsatte til Landraaderne for et Beløb af 900,100 Rdl., som de var gaaede i Borgen for til Kreditorer⁸⁵.

Men er det ikke muligt til Fulde at klare, hvor stor Gjælden var ved Begyndelsen af Frederik III's Regering, saa kan man heller ikke afgjøre, hverken hvad Tilvækst den senere fik eller hvad der anvendtes til at bringe den ned, og hvilke Resultater der naaedes herved. Thi hvor meget der i alt udbetaltes gennem Assignationer paa Lens- og Toldindtægter eller paa de norske Bjergværker, og hvor store Summer af Forskuddet paa Redemtionspengene og af Generalstaternes Subsidier under deres Krig med England der anvendtes paa denne Maade, kan ikke opgjøres. Derimod ved vi, at Krongodsudlægget 1650 og 1651 formindskede Gjælden med omtrent 940,000 Rdl.⁸⁶ Det næste større Tilløb til at blive en Del af Gjælden kvit skete ved Rigsraadernes Bevilling af August 1650, efterfulgt af Lensmændenes Tilslutning, hvorved disse lovede i Løbet af 3 Aar at erlægge ét Aars Indkomst af deres Forleninger. Den Sum, der indkom paa denne Maade, beløb sig til omtrent 182,000 Rdl. og forbrugtes af Christopher Gabel paa Kieler Omslag i Aarene

1651—1653. Men det er meget tvivlsomt, om Bevillingen er bleven anvendt til samme Formaals, som den var givet. Thi Rigsraadet omtaler udtrykkeligt, at det ønskede den Del af Gjælden afbetalt, som det selv var gaaet i Borgen for, og nu fremgaar det af Regnskaberne, at den aldeles overvejende Part af de 182,000 Rdl. er gaaet med til Renter til Kjøbmænd og kun 2—3000 Rdl. afskrevne paa Rigsraadernes Obligationer^{87*)}.

Samtidigt med disse Tilskud til Gjældens Afbetaling var Halvdelen af Landeskatten 1651, vel omtrent 40—50,000 Rdl., bleven anvist til samme Øjemed. Men ikke desto mindre vedblev den finansielle Situation at være meget slet⁸⁸. I Oktbr. 1652 henvendte Kongen sig til Rigsraadet med en Fremstilling af, hvorledes han baade havde maattet anvise Rigets ordinære Intrader til Betaling af Kreditorerne og udstede kongelige Obligationer til disse; til ekstraordinære Udgifter havde han kun faaet Bevillingen af Lenene, og blot hans Omslagsgjæld beløb sig i dette Øjeblik til over 2,170,000 Rdl., hvoraf de 474,200 var Laan mod Rigsraadets Kavtion og de 1,700,000 Rdl. andre Poster. Raadet udbad sig Opsættelse af Svar herpaa til sin næste Sammenkomst⁸⁹. Men paa Herredagen i Juni og Juli det følgende Aar var Opmærksomheden helt optagen af en mulig Krig med England, og Følgen heraf blev, at Raaderne sammen med en stor Del Adelige og Borgerlige bevilgede en ikke ringe frivillig Forstrækning af Korn og Penge og gav Løfter om yderligere Hjælp i Tilfælde af Fredsbrud, men ud over dette nægtede de at gaa⁹⁰. Kort i Forvejen var der imidlertid fremkommet et stort Projekt, der aabnede Muligheden for Tilvejebringelsen af en betydelig Kapital til Regeringens Disposition. Ophavsmanden hertil var Poul Klingenberg, og Projektet gik ud paa Oprettelsen af en Institution af den Art, som senere fik Navnet Tontine efter Italieneren Tonti. Tontinen eller, som den her kaldtes, »det frugtbringende Selskab« var beregnet paa at dannes ved Indskud af Privatfolk paa 100 Rdl. Portionen; Grundrenten af disse Indskud skulde være 5 p. C., men stige, efter Haanden som Antallet af Interessenterne i de 8 Klasser, hvori de skulde deles efter Indtrædelsesalderen, formindskedes ved Dødsfald, idet de over-

*) Hannibal Sehesteds afstaaede norske Gods brugtes ogsaa som Betaling af Gjælden, nemlig til Marseljerne

levende i hver Klasse skulde arve de afdødes Renter. Hver Klasse var beregnet paa 2000 Portioner, saaledes at den Kapital, der skulde indkomme, blev 1,600,000 Rdl. Tanken blev greben med ikke ringe Iver af den danske Regering, og under 1. Maj 1653 opsattes i Kancelliet Brev om Stiftelsen af det frugtbringende Selskab. Medens Klingenberg stillede sine Godser i Jylland til Underpant for den tilbørlige Administration, garanterede Staten Renten af Indskuddene til Beløb af 80,000 Rdl ved Anvisning paa Lens- og Toldindtægter i Danmark, paa det østerdalske Kobberværk i Norge, paa et aarligt Tilskud af Klingenberg og endeligt paa 40,000 Rdl. aarligt, som de slesvigholstenske Landraader og Amtmænd skulde yde. Meningen med det hele var, som det for øvrigt ikke heller fordulgetes i det aabne Brev, mindre at skaffe Privatfolk en fordelagtig Livrente end at rejse med ét Slag en betydelig Kapital. Denne skulde uden Tvivl særligt anvendes til Gjældens Afbetaling. I alt Fald var dette Hensigten for Hertugdømmernes Vedkommende, thi for de 666,666 Rdl. af de 1,600,000 skulde den aller største Del af de Obligationer indløses, for hvilke Statholder og Landraader endnu stod i Borgen mod Pant i Amterne Steinburg, Haderslev, Flensborg, Rendsborg og Godset Bardenfleth¹⁾; Kongen skulde altsaa fris for de store Baand, der hvilede paa Amterne, og kun til Gjengjæld pantsætte Indtægter af disse til Beløb af de 40,000 Rdl, som Landraaderne skulde udbetale i aarlige Renter. Tillige skulde en Obligation, som Rigsraadet 1642 var gaaet i Borgen for til Landraaderne, og som oprindeligt havde drejet sig om 165,500 Rdl., men som efter Haanden var bragt ned til nu at lyde paa 80,650 Rdl, indløses af de Penge, som Kongeriget skulde hæve i det frugtbringende Selskab til Afbetaling af Rigets Gjæld. Der blev ogsaa fra Regeringens Side gjort meget for at bringe hele Foretagendet i Stand, ved indtrængende Opfordringer til de enkelte Stænder og ved Løfter om Privilegier til indfødte og fremmede, der vilde melde sig som Interessenter. Men hele Sagen strandede desuagtet paa Umuligheden af at rejse en Stemning derfor og vel ogsaa paa Manglen af tilstrækkelig løs Kapital. Den døde hen uden at bringe hverken Private eller Staten nogensomhelst Fordel, og det er ogsaa højst usandsynligt,

*) Pantessummen var 1653 gaaet ned til 737,278 Rdl.

at de Beregninger, hvorpaa den hvilede, og som særligt med Hensyn til Dødelighedsprocenten efter Tidens statistiske Viden maatte være meget mangelfulde, vilde have holdt Stik. Men ikke desto mindre har Fortagendet sin Interesse som vistnok den første offentligt projekterede Tontine og som Bevis paa den Iver, hvormed Regeringen greb en Udsigt til at forbedre den fortvivlede Finanstilstand⁹¹

Under disse Forhold forløb Kieler Omslag 1654 højst uheldigt. Rigets Gjæld kunde ikke forrentes, end sige afbetales. Misfor­nøjelsen hermed skærpede Kongens Uvilje mod Rigsraadet. Det var i en bitter Tone, at han i Juni fra Koldinghus mindede det om, hvorledes det flere Gange havde lovet, naar Tiderne tillod det, at opretholde Rigets Kredit og skaffe Midler til at indløse det til Flaadens Udrustning pantsatte Krongods*), og hans Opfordring til nu at tage fat var ikke blidere. »Saa forser vi os naadigst til,« skrev han, »at de gode Herrer nu saadant alvorligt foretager, i Betragtning at dersom det ikke skulde ske, vi og vor Regering i største Foragt skulde geraade«. Men indenfor Rigsraadet var Stemningen mod Kongen ogsaa alt andet end venlig. Den Maade, hvorpaa Bevillingen af Lenene var bleven anvendt, havde efter al Rimelighed været en stor Skuffelse, og hertil kom, at den 1654 trufne Ordning, hvorefter en Del af Toldindtægterne uden at passere Rentekammeret gik umiddelbart til Hofmonsterskriveren, der til Gjengjæld afholdt Udgifter baade, som hidtil, til Lønninger og til Kjøkken og Vinkjælder, ikke synes at have været efter Raadets Ønske. Netop nu havde jo ogsaa Frederik III trods Rigshofmesterens Paamindelser opslaaet sin Residens udenfor Kjøbenhavn, mest paa Flensborghus, hvor Hoffets Udgifter voksede frodigt og vel ogsaa de holstenske Herrer Indflydelse steg. Det var under Indtrykket af disse Forhold og af Rigsraadets hele isolerede Stilling, at Christen Skeel skrev i sin Dagbog: »Gjælden at aflægge er i disse Tider en Umulighed, at intet kan bringes i Penge. Renten vil dog aflægges, at den ikke bliver til Kapital, men paa den Vis, som nu tilgaar, geraader vi dybere derudi, thi skal Hofholdningen koste 300,000, som den opskrives, foruden mange andre Udgifter, hvorpaa det ganske Kongerige sig støder, da skal ikke meget af Gjælden

*) Noget af dette var dog indløst paa Omslaget 1654

aflægges, og vi kommer til at bankerotere paa det sidste. Er derfor højligens fornødent, at af samtlige Rigens Raad gjøres et Overslag, at man noget nær kunde vide Rigens Intrader og derefter nogenledes stille Udgiften; ellers bliver det til intet, thi den Skilling, som spares, er saa god som den, der forhverves. Af Adelen noget dertil at begjære, bliver ganske forgjæves, thi de, som har været villige, taler tidt derom, eftersom det sig og til høje Summer bedrager. Paa Skatterne det at lægge bliver umuligt, thi Undersaatterne kan ikke bringe Pengene til Veje, saa det synes os at være over Hovedet. Al Skylden imputeres dog Rigens Raad, og hverken Adel eller Uadel skyr for at sige og tale derom«. Rigsraadet bevilgede vel en dobbelt Skat, hvoraf en Del skulde anvendes til Omslagsgjældens Betaling, men det opfordrede tillige til, at Rigens Indtægt og særligt Tolden, saa vel i Danmark som i Sundet og i Norge, skulde »med god Sparsomhed distribueres«, og mindede end yderligere — uden Tvivl som en Bebrejdelse for hvad der var sket i Aarene 1651 til 1653 —, om først og fremmest at sørge for Indfrielsen af den Gjæld, det var gaaet i Borgen for⁹²

Den bevilgede Skat, der for øvrigt kun opkrævedes som halvanden og ikke som en dobbelt Skat, fornyedes 1655 og 1656, og ved Hjælp af den betaltes paa Omslagene 1655—57 over 150,000 Rdl. til Kreditorerne i Kapital og Rente, til Dels disse Gange virkeligt for Gjæld, som Rigsraadet var gaaet i Borgen for⁹³. Men bortset fra at disse Afbetalinger ikke var synderlig mere end en Draabe i Havet, forværredes Udsigterne for den finansielle Situation ved den voksende Sandsynlighed for Udbruddet af en ny Krig. Det var under Trykket heraf, at man skred til Indførelsen af den nye Toldrulle af 1655, hvorved Satserne atter forhøjedes ud over hvad der var bestemt 1651 og Provinsialtolden gjenindførtes; det finansielle Resultat foreligger i en Opgjørelse fra 1656, hvorefter Kronens Told i det Aar var stegen til 113,800 Rdl. og Kommissariatetolden til 41,200 Rdl., medens St. Annæ Told indbragte 28,500 og Vinaccisen 12,466 Rdl. Men den Fordring, som Rigsraadet havde stillet som en Slags Betingelse for de nye Toldpaalæg, nemlig at Forhøjelsen kun maatte anvendes til Flaadens Udrustning, blev næppe overholdt af Kongen⁹⁴. Imidlertid var Raaderne tillige gaaet ind paa baade selv at tegne sig for Laan af anseelige Summer og opfordre

de andre Stænder til det samme, og det første Udbytte heraf for Raadernes og en Del skaanske Adeliges Vedkommende beløb sig til ikke mindre end 232,000 Rdl.; dog forlangte de Sikkerhed for, at Pengene anvendtes til Rustninger, og Løfte om, at ingen Persons Anseelse maatte gjøre sig gjældende ved Tilbagebetalingen. Herpaa gik Kongen ogsaa ind og forpligtede sig til, at hvad Penge der kom ind paa denne Maade skulde bestyres af fire Rigsraader og Regnskaberne over denne Indtægt og Udgift gjennemses af Deputerede af Adel, Gejstlighed og Borgerskab. Men idet Rigsraadet saaledes mente at have strakt sig vidt, tog det ikke i Betænkning til Gjengjæld meget alvorligt at opfordre Kongen til at moderere »den store, unødige og usædvanlige Omkostning paa Hofstaten«, og det lagde til, at det saa meget mere fandt sig foranlediget til at rette denne Opfordring, »eftersom vi er forsikrede, Eders kongl Majestæt selv dertil ingen Behagelighed haver«⁹⁵ At denne Bemærkning havde sin Adresse til Dronningen som den, der havde sin Glæde ved de store Hofudgifter, kan ikke være tvivlsomt. Men kun lidet frugtede Opfordringen; i det følgende Aar, 1656, sattes endog Dronningens aarlige Deputat af Rentekammeret op fra 4000 til 6000 Rdl., og Hoffets Yndling, Hertug Ernst Gunther af Sønderborg, fik Tilsagn om en aarlig Pension paa 3000 Rdl.⁹⁶ Da var det, at med Udgangen af 1656 og Begyndelsen af 1657 hele Opmærksomheden fæstnedes paa den Krig, der Dag for Dag blev mere sandsynlig.

FEMTE BOG.

**FORHOLD TIL UDLANDET
FRA 1651 TIL KRIGENS UDBRUD 1657.**

FØRSTE AFSNIT.

Den udenrigske Politik's Ledelse.

Den udenrigske Politik's Ledelse havde i Frederik III's første Regeringsaar været i Hænderne paa Korfits Ulfeldt. Han havde, lige fra han 1643 blev Rigshofmester, faktisk trængt det tyske Kancellis Indflydelse paa denne Side af Administrationen tilbage fra den Højde, til hvilken den var naaet under en lang Periode af Christian IV's Regering, og Kansleren Ditlev Reventlovs Fald 1648 i Forening med den gamle Oversekretær Frederik Gunthers Svagelighed havde forhindret Kancelliet fra at gjenvinde det tabte. Ulfeldt havde endvidere ført sin mod Nederlandene venligsindede Politik igjennem paa Trods af en stor Del af Rigsraadet, og Frederik III havde i denne Henseende som i adskillige andre forholdt sig temmelig passiv. Men allerede i Løbet af 1650 var Ulfeldts Indflydelse stærkt rokket, og i Juli 1651 indtraadte hans endelige Fald. Fra dette Tidspunkt og lige til 1660 er der ingen Mulighed for at tale om nogen enkelt Leder af den danske udenrigske Politik, og i det hele træder Personlighederne paa dette Omraade beklageligt lidt frem.

I de afgjørende Tilfælde var det Kongens Vilje, der gjorde Udslaget. Nerven i hans Politik var upaatvivlelig Hævnlysten overfor Sverige. Den Tid var forbi, hvor Danmarks Konge, saaledes som endnu Tilfældet havde været med Christian IV, havde vidtstrakte Planer om at hævde Rigets Overhøjhed over Østersøen; den westfalske Fred med Godkjendelsen af Sverigs Herredømme over Pommern havde givet disse Planer Dødsstødet.

Men tænkte saaledes ingen mere paa Gjenerhvervelsen af hvad man kunde kalde Danmarks gamle maritime Grænser eller paa atter at komme i Besiddelse af Østersøens fjerntliggende Øer som Gotland og Øsel, saa var derimod Haabet om at gjenvinde Halland og de afstaaede norske Provinser lyslevende. Sverig var for Folket og for Kongen Arvefjenden og tilmed den forhadte sejrige Arvefjende, som man længtes efter atter en Gang at kunne faa Tag i. Men Frederik III havde tillige en mere personlig Hævn at tilfredsstille, Hævnen for Tabet af hans Bispestifter, og denne Hævn brændte i Sindet paa den Fyrste, hvis mest udprægede Karaktertræk var den dybe Gjemmen paa de Indtryk og de Krænkelser, han engang havde modtaget. Og Hævnens Tilfredsstillelse betød for ham Haabet om atter at blive Bremens Ærkebisp og Verdens Bisp, Haabet om her at forøge sit Dynastis Besiddelser, samtidigt med at Danmarks Grænser dækkedes mod Syd. Kun denne Lidenskab forklarer til Fulde, at den ellers forsigtige Konge vovede sig frem til det letsindige Skridt, der 1657 bragte ham og hans Rige til Afgrundens Rand. Men hertil bidrog maaske ogsaa hos ham en vis Tro til hans egen Skæbne, denne Skæbne, der havde hævet ham op til den Trone, som han fra Fødslen ingen Udsigt havde haft til, en vis Selvtillid, der lod ham undervurdere hans udenrigske Modstanders Styrke, og endeligt den Omstændighed, at hans Ævner og Lyst nok laa for Intriguen, men næppe for en sikker Prøvelse af den almindelige europæiske Politik eller for en daglig, i det enkelte gaaende Sysselsættelse med dens Manifestationer. Han holdt baade af Krogveje og af den store øjeblikkelige Slaaen til, men han ævnede ikke altid at overse Betingelserne for et lykkeligt Resultat.

Det var Joakim Gersdorf, der arvede Ulfeldts Stilling som Førsteminister. Hans Begavelse som Diplomat var til en vis Grad i Slægt med hans Forgængers; han havde, støttet til sin literære Dannelse, ligesom denne en vindende Optræden, der var af ikke ringe Betydning i hans Omgang med de fremmede Gesandter; dog var han trods en vis Humor fri for Ulfeldts Sarkasmer og for hans Jagen efter glimrende Paradokser. Men paa den anden Side var han en Mand uden den Beslutsomhed, der paa engang kunde være Ulfeldts Styrke og Svaghed; det lidt maskeagtige Ansigt med den fladtrykte Pande og de store,

men noget udtryksløse Øjne, vidnede ikke heller om betydelig Energi. Og hertil kom, at han hverken ved Fremskuenhed eller ved politiske Kundskaber ragede op som nogen betydelig Statsmand. Utvivlsomt gik hans Sympatier i Retning af at søge Alliance med Kejseren imod Sverig, og i Haab herom har han vistnok hørt til dem, som til sidst drev Krigen igjennem uden at have sikker Grund under Fødderne. Men hvad der mest kan bebrejdes ham, er at han manglede Ævne til at indtage den Førerstilling indenfor Rigsraadet, som hans Embede anviste ham, og derved medvirkede til den Usikkerhed, som prægede Raadets Stilling i hele den ydre Politik. Sammenligner man dets Holdning under Christian IV med den, det indtog under Frederik III, er det meget lettere at faa et bestemt Indtryk af dets Standpunkt under hin Konge end under denne. Det kan ikke siges, at Frederik III har holdt det udenfor sine Raadslagninger paa dette Omraade, men dets Betænkninger røber ingen klar og fast Opfattelse af Situationen. Meningerne indenfor det var sikkert delte. Til de mere forsigtige hørte vistnok Kansleren Christian Thomsen Sehested, men han var nu en gammel, noget pirrelig Mand, der i det hele næppe passede til de nye Forhold under Frederik III; heller ikke Christen Albertsen Skeel, Rigsraadets Sekretær, var blind for Faren ved en udfordrende Politik, men denne varmtfølende Mand, der havde Øjet aabnet for den ydre og indre Situations Vanskeligheder, forstod bedre at give sine Stemninger Luft i Klageudbrud end at optræde med tilstrækkelig Myndighed. Om største Delen af de øvrige Rigsraadere savnes Oplysninger, men der har vistnok særligt mellem dets yngre Medlemmer været adskillige, der imødesaa en Krig med en vis Begjærlighed, i alt Fald med for stor en Sorgløshed.

Ved Siden af Righshofmesteren og Rigsraaderne var der imidlertid adskillige andre af Kongens Raadgivere, der havde en betydelig Indflydelse paa den ydre Politik. I de første Aar efter 1651 gjaldt dette saaledes sikkert Rentemesteren Peter Vibe, der førte en omfattende Brevveksling med flere af Gesandterne ved de fremmede Hoffer; hans Følelser var bestemt anti-svenske. En endnu vigtigere Rolle spillede dog Theodor Lente, Kongens Kammersekretær, men tillige Sekretær i det tyske Kancelli, hvis Anliggender han ledede. Ved sin Person gjengav han Kancelliet den politiske Betydning, det tidligere havde haft, dog synes han

1654 at have tænkt paa at forlade Danmark og først det følgende Aar endeligt at have slaaet sig ned her. Han var i Besiddelse af betydelig Dømmekraft og var godt inde i Sagerne; men han havde almindelig Ord for ikke at være utilgængelig for Bestikkelser i en eller anden Form, f. Eks. ved Gaver af Malerier, som han var Samler af; hans politiske Anskuelser kjendes kun lidet, til sine Tider gav han dem en fredelig Karakter, men mest fulgte han dog vist den i det hele ved Hoffet herskende Strøm¹. Uden Tvivl har ogsaa Kongen ofte hørt Christian Rantzaus, Reinkings og de øvrige slesvigholstenske Raaders Mening, men nøjere kan deres Indflydelse i denne Retning ikke forfølges.

Et Uheld for Danmark var det, at ingen af de Mænd, som repræsenterede det i Udlandet, formaaede til Fulde at udfylde den Stilling, som de beklædte. Man kan ikke laste dem for Mangel paa Iver i deres Gjerning; saaledes var Residenten i Stockholm Peder Juel en meget flittig Samler af Aktstykker til Belysning af de svenske Forhold og forsømt intet i at holde sin Regering bekendt med hvad han fik at vide; men nogen virkelig Begavelse skinner ikke frem af hans talrige Skrivelser. Det samme gjaldt om Peder Charisius, der i Marts 1651 havde tiltraadt den vigtige Plads som Resident i Haag; det er en overvældende Mængde af Samlinger af diplomatiske Papirer vedkommende Nederlandene, som han har indsendt til sin Regering; men hans Relationer var snarere Udtrykket for hans øjeblikkelige Stemninger, bestemte ved de mere eller mindre tilfældige Beretninger, han netop havde modtaget, end for en gennemarbejdet Opfattelse af de politiske Faktors Holdning; Hannibal Sehested udtrykte sig ogsaa nedsættende om Charisius's Ævner som Diplomat, og et Billede af ham tyder mere paa Levemanden end paa Statsmanden². — Det var kun i Stockholm og Haag, at man paa denne Tid havde Residenter, hvis Opgave overvejende var politisk; fra Paris havde man allerede 1649 paa Ulfeldts Foranledning tilbagekaldt Peder Reedtz, der havde repræsenteret Danmark dér i to Aar, og ikke afløst ham med nogen anden, hvad der næppe var klogt³; i Wien var det kun Hertugen af Holsten og ikke Kongen af Danmark, der havde en fast Agent (Melchior Gans), og i Madrid, Dunkircken og London havde man Repræsentanter, der som Regel snarere var Konsularagenter end egentlige politiske Befuldmægtigede, i de for øvrigt langt fra udygtige, handelskyndige

Mænd som Cornelius Lerche, Henrik Villumsen Rosenvinge og Simon Petkum⁴.

Hverken ude eller hjemme var der saaledes noget virkeligt fremragende Talent til at lede Danmarks udenrigske Politik under de overordentligt vanskelige Forhold, som betegnede disse Aar, hvor de store Landes Styrelse var i Hænderne paa Mænd som Karl X Gustaf, Axel og Erik Oxenstierna, Jan de Witt, Cromwell og Mazarin. Det var imellem eller imod disse Mænds lynsnare Handlekraft eller omsigtsfulde Klogskab, at man skulde styre det danske Statsskib. Og Opgaven blev ikke lettere derved, at den Bestikkelighed, som florerede rundt om, og som man selv efter fattig Lejlighed benyttede i Udlandet, ingenlunde var helt fremmed for danske Forhold, men toges i Tjeneste af Rigets Fjender. Den svenske Resident i Danmark havde til sine Tider Forbindelser indenfor Hoffet, der bragte ham paalidelige Underretninger om de vigtigste Forhold, ja endog Afskrifter af de betydningsfuldeste Dokumenter, foruden at adskillige, der havde Hemmeligheder inde, som den tyske Kancellisekretær Memmius Burinus, Ingeniøren Albert Spormann og fremfor alt Korfits Ulfeldt undveg fra Danmark og søgte Tjeneste i Sverige⁵.

ANDET AFSNIT.

Danmarks Stilling til den engelsk-nederlandske Krig (1652—1654).

Da den danske Regering 1649 afsluttede sin Forbundsstraktat med Nederlandene for at sikre sig under en eventuel Krig med Sverige, havde den ikke ventet, at første Gang Traktaten skulde træde i Kraft, det da skulde være Generalstaterne, som skulde have Fordelen af de gjensidige Forpligtelser. Dette blev dog Tilfældet, og Anledningen var Bruddet mellem Nederlandene og England.

Forholdet mellem disse to Stater, der siden 1649 havde samme Art Regeringsform, svingede i denne Periode mellem to modsatte Poler, Forsøgene paa en saa vidt gaaende Tilnærmelse, at den omtrent blev til en Union, og de mest fjendtlige Følelser. Tilnærmelsens Mulighed beroede, foruden paa de protestantiske Fællesinteresser, tillige paa den af Venskabet mellem Huset Oranien og Huset Stuart frembragte Sympati mellem deres Modstandere, den engelske Republiks Mænd og de nu i Nederlandene saa indflydelsesrige hollandske Stater, medens Grundlaget for den fjendtlige Stemning var de stridende Handelsinteresser. Disses Overvægt blev bestemmende for Bruddet. Fra det Øjeblik af at England havde udstedt Navigationsakten af Oktbr. 1651, der umiddelbart var rettet mod Nederlandenes Fragthandel, var Krigen uundgaelig trods de Forsøg, der gjordes paa at afvende den af det hollandsk-republikanske Parti og særligt af dettes Fører, den unge Raadspensionær Jan de Witt. I Maj 1652 stødte for første Gang den nederlandske og den engelske Flaade sammen paa Højden af Dover, i Juni paafulgte Parlamentets Krigserklæring.

Nederlandene var sig den forestaaende Kamps Alvor klart bevidst; det gjaldt at benytte alle Midler til at bestaa den med Udsigt til Held. Derfor var de bestemte paa at opfordre Danmark til at støtte dem i Henhold til Traktaten af 1649. Men den i denne stipulerede Hjælp af Tropper vilde kun være til ringe Nytte; bedre vilde det være at faa Hjælp til Søs, og en offensiv Liga, baseret paa Englands Krænkelse af Handelsfrihed, hvorefter Danmark skulde stille helst 15 Orlogsskibe, blev det Maal, som det i Juli overdroges Borgmesteren i Hoorn, Nanning Kayser, at arbejde for som Gesandt hos Frederik III. Man ønskede, at disse Skibe skulde operere fra Øresund til Kattegat og videre ind i Nordsøen, forene sig med den nederlandske Flaade, dække begge Landes Kyster og gjøre Fjendens Orlogs- og Koffardiskibe den mest mulige Skade. Kayser skulde forestille Kongen, at han paa denne Maade hverken behøvede at stille Tropper eller efter Traktaten give Penge i Stedet; han vilde kunne anvende Pengene til Udrustningen af Skibe i sit eget Land, og der stilledes ham yderligere Subsidier i Udsigt. Men hvad Nederlandene mest tænkte sig som Udbyttet af en nøjere Alliance med Danmark, det var et Forbud mod den engelske Handel gennem de danske Farvande. Herved skulde der rettes

et kraftigt Stød mod den engelske Østersøtrafik, og tillige skulde det opnaas, at ogsaa de neutrale Handel kom til at vige for den nederlandske, idet der skulde føres et strengt Tilsyn med, at der ingen Krigskontrabande, derunder indbefattet Skibsmaterialier, førtes fra Øst til de engelske Havne, ja endog til de flamske, under Foregivende af at Varerne herfra skulde kunne bringes til England⁶. Men Nederlandene havde ikke alene deres Opmærksomhed rettet mod Danmark; ogsaa Sverig ønskede man inddraget i Forbundet, saa meget mere som man frygtede for, at denne Magt, hvis Misfornøjelse med Nederlandene i de sidste Aar og især siden Redemptionstraktaten havde været i stadig Stigning, skulde forene sig med England. Samtidigt med Kaysers Afrejse sendtes derfor Amsterdams første Raad og Pensionær, Konrad van Beuningen, en Mand af stort diplomatisk Talent og nøje knyttet til Jan de Witt, som Gesandt til Stockholm. Han skulde dog ikke alene virke for en Alliance mellem Sverig og Nederlandene, men for en Tripelalliance med Danmark som tredje Part, mest vel for at forebygge et Brud mellem de to Nabomagter, hvorved Danmarks Optraeden vilde blive lammet.

For Danmark var den nye Situation alt andet end velkommen. Forholdet til Sverig var i Løbet af de sidste Aar blevet endnu mere køligt end tidligere. Brømsebrofredens Bestemmelser om de svenske Certifikater som Betingelse for de svenske Varers Sundtoldfrihed, naar ikke hele Ladningen var svensk, gav stadigt Anledning til bitre Rivninger, og disse var blevne forøgede ved Redemptionstraktaten og dens Følger, idet Generalstaterne, for at føre Kontrol med den nederlandske Søfart gennem Sundet, som den beskattede for at faa Penge til Toldaflosningen, havde paalagt Skipperne paa alle nederlandske Skibe, der passerede Helsingør, at melde sig hos deres derværende Resident, en Forholdsregel, der paa adskillige Maader blev en Byrde for de svenske i disse Skibe indladede Varer. Men til alt dette var, som tidligere omtalt, i Efteraaret 1651 kommet den Beskyttelse, som Dronning Christina i Henhold til Stettinerfreden havde tilstaaet Korfits Ulfeldt. Denne Beskyttelse forbitrede den danske Regering, samtidigt med at den skabte Frygt for Rigshofmesterens skadelige Indflydelse. Og skjønt den svenske Regerings Politik overfor Danmark uden Tvivl i sine Hovedtræk bestemtes ved andre Faktorer end den Paavirkning, som Ulfeldt og hans Venner

ovede paa Dronning Christina og hendes Hof, var den dog næppe uden Betydning; man kom i Besiddelse af danske Hemmeligheder, man saa den danske Regering i et hadefuldt Lys og troede den rystet ved indre Forviklinger, og man kunde vente sig de misfornøjedes Hjælp under et Brud⁷. Men netop under disse Forhold var man i Kjøbenhavn tillige begyndt at frygte for en Tilnærmelse mellem England og Sverig, vel saa meget mere som man ikke kunde være ubekjendt med, at Redemptionstraktaten havde vakt megen Misfornøjelse i England, og Følgen heraf var bleven, at Frederik III havde besluttet sig til at se bort fra sit Slægtskab med Stuarternes Karl II og sin Modbydelighed overfor dem, der havde bragt dennes Fader paa Skafottet. Efter Samraad med Rigsraadet, indenfor hvilket religiøse Betænkeligheder paa den ejendommeligste Maade krydsedes med politiske Hensyn, var det i Decbr. 1651 blevet vedtaget at anerkjende den engelske Republik, og i Maj 1652 sendtes Peder Reedtz og Erik Rosenkrands som Gesandter til Parlamentet. De skulde slutte et Venskabs- og Handelsforbund, hvorved begge Nationers Ret til gjensidig Handelsfrihed skulde garanteres, dog med Undtagelse af visse Indskrænkninger i Handelen paa Norge; ogsaa det gamle Spørgsmaal om Ørken- og Shetlandsøerne skulde de forsøge at bringe paa Bane. Men kort efter at Gesandternes Forhandlinger var aabnede i London, udbrød Krigen mellem England og Nederlandene⁸. Saa vel de som Regeringen i Kjøbenhavn saa med Beklagelse Fredsbruddet, der tilintetgjorde Udsigterne til et gunstigt Resultat og truede med at indvikle Danmark i Forhold, der laa udenfor dets umiddelbare Interesser. Det varede heller ikke længe, førend der indtraadte Begivenheder, der med ét Slag afbrød Underhandlingerne i London.

Paa Helsingørs Red laa i de første Dage af August 1652 21 engelske Koffardiskibe, komne fra Østersøen med en meget betydelig Ladning, hvis Værdi angaves til omtrent 250,000 Rdl.; de afventede en Konvoj, der skulde føre dem hjem i Sikkerhed for Nederlændernes Efterstræbelser. Imidlertid var den nederlandske Resident de Vries i Overensstemmelse med sine Instrukser ivrig for at faa den danske Regering til at standse dem og til i alt Fald ved Kjøb af Varerne, som for en stor Del bestod af Skibsmateriale, at faa disse gjort uskadelige⁹. Regeringen var imidlertid i dette Øjeblik ikke til Sinds at foretage et mod England saa

udfordrende Skridt og ønskede endnu at bevare Neutraliteten; den valgte den Udvej ved Mellemænd at opfordre de engelske Skippere til at søge Sikkerhed ved at gaa til Kjøbenhavn. Trods nogen Frygt for at der bag denne Opfordring skjulte sig en Snare, fulgte de 18 af Skipperne dog Opfordringen og lagde sig foreløbigt paa St. Annæ Red; men da Efterretningen naaede til dem fra Helsingør om, at to af de tre Skibe, som var blevne liggende dér, var blevne tagne af Hollændere, henvendte de sig til Statholderen Joakim Gersdorf med Anmodning om Tilladelse til for større Sikkerheds Skyld at lægge sig indenfor den yderste Bom. Saadan var Situationen, da Kayser ankom til Kjøbenhavn den 13. August. Det blev en af de første Opgaver for ham at faa den danske Regering til at beslaglægge de engelske Skibe; men man krympede sig derved og indskrænkede sig foreløbigt til at befale dem at lægge sig ind til Skibsbroen ved Christianshavn. Da erfarede det den 20. Septbr., at en engelsk Orlogsflaade paa 18 Skibe havde kastet Anker ved Lappen umiddelbart Nord for Helsingør uden efter Sædvane at have meddelt sin Ankomst til de danske Farvande; dens Chef udbad sig i de nærmest paafølgende Dage enten Tilladelse til selv at gaa til Kjøbenhavn for at konvojere Koffardiskibene eller sikker Ledsagelse for disse til hans Flaade. Kayser fordoblede nu sine Anstrengelser, støttet til hollandske Krigsskibes Ankomst, og afgav en Erklæring, hvorved Generalstaterne garanterede Danmark for den Skade, en Anholdelse af Skibene kunde paafore det. Under Paavirkning heraf bestemte Kongen og Rigsraadet sig til videregaaende Skridt. Den 25. Septbr. meddeltes det den engelske Eskadrechef, at Regeringen med Forbavselse havde set den store Flaades umeldte Ankomst til de danske Strømme, og at man ikke kunde tillade Koffardiskibene at sejle op til Helsingør, da dette let vilde kunne give Anledning til en Konflikt mellem de krigsførende Parters Flaader »udenfor vorre Vinduer«. Men samtidigt fik den danske Admiral Grabow Ordre til at forene sig med den hollandske Admiral i Sundet; indenfor, men ikke udenfor dette, skulde han støtte ham under et Sammenstød med Englænderne. Faa Dage efter sejlede den engelske Flaade bort.

Hvad der var sket, betød en Opgivelse af Neutraliteten. Frygten for et Sammenstød i Sundet var vel ikke et blot Paa-skud, men den dybere Grund var dog, at man i Tillid til Kaysers

Garantierklæring havde bøjet sig ind under hans Indflydelse¹⁰. Forbuddet mod, at Koffardiskibene sejlede til Helsingør, var i Realiteten en Anholdelse, altsaa et Slag, rettet mod den Magts Undersaatter, som man levede i dyb Fred med. Man havde, som Peder Vibe skrev til Charisius, givet til Kjende, at man vilde favorisere Generalstaternes Aktioner. Svaret derpaa udeblev ikke Krigens Udbrud havde allerede i Forvejen hemmet Erik Rosenkrands's og Peder Reedtz's Forhandlinger i London, og i Slutningen af August havde Frederik III givet dem Ordre til ved første Løjlighed at tage deres Afsked. Den 6. Oktbr. udbad de sig ogsaa denne, men umiddelbart efter naaede Efterretningerne om Begivenhederne i Sundet til London. Det engelske Statsraad forlangte en Forklaring, og da Gesandterne ikke kunde give denne, udstedte Parlamentet den 17. Oktbr Ordre om Beslaglæggelse af alle danske og norske paa Themsen liggende Skibe. Gesandternes Protest blev forgjæves; i de sidste Dage af Maanedten erholdt de deres Afskedsaudiens¹¹.

Kayser benyttede med Energi de Fordele, han havde vundet, til at opnaa yderligere Indrømmelser fra dansk Side og havde det Held, at en stor Træfning mellem den hollandske og engelske Flaade i Novbr endte med en betydelig Sejr for hans Landsmænd. En engelsk Afsending Richard Bradshaw formaaede ikke at opveje hans Indflydelse; hans Bestræbelser for at opnaa Neutralitet og Skibenes Frigivelse blev frugtesløse, og den 8. Febr 1653 undertegnede Kayser og fire befuldmægtigede Rigsraader en Traktat, hvorved Danmark forpligtede sig til under Krigen at forbyde alle engelske Orlogs- og Koffardiskibe at passere Sundet og Beltet. Kongen lovede til Overholdelse af dette Forbud og til Sikkerhed for sine og de nederlandske Skibe i Tiden fra 1 April til 1 Novbr. at holde i Søen 20 Orlogsskibe, der dog kun skulde operere mod Englænderne i Kattegat og Skagerak; saafremt Udgifterne hertil ikke kunde dækkes af de Penge, han efter Traktaten af 1649 havde lovet Nederlandene i Krigstilfælde, skulde Generalstaterne betale ham 192,000 Rdl. i aarlige Subsidier; begge Parter skulde endvidere være pligtige til at bistaa hinanden med al deres Magt imod de Farer, der kunde opstaa ved denne Traktat, og i den eventuelle Fred skulde Danmark medoptages.

Fuldt ud havde vel Kayser ikke opnaaet sin Hensigt; thi i Nordsøen, paa den egentlige Valplads, vilde den danske Flaade

ikke komme til at gjøre Gavn. Men Østersøen var spærret for den engelske Handel; samtidigt med Traktatens Afslutning oplagdes Varerne paa de anholdte Skibe i Pakhuse under Paaskud af, at de ellers vilde blive fordærvede, medens selve Skibene besattes med Mandskab, i Helsingør spillede den nederlandske Resident Mester med Inkvisitioner efter Krigskontrabande og Skibsmateriale ogsaa i neutrale Skibe, og Danmark foretog betydelige Rustninger¹².

Naar Danmark saa eftergivende bøjede sig for Nederlandenes Fordringer, var Grunden imidlertid ikke alene den Magt, som deres Gesandt havde vundet i Kjøbenhavn, og som gav Anledning til det Ordspil, at dér regerede ikke Kongen, men Kejseren; i Virkeligheden var det den samme Faktor, der i sin Tid havde affodt Traktaterne af 1649, nemlig Frygten for og Harmen mod Sverig, som nu fremkaldte det udvidede Forbund. Frygten var heller ikke ubegrundet; men ganske vist var det i dette Øjeblik nærmest den nye Situation i Øresund, der bragte Sverig til at indtage en truende Holdning overfor Danmark. Van Beuningens Forslag om Alliance var blevet modtaget med stor Kolighed; med Rette eller Urette tillagde han Korfits Ulfeldt en stor Del af Skylden derfor¹³. Men samtidigt hermed havde i Oktbr. og Novbr. 1652 et Angreb paa Danmark været under alvorlig Overvejelse i det svenske Rigsraad og i Stændernes Secreta Utskott. Tonen havde paa mange Maader mindet om den, der havde været raadende, da Krigen besluttedes 1643. Dronning Christina havde betegnet Danmark som Arvefjenden, der var som et Søm i Foden; navnlig var dog Hensynet til Faren ved den hollandske Indflydelse bleven fremhævet; Axel Oxenstierna betonedede, at Hollænderne ved Danmarks Hjælp søgte at standse den svenske Handel. Og hertil kom Frygten for, at Krigen imellem de to Sømagter skulde forflyttes til Sundet, hvorved Sverig kunde risikere, at en af de stridende Parter bemægtigede sig dette; derfor hed det i Raadets Forhandlinger nu som 1643, at Opgaven var ikke at sidde stille, men at komme Faren i Forkjøbet. Dog var Resultatet paa Overvejelserne blevet, at man foreløbigt vilde se Sagerne an, og man indskrænkede sig til Rustninger, til skarpe Klager over Toldvisitationerne i Helsingør og til en bestemt Afvisning af Forlangendet om at unddrage Ulfeldt sin Beskyttelse¹⁴.

Under Indtrykket af den fra Sverig truende Fare havde man imidlertid i Kjøbenhavn besluttet sig til forskjellige Skridt I Januar 1653 sendtes Rigsraaden Mogens Høg som ekstraordinær Ambassadør til Stockholm for sammen med Residenten Peder Juel at søge at fjerne de værste Anstødsstene og eventuelt forberede et Grænsemøde; Meningen var dog tillige at kunne kaste hele Skylden paa Sverig, hvis denne Magt ikke vilde vise Imødekommenhed. Resultatet af Sendelsen blev imidlertid langfra tilfredsstillende. Den svenske Resident Durel havde forberedt Mogens Høgs Modtagelse ved at karakterisere ham som »en god, enfoldig Mand, der hidtil har været mere bekymret for Brug af Øksne og Pund end for Christenhedens Velfærd«, og i Forhandlingerne med ham i Stockholm vistes ikke Spor af Imødekommenhed, hverken med Hensyn til Ulfeldt, som han antoges at være en personlig Fjende af, eller hvad angik Stridighederne i Sundet. Den Resolution, som han i Marts vendte tilbage med, ansaa man i Danmark tilmed for ret truende, og med største Uro fulgte man de svenske Krigstilberedelser¹⁵. Men for at søge at berolige Stemningen hos Sverig havde man fra dansk Side allerede i Decbr. 1652 indledet Underhandlinger i Haag om en Ophævelse af Redemptionstraktaten. Man kunde som Udsigt til et Resultat af Bestræbelserne herfor regne med, at denne Traktat finansielt langt fra havde vist sig gunstig for Nederlandene; men paa den anden Side frembød en Overenskomst om dens Ophævelse store Vanskeligheder, idet Danmark havde modtaget Forskud paa Afløsningssummen, som det kun nødigt vilde betale tilbage eller i alt Fald kun paa saa gunstige Vilkaar som muligt. Som Følge heraf trak Underhandlingerne om denne Sag betydeligt i Langdrag, og i Kjøbenhavn fik man endog en Tidlang store Betænkeligheder ved i det hele at forfølge den¹⁶.

Mærkeligt nok fremkom der midt under den stærke Spænding mellem Sverig og Danmark et til Residenten Peder Juel rettet Forslag fra Axel Oxenstierna, som gik ud paa, at de to Stater alene skulde forene sig om Forbund til Sikring af Østersøens Frihed. Forbundet skulde have Front baade mod Nederlandene og England. Om dette Forslag har været alvorligt ment, eller om det kun har haft til Hensigt at drage Danmark bort fra Holland, kan ikke afgjøres med Sikkerhed; dets Tankegang strider ganske vist mod Oxenstiernas hele dansk-fjendtlige Politik,

men paa den anden Side betegnede han selv noget senere den forhaandenværende Situation som en af de faa, hvor der havde været Mulighed for en fælles Optræden af de to Nabomagter¹⁷. Men hvorledes dette end har forholdt sig, vist er det, at den danske Regering ikke viste Skygge af Sympati for Tanken; der-til var dens Mistillid til Sverig altfor indgroet. Man frygtede ogsaa for at støde Nederlandene fra sig, vel netop nu mere end tidligere; thi i Løbet af Sommeren havde man yderligere krænket England ved at udnytte en Del af de anholdte engelske Skibe til Fordel for de danske Finanser; Statens Kreditorer som Marscherne, Henrik Muller og Poul Klingenberg havde faaet anvist Dækning af en Del af deres Krav i Ladningerne¹⁸. Man var jo, som Peder Vibe kaldte det, udi Skibet med Hollænderne¹⁹; med Beklagelse saa man derfor Vægtskaalen i Søkrigen synke mere og mere til Fordel for Englænderne og Ufredens Tryk lægge sig som en Mare over Handel og Vandel i de nederlandske Stæder; med Ængstelse for at Danmark skulde blive Ofret, erfarede man, at Fredsstemningen steg i Holland, særligt begunstiget af det republikanske Parti, hvis Fører Jan de Witt i Juli 1653 blev endeligt udnævnt til Storpensionær hos Hollands Stater og dermed fik Ledelsen af disses udenrigske Anliggender.

Skjønt man var misfornøjet med den Maade, hvorpaa Betalingen af de i Februartraktaten lovede Subsidier trak i Langdrag, stillede man sig i Kjøbenhavn i Løbet af Sommeren 1653 under disse Forhold ikke absolut uvillig til at ville gaa ind paa Afsendelsen af store Krigsskibe til Nordsoen, mod at Generalstaterne sendte mindre til Danmark. I Tillid hertil gik Kayser paany i Juli som Gesandt til Frederik III. Men hans Modtagelse svarede ingenlunde til hans Forventninger. Kongen, hvem han mødte paa Vejen gennem Sjælland, afbrød ikke sin Rejse til Falster, optagen af en Svanejagt paa denne Ø, og hurtigt viste det sig, at Joakim Gersdorf var alt andet end tilbøjelig til at indfri de halve Løfter, han havde givet Residenten de Vries, og det skjönt Kayser kunde henvise til, at den anden Termin af Subsidiepengene netop nu var udbetalt til Charisius. Man gjorde imod ham gjældende, at Situationen var forandret siden hans Afrejse fra Holland, hvorved man nærmest sigtede til det store i de sidste Dage af Juli paa Højden af Scheveningen leverede Søslog, hvor Hollands berømmelige Admiral Martin

Tromp havde fundet Døden og Englænderne vundet en omend dyrekjøbt Sejr, der afgjorde Krigens Skæbne. Den største Indrømmelse, Kayser under disse ugunstige Omstændigheder formaaede at afvinde den danske Regering med Hensyn til Hjælp, var, at Admiral Henrik Bjelke i Septbr. fik Ordre til med en Eskadre at konvojere de hollandske Skibe fra Sundet, indtil han traf den hollandske Flaade; dog maatte han ikke gaa længere end til Skagen, og kun i fire Dage maatte han holde sine Skibe forenede med den fremmede Flaade og eventuelt hjælpe den mod Englænderne; efter denne korte Termins Udløb skulde han paa ny vende tilbage til Kjøbenhavn. Kun i højst ubestemte Udtryk stillede man større Bistand i Udsigt til Foraaret²⁰. Derimod mødtes man, efter at forskjellige Stridspunkter var udjævnede, i Ophævelsen af Redemptionstraktaten. Den 26 Septbr. undertegnedes af Kayser, Gersdorf, Christian Thomesen Sehested og Otte Krag den saakaldte Rescissionstraktat, hvorefter Erlæggelsen af nederlandske Skibes og Varers Sundtold atter skulde finde Sted som bestemt i Christianopol-Traktaten af 1645; efter 10 Aars Forløb skulde Danmark betale de forskudsvis modtagne Penge tilbage med en aarlig Rente af 5 p. C. Derimod gjentog Rescissionstraktaten ikke Bestemmelsen i Redemptionstraktaten om Retten for Nederlandene til umeldt at sende et mindre Antal Krigsskibe gennem Sundet; til Erstatning herfor fik Generalstaternes Orlogsskibe Ret til at tage Station paa den lybske Red ved Helsingør, i Nødsfald og med Kongens Samtykke maatte de desuden reparere i Kjøbenhavn²¹.

Omend Redemptionstraktaten, som tidligere udviklet, finansielt set havde været fordelagtig for Danmark, saa havde den politisk forøget Sverigs og Englands Uvilje, og dens Bestemmelser om, at ingen Magt maatte stilles paa lige Vilkaar med Nederlandene, havde været et Baand paa Danmarks Handlefrihed. For dette Baand var man nu befriet. Men ogsaa i anden Henseende havde man opnaaet et Udbytte af Kaysers Sendelse, idet han havde lovet, at Nederlandene skulde sørge for Danmarks Optagelse i Freden med England, saaledes at det ikke kom til at bøde med nogen Skadeserstatning for sin Adfærd mod denne Magt, et Løfte, som Generalstaterne stadfæstede kort efter deres Gesandts Hjemkomst²². Dette Løfte var en Beroligelse for den danske Regering; thi den maatte saa meget mere ønske en snarlig

Bilæggelse af Forviklingerne, som den vidste, at der i Efteraaret 1653 var afsendt en Gesandt, Bulstrode Whitelocke, fra London til Dronning Christina, og at et af hans Hovedformaal var at aftale med hende en Fællesoptræden for at fremtvinge fri Passage gennem Sundet, ligesom den heller ikke kunde være uvidende om det venskabelige Forhold, der udviklede sig i Stockholm mellem Whitelocke og Korfits Ulfeldt. Det var under de forhaandenværende Omstændigheder kun en ringe Trøst, at Charisius flere Gange havde meldt hjem, at fornemme nederlandske Herrer havde indladt sig vidtløftigt med ham om Sverigs Utaknemlighed, og om at de agtede i sin Tid at bistaa Danmarks Krone til at faa det tilbage, som dens Naboer havde erhvervet ved deres Hjælp; thi skjønt Regeringen for saa vidt havde grebet Tanken, som den gennem Peder Vibe havde givet Charisius Ordre til yderligere at sondere Stemningen i denne Henseende, saa var Ojeblikket alt andet end egnet til sligt²³. Hvad det nu gjaldt om, var Danmarks Optagelse i Nederlandenes eventuelle Fred. Lettere var denne imidlertid ikke bleven ved den i England i Decbr. 1653 foregaaede Statsomvæltning, hvorved Cromwell endeligt havde taget Magten i Hænde som Republikens Lord Protektor. Den store Kraft, hvormed han satte det som sin Opgave at hævde Englands Førsterangsstilling, og den særlige Fordring, han stillede om Udelukkelsen af det oraniske Hus som Stuarternes Forbundsfælle fra alle Tillidsposter hos Generalstaterne, forhalede den Fred, hvortil dog Nederlandene trængte saa højlgt. Heller ikke overfor Danmark var Cromwell tilbøjelig til Eftergivenhed; foreløbigt fastholdt han, at han kun mod Tilbagebetaling af de tagne Skibes og Ladningers Værdi eller Garanti derfor af Nederlandene vilde gaa ind paa at standse Fjendtlighederne mod Danmark og oppebi Gesandter fra Frederik III til yderligere Forhandlinger. Men paa dette Punkt optraadte Nederlandenes Afsendinge i London med megen Bestemthed, dels af Loyalitet mod Februartraktaten og Kaysers Løfter, dels af Frygt for at England under en fortsat Krig med Danmark skulde bemægtige sig Sundet. Uenigheden herom bevirkede endog, at Gesandterne i Januar forlod London. Da sendte dog Cromwell Bud efter dem og lovede Danmarks Optagelse efter sket Restitution og Satisfaktion. Og da Underhandlingerne gjenoptoges i Marts og endeligt førte til Traktaten i Westminster af 5. April 1654, blev

Danmark optaget i den ²⁴. Generalstaterne paatog sig en Skadeserstatning for Danmarks Overgreb og garanterede Tilbagegivelsen af de tagne Skibe og Varer, hvad der for øvrigt gav Anledning til vidtløftige Stridigheder med den danske Regering, idet denne som Betingelse for at erstatte de Varer og Skibe, der allerede var solgte, fordrede Erstatning for de Beslaglæggelser, den engelske Regering havde foretaget ²⁵. Men de samtidigt indledede Underhandlinger mellem Danmark og England førte den 15. Septbr. til en endelig Fredstraktat i Westminster; ved denne tilsikredes begge Parter Fred, Venskab og Handelsfrihed i hinandens Riger, men den vigtigste Fordel, England opnaaede, var Ligestilling for dets Undersaatter i Hensende til Sundtold med Nederländerne ²⁶.

TREDJE AFSNIT

Østersøspørgsmaalet og Karl Gustafs Krig i Polen 1655 indtil Maj 1656.

Den 6. Juni 1654, faa Maaneder efter Krigens Ophør mellem Nederlandene og England, flyttedes Sverigs Scepter fra Christinas nervøse til Karl X Gustafs tætsluttende, kraftige Haand. Næppe har nogen tvivlet paa, at dermed vilde Vaabenlarmen atter holde sit Indtog i Norden.

»Gud har givet mig en levende Attraa efter at søge min Lykke med Sværdet«, saaledes havde den 19aarige unge Pfalzgreve skrevet til sin Fader, og disse Ord var og blev Udtrykket for den dybeste Stemning i hans Sjæl. Karl X Gustaf var Krigerkongen, Erobrerkongen. Bag hans rolige Blik laa en alt trodsende Energi, bag hans værdige og vanligvis milde Optræden brændte en flammende Ærgjerrighed, og bag hans vel beregnede Beslutninger dæmrede en storslaaet Fantasi, der til sine Tider kunde tage Magten fra hans Klogskab og Ro, aldrig fra hans Energi. Men saa godt som hele hans Kraft og hele hans Lidenskab kom

i hans offentlige Færd til at faa sit Maal i Krigen, hele hans Fantasi i Erobringen²⁷. Dertil førte ham hans Natur, dertil den Tro, som han ikke var ene om, at kun igjennem Angreb og Krig kunde Sverig hævde den Stormagtsstilling, som Gustaf Adolf og Axel Oxenstierna og deres store Hjælpere havde skabt. Kun faa og indflydelsesløse var de Stemmer, som løftede sig derimod med Betoning af Rigets indre Svaghed, Finansernes Medtagethed og Befolkningens Udmattelse. Hurtigt stod det som afgjort, at Tærningerne paa ny skulde rulle paa Valpladsen. Men hvor Valpladsen skulde søges, derom herskede ikke fuld Enighed.

Der var dem, saaledes Korfits Ulfeldts Ven, Rigmarsken Karl Gustaf Wrangel, der tilraadede at lade Danmark være Angrebsfeltet. Næppe uden Grund betegnede en fremmed Iagttager Tilhængerne af denne Anskuelse som de sande og ægte Svenskere; thi hos disse Mænd var det gamle Nationalhad til Arvefjenden, Jyden, det stærkeste. De saa i Danmark den farligste Nabo, den, det først og fremmest kom an paa at tæmme, den, det gjaldt at fravryste Sundet, Porten til Østersøen. Denne Opfattelse kom til Orde, da det svenske Rigsraad i Decbr 1654 blev kaldet til at drøfte Situationen. Men den blev ikke den sejrende, og Hensynet til den Støtte, som Danmark vilde have i Holland, tyngede ikke mindst i Vægtskaalen²⁸. Andre Planer og en anden Fjende blev foretrukne. Ingen Fred, kun en Stilstand paa 26 Aar havde siden 1635 afbrudt Kampen mellem Sverig og Polen. Store Stridsømner laa de to Riger imellem. Polen higede efter at erhverve Litland tilbage, Sverig efter Besiddelsen af de preussiske Havne, disse Havne, der for Vestpreussens Vedkommende stod umiddelbart under det polske Rige, for Østpreussens kun middelbart med Kurfyrsten af Brandenburg som nærmeste Herre, men i Vasalforhold til Polen. Erhvervelsen af de preussiske Havne med deres tilhørende Opland var for Sverig et Spørgsmaal om mere end en blot Territorialforøgelse; den betød Slutstenen paa Magten over den sydlige Østersøkyst, hvor i Forvejen Odermundingerne med Rugen og Wismar var svensk Ejendom, Warne-munde og de bagpommerske Havne ved Andel i Toldopkrævningen led i det svenske Magtomraade. I Besiddelsen af Preussen og preussiske Havne saa man Garantien for Bevarelsen af Herredømmet over det baltiske Hav, Udelukkelsen af Faren for en rivaliserende Østersøflaade, Styrkelsen af den svenske Handel, en

ny Indtægtskilde ved Toldafgifterne. Hertil kom, at Polens Konge, Johan Kasimir, i Kraft af det Vasablod, der rullede i hans Aarer, nægtede at anerkjende det pfalziske Hus's Arveret til den svenske Trone.

For at benytte disse Tvistemaal som Grund til en Krig mod Polen talte imidlertid ogsaa andre Forhold. En Splittelse, langt værre end den, der raadede i Danmark, røvede den polske Republik dens Kraft, skilte Konge fra Adel og delte atter Adelen i Partier; 1654 gjorde tilmed Kosakkerne Oprør, og samme Aar begyndte den russiske Czar Alexei Michaelowitsch Krig mod Johan Kasimir. Den sidstnævnte Begivenhed var dog for Sverige ikke alene en Svækkelse af dets Fjende, men ogsaa i og for sig en Fare, som det gjaldt at forekomme; thi Russernes Fremmarsch truede med at gøre dem til Herrer over Lifland; den østlige Barbarmagt, der begyndte at civiliseres, var i Færd med at indtræde i det europæiske Statssystem, og det kunde forudses, at dens Interesser ikke vilde falde sammen med Sverigs. En Fordel for Karl Gustaf var det ogsaa, at han vidste Kejser Ferdinand III dybt ramt ved sin Søn Ferdinands Død i Juni 1654, denne Søn, hvis Valg til romersk Konge havde været ham en saa stor Tilfredsstillelse, men hvis Bortgang atter stillede det habsburgske Hus's Succession paa Kejsertronen hen som en tvivlsom Sag. Men paa den anden Side indesluttede Situationen ikke faa Farer. Sverigs gamle Allierede Frankrig saa nødigt Krigen mod Polen, fordi dets nordiske Politik gik ud paa at binde Sverige til fælles Aktion mod Habsburgerne, med hvis spanske Linje Krigen jo fortsattes, og i hvis østrigske Linje Mazarin trods den westfalske Fred stadig saa Fremtidens Fjende; Danmark lurede paa Hævn, Generalstaterne kunde ventes med den største Uvilje at imødesee en svensk Erobring af de preussiske Havne, og endeligt betragtede Kurfyrst Frederik Vilhelm af Brandenburg sin Politik's fornemste Maal, den selvstændige, lensfri Besiddelse af Hertugdømmet Preussen, som truet med at kastes over Ende, naar det mægtige Sverige traadte i det svage Polens Sted.

I Tillid til sin egen Kraft og den svenske Hærs Berømmelse, paa Trods af Stillingens Farer, men ikke blind for dem begyndte Karl Gustaf saa i Juni 1655 sin Krig. Oprindeligt tænkt som et Middel til at underlægge sig Preussen blev den hurtigt for Svenskerkongen et Forsøg paa at sætte den polske Krone paa sit Hoved,

idet det Triumftog, hvortil hans Fremmarsch i de første Maaneder forvandlede sig, gav hans Erobrerfantasi det videste Spillerum. Men snart blev dog atter under Kampens vekslende Gang det preussiske Spørgsmaal det centrale for Karl Gustaf, ligesom det stadigt havde været det for hans Medbejlere, for Brandenburg, for Nederlandene og for Danmark, og den svensk-polske Krig erholdt sin væsentligste Betydning ved at være en Fase i den store og langvarige Strid om Herredømmet over Østersøen.

For Danmark betød Karl Gustafs Brud med Johan Kasimir for saa vidt en Fordel, som et mod det selv rettet Angreb derved i alt Fald blev skudt ud i Fremtiden. Med megen Bekymring havde man set de svenske Rustninger, og Frygten var bleven forøget ved den stærke Tilnærmelse mellem det svenske Kongehus og Frederik III af Gottorp, der var bleven beseglet ved Karl Gustafs i Oktbr. 1654 højtideligholdte Bryllup med Hertugens Datter Hedevig Eleonora, og som i den følgende Vinter gav Anledning til en ivrig Brevveksling mellem de to Hoffer²⁹. I denne Henseende kunde man foreløbigt aande friere. Men selve Gjenaabningen af Kampen om det baltiske Hav kunde fra dansk Standpunkt ses i et dobbelt Lys. Befæstede Sverig yderligere sit Herredømme paa dette Hav og lagde endnu flere af dets Kyststrækninger under sig, vilde sikkert den i Forvejen saa medtagne Sundtold blive yderligere formindsket og Sverigs Styrke i det hele forøges; paa den anden Side kunde intet synes mere egnet til at sprænge ethvert Baand mellem Sverig og Danmarks nye Allierede, Generalstaterne, og til at skabe Arvefjenden flere og flere Modstandere end Karl Gustafs Østersøplaner.

Med en ikke ringe Spænding imodesaa man i Kjøbenhavn i Foraaret 1655 hvad den svenske Resident Durel vilde faa til Hverv at forebringe i Anledning af den sig nærmende Krig. Synderlig Tiltro kunde han ikke gjøre Regning paa. »Vil de Svenske fikser os«, skrev Peder Vibe i Maj til Peder Juel i Stockholm, »da gjør de meget vel for os, at de bruger ham, thi han staar saa lidt til Troende her, at dersom han forkyndte det sande Evangelium, da skulde man endda her tvivle paa det, fordi han pronuncerede det«. Ikke desto mindre blev man snarest overrasket over hans Venlighed, da han i Juni aabnede Underhandlingerne³⁰. Karl Gustaf, for hvem det gjaldt at skille Danmark fra Nederlandene, havde gjenoptaget og nærmere udviklet

Axel Oxenstiernas Tanke fra 1653 om et Forbund til Østersøens Forsvar, saaledes at fremmede Flaader skulde udelukkes derfra. Øjeblikket var ikke absolut uheldigt. Ved Ophævelsen af Redemptionstraktaten var der, som omtalt, slaaet en Streg over den Ret, en af dens Paragrafer hjemlede Nederlandene til uden videre at sende mindre Flaader gennem Sundet; traktatmæssigt var man saaledes ikke bunden til at tillade det, og med en vis krænkelse Følelse erfarede man, at det i Holland opfattedes som noget, Folkeretten gav dem Magt til, uden Hensyn til Traktater; »det synes, at Generalstaterne vil præskribere den ganske Verden Love«, skrev Peder Vibe med et Udtryk, der mindede om hine Christian IV's Tider, da Nederlandenes Magt til Søs var Danmark den største Anstødssten³¹. Langt vigtigere var det dog, at man havde en levende Erkendelse af, at man ikke kunde stole paa en kraftig Optræden fra Nederlandenes Side. Ganske vist havde allerede i Slutningen af April Hollands Stater opfordret Generalstaterne til at indlede Forhandlinger med Danmark om en Alliance, og i Juli afsluttedes et Forbund mellem Nederlandene og Kurfyrsten af Brandenburg, hvori der lovedes ham Hjælp mod Angreb paa hans østersøiske Havne. Men selv bortset fra de forskellige Interesser, der, navnlig repræsenterede af Frisland og Zeeland, indenfor selve Generalstaterne stred imod en Aktion, var i Øjeblikket Hensynet til England det afgjørende. Uden denne Stats Medvirkning, i alt Fald uden Sikkerhed for dens Neutralitet tog man i Betrænkning at kaste sig ind i en Kamp om Østersøen, og især var de Witt Tilhænger af Forbindelsen med England. Men Cromwells Politik gik i andre Retninger; han havde i April 1654 ved Whitelocke sluttet et Venskabsforbund med Sverig, Karl Gustaf gjorde ved gjentagne Ambassader 1655 alt for at fastholde ham paa sin Side, og selv om Cromwell ikke sympatiserede med Krigen mod Polen, var han altfor optagen af Tankerne om en almindelig protestantisk Alliance til at ønske et Brud mellem Nederlandene og Sverig, end sige til selv at ville støtte den ene af disse Magter mod den anden. Under Paavirkning af disse Forhold blev Nederlandenes Holdning overfor Østersøspørgsmaalet i Løbet af Sommeren og Efteraaret 1655 vaklende og uden Kraft. Man havde vel sendt en lille Eskadre under Schoutbynacht Tromp til Sundet nærmest som Konvoj, man lod i Juli de Vries sondere Stemningen hos det danske Hof, man

forhandlede i August om Afsendelsen af et Gesandtskab til Danmark, der skulde tilbyde en defensiv Alliance, ikke alene til Forsvar af Kongens Lande, men ogsaa til Værn mod nye Byrder i Østersøen, og man gav endog samtidigt Admiral Obdam Ordre til hurtigst muligt at begive sig til Sundet med 16 Skibe, forene sig med Tromp og afvente nærmere Ordre. Men hverken Gesandtskabet eller Flaadesendelsen blev foreløbigt til Alvor, og i Slutningen af Septbr. blev den sidste opsat til Foraaret og Tromp kaldt tilbage³².

Generalstaternes Vaklen blev bestemmende for Danmarks Holdning. Kun køligt havde man modtaget en polsk Gesandt Canaziles, der endnu før Fredsbruddet havde opfordret til Forholdsregler mod den fælles Fjende, og alt andet end ligefrem afvisende stillede man sig overfor Durel. Ganske vist regnede man ikke hans Tilbud som Udtryk for et oprigtigt ment Venskab, og da Sagen forhandlede i Rigsraadet, betragtede man den kun som et Forsøg paa at holde Danmark hen og skille det fra Nederlandene, men naar disse ikke kunde stramme sig op til en energisk Optræden, var der intet andet at gjøre end at fire for Sverige. Man gik saa vidt, at man fra Juni til Septbr. atter og atter opfordrede Generalstaterne til ikke at sende nogen Flaade gennem Sundet, uden efter Tilladelse af Danmark. Men Mismodet hos den danske Regering forøgedes tilmed naturligt ved Efterretningerne fra Polen, hvor Karl Gustafs Sejrstog ingen Grænser kjendte. I August indtoges Warschau, i Oktbr. Krakau, Opløsningen i Landet skred frem med rivende Fart, alle vegne hyldedes Erobreren som Polens Konge, medens Johan Kasimir flygtede til Schlesien. Og vendte man Blikket mod andre mulige Allierede og særligt mod det habsburgske Hus som Sverigs gamle Fjende, da var der heller ikke dér synderlig Trøst at vente. Thi vel opfordrede den spanske Ambassadør i Kjøbenhavn Grev Rebolledo stadigt til Brud med Sverige, men han kunde paa Grund af Kejserens Ulyst til at blande sig i de nordiske og polske Stridigheder ingensomhelst Udsigt give til virkelig Bistand fra Wien. Under Trykket af alle disse Omstændigheder udnævnte man i Oktbr. Kommissarier til Forhandling med Durel om en Alliancetraktat. Men paa den anden Side var man ikke tilbøjelig til at kaste sig i Sverigs Arme, man vilde trække Tiden ud, fordrede bestemt, at det nye Forbund

ikke skulde være til Præjudice for de i Forvejen bestaaende, og undlod ikke at gjøre alt for at hidse Nederlandene³³.

Paa disse havde de svenske Sejre imidlertid nærmest gjort det Indtryk, at det ikke gik an at forholde sig fuldstændigt rolig; den 1 August begyndte Toldopkrævning af den for Danzig liggende svenske Eskadre pegede hen paa hvad Fremtiden vilde bringe, den brandenburgske Kurfyrste, der forudsaa, at Turen snart vilde komme til ham, drev med største Kraft paa at faa Generalstaterne til at sende sig Hjælp, og Frykten for, at Danmark skulde nødes til at søge sin Støtte hos Sverig, gjorde ogsaa sin Virkning. Følgen blev, at man i Begyndelsen af Novbr. endeligt besluttede sig til Afsendelsen af et Gesandtskab til Danmark. Dets Instruks lod paa, at det skulde forestille Frederik III den urolige Tilstand i og ved Østersøen og forsikre, at Generalstaterne betragtede Danmarks Interesser som solidariske med deres egne; Kongen og hans Ministre skulde styrkes i deres Ønsker om, at Forholdene ved det baltiske Hav skulde forblive som hidtil. Gesandterne skulde endvidere udforske, hvad man fra dansk Side vilde gjøre, hvis den utaalelige Toldopkrævning ved Danzig vedblev, opfordre til Rustninger og meddele, at det var Generalstaternes Hensigt at komme overens med Danmark og England om Bevarelsen af Østersøens Ro og Handelens Frihed. Til Opnaaelsen heraf burde Frederik III stille sig venlig overfor den Flaade, som paatænktes sendt til Sundet; hvis den blev nødt til at optræde aktivt for Sejladens Frihed, skulde Kongen opfordres til at hjælpe med sin hele eller en Del af sin Sømagt, og der skulde i saa Fald tilsiges ham Bistand til at afværge den derved opstaaende Fare. For saa vidt havde denne Instruks et krigersk Præg, men dette svækkedes i ikke ringe Grad ved, at det paalagdes Gesandterne at gaa frem med Forsigtighed, navnlig af Hensyn til England, og at deres Underhandlinger i det hele kun skulde være forberedende med Hensyn til en Traktat³⁴.

I de sidste Dage af Decbr. forlod Gesandtskabet Haag, men kom først til Kjøbenhavn i Begyndelsen af Febr. 1656. Det bestod af Konrad van Beuningen, Godert van Reede tot Amerongen og Matthias van Vierssen. Af disse kom den første til at spille den betydeligste Rolle, ikke alene som Repræsentant for Hollands indflydelsesrige Stater, men ogsaa i Kraft af sin egen Personlighed. Hans Nærværelse i Kjøbenhavn i dette og det

følgende Aar blev af den største Betydning for Danmark. Den livlige og energiske Mand var trods sine store diplomatiske Ævner en meget let paa virkelig og bevægelig Natur, i høj Grad tilbøjelig til at se paa Begivenhederne fra sine Omgivelsers Standpunkt. Omend han fra sit Ophold i Sverig var godt inde i de nordiske Forhold, havde han ikke tidligere været nogen Ven af Danmark, men fra nu af blev han den ivrigste Tilhænger af en nøje Alliance mellem dette Rige og Generalstaterne; han blev det i Modsætning til sine Ambassadefæller, Amerongen og Vierssen, og i Modsætning til sin egen Ven, den forsigtige og tilbageholdende Storpensionær Jan de Witt, og han blev det i den Grad, at hans Sympatier er et undskyldende Moment for det Fejlsyn paa Nederlandenes Holdning hos den danske Regering, der blev skæbnesvangert for dennes Beslutninger³⁵.

Med en vis Tilfredsstillelse erfarede man i Kjøbenhavn Afsendelsen af det store Gesandtskab; netop samtidigt syntes Rebolledos Pression ogsaa et Øjeblik at faa en sikrere Baggrund ved indløbne Efterretninger fra den spanske Gesandt hos Kejsers hoffet³⁶. Da var det, at man umiddelbart efter modtog vigtige Meddelelser. Thi Karl Gustaf havde i Novbr. kastet sig mod Preussen; efter at have bemægtiget sig Thorn og Elbing i Vestpreussen bestemte han sig til ved en energisk Optræden at tvinge Kurfyrst Frederik Vilhelm, med hvem han hidtil havde ført vidtløftige Underhandlinger, til at tage Parti og rykkede i Decbr. mod Königsberg. Uden Udsigt til Hjælp, hverken fra Polen eller fra Kejseren eller fra Nederlandene, maatte Kurfyrsten gaa ind paa hans Betingelser, der formuleredes endeligt ved Forliget i Welau den 7 Januar 1656. Frederik Vilhelm traadte her ved, mod Opnaaelse af visse andre Fordele, for Østpreussens Vedkommende i Lensforhold til Sverig i Steden for som hidtil til Polen, afstod den halve Del af Toldindtægterne i alle de preussiske Havne og gav Løfte om et Hjelpekorps paa 1500 Mand. Efterretningerne herom, der var naaede til den nederlandske Ambassade paa dens Rejse til Danmark, kom til at hvile som et Tryk over det første Stadium af de Underhandlinger, den skulde indlede. Van Beuningen modtog Underretninger fra de Witt om, at Gesandternes Instruks rimeligvis vilde blive modificeret paa Grund af den i Situationen indtraadte Forandring, og snart efter erfarede han, at man i Haag paatænkte Afsendelsen af et

Gesandtskab til Karl Gustaf, der ikke alene skulde tilbyde Nederlandenes Mægling overfor Polen, men ogsaa underhandle om en Traktat, baseret paa det gamle Forbund af 1640, uden at Danmark var omtalt i Koncepten til Instruksen. Beuningen gjorde heroverfor gjældende, at en ubetinget Fornyelse af det nævnte Forbund vilde være en Uret mod Danmark, der nu var Generalstaternes paalideligste Allierede, og at Sverig ved sin Optræden under Krigen med England havde fortabt sine ældre Rettigheder. Men foreløbigt udrettede han med disse Paaminderelser intetsomhelst; til den af ham ønskede Forandring i Instruksen for Gesandterne til Karl Gustaf toges der intet Hensyn, selv af Hollands Stater; de fik kun yderligere en almindelig Ordre om, at den Traktat, der skulde slutes med Sverig, skulde sikre Handelens Frihed³⁷.

Ikke desto mindre havde Gesandtskabets Ankomst til Danmark allerede hurtigt faaet ikke uvæsentlige Følger med Hensyn til denne Stats Holdning. Man saa en Udsigt aabne sig til en mere aktiv Optræden fra Nederlandenes Side; Gersdorf og de andre Ministre antydede, at Danmark var villig til Rustninger, og hvad der var det vigtigste, i Februar erklæredes det, efter en Forestilling fra Gesandterne, aabent til Durel, at der ikke kunde være Tale om at afslutte nogen Traktat med Sverig, hvori Nederlandene ikke var optagne. Samtidigt besluttedes det at sende Ove Juel, der 1655 havde afløst Peder Juel som Resident i Stockholm, til Karl Gustaf for at meddele ham denne Beslutning; han skulde bl. a. ret karakteristisk gjøre gjældende, at vel angik Dominium udi Østersøen fornemmelig ingen uden os og Hans Kjærlighed (Kongen af Sverig), men Handelen i Øster-, Vester- og Nordsøen havde dog saadan Gemenskab med hverandre, at de ikke vel kunde separeres³⁸. Rimeligvis tilsigtede Juels Sendelse dog mest at have et Øje baade med Karl Gustaf og de nederlandske Gesandter. Men naar Danmark fra dette Øjeblik af begyndte at antage en mere bestemt Holdning, saa skyldtes dette ogsaa den Omstændighed, at den første Del af Aaret 1656 betegnede et Vendepunkt i den polske Krig. Der rejste sig i Polen en aristokratisk og katholsk Reaktion mod Svenskernes tyranniske Vælde, og Johan Kasimir vendte tilbage til sit Rige. Vel rykkede Karl Gustaf atter Syd paa og viste igjen sine Vaabens Styrke, men en Guerillakrig beredte ham store Vanskelig-

heder; ogsaa Kurfyrsten af Brandenburg blev det en Tid vanskeligt at holde fast, indtil han endeligt ved Forliget i Marienburg i Juni Maaned mod at faa Souverænitet over 4 Palatinater i Storpolen stillede sig fuldstændigt paa svensk Side og forpligtede sig til at lade mindst 4000 Mand operere indenfor Polen og Sverigs tyske Besiddelser.

Begivenhederne paa Krigsskuepladsen havde imidlertid ogsaa gjort deres Virkning i Nederlandene. I Marts besluttedes det at lade Gesandterne hos Karl Gustaf vide, at en Fornyelse af Forbundet af 1640 ikke paa nogen Maade maatte have Karakteren af at være rettet mod Danmark, og at dette Rige saa vel som England burde være ligestillet med Nederlandene hvad angik de Fordele, som opnaaedes ved en Traktat med Sverig; endvidere gik man paa Opfordring af Gesandterne i Kjøbenhavn ind paa at lade Danmarks Løfte om ikke at slutte noget Forbund blive gjengjældt med det samme Tilsagn for Generalstaternes Vedkommende, og man erklærede sig villig til at forhøje den ved den defensive Traktat af 1649 lovede Hjælp af 4000 Mand til 6000 eller, om fornødent, 8000 Mand. Fuldt saa vigtigt var det dog, at man i Maj endeligt vedtog Afsendelsen af en Flaade til Østersøen; dens Opgave skulde bestaa i at værne om Handelens Frihed i dette Hav og forhindre, at der paa usædvanlige Steder krævedes Told af nederlandske Skibe; dog skulde den først optræde aktivt efter Forhandling med Gesandterne i Kjøbenhavn og den danske Regering. Den Vanskelighed, som Spørgsmaalet om Retten til at passere Sundet frembød, skulde man se at komme ud over ved at faa Danmark til at indrømme den i Henhold til hvad Redemtionstraktaten i sin Tid havde bestemt, uden at man dog skulde give Afkald paa, at det egentligt var Natur- og Folkeretten, der hjemlede den fri Passage³⁹.

FJERDE AFSNIT

**Danmarks Forhandlinger om Alliancer mod Sverig
(Maj—December 1656).**

Intet viser bedre, hvor forandret Situationen var fra det foregaaende Aar, end at man i Kjøbenhavn med Glæde imødesaa den nederlandske Flaades Ankomst. En vis krigersk Stemning begyndte i det hele at gjøre sig gjældende. De danske Ministre og van Beuningen mødtes i Ønskerne om en kraftig fælles Optræden, i alt Fald til Støtte for Danzig, mod hvilken By Karl Gustaf netop nu vendte sin Magt baade til Lands og til Vands. Charisius og Rosenvinge fik i Slutningen af Maj Ordre til i Hemmelighed at forestille de Witt og Borgmester Graf i Amsterdam, at hvis Nederlandene vilde gjøre sig »konsiderable« hos deres Venner, var det paa Tiden at fatte en »vigourøs Resolution«; spurgte de om Kongens Hensigter, skulde de svare, at det baade laa i Danmarks og Generalstaternes Interesse, at enhver beholdt sit, og at den ene ikke maatte gjøre sig til Herre og Mester over alle; især skulde dog fremhæves Hensynet til at bevare Danzigs Uafhængighed⁴⁰. Om Forsvaret af denne By, der selv sendte Anmodninger om Hjælp saa vel til Frederik III som til Nederlandene, drejede sig ogsaa foreløbigt alle Forhandlinger. Og paa at Sagerne vilde tage en alvorlig Vending, syntes meget at tyde, da i de sidste Dage af Maj den første Eskadre af den hollandske Østersøflaade under Admiral Michiel de Ruyter, Admiral Pieter Floriszoon og Schoutbynacht Tromp ankom til Kronborg; snart efter sluttede selve den Øverstbefalende Admiral Obdam og lidt senere Viceadmiral Witte Wittenszoon med deres Afdelinger sig til dem, saaledes at Nederlandenes berømteste Søhelte havde givet Møde i de danske Farvande. De modtoges af den danske Regering med den største Forekommenhed, og Obdam blev endog hædret med Elefantordenen. I den første Uge af Juli gav Frederik III ogsaa sit Samtykke til, at Flaaden passerede Sundet, og umiddelbart efter ankrede de 42 Orlogsskibe op paa Kjøbenhavns Red, hvorfra de faa Dage efter stak i Søen til Østersøen. Under disse Forhold fik Underhandlingerne i Kjøbenhavn ny Fart. Van Beuningen følte sig som Situationens Mand; han

skrev til de Witt i de sidste Dage af Juli, at Kongen af Danmark vilde benytte den forhaandenværende Lejlighed, naar de forenede Provinser vilde staa ham bi; han havde en Hær paa 20,000 Mand foruden de hvervede Tropper, som Adelige havde paataget sig at stille; med den danske og den nederlandske Flaade kunde man spille Mester i Østersøen, og desuden maatte man regne paa den slette Stemning i de af Sverig erobrede Lande; ikke alene Danzig, men ogsaa hele Preussen burde rives ud af Svenskerne Hænder. Til Magistraten i Amsterdam skrev han yderligere, at Kongen af Danmark skulde kunne blive disponcret til at gjøre en mægtig Diversion med alle sit Riges Kræfter, ikke alene for at hjælpe til at bringe Sagerne i Preussen paa deres gamle Fod, men ogsaa for én Gang for alle at hindre Sverig i dets ærgjerrige Planer. Som den første Sejr paa sine diplomatiske Bestræbelser opnaaede han ogsaa, at der, da Frederik III var vendt tilbage fra sin Søns Hylding i Norge, den 16. August sluttedes en Traktat i Kjøbenhavn mellem Nederlandene og den danske Regering, hvorved denne forpligtede sig til at hjælpe sin Forbundsfælle med en Flaadeafdeling til Danzigs Forsvar, og begge Magter lovede hinanden at afværge de Farer, som kunde opstaa ved den fælles Optræden. I de sidste Dage af Maaneden gik en Eskadre paa 9 Skibe under Admiralerne Christopher Lindenov og Niels Helt under Sejl til Østersøen.⁴¹

Omend det nu maa erindres, at efter Datidens internationale Ret en Hjælpesending til en Stat ingenlunde betød det samme som en Krigserklæring til den Magt, imod hvem Hjælpen blev ydet, saa var dog Muligheden for et Brud derved rykket betydeligt nærmere. Men naar Danmark saaledes vovede sig videre frem end nogensinde før, naar man slog paa Kaarden og virkeligt foretog Rustninger, saa beroede dette dog langtfrå alene paa van Beuningens Tilskyndelser eller paa Synet af de nederlandske Orlogsskibe. Ogsaa Udsigten til andre Forbundsfæller medvirkede dertil. I de sidste Dage af Maj var der til Kjøbenhavn ankommet et russisk Gesandtskab, som medbragte Efterretningen om, at Czar Alexei Michaelowitsch af Frygt for Sverigs Herredømme over Østersøen havde besluttet at bryde med Karl Gustaf, og tillige en egenhændig Opfordring fra Czaren til Kongen om at alliere sig med ham mod den fælles Fjende; Gesandterne appellerede ligefrem til, at Danmark maatte ønske at erobre sine

tabte Provinser tilbage. Det russiske Forslag blev i Juni og Juli Gjenstand for Forhandlinger i Rigsraadet, og dertil knyttede sig en almindelig Drøftelse af Udsigterne for en aktiv Optræden. Til nogen virksom øjeblikkelig Forbindelse med Rusland manglede man dog Mod, navnlig til at forpligte sig til ikke at slutte Fred uden Czarens Samtykke, og Svaret til Gesandterne blev ogsaa holdt ubestemt, men man besluttede at lade dem paa Tilbage-rejsen ledsage af et dansk Sendebud, Major Herman Kaas⁴². Derimod hævdede der sig Stemmer for en nøje Alliance med Nederlandene og Kejseren mod Sverig; dog burde man først faa Defensionen sat i bedre Skik. Det var i Samklang hermed, at Joakim Gersdorf i Slutningen af Juni henvendte sig til Rebolledo og for ham udviklede det ønskelige i en of- og defensiv Alliance mellem Danmark, Spanien, Kejseren, Nederlandene og Rusland imod Sverig. I August Maaned udtaltes det ogsaa aabent i Rigsraadet, at det Maal, der skulde tilstræbes, var Tilbage-erhvervelsen af de tabte Lande og Garanti mod svenske Under-slæb i Sundet⁴³. End ikke Efterretningen om den store Sejr, som Karl Gustaf og Frederik Vilhelm havde vundet den 20 Juli ved Warschau over den mange Gange overlegne Fjende, og som indbragte dem Tilbageerobringen af denne Stad, der en Maaned tidligere havde kapituleret overfor den polske Hær, gjorde, skjønt den sikkert var en stor Skuffelse, noget afgjørende Indtryk, og det ihvorvel man ikke straks kunde vide, at Følgerne, baade de politiske og de militære, snart viste sig ikke at svare til Sejr-herrernes Forventninger. Heller ikke spillede Ankomsten af en brandenburgsk Gesandt, Gehejmerraad Ewald v. Kleist, der skulde søge at formaa Frederik III til at gjenoptage Forhandlingerne med Sverig, nogen stor Rolle. Man forsikrede ham vel om sin varme Interesse for Kurfyrsten og søgte under Haanden at gjøre sit for at drage denne bort fra Sverig, en Streng, som det ikke var helt frugtesløst at spille paa; men man stillede sig meget køligt og afvisende overfor hans Formaninger om den Fare, der truede den protestantiske Sag ved Pavens og Katholikernes Makinationer; man holdt sig til det preussiske Spørgsmaal og forlangte Oplysninger om Aftalerne med Sverig angaaende Havnene og Toldafgifterne⁴⁴. En større Skuffelse var det vistnok, at Rebolledo stadigt ikke formaaede at give nogensomhelst Forsikring om en Opgivelse af Kejserhoffets tilbageholdne Stilling.

Derfor blev det paany Nederlandene og Rusland, man vendte sit Blik imod. Man forhandlede med van Beuningen om at udvide den Traktat, som var sluttet angaaende Danzig, til en almindelig Garantiliga; selv om denne officielt omtaltes som defensiv, var det dog klart, at ogsaa offensive Tanker laa bag ved; thi i Slutningen af August skrev van Beuningen hjem til Øvrigheden i Amsterdam, at man i Kjøbenhavn gjerne skulde lade sig disponere til en kraftig Diversion for at erobre det tilbage, som man havde tabt i forrige Krig, hvis Generalstaterne vilde komme overens med dem derom; han medgav Tanken sin varme Anbefaling som skikket til at tilvejebringe en nyttig Balance mellem de to nordiske Riger⁴⁵. Kort efter kom Herman Kaas og den tidligere russiske Afsending tilbage fra Czaren. De medbragte ikke alene Meddelelse om hans heldige Fremtrængen i Ingermanland og Lifland, men ogsaa store Løfter om, at han ikke vilde slutte Fred med Sverige, førend dette havde tilbagegivet Danmark alt, hvad det havde frarøvet dette Rige⁴⁶.

Det var umiddelbart efter Modtagelsen af disse lokkende Tilbud, at Frederik III den 10 Septbr. til Rigsraadet oversendte en Proposition, der lød saaledes: »Eftersom disse sælsomme Tider sig til store Forandringer lader anse, som Gud allermægtigste saaledes beskikker, at de disse Riger og Lande ved Guds naadige Hjælp og gode Raad vel kunde udslaa til det bedste, helst efterdi os fra adskillige Steder store Traktater tilbydes, og vi dog befinder, at alle vore Naboer og de, vi med traktere skal, har Vaaben i Hænderne og derfor med større Myndighed kan tale end vi, som i ingen Beredskab findes, hvorfor vi naadigst begjærer, I gode Herrer os Eders underdanigste Betænkende vil lade forstaa, hvorledes I formener os disse Tider og forehavende Traktater med Russere, Svenskere og Hollændere bedst kunne gjøre eller nytte, og om I ikke raadeligt og nyttigt eragter ved nogen større Armatur end ordinari at gjøre vort Forsæt og Intention konsiderabel«⁴⁷.

Denne Proposition løfter en Flig af den Hemmelighedsfuldhed, der ellers dækker over de personlige Indflydelser, som paa det Tidspunkt, hvor Afgjørelsen nærmede sig, gjorde sig gjældende indenfor den danske Regering. Den tyder, især naar den ses i Lyset af de følgende Forhandlinger, paa, at det er hos Kongen og hans nærmeste Raadgivere, at man er berettiget til

at søge den Kraft, der stærkest drev imod en Handlingens eller Krigens Politik Træt af at vente, krænket over at være afskaaren fra at kaste sit Lod i Vægtskaalen var Frederik III fra dette Tidspunkt af stemt for at forberede Fredsbruddet. Klar paa, at den Styrke, som Militsten til Hest og Fods gav Landet, langt fra var tilstrækkelig til at bære denne ny Situation, foreslog han den ekstraordinære Armatur, Hvervingerne. Han gjorde det ikke paa Grundlag af sikre Aftaler med allierede Magter, men i Haab om, at Danmarks Rustninger skulde gjøre det til en attraaet Forbundsfælle. Og mærkes bør det, at han paa dette Tidspunkt saa hen til Rusland og Nederlandene som de Magter, med hvem Alliancer kunde naas.

Da var det, at netop i de samme Dage Efterretninger indløb til Kjøbenhavn, der maatte vise, paa hvor løs Grund disse Forhaabninger i alt Fald delvis var byggede.

Fra Midten af Juli havde der først i Marienburg, siden i Elbing fundet Underhandlinger Sted mellem de til Karl Gustaf sendte nederlandske Ambassadører og Kongens Befuldmægtigede, især Rigskansleren Erik Oxenstierna. Underhandlingerne havde fortrinsvis drejet sig om Toldpaalægene paa Nederländerne i de svenske og østersøiske Havne samt om Danzigs Stilling. Mange Vanskeligheder havde stillet sig i Vejen for et Resultat. Men bag ved laa fra begge Sider et alvorligt Ønske om at komme til en Overenskomst. Karl Gustaf havde i Juli skrevet til Erik Oxenstierna: »Vi maa have Østersøen sikker; den Mislighed, der kan opstaa af denne Forhandlings Brud er større end alt hvad baade Rusland og Polen kan stille mod os«. Og Generalstaternes Stemning var i sin dybeste Grund fredelig. Man vilde opnaa store Indrømmelser med Hensyn til Handelens Frihed, man vilde sikre sig imod, at Hovedpladsen for Østersøtrafiken, Danzig, blev et Bytte for Sverige og dets toldbegjærlige Politik, man vilde true for at opnaa disse Fordele, men de fleste af de forenede Provinser ønskede alt andet end at sætte hele deres Kraft ind paa at ramme Sverige; selv Hollands Stater gøs tilbage for en krigersk Optræden, Frygt for Russernes Fremtrængen spillede en Rolle, og Storpensionæren de Witt foretrak uden Tvivl Freden. Næppe nogen var tilbøjelig til at lytte til van Beuningens Tilskyndelser. Saaledes gik det til, at der den 1. Septbr. i Elbing sluttedes en Traktat mellem de forhandlende

Parter, hvorved Forbundet af 1640 fornyedes, dog med udtrykkelig Hævdelse af dets almindelige defensive Karakter. Sverig var gaaet ind paa, at Nederlænderne skulde behandles som den mest begunstigede Nation; hvis nye Toldpaalæg indførtes, skulde de ikke blive strengere for dem end for indenlandske; dog undtoges herfra de særskilte Privilegier, som var tillagte visse Handelskompagnier. Sverig opgav endvidere Toldpaalæg i Havne, som ikke tilhørte det selv, uden for saa vidt som de blev hjemlede ved særskilte Aftaler med vedkommende Fyrste eller By. Endelig blev Danzig uden videre optaget i Traktaten, og Danmark og England fik Ret til at tiltræde den. Men de Indrømmelser, Sverig havde gjort, betød i Virkeligheden ikke saa meget. Handelen med de vigtigste svenske Varer var i Hænderne paa de Kompagnier, til hvem man forbeholdt sig at give Toldbegunstigelser ud over dem, som tilstodes Nederlænderne. Hvis det lykkedes Sverig at faa et Forlig i Stand med Polen eller Danzig, kunde det atter lægge Told som hidtil for denne Stad, skjønt den ikke tilhørte det. Og det, at Danzig var optaget i Traktaten, betød intet om Fred med Staden, da den selv aldeles ikke havde erklæret sig villig til at indesluttet i den.⁴⁸

Imidlertid Traktaten var sluttet, sluttet uden at Danmark var blevet spurgt. Juridisk havde Danmark ingen ligefrem Grund til at beklage sig; man havde forsømt at faa en Bestemmelse om Ret til at spørges indført i Traktaten af August, og Danmark kunde jo tiltræde Overenskomsten. Men reelt var det en Hensynsløshed mod den Stat, hvis Flaade man havde faaet til at alliere sig med sin Indtryk kunde kun være højst nedslaaende. Og det mildnedes ikke, da man fra Charisius fik at vide, at de Forestillinger, han havde gjort de Witt og andre indflydelsesrige Mænd i Holland om ikke at haste med at slutte med Sverig, havde været ganske frugtesløse; en fornem Herre, hvis Navn ikke nævnes, havde endog antydnet for ham, at Efterretningerne fra Gesandterne i Kjøbenhavn om Kongen af Danmarks særlige Prætensioner paa sine gamle Provinser var en Grund mere til ikke at give Danmark Adgang til Traktaten; thi derved vilde denne kunne være bleven opholdt i et helt Aar; det havde været forgjæves, at Charisius dertil havde svaret, at netop Billighed i høj Grad talte for, at Generalstaterne, naar Lejlighed gaves, gjengjældte Kongen det Venskab, han havde vist dem baade

under den engelske Krig og nu, og til deres egen bedre Sikkerhed hjalp ham at tilbageerhverve, hvad han ved deres Medvirkning i sin Tid havde mistet ⁴⁹.

Efterretningerne fra Elbing og Haag naaede til Kjøbenhavn i de Dage, da Rigsraadet overvejede Kongens Proposition af 10. Septbr. Den i Forvejen raadløse og splidagtige Forsamling frembød under Indtrykket af Kongens formodede Vilje, Landets Afmagt og Situationens Farer et endnu mere trøstesløst Billede end tilforn, og Christen Skeel, der efter Sædvane maatte give sine Følelser Luft, holdt en Tale, hvori han ytrede: »Vi gaar her op og ned med Bedrøvelse og med en ond Samvittighed, for vi snakker derom og gjør intet derved, og det hele Land raaber paa os, og vi gjør dog intet derved, saa Gud maa ikke være iblandt os« Endeligt samlede man sig dog til en fælles Indstilling til Kongen, som blev Udtrykket for Fredspartiets Sejr. Under Henviſning til Elbingtraktaten fraraadedes det bestemt at forsøge paa at tage sig til Rette overfor Sverig; man burde søge ved Traktater og Grænsemøder at jævne Stridspunkterne, og først naar disse Midler glippede, skulde man efter den Tids Tilstand overveje, hvad der da burde gjøres. Imidlertid burde man stræbe efter en Garantiliga med Nederlandene til Danmarks Sikring og trække Forhandlingerne ud med den russiske Storfyrste. Hvad endeligt Hovedpunktet i Kongens Proposition angik, fraraadede Rigsraadet bestemt nu henimod Vinteren store Udgifter til Hvervinger paa Grund af Fattigdommen hos alle Stænder; derimod anbefalede Indsættelsen af et Krigsraad til Overvejelse af Forsvarsforanstaltninger og Udnævnelse af forskellige høje Officerer, især af en Generalmajor til Hest og en til Fods; tre Mænd nævnedes til hver af disse Poster, hvoriblandt Holsteneren Frederik v. Buchwald, Meklenburgeren Hans Schack og Nederländeren Perceval ⁵⁰.

Dette Svar blev af Kongen optaget meget unaadigt, en Omstændighed, der berettiger til at øjne en større almindelig Misstemning fra hans Side overfor Rigsraadet end den, der strengt taget kan aktmæssigt godtgjøres. Rimeligvis var han utilfreds med selve Afslaget paa hans Ønske om Hvervinger, men navnlig gav han sin Harmes Luft over, at man syntes at have villet paalægge ham ved sin Udnævnelse af Officerer at holde sig til de af Raadet udpegede. Raadet skyndte sig derfor med at gjøre

en Undskyldning og bortforklare, at det havde villet binde Kongen til at vælge bestemte Mænd; dog undlod det ikke at betone, at det stode paa, at Kongen vilde foretrække sine egne indfødte, for saa vidt som de maatte findes dygtige, for fremmede, en Bemærkning, der for øvrigt ikke stemmede godt med, at det umiddelbart i Forvejen havde foreslaaet de ovenfor nævnte Ud-lændinge ⁵¹

Saa meget havde dog ogsaa Rigsraadets Holdning, i For-ening med den almindelige politiske Situation, til Følge, at der blev lagt en Hensigt paa Frederik III's Tilbøjelighed til at hid-kalde en Afgjørelse. Men længe varede det ikke, inden den atter fik Fart. Hertil bidrog noget nye Svingninger i Generalstaternes Politik, men snart kom andre Omstændigheder til at spille en større Rolle

Kun med blandede Følelser var Elbingtraktaten bleven op-tagen i Nederlandene. Vel havde man hurtigt befalet Obdam med Hovedflaaden at vende tilbage fra Danzig, og snart efter fik Tromp med den tilbageblevne Rest den samme Ordre, og vel havde Generalstaterne i Midten af Septbr. opfordret Provinserne til hurtigst at indsende Ratifikation paa Traktaten, en Opfordring, som ogsaa adskillige af de i Ostersøhandelen ikke stærkt inter-esserede Provinser var temmelig villige til at følge, men navnlig i Holland var man misfornøjet med de Fordele, Sverige havde opnaaet. Der rejste sig en stærk Stemning for, at man ikke uden videre skulde ratificere Overenskomsten, men kun paa Be-tingelse af at den underkastedes visse Modifikationer (den saa-kaldte Elucidatie), og de Witt, der i og for sig var en Ven af et mindeligt Forlig med Sverige, sluttede sig hertil. Den 18. Oktbr. antog Generalstaterne ogsaa Hollands i denne Retning gaaende Forslag. Strengt taget betød nu denne Vending meget lidet for Danmark; der laa i Stemningen mod Elbingtraktatens enkelte Bestemmelser ingen Tilbøjelighed hos de ledende Mænd til kraf-tigt at tage sig af Danmarks Sager, og Charisius's Relationer fra Efteraarsmaanederne 1656 var heller ikke egnede til at bibringe nogen et saadant Indtryk. Men det virkede alligevel opmuntrende i Kjøbenhavn, at intet var endeligt afgjort, tilmed da Danzig nægtede at ville have med Elbingtraktaten at gjøre. Og da i Novbr. Durel forsøgte en Gjenoptagelse af Allianceforhandlingerne med Danmark, gjorde van Beuningen alt for at hindre dette, tro

imod den Mening, som han udviklede for de Witt, at alt hvad der hjalp til Forstaaelse mellem de to nordiske Riger, hjalp til at lette de Svenskes Foretagender i Preussen⁵². Tilskyndet ved de tilsyneladende bedre Udsigter henvendte ogsaa i Slutningen af Novbr. den danske Regering sig med en Opfordring til Gesandterne om Afslutningen af en saa nær defensiv Liga, som der nogensinde havde været eller kunde være mellem Stater; Gersdorfs Ord gik endda ud paa, at Forbindelsen burde gjøres saa fast, at for Fremtiden den danske Krone og de forenede Nederlande kunde betragtes som én Stat og Danmark ikke behøve at se hen til Aftaler med andre Magter. Saa vidt turde dog selv van Beuningen ikke gaa; men medens hans Ambassadefæller i det hele havde fuldt op af Betæneligheder overfor en Tilnærmelse til Danmark, anbefalede han bestemt at benytte den Instruks, der i Marts 1656 var sendt dem om at forhøje den ved Forbundstraktaten af 1649 bestemte defensive Hjælp. Ogsaa i Holland var Stemningen herfor, især da man haabede til Gjengjæld at faa Indrømmelser med Hensyn til Salttolden og Skibsmaalingen i Norge, og en Beslutning toges derom af denne Provins's Stater i Slutningen af Decbr; dog modsatte de Witt sig dens Forebringelse for Generalstaterne og angav i alt Fald overfor van Beuningen som Grund Frygt for, at andre Provinser skulde modsætte sig den og Gesandterne saaledes hindres fra at benytte deres tidligere Instruks⁵³.

Imidlertid havde ogsaa Begivenhederne paa Krigsskuepladsen i Efteraaret 1656 været saa ugunstige for Karl Gustaf, at de ikke kunde andet end vække Tilfredsstillelse hos det danske Hof. Medens Polen og Rusland sluttede en Stilstand i Wilna den 24 Oktbr, og Czaren saaledes kun havde Sverig til Fjende, var Johan Kasimir trængt sejrrikt frem i Vestpreussen og var bleven modtagen med Jubel i Danzig. Det gik tilbage med Karl Gustafs Kræfter, og han indledede endog Underhandlinger om Fred med sin Modstander, hvad der dog ikke førte til noget. Men værst for ham var det, at Kurfyrsten af Brandenburg indtog en mere og mere tilbagetrukken Holdning og øjensynligt ønskede at benytte sig af sin Forbundsfélles Svaghed. Man fik i Kjøbenhavn Eftervirkningerne heraf at mærke, da i Novbr. Gehejmeraad v Kleist kom tilbage som Afsending fra Frederik Vilhelm. Han havde vel som første Opgave den samme, som da han var her sidst,

nemlig at støtte Forhandlingerne mellem Danmark og Sverige ved sin Mægling, men at det i Virkeligheden var Hovedsagen for ham at virke for en Tilnærmelse mellem hans Herre og Frederik III, skinnede tydeligt igjennem. Hans Instruks udtalte ogsaa, at Kurfyrsten stræbte at frigjøres for de Baand, Sverige havde paalagt ham med Hensyn til Toldafgifterne, saaledes at han kunde faa frie Hænder til at varetage den fælles Interesse, han havde med sine gamle Venner, Danmark og Nederlandene. Den Tone, i hvilken Forhandlingerne mellem ham og de danske Ministre førtes, var som Følge deraf i Begyndelsen ligefrem svenskjendtlig, i den Grad at man betroede ham, paa hvilken Maade Czaren og Johan Kasimir opfordrede Kongen til Fredsbrud. Men netop som man udlod sig saa vidt, blev man atter i Kjøbenhavn Gjenstand for en af de ubehagelige Overraskelser, som man snart næsten var vant til. Den 10 Novbr havde nemlig Kurfyrsten i Labiau sluttet en Overenskomst med Karl Gustaf, hvorved denne havde bragt sin trykkede Stilling det betydningsfulde Offer at give Afkald paa den ham i Welau og Marienburg indrømmede Souverænitet over det hertugelige Preussen til Fordel for Kurfyrsten. Ingen kunde vel i dette Ojeblik overse den store historiske Betydning af denne Overenskomst, der kan siges at have lagt den første Grund til Kongeriget Preussen, men den syntes at betyde, at Kurfyrsten og Kongen af Sverige paa ny havde fundet hinanden, tilmed da den første lovede ved Freden at ville medvirke til, at Vestpreussen samt hele Liffland og Kurland foruden flere svenske Provinser tilfaldt Sverige, og selv om man ikke i Kjøbenhavn vidste fuld Besked om Traktatens Bestemmelser, var det klart, at den var en fornyet Styrkelse af Sverigs Magt. Kleist søgte vel at afdæmpe Indtrykket af det skete og skal endog til Gersdorf have udladt sig med, at denne Akkord var lige saa vel af Papir som den tidligere, men han bestræbte sig dog meget stærkere end hidtil for at bortrydde Vanskelighederne for en Forhandling mellem Durel og den danske Regering, omend ganske vist uden Held.⁵⁴

Heller ikke den nye Skuffelse havde nemlig kolnet den krigerske Tilbojelighed hos Hoffet i Kjøbenhavn. Hovedaarsagen hertil laa imidlertid paa et helt andet Punkt end i Forhandlingerne med Nederlandene og Rusland. Den beroede paa, at man i sin Beredvillighed til at tro paa Muligheder greb alt hvad der paa

nogen Maade kunde synes at give Chancer Og for Øjeblikket var det Kejseren, man satte sin Lid til. Mellemanden var her Rebolledo. Umiddelbart efter at Elbingtraktaten var bleven bekjendt i Kjøbenhavn, havde Gersdorf til ham udtalt sin Forbitrelse over den og tilføjet: Vi formaar kun lidet uden Hollænderne, men dersom Kejseren tager en Beslutning, vil vi ogsaa gjøre det, selv om de holder sig neutrale, og vi vil da straks falde ind i Bremen Stift. Til Rebolledos Svar, at Forberedelserne til Kejservalget for Tiden lagde meget Beslag paa Ferdinand III's Opmærksomhed, ytrede da Gersdorf: Selv om han ikke kan erklære sig rentud, saa lad ham blot sørge for, at Polen ikke slutter Fred med Sverige, og give Polakkerne nogen hemmelig Hjælp; dette vil være nok for os til at begynde, indtil han faar bedre Lejlighed, men vi maa ønske snarest at faa at vide, hvad han kan love Denne Udtalelse blev øjeblikkeligt berettet af Rebolledo dels til hans Konge, dels til den spanske Gesandt Marquis de la Fuente i Wien Dette gav Anledning til Meningsudveksling mellem denne og den østrigske Stat-minister Grev Auersperg, hvorefter de la Fuente den 21. Oktbr tilskrev Rebolledo en Meddelelse, der blev af den største Betydning Fuente berettede nemlig heri Udtalelser, der var faldne til ham om, at Kejseren ikke ønskede at anvende sine Vaaben til nogen Erobring, men vel til at udvirke, at enhver beholdt sit; han udtalte som sin Opfattelse heraf, at Kejseren vilde være tilbøjelig til et defensivt Forbund, og tilraadede som Følge deraf, at man fra Danmark sendte en Gesandt, der dog for Hemmelighedens Skyld helst maatte være en Person af ikke for anset Rang, men forsynet med en klar Instruks og Fuldmagt, til Wien; paa denne Maade vilde der være Udsigt til Afslutning af en Forsvarsliga af stor Fordel for Danmark, thi Kejserens Stemning overfor Kongen kunde ikke være bedre.⁵⁵

I Midten af November meddelte Rebolledo Indholdet af de la Fuentes Skrivelse til Gersdorf, der først modtog det med en vis Kølighed, men to Dage efter erklærede, at Kongen havde bestemt sig til at følge hans Raad med Hensyn til en Sendelse til Wien.⁵⁶ Til denne Sendelse blev udset den tidligere Hofjunker Christopher Sehested til Ravnholt. I de første Dage af Decbr. afrejste han fra Kjøbenhavn. Hans Mission var omgivet med den dybeste Hemmelighedsfuldhed, men han medbragte

heller ingen Fuldmagt, rimeligvis ogsaa foreløbigt kun en mundtlig Instruks, der paalagde ham at udforske, paa hvad Maade og paa hvilke Betingelser Kejseren ønskede at slutte en Liga med Kongen. Samtidigt hermed sendtes Henrik Rosenvinge til Kongen af Polen; heller ikke han havde nogen Ordre eller Fuldmagt til at slutte noget Forbund, men næst at fremstille sin Konges Fortjenester af Danzigs Frihed skulde han indstændigt opfordre Johan Kasimir til ikke at slutte Fred uden Danmarks Deltagelse, hvilket i Virkeligheden var det samme, som at han skulde modarbejde Freden⁵⁷. Uden endnu at gjøre noget Skridt til at binde sig havde man saaledes fra den danske Regerings Side i en betydelig Grad udvidet sine Bestræbelser for at styrke sig til den Kamp, man mere og mere higede imod. I det hele voksede i Løbet af Decbr. den krigerske Stemning ved Hoffet og begyndte nu for Alvor at brede sig ud i Befolkningen, støttet til det dybe Nationalhad til Sverig og til de lokkende Rygter om fremmed Hjælp. I denne Rus, som man fra oven sikkert har gjort sit til at forøge, druknede efter Haanden enhver besindig Opfattelse, indtil Ulykkens Alvor med ét stod for Døren.

FEMTE AFSNIT.

Krigen besluttes.

Rigsraadet, der i Slutningen af Septbr. var gaaet fra hinanden efter at have enedes om Advarsler mod en udfordrende Politik, traadte atter sammen den 19. Decbr. Efter faa Dages vaklende Forhandlinger, hvor der snart taltes om Krig, snart om Gjenoptagelse af Traktaterne med Sverig, snart om Finansernes Haabløshed, modtog det den 22. Decbr. en Proposition fra Kongen. Den begyndte med at forlange Raadets Betænkning, om han skulde indlade sig med Kejseren, Polen og Moskau, hvilke Magter »alle lader sig mærke til Konjunktion med os at inklinere«. Betegnende nok for de nye Forhaabninger nævnede Kongen

aldeles ikke nu som i Septbr. Nederlandene Han betonedede endvidere, at Traktaterne med Sverig ikke syntes at ville falde ud til nogen Sikkerhed og Satisfaktion, og fortsatte derpaa saaledes: «Det falder derfor at betænke, om ikke for mange Aarsager nødigt er, at vi os stiller i nogen bedre Beredskab, end Landene endnu udi findes, og om vort elskelige Rigens Raad ret og billigt eragter, hvis tilbørlig Satisfaktion og Sikkerhed vi ikke ved Traktater erlange kan, det med Vaaben at søge, og hvad Middel i saadant Tilfald det med at udføre, optænkes og findes kunde, eftersom vi for vor Posteritet og Fædrelandets Sikkerhed og Ære uforsvarligt eragter, om noget, som ske kunde og burde, i disse Tider blev forsømt»

Ikke nogensinde før var Hensigten at gribe til Vaaben bleven udtrykt med saa stærke og tydelige Ord, og Rigsraadets Svar af 30 Decbr var ogsaa mere krigersk end det af Septbr. Det gik ind paa straks at forsyne Grænserne og Fæstningerne med flere Folk, de bestaaende Militsregimenter burde forøges med hvervede Tropper og Officerer og i det hele bringes i bedste Skik. Hvervinger i større Omfang bifaldtes ogsaa, men man burde dog opsætte dem, indtil et Møde af alle Stænderne var sammenkaldt og dette havde bevilget de store Forraad af Penge, som behøvedes til deres Underhold. Med Hensyn til Kejseren indskrænkede man sig til at tilraade at modtage mulige Forslag fra ham til Rigets Sikring, Czaren burde man underrette om sine Rustninger og love ikke at slutte Fred med Sverig uden forud at have gjort ham bekendt dermed; derimod skulde man være mere tilbageholdende overfor Polen paa Grund af dette Riges Svaghed. En ikke ringe Forskjel fra Kongens forhaandenværende Standpunkt fremtraadte imidlertid i den Vægt, Raadet nu som idligere lagde paa en Alliance med Generalstaterne. Ogsaa om Jdsigterne hertil mente det at ville kunne have en mere begrundet Mening paa det forestaaende Stændermøde, paa hvilket man i det hele kunde overveje Midlerne til at bringe Sverig til Billighed og Ræson ⁵⁴.

Umiddelbart herefter, 1. Januar 1657, udskreves Stænderne til at møde i Odense den 23. Febr., og denne Gang var det for Adelens Vedkommende imod den Sædvane, der i lang Tid var bleven den gjældende, ikke Befuldmægtigede af den, men selve det menige Ridderskab, det vil sige alle dens fuldmyndige

Medlemmer, der tilsagdes at give Møde. Tillige paalagdes det de kongelige Raader i Hertugdømmerne at indfinde sig i Gluckstadt den 11. Febr. for i al Hemmelighed at gjøre Kongen Forslag om Landenes Defension⁵⁹. Imidlertid paabegyndtes Krigsforberedelserne og Rustningerne, som om Fredsbruddet stod umiddelbart for Døren. Der udstedtes Forbud mod Hesteudførsel og Ordre om at oprette Fortegnelser sognevis over de Heste, der kunde bruges til Militzen. Generalfelttøjmasteren Christian Friis fik Brev om at tilvejebringe et Feltartilleri og om at sende Ammunition til de skaanske Fæstninger, og man anstrengte sig for at udbedre disse. Lensmændene fik Ordre til at mønstre Sogne- og Præsterytterne og Rigmarsken til særligt at sørge for Ordningen af det jydsk Rytteri. Der udnævntes en Række Officerer, Aksel Urup fik den øverste Befaling i Skaane og Iver Krabbe i det søndenfjeldske Norge⁶⁰. Hvad angaar selve Hærstyrkens Forøgelse, gik man frem paa en dobbelt Maade. Dels lod man de bestaaende Militskompagnier til Hest og Fods forstærke ved at indlemme hvervede Tropper i dem, saaledes som ogsaa Rigsraadet havde foreslaaet, dels udstedte man Hververpasser for særskilte Afdelinger og sluttede Kapitulationer med dem, der vilde paatage sig Hvervingen. En Hovedhjælp var det her, at ikke faa Adelige selv tilbød at hverve en betydelig Andel Folk; foruden adskillige, der lovede at stille ét eller flere Kompagnier, paatog allerede i den første Halvdel af Januar Gunde Rosenkrands, Christian Friis, Knud Ulfeldt, Henrik Bjelke og Kjeld Lange sig hver at hverve 1000 Knægte til Fods, Rigmarsken og Kaj Lykke hver 1000 Ryttere og Niels Krabbe 1000 Dragoner; ogsaa flere af disse Afdelinger fik Obersterne Ret til yderligere at komplettere med udskrevet Mandskab, saaledes at der i det hele ikke kom til at være nogen bestemt Grænse mellem den hvervede og den udskrevne Del af Hæren. Af det i Norge udskrevne Mandskab beordredes en Del til Danmark, og endeligt foretoges en vigtig Dislokation af Tropperne, idet Anders Bille i Begyndelsen af Februar fik Ordre til med 1000 Mand til Hest og 2000 Mand til Fods at marschere til Hertugdømmerne og foreløbigt tage Post paa en belejlig Plads Nord for Rendsborg. Disse var de vigtigste militære Forholdsregler, der blev truffet endnu inden Odensemødet, og som havde et dobbelt Maal, dels at gjøre Gavn under den

eventuelle Krig, dels at være en Støtte og Baggrund for de diplomatiske Forhandlinger⁶¹.

Christopher Sehested var kommen til Wien i Begyndelsen af Januar og havde den 10. sin første Sammenkomst med Gehejmraaden Grev Auersperg. Denne lod ham hurtigt forstaa, at hvad man havde ventet, var Tilbud fra Kongen af Danmark, ikke Spørgsmaal om Kejsers Hensigter, og gjorde som Fredspartiets Fører ved det østrigske Hof alt andet end at lette Sehested Vejen, idet han overfor sin Herre mindede ikke alene om den forskellige Religion, men ogsaa om hvor lidet man, da man sidst stod sammen under Vaaben med Danmark, havde kunnet stole paa det. Underhandlingerne tegnede derfor straks kun slet, og i Virkeligheden endnu slettere end Sehested opfattede det. Lidt bedre Gænge kom der dog i dem, da han en Maanedstid efter sin Ankomst modtog en Skrivelse fra sin Regering af 17. Jan., der ikke kjendes fuldstændigt, men som bl. a. gav Oplysninger om de danske Hvervinger, og om at man trak Durels Tilbud ud for at afvente Kejsers Resolution. Støttet hertil og sikkert til Skrivelsens videre Indhold udtalte Sehested aabent for Auersperg, at hans Konge foretrak Krigen mod Sverig for de svenske Forslag, skjønt disse frembød ikke ringe Fordele; Flaaden laa færdig til at løbe i Søen, og man havde ikke mindre end 20,000 Mand Fodfolk samlet, med hvilke man, inden nogen anede det, vilde falde ind i dels Sverig, dels i Bremen; men Tiden ilede, og udeblev der en Resolution fra Kejseren, maatte Danmark indlade sig paa Traktater med Sverig. Efter saaledes at have snart lovet, snart truet rykkede Sehested frem med det, som øjensynligt har været et Hovedpunkt i de ukjendte Ordre til ham og en Hovedtanke for hans Konge, Opfordringen til at unde denne Bremen Stift, naar han havde besat det.

Sehesteds Udtalelser gjorde et ikke ringe Indtryk paa Kejseren, da de refereredes til ham, stærkere, synes det, end Auersperg og de med ham deputerede Raader egentligt havde villet det; thi hans Resolution af 13. Febr. var mere bestemt end deres Indstilling. Den gik ud paa, at den forhaandenværende Lejlighed ikke burde lades ude af Agt; det skulde forsikres Sehested, at Kejseren ikke var utilbøjelig til at indlade sig paa en Liga med Kongen, men rigtignok kun for saa vidt som dennes Afsending kunde forlægge en Fuldmagt; med Hensyn til Bremen Stift

skulde man, dog blot i vage Udtryk (quasi obiter), lade sig forlyde med, at Kejseren hellere undte Kongen end Sverig det. Denne Resolution meddeltes Sehested Dagen efter sammen med en Opfordring til Kongen om at sætte sig i venskabeligt Forhold til Polen, Rusland, Nederlandene og Danzig; men videre kom han ikke, skjønt han forsikrede, at hans Konge vilde rykke frem ikke alene mod Bremen, men ogsaa mod Pommern og Meklenburg. Faa Dage efter modtog han imidlertid et Kreditiv fra Frederik III, dateret 24. Jan., hvorefter han for saa vidt skulde optræde mere officielt end hidtil, som han nu skulde søge direkte Foretræde hos Kejseren, dog kun i dybeste Hemmelighed. Under Navn af Grev Haslar fra Julich havde han saa den 18. Febr. Audiens og overleverede Ferdinand III en skriftlig Proposition, hvori han fremstillede den Fare, der truede baade Danmark og det romerske Rige ved Sverigs Besiddelse af Pommern og Bremen, og opfordrede Kejseren til at støtte en dansk Diversion mod disse Landsdele og afgive en Erklæring herom. Men Svaret var langt fra efter Sehesteds Ønske; paa Forestilling af Auersperg, der gjorde gjældende, at hele Sagen jo paa det nøjeste hang sammen med, hvorvidt Kejseren vilde bryde med Sverig og forene sig med Polen eller ikke, forlangtes der en Fuldmagt, før man kunde indlade sig videre, og atter stod Underhandlingerne i Stampe. Imidlertid havde man i Kjøbenhavn bestemt sig til Udstedelsen af den ønskede Fuldmagt for Sehested. Den udfærdigedes den 10. Febr, men kom først Gesandten i Hænde den 9. Marts; den var dog ledsaget af temmelig forbeholdne Ordre, thi han maatte ikke udlade sig for vidt, inden man vidste hvad Kejseren vilde ⁶².

Det vil af det her fortalte ses, at den danske Regering inden det sammenkaldte Møde i Odense klart havde aabenbaret sine krigerske Hensigter, men dog endnu havde taget i Betænkning at binde sig. Det svarede hertil, at Rosenvinge i Polen havde fremstillet Fredsbruddet som ganske afhængigt af Kejserens Beslutninger ⁶³. Men med Hensyn til disse var aldeles intet opnaaet. Fredspartiet ved det østrigske Hof var endnu afgjort det herskende; ingen Løfter var givne om Bistand. Imidlertid havde man i Kjøbenhavn, skjønt Eftertrykket saa overvejende lagdes paa Underhandlingerne med Kejseren, atter optaget Forhaabningerne om Hjælp fra Nederlandene. Indtrykket af van Beuningens

Stemning havde, i Forening med hvad Charisius berettede fra Haag, tilvejebragt dette Resultat. Thi fra Slutningen af Decbr til Slutningen af Jan. havde han stadigt Post for Post fortalt om, hvorledes Gemytterne vendte sig til Gunst for en kraftig Aktion. Amsterdams Borgmestre udtalte sig varmt for Danmark, Hollands Stater, hed det sig, vilde stemme for en Flaades Afsendelse, og selv de Witt ytrede Sympati for Danmarks Rustninger og stærk Tvivl om et Resultat af Forhandlingerne om Elbingtraktatens Ratifikation⁶⁴. I den sidste Uge af Januar havde saa Gersdorf henvendt sig til van Beuningen og ytret som sin private Mening, at Danmark og Nederlandene burde enes om at nøde Sverig til at rømme Preussen og afstaa Bremen Stift, idet Kapitlet skulde have Ret til at foretage Valg af en Ærkebisp. Langt videre gik man i Begyndelsen af Febr. Da skrev Kongen til Generalstaterne, at han intet andet Middel saa til at sikre sig mod Sverig end at gribe til Vaaben og haabede paa Nederlandenes Bistand, og samtidigt sendte han Selius Marselis til Holland; i Forening med sin Broder Gabriel skulde han i det hele søge at oparbejde Stemningen, men navnlig se at rejse et Laan paa 1—3 Tdr. Guld hos Amsterdam, forhandle med Admiralitetet dersteds om at hverve Søfolk, fragte Orlogsskibe og faa dygtige Søofficerer, som den unge Tromp og andre, til at træde i dansk Tjeneste⁶⁵. Man behøver imidlertid kun at kaste et Blik paa den private Brevveksling imellem van Beuningen og de Witt for at blive overbevist om, hvor ringe Udsigt der i Virkeligheden var til, at Nederlandene vilde støtte Danmark, og hvor lidet der laa til Grund for Charisius's fortrøstningsfulde Indberetninger. Forgjæves anslog nemlig van Beuningen de stærkeste Streng, forgjæves udtalte han, at hvis Sverig fik Lov til at realisere sine Planer, vilde han begynde »at fortvivle om vore Republiker«, og forgjæves rasede han mod dem, der beskyldte ham for at have overtraadt sin Instruks; »sørgeligt er det«, skrev han, »at se dem, der har deres Land kjært, modarbejdede af dem, der krænker alle vore Interesser«. Men i de roligste Udtryk fik han til Svar af de Witt, baade at han var i højeste Grad forbavset over Charisius's Beretninger, og at det var den naturligste og ønskeligste Sag af Verden at komme til en Ratifikation af Elbingtraktaten. »Jeg haaber«, skrev han den 30. Jan., »at Fred og Ro maa blive bevaret i de Egne«. Samme

Dag havde Generalstaterne som deres mest yderliggaaende Indrømmelse til Danmark besluttet, at dettes Forslag om Udvidelse af Forsvarsforbundet skulde omsendes til Provinsernes Behandling⁶⁶.

Heller ikke Begivenhederne paa Krigsskuepladsen var i og for sig længere opmuntrende for en nøgtern Opfattelse af Situationen. Thi i Begyndelsen af Decbr. havde Karl Gustaf afsluttet et Forbund mod Polen med Siebenburgens ærgjerrige og dristige Fyrste Georg Rakoczy, og uden at afvente Ratifikationen havde denne kort efter begyndt sit Krigstog. Den brandenburgske Gesandt v. Kleist, der stadigt opholdt sig i Danmark, forestillede alvorligt den danske Regering Betydningen heraf, men man troede ikke derpaa, lyttede i alt Fald ikke dertil⁶⁷. Rygterne om svenske Trusler og svenske Planer om Indfald i Halvoen ophidsede kun yderligere Gemytterne. Alt var optaget af Tankerne om det forestaaende Møde i Odense. Allevegnefra begyndte Ridderskabet og de Befuldmægtigede for de andre Stænder at samles, da Tiden lakkede derimod. En af Dagene var der et lystigt Selskab Adelsmænd, især skaanske, paa Vejen over Beltet; spansk Vin blev tømt i rigelig Mængde, og man slog drabeligt paa Kaarderne; Landsdommeren Kjeld Krag talte endog om, at hvis det kom til Krig, vilde han tilraade Kongen at pardonnerer alle fredløse Folk, de vilde være de kjækkeste til at gjøre Fjenden Skade. Men midt i Selskabet var en dansk Mand, som var Durels Spion og bcrettede ham hvad Ord der faldt⁶⁸.

Den 22. Febr. kom Frederik III til Odense og modtoges af en talrig Skare Adelige med Rigsmarsken og nogle andre Rigsraader i Spidsen. Dagen efter foregik Mødets højtidelige Aabning paa Byens Raadhus. Kongen stod med blottet Hoved med Ridderskabet paa sin højre, de gejstlige og verdslige Deputerede paa sin venstre Side. Talen holdtes af den gamle Kansler Christian Thomesen Schested. Den dvælede alvorligt ved de store Farer, som Ufreden mellem Naboerne truede Riget med, og ved Muligheden for, at Landenes jammerlige Ødelæggelse kunde nøde til at føre Hærene andre Steder hen; den mindede dernæst om Kongens og Rigsraadets Beslutninger om Rustninger og Hvervinger, roste Kongens Offerberedvillighed og i endnu stærkere Udtryk den Iver, som mange Adelige allerede havde lagt for Dagen, og hvorved de havde vist al Verden, at de ikke alene

vilde udsætte deres Liv og Blod for Herre og Fædreland, men hellere miste alt hvad de ejede end underkaste sig en anden Regering. Om man vilde indskrænke sig til Forsvar eller selv gribe Offensiven, derom indeholdt Talen efter sin Ordlyd intet bestemt; kun sagdes det, at Kongen vilde rette sine Consilia efter Stændernes Bevillinger, thi hed det — i Udtryk, der faar en sørgelig Klang, naar de maales med den følgende Tids Begivenheder —: »det skulde være Hans kgl. Majestæt og vort Fædreland en ubodelig Skade og evig Spot, om noget skulde begyndes, som ikke med Gavn og Ære kunde udføres« Da Talen var endt, tog Kongen tilbage til Slottet, medens Stænderne skiltes for i deres forskjellige Mødesale at vælge Befuldmægtigede til at høre de nærmere Propositioner⁶⁹.

Ud paa Eftermiddagen bredte sig uhyggelige Rygter i Byen; det hed sig, at Rigsmarsken havde faaet Breve fra Rosenvinge i Polen om, at Svenskerne var paa Marschen ad Bremen til, og at Anders Bille fortvivlet havde udbrudt: »Gud bedre det, det er os nu umuligt at bestaa dem«. Paa Mødet hævdede der sig ogsaa forsigtige og fredsommelige Røster, især fra Rigsraaden Jørgen Brahe, der indstændigt advarede mod et Fredsbrud og tilraadete Forhandlinger med Sverig⁷⁰. Men den krigerske Stemning var den langt overvejende, og meget betydelige, om end noget knappere end foreslaaet af Rigsraadet, var de Bevillinger, som Stænderne gik ind paa. Baade Adel, Kapitler, Universitet og Præsteskab lovede i ét Aar at yde 1 Rigsort maanedligt af alle deres hele Bøndergaarde og forholdsvis mindre af de ringere Gaarde samt 3 Procent af Renterne af deres udestaaende Kapitaler; Adelsens Bevilling omfattede tilmed imod Sædvane alle dens Ugedagsbønder og dem i Birkerne boende Endvidere udlovede Adelen 6 Skill. maanedligt af hver Tønde Hartkorn af dens Gods samt Halvdelen af Lensmændenes Indtægter i det førstkommende Aar; for den sidste Forstrækning beregnedes ikke denne Gang som 1650 nogen senere Erstatning. Det før saa omstridte Spørgsmaal om det bindende for alle Adelige i Mødets Beslutninger søgtes løst paa den Maade, at muligt vrangvillige skriftligt skulde angive Kongen deres Motiver. Hvad Borgerskabet angaar, forpligtede det sig til 3 Rdl. af hver 60 Rdl. Værdi af alle Kjøbstadgaarde og anden Ejendom samt af de løse Indtægter af Handel og Vandel, foruden ligesom de andre Stænder

3 p. C. af Rentepenge. Præsterne lovede endvidere hver 1 Rdl. maanedligt foruden Rostjeneste. Bevillingerne var dog ikke givne uden Betingelser; alle havde forbeholdt sig, at de sædvanlige Landeskatter dermed bortfaldt, og at de frivillige Forstrækninger, man havde paataget sig, betragtedes som ugyldige; Kongen gik endvidere ind paa, at Tilsynet med de udlovede Midler lagdes i Hænderne paa 4 Rigsraader, Ove Gjedde og Christen Skeel, der i Kjøbenhavn skulde modtage Ydelserne fra Skaane, Sjælland, Laaland og Falster, og Iver Vind og Mogens Høg, der i Frederiksodde skulde modtage dem fra Jylland og Fyn. Derimod var der ingen Vilkaar stillede med Hensyn til, om Pengene skulde anvendes til Forsvar eller Angreb; det hed kun, at de var givne til Militsens Underhold. Sagen var jo, at hele dette Spørgsmaal formelt var holdt udenfor Debat. Men da man skiltes fra hinanden, herskede der sikkert hos de færreste Uklarhed om, at det, man havde gjort, var hvad Rigsraaden Gunde Rosenkrands i et lille Skrift udtrykte som Resultatet af »det højanselige Møde til Odense«: »Hans kgl. Maj. samt menige Rigens Stænder haver samtligen sluttet og samtykt at ruste sig til aabenbar Krig og Fejde«⁷¹.

De danske Stænders Bevillinger suppleredes i den nærmest følgende Tid med lignende fra Norge og Hertugdømmerne. I Norge indkaldtes Stænderne til Møder stiftsvis i Maj. Adelen paatog sig de samme Byrder som dens Fæller i Danmark, Præsteskabets Ydelser blev noget forskellige i de forskellige Egne, men bestod navnlig i en Afgift af Tienden og af Landgilden af dets Mensalgods, Borgerskabet gav derimod gennemgaaende mindre end i Danmark, kun 3 Rigsort, hvor det danske Borgerkab gav 3 Rdl.; Throndhjem fremhævede, at Fiskeriet, Byens bedste Næring, i mange Aar kun havde været slet, Bergen betonedes Handelens store Tilbagegang, de fremmedes Privilegier og den høje Told⁷². I Hertugdømmerne bevilgede en Landdag i Marts 24 Rdl. af hver Plov, hvilket dog var betydeligt mindre, end Regeringen havde forlangt⁷³. Imidlertid fortsattes Rustningerne med al Kraft. Kongen havde selv efter Odensemødet begivet sig til Hertugdømmerne, taget Lejrpladser i Øjesyn og drevet paa Hvervinger dér og i Udlandet⁷⁴. Hans Rantzau og Frederik v. Buchwald udnævntes til Generalmajorer over Kavalleriet, med Kommandanten i Hamburg Hans Schack indlod man sig paa

Forhandlinger om, at han skulde træde i Kongens Tjeneste som Generalmajor til Fods. Den øverste Befaling over Hæren paa Halvøen tilfaldt Anders Bille, skjønt Rygtet talte om Uenighed mellem ham og Frederik III. I Skaane blev Ulrik Christian Gyldenløve Næstkommanderende og Joachim v. Breda Generalmajor over Fodfolket⁷⁵. Hvad Troppernes Fordeling angaar, skete der i Løbet af Marts og April den vigtige Forandring, at det paa Forslag af de slesvigholstenske Landraader besluttedes at forøge den i Hertugdømmerne staaende Styrke fra 3000 til 6000 Mand, hvoraf de 3000 Ryttere, de 1000 Dragoner og de 2000 Fodfolk. Tropperne indkvarteredes lige fra Elben og op til Kongeaaen, dog mest i Holsten; men medens man oprindeligt havde tænkt at benytte det jyske Landfolk til Hest og Fods hernede, bestemte man sig nu af Besparelseshensyn til at trække det tilbage til Jylland, efter Haanden som de hvervede Regimenteer kom paa Benene⁷⁶.

Samtidigt hermed havde man i Kjøbenhavn forhandlet med den svenske Resident om de Klagepunkter, man havde imod hans Regering. Det var Mislighederne i Sundet, Tilgivelsen af Idre og Serna Sogne i Norge samt af Bremen og Verden Stifter trods det Forbehold, der fandtes i Brømsbrofreden, endvidere Beskyttelsen af Korfits Ulfeldt og Krænkelsen af Østersøens Frihed ved Angrebet paa Danzig, man hovedsagentlig havde draget frem, og for hvilke Forurettelser man havde forlangt Oprejsning og Satisfaktion. Men i Virkeligheden var det kun paa Skrømt, man førte disse Forhandlinger; man var klar paa, at de ikke vilde føre til noget, og man ønskede blot at trække Tiden ud, indtil man var færdig med sine Rustninger og med Afslutningen af sine Forbund⁷⁷. Hvis man imidlertid havde regnet paa, at den Kraft, man lagde for Dagen, skulde gjøre et saadant Indtryk i Nederlandene, at man nu for Alvor vilde knytte sin Sag til Danmarks, skuffedes man højlig. Fraset enkelte Svingninger, begrundede i øjeblikkelige Indtryk, var Charisius' Indberetninger fra Begyndelsen af Marts af temmelig trøstesløse⁷⁸. Kun hos Amsterdams Borgerskab fandt han nogen Opmuntring, men ellers var det nu blevet ham klart, at om nogen kraftig Resolution var der ikke længere Tale hverken hos Hollands Stater eller hos Generalstaterne. Tvertimod dæmrede atter Frygten for, at Danmark ved en Krig skulde gjenvinde sin gamle Magt i Sund og

Østersø. Og i den første Uge af April modtog van Beuningen en Skrivelse fra de Witt af 27. Marts, der var vel egnet til at tilintetgjøre alle Indbildninger. Det hed i den, at Hollands Stater alvorligt havde overvejet, om man skulde indlade sig paa at hjælpe Kongen af Danmark til Udførelsen af hans Planer paa de Vilkaar, som Seliu Marselis havde foreslaaet, og sætte Traktaten med Sverig til Side. Efter lange Overvejelser for og imod var de endeligt enstemmigen komne til det Resultat, at overvejende Grunde talte for Antagelsen af Traktaten med Sverig, og navnlig havde der gjort sig gjældende Hensynet til en Krigs Usikkerhed, dens skadelige Indflydelse paa Handelen med Sverig, Manglen paa Tillid til Danmarks Hensigter i Forening med Nederlandenes hele Stilling, deres Finanser og Forhold til andre Magter. Sig vel bevidst, hvor ugunstigt Indtrykket af denne Skrivelse maatte blive i Kjøbenhavn, endte de Witt med en Opfordring til van Beuningen om at gjøre alt for at hindre, at man fra dansk Side vendte sig bort fra Nederlandene til Skade for disse ⁷⁹.

Og dog, Indtrykket af de Witts Brev og de øvrige Meddelelser fra Nederlandene var i Virkeligheden desværre langt fra overvældende. Frederik III og hans nærmeste Raadgivere tog denne Skuffelse med forholdsvis Lethed, thi det var jo ikke til Generalstaterne, man i de sidste Maaneder havde sat sin Lid. Alle Forventninger om udenlandsk Hjælp var rettede mod Kejsers hoffet. Og her bragte Marts og Begyndelsen af April ogsaa nogen Forbedring af Situationen. Stemningen for at sende Hjælp til Polen og saaledes i alt Fald delvis erklære sig mod Sverig var i stærk Vækst, og det herfor stemte Parti mellem Ferdinand III's Ministre havde erholdt en betydelig Forbundsfaelle, da Kejserens Afsending hos Johan Kasimir, den fremragende Statsmand Lisola, der i lang Tid med beundringsværdig Energi og Talent havde kæmpet for Østrigs Indgriben i Krigen, i Marts kom til Wien og kastede hele sin Overtalelsesæвне i Breschen for sin Politik. I denne var ogsaa Alliancen med Danmark et Led; fra Polen havde han medbragt store Forestillinger, ikke alene om dette Riges Had til Sverig, men ogsaa om dets Styrke til Lands og til Vands, og hans Ønske om at fravriste Sverig Bremen og Pommern faldt sammen med den danske Regerings og dens Afsendings. Den 13. Marts udviklede Lisola i et langt Indlæg sin Opfattelse af Situationen og samlede sin Mening til

en varm anbefaling for en Offensivkrig mod Sverig, et nøje Forbund med Polen og en Alliance med Danmark; den 15. Marts sluttede de Raader, der var deputerede til Forhandling om den polske Sag, sig til hans Votum. Den følgende Dag faldt Kejserens Resolution saa vel i det polske som i det danske Spørgsmaal. I den første Henseende gik den ud paa, at han vilde ratificere en foreløbig Overenskomst af 1. Decbr. 1656 og til Sommer sende Kongen af Polen en større Hjælpestyrke. Overfor Danmark lød den paa, at det Svar, der skulde gives Sehested, skulde være egnet til at tilskynde Kongen til hans Planer, dog saaledes at Kejseren ikke hverken direkte eller indirekte bandtes til at krænke Freden i Tyskland. Derfor skulde det siges ham, at Kejseren var i Begreb med at forene sine Tropper med de polske, og at han var villig til at slutte et defensivt Forbund med Danmark saaledes, at han og Polen ikke vilde slutte Fred med Sverig, uden at Danmark blev medoptaget i den. Men Forbundet skulde dog begrænses ved den westfalske Fred; derfor skulde der intet bestemt Tilsagn gives med Hensyn til Bremen, men kun henvises til de tidligere almindelige Udtalelser om, at Kejseren gjerne undte Frederik III dette Stift, og til at Kongen vilde faa Krigens Berettigelse (*rationem belli*) til at sikre sig det, saafremt han under sine Operationer blev angreben i sine Lande⁸⁰.

Denne Resolution har sin store Interesse ved at kaste et bestemt Lys over den kejserlige Politik og ved at vise, med hvilken Begrænsning den af Lisola hævdede Opfattelse havde sejret. Paa ikke tysk Grund, i Polen havde Kejseren bestemt sig til at optage Kampen mod Sverig, Frygten for, at Karl Gustaf efter sine Sejre her skulde vende sig mod de østrigske Arvelande, havde endeligt gjort sin Virkning; i Overensstemmelse hermed ønskede han af Hjertet, at ogsaa Danmark skulde rette sine Vaaben mod Sverig, og til Opnaaelsen heraf skulde der stilles en defensiv Liga i Udsigt, der aftalte de nærmere Betingelser for, at de forbundne Magter kunde holde ud sammen. Men fra Tysklands Grænser skulde Krigen saa vidt muligt holdes borte; thi kunde Ansaret for en Krænkelse af den westfalske Fred kastes paa det habsburgske Hus, vilde Kejservalget staa i forøget Fare. Derfor kunde der ikke være Tale om at love Danmark nogen Diversion i Pommern eller Tilbageerhvervelsen af Bremen

Stift, og derfor burde Krigen ikke begyndes af Danmark ved noget Angreb paa dette.

Det blev paa Grundlag af Gaarsdagens kejserlige Resolution og den Politik, man nu var slaaet ind paa, at Auersperg den 17. Marts havde en Forhandling med Sehested. Han udviklede, hvor stor en Magt Kejseren kunde stille paa Benene, og at den tyrkiske Sultan vilde angribe Sverigs Forbundsfælle Rakoczy; alt dette vilde for Danmark være en Diversion, som det kunde faa den største Nytte af, og Kejseren vilde, naar et Forbund havde faststillet de gjensidige Ydelser, ikke lade Danmark i Stikken. Men da Sehested forlangte en bestemt Forsikring med Hensyn til Bremen eller i alt Fald et Angreb paa Svensk-Pommern, formaaede han ikke at drive Auersperg til nogetsomhelst Tilsagn. Tvertimod tilraadete Auersperg bestemt, at Danmarks Angreb skulde gjælde selve Sverig; forlod saa Karl Gustaf, tvungen herved, Polen og begyndte Fjendtligheder mod Danmark fra Bremen af, vilde Kongen derved faa en billig Grund til at bemægtige sig Stiftet. Dette var det yderste, hvortil Sehested kunde drive den østrigske Minister, skjønt han nu for første Gang foreviste sin Fuldmagt⁸¹

Christopher Schesteds Indberetning om Wienerhofiets mere imødekommende Holdning kom vistnok til Danmark i den første Uge af April, omtrent samtidigt med at Kongen vendte tilbage fra Hertugdømmerne. Den blev den Tilgift, der endeligt stedede enhver forsigtig Tanke til Jorden, saa meget mere som Meddelelserne om den østrigske Hjælpesending fik, endda i temmelig overdrevne Udtryk, en Stadfæstelse af den polske Gesandt Tobias Morstyn, der kort i Forvejen var ankommen til Kjøbenhavn⁸². End ikke den Efterretning, der var fulgt umiddelbart oven paa Relationen om Auerspergs Tilbud, nemlig at Kejser Ferdinand III efter faa Dages Sygeleje var afgaaet ved Døden den 22. Marts, og at denne Begivenhed havde bevirket Allianceforhandlingernes Standsning, formaaede i dette Øjeblik at blive en Anledning til fornyede Overvejelser⁸³. Thi et andet og mægtigt Hensyn drev paa med stadigt større Kraft; ret længe vilde Landet ikke kunne udholde de Byrder, som Indkvarteringen af de hvervede Tropper voldte. Det hastede, hvis ikke Kræfterne skulde være udtømte, forinden man fik Gavn af dem.

Den 3. April var Rigsraaderne blevne forskrevne til at møde i Kjøbenhavn den 10. April, og 5 Dage efter sendte Kongen dem en egenhændig Proposition, saalydende: »Eftersom det er Eder gode Herrer vel bevidst, hvorledes vi efter Eders eget gode Betænkende og Deliberation har resolveret at armere til Lands og Vands, det bedste ske kunde, hvilket og saa vidt er i Værk stillet, og Landene nu med saadan Indkvartering er besværede, som de umuligt længe kan udstaa, de Traktater ogsaa, som var for godt anset at skulle reassumeres, ikke heller viser Forhaabning til saadan Udgang, at vi derved for erliden Skade og Spot kan erlange nogen Satisfaktion, meget mindre Forsikring, at man herefter kan leve i bestandig Rolighed, saa er vi Eder gode Herrers underdanige Raad og Betænkende naadigst begjærende, hvad Eder nu synes raadeligt videre at skulle foretages, som baade for Gud i Himlen og det hele Land, som sig med saadan underdanig og usædvanlig Velvillighed har angrebet, og for vor Posteritet kunde være forsvarligt«.

Meningen var tydelig nok. Det var Samtykket til Krigserklæringen, der fordredez. Otte Dage gik hen, inden Rigsraadet afgav sit Svar. Adskillige af dets Medlemmer var ikke komne til Kjøbenhavn, deriblandt Jørgen Brahe, der sidst havde været Ordfører for Fredspartiet, nu synes det at have været Christen Skeel, der stærkest, omend ganske vist dog temmelig uklart, tog Ordet for at afvente Hærens bedre Ordning, Pengekassens rigeligere Forsyning og Alliancernes Afslutning. Men den 22. April underskrev de tilstedeværende Raader en Erklæring, hvori de gav det forlangte Samtykke i følgende Udtryk: »Uanset vi noksom betænker og overlægger, hvad stor Ulejlighed og Fare Krigen vil medføre, og hvor ringe Middel her findes til den længe at kontinuere og udføre, kan vi Eders Kong. Maj. underdanigst ikke fraraade at tage denne Tid udi Agt, eragter det og for Gud og al Verden forsvarligt, om Eders Kong. Maj. resolverer efter lovlig foregaaende Denunciation og Advarsel at bruge de Midler, som Gud og Naturen har givet Eders Kong. Maj. i Hænderne til at søge Satisfaktion for hvis imod Pakta ubilligen er handlet og ved Traktater ikke kan erholdes, styre ulovlig Gevalt, mæntinere Kronens Højhed og Regalia og bringe sine Lande og Under-saatter i rolig og sikker Stand«. Den vedtagne Skrivelse sendtes i den følgende Maaned rundt til Underskrift af de fraværende

Raader. Da Otte Krag kom med den til Jørgen Brahe paa Hvedholm, erklærede denne vel, at han intet andet Middel saa til at opnaa Satisfaktion, men han skød sig desuagtet ind under, at Rigsraaderne ikke plejede at underskrive de Resolutioner, ved hvis Vedtagelse de ikke havde været til Stede, han nægtede at sætte sit Navn under, førend Tage Thott og andre ældre havde gjort det, og hverken hans eller Tage Thotts Underskrift findes under Deklarationen. Manglen af deres Navne staar som en Protest mod Kongens og deres Fællers skæbnsvangre Skridt⁸⁴.

Dette Skridt havde en Baggrund i, hvad Christen Skeel kalder »alle Stænders Attraa«, den indenfor store Kredse af hele Nationen herskende utaalmodige Krigslyst, som samstemmende Vidnesbyrd fra de forskjellige Sider giver Ret til at tro paa⁸⁵. Men denne Folkestemning var dog ikke den drivende Kraft; med Lethed kunde den være holdt i Tømme. Det er Kongen og Rigsraadet, der i Fællesskab bærer Ansvaret for Krigen. Men de bærer det ikke i lige Grad. Rigsraadets Ansvar er det negative, ikke at have modsat sig den, Kongens Ansvar er det positive at have villet den. Thi derom kan der ingen Tvivl herske, at Initiativet skyldtes Frederik III og hans nærmeste Kreds. Lad os da et Øjeblik betragte dette Ansvars Karakter og Rækkevidde.

Krigen var en Angrebskrig. Ingen øjeblikkelig Fare truede Landet, ingen bydende Nødvendighed fremtvang Fredsbruddet; kun paa forholdsvis mindre Punkter kunde Sverig siges at have misligholdt Freden i Brömsebro. Krigen paabegyndtes endvidere uden Alliancer. Med Nederlandene bestod ganske vist et Forbund, men dette var rent defensivt, paalagde dem ingen Forpligtelse til at hjælpe, naar det var Danmark, som brød Freden. Med Sverigs aabenbare Fjender, Rusland og Polen, var ingen bestemte Aftaler sluttede. Noget nærmere var man kommen Huset Østrig; man havde Grund til at antage, at dette i den nærmeste Tid vilde slutte sig til Sverigs Modstandere og være villigt til at love at vedblive at være det, indtil Danmark ogsaa selv ophørte med sin Krig. Men intet bindende var faststillet herom, tvertimod syntes alt i dette Øjeblik usikrere end for kort Tid siden paa Grund af Kejser Ferdinands Død, og selv om alle hidtil i Udsigt staaende Aftaler med Østrig gik over i en Traktats endelige Form, saa var derved aldeles intet givet om en

direkte Hjælp til Danmark, hverken i Tropper eller i Penge; kun paa en Svækkelse af Sverigs Styrke, ved at det maatte kæmpe med en forstærket fjendtlig Hærmagt i Polen, kunde man regne. Forholdet blev endog ikke bedre, fordi Ferdinand III's Søn, den ungarske Konge og senere Kejser Leopold den 17. Maj endeligt ratificerede Traktaten med Johan Kasimir og sendte en Gesandt til Danmark med, som vi senere skal se, meget begrænsede Instrukser, eller fordi Frederik III den 1. Maj gav Christopher Sehested Fuldmagt til en of- og defensiv Alliance med Leopold ⁸⁶. Alle øvrige Magter i Europa hørte nærmest til Danmarks Modstanderes Lejr. Det gjorde Sverigs gamle Forbundsfælle, Frankrig, det gjorde Brandenburg, der i alt Fald foreløbigt fandt sin Interesse i at være forbundet med Sverige, og det gjorde England, hvor Cromwell var Karl Gustafs Ven. Altsaa Danmark stod alene.

At det ikke var i Stand til ene at optage en Kamp, kom Begivenhederne tydeligt nok til at godtgjøre. Men til Vurdering af den Situation, under hvilken man kastede sig ind i Krigen, er det nødvendigt at se paa de Midler, man raadede over, og paa de Farer, som man kjendte eller burde have kjendt. Finanserne var i kummerlig Stand: »Der fattes fornemlig Penge«, hed det i Christen Skeels Votum i Rigsraadet den 16 April. En Hovedsag var det her, at den Offerberedvillighed, som havde givet sig til Kjende paa Odensemødet, ikke holdt sig, da den fra Papiret skulde overflyttes til Gjerning. Den 20. April udtalte Rigsraadet, at »Midlerne nu ved itzige ringe Forraad til Landsens Forsvar og erfordrende ilfærdige Defension at anrette imod Forhaabning saa meget langsomme og ringe indkomme«, og i Juni Maaned maatte der udgaa Rykkerbreve baade til Adel, Lensmænd og Kjøbstæder, fordi de ikke havde præsteret den første Termin af de lovede Kontributioner. Men selv bortset herfra, viste det sig hurtigt, at hvad der var bevilget i Odense og hvad der fandtes i Behold i Provinsernes Landekister, langt fra kunde tænkes at forslaa. De deputerede Raader Ove Gjedde og Christen Skeel skrev allerede i Maj til Kongen, at Beholdningerne var opbrugte, medens alle raabte paa Penge; nogle Tønder Guld maatte derfor endeligt skaffes til Veje; men Frederik III's hele Svar var, at han ikke tvivlede paa, at de jo som Patrioter gjorde hvad muligt var. Straks i Juni maatte man paa ny skride til det

gamle Middel at fremlægge Bøger, hvori Stænderne skulde, mod Løfte om Krongodsudlæg, indskrive deres Forstrækninger; dog maatte kun store Beløb komme offentligt frem paa denne Maade, mindre Summer skulde for ikke at give et slet Eksempel noteres paa et løst Stykke Papir. I Juli udkom endeligt en Forordning om svære nye indirekte Skatter⁸⁷. For første Gang indførtes en Stempelpapirsafgift, der skulde betales af alle Stænder. Købstæderne rantes især af en Konsumtionsskat, som man nu var skreden til med Overvindelse af de Betæneligheder, der havde rejst sig baade tidligere og denne Gang; den skulde opkræves af alt hvad der indkom til Byerne til at slagtes eller forbruges. Hertil sluttede sig en Skat paa alt levende Kvæg. endog Adelens Ugedagsbønders, hvilken Afgift navnlig maatte ramme Landet; dette gjaldt ogsaa om en Ydelse af alle dem, der havde fæstet Tiender. Desuden forhøjedes den almindelige Told og Accisen af Drikkevarer og Malt. Forordningen, der dog kun skulde gjælde for Krigens Tid, var given med Rigsraadets Samtykke, men uden Adelens eller de andre Stænders, og et stort Spørgsmaal var det selvfølgelig, om de privilegerede vilde anse sig forpligtede til at rette sig efter de Paalæg, som altid ellers krævede deres Bevilling, omend Kongen udtrykte Haabet om, at ingen i denne Nød vilde vægre sig derved.

Hvad Hæren angaar, havde dens Dannelse delvis stødt paa lignende Vanskeligheder som Ydelserne af Kontributionerne. De udskrevne Soldater var for en stor Del ikke mødte ved deres Kompagnier, adskillige Steder var de fra Kronens Gods flygtede over paa Adelens og blev ikke udleverede derfra; i de østlige Egne af Skaane søgte de endog over Grænsen til Sverige, og Lensmanden i Christianstad tog i Betænkning at bruge strengere Forholdsregler af Frygt for, at denne Undvigelse skulde blive endnu almindeligere. Gjennemgaaende indfandt Bønderne sig slet forsynede paa Samlingsstederne⁸⁸. Hærens Styrke var dog i alt Fald nominelt langt fra ringe. Paa Halvøen stod vel omtrent 20,000 Mand til Hest og Fods, i Skaane vel en 4—5000 Mand og hertil kom de norske Tropper. Men de hvervede Soldater var for en stor Del unge og fuldstændigt uøvede Folk, hvis Eksersits og Holdning gjorde et meget slet Indtryk, Kadrerne var alt andet end faste, kun Rytteriet var nogenlunde tilstrækkeligt, men Artilleriet og Infanteriet mangelfuldt. Endnu værre var

det dog fat baade med Officerernes Antal og Dygtighed⁸⁹. Og mellem de fornemste af Befalingsmændene fandtes der vel en dygtig Ingeniør som Aksel Urup, en dristig Fører for mindre Afdelinger som Ulrik Christian Gyldenløve, en i sine yngre Dage ret energisk Mand som Anders Bille, men der var ingen virkelig Strateg, intet fremragende Talent. Hertil kom Mangel paa fast Sammenhold i den øverste Ledelse. Forholdet mellem Rigmarsken og Kongen var ikke godt, Rygtet fortalte endog om alvorlige Rivninger imellem dem, men ogsaa indenfor selve Hæren herskede Uenighed, der allerede i April traadte skarpt frem, især mellem Anders Bille og Generalmajor Frederik v. Buchwald, som nægtede at adlyde den førstes Ordre⁹⁰.

Som Baggrund for disse Misligheder ved Finansernes og Hærens Tilstand laa Samfundets almindelige store Brøst, Befolkningens Fattigdom, Splittelsen mellem Stænderne og endeligt Mistilliden mellem Konge og Adel, der endog gik saa vidt, at der var dem, som troede paa, at Kongens krigerske Hensigter stod i Forbindelse med hans Planer om at sprænge de Baand, Haandfæstningen paalagde ham, en Beskyldning, hvis Berettigelse det for øvrigt er umuligt at have nogen Mening om⁹¹. Men endnu en anden Fare lurede indenfor Rigets Grænser. Den beroede paa Frederik III af Gottorps Holdning.

Det er fra denne Hertugs Regeringstid, at det afgjørende Brud mellem Huset Gottorp og Danmark skriver sig, indledet ved Stridigheder om Amtet Svavsted og Ærkebispervalget i Bremen Stift og manifesteret under Kejserkrigen, men især ved Gottorps Tilnærmelse til Sverige, der medførte dets Neutralitet under Torstenssons Indfald og besegledes ved Karl Gustafs Ægteskab med Hedevig Eleonora 1654. Fra dette Øjeblik af fandt der stadigt en livlig Forbindelse Sted mellem de to Hoffer, der, hvert med sit Formaål for Øje, mødtes i Haabet om at benytte hinandens Hjælp overfor Danmark, og Venskabet antog en mere og mere intim Karakter, jo sandsynligere et Fredsbrud blev mellem de nordiske Riger. I Marts 1656 gav Karl Gustaf Hertugens to Sønner Oberstcharge, og i Juni samme Aar udlod Frederik III sig overfor Svenskerkongens Sekretær Gambrotius, der besøgte ham paa Gottorp, med at han var beredt til at hjælpe hans Herre, dersom det behøvedes under et Angreb af Kongen af Danmark paa Sverige. Og da de danske Hvervinger

for Alvor begyndte ved Nytaarstid 1657, skrev Hertugen den 28. Jan. et egenhændigt Brev til sin Svigersøn, hvori han forespurgte denne, om han ikke, da der i disse Egne foregik Ting, som han i Længden ikke vilde kunne se rolig paa, under en Krig vilde tilstaa Hertugdømmerne en vis Neutralitet. Det mest ejendommelige herved var dog, at han foreslog den kongelige Del medoptagen, saaledes at han optraaede som Forsvarer for de samlede Hertugdømmers Interesser; han udtalte ogsaa udtrykkeligt, at Karl Gustaf derved vilde opnaa at faa Hertugdømmerne separerede fra de Danske⁹². Støttet og paavirket af sin Minister Johan Adolf Kielmann, en ivrig Ven af Alliancen med Sverige, spekulerede Hertugen i et rigeligt Udbytte af den nye Situation. Dog gik han ind paa sammen med Kongen at underskrive Propositionen til Landdagen i Marts om Hjælp til Hvervinger og tillod de kongelige Tropper Passage gennem sine Lande; men de paafølgende Forhandlinger mellem hans og Kongens Raader, hvorunder han forlangte sine Amter fritagne for Indkvartering, antog en meget skarp Karakter⁹³. Og netop paa samme Tid forestillede Hertugen den svenske Befuldmægtigede i Hamburg Gambrotius, hvilke Overgreb man fra dansk Side gjorde sig skyldig i mod ham, og begjærede en Erklæring om mulig Hjælp. Men Karl Gustaf var paa dette Tidspunkt ikke tilbøjelig til at fremtvinge et Fredsbrud og paalagde den øverstbefalende over hans Styrke i Pommern og Bremen, Karl Gustaf Wrangel, at søge at formaa Hertugen til at undlade ethvert mod Danmark fjendtligt Skridt; for dog ikke at miste hans eventuelle Bistand skulde der som den yderste Indrømmelse tilbydes ham at faa henvend 1000 Ryttere overladt til Dækning af de hertugelige Marsklæde, og i Henhold hertil svarede Gambrotius den 31. Marts, at Hertugen kunde vælge imellem, om han vilde vente, indtil flere Tropper var ankomne fra Preussen, eller foretrække, at Wrangel skulde lade de 5 Kompagnier Ryttere, som stod i Bremen Stift, rykke ind i Marsklædene for at befri dem for Indkvartering. Hertugen valgte dog i Frygt for, at den tilbudte Dækning ikke skulde være tilstrækkelig, det første Alternativ og bad Wrangel opsætte Aktionen, til hans Konge kunde drive den med større Eftertryk⁹⁴. Imidlertid var den danske Regerings Mistillid til Gottorp stegen; derfor fik Anders Bille i Løbet af April Ordre til at lade Stapelholmer Skansen i Nærheden

af Frederiksstad, der tilhørte Gottorp, men havde sin store strategiske Betydning for Forsvaret af Marsklandene, besætte, og han udførte denne Ordre, skjønt Hertugen tilbød at demolere den; det synes ogsaa, som om man har overvejet Planer om under en Krig at rasere hele den Hertugen tilhørende Landsdel fra Rendsborg Nord op mod Slesvig⁹⁵. Saaledes tilspidsedes Situationen mere og mere, 1 Maj forlangte Hertugen paa ny svensk Bistand, og naar han umiddelbart efter sendte en Gesandt til Kjøbenhavn, var det vel væsentligst for at trække Tiden ud til den svenske Hærs Ankomst; kun meget køligt stillede Gesandten sig ogsaa til de Tilbud om en nøjere Alliance, man henkastede fra dansk Side⁹⁶. Endnu tilsikrede dog ingen bestemt Aftale Hertugen Hjælp, og endnu havde han ingen Løfter om Opnaaelse af Fordele ved et Brud paa de Vasalforpligtelser, der knyttede ham til Danmark, men det varede ikke længe, inden Karl Gustafs Fremgang bragte ham til resolut og hensynsløst at tage sit Parti. Og sikkert er det, at selv uden bestemt Vished om de hemmelige Forhandlinger kunde den danske Regering 1 Fredsbruddets Øjeblik ikke regne paa Hjælp fra sin Lensmand, men maatte endog være forberedt paa, at hans fuldstændige Frafald vilde forværre den i Forvejen saa vanskelige Situation.

Alt i alt ligger da det eneste Forsvar for Regeringens ulyksalige Beslutning 1 dens Haab om, at Karl Gustaf og hans Hær var saa stærkt engagerede 1 Polen og vilde blive det endnu mere 1 den nærmeste Fremtid ved Østrigs Indblanding 1 Krigen, at han ikke vilde formaa at dække sine egne Lande og Besiddelser, end sige være 1 Stand til at gjøre noget Indfald 1 Danmark. Begivenhederne kom til at modbevise det, og skjønt ingen kan gjøre den danske Regering ansvarlig for det Omfang, Ulykkerne fik ved uberegnelige Naturforhold, saa blev dog Nederlaget allerede saa stort, inden Beltets Is dannede en Bro for Karl Gustaf, at man er berettiget til at tale om dens Beregninger og Forhaabninger som letsindige og dumdristige. Hvad der viste sig, var det simple Forhold, at Sverigs militære Kraft var langt større end Danmarks, og at ingen øjeblikkelig Overvægt i Troppernes Tal formaaede at veje op mod dets Hæres Krigsvanthed, deres Føreres overlegne Talent og den vældige Energi, som udgik fra ham, der paa engang var Fyrste og Feltherre.

Man har ofte sagt, at Danmarks Krig kom for sildigt, og at den begyndt i Sommeren eller Efteraaret 1656, hvor det gik tilbage for Karl Gustaf i Polen, vilde have ført til andre Resultater. Herom kan man tvistes i det uendelige, lige saa vel som om andre historiske Tankeeksperimenter, men kun én Bemærkning skal gøres. Danmarks Hærvæsen var ikke indrettet paa en Krig, besluttet og bragt til Udførelse i selv samme Øjeblik, og kunde heller ikke være det, saa vist som dets finansielle Ævner ikke tillod det til Stadighed at sidde inde med en stor hvervet Hær. Uventet kunde en Krig derfor ikke være kommen Karl Gustaf 1656, og i høj Grad sandsynligt er det, at han, hvis Valget var blevet nødvendigt imellem paa ugunstige Kaar at fortsætte Krigen i Polen og samtidigt udsættes for et dansk Angreb, eller at slutte Fred i Sydost og vende sin Kraft mod Danmark, vilde have foretrukket det sidste. Danmarks Svaghed, Kardinalpunktet under enhver krigersk Situation, vilde da vel ogsaa have givet det de samme Blottelser som Aaret efter. Men hvorom alting er, 1657 var i og for sig Forholdene heller ikke gunstige for Karl Gustaf. Han var stærkt optagen af Kejservalget i Tyskland og af Ønsket om at forhindre, at det faldt paa en Habsburger. Desuden var de Forhaabninger, han havde næret til Rakoczy, ikke blevne opfyldte, dennes Hær var uden Orden, hundrede mere end fremmede Svenskerkongens Bevægelser, og den siebenburgske Fyrste var selv ingen paalidelig Forbundsfælle. Fra Frankrig fik han Meddelelser om de dansk-østrigske Forhandlinger. Og Sverig selv led haardt under Krigens Byrder. Af de nye Provinser var Halland ikke til at stole paa; man frygtede for, at Bønderne skulde blive Snaphaner til Hjælp for deres gamle Landsmænd; ogsaa om Stemningen i Bremen Stift kom ildevarslende Efterretninger⁹⁷. Karl Gustaf ønskede selv heller ikke Krigen med Danmark; i alt Fald vilde han foretrække, at dette blev den angribende Part, for at det skulde miste Fordelen af sit Forsvarsforbund med Nederlandene og bære Ansvaret for Fredsbruddet. Kun en enkelt Gang, i April, vaklede han, om det ikke var rigtigt at slaa først til. Han traf imidlertid sine Forholdsregler. Umiddelbart før han i Marts brød op mod Syd, havde han sendt en fuldstændig Plan til Sverigs Forsvar hjem til Raadet i Stockholm, havde sammenkaldt Stænderne til Landskabsmøder til Bevilling af Penge og Udskrivninger, givet Wrangel

Ordrer for det Tilfælde, at Danmark angreb i Tyskland, og befalede Feltmarskalk Stenbock at være rede til at rykke til hans Hjælp fra Pommern⁹⁸. Da saa Krigen udbrød, kom den ikke for ham som en let Ting, men den kom som en ventet og forberedt. Ikke uden Grund stolede han paa sin egen og sin Hærs Overlegenhed, og med en vis Tilfredsstillelse øjnede han Lejligheden til at forlægge Krigsskuepladsen bort fra ødelagte Lande til Egne, der kunde give hans Tropper rigeligere Underhold, ham selv Mulighed til blivende Erobringer —

Det var den 22. April, at Rigsraadet havde samtykt i Krigen. Dagen efter afrejste Rigmarsken til Hertugdømmerne i Forvisning om, at nu skulde Vaabnene afgjøre Danmarks Skæbne. Da han ikke traf Røgshofmesteren ved sit Afskedsbesøg hos ham, udtrykte han fra Roskilde i et Brev til ham Ønsket om, at de maatte gjense hinanden »i en sikrere og bedre Tilstand baade for os og vort Fædreland«⁹⁹. 26 April afsendte Rigsraadet en Skrivelse til det svenske Raad, hvori det forlangte Satisfaktion paa en Maade, der ved Skrivelsens Modtagelse gjorde Indtryk af en Krigserklæring. 8 Dage senere, den 2 Maj, afbrødes definitivt Underhandlingerne med Durel, idet der tilstilledes ham en af Joakim Gersdorf, Christian Thomesen Sehested og Peder Reedtz undertegnet Resolution, hvori Ansvar for Bruddet kastedes over paa Sverige; den 17 Maj forlod Durel Kjøbenhavn. I de samme Dage beslaglagdes der i Sundet tre store svenske Skibe, der kom fra Spanien, ladede med Vin. Endeligt, den 1 Juni, satte Fredrik III sit Navn under det Manifest, hvorved Krigen højtideligt erklæredes; en Herold i Ordensdragt, med Scepter i sin Haand og en blæsende Trompeter foran sig, bragte det over den skaanske Grænse¹⁰⁰. Faa Dage efter udkom til Retfærdiggjørelse af Fredsbruddet det af Dietrich Reinkingk forfattede og i mangfoldige Udgaver og paa forskjellige Sprog udbredte Skrift: Jus feciale armatae Daniæ (det kampfærdige Danmarks Ret til at erklære Krig).

Tungt hviler Ansvar for dette Skridt, der letsindigt satte Danmark i Vove. Svagt og fattigt var Riget, da Krigen begyndte, lemlæstet og ødelagt, da den endte. For dets Svaghed og Fattigdom bærer ingen enkelt Mand Skylden, dybt groer denne ned i Folkets Historie, i ydre Uheld, i ulykkelige Fejlgreb fra Kongernes og Statsmændenes Side, i Manglen af en kraftig Borgerstand,

men væsentligst dog i Adelens Overmod, Demoralisation og Uduelighed Muligvis havde denne Svaghed og Fattigdom tidligere eller senere ført til den samme Lemlæstelse og Ødelæggelse som den, der nu blev Landet til Del. Men som Ulykkerne kom i disse Aar, derfor kan den Fyrste ikke undskyldes, hvis Vilje Krigen 1657 var. Og naar man roser Enevoldskongerne, fordi de atter gav Landet Styrke udadtil, da bør det ikke glemmes, at han, som blev den første Enevoldskonge, i Kraft af egen Beslutning og uden tilstrækkelig Vurdering hverken af Landets egne Mangler eller af Modstanderens Styrke hidførte en Kamp, der bragte Landet til Afgrundens Rand

SJETTE BOG.

DEN FØRSTE KRIG MED SVERIG

(JUNI 1657 TIL FEBR 1658)

FØRSTE AFSNIT

Angrebsplanerne.

Hvor længe paatænkt og forberedt end det Fredsbrud var, som kundgjordes ved Manifestet af 1. Juni 1657, — til nogen bestemt Plan om, hvorledes Felttoget skulde indledes, var man ikke naaet. Det ubesindige i selve Krigserklæringen kommer herved til at staa i et endnu skarpere Lys.

Paa én Ting var man dog klar i Regeringens Kreds og havde været det, saa længe Rustningerne i det hele var drevne. Ved Rigets Sydgrænse skulde den afgjørende Kamp føres. Man havde forladt den gamle Strategi fra de tidligere Krige mellem de nordiske Magter, efter hvilken alt havde drejet sig om offensive Stød mod Sverigs Hjerte, udgaaende fra de skaanske Provinser og fra Norge. Vel havde man ogsaa paa disse Punkter samlet Hære, der skulde gaa offensivt frem, men det var ikke dér, at Loddet skulde kastes i Vægtskaalen. Det var paa Halvøen og navnlig i Hertugdømmerne, at Hovedhæren under den øverstbefalende Rigsmarsk var samlet, og det var til den, man satte sin Lid. At man saaledes indlod sig paa en fra de gamle Traditioner forskjellig Krigsplan, var selvfølgeligst væsentligst bestemt ved, at Sverig ikke længere udelukkende var en nordisk Magt. Det var nu tillige en tysk Magt og stødte saaledes op til Kongen af Danmarks Lande saa vel i Syd som i Øst. Men uden Tvivl laa straks fra Begyndelsen af den Tanke bag ved, at man først og fremmest tilsigtede en Tilbageerobring for Kongen af Bremen og Verden Stifter, en Tilbageerobring, der dels kunde blive et

Værn for Riget, dels og næppe mindst vilde være en Tilfredsstillelse for Dynastiet og for de Raadgivere, der i sin Tid fra disse Stifter var fulgte med Frederik III til Danmark. Det stærkeste Bevis for denne Tankes tidlige Tilstedeværelse er Christopher Sehesteds Forhandlinger i Wien, thi allerede i Begyndelsen af Marts havde han søgt at vinde Kejserhoffets Sympati for en Okkupation af Bremen, og desuden vidner Ove Juel, den danske Resident hos Karl Gustaf, om, at han, der besøgte Odensemødet 1 Febr. og dér arbejdede for et Angreb paa Pommern, intet udrettede i denne Henseende, fordi »andres Tanker var paa Bremen«¹

Da man fra kejserlig Side overfor Sehested i Modsætning til dennes Forslag tilraadede, at den danske Hær skulde gaa frem mod selve Sverige for at tilbageerobre dem af de tagne Lande, som var direkte knyttede til dette, og derved bringe Karl Gustaf til at forlade Preussen og fra Bremen begynde Fjendtligheder mod Danmark, hvorved man vilde faa en retmæssig Grund til at bemægtige sig Stiftet, svarede Gesandten, at vel vilde hans Konge begynde Angrebet mod selve Sverige fra Norge af og med Flaaden, men det vilde være urigtigt straks fra Begyndelsen at fore den hele Krigsmagt mod uindtagelige Fæstninger og Øer². Det er lidt vanskeligt at indse, hvorfor man paa Forhaand har kunnet anslaa Fæstningerne i Halland og paa Gotland for mere uindtagelige end f. Eks. Bremervorde i Bremen Stift; muligvis har hele denne Betragtningssmaaade ogsaa for en stor Del været et Paaskud, i alt Fald kan det vistnok siges, at havde man sat større Pris paa Hallands Tilbageerobring end paa Bremens, vilde man fortrinsvis have rettet sit Stød derimod, thi man gik sikkert ud fra, at den ved Vaabenmagt erhvervede Besiddelse af en Landsdel gav størst Udsigt til, at den blev Ejendom ved Fredsslutningen. Valget af det strategiske Angrebsobjekt giver saaledes en ret god Vejledning angaaende den danske Regerings politiske Ønsker. En Kritik af det i militær Henseende frembyder forskellige Synspunkter. En Koncentration af Hovedstyrken ved Danmarks og Norges Østgrænse og dens Indmarsch i Sverige aabnede nu, da Riget havde to Angrebsfronter, den Fare, at Karl Gustaf uden Hensyn hertil kunde benytte Torstenssons Vej, falde ind i Halvøen og derved muligvis nøde den i Sverige indbrydende Hær til at trække sig tilbage for at afgive et Værn for

selve Danmark, men den gav ogsaa Udsigt til at drage Fordel af, at Sverig var forholdsvis blottet, og af at Karl Gustaf derved kunde blive tvungen til at forlade Landene Syd for Østersøen og alligevel ikke være i Stand til at værges sit Rige med tilstrækkelig Kraft, end sige gjøre Erobringer i Danmark. Vilde man i det hele fra dansk Side indlade sig paa en saadan Letsindighed, som en Angrebskrig var under de daværende Forhold, kunde en Aktion mod Sverig vel have frembrudt de største Chancer, og denne Mening faar en ikke ringe Støtte, naar man ser, at det var denne Krigsførelse, som Karl Gustaf mest af alt frygtede. I en Memorial af 2 Marts udviklede han for Wrangel, at meget vilde være vundet, hvis Danmark holdt sin største Styrke af de hvervede Tropper samlet i Holsten eller Jylland og ikke brugte den mod Sverig; men hvis Wrangel fik den mindste Underretning om, at den danske hvervede Hær gik mod Sverig, da skulde han ikke vente et Øjeblik, men forene Tropperne i Pommern og Bremen, alliere sig med Gottorp og søge at forlægge Krigsskuepladsen til Slesvig og Jylland³.

Men hvad enten den danske Regering har handlet klogt eller uklogt ved at samle Hæren ved Sydgrænsen, saa kan man i alt Fald rette den Anke mod den, at paa det Tidspunkt, som den selv valgte til Krigens Udbrud, var der intet endeligt bestemt, ingensomhelst Ordre givne om denne Hærs Operationer. Der forelaa end ikke nogen endelig Beslutning om, at den skulde gaa løs paa Bremen. Denne Ubeslutsomhed skyldtes for en ikke ringe Del, at en af Forudsætningerne for denne Plan, Kejsers hoffets Sympati, som allerede antydet, var glippet, men den havde vistnok tillige sin Grund i Manglen paa en fortrolig Samvirken mellem Kongen og Rigsmarsken. Hvorom alting er, der fandtes i den øverste Styrelse, baade i Kjøbenhavn og ved Hæren, en Famlen og Vaklen, der varslede yderst uheldigt for hvad der skulde komme.

Den 3. Maj havde Anders Bille faaet Ordre til snarest, naar han selv ansaa det for raadeligt, at avancere med hvad der var i Beredskab af Hæren ad Trittaw til paa Holstens Østgrænse og opslaa en befæstet Lejr paa et bekvemt Sted; ved Opbruddet skulde et tidligere Syd for Rendsborg anlagt Retranchement ryddes af Vejen. 8 Dage efter blev den sidste Del af denne Ordre tilbagekaldt, og den 13. Maj befaledes det ham i Særdeleshed

at vaage over den ham betroede Hærs Konserveration¹. Efter Modtagelsen af disse Ordre, der ingensomhelst virkelig Vejledning gav, om der skulde handles defensivt eller offensivt, afholdt Rigsmarsken den 25. Maj et Krigsraad i sit Hovedkvarter i Bargteheide, der laa paa Landevejen mellem Oldeslo og Hamburg. Han opfordrede her Chefene for Regimenterne til at udtale sig, om man burde tage Station mellem Lubeck og Hamburg for at sikre Landet mod en Invasion og i bekræftende Fald da paa hvilket Sted, men han forelagde dem samtidigt en Erklæring fra de Officerer, der havde erkjendt ved Østgrænsen, som gik ud paa, at denne paa Grund af de lokale Forhold i Virkeligheden ikke lod sig forsvare. Denne Betragtning blev heller ikke modsagt i Krigsraadet; dog var de fleste tilbøjelige til foreløbigt at holde Hæren i Eggen mellem Oldeslo og Trittaw, hvis man da ikke kunde gaa offensivt frem. Thi herfor var Stemningen stærkest, og navnlig Generalmajor Frederik v. Buchwald, Anders Billes Uven, talte ivrigt for at søge Fjenden i Pommern, dersom der ikke forelaa et ham ubekjendt Forbud mod at gjøre det første offensive Skridt. Paa den anden Side raadede saa vel han som alle de andre Officerer til, at hvis Fjenden blev den angribende Part og, hvad der var sandsynligt, rykkede frem med en overlegen og øvet Hær, man da burde foretage et Tilbagetog mod Vest og støtte sig til Itzehoe og Breitenburg⁵.

Der er en dobbelt Mærkelighed ved dette Krigsraads Forhandling. Muligheden af et Angreb paa Bremen nævnes ikke; skal man gaa offensivt frem, bør det være imod Pommern. Til denne Tanke sluttede sig kort efter den danske diplomatiske Agent i Hamburg, Martin Rasch, en Mand af sikkert ikke ringe Begavelse, om end i høj Grad tilbøjelig til at prale med sin egen Forudseenhed. Den 6. Juni havde han en Konference med Anders Bille, i hvilken han indstændigt fraraadede et Angreb paa Bremen, hvorved man vilde lade Østgrænsen, »den holstenske Dør«, fuldstændigt aaben for Fjenden, derimod anbefalede han med Styrke at gaa den nærmeste Vej gennem Meklenburg til Pommern; man vilde i saa Fald have Elben til Dækning mod Flankeangreb, skaane vore egne Lande for Indkvartering og svække Fjenden, førend han havde samlet sig⁶. Det kan næppe heller nægtes, at som Forholdene var, vilde et Angreb paa Pommern rimeligvis

militært set langt have været at foretrække for den Vej, man valgte, og saaledes maa det siges, at Krigsraadet i Bargeheide, lige saa vel som Martin Rasch, har haft et forstandigere Blik end de Mænd, hvis Vilje til sidst gjorde Udslaget. Men ogsaa paa et andet Punkt kom Begivenhederne til at give Krigsraadet Ret Bestemt og sikkert forudsattes der her, at hvis man afventede den svenske Hærs Samling og Fremmarsch, vilde man faa at gjøre med en overlegen Fjende.

Hvad Anders Bille personlig angaar, følte han sig uden Tvivl i høj Grad trykket ved Situationen. Hans Kvarterer var stærkt blottede for Proviant, til Dels fordi de fandtes i den gottorpske Del og var tømte paa Hertugens Ordre før Armeens Ankomst dertil⁷. Endnu værre var det dog, at han stadigt var uden endelige Ordre fra Kjøbenhavn. Krigsraadet den 25. Maj havde han ikke kunnet lade tage nogen Beslutning, fordi han manglede Kongens Samtykke dertil, og endnu den 6 Juni, 6 Dage efter at en Herold havde bragt Frederik III's Krigserklæring over den skaanske Grænse, var han ikke bedre underrettet, end at han spurgte Martin Rasch, om det vilde komme til Brud eller ikke, thi han havde ingen Ordre modtaget til at agere. Men af hans Samtale med Rasch fremgaar dog ogsaa, at han har været baade uhyre lidt overlegen i sin Opfattelse af Situationen og meget sorgløs overfor den virkelige Fare; han stillede sig overordentligt skeptisk overfor det Billede, som Rasch oprullede for ham af Karl Gustafs Marsch til Holsten, henviste til Svenskerkongens Alliancer, der bandt ham til den polske Krig, til det farlige for ham i at krænke det tyske Riges Fred ved at passere Meklenburg, og til at han kun kunde bringe afkræftede Tropper med sig. Til Tanken om et Angreb paa Pommern forholdt han sig i alt Fald i Begyndelsen uvenlig, om end han tilsidst synes at have fundet den mere raadelig. Stærkest fremtræder dog hans Misforstaaelse af Situationen i hans Proposition til et den 8. Juni afholdt Krigsraad, hvori han udtalte, at Fjenden øjensynligt for Tiden ikke var til Sinds at slaa det første Slag, men snarere havde til Hensigt at »amuser os ved en eller anden Finte og imidlertid lade os konsumere os selv i vore egne Lande«⁸.

Men omend saaledes Anders Bille langt fra har været Stillingen som øverstbefalende voksen, hviler dog Hovedansvaret for den mangelfulde Ledelse i det Øjeblik, Krigen brød ud, ikke paa

ham, men paa Regeringen i Kjøbenhavn og i sidste Instans da paa Kongen.

Den 31. Maj udstedtes den første Ordre til Rigmarsken, som omhandlede Felttogets Aabning. Den gik ud paa, at han efter afholdt Krigsraad skulde sætte i Værk, hvad han ansaa for raadeligt til Hærens Konservasjon; han skulde endvidere paa ingen Maade tilstede, at der fandt en Forening Sted mellem de svenske Tropper i Bremen og Pommern, men efter Krigsbrug forhindre det af yderste Magt, og hvis han fandt, at det var til Hærens Ruin at blive staaende længere, skulde han straks efter afholdt Krigsraad gaa løs paa Fjenden. Hvor valen og forbeholden var endnu ikke denne Ordre, der kun forudsatte en offensiv Aktion for at bevare Hæren, ikke for at tilføje Fjenden nogen virkelig Skade! Faa Dage senere var man dog i Kjøbenhavn kommen et Skridt videre. Endeligt nævnede man officielt overfor den kommanderende General den Plan, som man havde haft siden Aarets Begyndelse, og som man nu efter nogen Vaklen tilsidst klyngede sig til, omend uden Bestemthed. Den 3 Juni udfærdigedes en Skrivelse til Anders Bille, der lød paa, at da Bremen og Verden Stifters Indvaanere skulde være tilbøjelige til at gaa Kongen til Haande, hvis hans Armé kom derhen, saa skulde Rigmarsken snarest muligt afholde Krigsraad, om det var raadeligt at sende en saadan Del af Hæren derhen, som han agtede for bastant til at forsøge, om denne Vinding kunde tilvejebringes; men, hed det videre, hvis det i Krigsraadet syntes raadeligere at gjøre Fjenden Afbræk paa andre Steder, skulde han følge, hvad det besluttede⁹. Saa usikker stod man altsaa endnu om Felttogsplanen, efter at Krigen var erklæret!

Vi har vidtløftigt dvælet ved disse Enkeltheder, fordi de giver et klart Billede af den mærkelige Maade, hvorpaa dette skæbnesvangre Felttog indlededes, og aabenbarer den Mangel paa Overlæg og Overledelse, som Punkt for Punkt blev karakteristisk for den kommende Krig, og som kom til at skabe Overraskelse paa Overraskelse. I Indledningen ligger Krigens hele Historie.

Desværre kjender vi kun lidet eller intet til hvad der foregik i det ved Kongens Ordre af 3. Juni paabudte Krigsraad, men det maa antages at have bøjet sig for det Ønske, som fandtes i hans Skrivelse, eller i alt Fald ikke at have turdet paatage sig Ansaret for et Indfald i Pommern¹⁰. Kun en mindre Rytterafdeling

sendtes for at rekognoscere i Retning af Wismar, medens selve Hæren deltes i forskellige Afdelinger. 4 Regimenter Rytteri blev staaende ved Trittau, en Del af Fodfolket forlagdes noget længere Vest paa, men hele Resten, henved 4 Regimenter Rytteri og 3 Regimenter Fodfolk, førtes i Dagene omkring den 16. Juni under Rigsmarskens personlige Kommando over Elben til Bremen Stift¹¹. Tærningerne var saaledes kastede, den oprindelige Angrebsplan var endeligt bleven fulgt.

Et Øjeblik syntes Krigslykken ogsaa at skulle tilsmile de danske Vaaben. Stemningen i Stiftet viste sig, som beregnet, fjendtlig mod Svenskerne, og et udbredt trykt Manifest fra Kongen af Danmark, hvori han lovede at beskytte Indbyggernes Privilegier, forfejlede næppe sin Virkning. Flere mindre Skanser faldt i Angrebstroppersnes Hænder, og efter omtrent tre Ugers Belejring og efter at en Generalstorm var besluttet, kapitulerede Hovedfæstningen Bremervorde den 9. Juli; kun Stade, til hvilken By det var lykkedes Svenskerne at føre en Del Tropper fra Pommern i de første Dage af Juni, formaaede at holde sig¹². Men over de danske sejrige Tropper svævede allerede Faren, Faren i Egenskab af alt det, som de og deres Førere savnede, Raadsnarhed i Beslutninger, Hurtighed i Bevægelser, Hærdethed overfor Strabadser, Krigsvanthed paa Kamppladserne, Faren, personificeret i hin mægtige Erobrerfyrste og hans Stab af udmærkede Officerer, der fyldte med Sejrsbevidsthed og Sejrstro brændte efter at tage Striden op med den nye Fjende.

ANDET AFSNIT

Karl Gustafs Indrykning i Halvøen og Kampene Øst for Sundet

Den 20. Juni havde Karl Gustaf i Thorn i Vestpreussen erfaret den danske Krigserklæring, 6 Dage efter brød han med omtrent 6000 Mand op fra Bromberg. I Marscher paa henved 5

Mil om Dagen naaede han den 1 Juli Stettin og stod den 8. ved Pommerns Vestgrænse. Mange hundrede Heste var styrtede paa Vejen, Ryttere og Fodfolk bedækkede med Smuds, men det var udvalgte og prøvede Tropper, betegnede af en af deres Officerer som dem, der ved Sejre havde lært at sejre og glemt at besejres. Efter at være forstærket med Tropper fra Pommern under Karl Gustaf Wrangel og efter at have nydt 5 Dages Rørykkede Hæren den 13 Juli videre frem i flere Kolonner, der atter den 18. samlede sig i Nærheden af Molln i Lauenburg, hvor Kongen havde ventet at møde den danske Hær. Men ingen Fjende viste sig, og den 22. Juli overskredes Grænsen ved Trittaw med en Styrke paa vel 9000 Mand¹³.

I Kjøbenhavn havde man fra først af alt andet end tænkt sig Muligheden af, at noget saadant kunde ske. Man synes at have ventet, at Karl Gustaf paa Efterretningen om Krigserklæringen skulde til Søs være gaaet tilbage til Sverige; for enten at hindre dette eller for i alt Fald at skaffe Oplysninger derom var Frederik III ved Nattetid den 23 Juni gaaet om Bord paa Flaaden, som fortes af Admiral Henrik Bjelke og umiddelbart efter gik under Sejl til Østersøen. Ankommen til de preussiske Farvande erfarede man sin Fejltagelse, og kun svagt trøstet for sin Skuffelse ved en Velkomsthilsen fra Danzigs Øvrighed vendte Kongen skyndsomst tilbage til sin Hovedstad¹⁴. Ogsaa ad anden Vej havde man her erfaret om den fra Syd truende Fare¹⁵. Derfor havde allerede under Kongens Fraværelse de fungerende Rigsraader besluttet at sende et Regiment Ryttere under Oberst Kaj Lykke som Forstærkning til Hertugdømmerne, og umiddelbart efter Kongens Hjemkomst udgik der den 8 Juli en Befaling til Anders Bille om snarest muligt at afholde et Rigsraad for at tage Bestemmelse, om man, hvis Karl Gustaf avancerede mod Holsten og Jylland, skulde forlade Bremen og gaa tilbage til Holsten eller blive i Stiftet og lade de i Holsten forblevne Tropper sætte sig fast ved Itzehoe; Rigmarsken skulde efter Krigsræson og Rigsraadets Beslutning have fri Myndighed til at gjøre sit Valg. Til Dækning af Holsten paabødes et almindeligt Opbud af Rostjenssten og Landfolket i Hertugdømmerne; ogsaa et Regiment Fodfolk fik Ordre til at afgaa dertil, og faa Dage efter gaves der Befaling til Opmaning af Landfolket i Jylland og til andre

Foranstaltninger til Værn for denne Provins og især for Frederiks-
odde¹⁶.

Imidlertid havde ogsaa Anders Bille navnlig fra Martin Rasch
faaet den ene Advarsel efter den anden om Karl Gustafs Frem-
marsch; men han traf ingen gennemgribende Forholdsregler i
denne Anledning. Vel synes det i et for Bremervorde den 7.
Juli afholdt Møde mellem ham og Krigskommissarierne Kaj
og Ditlev v. Ahlefeldt paa Rigsmarskens Forslag at være ved-
taget at trække Hovedstyrken til Holsten af Hensyn til det
befrygtede Angreb; men omtrent 3 Regimenter Rytteri forblev
desuagtet i Bremen, og Raschs Paamindelser besvarede Bille den
15. med de mærkelige Ord, der snart skulde faa en saa haand-
gribelig Kommentar: Hvad angaar Fjendens Indmarsch i
Holsten, holder jeg det for tidsnok at tage Hatten af, naar man
har set Manden¹⁷. Efter Modtagelsen af Kongens Ordre af 8
Juli afholdt han dog den 16. Juli et Krigsraad i Gluckstadt, der
fortsattes den 18 i Elmshorn¹⁸. Stemningen var her delt og
nærmest for kun at efterlade en ringere Garnison i Bremen og
byde Fjenden Trods i Holsten; men man fremturede alligevel i
den ulykkelige Splittelse af Armeen, og hertil kom, at det viste sig
umuligt at benytte den i Kongens Ordre givne Anvisning til at
sætte sig fast ved Itzeho, fordi den dér paabegyndte Forskans-
ning ikke var gjort færdig, idet Hertugen af Gottorp havde kaldt
sine Undersaatter bort fra Arbejdet derpaa. I Egnene Øst for
Itzeho, fra Uetersen og Elmshorn Nord paa til Kellinghusen,
samledes hvad der var i Holsten af Rytteri, 5—6 Regimenter,
medens Fodfolket tog Kvarter i Marsklandene.

Faa Dage efter var ikke alene denne Stilling forladt, men
enhver virkelig Modstand opgivet og største Delen af Halvøen
ladt aaben for Fjenden. Et mindre Sammenstød mellem Rytter-
afdelinger ved Fulsbuttel Nord for Hamburg, hvor mange Fanger
faldt i Svenskernes Hænder, aabenbarede disses militære Over-
legenhed, men langt stærkere virkede dog den Vished, man nu
for at bruge Anders Billes Udtryk ikke længere kunde undgaa
at tage Hatten af for, Visheden om, at hvad man stod overfor
var Svenskerkongens Hovedstyrke fra Polen, Preussen og Pommern,
forsynet, som de danske Generaler skrev hjem, med »et mægtigt
Artilleri, øvede Artillerifolk, mange erfarne Generaler og høje og
lave Krigsofficerer«. En formelig Panik blev Følgen af denne

Overraskelse, og den forøgedes ved Manglen paa Proviant og Furage, ved Følelsen af et utilstrækkeligt Artilleri og Infanteri, ved Mistillid til de hvervede Tropper og Uenighed mellem de befalende. Efter afholdt Krigsraad paa Itzehos Volde besluttede Anders Bille, sagtens ihukommende sine Ordre om Hærens Konservasjon, den 24. Juli at sende Hærens Gros paa 5 Regimenter Rytteri uden Sværds slag Nord paa bort fra Fjendens Rækkevidde til Rendsborg, for om muligt at forene sig med den fra Kongeriget ventede Forstærkning af Lykkes og Rosenkrands's Regimenter; men Felttøjmesteren Christian Friis, der havde Overbefalingen over dette Korps, lod sig ikke nøje hermed. Ankommen til Rendsborg holdt han et nyt Krigsraad, efter hvis Bestemmelse han uden at indhente Rigsmarskens Samtykke førte Rytteriet ilsomt gennem Slesvig og det sydlige Jylland til Frederiksdodde¹⁹.

Saaledes var Holsten med Undtagelse af Marsklandene overladt til Fjenden uden Forsøg paa at gjøre Modstand. Efter at have forsynet sin Hær med Proviant og Munition fra Hamburg og ladet den udhvile sig en Ugestid ved Altona og Ottensen udnyttede Karl Gustaf Situationen. Han brød frem mod Elms horn, brændte denne By, indtog den nærliggende Befæstning ved Kruckaaen og flere andre Skanser, gjorde talrige Fanger og gik derpaa løs paa Itzeho, hvilken By, da der forsøgtes et Forsvar, den 6. August blev stukken i Brand med gloende Kugler og derpaa forladt af de Danske²⁰. Samtidigt var Karl Gustaf Wrangel med et Korps gaaet over Elben til Bremen. Heller ikke her blev, med Undtagelse af et enkelt Sted, Tale om alvorlig Modstand, saa meget mindre som Generalmajor v. Buchwald, hvem Anders Bille mod hans Ønske havde paatvunget Overbefalingen over de dér efterladte Tropper, paa Trods og uden Tilladelse havde forladt sin Post og var rejst til Kjøbenhavn, vistnok for at klage over Rigsmarsken. Wrangel skrev til sin Konge, at han aldrig havde oplevet Mage til Forvirring som den, han blev Vidne til hos sine Fjender. Under et frygteligt Mandefald og et tilsvarende Tab af Fanger overgav Skanse paa Skanse sig, ved Elben, ved Weseren og ved Ostenfloden; Heste og Vogne blev ladte i Stikken af dem, hvem det lykkedes at flygte, 16 Kompagnier Rytteri blev totalt ødelagte, kun Bremervörde holdt sig, forsvaret af Oberst Eggerich Johan Lubbes, og

Wrangel satte intet alvorligt ind paa denne Fæstnings Erobring, men gik tilfreds med Udbyttet af sin Ekspedition tilbage til Holsten for at forene sig med Hovedhæren ²¹.

Efter de nye Nederlag havde Rigmarsken sendt endnu mere af sit Rytteri Nord paa, saaledes at han omtrent kun beholdt Fodfolk tilbage, indkvarteret i Marsken og navnlig i Fæstningerne Gluckstadt og Krempe ²². For saa vidt som han muligvis havde haabet paa, at en Belejring af disse skulde opholde Svenskernes Fremmarsch, blev han atter skuffet. Efter et Øjebliks Vaklen bestemte Karl Gustaf sig til at lade Fæstningerne ligge. Han brød op med sin Hær mod Nord, besøgte den 14 Aug. sin Svigerfader paa Gottorp Slot, præsenterede ham Dagen derpaa sin Hær ved en stadselig Mønstring, rykkede saa videre gennem Slesvig, overskred, stadigt uden Spor af Modstand, Nørrejylland's Grænse og op slog den 23 Aug. sit Hovedkvarter i Kolding. Her mødte der ham den første ubehagelige Overraskelse. Han havde umiddelbart efter Ankomsten til Kolding sendt Generalmajor Böttiger med 4 Regimenter Rytteri og en Eskadron Dragoner i Forvejen mod Frederiksodde for at angribe den dér formodede fjendtlige Lejr. Det lykkedes dem nu vel med Held at kaste et Udfald tilbage, som foretoges under Tilstedeværelse af selve Frederik III og Sophie Amalie, men navnlig ved Rekognosceringer af den senere saa berømte Generalkvartermester Erik Dahlberg blev det konstateret, hvad man mærkeligt nok paa svensk Side havde været uvidende om, at Frederiksodde ingenlunde blot var en befæstet Lejr, men en virkelig Fæstning, udstyret med 7 hele og 2 halve Bastioner og besat med en betydelig Troppestyrke. Iler kunde det altsaa forudses, at de Danske for første Gang vilde sætte sig til Modværge. Paa Efterretningen herom rykkede Karl Gustaf frem med hele sin Hær og lod opkaste Batterier. Selv brændte han af Begjærlighed efter at vælte denne Hindring over Ende som alle de tidligere, i et Krigsraad anbefalede han en øjeblikkelig Storm, men hans Generaler turde ikke paatage sig Ansvarer derfor, og man bestemte sig til en formelig Belejring ²³. Men medens man gav sig i Færd med denne og en Lejr blev afstukken ved Landsbyen Bredstrup, sendtes Generalmajor Böttiger med Rytterafdelinger til det øvrige Jylland, væsentligt vel for at sikre sig Kontributioner derfra. I største Hurtighed blev Landet Syd for Limfjorden omspændt af

Strejfskarer, og i Oktbr led endog Thy og Vendsyssel samme Skæbne, idet de ved Harboøre, Sundby og Hals anlagte Skanser blev tagne, Opbuddet af Bønder nedhugget eller afvæbnet og den kommanderende Oberstlieutenant Niels Lykke fangen²⁴.

Begivenhederne paa Halvøen havde selvfølgelig kun kunnet fremkalde Uro og Bekymring i Kjøbenhavn, og man drøftede Midler til at gjenvinde det tabte. I første Øjeblik efter Modtagelsen af Efterretningen om Rytteriets ilsomme Tilbagetog til Frederiksdal gav man Christian Friis Ordre til at forhandle med de derværende Rigsraader, om han ikke atter kunde gaa frem, denne Gang langs Vestkysten af Slesvig, for paa ny at forene sig med Anders Bille. Men efter at Kongen ved et personligt Ophold paa Fyn og i Frederiksdal sagtes havde overbevist sig om Umuligheden af noget saadant, gav han i Midten af August Rigsmarsken Befaling til paa en eller anden Maade at vende hjem til Kongeriget, og samtidigt tog man Forholdsregler til at forstærke Hæren i Skaane for ved en Fremrykning af denne at opnaa nogen Erstatning for Vanheldet paa Halvøen²⁵.

Foreløbigt havde man ikke i hvad der var sket Øst for Sundet kunnet finde nogen Trøst. Aksel Urup, der ved Krigens Udbrud ligesom Anders Bille kun havde haft mangelfulde Ordre, et ufærdigt Artilleri og en utilstrækkelig Hær, og som tilmed var uenig med sin Næstkommanderende Gyldenløve, havde trods Opfordring paa Opfordring og trods Opbud af Landfolket ikke vovet under disse Forhold at rykke over Grænsen, og den svenske Rigsdrost Pehr Brahe havde faaet Tid til at berolige Gemytterne og til i Smaaland at samle en Styrke paa henved 4000 Mand, med hvilken han i Midten af Juli drog ind i Halland. Mangel paa Furage bragte ham tidligere, end han selv vilde, til at forsøge et Anfald mod Skaane. Han havde ogsaa det Held paa Hallandsaas at sprænge det Kompagni Snaphaner, som Svend Poulsen Gønge havde samlet til Dels fra Halland, besætte Baastad og forjage Aksel Urup og Gyldenløve fra Engelholm, men han trak sig derpaa skyndsomst tilbage over Grænsen, plaget af de danskvenlige Indbyggere; et nyt Angreb fra hans Side i Begyndelsen af August bragte ham heller ingen Resultater, og der var ikke Tale om, at han kunde efterkomme Karl Gustafs Ordre om at søge at indtage Helsingborg og Landskrone. Da var det, at den danske Hær endeligt, paa Kongens Ordre til at

gjøre Fjenden »konsiderabel Skade«, prøvede paa et alvorligt Indfald i Halland og ogsaa begyndte en Belejring af Laholm. Men en Træfning ved Genevads Bro den 31. Aug. endte efter en haard Strid med Aksel Urups Nederlag, og Danskerne maatte atter trække sig tilbage over Grænsen²⁶.

Kort efter overtog Gustaf Otto Stenbock Befalingen over den svenske Styrke; han forsøgte fra Smaaland et Indfald i Skaane, men fandt sig hurtigt uheldigt stillet ved Mangel paa Levnetsmidler og Vrimlen af Snaphaner i de tætte Skove. Ved Ørkeljunge stødte han paa Gyldenløve, der kastede ham tilbage. Men en paafølgende Diversion fra dansk Side over Grænsen, der lededes af Kommandanten i Landskrone Knud Ulfeldt trods adskillige Betænkeligheder fra dennes Side, endte med hans Fald efter en tapper Kamp ved Markaryd i Smaaland den 1. Oktbr.²⁷ Derimod tegnede et Indfald i Halland med Hovedstyrken i Begyndelsen af Oktbr. til at skulle bringe større Resultater. Frederik III var selv umiddelbart i Forvejen kommen over til Skaane, og under hans Paasyn brød Hæren frem fra Hallandsaas og passerede Lagaen. En Milsvej fra Laholm, ved Kattarp, stødte den 3. Oktbr. sammen med Stenbock. Fægtningen udviklede sig hurtigt til Ugunst for denne, hans Fortropper holdt ikke Stand, de trange Passer hindrede Undsætning, og det lykkedes ham kun ved at besætte en Bakke, hvorfra hans Kanoner kunde spille, i det hele at redde sin Hær. Men talrige Standarter og Fanger blev et Bytte for de Danske, der trængte frem og truede Halmstad med Belejring. Udbyttet af Sejren blev dog ikke stort. Hertil bidrog maaske, at Generalmajor Iver Krabbe, der som øverstbefalende i det søndentjeldske Norge hidtil blot havde fort mindre Kampe, dels angribende Hisingen, dels forsvarende Bahus Len mod Erik Stenbock, men som nu den 11. Oktbr. var falden ind i Halland med en større Styrke, var vendt tilbage, da han opdagede, at den skaanske Hær ikke, som det var blevet ham meddelt, var naaet frem til Kongsbakke. Tilmed gik der Rygter om, at Karl Gustaf ventedes tilbage til Sverig. Under disse Omstændigheder, rimeligvis dog ogsaa af Mangel paa Levnetsmidler i en Provins, som først Svenskerne og nu Danskerne havde udsuget til Marven, vovede man ikke at holde sig længere. Den 20. Oktbr. brød Hæren op fra Lejren ved Halmstad og drog efter en Bøjning mod Øst over Knærød og Markaryd ind i Skaane igjen. Kort

efter fik Aksel Urup Ordre til at fordele sine Tropper i Vinterkvarter; Adelens Rostjeneste hjemsendtes og nogle af Rytterregimenterne sendtes til Sjælland. Felttoget i Skaane var endt, ganske vist uden Tab, men ogsaa uden Fordele, der kunde erstatte hvad der dels var tabt, dels snart skulde tabes i Vestdanmark²⁸

Imidlertid havde Anders Bille fulgt Kongens Ordre om at begive sig tilbage til Kongeriget. Den 2. Septbr. havde han indskibet sig i Gluckstadt med 1000 Mand Infanteri, medens der i den nævnte Fæstning, i Krempe og Breitenburg samt i Rendsborg og Stapelholmer Skansen efterlodes Besætninger. Han landede i Ribe, og herfra lykkedes det ham mærkeligt nok trods den svenske Belejringshær at føre sine Tropper igjennem Landet ind til Frederiksdodde, hvortil han ankom i Midten af Septbr. Kort efter afrejste han efter Kongens Befaling til Kjøbenhavn; han traf dog ikke her Frederik III, der var tagen til Skaane, men fik hurtigt Indtrykket af, hvor ophidset Stemningen var imod ham. I et Indlæg til de i Hovedstaden værende Rigsraader søgte han at rense sig, navnlig ved at kaste Skylden over paa Christian Friis, der uden hans Samtykke var retireret Nord paa fra Rendsborg. Han opnaaede ogsaa, at Friis fik Ordre til at forsvare sig, og vendte derpaa tilbage til Frederiksdodde²⁹.

Udenfor denne Fæstning slæbte imidlertid Belejringen sig trægt hen med et temmelig anstrengt Liv i Løbegravene³⁰. Karl Gustaf havde selv den 4. Septbr. forladt Lejren og begivet sig til Wismar. Hans Tanke var herfra at forberede et Angreb paa de danske Øer, støttet til sin Flaade, der var løben ud i den sidste Halvdel af August under Anførsel af Admiral Claes Bjelkestierna. Dens Optræden i Østersøen havde ogsaa foreløbigt bevirket, at Henrik Bjelke havde maattet opgive den Brandskating af Rugen og de omkringliggende Øer, som han hidtil havde drevet med den danske Flaade; men da de to Eskadrer stødte sammen i haardnakkede Kampe, der leveredes i Dagene fra den 12. til den 14. Septbr. i Farvandet fra Møn og over til Falsterbo, kunde vel ingen af dem tilskrive sig Sejren, men den slemt medtagne svenske Flaade maatte trække sig ind til Wismar, og efter at have repareret i Kjøbenhavn løb Henrik Bjelke atter ud; uden at være i Stand til en egentlig Blokade hindrede han dog Modstanderne fra atter at vise sig i Søen og faa Undsætning, men

slap for øvrigt ikke for Bebrejdelser for ikke at have udrettet mere³¹.

Karl Gustaf havde saaledes maattet opgive sine Planer om Angreb paa Øerne Syd fra. Ikke uden Grund frygtede han ogsaa for Diversioner fra Fyn mod Halvøen; i Virkeligheden paatænkte man i Septbr. og den første Halvdel af Oktbr. saadanne mod Hertugdømmerne. Men man følte sig ikke stærk nok dertil. Paa den anden Side tilbagekaldte Karl Gustaf en Ordre, han havde givet Wrangel om at trække sin Hovedstyrke til Als for derfra at forsøge en Overgang til Fyn. Han var allerede paa Vejen med 3 Regimenter til Hest og 1 Brigade til Fods, men vendte om og kom tidnok til den 8. Oktbr. at kaste et større Udfald fra Fæstningen tilbage. Fra dette Øjeblik af begyndte Wrangel at planlægge den endelige Afgjørelse af dennes Skæbne³².

TREDJE AFSNIT

Den politiske Situation

Hvor uheldigt end Felttoget hidtil var forløbet for Danmark, hvor lidet dets Resultater end stemmede med hvad en Angrebskrig burde have bragt, heller ikke til Karls Gustafs Forventninger havde det fuldt ud svaret. Han havde troet paa en hurtigere og endnu mere afgjørende Sejr, saaledes som han allerede den 1. Juli havde skrevet til sin Broder: Jeg haaber, det danske Væsen skal snart være endt. Og han havde delt Bjørnens Hud, inden den var skudt. Den 18. Juni, endnu før han vidste om den danske Krigserklæring, havde han tænkt sig Norge som Bytte, og han havde ogsaa ladet forfatte Opraab til Nordmændene om Frafald fra Danmark. Videre var dog hans Planer fløjne, da han stod paa Holstens Grund. Fra sit Hovedkvarter i Wedel ved Elben havde han den 3. Aug. givet sin Afsending til Pro-

tektoren i England, v. Friesendorff, en Instruks, der aabenbarer hans Tanker om Danmarks Erobring. Naar denne var fuldbyrdet, vilde han for sig selv kun beholde Skaane, Halland og Bleking, disse Provinser, som han sagde fra gammel Tid hørte til Svea- og Gota-Rige, og af Norge Bahus og Trondhjems Len samt Christiania og omliggende Egn; Nørrejylland, dog med Undtagelse af visse Dele, tilbød han Cromwell, for saa vidt denne til Gjengjæld for ydet Hjælp foretrak det for Oldenburg og Delmenhorst; Hertugdømmerne undtagen Pinneberg og Dele af Marsken, Resten af Nørrejylland samt Fyn vilde han give Hertugen af Gottorp; over den øvrige Del af Danmark forbeholdt han sig at raade, saaledes at han enten skjænkede den som Gave til en eller anden Forbundsfælle eller uddelte den mellem smaa Fyrster³³.

Saa længe ingen alvorlig Hindring havde vist sig for ham paa hans Sejrsbane, nægtede han ogsaa at indlade sig paa nogensomhelst Underhandling. Da Kurfyrsten af Brandenburgs Gesandt v. Kleist søgte ham i Holsten i Midten af August og tilbød Mægling, afviste han bestemt en saadan og erklærede, at han vilde prøve Lykken. Men snart kom han dog bort fra de fantastiske Planer om Danmarks Deling, Planer, der svarede til dem om Polens Deling, som Karl Gustaf har den tvivlsomme Ære af at have været den første til at udkaste³⁴. Imod Beregning stod Frederiksdøden for ham som en Mur, han ikke kunde springe over, og i Skaane, dette saa eftertragtede Land, ævnede hans Tropper ikke at faa Fodfæste. Men hertil kom en endnu væsentligere Omstændighed, nemlig den Forandring i den almindelige politiske Situation, der netop nu indtraadte.

Den 17. Maj var der endeligt i Wien blevet afsluttet et Forbund mellem Leopold af Østrig og Kongen af Polen; i Juli rykkede i Henhold dertil en østrigsk Hær under Greven af Hatzfeldt fra Schlesien ind i Polen, kastede Rakoczys Skarer tilbage og belejrede Krakau; i Midten af August maatte General Wurtz, der havde forsvaret denne Fæstning, kapitulere mod at erholde fri Afmarsch med sine Tropper; 6000 Østrigere under Feltmarskalk Montecuccoli marscherede derpaa videre Nord paa mod Preussen. Saaledes var Sverigs Fjender i Øst blevne forøgede. Men ikke nok hermed. Tydeligere og tydeligere viste det sig, at trods de store Tilbud, navnlig om Erhvervelsen af den største

Del af Schlesien, som Karl Gustaf havde ladet gjøre Kurfyrsten af Brandenburg, nærmede sig med stærke Skridt det Tidspunkt, hvor denne, fristet af Haabet om at faa Polens og det tyske Riges Anerkjendelse af sin Souverænitet over Preussen, vilde skille sig definitivt fra Sverig og stille sig i Rækken af dets Modstandere. Saaledes taarnede Vanskelighederne sig op for Karl Gustaf. Han kunde ikke afvise Tanken om at maatte tage Kampen op paa én Gang med Danmark, med Polen, med Rusland, med Brandenburg og med Østrig. Resultatet af alt hvad Sverig havde vundet i en Menneskealder stod paa Spil. Under disse Forhold ser vi ham allerede i Begyndelsen af Septbr. aflægge sin hidtidige Utilbøjelighed til Fredsunderhandling med Danmark³⁵. Men som Hovedmanden ved en saadan traadte i dette Øjeblik Korfits Ulfeldts uhyggelige Skikkelse frem.

Paa Marschen fra Polen til Holsten havde Karl Gustaf, trængende til Ulfeldts Kjendskab til danske Forhold og hans mulige Forbindelser i Danmark, kaldt ham til sig fra hans Opholdssted, Barth i Pommern. Noje Aftaler var blevne sluttede imellem dem, beseglede ved en Erklæring af Kongen, dateret Stralsund den 10 Juli³⁶. Korfits Ulfeldt havde herved gjort det Skridt fuldt ud, som hans landsforræderiske Adfærd i Aarevis havde drevet hen imod; han var traadt i Sverigs Tjeneste paa et Tidspunkt, hvor dets Konge stod i aaben Krig med hans Fædreland, havde modtaget Chargen som Karl Gustafs Gehejmeraad, lovet til enhver Tid at være ham huld og tro og støtte ham med Raad og Daad; til Gjengjæld forpligtede Kongen sig til at hjælpe ham til at opnaa Gjenindsættelse i hans tidligere Embede, Værdighed og Godser. Ulfeldt havde derpaa fulgt Karl Gustaf paa hans Tog. Fra Wedel i Holsten havde han den 12 Aug. udstedt et Opraab til Landsdommerne og Landkommissarierne i Jylland som Repræsentanter for denne Provinses Adel, hvori han under voldsomme Trusler for det Tilfælde, at de satte sig til Modværge, lovede dem Sikkerhed og Tryghed, hvis de vilde underkaste sig Karl Gustafs Beskyttelse; i stærke Ord havde han appelleret til deres aristokratiske Tilbøjeligheder og angrebet Frederik III's Regimente; »lukker dog engang Eders Øjne op«, skrev han, »og lader Eder ikke længere fiksere af nogle faa, som intet andet haver eftersøgt og endnu dagligen søger end at hjælpe til at spænde Eder Lænken eller Kjæden

om Fødderne og efter Haanden hjælpe til at betage Eder Eders Friheder og paa Sidstningen reducere Eder lige ved Skattebonder!³⁷. Men Ulfeldt, hvis Maal var Gjenopretteisen af hans tidligere Stilling, ønskede netop derfor Freden. Allerede den 1. Septbr. sendte han med Karl Gustafs Samtykke fra Lejren for Frederiksodde en Skrivelse til Rigsraaderne Jørgen Brahe og Mogens Høg samt to andre danske Adelsmænd, hvori han opfordrede dem til at formaa Frederik III til at befuldmægtige dem eller andre til Underhandling. Omtrent samtidigt hermed opsatte han et Udkast til de Fredsbetingelser, som Sverig vilde fordre. Dette Udkast er ikke bevaret; derimod kjender vi den Memorial af 9. Septbr., hvorved Kongen befuldmægtigede Ulfeldt og Rigsraaden Sten Bjelke til at indlede de danske Traktater, og en hemmelig Instruks til dem af den følgende Dag. Heraf fremgaar, at en ligefrem Erobring af Danmark nu laa udenfor hans Tanker. Hvad han vilde have, var en »Satisfaktion, Kompensation og Assekuration«, bestaaende i Afstaaelsen af en stor Række danske og norske Provinser, foruden Halland nemlig Skaane, Bleking, Bornholm, Saltholm, Hven, Møn, Anholt, Læssø, Samsø, Kaløhus Len i Jylland, samt Bahu, Flækkerø, Throndhjems Len og Island. Men alt dette var dog, ligesom Kravet paa 2 Millioner Rdl i Krigsskadeserstatning, kun beregnet til at slaa af paa; i Instruksen forbeholdt han sig udtrykkelig at nedsætte disse Fordringer. Mere bestemt var han vel derimod paa at ville lamme Danmarks militære Kraft; thi han forlangte, at det skulde forpligte sig til at aftakke alle sine tyske hvervede Tropper og afskaffe alle de nye Militærindretninger med Sogneryttere og Præsteheste, som var indførte siden sidste Krig, helst skulde ogsaa de tyske hvervede Tropper træde i svensk Tjeneste; til Oprensning for Ulfeldt skulde Danmark tvinges til at anerkjende ham som svensk befuldmægtiget Minister ved Traktaten og restituere ham ved en Bestemmelse i denne³⁸.

Der var imidlertid en Række Fredsbetingelser, som kun var antydet i disse Ordre, men som Karl Gustaf dog sikkert har villet fastholde ved Underhandlingerne. Det var de Fordele, som hans Svigerfader skulde opnaa. Ganske vist var der heller ikke længere Tale om alt det, han i Instruksen for Friesendorff havde udmalet som dennes Part af Byttet; men det var dog ikke lidet, der stod tilbage. Fra det Øjeblik af, at Karl Gustaf i

August Maaned havde mødtes med Hertugen paa Gottorp Slot, havde der fundet Underhandlinger Sted mellem deres Befuld-mægtigede angaaende et Forbund. Hertug Frederik havde vel ønsket, at dette skulde holdes hemmeligt, og at det maatte udspredes, at han vilde forholde sig neutral, indtil han var færdig med sine Rustninger; men han havde stillet Kongen i Udsigt, at han snart skulde kunne hjælpe ham med 1500 hvervede Knægte og 3000 Mand af Hertugdømmernes Opbud. Endeligt den 10. Septbr., altsaa Dagen efter at Karl Gustaf havde udfærdiget den for omtalte Instruks for Korfits Ulfeldt og Sten Bjelke, undertegnedes der i Kiel en Overenskomst mellem Pfalzgreve Philip af Sulzbach og Sten Bjelke paa svensk og Johan Adolf Kielmann og Levin Moltke paa gottorpsk Side. I Følge denne Overenskomst afsluttedes der for denne Krigs Varighed et fuldstændigt Forbund mellem Kongen og Hertugen rettet mod Kongen af Danmark og Danmarks Rige. Karl Gustaf skulde til Hjælp for Hertugen holde 3000 Mand rede; hvis Rendsborg toges, skulde Karl Gustaf indsætte en Kommandant og lægge Garnison i denne Fæstning, men Halvdelen af den skulde tages af Hertugens Tropper. Derimod skulde Hertugen hverve 5500 Mand, som han ikke alene skulde anvende til sine egne Landes Forsvar, men ogsaa til den fælles Fordel, for saa vidt som Forsvaret af Fæstningerne tillod det; dog skulde han i ethvert Tilfælde altid have 1500 Mand i Beredskab til at tjene Kongen, hvor han ønskede det. Storst Interesse frembyder imidlertid denne Forbundstraktat ved hvad Karl Gustaf lovede at virke for ved Fredsslutningen; thi man lærer derigjennem at kjende, hvilket Maal Hertug Frederik havde sat sig og hvad han haabede at tjene ved sit Brud paa Vasalforpligtelsen overfor Kongen af Danmark. Denne skulde nodes til at give Erstatning til Hertugen for den ham tilføjede Uret, afstaa til ham det i adskillige Slægtled omtvistede Svavsted Amt og gaa ind paa Ophøret af Fællesregeringen i Hertugdømmerne, saaledes at der indførtes en retfærdig Deling og Konge og Hertug hver fik sin Part; endvidere skulde Hertugen for Slesvigs Vedkommende løses fra sit Vasalforhold til Kongen. Men hvis Karl Gustaf erobrede hele Danmark, lovede han at afstaa til Hertugen Hertugdømmerne Holsten, Slesvig, Stormarn og Ditmarsken uden nogen Erstatning. Saa vidt Traktatens Fremtidsbestemmelser, der kom til at spille en saa

vigtig Rolle; dog fandtes der i den en Paragraf, der gav den en løsere Karakter. Det hed nemlig i den, at da Hertugen endnu ikke havde Tropper, der kunde yde den i Traktaten lovede Hjælp, skulde den først træde i Kraft, naar det givne Tilsagn var indfriet indenfor et vist Tidsrum, for hvilket der i Aktstykket var ladet et aabent Rum til senere Udfyldning. Fire Dage efter tilføjedes der paa Gottorp en Tillægsartikel, som satte Februar eller Begyndelsen af Marts som Termin for Hertugens Hjælp og Forbundets Ikrafttræden. De kontraherende Gesandter lovede tillige at sørge for, at deres Herrers Fuldmagter, i Kraft af hvilke de havde sluttet Traktaten, skulde udleveres til Modparten³⁹.

Ulfeldts Opfordring af 1. Septbr til de danske Rigsraader og Adelsmænd var imidlertid aldeles ikke bleven besvaret; man folte sig ikke bojet nok til at indlade sig med ham. Men ogsaa fra anden Side fremkom Bestræbelser for at gjenoprette Freden. Baade Frankrig og England lagde sig imellem for at naa dette Maal. For Frankrigs Vedkommende var dette begrundet i Ønsket om at vende Karl Gustafs Magt mod Habsburg. Kun ugjerne havde Mazarin set Karl Gustaf indviklet for dybt i Kampene i Polen, nu sendte han en betroet Diplomat, Hugues Terlon, til ham, medens de Meules, der allerede tidligere var kommen til Kjøbenhavn, virkede for Fred hos Frederik III. Hvad Cromwell angaar, gjaldt det fremfor alt for ham at hindre, at Danmark skulde knytte sig for nøje til det østrigske Hus og den katholske Side i Europa, og desuden var Ufreden paa Østersøen til Skade for den engelske Handel. Ogsaa han sendte derfor i August Gesandter til begge de krigsførende Parter, William Jephson til Karl Gustaf og Philip Meadowe til Frederik III. Karl Gustaf, der ønskede at faa Frankrig til at hjælpe sig mod Danmark i Henhold til dets Garanti for Brømsbrofreden, stillede sig ikke synderlig imødekommende overfor Terlons Opfordringer; han tilbød ham at ville slutte Fred med Polen uden at beholde sine Erobringer, kun mod en Erstatning til hans Officerer og en Satisfaktion til ham selv, og endda at formindske disse Fordringer, hvis Johan Kasimir vilde forene sin Hær med hans for at jage Kongen af Ungarns Tropper ud af Polen; men paa Fortsættelsen af Krigen med Danmark lagde han derimod i Begyndelsen mere Vægt og tilstod aabent, at han trængte til Kvartererne Nord for

Elben for at underholde sin Hær. Dog afviste han ikke Tanken om Fred, i Slutningen af Septbr. og i Oktbr. erklærede han sig saa vel overfor Terlon villig til at udsone sig med Danmark som overfor Jephson rede til at antage Englands Mægling, og paa hans Tilskyndelse søgte ogsaa Hertugen af Gottorp at bringe Frederik III til Fredsforhandling⁴⁰.

Medens Karl Gustaf saaledes i Begyndelsen af Efteraaret foretog en Svingning i Retning af større Fredstilbøjelighed, undergik den danske Regerings Holdning en modsat Bevægelse. I alt Fald foreløbigt havde den saa vel overfor de nederlandske Gesandter som overfor v. Kleist og snart ogsaa overfor de Meules fra Slutningen af Juli stillet sig venlig til Tanken om en Fredsunderhandling, og endnu den 25. Septbr. fik Meadowe, der var bleven modtagen med store Hædersbevisninger, et imødekommande Svar⁴¹. Men i Virkeligheden var den i Færd med mere og mere at binde sig selv fast til den ulykkelige Krig, netop fordi den i hvad der var mørkt i Situationen for Karl Gustaf saa Lyspunkter for sig selv. Den 18. Juli var der i Kjøbenhavn blevet afsluttet et Forbund mod Sverige mellem Frederik III og Kongen af Polen, underskrevet paa dennes Vegne af Tobias Morstyn; Forbundet, der ratificeredes af Johan Kasimir den 27. Aug., forpligtede begge Parterne til ikke at slutte Fred uden hinandens Samtykke og bragte Frederik III Haab om, at en polsk Hær vilde falde ind i Pommern⁴². Vigtigere var dog Kurfyrsten af Brandenburgs forandrede Stilling og Indtrykket heraf paa den danske Regering. Det var fra Slutningen af Juli, at Frederik Vilhelm, for en væsentlig Del maaske paavirket af den østrigske Afsending Lisola, der nu hos ham fortsatte sin svensk-fjendtlige Virksomhed, begyndte for Alvor at fjerne sig fra Sverige og nærme sig til Danmark. Allerede den 30. Juli gav han v. Kleist Ordre til i al Hemmelighed at søge at formaa Frederik III til at paatage sig en Garanti for den Fred, han tænkte paa at slutte med Polen. Paa Dage senere gav han sit foreløbige Samtykke til en Traktat med dette Rige, hvori han imod at opnaa den fulde Souverænitet over Preussen erklærede sig beredt til fælles Krig mod Sverige; han lovede endog Lisola for Traktatens Ratifikation at drage mod Pommern og belejre Stettin. Knap havde Lisola opnaaet dette Resultat, før han skyndsomst underrettede den spanske Gesandt i Kjøbenhavn Rebolledo derom for at bevæge

Danmark til ikke at slutte noget Forlig med Karl Gustaf, og han betænkte sig ikke paa at fremstille Traktaten som definitivt afsluttet. I Virkeligheden var dette langtfra Tilfældet; den polske Underhandler gjorde tvertimod i sidste Øjeblik Vanskeligheder, og Lisola maatte opbyde hele sin Kraft for at overvinde disse. Først den 9. Septbr. afsluttedes der i Welau en Overenskomst, hvorved Kurfyrsten traadte ud af sit Forbund med Sverig. 5 Dage efter sendte han sin Kammerjunker v. Wreich til Frederik III for at meddele ham det med Polen sluttede Forlig og for at aftale en offensiv og defensiv Alliance mod Sverig. Indtrykket heraf var overordentligt stærkt i Kjøbenhavn. Kort efter at Wreich havde aabnet sine Underhandlinger, fulgte netop ogsaa det forholdsviis heldige Tog i Halland, som strammede Modet op ved det danske Hof, og den 20. Oktbr. undertegnedes der i Kjøbenhavn et Forbund imellem Kongens Befuldmægtigede og Kurfyrstens Afsending, hvorved de to Parter gjensidigt lovede hinanden Bistand mod Sverig, Frederik III til Søs, Frederik Vilhelm til Lands ved Angreb paa Pommern, og hvorved de forpligtede sig til ikke at slutte Fred uden den anden Magts Samtykke⁴³. Samtidigt var den polske Feltherre Czarniecki rykket over Oderen ind i Pommern. Gjort forhaabningsfuld midt i sine Uheld ved disse Omstændigheder stillede Frederik III sig kølig overfor Frankrigs og Englands Mæglingstilbud; de Meules døde i Kjøbenhavn uden at have udrettet noget, og Meadowe fik kort efter til Svar, at Kongen kun vilde forhandle om Fred, naar hans Forbundsfæller, Polen og Brandenburg, optoges i den⁴⁴.

Men nu som tidligere byggede Frederik III sit Hus paa Sand. Czarnieckis Tog til Pommern blev et Hærgningstog, saa frygteligt i sin barbariske Vildhed, at man fra dansk Side frabad sig dets Fortsættelse til Holsten og Jylland, og tilmed varede det kun kort; mæt af sine Udsugelser trak han sig snart tilbage⁴⁵. Langt værre var det dog, at ogsaa Kurfyrstens Holdning blev en Skuffelse. Forliget i Welau, som havde lokket Kongen til Traktaten af 20. Oktbr., var i Virkeligheden kun en Neutralitetserklæring overfor Sverig, et defensivt Forbund med Polen, men ingen Indtræden i den polsk-østrigske Liga mod Karl Gustaf. Det kunde blive til dette, men det var det ikke; thi Frederik Vilhelm vilde ikke binde sig dertil, førend han havde Sikkerhed for, at Kong Leopold vilde opbyde hele sin Kraft for

at føre en Offensivkrig mod den fælles Fjende, ikke alene ved en til Polen sendt Hjælpehær, men ogsaa ved et direkte Angreb paa Sverigs tyske Besiddelser og særligt paa Pommern⁴⁶. Men i den ungarske Konges Utilbøjelighed hertil laa nu som før Situationens Kjærne. Og rig Lejlighed havde Frederik III haft til at føle denne Utilbøjelighed.

Da man i Kjøbenhavn i Maj Maaned endeligt havde besluttet sig til at gjøre Alvor af Krigen, havde man til Dels gjort det i Visheden om, at Leopold, mindre ængstelig end sin Forgænger, vilde sende en Gesandt til Danmark; man saa deri en sikrere Udsigt end før til, at Wienerhoffet enten ved ham eller direkte med den hos det værende danske Afsending, Christopher Sehested, vilde slutte det saa eftertragtede Forbund mod Sverige. Havde man kjendt den Instruks, som den 23. April udfærdigedes for Gesanden til Danmark, Rigshofraaden, Friherre Johan von Goess, vilde man vel have været mindre sikker i sin Sag. Thi den og nogle kort efter affattede Tillægsartikler gik ud paa, at Goess kun sendtes afsted for at erfare Kongen af Danmarks Mening om Sagerne; han skulde virke for, at denne uden Tids-spilde begyndte sine Operationer, opfordre ham til at tiltræde det defensive Forbund, som Leopold var i Færd med at afslutte med Polen, og til at forpligte sig til ikke paa egen Haand at indgaa en Fred; men han skulde foreløbigt optræde inkognito, ikke levere nogetsomhelst skriftligt fra sig og nægte at give yderligere Forsikringer med Hensyn til Bremen Stift end dem, Sehested allerede tidligere havde faaet, og selve Afslutningen af et Forbund skulde han henvise til Wien⁴⁷. Meningen med Goess' Sendelse var i Virkeligheden kun den at holde Danmark til Ilden, muligvis ogsaa at berolige Spanien, hvis Afsending i Wien, de la Fuente, beklagede sig over den Kølighed, hvormed man behandlede Sehested. I sin dybere Grund var det østrigske Hof-Stilling til det nordiske Spørgsmaal endnu ikke forandret; man havde besluttet sig til at agere mod Sverige i Polen som dette Riges Hjælper, men man var ikke kommen et Hanefjed bort fra den Frygt, som lammede enhver ud over dette gaaende alvorlig Optræden, Frygten for, at Fjendtligheder indenfor det tyske Riges Grænser mod Sverige skulde som et Brud paa den westfalske Fred forringe Udsigterne for Leopolds Valg til romersk Kejser, Udsigter, der i Forvejen var alt andet end gode paa

Grund af Frankrigs og Sverigs Arbejden derimod og Frankrigs Forbindelser med adskillige af Kurfyrsterne.

Den 6. Juni indtraf Goess til Kjøbenhavn. Hans Udtalelser virkede hurtigt som den alvorligste Skuffelse. Vel nødte man ham til at aflægge sit Inkognito, han blev ved sin Ankomst afhentet i en kongelig Livvogn og vægrede sig snart efter ikke ved at modtage en Indbydelse til det kongelige Taffel, hvor han, som han skrev hjem, maatte drikke paa fleres Sundhed, end der var sundt for ham selv. Men ud over sine Instrukser gik han ikke, uagtet Rebolledo, der i saa høje Toner havde lovet Frugter af hans Sendelse, drev stærkt paa ham. Skjønt han blev Vidne til, at de Operationer, han skulde virke for, netop samtidigt paa-begyndtes, var han koldt afvisende overfor enhver Opfordring til, at hans Herre skulde støtte dem med sine Hære. Hvad han henviste til som Wienerhoffets Ydelse til Fordel for Danmark, var kun de østrigske Troppers Indmarsch i Polen. Forgjæves gjorde Gersdorf gjældende overfor ham, at hans Konges Krig skyldtes Tilliden til Østrig, og tillige hvorledes han selv personlig havde drevet mest til Alliancen med denne Magt og derfor nu led ved Leopolds Holdning og vilde komme til at lide endnu mere. Goess lod sig ikke røkke af Stedet, og det Indblik, han fik i de danske militære Forhold og navnlig i den Mangel paa Tillid til Anders Billes Hærførerævnere, der netop nu nærmedes ved Generalmajor Frederik v. Buchwalds Ankomst til Kjøbenhavn, var heller ikke gunstigt, ihvorvel han personlig øjensynligt saa med en vis Sympati paa Danmark¹⁸.

Samtidigt hermed var Forhandlingerne med Sehested blevne fortsatte i Wien. Men hans Stilling var alt andet end god, og hans Forlangende om en offensiv Alliance og om de østrigske Troppers Indrykning blev modtaget med den største Kulde. Imidlertid kunde man dog ikke frigjøre sig for en voksende Frygt for, at Danmark, træt af det habsburgske Hus' Tilbageholdenhed, skulde slutte Fred med Sverig. Fra Slutningen af Juni begyndte man derfor til en vis Grad at forlade det hidtil passive Standpunkt. Først var det dog ment saa temmelig paa Skrømt; thi naar Leopold den 21. Juli sendte Goess en Fuldmagt til at afslutte en Traktat med Kongen af Danmark, saa var der ikke alene i den optaget et Forbehold om, at Traktaten ikke maatte krænke Freden i Tyskland, men den var ogsaa ledsaget

af en Ordre om, at han ikke maatte lade det komme til noget Resultat, førend han havde givet Beretning hjem, da Meningen kun var at forebygge en dansk Separatfred. Efter Haanden gik man dog videre. Paa sit Ministerraads Indstilling besluttede Kong Leopold den 12. Aug., at Goess straks og altsaa før Afslutningen af nogen Traktat skulde tilbyde Danmark maanedlige Subsidier, og hvis dette ikke hjalp, Tropper, men dog stadigt saaledes, at Freden i Tyskland ikke krænkedes, hvilket kunde ske derved, at Kongen af Polen fik Danzig til mod Erstatning fra Østrig at overlade Danmark 2—3000 Md. Samtidigt tilbød man Sehested to Generalvagtmaster til at føre det danske Infanteri og erklærede ham, at Wienerhoffet ikke vilde lægge Frederik III nogen Hindringer i Vejen, dersom han kunde beholde Bremen Stift. Og endeligt efter vidtløftige Forhandlinger frem og tilbage forelagdes der i den sidste Uge af Oktbr. Sehested et Udkast til et Forbund, hvorefter Kongen af Ungarn lovede Danmark, foruden 12,000 Rdl. maanedligt, 3000 Md. Fodfolk, der skulde indskibes i Danzig; men de maatte kun bruges udenfor det tyske Rige, og begge Parter skulde forpligte sig til ikke at nedlægge Vaabnene, førend de og Polen havde opnaaet en sikker Fred. Fra dansk Side var man imidlertid langt fra fornøjet med disse Tilbud; medens Sehested i Wien vedblev at forlange, at Østrig skulde føre Krigen i Pommern, strakte man sig vel i Kjøbenhavn saa vidt, at de til Forhandling med Goess udnævnte Kommissarier, Ove Gjedde, Christen Skeel, Otte Krag og Peder Reedtz, i Begyndelsen af Oktbr. tilstillede ham et Forslag til en Traktat, hvori Danmark gik ind paa, at Hjælpetropperne skulde leveres i Øresund eller Østersøen og bringes til Veje hos Kongen af Polen eller Danzig; men man var ikke tilfreds med, at der kun skulde være Tale om 3000 Md, og navnlig ikke med, at de kun maatte benyttes udenfor det tyske Rige¹⁾. Man fandt øjensynligt Modforpligtelsen til ikke at maatte slutte Fred paa egen Haand for dyrt solgt herved. Saaledes var man trods den Tilnærmelse, som Situationen havde afnødt Østrig, endnu stadigt langt fra en Alliance, der sikrede en virkelig Hjælp. Forsøg paa at faa den anden habsburgske Magt, Spanien, til at forstrække Penge, var ligeledes glippede, det samme gjaldt Bestræbelserne for at bevæge Dronning Sophie Amalies Brødre, de brunsvig-lyneburgske Hertuger, til at alliere

sig med Danmark, skjønt Christian Rantzau paa Kongens Vegne tilbød Hertug Christian Ludvig ikke blot Overbefalingen over den danske Hær paa tysk Grund, men ogsaa Verden Stift, og fra Valgrigsdagen i Frankfurt kunde Christian Rantzau, der var rejst videre derhen som Gesandt, ikke heller give nogensomhelst Udsigt til Hjælp fra tyske Fyrster⁵⁰. Hertil kom, at Østrigs Tilbageholdenhed, stadigt bestemt netop ved denne Valgrigsdag, som ovenfor berørt, var en Hemsko paa Brandenburg og bevirkede, at Kurfyrsten trak Ratifikationen af det i Kjøbenhavn sluttede Forbund i Langdrag.

Hvad hjalp da under disse Forhold de nye Alliancer, der kun viste sig som lokkende og skuffende Lygtemænd, hvad hjalp de mørke og truende Skyer paa Fjendens Himmel, naar han trodsede dem og ikke veg tilbage! Og fik man ingen Bistand fra den katholske Hovedmagt, man havde sat sin Lid til, saa var der endnu mindre Tale om militær Hjælp fra den protestantiske Stormagt i Vesten, til hvis Venskab man en Tidlang havde bejlet. Kun lidet havde det i Øjeblikket at betyde, at man endeligt den 7. Juni var kommen overens med de nederlandske Gesandter om den saakaldte Ampliatctraktat, Udvidelsen af Ulfeldts Forbundstraktat af 1649, saaledes at den i denne fastsatte Hjælp sattes op til 6000 Md, thi kun i Tilfælde af, at Danmark var den angrebne Part, skulde jo Hjælpen ydes, og vitterligt for Alverden var det, at Danmark nu var Angriberen. Heller ikke kunde man føle nogen synderlig kraftig Tilfredsstillelse ved, at det besluttedes i alle Tilfælde ikke at ratificere Elbingtraktaten, førend Karl Gustaf havde antaget den fordrøede Elucidatie; det eneste positive Udbytte af den mod Sverig voksende fjendtlige Stemning, der navnlig havde et Hjemsted i Amsterdam, var, at det lykkedes Rosenvinge i Oktbr. at faa afsluttet et Laan paa 240,000 Rdl. med Hollands Stater, men rigtignok kun mod Pant i Sundtolden og Tolden i Norge, saaledes at disse Afgifter for nederlandske Skipperes og Kjøbmænds Vedkommende skulde betales i selve Nederlandene⁵¹.

Men heller ikke Landets egen Modstandskraft havde fæstnet sig under den Pavse i Fjendens Fremtrængen, der var indtraadt ved Frederiksoddes Belejring og de nogenlunde heldige Kampe Øst for Sundet. I de militære Forhold vedblev der at gjøre sig en uhyggelig Famlen gjældende, som navnlig viste sig i, at

Styrken i Frederiksdodde snart forøgedes, snart formindskedes. Til Gouvernør i Fæstningen var den hollandske Oberst Willum Lobrecht udnævnt i August; i Oktbr. blev Erik Qvitzov Kommandant, men Anders Bille havde stadigt den øverste Ledelse, skjønt Misfornøjelsen med ham bredte sig videre og videre. Den største Del af Rytteriet var indkvarteret paa Fyn; til Øverstkommanderende for Hæren her udsaaes Rigsraaden Henrik Rantzau, men han undskyldte sig med Svaghed. Mistrøstige Stemmer rejste sig for at sprænge Frederiksdodde i Luften efter at have ført Kanoner og Munition til Fyn. Under Trykket af den haarde Indkvartering sank ogsaa Offerberedvilligheden rundt om i Landet, og Uviljen mod Officerer og Soldater tog Overhaand; Bønderne i Jylland nægtede at age til Frederiksdodde, i Skaane trak man Færgerne paa Land for at slippe for at overføre Tropper, paa Fyn vægrede Adelige sig ved at sende Bønder til Strandvagt⁵². Værst af alt var dog Pengemanglen. Dens storartede Omfang og den hele derved opstaaede Forvirring viser sig stærkest i de talrige Indlæg fra de deputerede Rigsraader. Det er tidligere omtalt, at Ove Gjedde og Christen Skeel havde faaet det Hverv som Kommissarier at bestyre de Kontributioner, der var blevne bevilgede paa Odensemødet. Deres Forretninger var dog snart blevne udvidede. Thi den 6. Juli var man skreden til at realisere den Tanke, som oftere havde været fremme i de sidste Aar, at danne et Udvalg af Rigsraadet, der sammen med Rigshofmesteren og Kansleren skulde »Rigens Velstand og denne store og ekstraordinære Udrustning til Lands og Vands befordre og andre vigtige og magtpaaliggende Rigens Sager, som ingen Forhaling lider, overveje, beraadslaa og ekspedere«⁵³. Oprindeligt synes det vel kun at have været Meningen, at dette Udvalg skulde fungere paa denne Maade i Kongens Fraværelse, men det kom til at fortsætte sin Virksomhed, ogsaa medens denne opholdt sig i Hovedstaden. I administrativ Henseende har dette sin Interesse ved, at der herved gjordes et Tillob til Omdannelsen af Rigsraadet til en kollegial Forvaltningsinstitution; det hed nemlig i Udvalgets Fuldmagt, at dets Medlemmer havde vedtaget at ville sætte visse Timer, hvor de dagligen vilde samles i Raadstuen til »at betænke, overlægge og med fælles Myndighed, lige Autoritet og samlet Raad slutte hvis til Fædrelandets Bedste og Fremtarv fornødent og tjenligt kan eragtes«.

Men Forretningsgangen var ikke synderlig ordnet; endnu i Novbr. udbad Udvalget sig en Instruks, om det skulde opsætte sine Forslag memorialvis og Kancelliets Sekretær derpaa indføre Kongens Vilje i Randen, eller om det skulde lade selve de udfærdigede Breve forelægge til Kongens Underskrift. Til Medlemmer af Udvalget beskikkedes foruden Ove Gjedde og Christen Skeel Rigsraaderne Otte Krag og Peder Reedtz; det blev dog de to førstnævnte, der væsentligst kom til at trække Læset; thi Rigshofmesteren var optagen af den udenrigske Politik, Peder Reedtz af sine Stillinger som Rentemester og Medlem af Admiralitetet, Otte Krag ofte fraværende i Sendelser for Kongen, og endeligt var den gamle Kansler Christian Thomesen Sehested død den 5. Aug. Den 12. Juli findes hans Underskrift for sidste Gang under en Rigsraadsindstilling; den stærkt rystende Haand viser tydeligt hans store Svaghed, men Døden friede ham for at blive Vidne til Ulykkerne, saaledes som han selv skal have ønsket det⁵⁴.

Man kan nu i Ove Gjeddens og Christen Skeels Indlæg fra Uge til Uge følge den frygtelige Pengemangel og den Fortvivlelse, som denne bragte dem til. Eksempelvis skal her gjen gives et Brudstykke af en Skrivelse fra dem og Peder Reedtz til Gersdorf af 15. Aug. Det lyder med nogle Forkortelser saaledes: »Idag paa en Timestid er vi blevne søgte af disse efterskrevne: Tøjmasteren ved sit skriftlige Indlæg, at han fattes Penge til at lade gjøre Lader og andet Tilbehør til Stykker, som til Frederiksodde, Landskrone, Malmø, Laaland og andetsteds efter kongelig Ordre skal skikkes, uden hvilket Stykkerne ikke kan bruges; der er heller intet deraf i Forraad eller Krudt eller Gevær paa Tøjhuset, giver og ydermere til Kjende, at han ikke kan bringe et Stykke paa Voldene, om fornødent gjordes, og at Batterierne endog ved Toldboden er ganske brøstfældige. saa man ikke kan bringe Stykker derpaa. Proviantskriven lægger og skriftligt ind, at han har hverken Ved til at brygge eller bage ved, foruden meget andet, som udkræves, Bager-svendene løber bort, Møllerne vil ikke male mere, Hestene, som slæber til Møllen og fra, fordærvs og nogle er døde, for han haver intet at købe Hø til dem for, med mere hans Indlæg omformelder. Admiralen paa Holmen haver beslaglagt Skibe og Skuder til at hente Korn fra Jylland efter kgl. Maj.'s Befaling,

men de maa blive liggende af Mangel paa Penge, ligesom de Skibe, der skulde krydse under Laaland og Femern«. Man føje til det Billede, som dette Brev giver af Tilstanden, andre Klager fra de samme Mænd over Mangel paa Brød og Underhold til Hæren og til Garnisonerne i Fæstningerne, over at Fodfolket for en Del gik nøgent og Kavalleriet var uden Heste, og man forstaar, at Ove Gjedde og Christen Skcel allerede den 26. Juli, endnu inden noget større Vanheld fra Krigen var bekjendt i Hovedstaden, udbød: Fædrelandet maa gaa under, hvis vi ikke faar Hjælp⁵⁵ Nu tegnede vel 42 Adelige sig i de Bøger, der efter Kongens tidligere omtalte Brev af 6 Juni var blevne fremlagte i de forskjellige Provinser, for et Beløb af henved 110,000 Rdl., dog kun mod Løfte om Udlæg af Krongods til Sikkerhed for Tilbagebetalingen; men Summen var kun som en Draabc i Havet og tilmed delvis kun tilbuddt som Kavtion, ikke som direkte Forstrækning⁵⁶ Det var til de store Kjøbmænd og Pengemænd, man maatte henvende sig, og haarde var de Betingelser, man maatte gaa ind paa i Retning af Pant og Sikkerhed for at tilstride sig det højst nødvendige. Saaledes fik Renteskriveren Jens Lassen i Slutningen af August assigneret Konsumtionsafgiften fra Kjøbenhavn, Malmø, Helsingør, Kjøge og Christianshavn, og i Septbr paatog efter lange Forhandlinger Henrik Muller, Selius og Gabriel Marselis samt Poul Klingenberg sig at underholde Hæren, beregnet til 10,000 Mand, i 6 Maaneder fra 1 Oktbr at regne med Proviant, Vaaben, Munition, Klæder og Sko for et Beløb af omtr. 165,000 Rdl. mod at faa Kommissarietolden i hele Danmark og Norge, Bergen undtagen, og, tilføjer Kommissarierne i deres Beretning om Overenskomsten, »Varerne er rigtignok noget højt opskrevne«⁵⁷.

Saaledes led Staten finansielt som politisk under Krigens uhyre Byrde. Endnu kunde man dog haabe paa, at Fjendens Overmod skulde tæmmes af Frederiksdødes Volde. Da sønderbrød en Oktobernat ogsaa dette Haab.

FJERDE AFSNIT.

Frederiksoddes Erobring.

Den ublide Aarstid nærmede sig, og det Øjeblik kunde forudses, hvor det ikke længere vilde være muligt at opretholde Lejren under aaben Himmel for Frederiksodde. Ogsaa af politiske Grunde meldte Trangen sig stærkere og stærkere til en Afgjørelse. Derfor besluttede Karl Gustaf at lade tre af de Regimenter, der havde maattet forlade Krakau efter Kapitulationen med Østrigerne, bryde op til Jylland, og han gav Wrangel Ordre til, naar denne Forstærkning havde naaet ham, at prøve en Storm. Mellemtiden benyttedes til at udspejle Fæstningen og dens svage Punkter. Man bragte i Erfaring, at Byen i Sydvest ikke dækkedes af nogen Vold, men kun af det lave Vand og af en af tre Afdelinger bestaaende Række Palisader; desuden kom General-kvartermesteren Erik Dahlberg og en anden Officer, der flere Nætter i Træk havde vovet sig indenfor Fæstningens Skudvidde, krøbet paa Hænder og Fødder ned i Gravene og maalt deres Dybde og Bredde, tilbage med Meddelelse om, at de var lette at overskride. Umiddelbart efter de nye Regimenters Ankomst besluttedes det at foretage Stormen Natten mellem den 23. og 24. Oktbr. Angrebsstyrken beløb sig til henved 5000 Md., idet ogsaa Generalmajor Bottigers Brigader, som havde gennemstrejft hele Resten af Jylland, var indtrufne i Lejren. 5 Regimenter tilsagdes til at gaa i Spidsen. Om Aftenen Kl. 7 blev deres 40 Standarter bragte til Wrangels Bolig, hvor Officererne under lystige Samtaler tilbragte Tiden til Kl. 2; da tog den Øverstbefalende Afsked med sin Hustru, der bandt ham en Krans af Straa om den venstre Arm; det samme gjorde de andre Damer ved de andre Officerer. Efter Førernes Ankomst til Samlingspladsen holdt Hæren Bøn og modtog Feltraabet: Hjælp Jesus! Kl. 5 tændtes et Bondehus i Brand; det var Signalet til Storm. I tre Kolonner rykkede Angriberne frem; venstre Fløj og Centrum under Generalmajor Berndes og Generallieutenant Jakob Kasimir de la Gardie gik løs paa Volden i Nordvest og Vest, men Meningen hermed var til Dels kun at aflede Opmærksomheden fra højre Fløj, hvor Hovedangrebet skulde ske. Her var

Afgjørelsen lagt i Hænderne paa selve Feltherren og under denne især paa Uplands og Södermanlands Regimenter til Fods, støttede af Fyrsten af Anhalts Rytteri. Disse Korpser skulde angribe Fæstningens svageste Punkt, Palisaderækken i Sydvest.

Indenfor i Fæstningen anede man ikke hvad der forestod. Faa Dage i Forvejen var det bedste af Rytterregimenterne af Mangel paa Furage blevet forlagt til Fyn. Disciplinen var nedbrudt; mange Officerer forlod paa egen Haand, selv om Natten, deres Poster. Saaledes var Modstandskraften kun svag, skjønt Garnisonen, vistnok henved 6000 Md., var den svenske Hær overlegen i Antal⁵⁵. Dog mødte Afdelingerne paa deres Pladser, men kun paa ét Punkt, i Nordvest, hvor Ejler Holck med Tapperhed holdt Stand mod Berndes' Kolonne, lykkedes det en Tid at afslaa Angrebet. I Centrum trængte derimod Svenskerne frem over Gravene og op over Voldene, men selv dette Tab vilde kunne være blevet gjenoprettet, hvis ikke en større Ulykke var indtruffen paa den danske venstre Fløj. Thi her var Stormplanen bleven gennemført paa det nøjeste. Med største Bravour var Fodfolk og Rytteri gennem Sumpe og Vand brudt frem mod Palisaderne, havde med Øksen i Haanden kastet denne Hindring til Side, havde besejret den ret alvorlige Modstand af de danske Afdelinger og var derpaa trængt ind i selve Byen. Hermed var Fæstningens Skæbne afgjort. Spredte Flygtninge lykkedes det at komme bort, men største Delen af Garnisonen trak sig ud til Skansen paa Bjersodde. Haardt saaret i Hovedet fulgte Anders Bille med; men Modvind hindrede enhver Overfart over Beltet, og Paniken var saa stor, at en Opfordring fra Erik Dahlberg var tilstrækkelig til at faa Tropperne til at strække Gevær.

Kun halvanden Time havde Kampen varet. Da Solen stod op, var Danmarks vestlige Hovedfæstning med alle dens Kanoner, Munition og Forraad i Fjendens Vold. Og hvor uhyre var ikke Tabet for det levende Værns Vedkommende! Efter de svenske Beretninger beløb Antallet af faldne danske Officerer og Soldater sig til 1100, medens omtrent 70 Officerer, 100 Underofficerer, 2000 hvervede Knægte og 2000 Bøndersoldater var gjorte til Fanger; desuden havde baade Anders Bille med sin Stab og Følge og Rigsraaden Mogens Høg maattet overgive sig, og 33 Faner foruden en Del Arkivsager forøgede Fjendens Bytte; Wrangel gav

Byen til Pris for Plyndring, og imellem Ligene gik de af Sejren og Drikkevarerne berusede svenske Krigeres vilde Dans ⁵⁹.

I Aarhundreder havde en saadan Ulykke ikke ramt Danmark. Med Frederiksodde faldt det Værn, paa hvis Modstandskraft man havde bygget sit Haab, og, hvad der var endnu værre, dets Fald skyldtes ikke Uheld eller Fjendens numeriske Overlegenhed, direkte og indirekte stammede det fra Uduelighed og Demoralisation. Frygteligt følte Slaget. Det var ikke en Tid, der var tilbøjelig til at betro sin Stemning ved slige Lejligheder til Papiret; desto mere kan man læse ud af en Sætning som denne i den fynske Biskop Lavrits Jakobsen Hindsholms Dagbog: »Den 24. Oktober blev Frederiksodde indtaget af Svensken uden nogen Modstand, og fik alle Stykker, Muntion og hvad der var inde. Gud bedret!« Der blev Sorg i Landet, men der blev andet end det. Udaf Ulykken voksede Skam, Harm, Mistro og Had. Ingen enkelt Begivenhed har i højere Grad end Frederiksoddes Indtagelse undergravet hvad der var tilbage af Respekt for Adelen. Fra dette Øjeblik vrimlede der frem Skandskrifter og Nidviser mod den, og i Beskyldningerne for Fejhed og Uduelighed blandede sig Anklagerne for Forræderi. Begge Dele kom frem hos Soldaterne, der havde været med til Nederlaget, hos Borgere og Bønder, hos Hofmænd og Officerer, kort sagt hos alle, der ikke var Adel eller Adels Venner. En paa Husene og Kirkerne i Kjøbenhavn opslaaet Paskvil kaldte Rigsraaderne for »hjerneløse, æreforglemmende, letfærdige, menaderiske Rigstyre, Rigsforrædere, Rigsødelæggere«, paa hvem Skylden hvilede for at have gjort Anders Bille til Kommandant i den erobrede Fæstning. Men lige saa vist som det var berettiget at brænde Uduelighedens Stempel paa alle dem, der bar Ansaret for Ulykken, og lige saa lidt som de alle kan frikjendes for Fejhed, lige saa vist var Anklagen for Forræderi, fraset enkelte Overløbere, uden enhver sand Grund. Idet den blev rejst mod selve Rigsmarsken, øger den Medynken med hin ulykkelige Mand, der fortrinsvis blev Ofret for manges Fejl. Han, der havde en ret smuk Fortid at se tilbage til, saa vel fra Christian IV's sidste Krig som fra sit Arbejde paa Forsvarsvæsenets Udvikling under Frederik III, havde ikke vist sig den store Opgave voksen, der nu var tilfalden ham; men langt var Skridtet herfra til Fejhed og Forræderi. Og dog gik det som en Befrielse gennem alle hans Venner, da Efterretningen

kom om, at han den 9. Novbr. var død i Frederiksodde, medtagen af Saar og Sorg; han var reddet for at staa til Ansvar for Ulykken ⁶⁰.

Om nogen Opgivelse af Modstanden blev der imidlertid trods det voldsomme og uventede Slag ikke Tale. Medens man fra Skaane, hvor der ingen Fare truede, trak Tropper over til Sjælland, forberedte man navnlig Forsvaret af Fyn. Faa Dage efter Frederiksoddes Tab fik Ulrik Christian Gyldenløve Ordre til at begive sig til Øen for at raadslaa med Rigsraaden Henrik Rantzau, der allerede i Septbr. havde udpeget ham som den eneste Mand til at modstaa Faren; i Begyndelsen af Novbr. fik han den øverste Kommando dér, og under ham blev Oberst Jens v. Hadersleben med det drabelige Tilnavn »genannt v. Lovenklau« Chef for Rytteriet og den skotske Generalmajor Henderson for Fodfolket. Almuen fik Ordre til at møde, naar Baalene tændtes, Adelsens Rostjeneste sendtes til Middelfart, flere Skibe til Beltet. Fra Kongen udgik Opfordringer til Adelen om at lade dens Ugedagsbønder age Proviant til Strandvagterne paa Fyn og Sjælland, skjønt det ikke havde været muligt at indhente dens Samtykke til denne Ydelse. Samtidigt arbejdede man paa Ubedring af Kjøbenhavns Befæstning og forsøgte Hvervinger af nye Regimenter og at sikre sig nye Officerer. Efter lange Forhandlinger naaede man endeligt til Enighed med Kommandanten i Hamburg Hans Schack. Han fik sine store Krav opfyldte, udnævntes til Generalheutenant, blev Chef for Dronningens Livregiment, naturaliseredes som dansk Adelig og fik Løfte om Riberhus Len. Endvidere toges i Tjeneste Ernst Albrecht v. Eberstein, der i de forskjelligste Lejre havde gjort hele Trediveaarskrigen med, mest paa protestantisk Side, men sidst som Feltmarskalklieutenant under Kejseren. Han fik Generalkommandoen over Sjælland, Laaland, Falster og Møn, og paa hans og Schacks Forslag oprettedes der i Begyndelsen af Januar 1658 et Krigsraad, bestaaende af disse to Generaler, af Hofmarskalk Korbitz, Generalmajor Breda og Aksel Urup med Righofmesteren Joakim Gersdorf som Præsident ⁶¹. En militær Tilfredsstillelse havde man ogsaa haft; den kom fra det nordlige Norge, hvor Generalkommisarien Jørgen Bjelke med megen Dygtighed i et besværligt Tog, der varede fra Septbr. til Novbr., uden videre Understøttelse af Statholderen Niels Trolle havde erobret Jemteland tilbage, bragt

Hovedskansen Frøsø til at kapitulere og paatænkt et Indfald i det egentlige Sverig⁶².

Men en sørgelig Baggrund for disse Tilløb til en Forbedring af Stillingen dannede den stedse stigende Opløsning i alle Forhold, den voksende Uenighed mellem Samfundsklasserne og indenfor selve Regeringen og den alt kvælende Pengenød. Den tunge Indkvartering, de hvervede Troppers ublu Fordringer og Officerernes Hensynsløshed forenede sig med Manglen paa Almenfølelse, med Adelens Egenmægtighed, med de upriviligerede Stænders Had til Ridderskabet, med Rigsraadernes Misfornøjelse over deres Tilsidesættelse, og alt dette skabte de ulyksaligste Resultater. Baade paa Fyn og i Skaane gav Bønder og Ryttere Ild paa hverandre, i Skaane førte Officererne tilmed an med Plyndren og Røven, paa Sjælland nægtede Bønderne at udrede Kjørsler og holde Strandvagt, Præsterne og Fogederne at gjøre det Kavalleri beredent, som havde mistet sine Heste i Krigen, paa Fyn endeligt holdt adskillige Adelige deres Rostjeneste tilbage, medens det vrimlede med Spioner. Samtidigt hermed beklagede de deputerede Rigsraader sig baade over, at de lagdes for Had, skjønt den øverste Magt var gleden over til de fremmede Officerer, der krænkede Adelens Privilegier, og over at Kongen ikke gjorde Skridt hverken til at besætte de ledige Raadspladser eller til at føje dem i deres Ønske om at faa det samlede Raad indkaldt; paa Fyn herskede Uenighed mellem Gyldenløve og de derværende Raader, der var forbitrede over hans Forlangende om, at der skulde udskrives endnu et Regiment Bønder, som saa skulde sendes til Skaane, fordi de ikke dér vilde løbe bort saa let som i deres Hjemstavn. Under alt dette bevirkede Pengemanglen, at Soldaterne gik omtrent nøgne, og at Officererne var misfornøjede med, at de ikke fik deres Lønninger udbetalt, og søgte at tjene ved at angive deres Kompagnier som stærkere, end de virkelig var⁶³. Tilmed truede Syd fra en ny Fare, idet den nedersachsiske Kreds's Fyrster fordrede Rømningen af Bremer- vorde med Trusel om i modsat Fald at ville støtte Sverig⁶⁴.

Naar Regeringen desuagtet endnu indtog sit tidligere Standpunkt, ikke at ville indlade sig paa Fredsunderhandlinger uden sammen med Brandenburg og Polen, da skyldtes det Alliancerne med disse Magter, disse Alliancer, som i Steden for at skulle have været en Støtte blev til en Ulykke⁶⁵. Thi medens Dan-

mark herved bandtes ved Forpligtelser og navnlig ved Forhaabninger, skuffedes det med Hensyn til Hjælp. Hvad der hindrede enhver saadan, var vedblivende Østrigs Holdning. Underhandlingerne i Wien trak sig hen uden nogetsomhelst Resultat. Sehested fordrede Ret for sin Konge til at vælge, om han vilde modtage Tropper eller Penge, og en Ordre til ham af 6. Decbr. om at lade sig nøje med Hververpenge kom for sent til at faa nogen Betydning; Wienerhoffet søgte paa sin Side at holde ham hen ved at lægge Eftertrykket paa de Forhandlinger, der førtes i Berlin angaaende Østrigs Tiltrædelse af det brandenburgsk-polske Forbund⁶⁶. I Virkeligheden laa ogsaa Situationens Tyngdepunkt i disse Forhandlinger. Men Frederik Vilhelms Stilling var betinget af Østrigs energiske Optræden, og Maanederne Oktbr og Novbr samt en stor Del af Decbr forløb uden væsentlig Forandring. Den danske Regering havde søgt at gjøre sit til at drive Kurfyrsten frem ved i Slutningen af Oktbr. at sende Ditlev v. Ahlefeldt som Gesandt til ham. Han havde tillige den Opgave paa Vejen at formaa Czarniecki til at fortsætte sit Angreb i Pommern, men den polske General havde da allerede forladt dette Land. Ankommen til Berlin i den sidste Halvdel af Novbr. fik Ahlefeldt kun kølige Svar paa sine Opfordringer om Hjælp; han rejste saa til Kongen af Polen, hvem han traf i Posen, og opnaaede ogsaa nogle Løfter om, at Czarniecki skulde vende tilbage til Pommern, men først i Januar Maaned. Ved sin Tilbagekomst til Berlin fandt han Situationen noget forbedret. Ængstelig for, at Kurfyrsten skulde nærme sig til Sverige, havde Leopold endeligt bestemt sig til at sende saa vel Lisola som Montecuccoli til ham for at slutte et Forbund. Vel var hans Tanke, som udtrykt i deres fælles Instruks, principalt den at holde de østrigske Tropper borte fra det tyske Riges Grund og kun lade dem operere i Preussen, medens Brandenburgs og Polens Hær rykkede frem i Pommern; men han gik dog snart videre. Hvad der hidtil havde holdt ham tilbage, drev ham nu frem. Thi medens Frankrigs og Sverigs Forhaabninger om at udelukke ham fra Valget i Frankfurt efter Haanden formindskedes i høj Grad, indsaa han, at et langt Interregnum med mange Vanskeligheder truede, for saa vidt det ikke lykkedes ham at formaa Kurfyrsten af Brandenburg til en bestemt Optræden til hans Fordel. Derfor fulgte der snart efter den omtalte Instruks en særlig og hemmelig for

Montecuccoli, der bemyndigede ham til at tilbyde højst 6000 Mand uden Begrænsning af deres Virkekreds. Ikke desto mindre nølede Kurfyrsten; han vilde ikke lade sig nøje med mindre end 10,000 Mand og rykkede tilmed frem med Fordringer paa, at eventuelle Erobringer i Pommern skulde tilfalde ham; den brandenburgske Politik var saaledes ikke alene rettet paa Preussen, men ogsaa paa en direkte Forandring i den westfalske Fred. Forgjæves opbød Ditlev v. Ahlefeldt hele sin Kraft for at faa den i Kjøbenhavn i Oktbr. sluttede Traktat ratificeret og den deri stipulerede Hjælp hurtigt ydet, forgjæves truede han med Danmarks Særfred og udtalte, at Talen ikke længere var, om Brandenburg skulde føre Krig med Sverig, men kun om den skulde føres foran Berlins Porte eller i Fjendens Land, forgjæves bestak han flere af Kurfyrstens Raader. Da skete Omslaget ved, at Kongen af Ungarn, yderligere dreven frem af Spanien, endeligt den 19. Jan. 1658 gav sine Gesandter Ordre til at gaa ind paa Frederik Vilhelms Krav. Den 30. Jan sluttedes derpaa ved Siden af en defensiv Alliance tillige et offensivt Forbund mod Sverig mellem Leopold, Frederik Vilhelm og Johan Kasimir, hvorved de sammen forpligtede sig til at stille mindst 23,000 Mand til Angreb og til ikke at slutte Fred uden hinandens Samtykke. Saaledes var Muligheden given for, at Danmarks Forhaabninger om Bistand langt om længe skulde gaa i Opfyldelse. Idet Kurfyrsten lod Ditlev v. Ahlefeldt underrette om Forbundet, tilføjede han, at han vilde sende en Gesandt til Kjøbenhavn for at enes om Ratifikationen af Traktaten af Oktbr., og at han tillige uden at afvente dette, naar alt ellers var bragt i Orden, vilde optræde som Sverigs Fjende⁶⁷. Da Efterretningerne herom naaede Danmark, var det for silde

FEMTE AFSNIT.

Overgangen over Belterne.

For Karl Gustaf havde Indtagelsen af Frederiksdodde været en Triumf, men ingen fuldkommen Beroligelse. Den var egnet til at imponere Europa, men ikke til at fjerne de Vanskeligheder, der omgav ham. Forandrede Kongen af Ungarn sin nølende Politik, kunde Faren hurtigt blive overhængende. Af Frankrig havde han ikke kunnet opnaa noget formeligt Tilsagn om Hjælp. Med Cromwell havde hans Forhandlinger vel et Øjeblik set ud til at føre til Resultat, og han var villig til at pantsætte ham Bremen som Vederlag for den engelske Flaades Bistand mod Danmark, men der naaedes ingen Overenskomst, og Karl Gustaf ytrede til Terlon Tvivl om Varigheden af Lord-Protektorens Magt, forenet med Beklagelser over hans Ministre. Med Nederlandene frygtede han for et Brud og overvejede Midler til i saa Fald at erstatte den hollandske Handel paa andre Maader. Tilskyndet af Frankrig søgte han under disse Forhold Fred med Polen og var beredt til betydelige Indrømmelser for at vinde den; af og til viste han ogsaa Tegn til Tilnærmelse til Østrig⁶⁸. Heller ikke overfor Danmark stillede han sig absolut afvisende til Tanken om Fred. Fra en enkelt af hans Mænd rettedes ogsaa stærke Opfordringer til ham i denne Retning. Talen er om Korfits Ulfeldt. Utvivlsomt har denne ivrigt ønsket Freden med sit gamle Fædreland, naar der blot sikredes ham selv Oprejsning. Umiddelbart efter Stormen paa Frederiksdodde havde han haft Samtaler med de fangne Rigsraader Anders Bille og Mogens Høg. Efter hans Beretning, der dog maa modtages med megen Varsomhed, havde den dødssyge Marsk stillet sig meget venlig dertil og endog bittært beklaget sig over Tilstandene i Danmark og navnlig over Rigsraadets Tilsidesættelse, og Mogens Høg, der i Begyndelsen var uforsonlig, havde senere været tilbøjeligere til Fred, saa tilbøjelig, at han blev frigiven for at rejse til Kjøbenhavn og anbefale den. Ogsaa Raadet i Stockholm mindede stærkt om de truende Farer og om de paa Rigets Stænder haardt hvilende Krigsbyrder. Men til nogen almindelig Fredsslutning stod Karl Gustafs krigerske Sind ingenlunde; Danmarks vedblivende

Fordring om en saadan som Betingelse for en Underhandling afviste han bestemt; et særskilt Grænsemøde paa gammel Vis var det yderste, han vilde gaa til med denne Nabo⁶⁹.

Thi med alt var Karl Gustafs Tanker stærkest optagne af Planerne om Fortsættelsen af Erobringstoget mod Danmark. Selv Kjøbenhavns Belejring laa indenfor hans Tanker. Og hvad der skulde ske, skulde ske snart. Aarstiden havde for ham intet afskrækkende. Han lyttede ikke til Korfits Ulfeldts Raad om at opsætte ethvert yderligere Angreb til Foraaret og imidlertid indskrænke sig til at sikre Frederiksodde mod danske Forsøg paa at tage Fæstningen tilbage⁷⁰. Som nærmeste Formaal stod Overgangen til Fyn. Foreløbigt var det 1 Novbr og første Halvdel af Decbr. Tanken at udføre den med Transportskibe; man overvejede forskellige Veje, enten fra Frederiksodde til Strib og Middelfart eller fra Als til Faaborg. Da undergik Situationen en Forandring i Aarets sidste Uger.

Det var ved Midten af Decbr., at den stærke Frost begyndte, som blev saa skæbnesvanger i Danmarks Historic. Streng Vintre, der slagde Belterne, havde ikke været ualmindelige i Danmark i de sidste Menneskealdr⁷¹. 1599 hedder det, vel sagtens dog overdrevent, at Havet mellem Danmark og Tyskland var frosset til, det følgende Aar gik Frosten halvanden Alen ned i Jorden, 1608 og 1621 vedvarede Kulden uafbrudt 16 Uger, 1615, 1633, 1634, 1637. 1646 omtales som meget haarde Vintre, og 1635 kunde man endnu den 21 Marts gaa over Isen fra Bornholm til Skaane. I de seneste Aar havde man dog kun Vinteren 1654 til 55 haft det særligt strengt. Men nu, ved Udgangen af 1657, maa Kulden straks være optraadt med en sjelden Kraft, siden man allerede 1 de sidste Uger af Decbr. kunde tænke sig en Tilfrysning af et Farvand med staa stærk en Strøm som den nordlige Del af Lille Belt. Men ikke saa snart var en saadan Mulighed given, førend den indgik som et Led i Karl Gustafs Planer. Fra dette Øjeblik gjaldt det enten til Vands eller over Isen til Fyn, og fra dette Øjeblik blev Vejrets Omskiftelser, Undersøgelser af Isens aftagende eller tiltagende Styrke i Forbindelse med Beboernes Forudsigelser en evig Kilde til vekslende Bestemmelser, til Frygt og Forhaabninger hos den svenske Hærs Førere og ikke mindst hos Kongen selv

Den 5. Januar 1658 forlod Karl Gustaf Wismar, hvor han havde opholdt sig i længere Tid, og tog til Kiel. I et her 4 Dage efter afholdt Krigsraad vedtoges det at foretage Overgangen til Fyn uden Opsættelse, paa hvad Maade det kunde ske. Men med den tiltagende Kulde voksede Sandsynligheden for, at Isen skulde blive Vejen. Medens Wrangel, der i Decbr. var bleven udnævnt til Rigsadmiral, gik til Frederiksdodde for at ordne Forberedelserne, traf Kongen Dispositioner for den Styrke, han vilde efterlade i Holsten, og brød derpaa den 22 over Gottorp op til Flensborg, hvor han afventede Ankomsten af to Regimenter fra Bremen, og derfra den 28. til Haderslev⁷². Vejret havde i de sidste Dage svunget frem og tilbage mellem Frost og Tø, men nu endeligt og afgjørende sat sig fast i det kolde Hjørne. Samstemmende Beretninger meldte Kongen, at kun to Dages fortsat Kulde vilde sikre Passagen over Beltet. Med Hensyn til Stedet for Overgangen havde Wrangel bestemt sig til at give Fortrinet til den bredere Del af Beltet Syd paa, omtrent i en Linje udfor det nuværende Christiansfeld, dér hvor Fyn skyder sig lidt frem med en bred Tange, paa hvilken ligger Herregaarden Wedellsborg, dengang Iversnæs. Ganske vist var Sundet her over 5 Fjerdingvej bredt, men Strømmen var svagere dér end Nord paa med de stærke og smalle Indskæringer ved Fæno. Middelfart og Strib; desuden laa den lille Ø Brandsø omtrent midt i Farvandet. Ud til denne havde han ladet foretage Rekognosceringer og opslog nu sit Hovedkvarter omtrent derudfor i Landsbyen Heils paa jydsk Grund. Den 29. kom Karl Gustaf selv til dette Hovedkvarter og gav den vistnok 12,000 Mand stærke Hær Ordre til at samle sig dér den følgende Dag. De Efterretninger, der umiddelbart efter indløb til ham, og som han fandt bekræftede ved en personlig Rekognoscering ud til Brandsø til Hest med Wrangel, var dog langt fra af opmuntrende Natur. Ikke alene syntes Fjenden at staa samlet og godt dækket paa Iversnæs Odde, men Isen ved denne viste sig at være ophugget. Dagen og Natten tilbragtes derfor af Kongen under den stærkeste Uro, han undte sig knap Spise eller Hvile, og tvivlende paa, at her var noget at udrette, sendte han Dahlberg til Frederiksdodde for at udforske den derværende Situation. I Dagningen kom den utrættelige Generalkvartermester atter til Stede efter et Ridt paa 10 Mil frem og tilbage og meldte Kongen, at han med en Deling

Ryttere var gaaet over Isen fra Fæstningen til Fyn; Vejen var altsaa passabel. Til Dahlbergs Skuffelse fulgte dog Kongen ikke hans Raad. Allerede Klokken 2 om Morgenens havde han i den dybe Vinternat været paa Benene og havde kaldt Bønder ind, som meldte, at det frøs stærkt. I Tillid hertil og i Frygt for det Tidsspilde, en Marsch Nord paa af den nu samlede Hær vilde volde, besluttede han at lade staa til og vove Angrebet over Brandso, dog saaledes at Hæren fra denne skulde rykke frem i en Bue Nord om Iversnæs Odde, fordi Isen dér kunde antages for stærkere. Signalet til Fremrykning blev givet, han selv steg til Vogns med den franske Gesandt Terlon ved sin Side.

Paa dansk Side havde man i de sidste Dage været forberedt paa hvad der forestod. Men Stillingen var vanskelig. Den Vest for Store Belt forhaandenværende Styrke var den svenske betydelig underlegen og hertil kom, at den var spredt helt nede fra Taasinge og Langeland og op til Strib. Fra den 26. Januar af, da Fjendens Rekognosceringer ved Brandso var opdagede, havde man trukket den største Del sammen paa Iversnæs med Hovedkvarter i Sønder Aaby, men 4 Kompagnier Rytteri, der havde staaet paa de sydlige Øer, var paa Kampdagen kun naaede til Svendborg, og ved Strib og Middelfart og paa Fænø var efterladt 4 eller 5 Kompagnier, ligesom Hovedmassen af Fodfolket under Generalmajor Henderson. Ved Iversnæs stod, saa vidt det kan ses, 3 Regimenter Rytteri, Henrik Sehesteds, Ditlev v. Ahlefeldts og Hans v. Ahlefeldts, hver paa 6 Kompagnier, samt 4 Kompagnier af Sten Billes Regiment, endvidere Gyldenløves Dragoner, vistnok 4 Kompagnier, og 200 hvervede Fodfolk, men Tallet paa hele Styrken kan ikke opgives med Sikkerhed; den var dog næppe mere end omtr. 3000 Md., hvortil kom en 1500 Md. temmelig unyttige Bøndersoldater til Fods. Den Fordel, man havde som Forsvarer overfor en angribende Fjende, der tilmed bevægede sig paa et saa usikkert Grundlag som Isen, formindskedes noget, ved at Skrænterne ved Kysten, paa hvilke der var opført et Par Skanser, var saa høje, at Kanonerne under Kampen skød over Fjendens Hoveder. Et endnu større Uheld var det vel dog, at den kommanderende General Ulrik Christian Gyldenløve netop nu var saa syg, at han ved Kampens Begyndelse maatte bæres op paa en Hest og — man kan forøvrigt ikke tilbageholde en vis Forundring derover — umiddelbart efter tog Vejen

til Odense. Den øverste Befaling tilfaldt derfor Oberst Jens v. Hadersleben⁷³.

Da Karl Gustaf rykkede frem fra Brandsø, havde han efterladt sit Fodfolk (vistnok 3000 Md.) yderst til Venstre; det kom ogsaa for sent til i det hele at deltage i Kampen. Rytteriet (vistnok 9000 Md.) var delt i venstre Fløj under Kongen selv, højre under Wrangel. Ind i den brede Tybring Vig, der skiller Iversnæs' tommelfingerformede Odde fra den smalle Aalehoved Tange, som atter mod Nord beskylles af Føns Vig, bevægede begge Fløjene sig frem, Wrangels hurtigst, Kongens langsommere, da han frygtede for, at man fra dansk Side skulde besvare Angrebet med et Forsøg paa at gaa over til Jylland. Herpaa tænkte dog næppe nogen; da Fjendens Anmarsch bemærkedes, blev Styrken med Undtagelse af Bøndersoldaterne trukken fra Iversnæs ind til Tybring Vigs Kyst og Føns' Skove, til Dels ogsaa ud paa selve Isen, for at møde ham. Men Uheldet begyndte straks, Oberst Schesteds Regiment formaaede ikke at standse Wrangels Fortrop; efter faa Salver flygtede hvad der ikke overgav sig. Da forandrede Karl Gustaf, nu tryk ved hvad der foregik paa dansk Side, sine Dispositioner, fattede Planen om en omgaaende Bevægelse, satte sin egen Fløj i hurtig Fremmarsch og brød med den i Land i Vigens nordligste Kant, igjennem tætte Hækker trængte hans Folk frem, kastede i første Charge 4 Eskadroner over Ende og truede den danske Tilbagetogslinje; Kongen selv var gjentagne Gange i Livsfare. Imidlertid indtraadte der et kritisk Moment for Svenskerne. Generalmajor Hans v. Ahlefeldt havde med sit Regiment forsøgt at holde Wrangel Stangen paa den venstre Fløj, og Fjenden vaklede virkelig, tilmed da Isen gik i Stykker og to Kompagnier forsvandt i Strømmen; men ogsaa danske Afdelinger druknede, Wrangels øvrige Regimenter stormede frem, og forgjæves søgte Oberst Jens med Fodfolket at standse dem. Truet af Karl Gustaf i Flanken og med Wrangel foran sig opgav han Modstanden og overgav sig og hele Hæren⁷⁴.

Saaledes var Slaget ved Tybring Vig, som det snarere bør kaldes end ved Iversnæs, endt med de Danskes fuldstændige Nederlag. Ved den Dristighed, hvormed Angrebet var planlagt, og den energiske Tapperhed, hvormed det var gennemført, dannede det et nyt berømmeligt Blad i Karl Gustafs Krigshistorie, men

for de Danske var Slaget langt fra saa forsmædeligt som Frederiksoddes Erobring og kan lettere undskyldes end denne. Ulykkeligvis var Følgerne dog langt videre rækkende. Det laa allerede deri, at Sejren øjeblikkeligt blev benyttet i største Omfang. Faa Dage efter fandtes ingen danske Tropper paa Fyn. Spredte svenske Korps overrumplede, nedhuggede eller fangede med Lynets Hurtighed det allermeste af hvad der var tilbage, de 4 Kompagnier af Oberst Jens's Regiment i Svendborg, Generalmajor Hendersons Fodfolk paa Hindsgavl, hvortil de var retirerede fra Middelfart, og Sten Billes til Nyborg flygtede Kompagnier; blot Smaapartier naaede over til Sjælland eller Laaland⁷⁵. Og kun paa ét Sted, i Nyborg Fjord, ventede der Fjenden en Skuffelse. Det var Kaptajn Peter Bredal, der beredte ham den ved sit heldemodige Forsvar af sine 4 indefrosne Skibe. Uforfærdet besvarede han Ilden fra Nyborg Volde og overøste Skibssiderne med Vand, der blev til Is og ved Glatheden umuliggjorde en Entring, medens han meldte hjem til Frederik III, at han hellere vilde lade sin Flotille gaa op i Røg end overgive den; tilsidst lykkedes det ham ogsaa at faa den varpet udenfor Skudvidde. Hans Bedrift er det eneste Lysglimt i den sørgelige første Krig⁷⁶.

Fyn var under dette kommet i Sejrherrens Vold. For første Gang i over et Aarhundrede smagte den havomflygte Ø Krigens Rædsler, og de svenske Tropper nød det jomfruelige Bytte. Ingen Disciplin holdt dem tilbage, og sværmende rundt i Partier plyndrede Rytterne Landet. Karl Gustaf selv optraadte derimod med en vis Mildhed og Venlighed. Den 31. Januar holdt han sit Indtog i Odense, modtoges udenfor Porten af Magistraten med Biskoppen i Spidsen og kørte straks Byen rundt for at forhindre Uorden⁷⁷. Hos Borgmesteren Thomas Brodersen gav han derpaa Foretræde til de fornemme Fanger, der var tagne i Byen, Rigsraaderne Gunde Rosenkrands, Jørgen Brahe og Iver Vind, medens Ulrik Christian Gyldenløve, der ogsaa blev fangen, var bunden til sit Sygeleje. Gunde Rosenkrands, hvis Tunge rimeligvis var lige saa letløbende som hans Pen, holdt, som det siges, »en skøn og bevægelig Oration«, der bragte Taarer i Øjnene paa Danske og Svenske, og Karl Gustaf besvarede den med at give ham hans Kaarde tilbage. Kongens Holdning var beregnet; han vilde vinde Stemningen for sig⁷⁸. Thi i dette Øjeblik var hans

sejrsstolte Hjerne atter som ved Krigens Begyndelse optagen af Haabet om Danmarks Erobring; som Landets fremtidige Behersker bortskjænkede hans Godser paa den tagne Ø. Forhaabningerne gav hans Energi Vinger. Naturens Hjælp skulde yderligere tjene ham. Det æventyrlige i Toget over Store Belt paa de isbundne Vande lokkede hans Fantasi.

Atter kom Dage, hvor Udkig efter Vejret, Spørgsmaal om Tø eller Frost, om Vinden vilde staa i Nordvest eller Nordost, blev Dele af den strategiske Kunst. Kunde Overgangen lade sig realisere og hvor i bekræftende Fald sikrest og bedst, mellem Nyborg og Korsør eller over Langeland og Laaland? Alt dette overvejedes i Dagene fra den 1 til den 4. Februar, hvor Karl Gustaf havde sit Hovedkvarter dels paa Dalum Kloster, dels i Odense, Wrangel sit i Nyborg, og Tilbøjeligheden svingede snart i den ene, snart i den anden Retning. Det blev Erik Dahlberg, hvis Raad kom til at bestemme Nordens Skæbne. Den 2 Febr var han bleven sendt afsted for at udspejle Forholdene mellem de sydlige Øer, den 4. om Aftenen Kl. 9 kom han tilbage til sin Herre, meldte ham, at han havde været paa Laaland, viste Resultaterne af sine Maalinger af Isens Tykkelse og forsikrede, at han med Guds Hjælp vilde bringe Kongen og Hæren over til Laaland. Karl Gustaf udbød: Nu, Bror Frederik, skal vi tales sammen paa godt Svensk, og endnu samme Nat tog han med Dahlberg til Nyborg for at overveje Sagen med Wrangel og Ulfeldt. Det var under disse Overvejelser, at Rigsadmiralen og Ulfeldt bestemt fraraadede den øjeblikkelige Overgang, dels under Indtrykket af en netop blæsende Storm, der kunde bringe Isen til at bryde op, dels vel for Wrangels Vedkommende af Skinsyge mod Dahlberg, for Ulfeldts af den samme Fredslyst, der havde bragt ham til at anbefale Opsættelsen af Angrebet paa Fyn. Karl Gustaf trak sig tilbage til sit Værelse for at lade Grundene for og imod i Tankerne passere Revu, da kaldte han paa ny Dahlberg til sig, spurgte ham ud for sidste Gang og gav sig hans Raad i Vold⁷⁹.

Den næste Morgen tidligt, den 5. Febr., brød Karl Gustaf op fra Nyborg; Ulfeldt fulgte ham, medens Wrangel blev tilbage med Fodfolket. Kongen begav sig straks videre over Taasinge til Langeland, hvor efter en tidligere given Befaling allerede fandtes en Del af Rytteriet, medens andre Afdelinger i Løbet af

Dagen sluttede sig dertil Et Parti Rytteri paa 60 Mand, der var sendt afsted for endnu en Gang at prøve Isen og havde plyndret Grimstedgaard, det nuværende Frederiksdal, paa Laalands Kyst, kom tilbage med Meldinger, der bekræftede Dahlbergs Paastande. Karl Gustaf gav derpaa Ordre til, at Rytterregimenterne den næste Morgen skulde samles ved Færgestedet paa Langelands Østside, medens han overlod Wrangel frit Valg, om han med Fodfolket vilde gaa over fra Nyborg til Korsør eller følge ham selv. Hvad der den 6 Febr. mødte paa det befalede Sted var dog ikke mere end omtrent 2000 Mand. Med disse tiltraadte saa Kongen den historisk berømte Overgang over Store Belt. Vejret var halvt Tø, Sneen, der laa flere Fod højt, smeltede under Hestens Hove, saa at det næsten var umuligt at skjælné Is fra Vand, men uden at vakle rykkede Skarerne frem de omtrent Syvfjerdingvej med Dahlberg i Spidsen. Noget efter Middagstid naaede Hæren Land, ingen Modstander viste sig, og Kongen tog Kvarter paa Grimstedgaard⁸⁰. Men intet Øjeblik lod han gaa til Spilde. En Rekognosceringsafdeling sendtes ad Maribo til og splittede en dansk Styrke paa 600 Bønderknægte, hvis Faner og medfølgende Kanoner blev tagne, og det var Hensigten ikke at lade sig opholde med en Belejring af Nakskov, Laalands eneste faste Punkt. Det blev ikke heller nødvendigt. Thi Paniken gik forud for den svenske Hær og sparede den Vaabnens Brug. Stærkere end nogetsteds viste det sig netop i Nakskov. Fra denne Fæstning var paa Ordre fra Kjøbenhavn faa Dage i Forvejen det derværende Kavalleri trukket over til Sjælland, kun svagt erstattet af et Kompagni hvervede, for en stor Del uberedne Ryttere under Oberst Sten Brahe. Ellers bestod Besætningen kun af Bøndersoldater samt af Byens Borgervæbning. Allerede inden Fjendens Ankomst var det kommet til heftige Sammenstød mellem Bønderne og Borgerne og mellem disse og Kommandanten, den irske Oberst Francois Edmond, en, som det synes, tapper Mand, men med den uheldige Egenskab ikke at forstaa Dansk. Jo mere Rygterne bredte sig om Svenskernes Nærmelse, desto mere steg Frygten hos Borgerskabet. Enhver Disciplin opløstes, Sammenrottelser fandt Sted, Raabet lød, at Byen ikke maatte stormes og plyndres som Frederiksdal. Og da Kommandanten havde afvist en enlig svensk Trompeters Opfordring til Overgivelse, gik Angsten og

Skrækken over alle Grænser; Oberst Edmondts Appel til Borgernes Loyalitet og Patriotisme afvistes haanligt; om Natten mellem den 6. og 7. Februar, medens Voldene var omtrent forladte, sendtes gjentagne Gange befuldmægtigede Borgere ud med Lygter i Hænderne for at oplede den svenske Hær og slutte Akkord om Byens Overgivelse. Og hvad man gjerne vilde finde, fandt man ogsaa tilsidst. Jublende kom den næste Morgen to af de udsendte tilbage med Raabet Fred, Fred, vi skal blive frie Borgere, vi har kysset Kongen af Sverigs Haand. Den, de havde forhandlet med, var Korfits Ulfeldt; i Karl Gustafs Navn havde han tilsagt Staden Skaansel, naar Soldaterne overgav sig. Nødtvungen maatte Kommandanten finde sig i det uundgaaelige.⁸¹

Nakskovs Overgivelse er symbolsk for Danmarks daværende Nedgangstid. Vel var Fæstningen alt andet end stærk og Garnisonen kun ringe, men ingen havde angrebet den, ingen engang tænkt derpaa. Og i Vinternattens Mørke slutter en Hob modløse Borgere Kapitulation med Fjenden, der var repræsenteret af Danmarks forrige Røgshofmester! Forræderiet og Fejheden mødtes for at frembringe det skønne Resultat. Men imidlertid rykkede Karl Gustaf uden Standsning frem med sin Hær, den 7. om Aftenen stod han i Sakskjøbing, den 8. paa Falster, skjænkede to Dage efter fra Hovedkvarteret i Vaalse Langeland bort til Korfits Ulfeldt og hans Arvinger som Belønning og som Pant for 300,000 Rdl., og satte den 11. Febr. Foden paa Sjællands Jord ved Vordingborg.⁸² Samme Dag forenede Wrangels Tropper, der havde benyttet den atter stærkere Frost til at følge Kongens Vej, sig med dennes Styrke i Stubbekjøbing, og den 12. stod den forenede svenske Hær paa Sjælland.

Slag i Slag naaede Efterretningerne om Ulykkerne til Kjøbenhavn. Før Fyns Erobring havde man vugget sig i Forhaabninger om det Værn, Frosten skulde byde. Den 20. Jan. skrev Rigsraaden Christen Skeel til Lensmanden paa Halsted Kloster paa Laaland: „Jeg har andraget for Hs. kongl. Maj., at det var ufornødent at besvære Bønderne med Strandvagt i denne store Kulde, nu Landet allevegne er med Is omspændt, hvilket Hs. Maj. sig naadigst lod befalde, hvorfor jeg dig det vil lade vide, at du Bønderne forløver.“⁸³ Desto større blev Rædslen, da det viste sig, at Isen blev Svenskernes Sejrsvej, da Hæren

var splittet, tre Rigsraader fangne i Odense, Otte Krag i Nyborg og Henrik Rantzau, der var undsluppen fra Fyn, i Holsten⁸⁴. Oppe fra Bahu Len kom Underretning om Uddevallas Indtagelse⁸⁵. Af politiske Lyspunkter var der kun faa. Hvad hjalp det, at Holland i Midten af Januar lovede at forstrække Danmark med 160,000 Rdl. ud over hvad der var tilsagt i Oktbr og opfordrede Generalstaterne til at staa Danmark bi med Vaabenmagt, hvis der ikke kom nogen Fred i Stand! De Witt, der til v. Beuningen skrev om sin Sympati herfor, var ved Siden deraf tilbøjelig til at ratificere Elbingtraktaten, naar Sverig blot antog Elucidationen⁸⁶. Og hvad nyttede det, at Ditlev v. Ahlefeldt, der fra Berlin var rejst til Hamburg og havde efterladt Sekretæren Frants Rasch hos Kurfyrsten, med Raabet: aut nunc aut numquam (nu eller aldrig) besvor Christopher Sehested om at faa de kejserlige Troppers Marsch fremskyndet⁸⁷! Kun til Forsvaret af Kjøbenhavn satte man endnu en svag Lid Tropper blev dragne til Sjælland fra de sydlige Smaaøer og Skaane; de fik Ordre til ved Angreb at retirere til Hovedstaden. I denne udfoldedes en ikke ringe Energi. Der blev givet Ordre til at afbrænde Forstæderne, der arbejdedes paa Voldene, Befuldmægtigede for de forskjellige Stænder i Byen sammenkaldtes i den første Uge af Febr til Møder for at forhandle om Troppernes Indkvartering og om Fordeling af Byrden, Studenterne opfordredes til at berede sig til Forsvar, dog skulde de kun bruges i Nødsfald ved en Storm; for at gjøre Borgerskabet beredvilligere stilledes det, uvist paa Foranledning af hvem, forbedrede Privilegier i Udsigt, og Kongen selv udfoldede Handlekraft og satte Mod i de svage. Opfordringerne til Patriotismen blev ikke heller helt forgjæves, Studenterne meldte sig til Tjeneste, og Kjøbmandssvendene dannede et frivilligt Kompagni, der mødte med Hakker til Voldarbejde. Dog var Stemningen alt andet end tillidsfuld eller begejstret, Professorerne ved Universitetet knyede mod Indkvarteringen og den »befrygtede militæriske Insolens«, Borgerne raabte højt mod Adelen⁸⁸. Og Kjøbenhavn var det eneste Sted, hvor der var Tale om Tilbøjelighed til at ofre noget. Fra Frederiksborg skreves, at alt var i stor Uorden, og at »nogle smaa Børn« stilledes af Bønderne i Steden for Karle, fra Helsingør meldte Kommandanten paa

Kronborg, at Borgerskabet aldeles ikke var til at stole paa, et Bevis paa, at Nakskov ikke dannede en Undtagelse i Byernes Mangel paa Almenfølelse⁸⁹

SJETTE AFSNIT

Freden i Roskilde.

Ulykkerne virkede Enhver Tanke svandt om at opretholde det tidligere Standpunkt: ingen Underhandling med Fjenden uden med Samtykke af Forbundsfællerne, disse Forbundsfæller, som ikke havde ydet Danmark en Haandsrækning. Det afløstes trods Paavirkningerne i modsat Retning fra den spanske, den østrigske og de nederlandske Afsendinge af Beslutningen om at handle paa egen Haand, af Ønsket om Særfred for enhver nogenlunde taalelig Pris og om at købe den ved en Opgivelse af hele det tidligere Alliancesystem og en nærmere Tilslutning til den hidtidige Fjende. Den 3 Febr kunde den engelske Gesandt Meadowe med et Ekspresbud melde Karl Gustaf, at Frederik III allerede havde udnævnt Befuldmægtigede til Fredsunderhandling, og opfordre ham til at gjøre det samme og bestemme Tid og Sted til Traktaten. Karl Gustaf besvarede dette den 5 Febr fra Nyborg med, at han var villig til en Forhandling under Englands og Frankrigs Mægling, og gav Kongen af Danmark Valget mellem Sprogø og Rudkjøbing inden 8 Dage. Den 8. Febr udfærdigede derpaa Kongen en Fuldmagt og Instruks for Joakim Gersdorf og Christen Skeel til et Møde den 13. i Rudkjøbing. De skulde forlange de tagne Provinser tilbage og til Gjengjæld, hvis Karl Gustaf krævede det, gaa ind paa at overlevere ham det hvervede Rytteri og give Haab om nærmere Alliance, dog at man ikke derved indvikledes i en længere Krig; fordredes mere, skulde de referere det for Kongen. Men i en hemmelig Artikel tilføjedes, at hvis de mærkede, at Karl Gustaf med Krigsmagt vilde avancere mod Kjøbenhavn og ikke kunde

afholdes derfra, skulde de hellere indgaa saadanne Fredsvilkaar, som de mæglende Gesandter kunde billige og de selv fandt taaleligst, end tilstede sligt i nogen Maade⁹⁰.

Det blev ikke paa Langeland, at de danske Rigsraader mødte den svenske Konge. Da de sammen med Meadowe den 11. var naaede omtrent til Vordingborg, stødte de paa den fjendtlige Hærs Fortrop og snart efter paa Karl Gustaf selv, kjørende i en Slæde i Spidsen for 200 finske Ryttere. Samme Dag afholdt Kongen en vigtig Raadslagning med sine tilstedeværende Ministre i Vordingborg. Det Spørgsmaal forelaa til Afgjørelse, om han skulde afvise Fredsunderhandlingerne, gaa mod Kjøbenhavn og søge at underlægge sig hele Danmark og Norge, eller om han skulde nøjes med at aftvinge sin Modstander haarde Betingelser. Under Marschen over Laaland og Falster havde atter Planerne om hele Danmarks Erobring tumlet sig i hans Hjerne, dog jævnsides med roligere Betragtninger. Nu maatte Beslutningen træffes. Imellem hans Raader gjorde sig forskellige Meninger gjældende. Ulfeldt talte for ikke at vove det yderste: de Danske kunde holde Kongen op for Kjøbenhavn, og i saa Fald vilde han ikke staa vel her. Ogsaa hos Karl Gustaf sejrede Betænkkelighederne. Han saa hen til de Farer, der truede fra de forenede Fjender i Syd og i Øst og til de Erfaringer, han havde indhøstet om Bistand fra Frankrig og England; men endnu en Tanke trængte sig ind paa ham, maaske undfanget hos ham selv, maaske indgivet ham af hans Omgivelser: hvis Sverig og Danmark i dette Øjeblik blev til ét Rige, vilde da ikke Kjøbenhavns Beliggenhed og øvrige Fortrin gjøre det til Hovedstaden og Sverig blive et Appendix til Danmark? Hellere da nu standse og — her meldte sig hans mod Fremtiden skuende Fantasi — afvente det Øjeblik, da det svækkede Danmark af sig selv søgte Sverigs Beskyttelse eller aldeles »kombinerede sig« dermed, til den Tid saa medtaget ved Tabet af de skaanske Provinser, at det ikke vilde kunne hævde sig en Forrangsstilling. Alle disse Overvejelser i Forening bestemte Karl Gustafs Beslutning. Han vilde Freden; men som Betingelser skulde fordres Skaane, Bleking, Halland, Bornholm, Møn, Saltholm, og i Norge Bahus, Thronhjems og Akershus Len samt Island, endvidere Afstaaelsen af hele Norge som Sikkerhed for Freden i 30 Aar, Imødekommen af Hertugen

af Gottorps Krav, Restitution af Korfits og Ebbe Ulfeldt, foruden mindre Indrømmelser. Dog betragtedes det allerede nu som en given Ting, at ikke alt dette kunde opnaas, og det vedtoges, at Fordringerne paa Island og paa hele Norge som Pant ikke skulde indesluttet i et Ultimatum⁹¹

Men idet Karl Gustaf saaledes besluttede sig til Underhandling, var det ingenlunde hans Hensigt at standse med sin Hærs Fremrykning. I den tunge Sne marscherede i de følgende Dage Tropperne frem gennem Sydsjælland, og den 13 tog Kongen selv sit Kvarter i Kjøge, hvorfra han den næste Dag foretog et Ridt til Kjøbenhavns Nærhed. Trods det overvældende Indtryk, som baade den militære Situation og de opstillede Fredsbetingelser maatte gjøre, vovede Gersdorf og Skeel dog ikke paa egen Haand at benytte den hemmelige Artikel i deres Instruks. De Forhandlinger, som under Mægling af Meadowe og Terlon førtes fra den 11 til den 13 Febr i Vordingborg mellem dem paa den ene Side og paa den anden Side Sten Bjelke og Korfits Ulfeldt, hvem de trods Hjælp fra Meadowe forgjæves havde søgt at blive af med som Kommissar, førte ikke til noget Resultat. Vel var Rigsraaderne klare paa, at de skaanske Provinser maatte tabes, og de tilbød ogsaa Kongen af Sverige 2000 Md. til Hest og 2000 Md. til Fods; men Fordringen om Afstaelserne i Norge faldt dem særligt tungt for Brystet. De afbrød foreløbigt Underhandlingerne og vendte tilbage til Kjøbenhavn, hvor de ankom den 14. Endnu en Gang synes da Tanken at være kommen op om at vove det yderste; Generalmajor Trampe udpeges som den, der kraftigst har taget Ordet derfor, andre tilraadede i det mindste at søge at vinde Tid. Kongen selv var vistnok misfornøjet med Gersdorf og Skeel; sent paa Aftenen kaldte han den tidligere Resident hos Karl Gustaf, Ove Juel, til sig og overdrog ham en særlig Mission til Svenskerkongen. Han skulde søge at opnaa en Vaabenstilstand og desuden handle om »en oprigtig og bestandig Fred mellem disse nordiske Kongeriger, hvorved en nærmere og uopløselig Alliance og fortroligt Venskab kunde sluttet«; Frederik III vilde anvende al Flid derpaa, saafremt Karl Gustaf vilde indgaa ræsonable Fredsvilkaar og ikke søge de yderste Ekstremiteter⁹².

Ove Juel opnaaede i Virkeligheden, at Karl Gustaf lovede, at hans Hær skulde blive staaende stille et Par Dage⁹³. Imidler-

tid kom Gersdorf og Skeel tilbage, medbringende en Ordre, der viste, at Kongen lagde Vægten paa at bevare saa meget som muligt af Norge⁹⁴. Det var ogsaa navnlig herom, at Forhandlingerne kom til at dreje sig, da de paa ny aabnedes den 16. i Præstegaarden i Landsbyen Tostrup. Fra disse Forhandlinger har en svensk Optegnelse følgende karakteristiske Replikskifte, som kan antages i det væsentlige at være foregaaet paa denne Maade, selv om der selvfølgelig ikke kan være Tale om en ordret Gjengivelse⁹⁵:

Ulfeldt: Jeg véd ikke, hvad Aarsag I haver at diffikultere især om Bahus, eftersom jeg dér tilforn haver været Gouvernør og derfor véd denne Stad ikke at være af saa stor Importans, som I vil udmale den

Skeel: Bahus, det er fast

Bjelke: Derfor begjærer vi det.

Gersdorf: Af samme Grund kunde I gode Herrer ogsaa begjære Kjøbenhavn.

Bjelke: Kgl. Maj. har resolvret alene idag eller, om nogen Udsigt til godt Udslag paa Traktaten bliver, ogsaa i Morgen at ligge stille, men vil I med unødige Disputer trænere Sagen, hvem véd, hvad saa sker!

Gersdorf: Faar vi Hjælp, saa drages vi med Eder.

Bjelke: Vi tilmasser os ikke nogen Magt eller Lykke heri, men forsikrer Eder: gaar denne Traktat ikke vel for sig, at vi kommer til Aktion, det lærer batte hedt.

Ulfeldt: Vi vil konsiderere Egenskaberne paa de begjærte Lande særskilt, saa skal I selv sande, at Sagen ikke er saa utaalelig, som I foregiver; thi Skaane er vel et godt Land, men ikke ene suffisant til at gaa lige op mod de Lande og Provinser, som Kgl. Maj. indehaver. Hvad er Bleking? Et magert Land, som alene har to arme Gouvernementer. Med 400 Mand vil jeg holde saaledes Christianstad indestængt, at de derudi skulde formsægte og forgaa. — — Udi det øvrige, hvad drager I for Nytte eller Gavn af Bahus?

Gersdorf: Der er en mægtig Havn

Ulfeldt: Ligesom i Marstrand, hvorfra man, naar man er kommen derind, har største Møje med at komme ud igjen.

Bjelke: Heri maa ske en Resolution, ellers er bedre, at vi jo før jo heller skilles ad.

Gersdorf: Naar vi tilbyder os at kontentere Eder, hvad vil I mere søge?

Bjelke Det gjør I ikke.

Skeel: Er det ikke nok, naar vi efterlader Eder Halland, Skaane, Bleking, Bahus?

Ulfeldt: Nej, Throndhjem og Bornholm maa være med

Gersdorf: I søger at fortage os alle vore Kræfter og afhænde os de Orter, af hvilke vi vort bedste Krigsfolk plejer at faa

Ulfeldt: Skal vi herefter gaa sikkert, saa kan vi ikke gjøre anderledes.

Igjennem denne Ordveksling og den øvrige Forhandling ser man paa svensk Side Sten Bjelke være ivrigst til at slaa paa Kaarden, Ulfeldt derimod trods sin vante Stortalenhed mere gjennem Argumenter søge at lirke den Fred igjennem, som han efterstræbte. Men mest overvældende og pinligst er Indtrykket af de danske Gesandters Lidelser under Overmagts Tryk, denne Overmagt, imod hvilken den mere ængstelige Skeel og den noget dristigere Gersdorf kæmpede forgjæves. Forskjellige Mæglingsforslag kom op, især om at Throndhjem kun skulde blive Pant som nu Halland og Sverig til Gjengjæld faa Pinneberg og andre Fordelc; men Dagen gik hen uden endeligt Resultat herom. Ogsaa et andet og vigtigt Stridsspørgsmaal stod uafgjort. Øjeblikket var nu kommet, hvor Karl Gustaf skulde indfri de Løfter, han ved Krigens Begyndelse havde givet sin Svigerfader, Hertugen af Gottorp, selv om denne ikke havde stillet det Hjelpekorps, hvorom der da havde været Tale. Og Hertugen meldte sig ogsaa med de Fordringer, der var Maalet for hans Tragten: Afstaaelsen af Svavsted Amt, Ophøret af Fællesregeringen i Hertugdømmerne og Opgivelsen af den danske Krones Lenshøjhed over hans Del af Slesvig, hvortil kom Kravet paa Rendsborg som Krigsskadeserstatning. Det var mod de to sidste Punkter, at de danske Gesandter, der aldeles ingen Instrukser havde i denne Henseende, gjorde Modstand, medens de stillede sig imødekommende med Hensyn til Svavsted og Fællesregeringen⁹⁶. Derimod var man bleven enig om andre store Spørgsmaal; efter visse Indrømmelser fra svensk Side

havde de danske Gesandter lovet, at deres Konge skulde mod et lignende Løfte af Karl Gustaf fratræde alle mod Sverig fjendtlige Alliancer og saa vidt muligt hindre, at nogen mod de to Magter fjendtlig Orlogsflaade passerede Sundet og Beltet; herved var givet et vist Grundlag for den mulige fremtidige Alliance. Endvidere var Sverigs og alle dets Provinseres Sundtoldfrihed bleven udvidet derhen, at frit Skib gjorde frit Gods, idet selv fremmede Varer i svenske Skibe skulde være toldfri; svenske Skibe skulde kun behøve et Søpas, men ingen Certifikater, saadanne skulde i det hele kun bruges for svensk Gods i fremmede Skibe. Imidlertid var i Kjøbenhavn under den almindelige Fortvivelse den Tanke dukket frem, navnlig indenfor den danske Adels Kreds, at søge at vinde Ulfeldt ved personlige Indrømmelser. Man havde kastet Blikket paa den tidligere Rigshofmesters gamle Tilhænger, Rigsraaden Oluf Parsberg, som den Mand, der burde bruges. Rimeligvis faldt dette dog Kongen for haardt, men han bekvemmede sig til at overdrage Ove Juel dette Hverv. Om Natten mellem den 16 og 17 sendtes han atter ud, han skulde love Ulfeldt Tilbagegivelsen af hans Gods og Formue og kongelig Naade; ogsaa Leonora Christinas Grevindetitel var Kongen villig til at indrømme hende, dog at hun opgav Tillægsbestemmelsen. til Slesvig og Holsten. Og da man folte, at alt dette næppe vilde gjøre noget afgjørende Indtryk paa Ulfeldt, som sikkert kunde regne paa at opnaa det samme ved Hjælp af Karl Gustaf, og som uden Tvivl selv havde opgivet Ønsket om paa ny at blive Rigshofmester, føjedes der hertil et Tilbud om, at han og hans Søn skulde forlenes henholdsvis med Thronhjems og Bahus Len, hvis disse Landsdele kunde forblive ved Kronen. Vistnok for yderligere at paavirke Ulfeldt sendtes ogsaa hans gamle Ven, Henrik Muller, ud til Forhandlingsstedet⁹⁷. Dog blev alle disse Forsøg forgjæves, hvad enten de er strandede paa Ulfeldts egen eller paa Karl Gustafs Modstand. Da gav Frederik III den 17 sine Gesandter Ordre til straks at slutte Fred paa de Betingelser, de kunde opnaa⁹⁸. Samme Dag, medens man i den svenske Lejr gjorde alt klart til et Angreb paa Kjøbenhavn, kom man da ogsaa til Enighed, og den 18 Februar undertegnedes Forliget i Tostруп. Meadowe og Terlon skrev under til Vidnesbyrd. Dagen efter ratificerede begge

Kongerne Aftalerne, og Vaabenstilstand udblæstes med Pavker og Trompeter baade i Kjøbenhavn og i den svenske Lejr.

Men Forliget var kun en Præliminærfred, hvis Punkter skulde nærmere udarbejdes ved en Forhandling i Roskilde. Og alting var langt fra jævnet. Ikke engang Karl Gustaf var tilfredsstillet. Ved Afstaaelsen af Throndhjem havde han haabet at erhverve alt, hvad der laa under dette Stift, altsaa ogsaa Nordlandene, i alt Fald Sikkerhed for Romsdalen, der i Reglen, men dog ikke altid havde været et Bilen til Throndhjem; nu stod der kun i Forligets § 9 Throndhjems Len med alle dets rette Appertinentier. Heller ikke var det ham nok, at Mellemværendet med Gottorp uden nærmere Bestemmelser var overladt til en Forhandling mellem Kongen af Danmark og hans Svigerfader. Øjensynligt regnede han paa, at Forhandlingerne i Roskilde skulde give ham mere, end Præliminærfreden indeholdt. Men endnu mindre end han var Frederik III villig til uden videre at slaa sig til Taals med de trufne Aftaler. Den danske Konge var alt andet end fornøjet med Gersdorfs og Skeels Optræden. Han harmedes over, at de havde lovet Overleveringen baade af 2000 Ryttere og 2000 Fodfolk, og han fortrød, at der ingen nærmere Bestemmelser var indsat om Terminer for de svenske Troppers Romning af de forskjellige bevarede Provinser⁹⁹. Og samtidigt hermed bestormedes han fra flere Sider. Rigsraaderne, der dog selv ivrigst havde tilskyndet til en hurtig Fred, ønskede deres adelige Standsfællers Privilegier i de afstaaede Landsdele nærmere garanterede, og Kongens holstenske Raader, navnlig Frederik og Ditlev v Ahlefeldt, modarbejdede bestemt Fællesregeringens Ophevelse i Hertugdømmerne som skadelig for Ridderskabets Interesser. Men vigtigere var det dog, at van Beuningen, der i Tostrup-Forligets Bestemmelser om Spærring af Østersøen saa en mulig Indledning til en mod Nederlandene fjendtlig fælles Optræden af de nordiske Magter, søgte at hindre, at denne Bestemmelse gik over i den endelige Traktat, og forlangte Generalstaterne optagne som Garanter for Freden, medens Goess gjorde alt for at kuldkaste selve denne¹⁰⁰.

Atter sendte Frederik III Ove Juel til Karl Gustaf, denne Gang for at bevæge ham til at opgive Fordringen paa Tropperne. Det lykkedes ham ogsaa at formaa Kongen til at frafalde de

2000 Mand Fodfolk; derimod var han ikke til at rokke med Hensyn til Rytterne, At levere disse var meget vanskeligt for Frederik III, allerede fordi han ikke var i Stand til at betale dem deres resterende Lønninger, og fordi de Soldater, der var udsete til at overgives, ingenlunde var tilbøjelige dertil. For dog at opfylde Fordringerne greb han, samtidigt med at Kjøbenhavns Borgerskab kaldtes under Gevær for at holde Styr paa Folkene, til den Udvej at fremstille Sagen, som om de ikke skulde træde ud af hans Tjeneste, men kun forenes med den svenske Hær. Desuagtet var det under stærke Tegn paa Misfornøjelse, at tre Regimenter den 24. Febr. marscherede ud af Kjøbenhavn og den næste Dag ved Kjøge Kro overleveredes Karl Gustaf Men Styrken var langt fra fuldstændig, til Dels fordi en Del af Soldaterne undløb, der var kun 936 Mand i Steden for de lovede 2000, og idet Svenskerkongen tog imod dem, forbeholdt han sig sine Krav paa deres Komplettering¹⁰¹ Foreløbigt, men som de senere Begivenheder kom til at vise, ogsaa kun foreløbigt, var man saaledes ude over denne Vanskelighed Ikke desto mindre gik det langt fra glat med Forhandlingerne i Roskilde. Det kom til skarpe Sammenstød om den gottorpske Sag, og Frederik III paataenkte et Øjeblik at bryde Forhandlingerne, hvis Svenskerne ikke gav efter paa dette Punkt. Van Beuningens Forlangende, som Gersdorf og Skeel støttede, omend mod deres personlige Ønske, mødte en bestemt Protest fra Modparten, og Fastsættelsen af Tidspunkter for Rømningen af de danske Provinser voldte Strid paa Strid¹⁰² Og dog kom en Overenskomst i Stand, denne Gang uden at det alene blev de Danske, der gav efter For en stor Del maa dette sikkert tilskrives Meadows og Terlons Virksomhed, men uden Tvivl har ogsaa Ulfeldt sat alt ind paa at komme til et Forlig. Fra dansk Side viste man ham al mulig Imødekommenhed, allerede i disse Dage havde man i Kjøbenhavn travlt med paa ny at indsætte Leonora Christinas grevelige Insignier i Kirkerne og andre offentlige Steder, og hvad angaar hans Svoger Ebbe Ulfeldt, gik man ind paa ved en Bistatistik at give ham Ret til at faa sine Pengefordringer paa den danske Krone ordnede, hvis han kunde godtgjøre dem¹⁰³. Til Gjengjæld viste Korfits Ulfeldt sig eftergivende i nogle personlige Sager; han lovede ikke at kræve selve Hørsholm Len, skjönt

dets Afstaaelse vedblivende kom til at staa i Fredstraktaten; han vilde lade sig nøje med en aarlig Pengesum i Stedet, tilfredsstillet med at Sophie Amalie havde, som Leonora Christina skrev, »ydmyget sig mere derfor end som ti saadanne Len var værd«¹⁰⁴. Ogsaa Jørgen Seefelds berømte Bibliothek, som han havde faaet Karl Gustaf til at skænke sig, gik han ind paa at tilbagelevere for den temmelig ringe Pris af 5000 Rdl, idet Terlon tilbød at betale ham dette Beløb mod at faa det tilbage af Seefeld, en Handel, der dog gik over Styr paa Grund af den sidstnævntes i og for sig naturlige Modstand mod at betale for sin Ejendom¹⁰⁵. Ulfeldt og hans Hustru havde opnaaet hvad de vilde; mange Aars Bitterhed syntes erstattet ved den Ulykke, der havde ramt deres Modstandere; de havde set den Fyrste og den Fyrstinde bejle til deres Gunst, som i deres Øjne havde forfulgt dem paa den uretfærdigste Maade; deres Konge havde vundet Sejren, de selv havde faaet Oprejsning, Løfte om deres Formue, om Familjens Len, om den længselsfuldt eftertragtede Titel for Leonora Christina, Grevinde til Slesvig og Holsten — thi ogsaa Indvendingen mod dette Tillæg havde Frederik III maattet lade falde —, om Ret for dem, deres Venner og Tjenere til atter at bo i Danmark. Kun lidet drømte Ulfeldt om, at den Grund, han byggede paa, snart skulde vise sig usikker, kun lidet berørtes han, den danske Adels første Mand, og hans Hustru, Christian IV's Datter, af at Resultatet var vundet paa Bekostning af Danmarks Ulivssaar, til Dels ved deres eget Landsforræderi. Men tilfredsstillet ved det opnaaede søgte Ulfeldt at rydde Hindringerne bort for den Fred, der skulde stadfæste hans Triumf¹⁰⁶. Da derfor Underhandlingerne om Gottorp syntes at komme ind i desto større Urede, jo mere man rørte ved dem, blev han og Bjelke enige med de danske Kommissarier om, at hele Sagen skulde opsættes til Forhandlinger mellem Hertugens og Kongens Befuldmægtigede; dog tilføjedes der rigtignok den for Danmark, som det viste sig, uheldige Bestemmelse, at Forhandlingerne skulde sluttes inden den 2 Maj, en Termin, der var den samme som den, der var sat for de svenske Troppers fuldstændige Rømning af Danmark¹⁰⁷. Angaaende Throndhjems Len aftalte man mundtligt, at vel Romsdalen, men ikke Vardøhus skulde regnes dertil¹⁰⁸. Og endeligt bestemtes efter de

danske Gesandters Ønske visse specielle Frister for Rømningen af de enkelte danske Provinser*).

Den 26. Febr. mellem Kl. 12 og 1 undertegnedes Freden i Roskilde, den sørgeligste Fred, Danmark havde sluttet i Aarhundreder, Dødsdommen over Danmarks Besiddelse af dets gamle Provinser hinsides Sundet, forenet med Tabet af Bornholm, af Bahus og Throndhjems Len, foruden en Skare af andre Ydmygelser. Da den svagelige og dybt rystede Joakim Gersdorf skulde sætte sit Navn under Traktaten, hviskede han til Meadowe Neros berømte Ord: *Utinam nescirem litteras* (gid jeg ikke kunde skrive). Dagen efter skrev han og Skeel til Frederik III: Hverken Raison eller Motiver haver kunnet gjælde mod Magten¹⁰⁹.

*) At andre Bestemmelser i Roskildefreden skal nævnes, at Kongen af Danmark opgav al sin Ret til Krongods paa Rugen (hvo ved endeligt enhver Forbindelse mellem Danmark og denne Ø afbrødes) og lovede, at det ved Krigens Begyndelse udstedte Manifest og Skriftet *Jus fetiale* ikke maatte sælges mere, samt (i en Biartikel) at de Tapeter, der fandtes i Danmark (der tænktes særligt paa Frederiksborg til Vanære for Sverig, skulde overmales.

SYVENDE BOG.

MELLEM KRIGENE

(MARTS TIL AUGUST 1658)

FØRSTE AFSNIT

Kongemødet paa Frederiksborg og Karl Gustafs Planer.

Fuldt tilfreds havde Karl Gustaf ikke været med sine Kommissariers Handlemaade i Roskilde¹. Han havde fundet dem for eftergivende, og navnlig havde han ment, at der burde være opnaaet mere med Hensyn til hans Troppers Ophold og Underhold i Danmark i Tiden indtil 1. Maj, den for Rømningen fastsatte Frist. Af og til var ogsaa Mistillid til, at Danmark vilde overholde Freden, maaske forenet med en vis Fortrydelse over ikke endnu stærkere at have udnyttet Situationen, faret igjennem hans Hoved. Umiddelbart efter Traktatens Underskrift havde det set ud til et fornyet Brud. Ove Juel var atter kommen til ham og havde paa sin Konges Vegne anmodet ham om, at de danske Tropper maatte blive nogen Tid i Skaane, fordi Isen forhindrede den svenske Hær fra at forlade Sjælland og denne Ø ikke kunde underholde begge Parter. Der laa sikkert ingen Underfundighed bag denne Anmodning, men Karl Gustafs Mistanke fandt Næring derved; han kaldte i Hast de Afdelinger tilbage, som allerede var paa Vejen til at indskibes i Korsør og Vordingborg, og gjenvandt først nogenlunde sin Ro, da saa vel Gersdorf og Skeel som selve Frederik III den 28. Febr. afgav højtidelige Erklæringer om, at intet ondt var ment, og om at de skaanske Fæstninger straks kunde tages i Besiddelse. Men atter den 2. Marts gav han Wrangel Ordre til at staa stille med Hæren, hvilken Ordre dog tilbagekaldtes Dagen efter².

Netop nu saa det ogsaa ud til, at en virkelig Forsoning skulde finde Sted mellem de to Konger. Gjentagne Gange havde Frederik III under Fredsforhandlingerne lige fra Vordingborg til Roskilde ytret Ønsket om en personlig Sammenkomst med Karl Gustaf, og Haand i Haand hermed var gaaet Antydninger om en nærmere Alliance³. Haabet om paa denne Maade at opnaa billigere Vilkaar havde været en Drivfjeder hertil og var ikke endnu helt svundet trods Fredens Afslutning. Ove Juel havde paa sin sidste, ellers saa mistænkte Sendelse overbragt Karl Gustaf en formel Indbydelse til at besøge Kongen paa Frederiksborg den 3. Marts, og Indbydelsen var bleven modtagen. Paa den berammede Dag fandt da ogsaa det mærkelige Møde Sted imellem de to Fyrster, der lige i Forvejen havde bekriget hinanden paa Liv og Død.

Henrik Bjelke og Ove Juel afhentede i Roskilde Karl Gustaf, der tog en Del af sine Raader og Officerer med sig, men kun et enkelt Rytterregiment. En halv Mils Vej fra Frederiksborg ventede Frederik III ham med sin Hofstat og to Regimenter; i 3 Timer havde han paa Grund af fejle Beretninger holdt paa Marken i skarp Kulde og stærk Sne. Da hans Gjæst var kommen i et Pistolskuds Nærhed, stod Kongen af Vognen og gik ham til Fods i Møde. Ogsaa Karl Gustaf forlod sin Vogn, og de to Monarker omfavnede hinanden paa aaben Mark; derpaa tog de begge Plads i Frederik III's Karosse, og under Salver af Kanoner og Musketter og Velkomsthilsener af Trompeter og Pavker holdt de deres Indtog paa det Slot, der kort før havde huset de svenske Soldater som Fjender. I to Dage, fra Onsdag til Fredag, var nu Karl Gustaf Frederik III's Gjæst. Prægtige Tafler med Skaal paa Skaal afløste hinanden til langt ud paa Natten; Fortiden lagde ingen Baand paa Tungerne; selv Toget over Beltet dannede Stof for Konversation, uden at nogen Mislyd blandede sig i denne; kun mente Erik Dahlberg, da hans Konge roste hans Initiativ til Vovestykket, at opfange et bittert Blik fra Sophie Amalie. Ved Siden af de officielle Festligheder gik imidlertid hemmelige Enesamtaler mellem de to Konger. Kun lidet kjender vi til dem; dog synes de for en stor Del at have drejet sig om Handels- og Toldforhold, men derfra at være strejft hen til den indre politiske Situation i Danmark, til Frederik III's Misfornøjelse med Adelens Selvraadighed og til hans

Forhaabninger om at have en Del af Rigsraadet paa sin Side. Størst Betydning tillagde Frederik III dog vistnok et halvt eller helt Tilsagn fra Karl Gustaf til Feltmarskalk Eberstein om, at han vilde lade sig nøje med de Ryttere, der var leverede i Kjøge Kro, naar han blot tillige fik Rullerne over Regimenterne for selv at kunne skaffe sig de manglende. Alt syntes at aande Fryd og Gammen, selv om der fra enkelte Danskes Side faldt uvenlige Ytringer mod Svenskerne. Frederik III og Karl Gustaf gav hinanden kostbare Heste til Foræring, Joakim Gersdorf fik af særlig Naade, som det hed, Ret til at beholde paa Livstid Indtægterne af Bornholm, hans afstaaede Forlening, Henrik Bjelke, der omgikkes højst fortroligt med Svenskerkongen, fik Stadfæstelse paa nogle Patronatsrettigheder og Krongaarde i Gønge Herred, og Frederik III's Hofnar fik en Mølle i Christianstad Len. Saa slog da Afskedens Time om Eftermiddagen d. 5. Febr. En halv Mil ledsagede den danske Konge sin Gjæst paa Vejen til Helsingør. Da Karl Gustaf kom til denne By, modtoges han af Borgerskabet i Gevær; Masser af Tilskuere havde samlet sig for at se ham vandre over Isen til det Skib, der skulde føre ham til hans nye Besiddelser. Da han steg ombord, tordnede 60 Kanoner fra Kronborg, og paa Helsingborg Skibsbro bødes han velkommen af Lundebispen, Peder Vinstrup, og en Skare af Præster. Det var ikke alene som Sejrrherre, men ogsaa som den beundrede og fejrede Krigerfyrste, at han forlod det Rige, han havde ydmyget, og steg i Land i sine erobrede Provinser. Intet Under, hvis den Tanke skulde være faret gennem hans Hoved, at ogsaa Resten af Danmark var modent til at tilhøre ham⁴!

Og dog tør det fastslaas, at han i de første Maaneder, efter at han havde forladt Danmark, ikke for Alvor tænkte paa at gjenoptage Kampen med det. Det var ikke, fordi han nu udelukkende vilde hellige sig til Fredens Gjerning. Kun i ringere Grad var hans Tanker vendte i denne Retning og da mest med Hensyn til den inderlige Tilknytning af de erhvervede Landsdele til Sverige. Stærkest var han optagen af sin Hær. Det var i disse Dage, at Terlon karakteriserede ham som den, der mere elskede sine Tropper end sine Lande, og tilføjede, at dette vilde nøde ham til at føre Krig hele sit Liv blot for at underholde sin Hær, da han ikke formaaede det hjemme. Det var i Virkelig-

heden ogsaa for ham en Hovedside ved Roskildefreden, at han kunde forsørge den i Danmark til den 1. Maj⁶. Men naar Krigen atter skulde gaa løs, var det Østrig, han tænkte som Fjenden; kun ringe var hans Forventninger om, at Habsburg skulde nedlægge Vaabnene og indrømme ham hans polske Erobringer. Dog var det ogsaa hans Agt at benytte sin Hærs Tilstedeværen i Danmark til at aftvinge dette Rige yderligere Indrømmelser. Ikke han, men Frederik III havde først tænkt paa en Alliance mellem de to Stater. Han gik ind paa Tanken og vilde da benytte den til at binde Danmark til sig, men først og fremmest til at sikre sit Herredømme over Østersøen. Hvor meget havde ikke paa dette Punkt forandret sig i den sidste Menneskealder, hvor stor var ikke Forskjellen mellem den Tid, da Christian IV vaagede over *Dominium maris Baltici* som den fornemste Ædelsten i sin Krone, og nu, da Karl Gustaf var den mægtigste paa dette Indhav og vilde bruge sin Magt over Sundets østlige Bred og Danmarks Afhængighed til at spærre enhver Flaade fra Østersøen, som udenfra vilde trænge derind, i alt Fald i en mod hans Planer stridende Hensigt! Til at opnaa en saa fuldkommen Sikkerhed som muligt vilde han til hvad der stod i Traktaten have føjet, at ingen uden Danmark og Sverig maatte underholde nogen Flaade paa selve Østersøen; derved skulde Danmark nødes til ikke alene at gjøre sit for at hindre Passagen, men ogsaa forpligtes til at angribe en Eskadre, der desuagtet var trængt derind; i Begyndelsen forlangte han endog Ordene: fjendtlig Flaade ombyttede med: fremmed Flaade. Dog lagde han i de første Maaneder ikke nogen overdreven Vægt paa disse Underhandlinger; atter og atter kommer det frem i hans Breve og i Raadsforhandlinger fra denne Tid, at han, hvis der rejste sig Vanskeligheder ved nærmere Bestemmelser, kunde lade sig nøje med hvad Roskildefreden indeholdt derom; altfor meget vilde han ikke udfordre Nederlandene, den Magt, det fortrinsvis vilde gaa ud over, og heller ikke vilde han indrømme Danmark nogen Ret til som Gjengjæld at have noget at sige over Toldpaalægene i Østersøens Havne⁶. Vigtigere for ham var de forestaaende Forhandlinger i en anden Henseende. Han vilde have Haand i Hanke med, at hans Svigerfader, Hertugen af Gottorp, fik hvad han vilde; allerede den 10. Marts,

ikke en Uge efter den tilsyneladende Udsoning paa Frederiksborg, gav han denne et Løfte om, at de svenske Tropper ikke skulde rømme Danmark, før hans Sager var ordnede. Og uden at ville bryde Roskildefreden vilde han have den baade udvidet og fortolket til sin Gunst Tydeligt og bestemt vilde han have det fastslaaet, at Sverig for Fremtiden var Medejers af Sundet, for saa vidt som danske Orlogsskibe, der passerede dette nærmere ved Helsingborg end ved Kronborg, skulde salutere den førstnævnte Fæstning og svenske Krigsfolk have Ret til at sejle igjennem uden foregaaende Tilladelse af Danmark; i Sundtolden fordrede han dog ikke Andel, men kun yderligere Lethed for svenske Varer til at nyde Toldfrihed i fremmede Skibe. Men ogsaa mere Land vilde han vinde, dels Øen Hven, hvilken han krævede som en Part af Skaane, dels Nordlandene, som han fortrød han ikke havde sikret sig i Roskilde, og Halden (det senere Frederikshald) som Sikkerhed for Bahus Lens Grænse. Han tænkte sig denne Udvidelse af sine norske Erobringer derved, at Hertugen af Gottorp skulde have de nævnte Besiddelser som Krigsskadeserstatning i Steden for Rendsborg og derefter sælge dem til Sverig; lod dette sig ikke gjøre, skulde man se ligefrem at faa dem kjøbt af Danmark. Og endvidere var han trods de hele eller halve Tilsagn, han havde givet paa Fredriksborg, ikke paa nogen Maade til Sinds at slippe sine Krav paa den fuldstændige Ydelse af de stipulerede 2000 Ryttere⁷

Karl Gustafs Standpunkt kunde saaledes afgive Stof nok til Strid ved de Forhandlinger, der efter truffen Aftale skulde aabnes i Kjøbenhavn om et nærmere Forbund mellem de to Riger, og Vanskelighederne kom til at forøges ved, at Kongen som Kommissar ved Siden af den nu ret fredsvenlige Sten Bjelke satte Statssekretæren Peter Julius Coyet, en dygtig, men ærgjerrig og fremstræbende Diplomat, opfyldt af Nag til Danmark, misfornøjet med Roskildefredens Bestemmelser, tilbøjelig til at vinde sin Herres Gunst ved at stille hans Fordringer paa Spidsen⁸. Instruksen for de to Befuldmægtigede udstedtes den 13. Marts, 6 Dage efter ankom de til Kjøbenhavn, og den 29. begyndte Underhandlingerne mellem dem og de deputerede danske Rigsraader Aksel Urup og Peder Reedtz. Samtidigt var den gottorpske Sag given i Hænderne paa Hertugens Gesandter,

Gehejmerraaerne Johan Adolf Kielmann og Levin Claus v. Moltke, og Kongens Repræsentanter, Rigsraaden Henrik Rantzau og den holstenske Raad Frederik v. Ahlefeldt ⁹.

ANDET AFSNIT

Tilstande og Stemninger i Danmark.

Den danske Regering gik til Forhandlingerne i Kjøbenhavn med en Stat bag sig, der var haardt medtagen af Ulykkerne, og hvis indre Forhold rummede Vanskelighed paa Vanskelighed.

Tungt havde Krigens Byrde hvilet paa alle Stænder, ingen alvorlig Lettelse havde Freden bragt. Thi endnu var der som Krig i Landet. I Jylland og paa Fyn huserede stadigt de fjendtlige Tropper som Herrer, pinte og plagede Befolkningen, opkrævede, trods Indsigelser, Kontributioner og Brandskatter i videste Omfang, medens Sjælland helt hen til Midten af April led baade under svenske og danske Indkvarteringer; de sidste var ved de hvervede Troppers Ubændighed ikke mindre forhadte end de første. Hvad Stemningen i Befolkningen for øvrigt angaar, paavirkedes den af forskellige Momenter. Rundt om næredes et ikke ringe Had til Erobrerne; medens Kongerne forlystede sig paa Frederiksborg, havde Coyet i sit Logis i Roskilde hørt Ukvemsord og Forbandelser mod sine Landsmænd summe om sig¹⁰. Men jævnsides hermed gik en vis Mistillid til Muligheden af Danmarks fremtidige Selvstændighed; ikke én, men flere af de fremmede Gesandter fik det Indtryk, at der var Tanker fremme om den danske Stats Opgaaen i et nordisk Rige¹¹. Det var som et Tegn i denne Retning, at Korfits Ulfeldts og Leonora Christinas Anseelse atter var i Stigen; især søgte Mænd af den fornemste danske Adel, som Henrik Bjelke, Kaj Lykke, Oluf Brockenhuus, ja endog Rigsraaden Peder Reedtz, at indsmigre sig hos Leonora Christina, der var bleven i Danmark, medens Ulfeldt var gaaet til Skaane, og sikkert har hun behandlet deres Undskyldninger

for deres hidtidige Færd med sin medfødte Overlegenhed¹². Men ogsaa overfor de svenske Feltherrer manglede der den danske Adel Værdighed, saaledes som da Hofmesteren paa Sorø Jørgen Rosenkrands, der var kommen for Skade til ved »en overflødig Rus« i Karl Gustaf Wrangels Hus at sige noget ondt, bad om Undskyldning derfor i de servileste Udtryk Heller ikke betragtedes det som noget upassende at søge svensk Tjeneste Denne Holdning fra Adelens Side var ikke egnet til at gjenvinde den hvad Respekt den havde sat til under Krigen, og Bevægelsen imod den fra de lavere Stænder antog ogsaa Former, der gik videre end Pamfleter og Nidviser¹³.

For første Gang siden 1650 mærker vi atter det kjøbenhavnske Borgerskab røre sig med Projekter til Reforme I Maaned opsatte 67 Mænd, imellem hvilke ikke alene Stadens fornemste og rigeste Kjøbmænd, men ogsaa Repræsentanter for Haandværkslavene, et Andragende til Borgmestre og Raad med Opfordring til at forelægge det for Kongen og Rigsraadet. Det tog temmelig egennyttigt væsentligt Hensyn til Københavns Særinteresser, men det var tillige en Protest mod Uligheden i Samfundet og et Forsøg paa at udvide Stadens Selvstændighed paa et vist demokratisk Grundlag I Spidsen stod Ønsket om, at København maatte blive den eneste Stabelstad for Sjælland og Møn, saaledes at denne paa Bekostning af de andre Kjøbstæder (dog nogle Rettigheder for Helsingør forbeholdne) maatte have Eneret til al Ud- og Indførsel; Ønsket var begrundet med, at Byen trængte til en større Folkemængde for, at dens Befæstning kunde forsvares saaledes, at »det ganske kongelige Hus og Residens« kunde beskærmes, en Vending, der med sit stærkt loyale Præg vistnok var beregnet paa at vinde Kongen. Om en uafhængig Borgerskabsfølelse vidnede mere de andre Punkter Ved disse søgte man at fri sig for Byrderne ved Indkvartering saa vel af Tropper som af Hofsinder og forlangte, at den skulde betales, for de sidstes Vedkommende af dem selv, for de førstes af Kronen igjennem deres Sold; her fremkom en Ytring, der rimeligvis havde Sigte paa hvad der havde været forberedt i Febr dette Aar, men som snart skulde faa en virkelig Grund, idet det hed, at »denne Stads Defension sker det ganske Land til Gavn og Bedste, som Forfarenhed det haver udvist«. Endnu vigtigere var, at idet det forudsattes, at samtlige Stænder skulde bevilge

Landeskatter, krævedes, at disse ikke skulde hvile tungere paa Kjøbenhavns Borgere end paa alle, der boede i Byen af hvad Stand de maatte være, og at alle Landsens Indbyggere skulde tilhjelpe at udrede saadanne Paalæg og ingen være forskaanet derfor Heri laa et bestemt Angreb paa Adelens og for øvrigt ogsaa paa de Gejstliges og de kongelige Betjentes Særrettigheder, og det samme kom frem i Fordringen om, at der ikke skulde paalægges dem højere Told og Accise end andre Stænder, men den ene give lige ved den anden og ingen derfor forskaanes. Paa direkte Ligestilling var et andet Krav rettet. Herefter skulde nemlig Byens Borgere, som kom i Besiddelse af Jordegods ved Pant, Indførsel for Gjæld eller paa anden Maade, nyde det med samme Ret som de forrige Ejere (altsaa ogsaa Adelige) og fritages for den Adelen ved Recesserne hjemlede Opbydelse til Ejendom, saaledes at de kunde gjøre sig det nyttigt paa bedste Maade. Ved Siden heraf fandtes Forslag, der skulde sikre Byens Selvstændighed udadtil og indadtil Udvalgte Borgere skulde saaledes sammen med Rigsraadet overveje nye Toldpaalæg, og Borgmestre og Raad have Ret til personligt at andrage for Kongen deres Anliggender »paa menige Byens og andre Forretningers Vegne«; men vigtigst var det dog, at man ønskede oprettet en ny Institution, en Forsamling af 24 eller 30 Mænd, valgt af Borgmestre og Raad udaf det ældste og bedste Borgerskab til at overveje Menighedens Nødtørft med Magistraten; i Spidsen for den skulde staa Oldermænd og Bisiddere, der skulde have Ret til at sammenkalde den Til alt dette knyttedes endvidere Kravet paa Vederlæggelse, helst igjennem en almindelig Landehjælp, af de Forstrækninger, som Byens Borgere havde ydet i mange Aar.

At paapege den eller dem, som har taget det egentlige Initiativ til dette Andragende, der igjennem dets senere Virkninger kom til at spille en saa stor Rolle i Danmarks Historie, lader sig desværre ikke gjøre, og lige saa lidt kan der udtales en bestemt Mening, om nogen af Magistratens Medlemmer, og da særligt den i alt Fald senere saa toneangivende Borgmester Hans Nansen, har haft Del i dets Fremkomst. Hvad der taler herimod er, at, da Magistraten i Begyndelsen af Juni sluttede sig til Andragendets væsentligste Punkter, var det i en helt omredigeret Form, der tilmed udelod flere Ting og optog andre.

Saaledes fandtes i den endelige Indstilling til Kongen det nye Byraad sat til en 32 Mænds Forsamling, Autonomien for denne ved, at den skulde kunne indkaldes af dens Formænd, var udeladt, men ganske vist nævnedes heller ikke Retten for Magistraten til at henvende sig direkte til Kongen; derimod fandtes et Krav om, at Maltaccisen skulde ophæves. Hvorledes Partistillingen, hvis man kan tale om en saadan, paa dette Tidspunkt har været mellem Hovedstadens ledende Mænd, kan ikke opredes, men man tør roligt gaa ud fra, at den Bevægelse, som i alt Fald tilsyneladende pludseligt brød frem i Kjøbenhavn, og som i Virkeligheden blev Indledningen til store senere Begivenheder, har bragt et nyt Gæringsstof ind i Rigets forvirrede Tilstand¹⁴

Foreløbigt fremkom der intet Resultat deraf, intet Svar fulgte fra Regeringen, vistnok et Tegn paa, at dens forskellige Elementer ikke kunde enes om et Stade overfor Bevægelsen. Netop nu er det ogsaa øjensynligt, at Spliden mellem disse Elementer var et fremtrædende Træk ved Situationen. Flertallet indenfor Rigsraadet følte sig stærkere end nogensinde før tilsidesat af de »fremmede« Raadgivere, af Kongens tyske Yndlinge og slesvigholstenske Raader, af udenlandske Officerer, af fremstræbende Hofmænd, det harmedes over, at man saa bort fra Haandfæstningen, idet de ledige Kansler- og Marskembeder og Raadspladser ikke besattes, og idet Kongen ønskede at udskyde Herredagens Afholdelse til næste Aar. Og bagved det knurrede Adelen over Krænkelsen af dens Privilegier; navnlig var den paa Sjælland misfornøjet med, at hvor Fjendens Tropper rykkede bort, paa lagdes der Bønderne Tynge uden Rigsraadets Samtykke paa haard og usædvanlig Maade, og med at Inddrivningen foregik ved militær Eksekution af Folk, der var ukjendte med Landets Love og Sædvaner¹⁵. I Erkendelsen af, at noget maatte gjøres for at raade Bod paa dets Afmagt og paa Misfornøjelsen hos Adel og Uadel, samlede Rigsraadet sig til vidtgaende Reformforslag. Den 5. April anbefalede det Kongen at give Raadet en fastere Karakter ved, at en Raad fra hver Provins til Stadighed skulde residere i Kjøbenhavn sammen med Rigsembedsmændene; foruden den Kjendskab til Landets Vilkaar, som herved vilde tilføres Centralregeringen, vilde Provinsernes Stænder ogsaa føle sig repræsenterede i denne, »udi det Sted ellers tidt og ofte med

Mur og Knur Øvrighed og Raad beskyldes som de, der ingen Omhu haver for dem«. Kort efter, den 22 April, stillede Raadet et endnu mere omfattende Forslag med Hensyn til den øverste Administrations Reorganisation. Det gik ud paa, at der skulde forordnes visse Kollegier, imellem hvilke alle Rigens forefaldende Ærinder skulde deles, og som skulde forrette dem, dog under Kongens Konsens. Efter al Rimelighed har man ved denne Kollegialindretning villet hindre, at Regeringsforretninger afgjordes i Kongens Kabinet eller ved uofficielle Raadgivere og Embedsmænd. Men heller ikke herved blev man staaende. Da Kongen havde foreslaaet en Sammenkaldelse af Stænderne for at skaffe Pengemidler, udtalte Raadet den 4. Maj, at »vi for vore Personer gjerne ønsker, at Stænderne i alle magtpaaliggende Sager, Udgifter og Paalæg angaaende, maatte konvoceres, hvorved større Villighed af dem og ringere Had og Eftertale for os var at forhaabe, og at derom visse Konstitution, som endnu ikke findes, maatte gøres¹⁶. Her havde man forsøgt paa ny at binde den Traad, som Rigsraadet 1648 selv havde overlippet. Under sin Følelse af Magtesløshed anbefalede Raadet en Ophævelse af den ved Haandfæstningen hjemlede Rigsraadsforfatning og dens Omdannelse, i alt Fald i Bevillingssager, til en Stænderforfatning. Men ikke en eneste af alle disse Tanker kom videre end paa Papiret. En underlig Impotens prægede Tiden.

Og gjaldt det de indre Forhold, at de forskjellige Indflydelser ufrugtbart brødes med hinanden, var omtrent det samme Tilfældet med den ydre Politik. Her kom tilmed Paavirkninger fra de fremmede Magter. Van Beuningen gjorde alt for at modarbejde en Alliance mellem Danmark og Sverig, som kunde være til Skade for den nederlandske Indflydelse paa Østersøen, og han udrettede i det mindste saa meget, at man, da Karl Gustaf ikke vilde finde sig i det af de danske Kommissarier under Allianceforhandlingerne fremsatte Forbud mod Besværinger paa Handelen, trak sig tilbage fra det parallelle Tilbud om at udvide Spærringen af Passagen gennem Sundet til ogsaa at indeholde det af Sverig ønskede Forbud mod, at der i det hele fandtes fremmede Flaader i Østersøen. Paa samme Tid søgte Goess at hidse Stemningen op mod Sverig, saaledes at et nyt Fredsbrud kunde blive muligt, naar Kampen begyndte mellem Karl Gustaf og Habsburg, og han fik en Støtte i det danske Sendebud hos Kurfyrsten af

Brandenburg, Frants Rasch. Med Kurfyrstens Billigelse sendte denne i Hemmelighed et Indlæg hjem til Kjøbenhavn, der af den polske Gesandt Morstyn skulde overgives til Lente, og som gik ud paa, at man under Haanden skulde give Frederik Vilhelm Haab om Brud med Sverig. Men dette Indlæg blev ikke besvaret, og ihvorvel Joakim Gersdorf overfor Goess og Morstyn vovede sig frem til at slaa paa det heldige 1, om den østrigske Hær vilde marschere mod Holsten, ødelægge de svenske Hvervinger, oprive Tropperne i Jylland og indespærre Resten paa det udtærede Fyn, saa laa der i dette næppe nogen alvorligt ment Tanke om et Fredsbrud; Meningen var vistnok nærmest kun den at holde sig gode Venner med Østrig og Polen, hvis man ikke kom til Enighed med Sverig¹⁷

Til en saadan tegnede det langt fra, men ogsaa i Overvejelserne af, hvor vidt man skulde strække sig for at opnaa den, kom Uenigheden indenfor den danske Regering levende frem og aabenbarede forskelligartede Tendenser af ikke ringe Rækkevidde. Saaledes med Hensyn til det gottorpske Spørgsmaal Amtet Svavsted var Kongen tilbøjelig til at opgive, mindre gjerne derimod det dermed i Forbindelse staaende Kapitelsgods, bl. a. fordi Hoffets Yndling Hertug Ernst Gunther var forlenet med en Del deraf. Ophævelsen af Fællesregeringen over Ridderskab og Prælater mødte en bestemt Modstand hos Kongens slesvigholstenske Raader, der var alt andet end venligt stemte mod den derved næsten fuldendte Deling af Hertugdømmerne og mod at udlevere deres Standsfæller til de enkelte Fyrsters Overherredomme. Paa den anden Side saa disse Raader vistnok adskilligt mindre skævt til Afskaffelsen af Slesvigs Lensforhold til Danmark, men de vilde næppe, at denne Afskaffelse skulde gjælde alene for den gottorpske Dels Vedkommende, og anbefalede sandsynligvis Kongen at opnaa det samme for sin Del Thi deres Tanke maa det antages at have været, som Frederik III har grebet, naar han bestræbte sig for at opnaa en fuldstændig fri Stilling for sig og sine Arvinger med Hensyn til Slesvig og derved forsømte Hensynet til den danske Krones Interesse i at bevare saa meget som muligt af Lenshøjheden. Han kom herved i bestemt Modsætning til Rigsraadet Paa Kongens Forespørgsel til dette af 3. April, om det mente, at Hertugens Begjæring om Afstaaelsen af Lenshøjheden og al anden Rettighed

over det ganske Hertugdømme Slesvig kunde bevilges, havde Raadet svaret, at det slesvigske Len var et saadant Regale og et saa kosteligt Klenodie, at det kun i højeste Nød kunde afstaa, men at man dog hellere burde gjøre det end udsætte sig for at beholde den svenske Hær i Danmark. Da overraskedes Raaderne ved, at Kongen i sin egenhændige Replik herpaa af 10 April, næst at beklage den haarde Nødvendighed af Afstaaelsen til Gottorp, udtalte, at skulde Gottorp have denne Ret, maatte ogsaa han have den; thi han kunde ikke forstaa, hvorledes den halve Del kunde forblive hos Kronen, naar den anden halve Del var aftraadt, og »vort Hus«, tilføjede han, burde ikke være værre Kondition undergivet end Hertugen. Man føler Rigsraadets dybe Forstemning over dette Krav i den Maade, hvorpaa det den 17. April, efter at have betonet sin Forpligtelse til at udsige sin sande Mening, fastslog, at »Riget herved slet separeres fra Eders Maj's Interesse i Fyrstendømmet, som det ellers at mæntnere højst er obligeret«; dog mente det nu ligesom før, at man hellere maatte finde sig heri, hvis Kongen ikke vilde frafalde sin Mening, end udsætte sig for den fortsatte svenske Indkvartering¹⁸.

Men det slesvigske Spørgsmaal var ikke det eneste, om hvis Løsning Frederik III og Rigsraadet tørnede sammen. Næsten endnu skarpere stod de imod hinanden med Hensyn til den hurtige Udlevering af de tilbagestaaende Ryttere. Muligvis har Kongen haft sine særlige Grunde til at ville forhale denne Sag, saaledes som vi om et Øjeblik skal komme tilbage til; i alt Fald har vistnok de indflydelsesrige Militære søgt at paavirke ham i denne Henseende. Saa meget ivrigere drev Raadet i Kampen for sin Indflydelse og i Frygten for Officerernes Herredømme paa Udleveringen. Atter og atter fremhævede det Nødvendigheden baade af at skaffe Luft for den svenske Indkvartering ved ikke at lade Fredsbetingelserne uopfyldte og af selv at blive af med det gevorbnede Rytteri, der udsugede og ødelagde Landet, og da Kongen svarede, at Landet maatte sikres ved de hvervede Tropper, indtil man havde faaet bygget Fæstninger, tog det den 12. Maj skarpt til Gjenmæle og endte med en Sætning, der viser Sagens indre politiske Betydning: »Muligt«, hed det her, »nogle findes, som Ed. Maj. andet Raad giver og dog hverken Landsens Tilstand forstaar eller noget deri haver at sige eller tabe, men

Udgangen skal udvise, at vi, som dertil er og burde være betroede, hvis Velfærd med Ed. Maj.'s og andres herved perikliterer, raader det, som Ed. Maj. og Fædrelandet er tjenligst¹⁹

TREDJE AFSNIT

Forhandlingerne i Kjøbenhavn.

Med disse indre Forhold i Danmark til Baggrund kom Forhandlingerne i Kjøbenhavn til at slæbe sig hen uden noget Resultat igjennem Marts og April Maaneder. Med Hensyn til de enkelte omstridte Hovedpunkter skal, foruden hvad der ovenfor er sagt om Østersøspørgsmaalet, kun bemærkes, at Sverige havde fuldstændig Uret i Kravet paa Hven. Hvad der kunde tale for at denne O. horte til Skaane, var kun, at Indbyggerne siden 1634 af Hensyn til deres Bekvemmelighed var henviste til at have Skaane Landsting som Appelinstans fra deres Birketing, men dette Forhold, som man for øvrigt lidt kluntet gjorde om²⁰, kunde i Virkeligheden intet betyde mod den Kjendsgjerning, at Oen horte under Kronborg Len, ligesom Bønderne var vornede paa samme Maade som de sjællandske; imod Retmæssigheden af den svenske Fordring talte ogsaa, at man under Fredsforhandlingerne oprindeligt fra svensk Side havde gjort særlig Paastand paa Oen, medens den ikke nævnedes i Traktaten. Ikke desto mindre stod Karl Gustaf haardnakket fast paa sit Krav og vilde kun indrømme Sophie Amalie Indtægterne, hvilke selvfølgelig var højst ubetydelige; for ham gjaldt det at hindre Danmark i at befæste Hven. Langt bedre begrundet var Karl Gustafs Fordring paa Romsdalen, thi omend dette Len ikke heller var nævnt i Traktaten, saa havde dog de danske Kommissarier i Roskilde indrømmet dets Afstaacse; men Frederik III krympede sig ved denne, og Lensmanden over Throndhjem Peder Vibe, der for øvrigt i høj Grad beklagede sig over den svensk-venlige Stemning hos Befolkningen i hans Len, modsatte sig den ogsaa²¹. Noget

andet var selvfølgelig, at den danske Regering ingenlunde var forpligtet til at føje den svenske Konge i hans Ønske om tillige at erhverve Nordlandene og Halden. Hvad endeligt Gottorp angaar, fandt der skarpe Sammenstød Sted mellem Hertugens og Kongens Befuldmægtigede, og Frederik v. Ahlefeldt truede endog med hvad der kunde ske, naar Gottorp ikke længere var dækket af svenske Tropper; dog synes det, som om Hertugen ikke har haft noget imod at komme til en mindelig Overenskomst igjennem et Ægteskab mellem hans Søn Christian Albrecht og Frederik III's ældste Datter; men herimod nedlagde Karl Gustaf i Frygt for, at Gottorp derved skulde drages over til dansk Side, en bestemt Indsigelse²².

Det er højst rimeligt, at Karl Gustaf, der paa denne Tid opholdt sig i Goteborg, ivrigt sysselsat med Forhandlinger med sine Raader og Stænder, snarest med Tilfredsstillelse har set den 1 Maj nærme sig, uden at der var fremkommet noget Resultat, som kunde berøve ham ethvert Paaskud til at holde sine Tropper i Danmark ud over den fastsatte Termin. Tilmed var han uden Tvivl virkelig ængstelig for Danmarks Hensigter, urolig ved de fremmede Gesandters Optræden i Kjøbenhavn og ved Efterretninger om danske Hvervinger. Den 14 April gav han Wrangel skriftlig Ordre til ikke at røre Armeen før efter Aftale med Kommissarierne²³. Men endnu videre skal han efter Erik Dahlbergs Opgivelse være gaaet to Dage senere, idet han da skal have sendt ham til Rigsadmiralen med mundtlig Befaling til at standse Rømningen af Sjælland, hvis dette endnu lod sig gjøre; denne Ordre skulde han »udi største Hemmelighed og secreto« begynde med, at »Hans kgl. Maj. intentionerede og havde i Sinde de novo at føre Krig paa Danmark«. Om Karl Gustafs Ord virkelig er faldne saaledes, eller om Dahlberg i det mindste har opfattet sin Konges Tanke korrekt, er dog meget tvivlsomt. Sandsynligvis har Karl Gustaf kun talt om, at han kunde blive nødt til paa ny at begynde Krig, hvis Danmark ikke gav efter²⁴. Men sikkert er det, at han i de umiddelbart paafølgende Dage har fattet den endelige Beslutning ikke at rømme Danmark, før end dette Rige havde bøjet sig med Hensyn til alt hvad Roskilde freden bestemte, og det i Overensstemmelse med den Fortolkning, han mente at kunne give den; netop for ikke at give sig Blottelser, hvis der ingen Enighed opnaaedes, opgav han for

Tiden at tale om yderligere Erhvervelser i Norge. Den 22. April meddelte han Raadet sin Beslutning, den samme Dag afgik Ordre til Wrangel om med største Forsigtighed at føre Tropperne over til Fyn, men ikke røre sig fra denne Ø og Frederiksdodde, førend alt var i Orden i Kjøbenhavn og førend han havde faaet Meddelelse derom ikke alene fra de derværende Kommissarier, men ogsaa fra Kongen selv; dog skulde, naar dette var sket, Rømningen foregaa uden Opsættelse, hvorfor Regimenterne fra Vendssyssel allerede nu skulde begive sig henad Ribe Den 23. April fik Bjelke og Coyet en Ordre, hvorefter de skulde forlange et kategorisk Svar angaaende Hven, Gottorp, Standsningen af Hvervinger af tyske Folk og forskellige mindre Punkter som Bettingelse for Rømningen, hvis Danmark derimod vedblivende viste sig koldsindig med Hensyn til Alliancen, skulde de lade denne hvile, egenhændigt tilføjede Kongen: »det er mig højst nødvendigt, at jeg snart faar at vide, hvorledes de Danske vil komportere og resolve sig, thi jeg maa tage mine Mensurer derefter« Faa Dage efter skrev han til Bjelke: »De Danskes Had og »Ildvilje« mod Sverig synes aldrig at kunne slukkes Overfor Stænderne havde han samtidigt fremhævet Nødvendigheden af Danmarks fuldstændige Afvæbning²⁵.

I Kjøbenhavn gjorde Efterretningen om Karl Gustafs Beslutning et højst uhyggeligt og foruroligende Indtryk, saa meget mere som der samtidigt kom Meddelelse om, at svenske Tropper havde besat Hven, og at det var blevet paalagt Indbyggerne at aflægge Troskabsed til Kongen Netop nu havde dog Frederik III ved direkte Henvendelser søgt at forsones Karl Gustaf. Atter var Ove Juel bleven sendt til ham, ved Siden af Klager over Brandskatninger og Dementier af Kongens krigerske Hensigter skulde han overbringe Rullerne over de mangelfuldt leverede Regimente og, naar dette ikke hjalp, gjøre et Tilbud om at erstatte de 1000 manglende Ryttere med 500 saadanne og 1000 Knægte til Fods; denne Styrke skulde have til øverstbefalende Kongens egen naturlige Søn Ulrik Frederik Gyldenløve, der da skulde træde i svensk Tjeneste; Karl Gustaf skulde tillige anmodes om at overføre til Gyldenløve den Donation af Indtægterne af Bornholm, som han tidligere havde lovet Gersdorf, hvem Frederik III vilde erstatte Tabet paa anden Maade. Karl Gustaf modtog Ove Juel venligt i Gøteborg, men gav dog intet endeligt Svar

med Hensyn til Rytterne; tilstaa Gyldenløve Indtægterne af Bornholm vilde han ikke, men han tilbød derimod at forlene ham med Børringe og Lindholm i Skaane²⁶. Til dette Forsøg paa at komme ud over Stridspunkterne knyttede der sig umiddelbart efter det vigtigere Resultat, at Forhandlingerne om Gottorp den 2. Maj naaede deres Afslutning. Uden Tvivl trængt af det slesvigholstenske Ridderskab havde Hertugen foreløbigt givet efter i det vigtige Punkt om Fællesregeringens Ophør; denne Sag var udskudt til senere Underhandlinger; de Kanonikater, som Ernst Gunther var forlenet med, fik han Lov til at beholde, ligesom Hertugen ogsaa frafaldt sit Krav paa Krigsskadeserstatning, en Indrømmelse, der uden Tvivl stod i Forbindelse med Karl Gustafs Afkald paa Nordlandene. Men hvad han havde opnaaet var det af Gottorperne saa længe eftertrængte Svavsted Amt og først og fremmest Løsningen af Lensforholdet til Danmark med hans Ophøjelse til souveræn Hertug over sin Del af Slesvig uden nogen som helst Forpligtelse overfor den danske Konge for sig og sine mandlige Arvinger. Frederik III var gaaet ind derpaa, men havde samtidigt tvunget sin Vilje igjennem overfor sit Rigsraad med Hensyn til den kongelige Del af Hertugdømmet. Ogsaa han havde for sig og sine samtlige mandlige Descendenter opnaaet den fulde Souverænitæt, hvilket betød Frihed for enhver Overhøjhed af Rigsraadet som Repræsentant for den danske Krone. Baade han og Hertugen havde vundet, men den danske Krone havde tabt, hvad ogsaa den engelske Gesandt Meadowe meget rigtigt bemærkede²⁷. Thi skjønt de Souverænitætsdiplomer, der udstedtes for Kongen og Hertugen, ingenlunde betød en fuldstændig Løsrivelse af Slesvig fra den danske Krone, men kun en Suspension af dennes Overhøjhed, saa længe Lenet var i Hænderne paa de to Fyrster og deres Agnater, havde Slesvig dog aldrig før staaet i et retsligt saa løst Forhold til Danmark som fra nu af.

Kort efter at Forliget var undertegnet angaaende Slesvig, var det, at Rigsraadet, som før omtalt, i en hidtil unaaet skarp Tone havde paamindet Kongen om at udlevere Rytterne. Muligvis havde dets Paamindelse sin dybeste Grund i en Frygt, der ikke var ganske uberettiget. Thi netop i disse Dage havde Frederik III bag sine Kommissariers Ryg sendt sin Søn Prins Christians Lærer, den senere paa forskjellig Maade bekendte

Villum Lange, til Sten Bjelke. Hvad vi véd med Sikkerhed om hans Ærinde, er kun det, at han i Hemmelighed talte med den svenske Gesandt om »Kongens Stat« og om Rytterne. Men da Bjelkes Meddelelse herom af 13. Maj naaede til Karl Gustaf i Goteborg, var Kongen ikke et Øjeblik i Tvivl om, hvad Meningen maatte være. Han var overbevist om, at Frederik III ønskede hans Samtykke til at beholde Rytterne for derved at kunne udføre en Statsomvæltning i Danmark. Denne Mening støttede han ikke blot paa Langes Hemmelighedsfuldhed og paa, at Frederik III selv tidligere havde ønsket Konferencer med Bjelke, men væsentligst paa hele sin Opfattelse af Situationen, paa Kongens omend forbeholdne Ytringer til ham paa Frederiksborg om, at han vilde have Flertallet af sit Raad med sig til at skride ind mod Adelen, og paa den anden Side paa de fjendtlige Udtalelser mod Hoffet, som baade han og hans Mænd atter og atter havde haft Lejlighed til at høre i Danmark; stærkest Indtryk havde i denne Henseende en Regeringen saa nærstaaende Mand som Henrik Bjelke gjort paa ham, naar han vel havde rost Frederik III, men tilføjet: Gud naade os, hvem der var med Ære herfra! Dronningen er ingen Dansk god, og hun har Magten over Kongen, Kaj Lykke og Krafse er forviste Hoffet, fordi de har talt herom« Sagen forekom ham overordentligt alvorlig. Den 18. og 19. Maj afholdt han lange Møder derom med sit Raad. Skulde Sverig roligt se paa, at Frederik III foretog en Omvæltning og maaske gjorde Danmark til et Arverige og sig selv til absolut Konge? Meningerne var kun lidet delte. Christer Bonde var omtrent den eneste, der nærmest udtalte sig for at betragte Sagen som uvedkommende. Ellers var alle Raaderne og Karl Gustaf enige om, at en saadan Forandring indesluttede den største Fare for Sverig. Thi dettes Overmagt over Danmark beroede væsentligt paa Uenigheden og Spliden i dette Rige, og Overmagten vilde svinde, hvis Kongen fik ny Kraft. Desuden, dersom man lod staa til, vilde andre Magter blande sig i Striden, Nederlandene vilde i Forbund med Kjøbenhavns Borgerskab hjælpe Kongen og til Gjengæld vinde Magten i Sundet. Saaledes blev Karl Gustafs og hans Raads Beslutning, at hvis Frederik III vilde realisere sin formodede Plan, skulde man komme den danske Adel til Hjælp, men at man foreløbigt skulde advare Kongen mod at indlade sig paa sligt og opfordre ham til at

efterkomme sine Forpligtelser. Det var ogsaa i Overensstemmelse hermed, at der den 22. Maj afgik Ordre til Sten Bjelke²⁸.

Hvor megen Ret Karl Gustaf har haft i hvad han tiltroede Frederik III, kan ikke afgjøres; i en kort efter følgende Enesamtale mellem ham og Bjelke, hvor denne, som han skriver, »mente at faa nogen særdeles Apertur om det, som han tilforn igjennem Langius mig havde ladet vide«, var Kongen tilbageholden paa sin vante Manér, og Gabel, der netop paa denne Tid blev sendt til Karl Gustaf, talte kun om Gyldenløve²⁹. Men det er næppe for dristigt at tro paa, at Karl Gustaf ikke fuldstændigt har misforstaaet Situationen. Sandsynligt nok har paa dette Tidspunkt de Planer begyndt at forme sig hos Frederik III, der senere skulde faa et saa alvorligt Udslag. Men hele dette Mellemspil havde ogsaa en anden Betydning. For første Gang efter Roskildefreden havde Karl Gustaf med sine Raader overvejet det moralsk forsvarlige og det politisk tilraadelige i en ny Krig med Danmark.

Imidlertid var de Forhaabninger, som Frederik III havde sat til Afgjørelsen af det gottorpske Spørgsmaal, blevne skuffede. Karl Gustaf havde definitivt ladet enhver Tanke om en Alliance falde, men drev til Gjengjæld stærkere end før paa den saakaldte Nebenreces, der skulde fortolke Roskildefreden. Størst Vægt lagde han vistnok paa Afstaaelsen af Hven, »jeg slipper den ikke«, skrev han til sine Kommissarier, »skal det end koste mig et Par blaa Øjne«. Ved Siden deraf drog han Bestemmelsen om Forbuddet mod, at fremmede Flaader maatte findes i Østersøen, fra Alliancetraktaten, i Udkastet til hvilken den havde haft Plads, over til Nebenrecessen. Dog vilde han om fornødent lade sig nøje med, at den ogsaa udelodes dér og kun optoges i en Protokol over Forhandlingerne som Udtryk for hans Opfattelse af Freden. Han var ikke heller i Slutningen af Maj og Begyndelsen af Juni uvillig til andre Indrømmelser. Han vilde afstaa Sophie Amalie Indtægterne af Hven og gik ind paa at modtage det gennem Ove Juel gjorte Tilbud om at erstatte de 1000 Ryttere med 500 saadanne og 1000 Knægte til Fods, omend han igjen den 21. Maj havde ladet sine Stænder vide, at Danmark burde nødes til at afvæbne alle sine fremmede Tropper³⁰. Fra dansk Side stred man endnu i Løbet af Maj imod at gaa videre, end man allerede var gaaet. Man vred sig ved at give efter i Østersøspørgsmaalet,

man foreslog Striden om Hven afgjort ved Voldgift³¹. Men omtrent fra Begyndelsen af Juni sejrede den Mening, at man skulde sætte alle Betæneligheder til Side og faa en Ende paa Uenigheden og dermed fremfor alt paa den svenske Okkupation, hvis Tryk Dag for Dag føltes haardere. Kongen bestemte sig, paamindet derom af Rigsraadet, til at ofre Hven; først søgte man at redde Æren ved at hævde, at det skete, uden at det derfor skulde anerkjendes, at Øen hørte til Skaane, derpaa forlod man endog dette Standpunkt. Den 19. Juni fik Peder Vibe Ordre til at afstaa Romsdalen; samtidigt afgik Befaling til at rømme Bremervorde, som man hidtil havde villet holde besat, indtil Frederiksodde var forladt, og med Hensyn til Rytterne bekvemmede Kongen sig til at give dem alle 1000 uden at bytte en Del af dem med det dobbelte Antal Knægte til Fods; Gyldenløve fik Ordre til at afmarschere med nogle Kompagnier fra Sjælland til Jylland og levere dem dér, medens Resten skulde stilles af Feltmarskalk Eberstein, der med Hovedkvarter i Gluckstadt havde den øverste Befaling over hvad der var af Tropper i Holsten. Endog med Hensyn til Bestemmelsen om Forbuddet mod fremmede Flaader i Østersøen bøjede man sig for de svenske Fordringer³².

Man gik videre endnu. Da et nyt Stridspunkt kom til, viste man ogsaa dér Eftergivenhed. Sammenhængen dermed var, at en tidligere Gouvernor over det svensk-afrikanske Kompagnis Besiddelser paa Guinea-Kysten, Rostockeren Henrik Carlof, der var bleven afsat fra sit Embede og havde taget dansk Tjeneste, 1 Jan 1658 havde bemægtiget sig Koloniens Hovedsæde Cabo Corso og i Juni med betydeligt Bytte var ankommen til Gluckstadt. Nu bestemte Freden, at lige saa vel som alle erobrede Pladser skulde tilbagegives Sverig, saaledes skulde ogsaa alle Priser, der ikke var bragte i Havn før Tostrup-Forliget, atter udleveres; men det lykkedes Carlof at slippe bort fra Gluckstadt med en stor Del af sit Gods, hvad enten den gluckstadtske Regering har vidst derom eller ikke. Fra svensk Side krævedes nu straks i Kjøbenhavn ikke alene Tilbagegivelsen af Cabo Corso, men ogsaa Overleveringen af Carlofs Person og Bytte. Det sidste var umuligt at opfylde; men skjønt man rejste nogle principielle Indvendinger mod de svenske Krav, erklærede den danske Regering sig snart villig til at tilbagegive Forterne og

hvad der var til overs i Gluckstadt og stille en Kavtion af hamburgske Kjøbmænd som Sikkerhed for Erstatning af Resten, naar dennes Værdi først var godtgjort³³

Danmarks Modstand var brudt i alle Hovedpunkter

FJERDE AFSNIT

Bruddet.

Saaledes var Muligheden given for, at Fred og Ro atter kunde holde sit Indtog i det haardt plagede Land. Men netop i de Dage blev Karl Gustafs Vilje en anden. Endnu den 5. Juni havde han givet sine Kommissarier Instrukser, der kunde føre til Forlig. Næste Dag forlod han Goteborg paa sin Flaade og tog Vejen gennem Lille Belt til Flensborg; han vilde være nærmere ved de store europæiske Forhold. Det er paa denne Rejse, at hans Stemning mod Danmark atter tog en krigersk Vending. Allerede en Ordre af 10 Juni, dateret udfor Middelfart, har en langt bitrere Tone end den fem Dage ældre. Og ankommen til Flensborg ligger Freden ham fjernt; den Beslutning bliver tagen, som efter nogen fornyet Vaklen fører til Begivenhederne i August³⁴

Den 15. og 16. Juni tilbagekalder han sine forsonlige Instrukser til Kommissarierne. Et er, skriver han, mine tidligere Ordre, et andet mine nuværende; kun efter disse har I at rette Eder. Han forbyder dem at haste med at underskrive; han vil have »en reel Assekuration«, det vil sige Pantsættelse af Lande, i den Carlofske Sag. Den 17. kalder han Wrangel til sig. Den 20. afholder han et Møde med sine Raader og spørger dem, hvad der er det bedste, enten at »slippe de smaa Sager, som nu disputeres i Danmark, eller søge med Magt at obtainere sin Ret«. Raadernes Svar kjendes ikke, men den 24. afholdes et nyt Raadmøde³⁵. Alt aander her Krig. Om den skal begyndes, drøfter man næsten ikke, kun Maaden, hvorpaa Angrebet skal

foretages. Man er enig om, at Hæren skal indskibes i Kiel og lande i Korsør, man vakler, om Flaaden skal samles i Frederiksojde eller i Wismar, men ingen Tvivl hersker om, at den jo straks bør gaa til Sundet; Kronborg bør besættes for at spærre Indgangen til dette og holde Forbindelsen vedlige med Skaane; alle Forberedelser bør tages under Paaskud af, at man vil gaa til Lifland. Midt i Diskussionen opkaster Kongen Spørgsmaalet, om man skal lade være med Angrebet, hvis de Danske ser, at det er Alvor, og giver alt, hvad man ønsker. Da protesterer Wrangel og Banér: Nu har vi en god Lejlighed, den bør ikke forsømmes til at sikre os. Og alle stemmer 1: Toget kan ske uden Fare. Man samles om Udtalelsen: Det har været Hensigten at holde Freden, men det er umuligt; med Tiden kan man dog forny Forhandlingerne. Og Kongen slutter sig dertil.

Den tagne Beslutning blev vel ikke nogen endelig, men den blev Baggrunden for de senere Raadslagninger. For Bedømmelsen af Karl Gustafs Bevæggrunde til Fredsbruddet har den derfor sin store Interesse. Lad os et Øjeblik se paa Sagens moralske og juridiske Side. Paa ét Punkt havde Frederik III ikke fuldt overholdt Fredstraktatens Ordlydende. Han skulde straks have leveret de 2000 Ryttere, og endnu var der kun leveret 1000; ikke helt kunde han være fritagen for sit Løfte ved de hurtigt tilbagekaldte Ytringer af Karl Gustaf paa Frederiksborg. Dette kunde give denne Ret til ikke at iværksætte Rømningen, og ikke uden Grund kunde han ogsaa paastaa, at han skulde have Bremervorde, før han forlod Frederiksojde, lige saa vel som at Romsdalen skulde følge Throndhjem. Men den Vilkaarlighed, hvormed han forlangte Hven, formindskede hans Ret, hvor han faktisk havde den. Ogsaa hans Paastande om Østersøen fandtes ikke i Traktaten, var allerhøjest en omtvistelig Fortolkning af den, en Fortolkning, som han selv flere Gange havde fundet overflødig. Og naar han var i Færd med at gribe til Vaaben for at gjenneftvinge sine Krav, da behøvede han det i dette Øjeblik i ingen Henseende, thi netop nu var Danmark villig til at give efter, og Muligheden af en saadan Eftergivenhed var forudsat i hans Raadslagninger, uden at den var stillet som nogen absolut Hindring for en Krig. Betegnende for hans Opfattelse er ogsaa, at han selv den 20. Juni kaldte Stridspunkterne for »smaa Sager«. Gjennem Karl Gustafs paa forskjellig Maade forte

Forsvar for hans Fredsbrud gaar endvidere langt fra saa meget den Paastand, at han kun derved kunde komme til sin Ret, som det Motiv, at Danmark saa længe som muligt havde søgt at undrage sig sine Forpligtelser, og at dette skyldtes ikke alene dets Vrangvilje og Had til Sverig, men ogsaa dets Haab om og dets Bestræbelser for ved fremmed Bistand at slippe derfor; saadanne Bestræbelser stred mod Danmarks Løfter i Freden om at skille sig ved sine hidtidige Alliancer; Traktaten var saaledes faktisk krænket, og Selvopholdelsen bød Sverig ikke at finde sig i den Usikkerhed, der herved truede det.

Et er nu Spørgsmaalet her: havde Karl Gustaf Ret i sine Beskyldninger? Tøvede Danmark virkelig med at udføre Roskilde-freden, fordi det ved udenlandsk Bistand haabede at omstyrte den? Dette er Sagens faktiske, objektive Side, der afgjør Danmarks Loyalitet eller Illoyalitet. Men et andet er Spørgsmaalet: troede Karl Gustaf selv paa sine Paastande, eller havde han blot den Hensigt at bryde Freden, og hvilke var hans Grunde dertil? Dette er med Hensyn til Karl Gustafs Holdning Sagens subjektive Side.

Med Kjendskab til Forhandlingerne med Brandenburg, til Charisius's Relationer fra Haag samt til den fortrolige Brevveksling mellem Goess og Wiener Hoffet og den mellem van Beuningen og Generalstaterne, Jan de Witt og Amsterdam, tør det nu her siges, at Frederik III og hans Regering ikke kan beskyldes for noget alvorligt Forsøg paa at have villet bryde Freden; Gersdorfs for omtalte Udladelser til Goess er det eneste, der kan være Tale om i denne Retning, og de hører til Marts og April Maaned og gentages ikke senere. Overfor van Beuningen sker der ingen Opfordring til Fredsbrud med Sverig; det højeste, der her fremkommer, er Forespørgsler til ham om, hvad man kan vente af Generalstaterne, for saa vidt man efter Gesandts Tilskyndelse nægter at gaa ind paa det, som Karl Gustaf fordrer med Hensyn til Østersøen ud over Fredens Bydende. Og det skal her tilføjes, at der fra Nederlandenes Side intetsomhelst Løfte gives Danmark. Ulysten til at blande sig i de danske Anliggender er endnu stadigt den herskende, og de Witt afviser Tanken om at støtte Danmark med Vaabenmagt med det Svar, at et Tilsagn derom kun vil føre dette Rige i Ulykke, thi Sverig vil da overvælde det helt, inden der kommer Hjælp³⁶. Naar Frederik III

kun saa nødigt vilde udlevere de meget omtalte Ryttere, var det ikke, fordi han vilde benytte dem offensivt mod Sverige, allerhøjest tænkte han paa deres defensive Brug, men mest skyldtes det dels Vanskeligheden ved at aftakke og stille dem, dels vel Ønsket om at have dem i Behold til at styrke Kongemagten

Men om end dette forholdt sig saaledes, saa er der ingen Grund til at tvivle paa, at Karl Gustaf opfattede det anderledes. Han har sikkert frygtet Danmarks Planer, og denne Frygt er langt fra helt uforstaaelig. Umiddelbart efter Freden havde han opsnappet Breve fra de slesvigholstenske Raader i Gluckstadt, hvorimellem Ditlev og Frederik v Ahlefeldt, der indstændigt tilraadede at stole paa Leopolds og Frederik Vilhelms Hjælp, han kjendte disse Statsmænds Indflydelse hos Frederik III, han vidste, at Frants Rasch i Berlin ogsaa efter Freden agiterede hos Kurfyrsten for at faa denne til at rykke mod Svenskerne i Danmark, i Begyndelsen af Juni fik han tilmed det ene hidsende Brev efter det andet fra Coyet i Kjøbenhavn, hvori denne udmalede van Beuningens Magt hos det danske Hof, og dette forklarer delvis, hvorfor Kongen netop nu strammer Fordringerne med Hensyn til Østersøen. Paa Coyet hviler i det hele et ikke ringe Ansvar for hans Konges Beslutninger; i Modsætning til Sten Bjelke og fuld af skarpe Angivelser mod denne gjør han under Forhandlingerne alt for at lægge Danmark for Had³⁷. Dog har Frygten for Danmark og Coyets Paavirkning langt fra været de eneste drivende Kræfter hos Kongen, næppe heller de stærkeste. Nemmest vilde hans Fredsbrud forklares af hans Lyst til større Erobringer. Sikkert er det, som vi senere skal se, at denne Lyst behersker ham, saa snart som hans Beslutning er endeligt tagen. Om den umiddelbart har været med til at diktere den, kan formodes, men ikke afgjort paastaas. Af største Vigtighed er det derimod at lægge Mærke til en Ytring af ham i Raadsmodet den 20. Juni. Da han havde spurgt Raaderne, om han skulde slippe de smaa Sager i Danmark eller med Magt søge at skaffe sig Ret, tilføjede han, at det ikke var ham tjenligt længe at staa stille, efterdi Vederparterne fik alt for stort Raaderum. Heri ligger Hovednøglen til hans Handlemaade. Han, Krigerfyrsten, hvis hele Magt og Autoritet beroede paa hans Hær, han, der var henvist til at stole paa sig selv, idet hans Forsøg paa at sikre sig ved Alliancer med England og Frankrig ikke havde ført til Maalet, befandt

sig i en cul de sac, og det en, som var meget snæver og trykkede haardt. Jylland og Fyn var nu ligesom tidligere Polen udpinte Lande. Betegnende er et Brev fra Karl Gustaf Wrangel til Kommissarierne i Kjøbenhavn, dateret Middelfart den 29. Maj. Det hedder heri: »Nu længere her at subsistere, synes at falde meget penibelt; det synes, som om Stenene paa Gaderne vil nu herefter være imod os, jeg kan vel sige, at jeg aldrig med større Længsel har længtes fra noget Sted end herfra«³⁸. Det forstaas, at Wrangel i Raadsmødet St. Hansdag var den ivrigste til at drive paa Fredsbrud. Hæren maatte ud, maatte kunne røre sig. Og Kongen var enig med sin Feltherre om at sprænge Baandene. Men endnu kunde det være tvivlsomt, hvorledes det skulde ske.

Den europæiske Situation, som var bestemt ved det saa længe omtvistede Kejservalg, var ikke kommen over det døde Punkt. Ganske vist tegnede alt til, at Leopold skulde blive valgt, men han var det ikke endnu, og om hans Valgkapitulation førtes en haard Strid. Mest gjaldt denne Frankrigs og de rhinske Kurfyrsters Bestræbelser for at binde Hænderne paa Habsburg-Østrig, saaledes at Leopold ikke kunde hjælpe Spanien og bringe Ufred i Riget. Derimod var Karl Gustafs Forsøg paa at stille Sverige i Sikkerhed paa lignende Maade glippede, væsentligst paa Grund af Brandenburgs Modstand. Han havde i Tyskland endnu to gunstige Muligheder: enten kunde Valget blive udsat, fordi Leopold ikke vilde antage Kapitulationen, eller ogsaa kunde den Tilnærmelse til Østrig, som han flere Gange paa Grund af Frankrigs Utilbøjelighed til Alliance, havde forsøgt og som ikke helt var bleven afvist, føre til et Resultat³⁹. Lykkedes det ene eller det andet, kunde maaske Brandenburg blive nødt til at falde til Føje, saaledes at det opgav Preussen og indrømmede Sverigs andre Fordringer. Thi kun paa disse Vilkaar vilde Karl Gustaf enes med Kurfyrsten. Men ingen af Delene var sikkert; skete det modsatte, blev Leopold valgt og allierede sig med Brandenburg, vilde de Baand, der holdt Karl Gustaf i hans cul de sac, blive strammede endnu fastere. Paa to Maader kunde de brydes, enten kunde han vende sig mod Danmark eller mod Brandenburg. Herom stod Valget, herpaa beroede hans Vaklen.

Thi at han endnu vaklede, maa betragtes som utvivlsomt. I nye Raadsmøder den 26. og 28. Juni i Flensborg var Krigen med Brandenburg Hovedgjenstanden for Forhandlingerne⁴⁰. I

Overensstemmelse hermed var ogsaa Ordre til Kommissarierne af den 28. og 29. holdte i et langt forsonligere Sprog end de nærmest foregaaende: Kongen vilde nøjes med en Kavtion i den Carlofske Sag i Steden for det tidligere forlangte Pant; med Hensyn til Østersøspørgsmaalets Ordning erklærede han sig tilfreds med hvad de Danske havde tilbudt; dog forlangte han et mundtligt Løfte om Antallet af de Orlogsskibe, der skulde stilles mod et eventuelt Forsøg fra nederlandsk Side paa at forcere Sundet. Men hvis de Danske gav efter, maatte Kommissarierne haste med at underskrive uden at behøve at afvente hans nærmere Ordre. Det vilde sikkert være urigtigt i disse Ordre at se et Krigspuds for at berolige den danske Regering; endnu vidste Karl Gustaf virkeligt ikke hvad han vilde. Han havde under hele Kampagnen mod Danmark ikke været fri for denne Ubeslutsomhed, i alt Fald ikke været nogen Mand af korte Overvejelser, for han handlede, i Modsætning til den Raskhed, hvormed han handlede, naar Overvejelserne endeligt var sluttede. Det er, som om hans Ubeslutsomhed nu havde naaet sin Kulmination, da han stod ved det, som blev hans Hæders og hans Livs Vendepunkt.

Midt under Forhandlingerne om Angrebet paa Brandenburg var der i Raadsmøderne faldet Ytringer, der viste, at Planerne mod Danmark ingenlunde var opgivne. Og kun en Uge behøvedes for atter at gjøre dem til de herskende. Muligvis kan Efterretninger fra Frankfurt om, at Kejservalget endeligt var berammet, have gjort sit dertil. Paa Gottorp Slot afholdt Karl Gustaf den 7. Juli et nyt Møde med sine Raader. Han nævnede ikke Brandenburg, men han foreholdt dem, at Thorn blev angrebet af Polakkerne, og at det »ikke var ræsonabelt at slippe det danske Værk i saadan Uvished«; skulde han for Danmarks Nødens Skyld miste den preussiske Stad og ikke kunne undsætte den, saa havde han god Føje til at søge sin Skade erstattet hos Danmark; Tiden gik, Folket løb bort, det var skadeligt at staa stille længere; kun med Tvang havde han kunnet vinde noget fra Danmark; længe nok havde han ventet. Og med Samtykke af Raaderne sloges det fast, at hvis ikke Kommissarierne allerede havde underskrevet Recessen, maatte de ikke gjøre det, thi i saa Fald vilde Kongen gaa løs paa Danmark. Dagen efter forlagde Karl Gustaf sit Kvarter til Oldeslo, hvor store Hærstyrker samledes. Han havde i Forvejen givet et forsonligt Svar til Ove Juel, der var kommen

til ham paa Gottorp angaaende den guineiske Sag, men i Oldeslo fornyede han efter gjenoptagne Raadslagninger for tredje Gang Beslutningen om Angrebet paa Danmark. Imidlertid havde Coyet og Bjelke faaet den Ordre, som var vedtaget den 7.; de skulde «tage Prætekst af det afrikanske Kompagnis Præjudice» til ikke at underskrive. Og Ordren kom ikke for sent, man havde talt frem og tilbage om Krigsskibene og om Guinea, idet Frederik III øjensynligt afventede Resultatet af Ove Juels Sendelse. Men ovre i Holsten rejstes Vanskelighed paa Vanskelighed ved at komme overens med Eberstein om Leveringen af Rytterne, indtil Kongen ansaa Øjeblikket for kommet til at svække den danske Styrke ved at modtage dem⁴¹.

Alt drev ogsaa Karl Gustaf i dette Øjeblik frem mod Danmark. Den 8. Juli var Kejser Leopolds Valg foregaaet i Frankfurt, og de Underhandlinger, de svenske Gesandter havde fort med de rhinske Kurfyrster og de nedersachsiske Kredsstænder om et Forbund, rettet mod Brandenburg, tegnede endnu ikke gunstigt⁴². Definitivt opgaves Planerne mod Østrig og Tyskland, definitivt toges der Forholdsregler til Toget mod Sjælland. Den 18 Juli fik Wrangel sine Ordre. Med fire Regimenter svenske og finske Ryttere skulde han skyndsomst gaa fra Fyn til Kiel; der vilde Kongen komme til ham og træffe mundtlig Aftale. Efter Indskibningen skulde Farten tages mod Korsør; landsatte dér skulde de gaa lige løs paa Kjøbenhavn, afvise Opfordringer saa vel fra de svenske Kommissarier som fra enhver anden til at standse og søge i Hast at erobre Staden og Flaaden. Imidlertid skulde ogsaa Fodfolket føres fra Fyn til Sjælland og 2000 Vogne udskrives for at kjøre det frem. I Begyndelsen skulde Wrangel ikke andet tesmoignere end som, at den Hostilitet, der nu paa-begyndes, er alene til at forsikre sig om en Del af deres Flaade og til at bebinde begge Kronernes Interesse i Hob til Maris Baltici Defension og altsaa desto bedre forsikre sig Roskildske Pakterne«. Men ved Siden heraf skulde han holde en Generaludskrivning i alle danske Provinser og paalægge alle Præster og Fogeder at stille deres Sogneryttere. Et dobbelt Slag skulde slaas herved; thi de udskrevne skulde sendes bort til Rusland, til Polen og Pommern; Danmark skulde berøves dets Kraft og de svenske Hære hinsides Østersøen erholde Undsætning⁴³. Intet Hensyn holdt længere Karl Gustaf tilbage.

Den 20. Juli fik Erik Dahlberg Befaling til at afrejse til Kjøbenhavn og i Hemmelighed tage et Afrids af Fæstningen; paa ny skulde den modige Ingeniørofficer gjøre Tjeneste som Spejder⁴⁴. Men Kongen selv tog til Wismar; dér samlede han den 23. Juli en Del Raader, hvoraf adskillige ikke havde været til Stede ved de forrige Overvejelser. For fjerde og sidste Gang vedtoges det her enstemmigt »at lade den Resolution mod Danmark gaa for sig«. Kongen havde kastet Broen af bag sig. Dagen i Forvejen havde han ogsaa, med Erkjendelse af sin tidligere Vaklen, skrevet til Wrangel: »Gud staa os bi, og kan jeg numere ikke ændre en saadan Resolution, thi hver fjortende Dag at forandre Hovedkonsilia lader sig ikke gjøre«. Men nu var han ogsaa klar over hvad han vilde: Danmark skulde erobres og hver en Tomme af det underlægges ham. Og sin Fantasi gav han den frieste Flugt. Han udmaalede sig sin nye Provins's fremtidige Stilling. Den skulde antage Sverigs Regeringsform, deles i tre Gouvernementer, have tre Hofretter, Universitetet skulde flyttes til Gøteborg. Fra de lavere Stænder ventedes ingen fortsat Modstand, thi de vilde blive fri. Derimod truede Fare fra Adelen. Der skulde tilbydes den Bytte af Godser, Ingermanland skulde navnlig blive dens nye Bosted. Vilde den ej med det gode, skulde den tvinges dertil; der skulde sættes Grever og Friherrer over den og disse nye Herrer skulde gjøre den kjed af sin Hjemstavn, de gjenstridige skulde uden videre og uden Erstatning have deres Godser forbrudte. Men ovre i Skaane skulde Karl Gustaf hyldes som Sverigs, Gotlands, Danmarks, Norges og Vendens Konge med den svenske Krone paa sit Hoved, den danske paa et Bord nedenfor sig⁴⁵. Kom det an paa at have Formaal i Orden, manglede der intet. Kongen af Sverig havde udtalt Danmarks Dødsdom. Vilde han kunne udføre den?

Endnu omgav han sine Planer med den største Hemmelighedsfuldhed. Han havde faaet Hertugen af Gottorp til at lade sin Son og Arving følge ham paa det forestaaende Tog, men han havde ikke betroet ham, hvor det gik hen. Han havde kaldt Terlon til sig fra Kjøbenhavn, men sagt ham, at Ekspeditionen gjaldt Preussen. Den 4. Aug. indskibede Wrangel sine Tropper i Kiel. Dagen efter gik Kongen selv om Bord. Men først den 6. tillod Vinden Afsejlingen. Næste Dag kastede han Masken for Terlon, hvem han havde opfordret til at følge sig. Han

sagde ham, at hvis han havde kunnet stole paa sine Venner, havde han aldrig vovet dette, men da han maatte anbringe sin Hær ét Sted, og da han ikke kunde gaa mod Østrig, havde han gjort det. De er en Smule forbavset derover, bemærkede han videre. Terlon svarede ja, men det kom kun af den Beundring, han havde for hans Berømmelse. Hvorledes mener De? udbrød Kongen. Terlon svarede, at han frygtede, at hele Verden ikke vilde forklare hans Handlemaade paa samme Maade som han selv; det gjaldt hans Ære at bryde en undertegnet og ratificeret Traktat, og man vilde tro, at det blottede Danmarks Svaghed var hans bedste Grund. Kun Gud skylder jeg Regnskab for mine Handlinger, svarede Kongen, han véd, om jeg har Ret. Efter et Øjebliks Pavse tilføjede han: Jeg tilstaar Dem, at det Tog, jeg nu har indladt mig paa, vil føre mig til den højeste Anseelse eller foranledige mit Fald⁴⁶

Han vidste, at han spillede Plat og Krone om sin Hær, sine Erobringer, sit Navn; men han lod sig ikke afskrække ved, at det Fredsbrud, han var i Færd med, ikke alene var en Krænkelser af et givet Ord og en sluttet Traktat, men ogsaa et snigmorderisk Overfald uden Varsel og uden Krigserklæring, stridende mod enhver Tids Folkeret.

Den 7 August løb den svenske Flaade ind i Korsør Havn.

OTTENDE BOG.

DEN ANDEN KRIG MED SVERIG

(AUGUST 1658 TIL MAJ 1660)

FORSTE AFSNIT

Forsvarsforberedelser og Kjøbenhavns Privilegier.

Helt uventet kom et Fredsbrud ikke for den danske Regering. Adskillige Advarsler var naaede til den. Jørgen Bjelke havde fattet Mistillid ved en Samtale med Coyet og havde meddelt sine Indtryk til Kongen og hans Raader, og Ove Juel havde baade skriftligt og mundtligt henledet Opmærksomheden paa de mystiske Tilberedelser, han havde iagttaget under sit Ophold paa Gottorp. Overfor van Beuningen og Goess havde Gersdorf ogsaa i den sidste Tid med voksende Eftertryk ytret sig om en sig nærmende Fare, og nogle mindre Forholdsregler var truffet til at dække Kjøbenhavn og Kronborg. Men at Overfaldet skulde komme saa pludseligt og saa uanmeldt, anede dog ingen. Endnu den 7. August havde Kongen undertegnet et Kreditiv for Holger Vind som Resident i Sverige, og faa Dage i Forvejen var Erik Dahlberg bleven modtagen paa den gjæstfrieste Maade af de danske højtstaaende Officerer i Kjøbenhavn; Oberst Frederik v. Ahlefeldt havde endog talt til ham om sit Ønske om at træde i svensk Tjeneste, fordi han mente at være kommen i den almægtige Dronning Sophie Amalies Unaade, ingen af dem synes at have anet, at Dahlbergs Opgave var at udspejle Fæstningen, og at han om Morgenens troligt arbejdede herpaa og tog Tegninger af Volde og Grave, medens han ud paa Dagen og om Aftenen drak tæt med sine Standsfæller paa deres Konges Velgaaende¹

Da kom tidligt paa Morgenstunden den 8. Aug. Ilbud om, at en svensk Flaade havde vist sig udenfor Korsør, og andre Skibe blev sete i Farvandet ved Amager. Allerede mellem Kl. 7 og 8 indfandt Peder Reedtz sig hos den svenske Gesandt Sten Bjelke og bad om en Forklaring, som han imidlertid ikke fik, allerede af den Grund, at Bjelke sikkert ikke var indviet i sin Konges Planer². Kort efter kom nye Bud om Landgangen; da Folk gik fra Højmesse — det var en Søndag —, spredte sig Efterretningen rundt om i Byen, og snart summede Rygterne om den fremrykkende Fjende vildere og vildere³.

Det første Indtryk var Rædslens. Fra den højeste til den laveste kjendte man Fæstningsværkernes slette Tilstand og Garnisonens ringe Styrke. Hvorledes skulde da den overmægtige Sejrherre kunne standses? Var ikke Erobringens og Plyndringens Time nær? Og i Frygten og Angsten blandede sig nye Udslag af Hadet og Forbitrelsen mod Adelen. Men midt i den almindelige Forvirring saas hurtigt et fast Punkt. Det dannedes af Kongen med Dronningen ved hans Side. Som aldrig før i hans Liv gjaldt det nu Selvopholdelsen, hans Frihed, hans Krone, hans Efterkommere, hans Rige. Og muligvis stod det ogsaa hurtigt klart for ham, at kunde dette reddes, da kunde ogsaa mere vindes: Folkets forøgede Loyalitet, en nyskabt Popularitet for ham og hans Hus og derigjennem Muligheden for en Magtforøgelse. Der brød frem hos ham en Energi og et personligt Mod, som han ikke tidligere nogensinde havde lagt for Dagen. Han blev en Handlingens Mand, overfor Fjenderne og overfor dem, han vilde vinde til Venner.

Der skal i hans Omgivelser have været nogle, der raadede ham til Flugt til Norge eller til Holland. Det maa have været til disse Raad, at han gav det berømte, fra et Vers i Jobs Bog laante Svar: Jeg vil dø i min Rede*). Derimod paatænkte han at sende sine Børn, deriblandt den udvalgte Prins Christian, bort til Nederlandene; for alle Tilfælde ønskede han at bevare Dynastiet, men Rigsraaderne advarede mod Faren ved, at de

*) Disse Ords Paalidelighed er hævet over enhver Tvivl; hvad han yderligere tilføjede, gengives derimod paa forskellig Maade. Henførelsen til Jobs Bog sker, saa vidt vides, første Gang i Michael Henrichsens Ligprædiken over Niels Rosenkrands, Kbhvn 1680.

kunde opsnappes af Svenskerne (hvoraf for øvrigt kan slutes, at det heller ikke har været dem, der tilraadede Kongens egen Flugt), og han rettede sig derefter⁴. Allerede den 8. Aug. blev der udstedt Befalinger om Udbedringen af Kjøbenhavns Fæstningsværker, Sten Bjelke blev arresteret, van Beuningen, der efter en tidligere truffen Bestemmelse stod i Begreb med at rejse hjem og nu fremskyndede sin Afrejse, uddelte forinden denne Penge til Soldaterne, og Renteskriveren Jens Lassen skrev et Op- raab til at yde frivillige Pengebidrag. Samtidigt hermed sendtes dog Rigsraaderne Mogens Høg og Christen Skeel afsted til Karl Gustaf for om muligt at standse hans Fremrykning⁵. Men endnu samme Aften kaldtes ved kongelige Drabanter Repræsentanter for de forskjellige Stænder sammen til Møde paa Slottet den næste Morgen Kl. 8⁶.

Desværre er vi daarligt underrettede om dette saa vigtige Møde. Hvad vi véd, er kun dette: Kongen og Righshofmesteren traadte frem fra Raadstuen, og den sidste forestillede i Taler enkeltvis til de forskjellige Stænder den overhængende Fare og opfordrede til Modstand og til godvillig Paatagelse af Indkvarteringsbyrden. Med større Iver end ved tidligere Lejligheder lovede Universitetsprofessorerne at gjøre deres bedste; dog ønskede de mod en Pengeafgift at fritages for den personlige Indkvartering. Paa Borgerskabets Vegne førte Borgmester Hans Nansen Ordet, og kraftigt har sikkert hans Rost hævet sig om Forsvar til det yderste og om ubrødelig Troskab mod Kongen. Hans Udtalelser fandt Gjenklang hos Borgerne; en Garver skal have været den første, der gav Stemningen Udtryk ved at minde om, hvilken Spot og Skam det vilde være at overgive og forlade Kongen og Staden uden saa meget som at have set Fjenden under Øjne*); med et almindeligt Raab sluttede de andre sig til ham. Allerede nu havde Rædslen sat sig, og Kongens Fasthed havde begyndt at meddele sig til Befolkningen. Men trods Kildernes Tavshed tør man gaa ud fra, at de Løfter, der gaves, ingenlunde var ubetingede. Denne Tid var overhovedet ikke en saadan, hvor den absolute, uegennyttige Selvopofrelse herskede, hvor Begejstringen

*) Hvis en senere Beretning om, at Garveren har været Borgerkaptajn, staar til Troende, kan man tænke paa den Jørgen Gerber, der beklædte en saadan Stilling (Nye Dan Mag. III, 59)

eller Pligten rev alle med sig og bragte dem til at glemme Hensynet til sig selv. Det fortjener ogsaa at mærkes, at kun enkelte Gange forekommer i de fra disse bevægede Dage bevarede offentlige Udtalelser Ordet Fædreland, det Ord, som for en Nutidsbevidsthed maatte synes at have ligget nærmest; Fædrelandsbegrebets almene Kraft manglede vel ingenlunde, men besad langt fra den Fylde for Datidens Mennesker som for senere Generationer. Man se hen til Udtrykkene i Kongens Tilkjendigelser. Det hedder ikke her, at Danmark staar i Fare, at Fædrelandets Selvstændighed staar paa Spil; nej, det lyder. Svenskerkongen stræber »os og vore Efterkommere« eller endog med en for Frederik III's Planer betegnende Forandring: »os og vore Arvinger efter Kronen«. Og naar det i en Beretning siges, at Borgerskabet lovede at ville do som Hans Majestæts Undersaatter, er dette højst rimeligt rigtigt; man gik ind paa Kongens Tanke⁷. Men vel at mærke, man vilde have Gjengjæld af Kongen, Gjengjæld i Form af økonomiske og borgerlige Fordele paa Grundlag af de Ønsker, man faa Maaneder i Forvejen havde forebragt, og hvis hidtidige Mangel paa Opfyldelse man med Harme havde været Vidne til. I alt Fald vilde Stadens ledende Mænd benytte Øjeblikket, nu hvor der trængtes til den, vel ogsaa overbeviste om, at nye Rettigheder var det bedste Middel til at fremme Borgernes Offerberedvillighed. Thi derom kan neppe herske Tvivl, at de Overvejelser, som fandt Sted den 10. Aug. om Kjøbenhavns Privilegier, har haft til Forudsætning hvad der mere eller mindre offentligt er fremkommet i Mødet paa Slottet med Borgerskabets Repræsentanter Dagen i Forvejen. Og resolut har Kongen grebet Situationen og fremtvunget en foreløbig Afgjørelse.

Men let var det ikke at komme til noget bestemt Resultat. Først holdt man sig til selve Byens Andragende af 9 Juni. En af Oversekretæren Erik Krag opsat Koncept til Svar paa dets enkelte Punkter erholdt endog Kongens Underskrift; derved indrømmedes det bl. a., at Kjøbenhavn skulde være en Stabelstad og være fri for Indkvartering i Fredstid og for Skattepaalæg, undtagen naar Staden selv med de andre Stænder havde bevilget dem; ved Pantsætning eller Indførsel skulde Borgerne nyde adelig Gods med adelige Rettigheder. Men om Told og Accise gaves kun en temmelig undvigende Erklæring, Spørgsmaalet om

Indsættelse af et Byraad udskødes til bedre Tider, og ingen Ret tilstodes med Hensyn til kjøbt Adelsgoods⁸. Et saadant Svar tilfredsstillede ikke Borgerskabets Mænd. Da optraadte Admiralitetsraaden, den tidligere saa ofte omtalte Henrik Muller, som Mellemmand. Efter Forhandling med Borgmestre og Raad indsendte han til Rigshofmesteren en Koncept til et Tilsagn om foreløbige Privilegier, som dog kun skulde regnes for en Begyndelse og senere nærmere udvikles⁹. Udkastets Forfatter kjendes ikke. Heller ikke her var Byraadet omtalt; men til Erstatning var indsat en hel ny Bestemmelse, der, udtydet efter sin Ordlyd, gav Staden en langt friere Stilling og langt større politiske Rettigheder, end der hidtil i alt Fald offentligt havde været paa Bane. Det hed nemlig heri -- med Udtryk, der viser hen til tyske Stæder som Forbilledet --, at Kjøbenhavn skulde være en fri Rigsstad og annammes tillige for en fri Rigers Stand og udi alt, hvad Riget til Bedste delibereres kan, have sin Stemme og Samtykke. Ved Siden heraf erklæredes Kjøbenhavn for en af de to Stabelstæder paa Sjælland, der skulde begaves med alle de Privilegier, som nogen Stabelstad kunde behøve til Kommerciens Flor og Fremtarv. Indkvarteringsfrihed tilstodes i Fredstid, og Told- og Skattespørgsmaalet var løst uden Forbehold, saaledes at der krævedes Bevilling til Paalæg, og saaledes, at intet mere skulde fordres end hvad Adelen gav af sin Ejendom. Og som Kronen paa den politiske Lighed, de andre Bestemmelser havde udtalt, bød to Paragrafer, der ligeledes var helt nye, at Stadens Indbyggere skulde nyde alle adelige Privilegier, og at alle af den private Stand, gejstlige og verdslige, for dem og deres Børn skulde nyde lige Adgang til Embeder og Æresposter med Adelen. naar de gjorde sig fortjente dertil. Dette Udkast forelagdes straks for Rigsraadet. Til selve dets Forhandlinger om denne saa vigtige Reform kjendes intet. Dog formaar man at slutte sig til Gangen i dem. Rimeligvis har der ikke rejst sig nogen videre Modstand mod Paragrafen om Rigsstad og Rigsstand, thi, som det fremgaar af det tidligere omtalte Indlæg fra Raadet af 4. Maj, var Stemningen indenfor dette i den sidste Tid for Udviklingen af regulære Stænderforsamlinger. Derimod har der sikkert lydt skarpe Protester mod, at Kjøbenhavns Indbyggere skulde nyde alle adelige Privilegier. Bestemmelsen herom i Udkastet faldt ogsaa bort, men til Gjengjæld maatte Raadet finde sig i, at der til-

deltes dem Ret til at købe og tilforhandle sig adeligt Jordegods og Ret til at besidde med adelige Friheder hvad de erhvervede af Adelsgods og Krongods ved Kjøb, Arv eller Pant, ligesom ogsaa Paragrafen om Embeder og Æresposter blev staaende. Endnu samme Dag, den 10. Aug., underskrev Kongen og Rigsraadet Brevet om Københavns Privilegier og et ligelydende til Christianshavn, den anden af de to sjællandske Stabelstæder¹⁰.

Disse Privilegier danner en Epoke i Danmarks Historie. Ved dem anerkjendtes for første Gang en ikke-adelig Rigsstand som besluttende og bevilgende Myndighed, og saaledes var den hidtidige Rigsraadsforfatning rokket i sin Grund. Men ved Siden heraf var der skudt en Bresche i Adelens Æneret til adeligt Jordegods og til Rigets Embeder, hidtil omgjærdet ved Generationers ivrige Arbejde og Omsorg. Hvad der var sket, kom til at spille en betydningsfuld Rolle, da Rigets Forfatning to Aar senere stilledes under Debat; men fuldt saa vigtig var dets øjeblikkelige Virkning. Thi ved Privilegierne var der givet Staden et Palladium, som den havde den største Interesse af at væge mod den Fjende, der rykkede frem mod dens Volde. Medens Udsigten til at blive Stabelstad med Forhaabningerne om en dertil sig knyttende ny og glimrende Handel og Vandel gjorde stærkest Indtryk paa de mindst politisk interesserede, følte de politisk vaagne sig stolte over Rigsstads- og Rigsstandsværdigheden og over Ligheden med den hidtil saa misundte Adel¹¹. Ingen Tvivl kan herske om, at den ærefulde Modstand, som Københavns Borgere viste mod Svenskerne i den langvarige Belejring, for en stor Del skyldtes den Gnist, som Privilegierne tændte i deres Hjerter. En Befolkning, der følte sig stolt over sin erhvervede Ret, bevidst at kæmpe for en Frihed, den vilde se gaa til Grunde ved en Erobring, gik til Forsvarets Gjerning. Fra dette Øjeblik var der ikke ét, men to faste Punkter, hvorpaa Modstanden beroede, Kongen og hans Mænd og Borgerskabets Mænd. Og til disse Centra sluttede sig paa Opfordring mere periferiske Kredse, nemlig de, der uden at høre Borgerskabet til og uden at være umiddelbart afhængige af Kongen dog var med til at udgjøre Stadens Indvaanere, Købmands- og Haandværkssvendene samt Studenterne. Ogsaa de sidste stillede dog deres Betingelser for at følge Opmuntringen til »efter andre lovlige Akademiers Eksempel at gjøre sig rede til Kamp"; de forlangte bl. a. visse

af dem udpegede danske Overanførere, Ret til at vælge deres Underofficerer og Løfte om særligt Hensyn til de offerberedvillige ved fremtidige Embedsbesættelser

Saaledes dannede der sig i de to-tre første Dage efter Fredsbruddet en Kjerne af et levende Værn. Og ved Siden heraf dæmrede Haabet om fremmed Understøttelse. Da kun Roskildefredens hastige Slutning i sin Tid havde bevirket, at Forbundet mellem Brandenburg, Østrig og Polen ikke havde faaet nogen Betydning for Danmarks Undsætning, og da ovenikjøbet nu Kejser Leopolds Valg endeligt havde frigjort hans Bevægelser, var der virkelig Udsigt til Hjælp fra Fastlandsmagterne. Fuldt saa vigtigt var det dog, at Nederlandene kunde formodes at ville opgive deres Neutralitet, nu hvor det maatte være klart for al Verden, at Kampen drejede sig om at hindre Sverigs Herredømme paa begge Sider af Sundet, saa meget mere som Traktaten af 1649, der som defensiv ikke havde kunnet finde Anvendelse paa den danske Angrebskrig 1657, under de forhaandenværende Forhold forpligtede dem til Bistand.

Men de Vanskeligheder, der skulde overvindes, var overordentligt betydelige. Som Fæstning led Kjøbenhavn under to store Misligheder: dets Voldes slette Tilstand og dets Befæstningslinjes uforholdsmæssigt store Udstrækning. Selve den gamle Del af Volden, fra dér hvor den begyndte i Sydvest ved det nuværende Løngangsstræde (thi bagved det, hvor nu findes Kvarteret med Stormgade, Ny Vester- og Ny Kongensgade, var aaben Strand) og hen til Nørreport, savnede tilstrækkeligt høje Brystværn, Palisader og Raveliner. Langt værre stillede det sig dog med den nye, ufuldførte Volddel fra Nørreport til den nye Østerport og Kastellet. Kun et ringere Parti ved selve Østerport var af nogenlunde ordentlig Højde, Resten paa begge Sider saa lav, at man paastod, at Ryttere kunde ride der over. Men den samlede Voldlinje omsluttede desuden et Areal, hvoraf kun omtrent Halvdelen var bebygget; som tidligere omtalt laa hele Strækningen Øst for Gotersgade endnu som en projekteret Bydel, hvor kun Rosenborg, Nyboder og den ufuldendte runde Kirke traadte frem som Oaser. Dette, der vilde have haft mindre at sige, hvis der havde været en tilstrækkelig Garnison, blev en overordentlig Svaghed, naar Forsvaret for en stor Del skulde bestrides af et Borgerskab, hvis Størrelse altsaa langt fra svarede

til Byens Rumfang. Udenfor Voldene hen til de tre store Søer havde der derimod rejst sig ikke helt betydningsløse Forstæder; til Forsvar for dem havde Christian IV begyndt Anlægget af Voldlinjer i Øst og Vest og tre større Skanser i Øst, ved Vartov Hospital (ved Sortedamssøens Sydøstspids), ved Ravnsborg (ved Grænsen mellem Sortedams- og Peblingsøen) og ved Lade-
gaarden, men med den tilstedeværende Styrke kunde der ikke være Tale om at forsøge et Forsvar deraf Thi efter al Rimelighed beløb Garnisonen i Belejringsens første Dage sig til allerhøjest henved 2000 Mand Hertil kom Borgervæbningen, næppe mere end 2500 Mand, snarere maaske mindre, delt i 9 Kompagnier, ét for hvert af Stadens 9 Kvarterer, foruden ét for Christianshavn, med Stadshauptmand Frederik Thuresen som overste Befalingsmand En Fordel var dog, at Officerernes Antal var temmelig betydeligt, idet der fandtes en stor Del saadanne udenfor Tjeneste i Byen, som kunde anvendes ved de forskjellige Korpser, baade dem, der allerede var dannede, og dem, der skulde dannes¹². Af Artilleri fandtes den 11 Aug omtrent 40 Kanoner i Stilling, og en betydelig Mængde henlaa desuden i Tøjhuset. Stor Bekymring maatte imidlertid Provianteringen volde. Øjeblikket var jo i denne Henseende fra svensk Side valgt særdeles godt Høsten var knap begyndt; Udbyttet af Sjællands Agre og Enge vilde tilfalde Belejringshæren og ikke de belejrede, og heller ikke havde nogen i Staden endnu tænkt paa den vanlige store Vinterforsyning af Flæsk og Kjød

Det var under disse i de allerfleste Henseender saa vanskelige Forhold, at Regeringen og Befolkningen med største Hurtighed udfoldede den vældige Energi, der fra Begyndelsen af stemplede Kjøbenhavns Forsvar som en stor Bedrift i Danmarks Historie. Resolut opgaves den ydre Forsvarslinje, og Forstædernes Afbrænding beordredes og iværksattes, for saa vidt som det ikke var muligt ved Nedbrydning at redde det Tømmer, man i saa høj Grad trængte til Samtidigt begyndte Udbedringen af Voldene og deres Forsyning med Palisader og spanske Ryttere og med Stormbjælker til at sænke og hejse. Paa et af de svageste Punkter, mellem Østervold og Kastellet, hvor der saa godt som ingen Jordvold var, lod Renteskriveren Jens Lassen nedramme tre Rader stærke Egepæle, der var forbundne med tykke Planker. Paa de andre Steder deltog Officererne fra

Obersterne ned af troligt sammen med de Menige i Jordarbejdets Gjærning og i Hjulbørenes Trilning. Hist og her opkastede man Raveliner og mindre Batterier. I Tøjhuset arbejdedes Dag og Nat paa Støbning af Kugler¹³ I Kalvebodstrand henlagdes en Pram, besat med Kanoner, ligesom en anden Pram noget senere anbragtes i Sundet udfor Østerbro, begge med den Opgave at bestryge de fjendtlige Flanker Som Opmuntring for de tjenstivrige gaves Løfte om Nobilitation til dem, der maatte udmærke sig særligt. Forholdsregler toges mod Ildsvaade, og der sørgedes for Jernkjæder til at afspærre Gaderne og for Stene til at kaste fra Voldene, hvis Fjenden skulde prøve en Storm Ved Hjælp af Dragoner drev man Kvæg ind fra Omegnen for at skaffe Kjød; nogen Tid efter lykkedes det ved et Pumpesystem at skaffe Vand fra Stranden ind i Voldgravene, medens Brøndene heldigvis var rigelige nok til Drikkevandsforbruget. Ogsaa til Pleje af de syge og kvæstede traf man Foranstaltninger, medens Husundersøgelser fandt Sted mod Spioner

Ved Siden heraf havde man gjort alt for at forøge Forsvarsstyrken. Hververtrommerne gik i Gaderne, og de vornede Bonder, der fandtes i Staden, fik Løfte om Stavnbaandsfrihed, naar de vilde tage Tjeneste; de frivillige Afdelinger organiseredes; det gjaldt at faa alle vaabenføre Folk til paa en eller anden Maade at træde under Fanerne En Opgjørelse af 2. Septbr viser det ikke ringe Resultat Den egentlige Garnison bestod derefter af følgende Korpser: Af Kavalleri fandtes Kongens Livregiment til Hest under Generalmajor Hans v Ahlefeldt med 552 beredne Ryttere og 63 uberedne Af Dragoner, denne Mellemtung mellem Kavalleri og Infanteri, Gyldenløves Regiment under Oberst Ejler Holk med 59 Officerer og 347 Menige Af Infanteri 4 Regimenter, nemlig Kongens Livregiment til Fods under Oberst Frederik v Ahlefeldt med 113 Officerer og 560 Menige, Generalmajor Schacks med 124 og 520, Oberst Erik Qvitzovs med 79 og 370 og Oberst Boths (paa Christianshavn) med 44 og 160 Hertil kom Studenternes Regiment med 35 Officerer og 227 Menige under Oberst Mogens Krag, der havde afløst den faldne Kjeld Lange, Haandværkssvendenes 5 Kompagnier med 50 og 317 og de kongelige Betjentes Kompagni under Major Toussaint de Beaufort med 20 og 227 Den af disse Afdelinger bestaaende Styrke beløb sig saaledes for

Rytteriets Vedkommende til 615 Menige (Tallet paa Officererne er ikke angivet), for Fodfolkets (iberegnet Dragonerne) til 524 Officerer og 2728 Menige. Hertil maa lægges Borgervæbningen, et Kompagni beredne Adelige under Oberst Lavrits Pogvisch, Baadsmændenes Afdeling paa 300 Mand og vel først noget senere Kjobmandssvendenes 2 Kompagnier, der opgives til 130 Mand, samt 210 Officerer og menige Artilleribetjente (foruden de ved Tøjhuset fast ansatte saadanne), saaledes at den samlede Styrke kan antages at have været omtrent 7000 Mand^{13a}

Under alt dette forandrede Byens Fysionomi sig. Handel og Omsætning tog af Portene var lukkede, ingen Bonde kom til Staden med sine Varer, Torvet stod tomt, ligesom intet Skib viste sig i Havnen. Kun Kirkerne fyldtes, især med Kvinder og Børn, til de to berammede Gudstjenester, Kl. 8 og Kl. 3. Fra om Aftenen Kl. 9 var Byen som uddød, da var det forbudt alle og enhver at vise sig paa Gaderne, da lød ingen Klokkeslag og ingen Ringning fra Stadens Kirker. Det var, som der da kun levedes inde i Hjemmene af de ængstede Hustruer og paa Voldene af de spejdende Vagter; ingen maatte ved Nattetid forlade sin anviste Post. Snart fik ogsaa Voldene Karakteren af en Gade; foruden med Skilderhusene besattes de med Smaa bygninger, de saakaldte Kortegaler (corps de gardes), hvor man søgte Ly og Ro; andre Steder gravedes der Hytter i Skrænterne. Ved Samlivets styrkende Kraft, ved Synet af det offentlige og det private Arbejdes Sammensmæltning voksede Pligtfølelsen, ogedes Forhaabningen om et lykkeligt Udfald, højnedes den moralske Bevidsthed. Hertil bidrog ogsaa mægtigt den Tillid, hvormed man saa hen til de fleste højtstaaende Officerer og Førere, til Byens Gouvernør, den krigskyndige og omhyggelige, om end noget flegmatiske Hans Schack, som Borgerne med Rette eller Urette tilskrev Andel i Privilegiernes Udstedelse, til den beundrede Kongesøn, Ulrik Christian Gyldenløve, kampbegjærlig og levelysten som ingen anden trods den Sygdom, der undergravede hans Legeme, til Stadshauptmanden Frederik Thuresen, hvis Pande og Ansigtstræk vidnede om en Kraft, der ikke tog det saa nøje med Midlerne, til Borgmester Hans Nansen, som fremfor nogen anden ævnede at vælge de Ord, der netop passede til Øjeblikket og kunde tænde Gnisten i hans Bysfællers Gemytter¹⁴. Men ikke mindst virkede opmuntrende det hyppige

Syn, ved Dag og ved Nat, af selve Kongen, ofte ledsaget af hans stolte Dronning. Han blandede sig vel ikke umiddelbart i Mængden, thi hvor han gik, var han omgivet af 16 Drabanter, 4 paa hver Side af ham, endda med 3-4 Lakajer foran, det var, som om Kongedømmets Majestæt skulde vise sig stærkere end forhen; men netop Foreningen heraf med den Venlighed og Nedlænhed, han kunde lægge for Dagen, og senere hen, da Belejringen for Alvor var aabnet og de fjendtlige Kugler susede over Voldene, hans personlige Uforfærdethed, der lod ham søge til de mest udsatte Steder, gav de forsagte Mod, imponerede alle og skabte den folkekjære Konge, hvis Gaver de fattige satte deres Stolthed i at gjemme, og som navnlig de lavere Stænder saa op til med ubetinget Tillid

ANDET AFSNIT

Kjøbenhavns Belejring begynder. Kronborg falder.

Medens Kjøbenhavn saaledes rustede sig til den blodige Gjerning, rykkede Fjenden frem. Men lige fra første Færd hvilede der ikke over Karl Gustafs Handlinger den samme Hurtighed og den samme Beslutsomhed som over mange af hans tidligere Felttog. Den Styrke, der landsattes i Korsør, bestod vistnok kun af 4000 Mand Fodfolk og 1200 Ryttere, der dog senere forøgedes. Af Belejringsartilleri medførte han saa godt som intet. Fortroppen under Claes Thott ilede vel hurtigt frem, men Hærens Hovedmasse bevægede sig temmelig langsomt. Endnu den 10. August var Kongen ikke kommen videre end til Ringsted. Her modtog han de danske Rigsraader Mogens Høg og Christen Skeel, der først havde troet at finde ham ad Kjøgekanten. Deres Forespørgsel om Aarsagen til Landgangen besvaredes af Kongen med Beskyldninger mod Frederik III for Krænkelse af Roskildefreden, og hans Raad Generallieutenant Grev Schlippenbach lod falde til dem de bekjendte haanende Ord om,

at det kunde være dem ligegyldigt, om deres Konge hed Frederik, Christian eller Karl. I det fjendtlige Hovedkvarter traf de for øvrigt deres gamle Raadsfælle, Hannibal Sehested. Hjemvendt fra sin Udlændighed havde han 1657 mødt Karl Gustaf i Holsten paa dennes Marsch Nordpaa, men havde ikke ladet sig friste til at følge Korfits Ulfeldts Eksempel. Tvertimod havde han i Sommeren 1658 søgt og opnaaet Foretræde hos Frederik III og faaet dennes Forsikring om Naade og Gunst. Han havde været til Stede i Kjøbenhavn, da Efterretningen kom om Landgangen i Korsør, men havde straks forladt Staden, som han i alt Fald paastod, for at ledsage sin Hustru tilbage til den; da var han bleven anholdt af de Svenske og ført til Karl Gustaf i Ringsted. Her satte han sig nu i Forbindelse med Christen Skeel, der øjensynligt i Sehesteds Mellemstilling saa en Mulighed for at kunne benytte ham til Fredsmægling; i Forening afgav de deres Æresord paa, at han, hvis han fik Lov til at vende tilbage til Kjøbenhavn for at ordne sine Sager, atter hurtigt skulde forlade Byen. Og da Christen Skeel den 11 om Morgenen (Mogens Hog var rejst Aftenen i Forvejen) forlod Roskilde, hvor han havde modtaget sit Rekreditiv, og tog til Kjøbenhavn med Karl Gustafs afvisende Svar paa hans tunge og frugtesløse Ærinde, fulgte Hannibal Sehested. Forgjæves søgte han i en hemmelig Samtale med Frederik III at stemme denne for Fredsforslag; forsynet med Kongens Pas vendte han tilbage til Karl Gustaf, medbringende en Skrivelse fra Skeel til Terlon, der gik ud paa at opfordre denne til at søge at standse Svenskerkongen. Men et bestemt Afslag var Svaret paa Terlons Opfordring, og hermed afbrødes Underhandlingen¹⁵. Enhver Tanke om at opgive Danmarks Undertvingelse var fjern fra Erobrerens Sind. Vovede en af hans Raader at tale til ham om Maadehold, truede han med at ville anse ham for Forræder, hvis han ikke tav, og til Terlon udviklede han, hvorledes han vilde give Regeringen over Norge til Rigsdrosten Pehr Brahe og dele Danmark i fire Gouvernementer, Sjælland med Laaland og Falster, Fyn, Jylland og Holsten; Karl Gustaf Wrangel skulde have Sjælland, men Kjøbenhavns Fæstning skulde raseres og Stadens Privilegier overføres til Malmø, den fremtidige Krigshavn, thi en Gouvernør over Sjælland, der havde Garnisonen og Flaaden i Kjøbenhavn, vilde blive for mægtig; hvad Kongehuset angik, da var det nødvendigt at

sikre sig selve Kongens og Kronprinsens Personer, medens Dronningen og hele den øvrige Familie kunde forblive i Frihed¹⁶

Hele 4 Døgn havde Karl Gustaf imidlertid brugt til Marschen gjennem Sjælland. Først den 11. Aug kunde han fra Bakken ved Valby se ud mod den af ham til Fornedring dømte Stad. Men foran ham hvirvlede Røgskyer op fra de brændende Forstæder, halvt skjulende Voldene, Kirkerne, Slottene. Bag Røgskyerne kunde han ane et kraftigt Arbejde, en til Modstand besluttet Regering og Befolkning. Det kom ham uventet, saaledes havde Naks-kov ikke tét sig, saaledes havde Kjøbenhavn ikke været stemt, da han sidste Gang rykkede frem imod Staden, saaledes havde han ikke tænkt sig det, da han gjorde Landgang saa godt som uden Kanoner. Dog bragtes der ham Efterretninger om Fæstningsværkernes slette Stand, og Dahlberg og andre Officerer tilbød at anføre den øjeblikkelige Storm, som oprindeligt havde været Karl Gustafs Plan. Men de øverste Befalingsmænd og vistnok navnlig Wrangel gøs tilbage derfor, og Kongen fulgte deres Advarsler. Stormen blev opgivet, Belejringen besluttet. Kjøbenhavns Forsvarsberedskab havde baaret sin første Frugt. Men paa Wrangels Raad besluttedes det tillige at sende en Del af Hæren mod Kronborg for at indtage denne Fæstning og om muligt beherske Indgangen til Sundet. Den 15. Aug afmarscherede Rigsadmiralen selv derhen med nogle Regimenter.

Den 11. Aug om Aftenen begyndte Svenskerne Afstikningen af de første Værker, de fandt en god Støtte i de af de Danske opgivne ydre Skanser og Volde. Deres Belejringslinje kom, da den blev færdig, til at strække sig fra Kalvebodstrand hen til det sydvestlige Hjørne af St. Jørgens Sø, derefter bag om den til den befæstede Ladegaard. Ost herfor var uden fast Forbindelse. Hovedposterne først Ravensborg Skansen og dernæst Vartov Skansen, hvorfra Jordvolde gik ud til Stranden. Kun paa Strækningen mellem Vesterport og Stranden nærmede de sig med Lobegrave til Staden. Bag disse havde ogsaa Fodfolket sin Plads med Feltmarskalk Gustaf Otto Stenbock som Øverstbefalende, han var kommen med betydelig Forstærkning fra Skaane. Til højre derfor havde Grev Claes Thott og længst mod Ost General Gustaf Banér Kommandoen. Kongens Hovedkvarter var i Uters-

lev. Men endnu inden de faa svenske Kanoner var bragte i Stilling, begyndte den 12. det danske Skyts at spille fra Voldene, og Dagen efter fandt det første Udfald Sted. 3—400 Md. Fodfolk og Rytteri deltog i det; Stødet rettedes fra Vesterport imod de fjendtlige Løbegrave henimod St. Jørgens So og indbragte adskillige Fanger, hvilket oplivede Stemningen. Efter Haanden forsynedes den fjendtlige Artilleripark noget bedre med Kanoner fra Halmstad og Orlogsskibene, saaledes at Beskydningen kunde begynde den 21. Aug. Men Anlægningen af Løbegrave skred langsomt frem, til Dels paa Grund af Jordbundens Fugtighed, og til Søs var Byen langt fra fuldstændigt afspærret.

Imidlertid var Efterretninger indløbne om, at en Del af Belejringshæren var gaaet mod Kronborg, og paa Grund heraf besluttedes et stort Udfald med hele Rytteriet under Gyldenløve, en betydelig Del af det regulære Infanteri og adskillige af de frivillige Korpser under Hans v Ahlefeldt. Udfaldet foretoges den 23. Aug., ligesom det forrige paa den venstre mest truede Fløj. Med megen Tapperhed trængte Soldater og Officerer frem; særligt udmærkede sig mellem de sidste den danske Adelige Oberstlieutenant Niels Rosenkrands, de fjendtlige Løbegrave blev ødelagte, Palisader og Stormpæle tagne, 6 Kanoner erobrede og flere fornagledede. 200 Md overgav sig godvilligt og tog dansk Tjeneste, 100 Md indbragtes som Fanger. Med Held førtes Byttet tilbage til Staden, inden de fjendtlige Forstærkninger var ilede til Hjælp og Angrebet af den Grund maatte afbrydes. Indtrykket af Udfaldets lykkelige Forløb var meget stærkt. Man saa med halv Overraskelse, at den hidtil saa uimodstaaelige Fjende kunde besejres. Og Glæden forøgedes, da Natten derpaa Viceadmiralerne Helt og Bredal udførte en dristig Bedrift ved med en Del smaa, men lange Baade at opbrænde 2 Galioter og erobre 19 Skuder og 4 Pramme med 12 Kanoner, der var samlede i Kalvebodstrand for at hjælpe til et Angreb paa Amager. Frederik III modtog selv Helt ved Tilbagekomsten, rakte ham sin Haand til Kys og roste højt hans Tapperhed¹⁷.

Dog er det øjensynligt, at den Spændkraft, som de store Begivenheder havde givet Befolkningen, allerede i Slutningen af Aug. og Begyndelsen af Septbr. slappedes noget, hvortil maaske ogsaa bidrog nogle mindre heldige Udfald den 30. Aug. og 3.

Septbr. Der sporedes Træthed og Besvær ved Vagttjenesten; saa vel til Hofkompagniet som til Studenterne maatte udstedes strenge Formaningsskrivelser, og Borgerne viste Lyst til meget tidligt om Morgen en at forlade Posterne paa Voldene og ile til deres Hjem, saaledes at det maatte forbydes, at dette skete med mere end Halvdelen Tallet paa dem, der hemmeligt undløb fra Byen ud til Svenskerne, var heller ikke ringe Til at hverves som Soldater mødte Folk, der allerede i anden Egenskab var pligtige at gjøre Tjeneste Indkvarteringsforholdene voldte Besværligheder, skjønt man ved Møder med Repræsentanter for de forskellige Stænder (Adel, Gejstlighed og Universitet, Borgere og kongelige Tjenere) fik dem til at bevilge Penge, foreløbigt paa 2 Maaneder, i Steden for den personlige Inkvartering. Hyppige Husundersøgelser satte ondt Blod Ude fra Amager meldtes om Ulydighed mod de kongelige Befalinger og om Ulyst til at gjøre Modstand mod Fjenden¹⁸. Men ogsaa den Samdrægtighedens Aand, der i Begyndelsen havde hersket, var i Tilbagegang Paa ny gav Hadet mod Adelen sig Luft, og et særligt, vistnok uskyldigt Offer for dette Had blev Rigsraaden Aksel Urup Offentligt rejste der sig Raab imod ham om Forræderi, han var ikke sikker hverken paa Gaden, paa Volden eller i sit Hus for Fornærmelser, og han maatte ty til Kongen om et Beskærmelsesbrev. Bag ved laa vistnok Uenighed mellem ham og Officererne, der havde den mærkelige Grund, at han havde advaret Kongen mod at udsætte sin Person for meget Herved var det kommet til et saa heftigt Sammenstød mellem ham og Gyldenløve, at denne havde udfordret ham til Duel, hvilket foranledigede de øvrige Rigsraader til at lægge sig imellem og forlange ham hævdet i sin Værdighed som Rigsraad for hele Raadets Skyld¹⁹. Ingen var i det hele mere misfornøjet med Sagernes Tilstand end Rigsraadet. Thi Magten og Indflydelsen var mere end nogensinde gledet ud af dets Hænder Det var Kongen, hans Officerer og hans private Raadgivere, der styrede Staten. Fra August og til Oktober synes Kongen at have ophørt med enhver Forhandling med Raaderne, og deres Forbitrelse herover gav sig den 11. Oktbr. Udslag i en Skrivelse til Kongen, hvori det hed, at skjønt de ikke havde Aarsag, saa vidt Militsen angik, at være ilde tilfredse med de fremmedes Konduite, hvem den overste

Kommando var befalet, saa var det dog rimeligt, at ikke alt betroedes fremmede²⁰.

Imidlertid var det i Kjøbenhavn indesluttede Danmark i Løbet af Septbr. blevet ramt af et haardt Slag.

Den 16. Aug. var Wrangel ankommen for Kronborg med sit Korps. Ingen Modstand havde mødt ham fra Helsingørs Side; tvertimod fraterniserede Byens Borgere og Magistrat, der allerede under den forrige Krig havde vist saa ringe Tilbøjelighed til Ofre, hurtigt med Svenskerne. Men Wrangel blev skuffet i sit Haab om i Løbet af faa Dage at tage Fæstningen. Ganske vist var dennes Forsvarsstand langt fra den bedste. Udbedringen af dens Værker, som først for Alvor var begyndt for kort Tid siden, var ikke synderlig fremskreden, og Besætningen var kun ringe, højst omtrent 400 Mand. Men der var rigeligt med Kanoner og Ammunition og nogenlunde Forsyning med Levnetsmidler. Lensmanden paa Slottet var fra Foraaret af den danske Adelsmand Christopher Bille, under ham havde hidtil Oberstlieutenant Carl Brunow haft Kommandoen over Soldaterne. Men den 8. Aug., da Efterretningen om Landgangen i Korsør var naaet til Kjøbenhavn, havde Frederik III. givet Oberst Poul Beenfeldt Ordre til straks at begive sig til Kronborg og overtage den overste Befaling, saaledes at han skulde staa umiddelbart under Kongen og ikke have Lensmanden til sin foresatte, et Skridt, der maa ses i Overensstemmelse med Kongens ogsaa tidligere iagttagne Ønske om at skille den civile og den militære Styrelse af Lenene og Fæstningerne fra hinanden; Brunow blev Næstkommanderende under ham. Valget var langt fra uforsvarligt. Beenfeldt, der var født tysk, havde fra tidligere Tid et godt Navn og havde fra Foraaret været Chef for det gamle jydsk Regiment Fodfolk²¹. Han medbragte Ordre til at forsvare Fæstningen til sidste Mand, en Ordre, der senere indskærpedes med Tilføjelse af, at det gjaldt at afvente Undsætning fra Nederlandene. Forsvaret begyndte ogsaa med ikke ringe Kraft, med stærk Skydning og hyppige Udfald mod de svenske Skanser og Løbegrave og mod Dele af Helsingør By. Wrangel befandt sig ikke vel; han var misfornøjet med sine Ryttere og savnede tilstrækkelige Angrebsmidler, og hans Forbindelser truedes i Skovene ved Masser af danske Snaphaner, mellem hvis Førere navnlig bemærkedes den fra forrige Krig bekendte Kaptajn Svend

Povlsen Gønge. En Opfordring, som den 23. Aug. rettedes til Fæstningen om at overgive sig og som var ledsaget af en Fortælling om, at der underhandlede om Kjøbenhavns Kapitulation, blev ogsaa afslaaet. Men omend langsomt skred Belejringen dog sikkert fremad, Beskydningen anrettede stor Skade, og Løbegravene nærmede sig Fæstningens Ravelin. Endnu vigtigere var det dog, at Forholdene inde paa Kronborg efter Haanden stillede sig slettere og slettere. Der var Skinsyge mellem Brunow og Beenfeldt, heftige Sammenstød mellem Lensmanden og Officererne, Ulydighed fra de underordnede Side mod de overordnede, høj-røstede Fordringer om Penge fra Kaptajnerne og Lieutenanterne, Trusler om Mytteri fra Knægtene. Beenfeldt nærmede intet Haab om Undsætning fra Holland; derimod lykkedes det mærkeligt nok et dansk Skib at naa fra Kjøbenhavn til Kronborg med en Hjælpestyrke paa noget over 100 Mand. Hermed fulgte en Ordre fra Kongen af 30. Aug., der ikke gav noget efter i Tydelighed. Skulde den hollandske Sekurs, hed det deri, hvad Gud forbyde, udeblive saa længe, at det ikke var muligt at holde Fæstningen længere, skulde de tre Befalingsmænd først odelægge alle Kanonerne, dernæst underminere hele Fæstningen og lade den springe i Luften, deres egne Personer skulde de derimod til Søs se at redde til Norge eller Holland. Men næppe var denne Ordre modtagen, førend Beenfeldt og Brunow i de første Dage af Septbr. indledede Underhandling med Wrangel om Fæstningens Overgivelse efter forgjæves at have søgt at faa Tilladelse til at sende en Officer til Frederik III med Redegjørelse for Tilstanden. Det staar som det sandsynlige, at Fejhed og Frygt har spillet en Rolle, i alt Fald hos Beenfeldt. Overfor Bille tilstod han, at han ønskede at forhandle med Fjenden om hans i Jylland tilfangetagne Hustru og Børn, men den stærkeste Dom over sit personlige Mod har han dog selv fældet i en senere Skrivelse til Frederik III, hvori han som Forsvar for ikke at have sprængt Kronborg i Luften udtaler, at de ikke kunde gjøre det, »hvis vi ikke imod Guds Forbud skulde have ladet os selv springe med og derved havde sørget ilde for vore Sjæle! At Bestikkelse, som synes at have været tilbudt af Wrangel, har været medvirkende, kan derimod ikke godtgjøres*)». Den 6

*) Beretningen om, at Wrangel bragte Kronborg til Overgivelse ved at tæppe Kjøbenhavns Overgivelse, synes ogsaa ganske at savne Grund

Septbr undertegnedes Kapitulationen. Efter den tillodes det Officerer og Soldater at forlade Fæstningen, men kun at medtage ganske faa Kanoner; de maatte begive sig, hvorhen de vilde, dog ikke til Kjøbenhavn 860 Centner Krudt foruden Kugler og Granater blev Erobrerens Bytte. Men størst Betydning syntes dog at ligge i, at Indgangen til Sundet for første Gang var kommen i Sverigs Hænder. For øvrigt skal det her bemærkes, at baade Beenfeldt, Brunow og Bille Aaret efter tiltaltes for en Krigsret; de to første dømtes til Døden, den sidste til Landflygtighed, men de benaadedes alle tre²²

For Karl Gustaf var Kronborgs Indtagelse en stor Beroligelse. Han havde i de sidste Dage forinden næret ikke ringe Frygt, navnlig paa Grund af Brandenburgernes og deres Allieredes Fremmarsch mod Halvøen. Til Terlon havde han udviklet, hvad Forholdsregler han i den Anledning vilde træffe, og hvorledes han kunde blive nødt til at gaa til Frederiksdal med hele sin Hær for at levere et Slag. Nu saa han atter Situationen i et gunstigere Lys. Med Kronborg i sin Magt haabede han at kunne standse en hollandsk Flaade. Bestemt afviste han den franske Gesandts Opfordringer til Fredsforhandlinger og erklærede, at han vel vilde give Frederik III og Sophie Amalie Midler til at leve anstændigt, men ikke unde dem Spor af Kongemagt²³. Paa den tagne Fæstning, hvor han ofte tog Kvarter, men hvor for Resten hans Soldater huserede skrækkeligt med Værelser og Malerier, afholdt han et Raadsmøde, der atter drøftede Administrationen af det erobrede Danmark og vedtog at stævne Indbyggerne i de forskellige Provinser til Edsaflæggelse til deres nye Konge²⁴.

Men endnu stærkere var dog det nedslaaende Indtryk, som Kronborgs Indtagelse gjorde i Kjøbenhavn. Først den 10 Septbr naaede Rygtet derom til Staden; man troede ikke straks paa det, men fik i de følgende Dage Syn for Sagn, da der blev skudt Sejrs-skud i den svenske Lejr, og da Kanonerne fra Kronborg bragtes i Stilling i Skanserne og sendte deres svære Kugler og Granater ind over Byen, saaledes at Livsfaren meldte sig allevegne og Navnene paa ansete Borgere, der paa Gaderne havde fundet Døden, var paa alles Læber²⁵. Priserne paa Levnetsmidler begyndte at stige stærkt. Dog var der ikke Tale om at give tabt, og forskellige opmuntrende Begivenheder udeblev ikke

heller. Paa Rygter om den nederlandske Flaades Ankomst forlod den svenske Eskadre sin Station uden for Kjøbenhavn og gik Nord paa. Som Følge heraf kunde et hollandsk Skib bringe Tilførsel af Sild, og 150 Mand naaede ind til Undsætning fra Laaland. Den 2. Oktbr. om Aftenen overraskedes man endvidere ved at se et svensk Skib blive bragt ind i Havnen. Det var Mønboen Jakob Nielsen Dannefer, hvem denne raske Daad skyldtes. Han, der som Underofficer havde tjent baade i Polen og i Danmark, havde været mellem de Ryttere, der 1658 var blevne overgivne til de Svenske, og var derefter bleven antagen af Karl Gustaf Wrangel som Livknægt, nu var det blevet ham betroet paa et Skib at føre en Del Varer for denne til hans Hustru i Pommern. Men paa Skibet var tillige 200 Knægte, hvorimellem 150 danske Bønderkarle, rimeligvis Fanger eller Folk, der var gaaede i svensk Tjeneste, og ved Hjælp af disse lykkedes det Dannefer at nedhugge eller sikre sig de svenskfødte og at gjøre Skibet til sin Prise. Til Belønning blev han udnævnt til Ritmester og fik noget Krongods paa sin Fødested. Men den 7. Oktbr. kom den svenske Flaade tilbage, og Karl Gustaf besluttede derpaa et Angreb paa Amager. Som tidligere berørt, havde denne Os Beboere vist Vrangvilje, og Paabuddet om at føre Forraadene af Korn og Kvæg ind til Staden var næppe blevet gennemført med tilstrækkelig Kraft. Nu kom Straffens Time, idet den 8. Oktbr. en betydelig svensk Styrke gjorde Landgang ved Dragør og satte sig fast paa Øen uden at møde Modstand. Et Udfald fra Christianshavn med en Del Rytteri og 200 Mand Fodfolk samme Aften blev kun til en Rekognoscering, dog satte man for Tilbagetoget Ild paa Sundby. En ikke ringe Fare truede saaledes for, at Amager skulde gaa tabt. Men den følgende Dag kom paa ny Efterretninger om den hollandske Flaades Ankomst, og som Følge deraf blev den svenske Hovedstyrke trukken tilbage til Sjælland. For imidlertid at odelægge Tilførsler til Kjøbenhavn stak man ved Nattetid Ild paa alle Byerne undtagen Dragør. Mærkeligt nok forblev dog Karl Gustaf selv paa Øen, dækket af 300 Ryttere (efter andre Beretninger 500) og i Brigade Fodfolk. Underrettet om Forholdene ved Overløbere gjorde man nu fra dansk Side den 10. et nyt Udfald med 250 Mand Rytteri og en Del Dragoner og Fodfolk under Gyldenløve og Hans v. Ahlefeldt. Frederik III fulgte selv med, og

den følgende Træfning fik saaledes for begge Parter en særlig Interesse ved at overværes af de to Konger. Efter flere forskellige Beretninger kom det ved Sammenstødet, der fandt Sted ved Hollænderby, i en mærkværdig Grad til at mangle paa Dygtighed i Ledelsen fra svensk Side. Baade Rytteri og Fodfolk blev sprængt ved det første danske Angreb, og kun med Nød og næppe reddedes Karl Gustaf fra at blive tagen til Fange. Den i og for sig ikke store Begivenhed, der tilmed ved Amagers Odelæggelse bragte de Belejrede større Skade end Vinding, fik ved disse Omstændigheder en moralsk Betydning af ikke ringe Omfang; den tydede paa en under Kampene for Kjøbenhavn forøget militær Dygtighed hos de Danske jævnsides med en Tilbagegang hos de Svenske, hvilken Forandring i det indbyrdes Forhold indeholdt Varsler for Fremtiden²⁷.

Men hvad der havde bragt Uro og Vaklen i de svenske militære Dispositioner, var dog først og fremmest Hensynet til den forventede nederlandske Flaade. Det Tidspunkt var nu kommet, hvor de europæiske Magter, Sømagter og Fastlands magter, greb ind i den nordiske Strid.

TREDJE AFSNIT

Danmark faar Hjælp.

Med megen Opmærksomhed og langt fra uden Bekymring havde man i Nederlandene fulgt Forhandlingerne mellem Danmark og Sverig efter Roskildefreden. Men svagere og svagere var dog Lysten bleven hos de ledende Statsmænd til at gribe ind i Begivenhedernes Gang. Dagen efter, at Karl Gustaf var landet i Korsør, til Dels med Frygten for et dansk-nederlandsk Forbund som Grund, i alt Fald som Paaskud, havde de Witt, der netop var gjenvalgt til Hollands Storpensionær og mere og mere samlede Ledelsen af Generalstaternes udenrigske Politik i sin Haand, udviklet Nederlandenes politiske Situation for en af sine

nærmeste Venner²⁸. »Jeg véd«, havde han skrevet, »at denne Stat i nogen Tid har maattet lede alle sine Sager uden noget fast Venskab eller sikker Alliance med nogen betydelig Magt, og jeg føler, at det vil være forbundet med Fare at fortsætte paa den Fod«. Valget, vedblev han, stod under disse Forhold mellem Tilslutning til det ene eller det andet af Europas to mægtige Partier, det ene ledet af Frankrig og England, det andet af Spanien og Østrig; men dette Valg syntes ham ikke vanskeligt; Naboskabet, Tilknytningen til de protestantiske Fyrster og Statens gamle Maksimer anbefalede i hans Øjne at gjenoprette Venskabet med Frankrig og saa vidt gjørligt ogsaa med England. Men greb man dette Alternativ — og man burde gjøre det, selv om Provinsen Hollands Ønsker gik i modsat Retning —, da vilde det være umuligt at stille sig i Uvenskab til Sverig. Fortsættelsen af Uvenskabet med denne Magt vilde tilmed let kunne have det modsatte Resultat af det tilsigtede, hvad Erfaringen viste. Ifjor havde man saaledes ved at undlade at ratificere Elbingtraktaten haabet at bryde Sverigs Magt og give Danmark nogen mere Kraft; men Følgen var bleven en ganske anden. Havde man derimod ratificeret Traktaten, vilde Kongen af Danmark ikke have brudt Freden og derfor nu have haft sine tidligere Besiddelser, ligesom Kurfyrsten af Brandenburg og Danzig vilde have været stillede udenfor Fare. De Witts Konklusion af disse Betragtninger var da den, at man skyndsomst burde skride til Ratifikationen og først efter den se at opnaa Elucidationen; det kunde ske uden Vanære, nu da Krigen mellem Danmark og Sverig var forbi.

Han vidste ikke bedre. Men hvor letsindigt Karl Gustafs Fredsbrud i Virkeligheden var, hvorledes han ved dette trak sammen over sit Hoved et Uvejr, som ellers rimeligvis kunde have været undgaat, det ses bedst ved at sammenligne den Tankegang, som de Witts Brev af 8. Aug. var præget af, med den Stemning, som rejste sig i Nederlandene paa Efterretningen om Kjøbenhavns Belejring. Der blev fra dansk Side gjort alt for at paavirke denne Stemning. Christopher Gabel, der havde været sendt af Kongen til Karl Gustaf, vistnok angaaende Ulrik Frederik Gyldenløve, og som havde været til Stede i Kiel, da Tropperne indskibedes, men ikke vidste om deres Maal, havde paa Rejsen derfra i Hamburg erfaret hvad der var sket; han var

straks rejst til Holland og havde dér forenet sine Bestræbelser med Charisius's og Rosenvinges²⁰. Saa vel igjennem disse Gesandter som umiddelbart havde Frederik III opfordret Generalstaterne til Bistand efter Traktaterne af 1649 og 1657. Den hurtigst mulige Undsætning af Kronborg og Kjøbenhavn burde være Hovedopgaven, men tillige fik Gesandterne til Hverv at anmode om Hjælp til Gluckstadt og Norge, ja om en Diversion mod Helsingborg, saaledes at hvis denne Fæstning blev tagen af Generalstaterne, Kongen da vilde afstaa til disse sin Ret til den med den halve Sundtold; vilde Generalstaterne ikke gaa ind herpaa, skulde de gjøre dette Tilbud til Provinsen Holland eller til Amsterdam eller i yderste Fald til Privatfolk, mod at til Gjengæld hvem det saa blev straks sendte væbnet Hjælp. Men om end de bestaaende Traktater blev en vægtig Løftestang, saa var det dog sikkert ikke saa meget de danske Opfordringer og Lokkemidler og ikke heller Brandenburgs Tilskyndelse som selve Situationen, tilmed udmalet i det farligste Lys af den hjemvendte van Beuningen, der bragte enhver Betænkelighed til Tavshed og drev de ellers i den nordiske Politik saa forsigtige Generalstater til at bryde deres Traditioner og optræde med Kraft mod Sverig. Selvfølgelig var det Provinsen Holland, der blev Arnestedet for den energiske Stemning; levende gjorde sig den Følelse gjældende, at med Danmarks Undertvingelse, med Magten over Norden i Sverigs tilmed mod England venligsindede Hænder, vilde en uhyre Fare true den hollandske Østersøtrafik. I Faren for Sundets og Østersøens Frihed druknede hos de fleste ethvert gammelt Nag til Danmark, Digterne opflammede til Kamp, og Kjøbmændene var rede til at bringe Ofre, med Beundring lyttede man til Efterretningerne om den danske Konges og de kjøbenhavnske Borgeres Arbejde og Heltemod. Og heller ikke hos de Witt eller hos de andre Provinser rejste der sig nogen alvorlig Modstand mod at gaa kraftigt til Værks. Den 20 Aug vedtog Hollands Stater at opfordre Generalstaterne til i Henhold til Traktaten af 1657 at sende 6000 Mand og desuden en Flaade med ekstraordinær Bemanding for at kunne skaffe Matroser til de danske Krigsskibe; den 21. sendtes Forslaget til Overvejelse af de øvrige Provinser, og faa Dage efter havde Generalstaterne vedtaget baade at sende Flaade og Armékorps, det sidste sattes foreløbigt kun til 38 Kompagnier, ialt omtrent 2200 Mand, en Afgivelse fra Traktaten,

der dog kunde forsvares ved, at denne ikke talte om nogen Hjælp til Søs og gav et ikke benyttet Spillerum af tre Maaneder til Undsætningens Afsendelse. Til Chef for Flaaden udsaa Lieutenan-Admiralen Jacob af Obdam, Herre til Wassenaer*), en dygtig og tapper Mand af den fornemste Adel, men svagelig og paa spændt Fod med Amsterdam, til Øverstkommanderende for Hjælpekorpsset Oberst Puchler Instruksen for den første udfærdigedes den 4 Septbr. Den gik ud paa, at han skulde beskytte den nederlandske Handel og Skibsfart, staa Kongen af Danmark bi mod den svenske Konges Vold, eskortere Undsætningshæren til Kronborg og Kjøbenhavn og angribe og om muligt erobre den svenske Flaade. Senere, 1 Oktbr, blev den forøget med Bestemmelser, i Følge hvilke han tillige skulde søge at hindre den svenske Flaade i at bringe Tropper til Jylland og Holsten, hjælpe til at overføre den brandenburgske Hjælpehær til Sjælland samt i det hele rette sig efter den danske Konges Ordre. Paa en Forespørgsel til de Witt fik han desuden det Svar fra denne, at han, saafremt Kronborg og Kjøbenhavn havde overgivet sig inden hans Ankomst til Sundet, alligevel uden at afvente nærmere Ordre, skulde søge at ødelægge den svenske Flaade¹⁰.

Det gik dog kun langsomt med Udrustningen af Skibe og Tropper, og da de endeligt var samlede, kom der Modvind, saaledes at Wassenaer først kunde afsejle den 7 Oktbr. Flaaden talte da 35 egentlige Orlogsskibe foruden 6 Fluter og 4 Brandere; Oberst Puchlers 2200 Mand var indskibede paa 28 ubestykkede mindre Skibe, der ogsaa førte en Del Proviant som Forsyning til Kjøbenhavn¹¹. Den 23 Oktbr ankrede den op mellem Lappen og Kullen, standset af Vinden. Herfra satte Wassenaer sig i Forbindelse med Frederik III, og det lykkedes ogsaa flere Bud, imellem hvilke Ridefogeden over Kronborg Amt, Hans Rostgaard, at snige sig ud til hans Skibe; Rostgaard talte med Admiralen og den om Bord paa Flaaden værende Gabel og bragte Bud tilbage til Kongen om, at Angrebet paa Fjenden vilde finde Sted, saa snart Vinden blev gunstig¹². Imidlertid havde Frederik III faaet en Eskadre færdig og bemandet i Kjøbenhavn; Rigens Viceadmiral Henrik Bjelke fik Kommandoen over 7 Skibe med

Navnet Wassenaer og ikke Obdam bruges i det følgende, da han altid selv kalder sig saaledes

Helt og Bredal som sine nærmest underordnede; den 26. fik han Ordre til at løbe ud og forene sig med Hollænderne. Paa sin Side havde Karl Gustaf atter trukket sin Flaade Nord paa i Sundet; den laa nu lige Syd for Kronborg med Rigsadmiral Wrangel som Chef, Claes Bjelkenstjerna og Hollænderen Henrik Gerdtsen som de fornemste Underadmiraler. Den svenske Konge var selv tagen til Kronborg for at overvære Begivenhedernes Gang, men han havde bestemt at overlade den nederlandske Flaade Angrebet for ikke selv at blive ansvarlig for Bruddet med Generalstaterne. Han frygtede dette saa meget mere, som Oliver Cromwell, Sveriges Ven, Nederlandenes Modvægt, var død den 3. Septbr.

Da Vinden den 29. Oktbr. ved Daggrø endeligt sprang om til Nord, lettede den nederlandske Flaade Anker. Avantgarden førtes af Admiralen Witte Corneliszoon de With, den samme, der 1645 havde kommanderet den Eskadre, der som Svenskernes Ven havde brudt gennem Sundet imod Christian IV's Vilje, den midterste Eskadre af Wassenaer selv, der ikke kunde røre sig for Podagra, men lod sig bære om i en Stol paa Dækket, Arriergarden af Admiral Pieter Floriszoon. Ingen Salut fra Flaaden hilste Kronborg. Da tordnede efter et løst Skuds Afskydelse Kanonerne mod den fra Fæstningerne paa begge Sider af Sundet. I største Spænding havde Karl Gustaf selv antændt det første Skud. Mærkeligt nok var det første Gang i de omtrent 80 Aar, i hvilke Kronborg havde raget stateligt op ved Sundets Munding, at det for Alvor skulde varetage sin Opgave at beherske Indsejlingen, og nu var Slottet i Fjendens Magt! Ingen Erfaring havde endnu belært, om det laa dér som et Symbol eller som en Realitet. Men allerede 1654 havde Korfits Ulfeldt overfor sin engelske Ven Whitelocke, da han røbede Danmarks Svagheder, ogsaa sagt om Kronborg, at det var en Illusion at tro paa, at det kunde spærre Sundet. Nu fik han Ret til Skade for hans egen i Kraft af Forræderiet valgte nye Herre. Thi end ikke den forenede Kanonade fra Kronborg og Helsingborg formaaede at gjøre den midt i Farvandet for gunstig Vind fremsejlende Flaade nogen Skade af Betydning. Desto haardere blev Kampen med dens flydende Modstandere. Hefdigt tørnede især Admiralskib mod Admiralskib. Wassenaers kæmpede i to Timer med Wrangels, der var støttet af en Brander; da maatte det svenske Skib trække sig ud af Kampen

hen til den sjællandske Kyst. Men Bjelkenstjerna fik Magten over Witte Corneliszoon; denne maatte dødeligt kvæstet overgive sig og sit Skib; ogsaa Pieter Floriszoon faldt. Stærkt medtagen af Kuglerne, hindret af Vinden, vel sagtens ogsaa af sin Modstanders overlegne Manøvre dygtighed formaaede imidlertid efter 5—6 Timers Kamp den svenske Flaade ikke længere at spærre Nederländerne Vejen. Med Tab af tre crobrede og flere stærkt ødelagte Skibe trak den sig hen under Kronborg. Den danske Eskadre under Henrik Bjelke havde paa Grund af Nordenvinden ikke kunnet deltage i Slaget. Men under Hven forenede Nederländerne sig med den, ud paa Eftermiddagen kom de i Syne af Hovedstaden, og endnu samme Aften løb Transport- og Proviantskibene ind i dennes Havn³³

Tabet i Kampen var stort paa begge Sider. Wassenaer opgav sit til 171 døde og 386 saarede. Dog klagede han heftigt over den slette Maade, paa hvilken en Del af hans Kaptajner, især de fra Amsterdam, havde kæmpet. I høje Toner roste derimod Karl Gustaf sine Mænd. Han yndede at fremstille Slaget som uafgjort, næsten som en Sejr, og sikkert er det ogsaa, at hans Skibe ikke var mere ødelagte end de hollandske, og at Kampen, udfægtet paa ugunstige Vilkaar med Verdens første Somagt, gjorde hans Flaade alt andet end Skam. Men strategisk og politisk var Dagen den 29. Oktbr. et afgjørende Nederlag for den svenske Konge. Thi Kjøbenhavn var undsat. Stadens Forsvarsstyrke blev forøget med over 2000 Mand friske Tropper, nyt Mod blev indgydt de belejrede. Den Overrumpling, som Karl Gustaf havde tilsigtet ved sit Fredsbrud, var definitivt bleven uden Resultat; den Styrke, han hidtil havde haft i sit lynsnare Initiativ, havde mistet sin Braad. I Erkjendelse deraf ansaa han det for umuligt at holde sin fremskudte Belejningsstilling. Allerede den 30. Oktbr. lod han sin Hær rømme alle de med Moje udbedrede eller nyopførte Forskansninger udenfor Byen. Under Dækning af Rytteri, der i to Dage stod opstillet i Slagorden ved Valby Bakke, blev den trukken tilbage til en Lejr ved Brønshøj. Bombardementet ophørte, om en Storm kunde der foreløbigt ikke være Tale. Men inde i den undsatte By ringede Kirkeklokkerne atter Nattetimerne ind som i Fredstid, Orglerne spillede atter til Gudstjenesten, den strenge Vagttjeneste slappedes, under Jubel og Glæde strømmede Befolkningen udenfor

Voldene for at se paa Sløjfningen af de forladte fjendtlige Værker. Og til den umiddelbare Lettelse kom endnu Bevidstheden om, at skjønt det lykkedes den svenske Flaade kort efter Slaget at naa ind i Landskrone Havn uden væsentligt yderligere Skade, saa var dog den dansk-nederlandske Sømagt Herre i Farvandene og dermed Muligheden given for, at der ogsaa kunde komme Hjælp til Hovedstaden fra den Hær, der allerede i Forvejen var rykket ind paa Halvøen til Bistand for Danmark. —

Karl Gustaf havde regnet paa, at han ved en hurtig Erobring af Danmark kunde faa frie Hænder til at vende sig mod sine sydlige Fjender og da særligt mod Brandenburg. Han mente at have sikret sig Alburum til en saadan Fremgangsmaade, thi den 5 Aug. var der i Frankfurt blevet sluttet det i lang Tid forberedte saakaldte Rhinforbund mellem de tre gejstlige Kurfyrster, Hertugerne af Brunsvig-Lyneburg, Landgreven af Hessen, Kongen af Sverig som Hertug af Bremen og Verden og et Par andre tyske Fyrster. Braadden af dette Forbund, der blev betydningsfuldt i Tysklands Historie, navnlig ved at Kongen af Frankrig Dagen efter tiltraadte det, var rettet mod Østrig. For at sikre Freden forpligtede de forbundne Fyrster sig til at hindre kejserlige Troppers Gjennemmarsch, naar de vilde bringe Hjælp til de spanske Nederlande i Krigen mod Frankrig. Men tillige var Forbundet en Støtte for Sverig, umiddelbart fordi, hvis Polen eller Brandenburg angreb Bremen og Verden, de forbundne da skulde hjælpe Sverig med Stifternes Forsvar, middelbart fordi de forpligtede sig til ikke at blande sig i de mellem Sverig og Brandenburg forefaldende Konflikter i Polen, Preussen, Pommern og Mark Brandenburg; Angreb fra svensk Side i disse Egne vilde altsaa fra Rhinforbundets Standpunkt ikke falde ind under Kategorien Krænkelser af den westfalske Fred, saaledes som et Angreb paa de svenske Besiddelser Bremen og Verden³⁴. Desuden regnede Karl Gustaf paa ved dette Forbund at have skilt det brunsvigske Fyrstehus fra det med det besvogrede Kongehus i Danmark. Men Kjøbenhavns Modstand kom ogsaa i disse Henseender til at krydse hans Planer. Ikke heller var det lykkedes ham at gøre sig til fuldstændig Herre over Halvøen. Samtidigt med Landgangen i Korsør havde Pfalzgreven af Sulzbach, der kommanderede de i Holsten efterladte Tropper, forsøgt et Overfald paa de kongelige Tropper og Fæstninger. Frederik III's saakaldte

Livregiment, der havde Kvarter i Wilstermarsk, var ogsaa blevet sprængt og ødelagt, men en Overrumpling af Steinburgskansen var strandet, ligesom der overfor Rendsborg maatte skrides til en formelig Belejring³⁵. Og hurtigt blev det i det hele Svenskerne, der blev den angrebne Part.

Sjælen i dette Angreb blev Kurfyrsten af Brandenburg. Han havde frygtet, at Karl Gustaf fra Danmark skulde vende sig imod ham, men Befrielsen for denne Frygt ved den nye danske Krig bragte ham ikke til at lægge Hænderne i Skjødet. Han ansaa Ojeblikket for kommet til at kaste Sverig til Jorden; ikke alene om Anerkjendelsen af hans Souverænitet over Preussen, men ogsaa om Erhvervelsen af Pommern drejede sig hans Forhaabninger; fra hans nærmeste Omgivelser udgik en Pamflet, der appellerede til den tyske Nationalfølelse til Kamp for Frihed og Religion imod de fremmede, som havde indlagt sig Berømmelse paa Tysklands Bekostning og gjort Rhinen, Weseren, Elben og Oderen til deres Fanger; en forhenværende nederlandsk Admiral, der var i Frederik Vilhelms Tjeneste, udkastede Planer om Tysklands Somagt under Kurfyrsten af Brandenburg som Admiral-General, en Modsætning til Habsburgs maritime Planer fra dengang Christian IV stod i Vaaben mod Kejseren og Wallenstein var dennes betroede Mand³⁶. Ogsaa her havde Karl Gustaf fremmanet store Magter imod sig.

Kurfyrsten modtog Opfordring paa Opfordring fra Frederik III om Hjælp, og han behøvede ikke diplomatiske Forhandlinger for at bringe sine Planer mod Sverig til Udførelse. Hans Forbund af 30. Jan. 1658 med den nuværende Kejser og med Johan Kasimir af Polen hjemlede ham en militær Førerstilling. Den kejserlige Hær, der stod i Preussen under Montecuccoli, og det polske Korps under Czarniecki gav han Ordre til at følge sig. Paa Leopolds Sympati kunde han regne, thi for ham stod et Angreb paa Karl Gustaf som et godt Middel til at holde dennes Tropper fast paa de danske Øer og hindre deres Indmarsch i det tyske Rige³⁷. Den 22. Septbr. overskred den forbundne Hær, der talte over 30,000 Mand, den holstenske Grænse. Dens Rytte gik forud. Hurtigt bredte sig Efterretningerne om dens Plyndringer og Hærgninger, og især lød Polakkernes Navn som en Melding om Barbarernes Fremmarsch; i deres Korps fandtes tillige Ungarer, Kosakker, Tartarer og Tyrker. Heller ikke Kur-

hindrede, at Hertugen opretholdt en venskabelig Forbindelse med Karl Gustaf, og at det Ostenske Regiment stadigt blev ved at være i dennes Tjeneste⁴⁰.

Med stor Tilfredshed havde Frederik III selvfølgelig set Hjelpehærens Ankomst til Halvøen. Men Glæden blev dog ikke ublandet. Rigsraadet havde straks udtalt sin Frygt for, at Landene skulde lægges øde, og denne Frygt viste sig ikke ugrundet. Navnlig blev Czarniecki's Polakker en saadan Rædsel, at der endog fandt Forhandlinger Sted mellem Kurfyrsten og Kongen, om det ikke var tilraadeligst at faa dem sendt andetsteds hen. Ogsaa i en anden Henseende voldte de Allieredes Indkvarteringer Vanskeligheder; thi Kongen havde anvist forskellige Egne i Hertugdømmerne, ligesom i Jylland, til Hverver- og Samlingspladser for de Tropper, hans Officerer havde paataget sig at skaffe; nu blev de belagte af de forbundne Tropper, og Kurfyrsten var trods forskellige Opfordringer ikke villig til atter at opgive dem. Rivninger fandt Sted mellem de brandenburgske og de kongelige Kommissarier, og hertil kom heftige Sammenstød mellem de sidste og Kongens Overstkommanderende i Hertugdømmerne, Feltmarskalk Eberstein, mod hvem der rettedes skarpe Klager, som denne besvarede med lige Mønt. Heller ikke var Udfaldet af Forhandlingerne mellem Kurfyrsten og Hertugen af Gottorp efter Kongens og hans slesvigholstenske Raaders Ønske. De havde haabet, at en resolut Optræden fra Kurfyrstens Side skulde have tvunget Hertugen bort fra de Fordele, han havde opnaaet i Foraaret, de saa med Beklagelse, at der, til Dels begrundet paa hans Souverænitetetsfordring, indrømmedes ham en vis Neutralitet for Slesvigs Vedkommende, de protesterede mod Forliget i Flensborg, og de harmedes over, at han faktisk fik Lov til at beholde det omstridte Ostenske Regiment. Forgjæves opfordrede ogsaa baade Kongen og Eberstein Kurfyrsten til at gjøre et Angreb paa Bremen og Verden, hvad der dels maaske kunde have indbragt Frederik III Gjenerhvervelsen af disse Lande dels i alt Fald vilde have lettet Indkvarteringsbyrden for Hertugdømmerne; Rhinforbundets og navnlig Brunsvig-Lyneburgs Holdning bragte Frederik Vilhelm til ikke at gaa med dertil; thi vel afviste de brunsvigske Fyrster Karl Gustafs Ønske om at slutte sig til ham, men paa den anden Side erklærede de sig rede til at værgе Elbgrænsen med deres opstillede Tropper⁴¹. En endnu større Skuffelse for

Frederik III var det dog, at Tiden gik hen, uden at der fra de Allieredes Side blev gjort noget alvorligt Forsøg paa at føre Dele af deres Hær over til Øerne. Medens den kejserlige Gesandt i Kjøbenhavn Goess ivrigt ønskede dette, og medens den kejserlige General Montecuccoli heller ikke synes at have været nogen Modstander deraf, indtog Kurfyrsten en meget forsigtig og reserveret Holdning. Straks efter at han havde taget Kvarter i Husum, havde han forlangt Ebersteins Betænkning om Maaden, hvorpaa Krigen skulde føres. Feltmarskalken havde tilraadet at lade nogle tusind Mand sætte over til Femern, derfra til Laaland og Falster og videre til Sjælland for om muligt at ophæve Kjøbenhavns Belejring; men Frederik Vilhelm havde nægtet at følge denne Anvisning, henvissende til et Rygte om, at Staden havde overgivet sig. Kort efter havde han opfordret Eberstein og Regeringen i Gluckstadt til at udtage 1000 eller i alt Fald 500 Mand af de kongelige Garnisoner og lade dem gaa til Øerne; men med ikke ringe Ret havde de paagjældende ikke turdet blotte de dem betroede Fæstninger for en saa ringe Undsætnings Skyld. I Novbr. havde Kurfyrsten derimod tænkt paa at sende en Styrke paa 1000 Musketerer til Sjælland, men heller ikke dette var blevet til noget, bl. andet fordi Eberstein havde fastholdt, at 2000 Ryttere var nødvendige.¹²

En anden Plan fyldte Kurfyrstens og hans Generalers Sind. Det var Erobringen af Als, hvor der fandtes et betydeligt svensk Hærkorps under Oberst Ascheberg, der truede den fjendtlige Flanke. I Sundeved samledes derfor den allierede Armé, og Kurfyrsten havde sit Hovedkvarter i Dybbøl. Til Hjælp for ham var fra Kjøbenhavn kommen Viceadmiral Peter Bredal med 4 Skibe, der dog var slet forsynede. Den 4. Decbr. endnu før Daggry udfortes Angrebet med Mod og Dygtighed. Artilleriet forjog først de svenske Afdelinger fra deres Poster ved Sundet, derpaa gik brandenburgske, kejserlige og polske Tropper, ledede af de fornemste Officerer som Montecuccoli og Czarniecki, over Vandet i Baade; Kavalleriet lod sine Heste svømme ved Siden af disse. Det var ikke synderlig koldt, men ved Kysterne laa Is, som maatte ophugges med Økser. Svenskerne trak sig uden Modstand tilbage dels til Sønderborg Slot, dels til Nordborg. Affæren havde kun kostet de Forbundne ringe Blod; derimod var den for Danmark forbunden med et virkeligt Tab, idet Bredal.

der straks ved Fægtningens Begyndelse havde søgt at entre et svensk Skib, var bleven ramt af en Kanonkugle og død kort efter. Fra den besatte Sønderborg By blev der imidlertid taget alle Forholdsregler til Angreb paa Slottet, men da ankom uheldigvis 13 svenske Orlogsskibe, for hvilke den lille danske Eskadre søgte Ly i Flensborg Havn, og derved lykkedes det Oberst Ascheberg Natten mellem den 6 og 7. at redde sig bort med Besætningen paa Slottet. Derimod maatte Nordborg overgive sig med 500 Knægte, og hele Øen kom i de Forbundnes Hænder. Atter stillede sig nu Spørgsmaalet frem, om man skulde føje Frederik III i hans Onske om at sende Tropper til Sjælland. Men i et Krigsraad, som afholdtes den 13 Decbr i Sønderborg, blev det fraraadet at gjøre det, forend man havde sikret sig Frederiksodde og Fyn; selv om der sendtes danske Skibe for at hente dem, burde man trække Tiden ud, indtil man havde befriet disse Lande for Fjenden og derved, som det hed, naaet Hovedmaalet⁴³. Umiddelbart efter Als's Indtagelse vendte Hæren sig ogsaa Nord paa. Fra det frygteligt medtagne Haderslev Amt rykkede Polakkerne, der dannede Hærens Tête, frem mod Kolding. Efterladenhed bevirkede først, at Svenskerne faldt over dem og tilføjede dem et betydeligt Tab, men den 14 Decbr, Katholikernes Juleaften, stormede de det svagt besatte Koldinghus, hvis høje Taarn med de store Billedstøtter skal være blevet stærkt beskadiget ved en Krudtekspllosion; i Begyndelsen af Januar viste Montecuccolis Skarer sig i Nærheden af Frederiksodde, Kurfyrsten selv tog Kvarter i Ribe⁴⁴. Snart efter var saa godt som hele Halvøen besat af de forbundne Tropper. Men det »befriede« Land sukkede haardt under Vennernes Aag. Hvad Svenskerne havde efterladt blev de Allieredes Bytte. Det var en Invasion som i sin Tid Wallensteins, lig denne ikke alene i Rædsler og Ødelæggelser, i Kjøbstæders, Landsbyers og Kirkers Fredløshed, men ogsaa i Hærens fremmedartede og brogede Præg, i Blandingen af Sydens, Østens og Nordens vildeste Skarer, i den katholske Gudstjenestes Fremtrængen til Befolkningens Forargelse. Selv i Ribe Domkirke holdt en Jesuit Messe⁴⁵.

De allierede Hære var komne ind i Landet paa Kongens Opfordring, men, undtagen for Polens Vedkommende, uden Traktat, thi Traktaten med Kurfyrsten af Oktbr 1657 var jo aldrig bleven ratificeret⁴⁶. Først efter temmelig vidtløftige Forhandlinger

mellem befuldmægtigede Kommissarier undertegnedes der den 21. Jan. i Ribe et nyt Forbund mellem Frederik III og Frederik Vilhelm, hvorved der toges Bestemmelser om Overkommandoen og lignende Forhold og begge Parter forpligtede sig til ikke at slutte Fred uden hinandens Samtykke. Men heller ikke nu havde Kurfyrsten villet gaa ind paa Opfordringerne til Hjælpesending til Sjælland⁴⁷.

Stort havde Tabet været for Karl Gustaf De Baand, han havde villet sprænge, var blevne knyttede fastere; han var inde-spærret. Forgjæves søgte han ved Forhandlinger med Polen og ved Tilnærmelse til Østrig, hvem han endog tilbød Preussen, at bryde sine Fjenders Række. Kun med Rusland, der stod udenfor de Allierede, havde han den Tilfredsstillelse i Decbr. at faa en treaarig Vaabenhvile i Stand; samtidigt maatte dog Thorn, Hovedstøttepunktet for Svenskernes Magt i Preussen, overgive sig. Fra Frankrig kunde han ikke vente nogen Bistand. Mazarin havde med Beklagelse set Fredsbruddet, da han havde foretrukket, at Sverigs Kræfter var blevne vendte mod Østrig; med endnu større Bekymring havde han dog været Vidne til, at Angrebet paa Danmark ikke var blevet til den Overrumpling, der var til-sigtet; allerede i Begyndelsen af Septbr havde han skrevet til Terlon, at Erfaringen havde lært ham, at hvis man ikke erobrede store Byer i en Haandevending, forøgedes Vanskelighederne. Helst ønskede han Fred i Norden. Det samme var Tilfældet med Englands nye Protektor Richard Cromwell; dog var der som Modvægt mod Nederlandene blevet udrustet en Flaade, der i Novbr var klar til Afsejling til Sundet, Admiralen over den, Goodson, og Philip Meadowe, der fulgte med som Gesandt, skulde virke for Fred, men hvis denne ikke kunde tilvejebringes og Karl Gustaf gik ind paa visse Betingelser til Sikkerhed, skulde de stille Flaaden til den svenske Konges Raadighed. Modvind og Aarstiden standsede den imidlertid snart efter at den var afsejlet⁴⁸.

Trods alt dette, trods den nederlandske Undsætning og For-delene paa Halvøen var imidlertid den danske Regering ikke synderlig tilfreds med de europæiske Magter. Hurtigt begyndte dens Misfornøjelse at vende sig særligt mod Holland. At den svenske Flaade var undkommen til Landskrone, uagtet Forsøg paa at standse den i de nærmeste Dage efter Slaget, var allerede en Skuffelse, som man, men ikke med fuld Ret, gjorde Wassenaer

ansvarlig for. Hertil kom, at da man i Novbr. søgte at indespærre den ved at sænke 4 Skibe foran den nævnte Havn, strandede de to af dem, medens de to andre laa for langt fra hinanden, hvorfor det i Januar lykkedes 6 svenske Orlogsskibe at slippe til Søs⁴⁹. Mellem Oberst Puchler og de danske Officerer kom det snart til skarpe Rivninger; fra dansk Side klagede man over Hollændernes store Fordringer og over, at den Proviant, der var ført med, var altfor ringe, fra hollandsk over, at man vilde fordele deres Korps paa flere Steder af Volden og misbrugte det til altfor streng Vagttjeneste; navnlig var Puchler forbitret paa Gouvernøren Hans Schack, som han nægtede at staa under⁵⁰. Størst Misfornøjelse vakte det dog, at Wassenaer ikke viste megen Tilbøjelighed til at sende Skibe til Halvøen for at overføre de allierede Tropper. Det er af det foregaaende set, at selv en saadan Sendelse paa Grund af Kurfyrstens Holdning ikke vilde have gavnet noget. Men det er ogsaa højst sandsynligt, at det i alt Fald i den første Tid ikke har været Uvilje, men Mangel paa Ævne, som lod den nederlandske Admiral svare trevent paa disse Opfordringer. Han havde jo medbragt Instrukser, som stemmede med disse, og endnu i Slutningen af Novbr. gik et Brev fra de Witt til ham afgjort i samme Retning; dog ønskede han, at det kun maatte blive brandenburgske og ikke østrigske Tropper, af Frygt for at jo mere Østrig og Sverig kom til at staa mod hinanden, desto mere skulde Frankrig og England betragte deres Interesser som udviklede i Sagen. Men hvad Wassenaer gav som Grund overfor den danske Regering og overfor den kejserlige Gesandt, svarer ganske til hans egne Klager i hans Breve hjem, Klagerne over, at Dødsfald og Sygdomme i den Grad tyndede op i hans Skibes Besætning, at han ikke kunde bruge dem tilstrækkeligt⁵¹.

Det var imidlertid ikke alene med Hollænderne i Kjøbenhavn, at der var kommet en Kurre paa Traaden. Skjønt Efterretningerne om Slaget i Sundet var blevne modtagne med stor Begejstring i Holland, var den danske Regerings Stemning overfor Generalstaterne ved Slutningen af Aaret 1658 ikke fuldt saa venskabelig, som den havde været i de første Maaneder efter det svenske Overfald. Den væsentligste Aarsag var, at det trak ud med den bogstavelige Opfyldelse af Traktaterne, idet der ikke sendtes mere end de 2200 Mand Hjælpetropper. En Tidlang havde det dog

set ud til, at de resterende 3800 Mand vilde blive afsendt Ho-lands Stater havde ønsket det, og i Løbet af Novbr. havde ogsaa Generalstaterne taget Bestemmelser om, at den yderligere Hjelpestyrke skulde bestaa af 40 Kompagnier under Anførsel af Oberst Killegrew, og at der til at overføre dem skulde udrustes en Konvojflaade under en af deres første Admiraler, Michiel de Ruyter. Men der rejste sig stadigt Vanskeligheder, navnlig ved at skaffe Penge, og Hæren og Flaaden kom ikke afsted, saaledes at Vinteren tilsidst skød Spørgsmaalet ud. Derimod besluttede man sig efter nogen Vaklen til at lade Wassenaer blive i Sundet med hele sin Flaade Vinteren over; Muligheden af at England vilde møde med sin Sømagt blev her afgjørende⁵². Men under Overvejelserne om disse Forhold var man ikke kommen til Enighed med den danske Regering om hvad Sikkerhed og Pant denne skulde give, hvis man enten ved Pengehjælp eller ved Undsætning til Holsten og Norge eller paa anden Maade gik ud over, hvad Traktaterne forpligtede til. Som tidligere omtalt, havde Frederik III tilbudt dels Helsingborg dels den halve Sundtold. Men Helsingborg forudsatte denne Stads Erobring, den halve Sundtold mente man vilde berøve Danmark for store Indtægter. Med større Lyst havde man kastet sit Blik paa at faa Gluckstadt som Pant, sikkert af Hensyn til den Magt, som Besiddelsen af denne Fæstning vilde give over Elbmundingen. Det er karakteristisk for Kurfyrsten af Brandenburgs maritime Tendenser, at han ivrigt søgte at modarbejde denne Plan; men Frederik III stillede sig ikke absolut afvisende dertil. I Slutningen af Novbr. fik Rosenvinge og Charisius Instruks om at gaa ind derpaa, dog kun naar Nederlandene vilde indrømme visse Betingelser, hvorefter navnlig Højheden over Staden og Jurisdiktionen over Elben forbeholdtes den danske Konge. Noget endeligt Resultat førte dog disse Forhandlinger ikke til, lige saa lidt som Bestræbelserne for at faa Hjælp til Erobring af Bremen og Verden; det er imidlertid betegnende for Frederik III's vedblivende Ønske om at gjen-erhverve disse Lande, at han forlangte en Garanti af Generalstaterne for hans og hans Arvingers stadige Besiddelse af de der okkuperede Steder⁵³. Men som en Hovedfaktor i Nederlandenes Holdning, der senere skal betragtes i sin Sammenhæng, begyndte i Decbr. at dukke op Ønsket om ved en Særfred mellem Danmark og Sverig at standse Krigen i Norden. Dette Ønske, der

skarpt stred mod Danmarks andre Allieredes Interesse, kom i det nye Aar til at gribe dybt ind i Begivenhedernes Udvikling. Allerede nu bidrog det til at svække Iveren for Hjælpens Forøgelse.

FJERDE AFSNIT.

Throndhjem, Bornholm, Skaane.

Til Held for Danmark var imidlertid samtidigt med Hjælpen fra fremmede Stater ogsaa Dele af hvad Freden havde skilt fra Fædrelandet atter vendte tilbage til dette eller havde i alt Fald stræbt at gjøre det. Dog kom der til at vise sig en stor Forskel i den Maade, hvorpaa de ved Roskildefreden afstaaede Provinser stillede sig med Hensyn til deres Fremtid. Det blev det øvrige Norge, som erobrede Throndhjem tilbage, medens det blev Bornholm, som selv løsrev sig fra Fremmedherredømmet, og Skaane, der viste Tilbøjelighed, omend forgjæves, i samme Retning.

Med megen Energi havde Karl Gustafs Regering søgt at knytte Bahu og Throndhjems Len til Sverig. Strenghed havde været forenet med en vis Agtelse for det bestaaende. Haardest var man gaaet frem ved at udskrive flere tusinde Mand af Befolkningen til Krigstjeneste og sende dem bort til Kamp mod Polakkerne; ogsaa høje Toldafgifter var blevne paalagte, men til nye direkte Skatter havde man søgt Stændernes Samtykke, og kun de fornemste Embedsmænd havde man skiftet; de lavere havde man ladet forblive i deres Stillinger. En Fordel for de nye Herrer var den nøje Forbindelse, der fandtes mellem de afstaaede Provinser og Dele af Sverig; Bahu var i nær Berøring med Vestergötland og Goteborg, Jemteland var Throndhjems bedste Opland. Trods nogen Misfornøjelse smeltede ogsaa Bahu temmelig hurtigt sammen med Sverig. Med Throndhjem blev dette ikke Tilfældet, men det var ikke Thrøndernes egen Skyld; ingen Mislyd vides at have blandet sig i den Hylding af Karl

Gustaf, som foregik den 1. Septbr. i Lenets Hovedstad, efter at den nye Gouvernør Claes Stjernskjold var ankommen dertil og havde afløst den hidtidige Landshøvding Lorents Creutz ⁵⁴.

Da var dog allerede Efterretningen naaet herop om, at den saakaldte lille Fred var brudt. Gouvernøren havde i sin Tale fremstillet det, som om det var Frederik III selv, der havde kaldt Karl Gustaf til Sjælland for at hjælpe sig mod den danske Adel. Snart efter havde han modtaget Ordre fra sin Konge om at fortsætte Norges Erobring ved at underlægge sig Bergenhus Len og Nordlandene, og i Midten af Septbr lod Rigsdrosten Pehr Brahe fra Goteborg udsende et trykt Opraab til Nordmændene om for bestandigt at løsrive sig fra Danmarks Aag og forene sig med den svenske Nation, »af hvilken I Eders Herkomst haver« ⁵⁵. Men Stjernskjolds Styrke var kun ringe, ikke mere end lidt over 700 Mand; dog sendtes et Rytterkorps paa 600 Mand til hans Undsætning over Fjeldene, medens Generalmajor Harald Stake med 2—3000 Mand rykkede mod Halden.

Fra dansk-norsk Side gik man imidlertid straks frem med megen Hurtighed og Kraft. Frederik III's Ordre gik vel nærmest ud paa Forsvar, men i Christiania besluttedes det at rette et offensivt Stød mod Svenskerne nordenfjelds, medens man skulde indskrænke sig til Defensiven søndenfjelds. Den, hvem denne Beslutning skyldtes, var Jørgen Bjelke. Kort før var han bleven udnævnt til Generallieutenant over den norske Milits, saaledes at han skulde staa under Kongens egen Kommando, hvilket var et Brud med alle ældre Regler om Statholderens Chefsstilling og vistnok et Udslag af Frederik III's tidligere omtalte Lyst til at skille den civile og militære Administration fra hinanden. Forholdsreglen viste sig heldig, thi Statholderen Niels Trolle skal være bleven saa betagen af Skræk ved Efterretningen om Krigens Udbrud, at han ikke vilde have været i Stand til at lede en kraftug Optræden. Bjelke blev nu Sjælen i denne. Uden selv foreløbigt at deltage i Kampene, lagde han Planerne og traf Forholdsregler til deres Iværksættelse; det var vistnok ogsaa ham, der forfattede ildfulde Opraab, baade til de afstaaede Provinser og til den øvrige Del af Norge, hvor de besvaredes med en redebon Offerberedvillighed paa de fleste Steder.

Hovedsagen blev Angrebet paa Throndhjem. Fra to Sider skulde det foretages. I Bergen udrustedes, til Dels ved Hjælp

af de ved Løfter om Handelsprivilegier vundne Borgere, et Troppekorps paa henved 2000 Mand under Ludvig Rosenkrands og Oberst Reinhold von Hoven; det gik ad Søvejen til Throndhjem og landsattes i de sidste Dage af Septbr. ved Lade i Byens Omegn. Samtidigt rykkede søndenfjeldske Tropper under Anførsel af Generalmajor Georg von Reichwein frem dels gennem Østerdalen dels gennem Gudbrandsdalen, i denne forstærkedes de med noget over 500 Bønder, der havde rejst sig og førtes til Krigsskuepladsen af deres egne Kaptajner. Under Marschen lykkedes det Reichwein at opsnappe den fra Throndhjem bortrejste svenske Landshøvding Lorentz Creutz, der førtes som Fange til Christiania. Faa Dage efter de bergensiske Troppers Ankomst kunde ogsaa dette Korps, omtrunt 1500 Mand stærkt, begynde Throndhjems Belejring. Rundt om Byen opkastedes Batterier, Kanoner blev satte i Land paa Munkholm, og Orlogsskibe, der havde fulgt med von Hovens Afdeling fra Bergen, deltog i Beskydningen. For de belejrede Svenskere beroede alt Haab om sejrrig Modstand paa den forventede Undsætning; det lykkedes imidlertid en Afdeling af det bergenhusiske Regiment under Major Ejlerik Visborg i Værdalen Øst for Throndhjem fuldstændigt at oprive det udsendte svenske Rytterkorps. Men skjønt saaledes Hjælpen udeblev, forsvarede Stjernskjold sig med meget Heltmod. Med Sygdom rasende imellem sine Tropper, saaledes at knap Halvdelen af dem var kampdygtige, med Mangel paa Kugler, saa at man maatte opgrave de indskudte norske for at sende dem tilbage mod Belejrerne, med Throndhjems Borgere jamrende sig over Bombardementet, holdt han ud i over to Maaneder imod den store Overmagt og foretog endog et heldigt Udfald. Tilsidst maatte han dog bukke under. Den 11. Decbr. undertegnedes Kapitulationen mellem ham og Reichwein, hvorefter den svenske Garnison fik Ret til fri Afmarsch til Grænsen ⁵⁶.

Throndhjems By og Len var saaledes gjenerhvervet for Norge. Og samtidigt var ogsaa den anden Del af Jørgen Bjelkes Plan, Forsvaret af det søndenfjeldske, bleven gennemført med Held. I Septbr. havde Generalmajor Stake forsøgt et Angreb paa Halden, men Majoren ved Landeværnet Kjøbmanden Peder Olsen Nordmand havde med Tapperhed og Dygtighed ledet Modstanden, støttet ved Undsætning fra Frederikstad. En bitter Kamp rasede mange Timer igjennem; da maatte Stake trække sig tilbage

med stort Tab. Et norsk Indfald i Bahus Len førte dog ikke til noget Resultat, og i Januar 1659 gjentog Stake sit Forsøg. Nu var Jørgen Bjelke personlig til Stede og ledede Forsvaret sammen med Kommandanten paa Halden Oberst Tønne Hvitfeldt. Atter denne Gang mislykkedes Stormen trods store Anstrengelser fra svensk Side; men et fornyet offensivt Stød mod Bahus Len fik heller ingen blivende Følger⁶⁷.

Begivenhederne i Norge kom til at bestemme dette Riges Grænser, som de har holdt sig til vore Dage. Samtidigt var Bornholms fremtidige Skæbne bleven afgjort; men her var det Befolkningens egen Bedrift, som Afgjørelsen skyldtes. Fra For-aaret 1658 var den ved Roskildefreden afstaaede Ø tagen i Besiddelse af Svenskerne. Til Lens- og Slotshøvdingsmand var bleven udnævnt Oberstlieutenant Johan Printzenskold, der ankom dertil i Slutningen af April. Han medbragte omhyggelige Ordre om Maaden, hvorpaa Landet skulde knyttes til Sverig; det skulde ligge under Generalgouvernøren i Skaane, men Indtægterne synes Karl Gustaf at have villet forbeholde sit kongelige Hus. Printzenskolds Opgave var ikke let. Den tidligere Administration fandt han slet, Skatteopkrævningen uden Orden, Befolkningen forarmet. Væsentligst i Overensstemmelse med sin Regerings Befalinger tog han haardt fat. Nye Skatter blev udskrevne af Bønderne efter forudgaaende Undersøgelser af deres Formuesforhold, Accise indført i Kjøbstæderne, Præstetienden henlagt under Kronen, nøje Ruller optagne over det vaabenføre Mandskab, helt ned til 15aars Alderen. Disse Forholdsregler, der hver for sig ramte Befolkningens enkelte Klasser og tilsammen viste sig som en Krænkelse af Øens gamle Privilegier, frembragte efter Haanden en ikke ringe Forbitrelse. Men navnlig fik denne Næring ved Bortsendelsen af en stor Del af det unge Mandskab til Krigstjeneste i Erobrerens fremmede Provinser. Uden Tvivl var Tanken hermed ikke alene at udnytte Landets Kræfter til Sverigs Fordel, men ogsaa den at svække det, hvis det skulde forsøge et Oprør. Thi selve den Styrke, som Printzenskold raadede over, var kun ringe; 120 Mand var alt hvad han havde bragt med fra Sverig, og Tallet gik ned ved Sygdom og Død. I Juni sendtes 350 Knægte til Pommern, i Oktbr. 45 Ryttere til Lifland, i Novbr. 40 Baadsmænd til Skaane. Man mærke til Forstaaelsen af disse Tal, at det udskrevne Mandskab var ialt omtrent 1260, hvoraf 260 »gamle og fattige«.

Harmen over Bortsendelsen viste sig ogsaa i mange Karles Undvigelse, og samtidigt bredte Uviljen mod Skatterne sig, saaledes at Printzensköld i Slutningen af Novbr. befalede, at der skulde sendes Musketerer ud til deres Inddrivelse⁵⁸.

Imidlertid havde man i Kjøbenhavn, efter at den hollandske Flaades Ankomst havde aabnet Østersøen, fattet Haab om Øens Tilbageerhvervelse. Den 8. Novbr. udstedte, efter Sigende paa Tilskyndelse af Renteskriveren Jens Lassen, Kongen og samtidigt Sekretæren i Kancelliet Hans Oldeland aabne Breve til Bornholms Indbyggere med Opfordring til at rejse sig og undertvinge Svenskerne⁵⁹. Brevene kom i Land paa Øen, og sandsynligvis under Paavirkning heraf begyndte der at danne sig en Sammensværgelse mod Printzensköld og hans Folk. Arnestedet for denne Sammensværgelse blev Hasle, dens derværende Deltagere var Præsten Poul Anker, Byfogeden og Kaptajnen Niels Gumløse, Landsdommeren Peder Olsen, Jens Pedersen Kofod og flere af den tidligere Lensmand Joakim Gersdorfs Tjenere, men de sammensvorne havde tillige Forbindelser i Rønne blandt Borgere og Skippere og rundt om paa Landet, navnlig hos Præster. Den aktive Leder var dog den nævnte Jens Kofod. Tidligere havde han langt fra indtaget nogen fremragende Stilling paa Øen; skjønt gift Mand havde han under den første Svenskerkrig ladet sig hverve som simpel Rytter i Ritmester Klavs Urnes Regiment, men havde i Decbr. 1657 faaet Tilladelse til for en Tid at vende hjem. Frosten havde med eller mod hans Ønske imidlertid forlænget hans Ophold, og da Foraaret kom, var Øen svensk, og han blev hjemme i Hasle⁶⁰. Om det er ham, der har lagt Planerne til Rejsningen, kan ikke afgjøres, men han, der uden Tvivl var modig og raadsnar og sad inde med nogen Soldatererfaring og et varmt Nag til Erobrerne, blev i alt Fald en Hovedmand ved deres Udførelse.

Printzensköld anede ikke Sammensværgelsen, men han følte sin Stilling i høj Grad usikker og havde derfor forlangt Hjælp fra Skaane, saa meget mere som Besætningen paa Hammershus nu kun bestod af lidt over 60 Mand, maaske fordi en Del Musketerer, som omtalt, var sendt ud paa Øen. Den 8. Decbr. red han bort fra Slottet, uden bevæbnet Følge; han lagde Vejen over Hasle, hvor han ophidsede Stemningen yderligere ved at true med Tvangsinddrivning af Skatterne, men hans Maal var

Rønne, hvor han vilde paase Afsendelsen af en Skude, der skulde hente den begjærede Hjælp fra Ystad. Men umiddelbart efter at han havde forladt Hasle, brød Jens Kofod og Poul Anker op Hos en Præst i Nærheden, der havde lovet dem 20 Mand, blev de skuffede; Kofod fik kun nogle Vaaben hos ham. Ene red han da videre, traf efter Aftale tre af sine Medsammensvorne, hvoriblandt Niels Gumløse, i en Skov og kom ud paa Aftenen med dem, den tidligere Ridefoged Jens Lauritsen Risom og en Bonde til Rønne. Her var imidlertid Printzenskold tagen ind hos en af Borgmestrene, der synes at have staaet udenfor Sammensværgelsen. Jens Kofod, Niels Gumløse og en Rønne Skipper trængte nu ind i Stuen og truede deres Fjende paa Livet. Dog var det næppe deres Hensigt at dræbe ham, hvad ellers vel let vilde kunne have været gjort; sandsynligere er det, at de vilde fange ham og bruge ham som Gidsel til at fremtvinge Hammershus's Overgivelse. Omgiven af dem førtes Printzenskold ud paa Gaden, hvor ogsaa nogle Rønne Borgere stimlede sammen, men da han søgte at undløbe, gav en af disse ved Navn Villum Clausen Fyr paa ham og skød ham. Samme Aften og de følgende Dage fængsledes de Svenskere, der var i Byen

Med Slotshøvdingens Drab var dog intet afgjort. Alt beroede paa Muligheden af at indtage Slottet. Men beundringsværdigt hurtigt udviklede Sammensværgelsen sig til en virkelig Folke-rejsning Rygtet om Begivenheden i Rønne spredte sig lynsnart over Øen og modtoges med Jubel; kun paa den sydøstlige Kant, i Neksø Herred, skal Stemningen have været treven. Medens hvad der var af svenskvenlige Indbyggere blev gjort uskadelige, stævnede Landfolk og Borgere under Kirkeklokkernes Ringning mod Hammershus, udenfor hvilket Forberedelserne til Angrebet lededes af Jens Kofod og Borgmesteren i Rønne Klavs Kam. Efter en svensk Beretning, der ikke kan siges at være i direkte Modstrid med de danske, var det dog kun ved en Krigslist, at det for øvrigt meget forfaldne Slot kom i Bornholmernes Hænder uden noget Angreb. Klavs Kam skal nemlig have udklædt sig som Printzenskold og vist sig paa denne Maade foran Murene; samtidigt truede man med at dræbe ham, hvis Slottet ikke overgav sig. Dette, der, hvis det er rigtigt, viser hen til, at man helst vilde have haft ham levende i sin Magt,

gjorde sin Virkning. Den kommanderende Lieutenant gik ind paa en Kapitulation, hvorefter den lille Garnison marscherede ud af Slottet. Allerede den 9. om Aftenen blev dette taget i Besiddelse af Sejrherrerne; Klavs Kam gjorde sig til Landshøvding, og Jens Kofod blev Kommandant paa Fæstningen, indtil den danske Konge kunde overtage Øens Bestyrelse. Kun meget faa Svenskere var ved denne Lejlighed blevne dræbte. Men Garnisonen fordeltes rundt omkring blandt Bønderne som Arbejdsfolk, og den omtalte svenske Beretning (fra Febr. 1659) fortæller, at der efter Haanden blev taget Livet af dem. Med hvor mange og paa hvad Maade det er sket, kan ikke afgjøres; men Sagen selv kan næppe berykres. Disse Drab, muligvis ogsaa lignende paa de enkelte Svenskere, der laa i Indkvartering spredt om, har været den historiske Kjærne, hvorefter først i Rygter, senere i Sagn og Viser Forestillingen om den saakaldte Svineslagtning voksede ud med langt overdrevne Tal og med Henførelsen af et planlagt Massemord til Natten efter Printzenskolds Død. Endnu truede dog en Fare. I de sidste Dage af Decbr. viste sig udenfor Slottet en svensk Galliot fra Skaane med den Hjelpe-sending Ryttere, som Printzenskold havde forlangt; men det lykkedes at bemægtige sig Skibet og dets Besætning ved at optræde i Gouvernørens Navn og lokke Officererne og Folkene i Land. Rytterne blev sendte som Fanger til Rønne. Allerede før dette var imidlertid et Udvalg af bornholmske Mænd med Landsdommeren Peder Olsen i Spidsen afsejlet til Kjøbenhavn, hvor de ankom den 21. Decbr. De tilbød Kongen Øen til Arv og Ejendom, og Frederik III modtog den paa denne Maade med Løfter om Privilegier og Gunstbevisninger til dem, der havde medvirket til Befrielsen. Kort efter afsendtes en Afdeling Soldater under Oberstlieutenant Michael Eckstein, der den 10. Jan. 1659 tog Øen i Besiddelse. Noget alvorligt Forsøg fra svensk Side paa dens Tilbageerobring blev ikke gjort⁶¹.

Til den særlige politiske Betydning, som Bornholms Gjen-erhvervelse fik for Frederik III, skal vi senere komme tilbage. I dette Øjeblik laa den største Tilfredsstillelse deri, at Roskildefredens Bestemmelser var brudte i Stykker af Kjendsgjerningerne. Et Udenværk til de skaanske Provinser var vendt tilbage til Danmark. Uheldigvis havde man samtidigt set sit Haab

skuffet om et lignende Resultat for selve disse Provinsers Stamme.

En endnu større Vægt end paa Tilknytningen af Bahus, Throndhjem og Bornholm havde Karl Gustafs Regering fra første Færd af lagt paa Inkorporationen af Skaane, Halland og Bleking i det svenske Statslegeme. Maaden, hvorpaa disse Provinser skulde styres for at naa dette Maal, var bleven omhyggeligt planlagt. Adelen skulde, for saa vidt den vilde bryde ethvert Forhold til Danmark, forenes med Sverigs Ridderskab og nyde dettes Rettigheder, Stædernes Handel skulde ophjælpes, Administrationen forbedres og imidlertid Ungdommen vænnes til den nye Stat, den skulde tilhøre; ingen maatte studere i Danmark, Gymnasiet i Lund skulde udvides, indtil et nyt Universitet kunde grundlægges i Skaane⁶². Men store Skuffelser havde hurtigt mødt Karl Gustaf og den Kommission, der skulde føre disse Planer ud i Livet. Den største Sympati havde den nye Regering fundet hos den gejstlige Stand, hos Bispnen Peder Vinstrup, der, som ovenfor fortalt, havde været den første til at hilse Karl Gustaf, da han efter Freden steg i Land i Helsingborg, og som i den følgende Tid paa den laveste Maade krænkede ethvert Hensyn til sit gamle Fædreland, hos en Del af Præsterne og hos den tidligere danske kongelige Historiograf Vitus Bering, der, støttet til Korfits Ulfeldts anbefaling, søgte samme Stilling hos Svenskerkongen, dog med Forbehold af ikke at ville skildre Krigen mod hans Fædreland⁶³. Udenfor Gejstligheden var der imod Naget mod Svenskerne for gammelt, Hadet til Erobrerne for ungt til hurtigt at kunne lægge sig. Det viste sig baade hos Borgere og hos Bønder, stærkest dog imellem Blekinges stridbare Befolkning. Hvad Adelen angaar, var det en forholdsvis ringe Del af den, hvorimellem kan nævnes Christian Barnekov og nogle af Krabberne, der havde været ivrig for at slutte sig til de nye Forhold; ellers havde kun faa af den svoret Karl Gustaf Hyldingsed, Resten var udebleven fra denne Akt trods gjentagne Stævninger. Dog havde det ikke været ren Patriotisme, der bestemte denne uvillige Holdning. Den fremmedes ved Misfornøjelsen over, at den svenske Regering vel var tilbøjelig til at bekræfte Adelens Rettigheder som Godsejere, men ikke dens personlige, navnlig ikke dens Told- og Accisefrihed⁶⁴. Og til

de misfornøjede skaanske Adelige havde sluttet sig ingen ringere end Korfits Ulfeldt. Efter Roskildefreden havde han taget Ophold i Malmø. I Begyndelsen saa det ogsaa ud til, at han vedblivende skulde staa i et godt Forhold til den Fyrste, hvem han skyldte saa meget; han havde faaet skjænket Slottet Sølvitsborg i Bleking med tilliggende By og Gods som Grevskab samt Herredsvad Kloster i Skaane; han var bleven Medlem af den Tremandskommission, der skulde ordne de skaanske Forhold, og han var ikke karrig med Anbefalinger for de Mænd, der vilde slutte sig til Karl Gustaf. Snart forandredes dog hans Stemning. At Kongen ikke vilde stadfæste alle Adelens Privilegier, ansaa han for en politisk Fejl, foruden at det stødte hans aristokratiske Sans; fuldt saa meget var det dog hans egen Ærgjerrighed, der var bleven krænket, idet han saa sig skuffet i sine Forventninger om at faa Embedet som Generalgouvernør i Skaane, hvortil Gustaf Otto Stenbock var bleven udnævnt. I sin Harme frasagde han sig sin Stilling som Medlem af den nævnte Kommission og udtalte sig med sin vanlige Uforsigtighed udfordrende mod Kongen og hans Raadgivere og misbilligende et nyt Fredsbrud. Følgen blev, at skjønt han endnu ud paa Sommeren viste sit svenske Sindelag ved at meddele Stenbock, at han vidste om et Anslag fra dansk Side mod Wrangels Tropper paa Fyn, blev dog Mistillid den herskende Stemning overfor ham hos Karl Gustaf; Stenbock fik i Juli Ordre til at holde et vaagent Øje med ham⁶⁵.

Saaledes havde Forholdene paa den anden Side Sundet en alt andet end rolig Karakter, da Krigen atter brød ud. Karl Gustaf var ikke blind for Faren derved, han vilde kue Modstanden med Magt, og navnlig tænkte han at rette et Slag mod de trodsige Adelige Forskjellige af disse fængsledes, saaledes Rigsadmiralen Ove Gjedde, der i private Anliggender var kommen til Helsingborg, og Ove Thott, der arresteredes i Malmø. Paa det Raadsmøde, Kongen i Septbr. afholdt paa Kronborg, besluttedes det, at de, som hidtil havde nægtet at aflægge Hyldingsed, heller ikke i Fremtiden skulde faa Lov dertil, selv om de vilde gjøre det efter Danmarks fuldstændige Erobring; vigtigst var det dog, at den svenske Regering uden videre bortskjænkede til sine Mænd en stor Del af de Godser, hvis Ejermænd ikke havde villet underkaste sig⁶⁶. Men der havde allerede vist sig oprørske Bevægelser i Bleking, Snap-

haneskarer samlede sig i Skovene, og Karl Gustaf mistænkte Adelen for at støtte dem. Fra dansk Side havde man ogsaa straks fæstet Blikket paa Muligheden af en Rejsning i Skaane. Kaptajn Mikkell Skov, en forvoven Mand, der tidligere havde tjent baade til Lands og Vands og nu havde Titel af Kongens Generaladjutant, udsaa i Aug. til at overbringe Opraab om at falde fra Sverig; han skulde især sætte sig i Forbindelse med Borgmestre og Ridefogeder i Bleking. Foreløbigt kom han dog ikke afsted. Men snart efter toges Initiativet til en oprørske Bevægelseovre fra selve Skaane. Den første Ophavsmand skal have været en Forpagter, Hans Jørgensen, der tidligere havde været Borgmester i Frederiksodde; han betroede sig til Bartholomæus Mikkelsen, en Forretningsmand, der boede i Limhavnen Vest for Malmø, og denne blev Lederen for hele den paatænkte Sammensværgelse. Tanken var fra Begyndelsen af Malmøs Erobring. Hans Jørgensen naaede over til Kjøbenhavn, forhandlede Sagen baade med Joakim Gersdorf og Borgmesteren Christopher Hansen og vendte atter tilbage til Skaane. I Kjøbenhavn gjorde man sig først Haab om at kunne bestikke Kommandanten i Malmø, Tyskeren Johan von Essen, men Skaaningerne fraraadede Forsøg derpaa som for farligt. Saa kom en Plan frem om at gjøre en Lieutenant Stats, der var Staldmester paa en af Joakim Gersdorfs Gaarde, til Fører for Snaphanerne og ved Hjælp af dem at faa Bugt med de i Lund og Ystad indkvarterede svenske Tropper for derpaa at marschere mod Malmø. En Fuldmagt og Ordre i denne Retning blev dog snart efter tilbagekaldt af Gersdorf, idet man frygtede for derved kun at ødelægge Almuen. Derpaa enedes man om, at man fra skaansk Side foreløbigt kun skulde udspejle alle Forholdene i Malmø og træffe Forholdsregler til at lette Angrebet paa denne By. Angrebet skulde udføres af et Korps, der, naar den hollandske Flaade havde gjort Sundet frit, skulde sendes over og gjøre Landgang; da skulde ogsaa Stats støde til med Snaphanerne.

Imidlertid var flere blevne inddragne i Sammensværgelsen, og dens Mænd mødtes især hos Præsten Hans Allesen i Bunkelod og hos Tolderen Niels Pedersen i Malmø. Blandt andre indflydelsesrige Mænd i denne By havde en af de indviede, Jokum Bruun, formaaet at vinde Borgmesteren Evert Wildfang ved at

vise ham Kjøbenhavns nye Privilegier og vække hans Lyst til at erhverve lignende for sin By Af Adelige var det lykkedes at sætte sig i Forbindelse med den arresterede Ove Thott, og i det sydlige Skaane havde Lieutenant Stats sit Tilhold hos Fru Ide Skeel paa Bollerup. Hendes Datter, den for sin Skjønhed bekjendte Jomfru Birthe Rantzau, var forlovet med Korfits Trolle, Kammerjunker hos Frederik III, og denne, der brændte efter at faa sin Forlovede over til Sjælland, blev de sammensvornes Hovedkorrespondent i Kjøbenhavn. Forklædt som Bonde var det ogsaa i de sidste Dage af Oktbr. eller de første Dage af Novbr. lykkedes Mikkelt Skov at komme i Lånd i Skaane, han medbragte et Brev fra Kongen til Malmø By med Udtryk for hans Glæde over Borgernes Troskab og med Løfte om snarlig Hjælp. I al Hemmelighed udviklede der sig i den følgende Tid en livlig Forbindelse over Sundet; der kom Breve fra Kongen med Tilsagn om Belønninger, Meddelelser fra Gersdorf og Trolle. Men ogsaa de sammensvorne var i travl Virksomhed. Da det trak ud med Hjælpen fra Kjøbenhavn, tænkte man atter et Øjeblik paa alene at stole paa Snaphanerne og foretage et Overfald paa den svenske Garnison; dette opgaves dog igjen, og alt drejede sig nu i Novbr. og Decbr. om at lette det danske Angreb ved at tage Tegninger af Malmø Slot, skaffe Stiger til at passere Gravene, holde Folk beredte, faa Landboere ind i Staden, aftale Signaler m. m., tilsidst var det Meningen at drikke Kommandanten og hans Folk fulde.

Endeligt syntes da ogsaa Forsøget at skulle gjøres Korfits Trolle underrettede Bartholomæus Mikkelsen om, at den 16. Decbr. 800 Mand skulde afgaa til Limhavnen; men Modvind forhindrede Afsejlingen. 10 Dage efter lettede Transportskibene med Frederik v. Ahlefeldt som Chef for Landgangskorpset i en smuk, klar Nat. Men medens de sammensvorne paa Trolles fornyede Meddelelse ventede i ængstelig Spænding, strandede Skibene paa Saltholm. Kun Korfits Trolle lykkedes det paa et lille Fartøj at naa over til Limhavnen og hjemføre sin Forlovede, der havde taget Ophold i Bunkeflod Præstegaard. Han blev den eneste, der fik Fordel af Sagen. Thi vel betragtedes Planerne ikke som opgivne, og Brevvekslingen mellem Kjøbenhavn og Bartholomæus Mikkelsen vedblev, men der rejste sig ved Hoffet og hos

Officererne Uvilje mod paa ny at indlade sig paa slige Let-sindigheder. Heller ikke varede det længe, inden de svenske Myndigheder, vistnok ved Forræderi, fik Rede paa Sammensværgelsens Personer; de blev alle fængslede og en vidtløftig Retssag ført imod dem, under hvilken det endda lykkedes deres Anklagere at komme i Besiddelse af de mest kompromitterende Breve, som Bartholomæus havde nedgravet i Jorden ved Limhavnen. Den 22. Decbr. 1659 blev han, Hans Jørgensen og Jokum Bruun henrettede paa Malmø Torv; de øvrige slap med høje Bøder og Landsforvisning⁶⁷

Saaledes var denne Sammensværgelse kun bleven et Vidnesbyrd om Stemningen i Skaane; for dens Ophavsmænd blev den en Ulykke, for den danske Regering en Skuffelse. Ogsaa en anden Skuffelse havde den haft. I Slutningen af Novbr. havde en Oberst Gevecke, der var bleven tagen til Fange for Kjøbenhavn af Svenskerne og ført til Kronborg, faaet Lejlighed til at sende Meddelelse til Kongen om, at dette Slot, hvor Karl Gustaf netop opholdt sig med en Del af sine Raader, kun var slet bevogtet. Paa hans Raad bestemte man sig til at forsøge en Overrumpling 250 Mand blev satte om Bord paa nogle Skibe, men udenfor Skovshoved slog en Stormvind et af disse i Land, og dette gav Anledning til, at Planen blev opdaget⁶⁸. En Opmuntring var det derimod, at et Angreb fra svensk Side paa Møn i Begyndelsen af Januar blev kastet tilbage med betydeligt Tab efter en Kamp, hvor ikke alene Ryttere under Ritmester Hans Schrøder, men ogsaa Bøndersoldater holdt sig tappert⁶⁹. Paa denne Maade kastedes man i Kjøbenhavn ved Efterretningerne ude fra afvekslende fra Glæde til Sorg og atter tilbage til Glæde. Snart trængtes dog alle Tanker herom i Baggrunden ved Følelsen af, at selve Hovedstadens Skæbne nærmede sig sin Afgjørelse

FEMTE AFSNIT

Stormen paa Kjøbenhavn.

Den hollandske Undsætning havde muliggjort Fortsættelsen af Kjøbenhavns Modstand. Den havde bragt det fjendtlige Bombardement til at ophøre, tilført Besætningen friske Kræfter, forøget Tilliden til et heldigt Udfald og aabnet Farvandene, hvorved ikke alene Proviant kunde skaffes ind i Staden fra Smaaøerne og Østersøhavnene, ligesom fra Bornholm efter Øens Rejsning, men ogsaa Tropper; den 10. Novbr. ankom saaledes 3 Kompagnier fra Laaland⁷⁰. Men den havde ikke haft den Befrielse til Følge, som man havde ventet. Den havde ikke bevirket, at de allierede Tropper var komne over til Sjælland for at splitte Fjendernes Magt; med Harme og Bekymring hørte man derimod om Udsugelserne paa Halvøen. Og fra sin Lejr ved Brønshøj holdt Karl Gustaf stadigt Hovedstaden i Skak; man vidste, at han trak flere og flere friske Tropper til sig, og at han var bestemt paa at føre sin Vilje igjennem

I mange Henseender var Forholdene ogsaa langt fra saa gode som ønskeligt indenfor Byens Volde. Hvorledes man var misfornøjet paa mange Maader med Hollænderne, er tidligere omtalt; religiøse Rivninger i Anledning af deres reformerte Guds-tjeneste kom til og ophidsede Stemningen yderligere; midt i Novbr. maatte Regeringen paalægge Præsterne at formane deres Tilhørere til at opføre sig saaledes overfor Hjælpetropperne, at disse ikke havde Grund til at beklage sig⁷¹. Vigtigere var det imidlertid, at skjønt Rigsraadet atter kaldtes til Møder med Kongen, vedblev dets Følelse af at være tilsidesat for »det unge Raad«, for Fyrstens private Raadgivere og især for de fremmede Militære. Ønsket: »Gid vi atter maatte faa danske Consilia« var Udtrykket for Stemningen hos en stor Del af dets Medlemmer, og baade Christen Skeel og Gunde Rosenkrands gjorde sig til Tolk for denne Stemning; med størst Bekymring saa man dog, at Kongen vedblivende undlod at gjøre Skridt til at besætte Kanslerens og Rigsmarskens ledige Embeder⁷². Og at der ogsaa udenfor Adelens Kreds var en Misstemning overfor de ind

flydelsesrige Tyskere, derom vidner et Brev, dog først skrevet i Be-
gyndelsen af 1659, fra den under Malmøsammensværgelsen omtalte
Hans Jørgensen til Bartholomæus Mikkelsen, hvori han efter Med-
delelser fra Kjøbenhavn klager heftigt over, at hvad ærlige danske
indfødte forebringer skal approberes af Tyskerne, saa at »den
danske Afgrøde ikke med Fordel høstes«⁷³. Men ogsaa andre
Modsætninger var til Stede i ikke ringe Grad. Der var Mis-
stemning mellem de forskellige Stænder, men navnlig Stridig-
heder mellem Militæret og de irregulære Tropper. I en Fore-
stilling til Kongen, afgiven af Generallieutenant Hans Schack i eget
og de andre højere Officerers Navn, hedder det saaledes: »Jeg
haver Navn af Ober-Kommando, hvilket dog bestaar i liden
Pouvoir, i Henseende til at enhver Stand, saasom her er,
Borgerskab, Studenter, Haandværksfolk og fremmede*), hvilke
kan gjøre mig mit Embede vanskeligt, efterdi alting maa
erholdes ved Bønner og dog undertiden intet dermed udrettes,
og enhver Stand vil tilegne sig Souverænitet og absolut Kom-
mando, saa at det var lettere at være General, naar man havde
alene med Soldater at gjøre«. Officererne beklagede sig tilmed
over, at Byrderne overvejende lagdes paa det egentlige Militær,
medens det øvrige Mandskab forsømte sin Vagttjeneste, hvilken
sidste Klage i alt Fald for Studenternes Vedkommende heller
ikke var uden Grund⁷⁴.

Hos Borgerskabet trængte sig samtidigt Bevidstheden om
dets Betydning stærkere og stærkere frem. Hvad Privilegierne
af 10. Aug. havde tilsagt det, stod endnu kun paa Papiret.
Ganske vist kaldtes dets Medlemmer til Møder med Repræsentanter
for de andre Stænder i Byen til Vedtagelse af Bevillinger til
Indkvarteringen, men dette var dog langt fra det samme som en
Gjennemførelse af Løftet om, at Kjøbenhavn som en fri Rigers
Stand skulde have sin Stemme og sit Samtykke i alt hvad til
Rigers Bedste delibereres kunde. Den 30. Oktbr., samme
Dag som alle maatte synes opfyldte af Glæde over den hollandske
Flaadens Sejr, underskrev Borgerskabets fornemste Mænd af
Handels- og Haandværksklasserne en Skrivelse til Kongen⁷⁵. I
denne betonedes Beredvilligheden til at ofre Liv og Blod for

Han mener naturligvis Hollænderne. — Den uheldige Sætningsforbindelse
maa staa for Hans Schacks Regning.

Kongen og, som det denne Gang ogsaa hed, for Fædrelandets Frelse, men Hovedsagen var Kravet om, at de tilstaaede Privilegier maatte udføres og forbedres, navnlig ved at der forordnedes 32 Mænd, som tilligemed Magistraten skulde udvælge en god, fornuftig Mand, der skulde have fri Adgang til Kongen og tillige have Ret til at deltage i Rigsraadets Forhandlinger. Ved Overvejelserne om dette Forslag stillede Raadet sig nu i høj Grad venlig til Tanken om en Udvikling af en stændersk Forfatning. Vel synes det ikke gjerne at have set Optagelsen af et borgerligt Medlem i dets egen Kreds, men det gik paa en anden Maade i Virkeligheden langt videre. I et Indlæg til Kongen af 14. Novbr. anbefalede det, at der »om Stænders Forsamling, bestaaende af et vist Antal af Adel af hver Provins, af Bisperne af alle Provinser, et vist Antal af højlærde af begge Universiteter*), nogle Provster af hver Provins, nogle deputerede af Kjøbenhavn og andre fornemme Kjøbstæder, visse Ordinanser maatte forfattes og antages, saa og determineres Tiden til deres Konvokation og Sagerne, hvorover med dem delibereres skulde, at alting med desto større Enighed og samlet Raad kunde tilgaa, som andensteds ved Rigs- og Herredage og deslige Stændernes Forsamling med Frugt og Nytte praktiseres«⁷⁶.

Dette Forslag var en Konsekvens af hvad Raadet havde anbefalet i Maj 1658**); men ikke nogensinde før havde det dog paa den Maade tilraadet en Omdannelse af hele Danmarks Forfatning, en Omdannelse, der indeholdt næsten dets egen Abdikation, i alt Fald en vældig Begrænsning af dets Magt, idet Stændermøderne i Lighed med hvad Tilfældet var i Udlandet skulde indtræde som en ved Lov og Ret anerkjendt Myndighed. Det er øjensynligt Følelsen af, at Magten var gledet det ud af Hænderne, over til Kongen og hans Mænd, som bragte det til et saadant Skridt, hvor det mødtes med en virkelig Trang i Tiden. Desværre sank dette Forslag ganske til Bunds, ingen kongelig Resolution fulgte derpaa. Men at man ogsaa paa anden Maade har sysselsat sig med eventuelle Stændermøders Kompetence, viser en Koncept til Privilegierne af Novbr., hvor Stadens Samtykke i Rigens Anliggender bestemmes derhen, at det skulde

*) Der menes Universitetet og Sorø Akademi.

**) Se ovfr. S. 332.

gjælde »til nye Love det hele Rige vedkommende at gjøre eller gamle Love at afskaffe, nye Alliancer eller Forbund og Krig at begynde, saa og naar nogen ny Paalæg skal paabydes«, kort sagt altsaa være udfordret til Lovgivning, Skattebevilling og mere til. Denne Sætning blev imidlertid udslettet i den paagjældende Koncept og gjentoges ikke mere. Overvejelserne om Privilegierne kom, hvad Stadens politiske Rettigheder angaar, foreløbigt til at knytte sig til selve det Punkt, som var fremdraget i Borgerskabets Indlæg af 30. Oktbr. Her gjorde man da ogsaa Indrømmelser, som man i Aug. havde krympet sig ved. Der findes forskellige Udkast til et aabent Brev, med Datum 23. Novbr., hvori Kongen bevilger Udnævnelsen af de 32 Mænd med Ret for disse til at vælge en Deputeret til at have fri Adgang til Kongen og Myndighed til at forestille ham og Rigsraadet deres Mening om Landets Anliggender. Det kan ses, at der ogsaa har været Tanker oppe om, at denne borgerlige Deputerede ved sin Side skulde have Repræsentanter for Adelen, for Universitetet og for de kongelige Betjente, Tanker, der dog atter blev frafaldne, medens man ved en Passus om de forhaandenværende vanskelige Tider synes at have villet give det hele en vis foreløbig Karakter. Et Brev, der nogenlunde sluttede sig til Indlægget af 30. Oktbr., er ogsaa blevet underskrevet af Kongen, men er næppe blevet offentliggjort. Man tog atter fat paa Redaktionen af alle Privilegierne. Baade Borgmestre og Raad og Borgerskabet underskrev en ny Indstilling af 4. Jan. 1659, der i flere Punkter afveg fra hvad der tidligere var fremkommet. Efter den skulde Magistraten deltage i Valget af de 32 Mænd, hvilket Borgerskabet tidligere syntes at have villet forbeholde sig selv; ikke én, men to Mænd skulde den og de 32 Mænd vælge, og disse to skulde være deres Repræsentanter ikke alene hos Rigsraadet, men ogsaa hos Stænderne, hvilket forudsatte Møder af disse. Tillige søgte man med et i politisk Henseende videre Blik, der maaske kan tilskrives Hans Nansen, at omgjærde Privilegierne med saa store Garantier som muligt, thi Indstillingen endte med, at hverken Recesser, Haandfæstninger eller Forordninger skulde være dem til nogen Præjudice; Byens Selvstændighed skulde desuden sikres ved, at Borgmestre og Raad fik Ret til at indstille til Kongen af de 32 Mænds Kreds, naar nogen Plads blev ledig i deres Midte⁷⁷. Forhandlingerne om Privilegierne strakte sig nu ud over de

følgende Maaneder; med Foregriben af de øvrige Begivenheders Gang skal her bemærkes, at efter at der i Febr. 1659 var blevet nedsat en Kommission af Rigsraader, Handelskyndige, Borgmestre og Raad samt Repræsentanter for Borgerne til at drøfte Spørgsmaalet om Stabelrettighederne, udstedtes de endelige Privilegier den 24. Marts⁷⁸. Heri var Stabelrettighederne nærmere bestemte og for øvrigt de Hovedbegunstigelser, som var tilsagte den 10. Aug. 1658 med Hensyn til erhvervet adeligt Gods, Frihed for Indkvartering i Fredstid og Lighed med Adelen ved Besættelse af Embeder, stadfæstede. Om Toldpaalæg var det endnu tydeligere end før udtalt, at der udkrævedes Samtykke og Bevilling til hvad Told og Accise Rigens Tarv nødvendigjorde. Angaaende Valget af de 32 Mænd og de to Deputerede fulgte man Indstillingen fra Borgmestre og Raad af 4. Jan., og herved var saaledes ikke alene Kjøbenhavns Rigsstandsværdighed anerkjendt, men ogsaa en Form fastslaaet, hvorved den kunde udøves i Forhandlinger med Rigsraadet og paa Stændermøder, selv om Kompetencen ikke var bestemt. Derimod var intet Hensyn taget til Ønsket om Indstillingsret ved Valg af Borgmestre og Raad, og ikke heller var Privilegiernes Uafhængighed af Rigets øvrige Love garanteret. Men trods dette var ved Privilegierne af 24. Marts meget vundet for Kjøbenhavn og store Muligheder antydede til en Forbedring af hele Rigets Forfatning.

Medens saaledes de vigtigste politiske og statsretlige Spørgsmaal var under alvorlig Drøftelse og uden Tvivl satte Liden-skaberne i ikke ringe Bevægelse, led Regeringsmyndighederne i stedse stigende Grad under Mangel paa Penge. Næppe med Kongens gode Vilje maatte man atter i stor Maalestok tage sin Tilflugt til Pantsættelse af Krongodset. Allerede i Juni var hele Sæbygaard Len paa Sjælland blevet pantsat til Henrik Müller for en Kapitalværdi af 80,967 Rdl., i Begyndelsen af Oktbr. fik han yderligere andet Gods til Værdi 29,620 Rdl., og fra denne Tid og til Udgangen af Febr. 1659 pantsattes til Borgere i Kjøbenhavn, hvorimellem navnlig Borgmesteren Peder Pedersen, til Biskop Hans Svane og nogle andre Gods til Værdi af 66,040 Rdl.; i alt var saaledes fra Juni til Febr. udlagt for over 176,000 Rdl., i Hartkorn sikkert over 3500 Tdr.⁷⁹ I Novbr. og Decbr. lovede Stænderne i Kjøbenhavn i Løbet af 5 Maaneder at

erlægge 82,980 Rdl. til Garnisonens Underhold; men Pengene indkom kun langsomt ⁸⁰. Samtidigt var Priserne paa Fødemidler stegne i en overordentlig Grad. Der findes en specificeret Opgivelse af, hvad Hoffets Kjøkken i Belejringens forskellige Maaneder har givet for Varer; herefter naaede Dyrtiden sit Højdepunkt i Febr. og Marts; paa denne Tid kostede f. Eks. 1 Pund fersk Oksekjød og 1 Pund Svinekjød 20 Sk. (medens i Aug. 1658 Prisen paa begge Dele var 3 Sk.), en fed Kalv 18 Rdl. (mod 4 Rdl.), et Faar 12 Rdl. (mod 1 Rdl. 16 Sk.), et Par Høns 2 Rdl. 32 Sk. (mod 32 Sk.), en Snes Æg 64 Sk. (i Febr. endog 80 Sk., mod 12 Sk. i Aug.) ⁸¹. Med Dyrtiden og Vinteren voksede selvfølgelig Sygeligheden. En Epidemi krævede mange Ofre. Paa Voldene fandtes liggende døde og syge. Særligt synes det at være gaaet ud over Soldaterne; Frederik v Ahlefeldts Regiment talte saaledes 1. Decbr. 1658 573 Knægte, hvoraf 113 var syge, men 12. Marts 1659 508, hvoraf 196 syge, og i Tiden fra 22. Novbr. til 9. Febr. døde 80 i dette Regiment ⁸².

Til alle disse Misligheder kom nu en tidlig Vinter; allerede i Slutningen af Novbr. var der Is i Kalvebodstrand. Men det beundringsværdige er, at hverken den indbyrdes Uenighed eller Nøden eller Frosten i nogen væsentlig Grad kom til at forringe Byens Modstandskraft, hvad enten nu dette skyldtes den overordnede Ledelse eller Samfølelsens Usvækkethed overfor Fjenden. Fra de sidste Uger af Novbr. bredte der sig Rygter om, at Svenskerne paatænkte en Storm, og kort efter begyndte fjendtlige Afdelinger at vise sig ved Nattetid udenfor Voldene. Den truende Fare blev Signalet til Udfoldelse af en lignende mægtig Energi som den, der havde imponeret Venner og Fjender i Belejringens første Dage. Hovedvægten blev lagt paa at sikre Staden mod Søsiden. I Kalvebodstrand henlagdes Skibet Højenhald for at støtte Prammen, medens den hollandske Flaade dækkede Havnens nordlige Indløb; men vigtigst var det dog at holde Vandet aabent ved Isning. Stadigt var Matroser og Arbejdsfolk paa Færde med at danne Vaager, og Renteskriveren Jens Lassen gjorde sig fortjent ved sin Opfindsomhed og Omhu i denne Henseende ⁸³. Paa Voldene byggedes endvidere nye Vagthuse til Skærm mod Kulden; Palisader skaffedes til Veje bl. a. ved at nedbryde ubeboede Huse paa Christianshavn, Brændsel ved at ophugge gamle Fartøjer; Vartov Hospital nedbrødes, og Tømmeret be-

nyttedes til Kastellet. Vagtholdet om Natten indskærpedes for Borgerskabets og navnlig for Studenternes og for Svendenes Vedkommende. Husundersøgelser fandt Sted efter alt vaabendygtigt Mandskab, og Reservekorpser dannedes, Heste udskreves hos alle, der ejede dem. Af den egentlige Garnisons Styrke var ogsaa Infanteriet noget forøget siden Mønstringen i Septbr.; det opgives i Decbr. til over 2750 Mand (mod omtr. 2350 i Septbr.)⁸⁴. Af regulære Tropper fandtes desuden over 2000 Md. Hollændere. Et ikke ringe Tab var det, at Ulrik Christian Gyldenløve bortreves den 11. Decbr. af en heftig Feber, kun 29 Aar gammel. Hans Død var et Slag for Kongen og følte som en Sorg af hele Befolkningen, men der er Tegn til, at Forholdet mellem ham og Hans Schack i den sidste Tid ikke havde været det bedste⁸⁵.

Jo mere Vinteren tog til, og jo mere Nætternes Mørke skjulte Fjendens Planer og spredte Uhyggens Rædsel over den belejrede By, des farligere blev Situationen. Juleaften skræmmedes man for første Gang alvorligt op. Da gjorde Svenskerne Allarm, og straks kimede alle Stormklokkerne i Staden, alle Mand maatte til Voldene, medens Kvinderne bragte Julenadveren derhen og de velstaaende delte med de fattige. Atter og atter gjentoges i den følgende Tid de natlige Forsøg paa at ængste og trætte; snart efter begyndte ogsaa Svenskerne om Dagen at rykke frem mod de yderste Poster. Mest truende var dog de forskellige Angreb, som gjordes mod Amager. Man vilde rekognoscere, prøve Isens Styrke, tage Heste og Proviant⁸⁶. Den 18. Jan. gik saaledes Landgrev Frederik af Hessen-Homburg over Kalvebodstrand med sit Rytterkorps; han havde i Begyndelsen Held med sig, kastede en fra Slotsholmen fremrykkende Afdeling tilbage og satte sig fast udenfor Christianshavns Volde; men efter halvanden Times Kamp under dissers Skyts maatte Svenskerne trække sig tilbage, Landgreven et Ben fattigere, idet en Kanonkugle havde afrevet det⁸⁷. Men under al denne Uro fordobledes Energien i Staden. Med feberagtig Hast beredte man sig paa Afgjørelsen. I Snefog og Mørke kæmpede man med den alentykke Is, medens Brandvakterne forstærkedes, Stormkjæder var i Beredskab til at spændes for Enden af Gaderne, Stendynger opsamledes, Bjelker gjordes færdige til at kastes ned fra Voldene, ja selv Kvinderne holdt sig rede til at fylde Kjedler med kogende Vand for at

helde ned over Fjenderne, saaledes som Haarlems Belejring henved 100 Aar før under Frihedskampen mod Spanierne havde vist Eksempel paa *).

Hvornaar Karl Gustaf har fattet sin endelige Beslutning om en Storm, kan ikke siges. Saa meget er dog sikkert, at da han ved Midten af Januar forlagde sit Hovedkvarter fra Kronborg tilbage til Brønshøj, vidstes det af Hærens Officerer, at det var for at gjøre Anstalter til »den store og importante Dessein«. Kongen selv syntes sikker paa Sejren; han havde afvist de Røster, der havde hævet sig imod hans Plan, og han havde givet i det mindste én af sine undergivne Brev paa en Gaard i den erobrede By. Stormen paa Frederiksdodde og dens glimrende Resultat stod som det fortrøstningsfulde Minde, men ingen var uklar om, at Kampen vilde koste Blod og Møje; man forudsaa, at Kjøbenhavn vilde forsvare sig til sidste Mand ⁸⁸. Og rustede de belejrede sig til det blodige Stævne, var det ikke mindre Tilfældet med Angriberne. Fra Sverig havde Karl Gustaf kaldt stærke indfødte Tropeafdelinger til sig, saaledes at hans Hær skal have talt omtrent 10,000 Mand, hvoraf 6000 Mand Infanteri, Resten Kavalleri, der var bestemt til ogsaa at kæmpe til Fods, Matroser, bevæbnede med Leer og Hakker, og Bønder, til Dels forsynede med Piker og Musketter. Med Hensyn til Redskaber var store Forberedelser truffene. Ejendommeligt konstruerede Broer med Hjul under til at kjøre frem og beregnede paa at kastes over Vaagerne og de skrøbelige Dele af Isen, Baade til at passere den aabne Havn, Stormstiger og Murbrækkere var rigeligt til Stede, ligeledes Granater og Sprængpetarder i Massevis. Men en Ulykke for Svenskerne og en Modsætning til den Omhu, med hvilken Karl Gustaf ofte tidligere havde dulgt sine store Foretagender, var den Mangel paa Hemmelighedsfuldhed, hvormed hans Plan denne Gang var omgivet. Paa forskjellig Maade var den danske Regering bleven underrettet ikke alene om hvad der forestod, men ogsaa om hvornaar og paa hvilken Maade. Fra Skaane havde

*) Beretningen om Kvinderne, der bragte Kjeder med kogende Vand paa Volden, kan ikke afvises, skjønt den bekjendte Tradition i Maleren Als' Familje om Prammanden Niels Nielsen og hans Hustru maa modtages med megen Varsomhed (Suhms nye Saml. IV, 4 f.).

Bartholomæus Mikkelsen sendt en Del Oplysninger, som han i alt Fald senere paastod at have modtaget fra ingen anden end Korfits Ulfeldt, der igjen skulde have faaet dem fra svenske Officerer. Værdifuldere synes dog Meddelelser fra Ridefogederne over Hørsholm og Kronborg Len Lorens Tuksen og Hans Rostgaard at have været; endvidere kom den 9. Febr. to svenske Ryttere som Overløbere med Underretninger, ligesom ogsaa danske Spejdere fra Kjøbenhavn skal have gjort virksom Tjeneste ⁸⁹.

Den 8 Febr. undertegnede Karl Gustaf i sit Hovedkvarter en Række Ordre til de højstkommanderende Officerer om Stormen. Tidspunktet for denne var da vistnok bestemt til den paafølgende Nat. Ved Midnat stod ogsaa de forskjellige Korpser marschberedte. En Afdeling sendtes forud for at erobre den i Kalvebodstrand liggende Pram; dette lykkedes den ogsaa, men Kanonilden fra Slotsbatterierne gjorde Hævdelsen af den umulig, og Kampen havde allerede trukket saa længe ud, at der blev givet Ordre til at standse de Korpser, der var i Fremrykning til Hovedangrebet. Svenskernes Tab var heller ikke ringe, til Dels paa Grund af Isens Bristen; de maatte ogsaa efterlade en af deres store kunstige Broer, som den næste Dag opstilledes paa Pladsen for Kjøbenhavns Slot som Fægtningens mærkelige Bytte. Den næste Nat forløb forholdsvis roligt, skjønt alt paa ny var beredt i den fjendtlige Lejr. Kun en Rekognosceringstrop vovede sig frem og opdagede, at Prammen atter var besat af de Danske. Men imidlertid var Natten mellem den 10. og 11. bleven endeligt berammet til Hovedstormen. Til Dels nye Dispositioner var blevne udkastede, Tropperne hidsede ved Officerernes Opmuntringer, rimeligvis ogsaa ved Løfter om Plyndring og ved stærke Drikke. Til at skære Palisader over, bringe Broer frem og rejse Stiger var Bønder drevne sammen fra Sjælland og Amager. De Afdelinger, der skulde gaa i Spidsen, havde faaet hvide Skjorter over deres Kapper, for at de ikke skulde kunne skjelnes fra Sneen, Kjendingstegnet var Enebærgrene og Straaviske paa Hattene, Feltraabet Gud hjælpe os! Hovedangrebet skulde ske paa Strækningen fra Slottets Bryghus (nu Tøjhusets Magasinbygning ved Frederiksholms Kanal) over Isen til den første Bastion Syd for Vesterport lige overfor Dronningens Enghave (nu Pladsen foran Løngangsstræde og Farvergade). Denne Del af Befæstningen antoges for forholdsvis svag, og et heldigt Stød

imod den vilde føre de Stormende ind i Byens Hjerter. Et andet Angreb skulde foretages mellem Østerport og Kastellet, maaske for at hindre et Tilbagetog til dette; tillige skulde et Skinangreb true Christianshavn for at drage Opmærksomheden til denne Stad og mindre Korpser af samme Grund vise sig for Nørre- og Vesterport.

Men i Kjøbenhavn var alt beredt til den forestaaende Kamp. Overbefalingsposterne var fordelte saaledes, at Generalmajor Adolf Fuchs, der senere knyttede til sit Navn Vanryet som Korfits Ulfeldts og Leonora Christinas ubarmhertige Fangevogter paa Hammershus, men nu rostes for sin store Iver, førte Kommandoen paa Christianshavn, Generalmajor Claus v. Ahlefeldt, Christian IV's og Vibeke Kruses af Kirstine Munks Børn og Svigersønner saa forhadte Søn, ledede Forsvaret paa Voldens mest udsatte Sydvestfront, Generalmajorerne Trampe og Breda havde Strækningen fra Helmers Bastion Nordvest for Vesterport til Østerport under sig, Generalmajor Hans v. Ahlefeldt, der havde gjort sig fordelagtigt bekendt i Fægtningen ved Tybring Vig under den første Svenskerkrig, var Chef fra Østerport til Kastellet og Oberst Frederik v. Ahlefeldt i selve dette. Den øverste Ledelse var i Hænderne paa Generallieutenant Hans Schack. De forskellige Afdelinger af Garnisonens regulære Regimenter saa vel som Borger-skabets, Studenternes, Svendenes og Hollændernes Kompagnier var spredte rundt om; paa den under Angrebet mest truede Strækning i Vest stod 5 Kompagnier Soldater, navnlig af Schacks Regiment, 1 Eskadron Rytteri, 1 Kompagni Dragoner, Hofsindernes og Adelsens Afdelinger, 4 Kompagnier Studenter, 2 Kompagnier Hollændere og 1 Kompagni Borgere af Strandkvarteret, saaledes at næsten hele Besætningen var repræsenteret her; de fornemste Officerer var Obersterne Lavrits Pogvisch, Mogens Krag og den fra Nakskovs Indtagelse bekendte Edmond samt Oberstlieutenant Beaufort. Øvre i Øst stod væsentligt Hollændere under Chefen Oberst Püchler og Borgerafdelinger; i Kastellet tillige Baadsmænd under Anførsel af Holmens Admiral Niels Juel; paa Christianshavn dels denne Stads Borgere i Forening med 2 Kompagnier Haandværkssvende, dels Hollændere. Artilleriet havde sine særlige Officerer; af disse kommanderede Tøjmasteren Peter Kalckhoff, Undertøjmasteren Mikkil Andersen og Major Lave Rodsten i Vest, Oberstlieutenant Johan Schäfer i Øst⁹⁰.

Kl. 1 $\frac{1}{2}$, medens Sneen væltede sine hvide Fnugge ned over Marker og Vande, gaves Signalet til Storm ved Baal, der blev tændte under Valby Bakke. Karl Gustaf selv havde taget Post paa Vesterbro. Det var Grev Claes Thott, der med et mindre Korps aabnede Angrebet paa Christianshavn mod en Bastion, kaldet det skarpe Sted, der laa ved Kalvebodstrand, omtrent overfor Tøjhuset. Med Trommeslag og larmende Raab rykkede Tropperne frem, thi det gjaldt at frembringe det Indtryk, at her skulde Hovedslaget staa. Straks mødte dog det Uheld, at en kæmpemæssig Bro, kjørt frem af Grev Thotts egne Skimler, brød igjennem Isen med hele sin Besætning. Alligevel stormede Folkene tre Gange frem, men kastedes tilbage med deres Rækker udtyndede af Ilden fra Volden. For Kampens videre Gang var denne Episode dog kun af ringe Betydning. Umiddelbart efter Aabningen af Angrebet havde 180 Musketerer vendt sig mod Fregatten Højenhald, idet man denne Gang havde ladet Prammen være urørt. Der stod en haard Strid om Skibet; en Major Schmidt entrede op ad dets Sider, men blev nedhugget sammen med en Del af sine Folk, og Resten veg tilbage. Samtidigt hermed var Hovedkampen aabnet. I udmærket Orden rykkede Fortroppen under Oberstlieutenant Gengel, fulgt af Oberst Delwigs Brigade, frem mod Ravelinen og Bastionen ved den nuværende Farvergade og den dertil stødende mod Vandet vendte Kurtine; tilhøjre derfor angreb Generalmajor Fersens Brigade samt den pfalzgrevelige og engelske Brigade den saakaldte Løngang, en overdækket Kjørevej, der forbandt Slotsholmen med Staden omtrent paa tværs af den nuværende Stormbro, og Batteriet tilhøjre for den; videre hen mod Kalvebodstrand var Bryghuset Maalet for Oberst la Voyettes og den østgøtiske Brigades Bestræbelser. Tyst og stille gik Fremmarschen. Men i samme Nu, som Fjendens Skarer blev synlige i den mørke Nat gennem Sneens Tæppe, tordnede Salve paa Salve dem i Møde fra de omtrent 70 Ildsvælg, der var placerede paa Volden, i Løngangen og paa Slotsholmens Batterier.

Det afgjørende Øjeblik var kommet. I den dybe Nat ringede Stormklokkerne fra Stadens Kirketaarne, Efternølerne hastede fortrøstningsfulde og syngende til Volden, medens ængstelig Spænding beherskede de hjemmeblevne Kvinder og vaabenudygtige. De kommanderende Officerer var hver paa sin Plads,

Schack og Borgervæbningens Chef Stadshauptmanden Frederik Thuresen for fra Sted til Sted, Rigsraaderne Aksel Urup og Gunde Rosenkrands lige saa vel som Borgmestre og Raadmænd indfandt sig paa de mest truede Poster, men navnlig opflammedes Forsvarernes Mod ved Synet af selve Kongen, dér hvor Faren var størst. Snart stod alt indhyllet i Damp og Røg, medens Skuddenes Brag og de kæmpendes Raab havde afløst den tidligere Stilhed. Hurtigt viste det sig, at Fjendens Angreb paa Slotsholmen og Løngangen var haabløst. Stormkolonnerne vaklede under Regnen af Kardætsker og Granater, der støttedes af Musketilden, da de kom nærmere. Vinden stod dem imød og kastede Dampen over dem. Kun langsomt bragtes Broer og Stormmaskiner i Stilling, forgjæves var Forsøget paa at bryde Bresche i Løngangen ved Petarder, og Haandgranaterne naaede ikke op over de danske Brystværn, men prellede af paa disse og slyngedes tilbage mod selve Angriberne. Værst var dog Tabet af mange høje Officerer, der rantes i Spidsen for deres Folk. Større Held syntes at skulle blive dem til Del foran den egentlige Vold. Her var det lykkedes de først fremrykkende at erobre den udenfor Bastionen liggende Ravelin, og frem gik Angrebet over Graven og de overhuggede Palisader opad selve Skranten, medens Fersens Brigade rykkede til Undsætning. Haandgemæng traadte i Fjernkampens Sted. Op paa selve Bastionens Brystværn naaede et Par Officerer og Menige; de troede allerede at have Sejren i Hænde og raabte til Danskerne, om de vilde have Kvarter. Men kun kort varede det tvivlsomme Øjeblik, det som kunde komme til at bestemme Hovedstadens Skæbne. Med sit Partisanspyd stødte Generalmajor Hans v. Ahlefeldt personlig den fremstormende Kaptajn Ugla ned, snart efter var den værste Fare overstaaet. Men nye Stormkolonner rykkede frem. Underrettet om Stillingens Alvor lod Karl Gustaf Chefen for Reserven, Felttøjmesteren Erik Stenbock ile til med den smaalandske Brigade; men da denne passerede Vaagerne i Isen paa Løbebroerne, kom den i Uorden, Stenbock selv blev skudt i Brystet og Brigadens Fører dødeligt saaret. Dog marscherede Tropperne et Stykke tappert frem, men Manglen paa høje Officerer og den fortsatte Overdængning med Kugler bragte dem snart til at standse. Samme Skæbne havde to andre Brigader, der fulgte den smaalandske. Halvtredje Time havde Kampen

varet. Erik Dahlberg, der den meste Tid havde opholdt sig ved sin Konges Side, men flere Gange var bleven afsendt for at erfare Stridens Gang, bragte ham nu Meddelelse om det resultatløse i dens Fortsættelse, og Karl Gustaf gav da Befaling til Tilbagoetog paa denne Kant. I sin Helhed var dog Angrebet endnu ikke endt. Ovre i Øst gik det endnu løs. Her havde Ledelsen været overdragen General Banér og i alt Fald paa et senere Stadium tillige General Wawasor med den Duglaske Brigade Polakker og adskillige andre Afdelinger. Men de havde forsinket sig ved Marschen forbi Vartov Hospital og havde en Tid forfejlet den rette Vej. Da de saa endeligt nærmede sig, lod Besætningen, der væsentligst bestod af Hollændere under Oberst Puchler, medens Admiral Wassenaer stod med en Reserve ved Østerport, dem komme paa nært Hold og overvældede dem derpaa med en Regn af Kugler fra Kanonerne og Musketterne. Dog veg de ikke straks; nogle naaede endog omtrent op paa Højden af Volden, men de blev tagne til Fange, og snart maatte ogsaa her Tilbagoetog tiltrædes.

Saaledes var Stormen allevegne afslaaet. Den Orden, hvormed Fremmarschen var begyndt, var afløst af den vildeste Forvirring, som kun ved de Danskes Mangel paa tilstrækkeligt Rytteri undgik at blive en Flugt, der kunde have haft de mest gennemgribende Følger. Men da Dagen brød frem den 11. Febr., frembød Isen og Markerne det frygteligste Syn. Blodpletter rødmede Sneen, i talrige Mængder henlaa døde og saarede, til Dels med ukjendelige Ansigter, og spredt om saas hele eller ødelagte Vogne, Slæder, Broer, spanske Ryttere, Bjelker foruden Vaaben og Klædningsstykker. Svenskernes Tab var overordentligt stort; Karl Gustaf opgav det selv den næste Dag til den engelske Gesandt Meadowe til 532 døde og 894 saarede; fra dansk Side satte man det endnu langt højere. Tallet af ramte højere Officerer var meget betydeligt; mellem de faldne var Generalmajor Wawasor, og Felttøjmester Erik Stenbock døde af sine Saar et Par Dage efter. De fangne angives til 200; hertil kom som Bytte 300 Stormstiger, en halv Snes Isbroer, adskillige Vogne foruden Kugler, Vaaben, Klæder, Ringe og Kjæder. Dette Bytte blev til Dels indsamlet de følgende Dage af Soldater og Borgere, der strømmede ud fra Staden; hvad der var Tømmersager blev benyttet som Brænde ⁹¹.

Glæden og Jubelen hos Sejrherreerne var uendelig. Allerede straks om Morgen gjenlød Slotspladsen af Sejrssalmer fra Ryttere og Knægte; den næste Dag befalede Kongen, at der i alle Kirker skulde synges: O Gud vi lover Dig, og at der fra Prædikestolene skulde ske Taksigelse »for den Viktorie, som Gud os igaar over vore Fjender forlente«.

Jubelen var begrundet. Med Forundring kunde man se hen til det ringe Tab, det haarde Sammenstød havde kostet. En Adelig, Holger Rosenkrands, Søn af Gunde Rosenkrands, var død paa Stedet, en anden Jakob Rodsten dødelig saaret; for øvrigt var kun henved en Snes Mand faldne. Med Stolthed kunde man betragte en Kamp, hvor man ganske vist, som det bør siges, havde haft store Fordele fremfor den Fjende, der brød sin Pande mod Mure uden Brescher og mod Volde, fuldt monterede med Kanoner, men i hvilken dog dygtig og energisk Ledelse hos Førerne, Heltmod og Udholdenhed hos alle Stænder og hos alle Dele af Forsvarsstyrken havde kastet det største Lod i Vægtskaalen og frembragt det lykkelige Resultat. Der var taget Hævn for Nederlag og Ydmygelser, der var vundet Op-
rejsning for Ry for Fejhed og Udygtighed. Med Glæde og Begejstring kunde man hengive sig til Haabet om, at i Natten mellem den 10. og 11. Februar var Kongehusets, Hovedstadens og Danmarks Redningstime slaet.

SJETTE AFSNIT.

Skuffelser

Det gjaldt at udnytte Øjeblikket. Opgaven maatte være at søge at forvandle Fjendens afslaaede Angreb til Flugt og For-
drivelse. Klart var det dog, at de egne Kræfter ikke kunde forslaa. Det var til de Allierede, at Haabet maatte staa, hvis Tiden ikke skulde spildes. Atter og atter havde den danske Regering givet dem Beviser paa, at den ikke vilde skille sin Sag

fra deres. Den havde kort før Stormen afvist engelske Opfordringer til at indlade sig paa Separatforhandlinger med Karl Gustaf, den havde sendt Jens Juel til den Kongres i Thorn, som Kongen af Polen havde berammet til Forhandlinger med Kejsers og Kurfyrstens Gesandter om en fælles Optræden, den havde givet Rosenvinge og Charisius Ordre til at prøve, hvor vidt Generalstaterne ikke var til Sinds at forene sig med de samtlige Allierede til det Maal fuldstændigt at fordrive Svenskerne fra Tyskland. Sejren kunde kun yderligere befæste dette Standpunkt, og man viste ogsaa efter den en større Tilbøjelighed end hidtil til at slutte et nøje gjensidigt forpligtende Forbund med Kejseren; det undertegnedes virkeligt i April af Gersdorf og Goess⁹². Til Gjengjæld regnede man da paa hurtig og virksom Hjælp. Allerede den 11. Febr. skrev Frederik III til Kurfyrsten, at Tiden nu var til at angribe Fjenden, men da det manglede ham selv paa Mandskab til en Hovedaktion i Marken, stode han paa, at Kurfyrsten vilde vide at benytte Øjeblikket. Kort efter stillede Kongen indtrængende Opfordringer til ham om hurtigst muligt at sende betydelige Troppeafdelinger baade af Rytteri og Fodfolk til Sjælland, og samtidigt søgte han at skaffe Transportfartøjer baade fra Holland og især fra det nærliggende Lubeck⁹³.

Men de Forhaabninger, man nærede i denne Retning, blev ikke opfyldte. Kurfyrsten og hans Generaler afviste bestemt Tanken om et Angreb paa Sjælland; kun mod Fyn kunde der være Tale om at bruge Tropperne. Og selv paa et saadant Foretagende vilde man ikke indlade sig letsindigt. Det burde foretages med en stor Styrke, men til Sikkerhed for denne maatte man have meget betydelige Forraad samlede foruden talrige Skibe. Hvor berettiget end denne Anskuelse kunde være, gjorde Efterretningerne om Kravene dog et ubehageligt Indtryk i Kjøbenhavn; man saa deri kun Udflugter og Paaskud⁹⁴. Saa meget ivrigere kastede man sig da over den Mulighed i egen Kraftudvikling nogenlunde at søge Erstatning for Skuffelserne ved de Allieredes Vrangvilje. Flere af de højstbefalende i Kjøbenhavn, som havde udmærket sig under Stormen, forfremmedes, saaledes blev Hans Schack Feltmarskalk, Claus og Hans v. Ahlefeldt Generallieutenanter, Frederik v. Ahlefeldt Generalmajor. Officerer sendtes til Jylland for at rejse indfødte Tropper, og Claus v. Ahlefeldt fik Kommandoen over den Milits, der

skulde samles i denne Landsdel⁹⁵. Saasnart Vinteren, der dette Aar spærrede Farvandene omtrent lige saa længe som 1658, til lod det, besluttede man ogsaa at lade Flaaden virke. Først paatænkte man at lade Helt gaa med danske og hollandske Skibe til Landskrone for at angribe den dér liggende svenske Eskadre; men inden han var kommen afsted, fik man at vide, at denne allerede var løben ud. Under disse Forhold voksede Faren for, at Svenskerne skulde bemægtige sig de sydlige Smaaøer, og Helt afsendtes derfor i de sidste Dage af Marts til Beltet. Hans Opgave var imidlertid ikke alene at afværge et svensk Angreb; han skulde ogsaa støtte Overførslen af Tropper fra Halvøen. Men disse Tropper skulde væsentligst være Kongens egne; han vilde, saa vidt gjørligt, undvære de Allierede. Den 2. April fik Generallieutenant Hans v. Ahlefeldt Ordre til at afgaa til Hertugdømmerne og forhandle med Feltmarskalk Eberstein om hurtigst muligt under sin Kommando at faa sendt hele Kavalleriet og 2000 Md. Fodfolk til Sjælland. Men Eberstein gjorde Vanskeligheder ved at blotte Fæstningerne; vigtigere var det dog, at Helt, skjønt han havde haft en heldig Træfning med en mindre svensk Eskadre mellem Ærø og Langeland, ved Ankomsten af den fjendtlige Hovedflaade blev tvungen til at søge ind i Flensborgfjord og blokeredes dér, medens Svenskerne forsøgte, omend forgjæves, at angribe Sønderborg⁹⁶. Imidlertid havde saa vel de danske Ministre som den kejserlige Gesandt ivrigt opfordret Wassenaer til at afgaa til Østersøen med sin Flaade sammen med Henrik Bjelke og nogle danske Skibe og forene sig med Helt. Men den hollandske Admiral var ikke synderlig stemt derfor. Allerede dengang og endnu mere noget senere var man fra dansk Side tilbøjelig til at forklare hans Nølen af politiske Grunde, især af Ordre hjemmefra til at forholde sig passiv overfor Sverig. Formodningen herom var dog ikke rigtig. Ingen Instruks bandt i dette Øjeblik hans Hænder, og hans Ulyst til at følge de danske Opfordringer skyldtes dels Mangel paa Matroser, dels og navnlig hans Ønske om at have sin Flaade samlet i Sundet i Anledning af, at en engelsk Eskadre, som snart skal omtales, var ankommen til dette. Endeligt føjede han sig ogsaa, sendte først 6 Skibe afsted og gik derpaa selv med omtrent 20 Skibe under Sejl den 27. April, efter at Bjelke Dagen i Forvejen var stukken i Søen med Christian IV's gamle Admiral-

skib Trefoldighed og det efter Hannibal Sehested i sin Tid opkaldte Orlogsskib, der nu var omdøbt til at bære Navnet Svanen. Under Møn forenede de sig alle med de forud afgaaede 6. Den 30. fik de Øje paa den svenske Flaade under Bjelkenstjerna, 25 Skibe stærk, og angreb den Kl. 9 om Morgen. Haardt Vejr hindrede Forsøg paa Entring, og Kampen kom til at indskrænke sig til en Kanonade under Frem- og Tilbagesejling af Flaadernes Linjer; den trak længe ud, men tilsidst vandt den svenske Flaade Luven fra sine Modstandere og styrede bort Øst paa. Fra dansk Side gav man Wassenaer Skylden for, at Fjenden var undkommen, og bebrejdede ham, at han havde holdt sin Eskadre for lang Tid tilbage; Wassenaer selv tilskrev Slagets uafgjørende Resultat Modvinden og den Omstændighed, at Trefoldigheds Sejl var blevne stærkt medtagne. Hvorom alting var, efter Slaget gik Bjelke og Wassenaer til Flensborg Fjord og forenede sig med Helt⁹⁷.

Ogsaa paa denne Maade var saaledes den danske Regerings Forhaabninger blevne skuffede. Situationens Uhygge var tilmed ud paa Foraaret bleven forøget ved heldige svenske Foretagender. I alt Fald tilsyneladende var Karl Gustafs Mod ikke nedslaaet ved den ulykkelige Storm. Til Sekretæren hos den netop bortrejste franske Gesandt Terlon, den senere som dansk Diplomat bekendte Konrad Biermann, havde han umiddelbart efter fremhævet Nødvendigheden af at knuse Danmark, der ellers altid vilde være beredt til at angribe ham⁹⁸. Han havde givet Ordre til Befæstningsarbejder rundt om, men sin Hovedopmærksomhed havde han rettet paa Erobringen af Smaaøerne for derved at berøve Kjøbenhavn Undsætning og Proviant. Begyndelsen var gjort med Langeland. I Februar var et Angreb paa denne Ø mislykket som Følge af Beboernes tapre Modstand, den 20. Marts lykkedes det derimod Karl Gustaf Wrangel at bemægtige sig den efter en haard Kamp, hvor Fru Anne Holck, Enke efter Vincents Stensen, der var falden ved det foregaaende Angreb, udmærkede sig og en stor Mængde Bønder blev nedhuggede⁹⁹. Lidt over en Maaned senere kom Falster i Fjendens Magt. Karl Gustaf var personlig til Stede, Lensmanden Admiral Christopher Lindenov blev tagen til Fange i en Baad, og Borgere og Bønder kastede deres Geværer fra sig, medens det ringe Antal Ryttere reddede sig til Laaland. Umiddelbart efter gjordes

Landgang paa denne Ø; den iværksattes med Held trods Modstand af Artilleri og Kavalleri, men den kommanderende Officer Oberst Kørber trak sig med sine 1000 Ryttere ind i Nakskov, og denne Fæstning fik nu Lejlighed til at vinde Oprejsning for den Skam, der knyttede sig til dens Overgivelse i den forrige Krig, ved i Maaneder at udholde en Belejring og derved vise, at Kjøbenhavn ikke længere var den eneste Stad, der formaaede at sætte haardt mod haardt. I Midten af Maj gjorde Pfalzgreven af Sulzbach et Forsøg paa at bemægtige sig Møn; det mislykkedes, men han gjentog det med større Held i de sidste Dage af samme Maaned; Stege Borgeres og Bøndernes Modstand forslog ikke, og af Soldaterne reddede kun 30 Ryttere sig i Baade til Kjøbenhavn. Resten med Kommandanten Hans Schrøder toges til Fange¹⁰⁰.

Under disse Omstændigheder blev Bestræbelsen for at undsætte Nakskov den nærmeste Opgave. Rigsraaden Otte Krag og Admiralitetsraaden Henrik Muller, der ved Belejringens Begyndelse havde været til Stede i Fæstningen, undkom fra den og havde i Flensborg Fjord en Konference med Henrik Bjelke og Wassenaer, hvorefter Generalerne Hans og Frederik v. Ahlefeldt, støttede til Flaaden, den 10. Maj søgte at bringe 800 Md. i Land i den angrebne By, men Modvind og Fjendens Skydning bragte Forsøget til at strande. Faa Dage efter bemægtigede Wrangel, der ledede Belejringen, sig en lille Holm Vest for Staden og begyndte et Bombardement uden dog at skræmme Besætningen eller de snart dertil vante Indbyggere. Men ny Undsætning viste sig ikke. Wassenaer var med største Delen af sin Flaade gaaet til Store Belt, medens han havde sendt nogle af sine Skibe til Middelfart Sund. Med den Ængstelighed, der havde grebet ham, vægrede han sig ved yderligere at splitte sin Flaade og vilde afvente Hjælpeflaaden under de Ruyter, førend han paatog sig nye Op-gaver¹⁰¹.

Et stadigt køligere Forhold mellem ham og den danske Regering blev Følgen heraf, endnu inden hans Virksomhed blev lammet ved Ordre fra hans foresatte. Men samtidigt var ogsaa Misstemningen mellem Regeringen og dens andre Allierede i Vækst. Hærens Proviantering paa Halvøen fremkaldte stærke Rivninger; navnlig gav den kejserlige General Montecuccoli sin Utilfredshed Luft i ivrige Klager. Fra dansk Side var man

til sin Ære haardnakket nægtede, at røbe sine Fæller, blev henrettet i Juli Maaned og Henrik Gerner pint og dømt til Døden; han blev vel benaadet paa Livet, men længe holdt i det haardeste Fængsel, medens Hutchinson og Rostgaard reddede sig ved Flugt, og Tuksen synes at have undgaaet Efterstræbelser. Sammensværgelsen kom saaledes kun til at staa som et Minde om modig og patriotisk Vilje hos adskillige Mænd og som et Vidnesbyrd ved Siden af forskellige andre om Væksten af kraftigt Initiativ hos Regering og Folk ¹⁰⁴.

Men under alt dette var Situationens Tyngdepunkt blevet et nyt. Fra Krigsskuepladsen var det blevet forflyttet til Haag.

SYVENDE AFSNIT.

Vestmagterne og den første Haager-Koncert.

Striden imellem Danmark og Sverig havde indtil Slutningen af 1658 foruden at være en Kamp mellem to Nabomagter saa godt som udelukkende været et Østersøspørgsmaal. Paa Grund heraf var Handelsstaten Nederlandene bleven inddragen i Krigen, paa Grund heraf de til Østersøen grænsende Stater Polen og Brandenburg, paa Grund heraf, i alt Fald for en stor Del, disse Staters Forbundsfælle Kejseren. Fra nu af inddrages imidlertid i langt højere Grad end tidligere, om ikke i Krigen, saa dog i dennes Virkninger og Følger, England og Frankrig. For Englands Vedkommende spillede vel ligeledes Østersøspørgsmaalet sin store Rolle, idet ogsaa dette Riges Handelsinteresser stod paa Spil, men naar det blandede sig i Striden, skete det for en væsentlig Del under Paavirkning fra Frankrigs Side, og denne Magts Optræden bestemtes af ganske andre Momenter. Ved Frankrigs Mellemkomst udvidede Østersøspørgsmaalet sig til et almindeligt europæisk Spørgsmaal, ved den blev Kampen i Norden et Led i den Aarhundreder lange Kamp mellem Frankrig og Østrig-Spanien, mellem Bourbonnerne og Habsburgerne.

Den westfalske Fred havde, som bekendt, ikke endt denne Kamp. Endnu fortsattes Krigen mellem Frankrig og Spanien, endnu saa Frankrig hen til Østrig som sin Fjende, denne Fjende, der paa ny trods forskellige Vanskeligheder havde erhvervet Kejserkronen. Det var mod Østrig, at Frankrig ved sin Tilslutning til Rhinforbundet havde søgt at skaffe sig Allierede indenfor selve Tyskland, det var Østrig, som det stadigt frygtede skulde støtte sin spanske Frændestat navnlig ved at sende Tropper til Flandern, mod hvilken spanske Besiddelse netop nu Frankrigs Hærmagt var rettet, og det var som Modvægt mod Østrig, at det ønskede Sverigs Kraft dels i og for sig opretholdt dels umiddelbart anvendt. At udvide Sverigs Magt langt ud over det Maal, den allerede havde naaet, at gøre Karl Gustaf til Eneherre i Norden og derved end mere uafhængig af sit Riges gamle Forbundsfælle laa ganske vist ikke i Frankrigs Interesse, men endnu mindre stemmede det med dets Ønsker, at han vedblivende skulde bindes ved Krigen i Polen og ved Kampen om det danske Rige, bindes, saaledes at Frankrig ikke kunde regne med Muligheden af hans virksomme Bistand overfor Østrig, hvis denne Stat trods den westfalske Fred atter skulde gribe til Vaaben mod det. Og nu fra Efteraaret 1658 truede Forholdene i Norden med yderligere at indvikles paa en Maade, der kunde blive til Ugunst for Frankrig. Nederlandenes Flaade havde undsat Kjøbenhavn, og ny Hjælp forberedtes afsendt af Generalstaterne til Danmark, medens samtidigt Østrigs, Brandenburgs og Polens Tropper besatte den jydsk Halvø. Ringere og ringere blev Udsigterne til, at den til Vands og til Lands indespærrede Svenskeronge skulde kunne bruge sin Hær i Striden mellem Frankrig og Habsburg. Det var under denne Situation, at Frankrigs ledende Statsmand Mazarin satte det som en Hovedopgave for sin Politik først at rive Karl Gustaf ud af den Fare, hvori han havde bragt sig selv, dernæst at tilvejebringe en Fred i Norden, der atter kunde frigjøre den svenske Magt. Det endelige Maal blev Sverigs Fred med Polen, med Brandenburg, med Danmark, kort sagt med alle dets Fjender undtagen Østrig¹⁰⁵.

Det var mod England, at Frankrig rettede sit Blik for at bringe Sverige en materiel Støtte. Med Oliver Cromwells Død den 3 Septbr. 1658 og hans Søn Richards Overtagelse af Protektoratet for den engelske Republik havde dennes Politik mistet

det Initiativ og den Fasthed, der hidtil havde præget den, og som rimeligvis af sig selv vilde have medført Englands Bistand til dets nordiske Forbundsfølge. Nu vaklede den engelske Regering i sine Beslutninger, og der behøvedes Mazarins og hans Afsending, de Bordeaux-Neuilles ivrige Paaminder om den Fordel, Frankrigs og Englands fælles Fjende Spanien og Englands Rival Nederlandene kunde drage af Karl Gustafs Stilling, for at faa Richard Cromwell til i Novbr. at forberede Afsendelsen af en Flaade til Sundet. Storm og Vinter holdt dog, som tidligere berørt, denne tilbage, men Frankrig fortsatte sine Bestræbelser for at faa en ny afsendt; den skulde byde Sikkerhed for, at Nederlandene ikke blev i Stand til at ødelægge Sverig. Men ved Siden heraf burde gaa en Fredsmægling, og Trusel om Unddragelse af den maritime Hjælp skulde kunne være et Middel til at gennemføre denne overfor Sverig, Trusel om dens Anvendelse til Sverigs Fordel et Vaaben mod Danmark. Cromwells Regering fordrede imidlertid Løfter fra Frankrigs Side for at indlade sig saa dybt i den nordiske Strid; thi Flaadesendelsen kunde jo medføre et Sammenstød med Nederlandenes Eskadrer og atter faa Krigen til at flamme op mellem de to Republiker. Forhandlingerne herom førte til en den 24 Jan af de Bordeaux og den engelske Regerings Befuldmægtigede undertegnet saakaldt Garanti-traktat, der gik ud paa, at de to Magters Gesandter hos Kongen af Sverig skulde virke for Fredens Istandbringelse; hvis det lykkedes, skulde Frankrig og England gaa i Borgen for Fredens Udførelse og fremtidige Opretholdelse; lykkedes det ikke, skulde de, saafremt det syntes dem rigtigt for det fælles Bedste, staa Karl Gustaf bi, men i saa Fald skulde de indbyrdes garantere hinanden Hjælp for det Tilfælde, at nogen af dem derved udvikledes i en ny Krig. Med Fredsmæglingen mellem Sverig og Danmark skulde forbindes Bestræbelser for at udsonc Karl Gustaf med Polen og Brandenburg. Men endnu en Bestemmelse indeholdt Traktaten: Frankrigs og Englands Residenter i Haag skulde virke for, at Generalstaterne ikke sendte ny Hjælp til Danmark, men tvertimod forenede sig med de to Magter til Arbejde paa Freden i Norden ¹⁰⁶.

I Nederlandene var Stemningen, som tidligere antydte, henimod Slutningen af 1658 undergaaet en Svingning. Vel var man vedblivende til Sinds at sende den nye Flaade under de Ruyter

til de danske Farvande, men ved Siden heraf voksede Ønsket om Freden i Norden. Foruden Agitation fra Sverig og foruden Bestræbelserne fra de Provinsers og Statsmænds Side, som allerede tidligere kun ugjerne havde set en kraftig Optræden til Fordel for Danmark, virkede især Hensynet til England, Frygten for dettes Flaade. Generalstaterne erklærede sig allerede i den sidste Halvdel af Novbr. overfor den engelske Resident Downing villige til i Forening med Frankrig og England at arbejde paa Fred mellem Danmark og Sverig. Særligt ivrig for en saadan fælles Optræden stillede ogsaa deres Gesandt i London Nieupoort sig i Forhandlinger med de Bordeaux. Men Mistilliden mellem de to Sømagter var ikke let at overvinde; man frygtede i England, at Nederlandene kun vilde gaa med til en Fredsmægling, fordi de var overbeviste om, at Karl Gustaf ikke vilde indvilge i den, og fordi hans Afslag vilde gjøre ham til Gjenstand for Vestmagternes Uvilje, og man var i Nederlandene bange for hemmelige Aftaler mellem Cromwell og den svenske Konge, f. Eks. om at Kronborg skulde komme i engelsk Besiddelse¹⁰⁷. Fra østrigsk og brandenburgsk Side arbejdedes ogsaa stærkt imod Bestræbelserne for en Separatfred. Det blev den franske Resident i Haag, de Thou, der fortrinsvis fik til Opgave at inddrage Generalstaterne i Mæglingen; thi det var klart for Mazarin, at uden deres Medvirkning vilde det hele løbe ud til et Brud mellem Sømagterne og dermed til en endnu haardere Kamp, under hvilken Nederlandene vilde blive knyttede nøje til det spansk-østrigske Parti. Imidlertid var det ikke nok i Almindelighed at nøjes med at tale om Fredsmægling, man maatte enes om et Grundlag for Traktaten. Hos de danskvenlige Stæder, især hos Amsterdam, var det Ønsket, at man maatte komme tilbage til Brømsebrofreden. Dennes Gjenoprettelse var ogsaa det, som Generalstaternes Udenrigsminister Jan de Witt først tog Ordet for i sine Samtaler med de Thou. Men hurtigt blev det tydeligt — hvad der sikkert ikke var nogen Overraskelse for de Witt —, at til en saadan Nedgang i Sverigs Magt kunde der ikke være Talc om, at hverken Frankrig eller England vilde medvirke Roskildefreden som Grundlag for Forhandlingerne blev med uafviselig Bestemthed hævdet baade af de Thou og Downing, dog med én Ændring, Ophævelsen af dens Paragraf 3, der spærrede Sundet for fremmede Krigsflaader, hvilken Bestemmelse var i

lige Grad anstødelig for England og Nederlandene. Yderligere Forandringer, ytrede man, var dog ikke udelukkede, naar de kunde opnaas med Lempe, men de Thou udtalte sig imod at røre ved de ved Roskildefreden afstaaede Provinser. Nederlandenes Interesser var imidlertid ikke indskrænkede til disse Spørgsmaal; det gjaldt for dem tillige at sikre sig, at Sundtolden ikke forøgedes ud over, hvad der var opnaaet ved Christianopol-Overenskomsten 1645, især at Sverig ikke fik Ret til at opkræve Afgifter som Indehaver af Sundets østlige Side, et Ønske, i hvilket de for øvrigt mødtes med England, og dernæst at opnaa Sverigs Anerkjendelse af de Handelsfordele, som havde fundet deres Udtryk i den saakaldte Elucidatie eller nærmere Fortolkning af den stadigt ikke ratificerede Elbingtraktat ¹⁰⁸.

Nederlandenes Betydning for Oprettelsen af den nordiske »Koncert«, som den tilsigtede Enighed mellem Vestmagterne tidligt kaldtes, var saa stor, at Forhandlingernes Midtpunkt, der oprindeligt havde været i London i Løbet af de første Maaneder af 1659 forflyttedes til Haag, og det blev saaledes de Thou, Downing og de Witt, i hvis Hænder Ledelsen laa. Fra private Samtaler kom man over til halvt officielle Underhandlinger. Den 4. Febr. vedtog Hollands Stater efter en Forhandling, der ikke kjendes, men hvor rimeligvis danskvenlige Sympatier har krydset Klinger med de stærkt fredsvenlige, at bemyndige de Witt til at forhandle med den franske og engelske Gesandt om Tilvejbringelsen af Fred; principalt burde denne søges paa Grundlag af Brømsebrofreden, subsidiært paa Grundlag af Roskildefreden med Udeladelse af § 3, dog saaledes, at der ved Siden heraf tilstræbtes saa store Fordele som muligt for Kongen af Danmark og for Nederlandenes Handel, bl. a. ved Elucidationen. Det Standpunkt, som de Witt indtog under de følgende Forhandlinger, var nu det at søge at opnaa en fuldstændig Afgjørelse af alle Stridspunkterne i Haag. Hans Grunde hertil var dels vistnok Ønsket om at hævde Nederlandenes afgjørende Indflydelse paa Fredens Indhold, dels den Mening, at Aftalerne langt lettere vilde kunne holdes hemmeligt, naar de blev trufne paa hollandsk Grund end igjennem Instrukser til forhandlende Gesandter. I Konferencerne med de Thou og Downing betonedes han endvidere foreløbigt bestemt, at hvis man ikke kunde enes om Brømsebrofreden som

Grundlag, var der tre Artikler, som Sverig absolut maatte give Afkald paa; den ene var den omtalte § 3, og til den almindelige Betragtning, som burde føre til dennes Fjernelse, føjede han, at man syntes at ville udstrække den til ogsaa at gjælde Handelsskibe, saaledes at de nordiske Konger kunde mistænkes for at ville gjøre Østersøen til et privat Hav for dem selv; den anden var Danmarks Skadeserstatning for den guineiske Sag, hvilken det maatte befries for i sin store Nød, den tredje var Afstaaelsen af Bornholm og Thronhjelm. Han forsikrede, at Staterne aldrig vilde samtykke i Opretholdelsen af disse tre Artikler, men at han, hvis Frankrig og England sluttede sig til dem herom, vilde formaa sine Principaler til at indrømme alt andet, ja gaa med til med Magt at tvinge de nordiske Konger til Fred. Den 10 Marts opsatte han ogsaa et ligefremt Udkast til en Traktat, hvorefter Gesandterne i Danmark skulde gjøre deres bedste for at opnaa en saadan Fred og tillige Elucidationen af Elbingtraktaten. Mærkeligt nok var Downing et Øjeblik tilbøjelig til at komme de Witt i Møde; men de Thou havde store Betænkeligheder, og han støttedes heri ved Skrivelser fra Mazarin. Det var for de franske Statsmænd allerede lidt pinligt at være med til et saa voldsomt Tryk paa souveræne Konger, i alt Fald skrev de Thou til Mazarin, at det var til at forstaa, at Republiker havde mindre Ærbødighed end Frankrig for »ce caractère royal qui nous est un rayon de la Divinité en terre«; men Hovedsagen var dog, at en saadan Traktat kunde formodes i den Grad at støde Karl Gustafs Stolthed, at den ganske vilde forfejle sit Maal, Fredens Tilvejebringelse. Han holdt paa, at man i Haag skulde indskrænke sig til at fastslaa de Punkter, som umiddelbart angik Vestmagterne selv, og overlade Resten til Forhandlinger paa Stedet ¹⁰⁹.

Imidlertid var man kommen overens om, at Underhandlingerne, for at svække den Mistanke, der knyttede sig til dem, skulde gjøres mere officielle ved, at Generalstaterne udnævnte Kommissarier til at føre dem, hvilket skete den 19. Marts. Men trods alt var den gjensidige Tillid mellem England og Nederlandene snarere formindsket end forøget. Efter en Debat i Parlamentet, der varede fra Kl. 8 om Morgenen til Kl. 12 om Natten, var det lykkedes Richard Cromwell den 24. Febr. uagtet den stærke republikanske Opposition mod ham og hans Regering

at sætte igjennem, at en stærk Flaade skulde sendes til Sundet, og dette Skridt var blevet besvaret af Generalstaterne med en Skrivelse til Frederik III af 18. Marts, hvori de forsikrede ham om deres Hensigt at sende ny Hjælp og opfordrede ham til ikke lade sig forurolige ved en engelsk Flaade eller bevæge til Fred uden deres Samtykke. Med megen Iver blev der ogsaa drevet paa Rustningerne af de Ruyters Eskadre, i den Grad at man endog for at kunne faa de nødvendige Søfolk forbød Grønlandsfarerne at løbe ud i dette Foraar; heller ikke blev der lagt Hindringer i Vejen for de Anstrengelser, som udfoldedes af Rosenvinge i Forening med en brandenburgsk Agent for at faa hvervet en Transportflotille, der skulde afgaa til den jydsk Halvø og hjælpe til Overførslen af de allierede Tropper til Øerne, et Foretagende hvis Fremme dog blev vanskeliggjort ved Rosenvinges Penge mangel ¹¹⁰. For at udjævne Spændingen mellem England og Nederlandene fremkom Downing, der øjensynligt ivrigere end sin Regering ønskede et Resultat, med et Forslag om, at begge Magter skulde holde deres Flaader tilbage; men en Overenskoms herom lod sig ikke opnaa, idet de Witt kun vilde samtykke deri for en kort Tid og ikke paa nogen Maade vilde gaa med til, at Wassenaers Flaade kaldtes tilbage, hvad han betegnede som Danmarks Ruin; Wassenaer fik ogsaa Ordre til eventuelt at besvare Magtanvendelse fra en engelsk Flaades Side med samme Mønt. Imidlertid fastholdt de Witt dog ikke sit oprindelige Standpunkt om Afgjørelsen af alle Tvistigheder i Haag. Nye Traktatudkast kom frem, hvorefter de særligt dansk-svenske Stridspunkter skulde afgjøres i Danmark af Gesandterne paa Grundlag af Roskildefreden, men dog saaledes at Fordele ud over denne stilledes i Udsigt for Frederik III. Med Hensyn til Flaaderne foresloges, at i Løbet af 4 Uger efter Traktaten Notifikation skulde hverken den engelske eller de Ruyters Flaad hjælpe nogen af Parterne, men paa den anden Side derefter begge optræde mod den af Kongerne, som vægrede sig ved at gaa ind paa Fredsforhandling. Efter langvarige Konferencer hvor der fra hollandsk Side gjordes et sidste Forsøg paa at komme tilbage til Brømsebrofreden, enedes man den 13. Apr om en hermed stemmende Traktat, efter at Nederlandene va

gaaede ind paa, at de for dem sikrede Fordele med Hensyn til Sundtolden ogsaa maatte gjælde England ¹¹¹.

Men Downing satte under forskjellige Paaskud ikke sit Navn under Traktaten. Han havde faaet Ordre fra Protektoren til at forhale den, og kort efter indløb ogsaa nye Instrukser til ham. Richard Cromwell var misfornøjet med det stærke Tryk, der skulde lægges paa hans Faders gamle Forbundsfaelle, og betragtede de Fordele, der vilde opnaas af Nederlandene, som for store. Han vilde have det fastslaaet, at Gesandterne i Danmark kun skulde optræde som Mæglere, ikke som dikterende en Fred, han vilde endvidere, at Generalstaterne ikke skulde faa optaget en Henviisning til Christianopol-Overenskomsten, og han fordrede endeligt, at Wassenaers Flaade ikke skulde være fritstillet, medens de andre Flaader, hvoraf endda de Ruyters endnu ikke var paa Stedet, skulde være bundne. Kontraorderne til Downing fremkaldte den største Bevægelse i Haag. Den brandenburgske Resident Weimann giver heraf følgende karakteristiske Skildring: »Aldrig har jeg set en lignende Konsternation hos denne Stats Regenter som forrige Lørdag; den ene var rød af Skam og forbitret over hvad han selv havde gjort, den anden bekymret og fuld af Frygt for sin Stats Ære og Sikkerhed; alle skreg paa Frankrigs og Englands Bedrageri, som man haabede at kunne hævne«. Med feberagtig Iver traf man Forholdsregler til Afsendelsen af de Ruyters Flaade; thi man frygtede for, at England nu med sin Magt skulde bringe Danmark til Fred. De Witt ytrede til Charisius, at hans Konge burde afvise ethvert Forslag fra Frankrigs og Englands Side om Fred med Henviisning til, at han ikke kunde krænke det Ord, han havde givet sine Allierede om deres Optagelse i den. Samtidigt opbød Weimann hele sin store Veltalenhed for at gjenvinde sin Indflydelse, og under alt dette indløb Efterretninger fra England om, at en Bevægelse indenfor Hæren havde styrtet det af Richard Cromwell indkaldte Parlament, og at dette havde draget Protektorens Fald med sig, en Statsforandring, hvis rette Karakter og Betydning endnu laa i det dunkle. Men i den almindelige Forvirring kom hurtigt de Witt, der ogsaa i det første Øjeblik havde været et Bytte for Melankoli og Bestyrtethed, atter til sig selv. Under hans Paa-virkning besluttede Generalstaterne at fortsætte Forhandlingerne, England gjorde forskellige Indrømmelser, og man naaede til et

Kompromis, der den 11. Maj fik sit endelige Stempel i en Traktat, som snart efter et Udtryk i den døbt med Navnet Haager-Koncerten ¹¹².

Dens Bestemmelser var følgende; Frankrig, England og Nederlandene vil i Fællesskab eller særskilt, som det synes hensigtsmæssigst, men stadigt i Enighed (de concert), gjøre deres bedste for igjennem deres paa Stedet værende Gesandter at tilvejebringe en Fred mellem Kongerne af Sverig og Danmark paa Grundlag af Roskildetraktaten; dog skal § 3 af denne slettes eller i alt Fald affattes saaledes, at ingen af de tre Stater lider nogen Skade derved. For saa vidt som andre Forandringer i Traktaten maatte ønskes af de krigsførende Parter, skal Gesandterne gjøre deres mest mulige for paa venskabelig Maade at bilægge Stridighederne. I Løbet af 3 Uger fra denne Overenskomsts Notifikation skal hverken den engelske eller den nyafsendte nederlandske Flaade forene sig med Sverigs eller Danmarks Sømagt eller yde nogen af Parterne Bistand, ej heller foretage noget fjendtligt; de Ruyters Flaade maa desuden ikke forene sig med Wassenaers og ikke gaa til Kjøbenhavn eller til Østersøen gjennem Sundet eller Beltet. Hvad angaar Wassenaers Flaade, maa den ikke overføre Tropper til Øerne eller andre Steder af Danmark eller direkte eller indirekte begunstige en saadan Overførsel, lige saa lidt som foretage noget offensivt mod Kongen af Sverig. Hvis i Løbet af de tre Uger mod Forhaabning intet Forlig kan blive sluttet, skal de tre Stater ophøre at hjælpe den, som afviser Fred paa billige Vilkaar; men hvis de tre Stater uheldigvis ikke indbyrdes skulde være enige om Kongernes Krav og derfor skulde ville yde Bistand til forskjellige Parter, skal dette ikke regnes for et Brud imellem dem. I Tilfælde af Fredsslutning indtræder de tre Stater i Fællesskab som Garanter for Traktaten. Ingen ny Afgift maa opkræves i Sundet af hvem det end skal være, og Sundtolden maa ikke forhøjes for de tre Stater ud over hvad bestemt i Traktaten af 1654 mellem Danmark og Oliver Cromwell og i Christianopol-Traktaten mellem Danmark og Nederlandene, saaledes at alle tre skal nyde lige godt af de fordelagtigste Bestemmelser hver af disse Traktater. Frankrig og England forpligter sig til at virke for, at Karl Gustaf ratificerer Elbingtraktaten med Elucidation, og alle tre Stater vil tilstræbe en god Fred mellem Sverig og Polen og Udsoning mellem Sverig og Brandenburg.

Hver af de forhandlende Magter havde ved denne Traktat søgt at sikre sig store Fordele. England havde opnaaet Udsigt til at vinde de samme Toldvilkaar som Nederlandene, disse omvendt en Garanti for, at Karl Gustaf ikke kunde tilstaa England bedre Betingelser i denne Henseende end de selv fik, endvidere Bistand til Elbingtraktatens gunstige Ratifikation og til Ophævelsen af § 3 i Roskildefreden, Frankrig sine Forbundnes Medvirkning til Oprettelsen af Freden ikke alene mellem Sverig og Danmark, men ogsaa mellem Sverig og dets øvrige Fjender, undtagen Frankrigs egen Uven, Østrig Traktaten var i folkeretlig og almindelig politisk Henseende et nyt Fænomen i Europas Historie, et Vidnesbyrd om Ligevægtstankens Udvikling og et Forsøg paa en Slags Voldgiftskjendelse, vistnok begrundet paa egne Interesser, men dog Interesser, der var fælles for de tre store Vestmagter. Det er let at forstaa, at de krigsførende Parter, som det straks skal ses, kun med Harme var Vidne til en slig neutral Indblanding i deres Anliggender, og for Danmarks Vedkommende vendte Forbitrelsen sig naturligt mod Nederlandene, den Allierede, hvis værdifulde Bistand det i saa høj Grad paaregnede i sin betrængte Stilling. Lige til Nutiden har det heller ikke manglet paa skarpe Bebrejdelser mod Jan de Witt som Leder af en troløs Politik. Der er Grund til heroverfor at fremdrage hvad der kan siges til Retfærdiggjørelse af denne store Statsmand.

Kjærnen i hele Spørgsmaalet var for de Witts Betragtning det absolut nødvendige i at undgaa et Brud med England. Garantitraktaten af Januar mellem dette Rige og Frankrig truede med at give et saadant Brud en uoverskuelig Rækkevidde; der vilde i det ligge en uberegnelig Fare for hans Lands hele Stilling. Kunde allerede dette give ham Grund til at opfatte den nye Situation som løsnende Forpligtelserne overfor Danmark, saa kom desuden hertil, at han, og næppe med Urette, ansaa en stor europæisk Krig for farlig for dette Lands egne Interesser; ingen kunde overse, hvilken Skade der vilde følge for disse af et Sammenstød mellem Nederlandenes Flaader og den forenede svensk-engelske, støttet af Frankrigs Magt. Det maa endvidere erindres, at selv om han tidligt havde ønsket ved Vestmagternes Mægling at bane Vejen for Freden i Norden, saa skyldtes dog Initiativet til hele den Form og hele det Udslag, Underhandlingerne havde faaet, ikke ham. Der havde i dem blandet sig en Hoved-

faktor, som var ham fremmed, Frankrigs Bestræbelser for at vende Karl Gustafs Magt mod dets egen Fjende. For Haager-Koncertens oprindelige Ophavsmand var Ordningen af de nordiske Forhold i og for sig et underordnet Spørgsmaal. Dens Braad var rettet ikke saa meget mod Danmark og Sverig som mod Østrig, og denne Braad stak vedblivende frem af den, selv om Traktaten nu tillige havde faaet andre Sigt punkter. Samtidigt havde ogsaa Mazarin forsøgt at skille Brandenburg fra Østrig og faa Kurfyrsten til at slutte sig til Koncerten¹¹³.

Vel kan det siges, at traktatmæssigt var Nederlandenes og de Witts Handlemaade en Hensynsløshed mod Danmark. Uden at lade sig hindre af Forpligtelsen til kun at forhandle med sin Forbundsfaelles Vidende og Samtykke havde man indladt sig paa Aftaler om en Fred, der tilmed halvt eller helt skulde paatvinges Danmark. Men bortset fra, at denne Hensynsløshed ikke har været større end den, der talløse Gange er udvist af allierede Magter mod hverandre, saa havde jo Traktaten ikke til Øjemed at bringe Danmark værre Vilkaar, end det selv var gaaet ind paa i den sidste Fred. Tvertimod, de Witts Tanke var at forbedre disse Vilkaar. Ganske vist lededes han ikke herved af Danmarks Interesser, men af sin egen Stats. Næst Ønsket om at undgaa Krigen med England stod det for ham som Maalet at tilvejebringe en for Nederlandene heldbringende Ligevægt i Norden. Men han saa denne Ligevægt krænket ved Roskildefreden. Vistnok var dette for ham ikke sket ved Sverigs Besiddelse af de skaanske Provinser; at Danmark ikke var Herre over begge Bredder af Sundet, stod for ham som en Fordel, lige saa vist som det var ham klart, at en Tilbagevenden paa dette Punkt til Brømsebrofreden var en faktisk Umulighed. Men han vilde redde for Danmark det nordlige Norge ved at gjengive det Throndhjem, og ligesom herved Sverig skulde spærres ude fra Nordhavet, saaledes skulde ogsaa Bornholm fravristes det, for at det ikke skulde have det fuldstændige Herredømme over Østersøen. Umiddelbart efter Haager-Koncertens Undertegning gav han Ordre i denne Retning baade til de nederlandske Gesandter i Danmark og til Nieupoort i London, og han opretholdt dette Standpunkt i den følgende Tid. Og i det hele søgte han at give Haager-Koncerten den videst mulige Fortolkning i Retning af Frihed for Nederlandenes Optraeden til Fordel for Danmark. Lige

saa vist som han var uskyldig i de Efterladelsesfejl, hvori Wassenaer muligvis havde gjort sig skyldig i Foraarsmaanederne, Fejl, som han netop skarpt bebrejdede Admiralen, og lige saa vist som han kun nødtvungen var gaaet ind paa i det hele at binde dennes Optræden, og som Kompromis overfor England havde betinget hans Ret til i alt Fald at gaa defensivt frem, lige saa vist betonedede han saa vel i sine private Skrivelser til Wassenaer som i Generalstaternes Ordre til denne, at han burde benytte sin defensive Frihed til at ødelægge den svenske Flaade, hvis den forsøgte at angribe Øerne; han tilføjede, at det i det hele altid var bedre at gaa for resolut end for tilbageholdende til Værks. Og naar det var forbudt de Ruyter at gaa til Østersøen gennem Sund og Belt, saa hævdede han, at en Opankring i disse Farvande ingenlunde var udelukket¹¹⁴

Fra disse Betragtninger over Haager-Koncerten og de Witts Holdning vender vi tilbage til Udviklingen af Stillingen i Danmark, som den kom til at bestemmes af de nye Momenter.

OTTENDE AFSNIT.

Vestmagternes fortsatte Bestræbelser for Freden.

Den 27. Marts var den engelske Flaade stukket i Søen, over 40 Skibe stærk, med Admiral Montagu som Chef, og den 6. April naaede den Sundet, mægtig skjøn, som en svensk Iagttager bemærkede om den. Med store Forventninger havde Karl Gustaf og hans Mænd imødeset dens Ankomst; i Forening med den haabede de at standse den ventede nederlandske Flaade¹¹⁵. Men Montagus og Residenten Meadows Instrukser lød først og fremmest paa Fred. De skulde erklære, at England ikke vilde noget Brud med Nederlandene, men tvertimod ønskede, at den svenske Konge skulde antage denne Stats Fredsmægling i Forening med Englands egen; Roskildefreden skulde være Grundlag for Forhandlingerne, og en Vaabenstilstand med Danmark burde

ledsage disse; kun hvis Frederik III afslog at gaa ind paa en Traktat, skulde Montagu staa Sverig bi og hindre fjendtlige Troppers Overførsel til Øerne. Karls Gustafs Skuffelse var stor. Han erklærede de engelske Befuldmægtigede, at han hellere vilde gjøre sig dem til Fjender, som han hidtil havde anset for sine bedste Venner, end gaa ind paa Forlig; han truede Frankrigs Repræsentant Biermann, der underrettede ham om Garantitraktaten mellem England og Frankrig, med at ville slutte sig til Spanien, og han skrev til sine Raader, at han ikke vilde slippe af sine Hænder den reale Assekuration, han havde, og lade sig nøje med Papir og Blæk. Men maadeholdne Tanker fik dog snart Rum hos ham. Medens han selv forlod Kronborg for at erobre Falster og Laaland, lod han Kommissarier forsikre om hans Villighed til at forhandle og endog antage Roskildefreden; men han tilføjede, at Betingelsen herfor maatte være, at Vestmagterne paatog sig Garanti for den. Svaret gjorde paa Montagu nærmest Indtryk af en Udflugt, og Muligheden for en Underhandling forsvandt hurtigt, idet Frederik III, til hvem Montagu og Meadowe ogsaa havde henvendt sig, afviste en Separatfred uden Deltagelse af hans Forbundne lige saa bestemt, som han havde gjort det i Februar¹¹⁶.

Snart efter udviklede Begivenhederne sig imidlertid hurtigt. Den 10. Maj afsejlede den nederlandske Flaade fra Texel. Den talte 40 Orlogsskibe og Fregatter foruden 4 Brandere og en Del Proviantskibe og var bestykket med 1743 Kanoner og bemannet med henved 7700 Officerer og Matroser: Overbefalingen havde Viceadmiral Michiel de Ruyter, under ham var Viceadmiralerne Johan Evertszoon og Jan Korneliszon Meppel Eskadrechefer. Om Bord var tillige 4000 Md. Landtropper under Oberst Killigrew. Instruksen af 5. Maj lød paa, at Tropperne skulde landsættes i Kjøbenhavn, og at de Ruyter, ankommen til de danske Farvande, skulde stille sig under Wassenaers Kommando; han skulde søge at holde Venskab med den engelske Flaade, men bruge Magt, hvis den modsatte sig hans Gjennemsejling¹¹⁷. Dagen efter Afsejlingen sluttedes imidlertid Koncerten i Haag, og nye Ordre affærdigedes derfor til Admiralen i Overensstemmelse med den og med Generalstaternes Fortolkning af den. Til Dels om Bord paa Flaaden, til Dels samtidigt med den paa andre Skibe afgik fire Gesandter til Danmark. Oprindeligt havde det været

Meningen, at alle fire skulde være akkrediterede hos Kongen af Danmark, nu bestemtes to af dem til Karl Gustaf, nemlig Dordrechts Pensionær Govert van Slingelandt og Sekretæren ved Zeelands Stater, Pieter de Hubert, de to andre, Amsterdams Pensionær Pieter Vogelsang og Willem van Haren, til Frederik III. Gesandterne kom som Overbringere af Haager-Koncerten, om hvilken ogsaa Montagu var underrettet af sin Regering¹¹⁸.

Efterretninger om hvad der var i Gjære var gaaede forud for dem. De havde vakt Forbitrelse og Harme hos begge Kongerne. Frederik III havde den 25. Maj skrevet til Generalstaterne, at Traktaten vilde medføre hans Rigers og Landes Ødelæggelse, Karl Gustaf ytrede, at han var bleven behandlet som en Skoledreng og ikke som en Konge. Den 28. Maj kom Vogelsang og Haren til Kjøbenhavn; Joakim Gersdorf, Mogens Høg og Gunde Rosenkrands udnævntes til at forhandle med dem som Kommissarier; men Frederik III's Holdning var klar og bestemt, i gjentagne Erklæringer afviste han enhver Særunderhandling og meddelte de kjøbenhavnske Stænders Deputerede sin Vilje. Hensynet til hans Forbundne, Haabet om ved fortsat Krig at kunne vinde bedre Vilkaar, Frygten for ved at støde Brandenburg og Kejseren at se Halvøen fremdeles besat af disses Tropper, muligvis ogsaa Meddelelser fra Holland om, at Udholdenhed atter vilde bringe det danskvenlige Parti til Magten, bestemte hans Beslutning¹¹⁹. I Modsætning hertil fortsatte Karl Gustaf den moderatere Tone, han havde slaaet ind paa overfor Montagu og Meadowe. Hans Gesandt i England Bengt Skytte havde i stærke Farver udmalet for ham, hvorledes den indtraadte Statsforandring betød en Tilslutning til Holland og en Sejr for det republikanske Parti, der med Glæde søgte at knuse Fyrstemagten, hvor den saa var, og Kongen erklærede sig villig til Fredsforhandling, hvad enten den skulde gjælde en almindelig eller en særlig Fred; han vilde modtage Nederlænderne som Mæglere, dog først naar Mellemværendet var afgjort med dem ved Enighed om Elbingtraktaten; samtidigt viste han Montagu den største Venlighed. Den ved disse Omstændigheder opstaaede Situation udvikledes end mere ved Uenighed mellem de nederlandske Afsendinge i Helsingør og i Kjøbenhavn. I Forvejen næppe overensstemmende i deres Syn paa de nordiske Sager paavirkedes begge Parter yderligere af deres Omgivelser, og medens Slingelandt og Hubert var stemte for at slutte

sig til Englands Repræsentanter og erklære Frederik III for »Refusant« som den, der havde vægret sig ved at antage Haager-Aftalerne, var Vogelsang og Haren afgjort imod et saadant Skridt ¹²⁰.

Faren for, at Begivenhederne kunde vokse Gesandterne over Hovedet, forøgedes imidlertid ved de tre Flaaders Nærværelse i de samme Farvande. Wassenaer laa endnu ved Nyborg, da de Ruyter den 31. Maj viste sig ved Store Belts Munding; han sejlede ham i Møde for at træffe Aftaler med ham. Fra dansk Side bestormedes han med Opfordringer til at dække Bornholm mod et befrygtet svensk Angreb og til at fore Tropper fra Femern og Kiel til Nakskov; netop nu var Kongen ivrig for at formaa de Allierede til at støtte en ny Ekspedition dertil, som skulde ledes af Hans v. Ahlefeldt; Frederik v. Ahlefeldt skulde forestille Kurfyrsten, at Nakskov i svensk Besiddelse vilde blive som et nyt Dünkercken ¹²¹. Wassenaer selv hørte, skjønt Energi i de sidste Maaneder ikke havde været hans Styrke, til Haager-Traktatens Modstandere; han led under, at hans Hænder var bundne paa ham paa et Tidspunkt, hvor Sverig netop udviklede sin Magt ¹²². Han tog derfor foreløbigt Mod til sig til at handle. Idet han holdt sig nøje til Koncertens Ordlyd, som den var meddelt ham ved Skrivelse fra Generalstaterne af 12 Maj, hævdede han, at de tre i den omtalte Uger maatte regnes fra den 23. Maj, den Dag, da Montagu havde faaet Meddelelse om Traktaten, og ikke, som Slingelandt og Hubert vilde, fra den 30. Maj, paa hvilken Dag han selv havde faaet Underretning om den. Med Stolthed skrev han derfor til Hollands Stater, at han den 13. Juni i Guds Navn havde forenet sig med de Ruyter; i Fællesskab vilde de nu overveje med Henrik Bjelke og Otte Krag, hvad der kunde gjøres til Kongen af Danmarks Bedste. Men han dristede sig ikke længe til at opretholde sit Standpunkt. Ordre fra Gesandterne paalagde ham bestemt at regne de 3 Uger til den 20. Juni, og faa Dage efter kom Montagus Flaade i Sigte ved Refsnæs, medens Wassenaers og de Ruyters laa ved Romsø, lidt Nord for Kjørteminde. Der indlededes Forhandlinger mellem Admiralerne om deres gjensidige Adfærd og om en Stilstand mellem dem paa en 8—10 Dage; da indløb der Skrivelse til dem fra Gesandterne om, at de 3 Uger var forlængede med andre tre, og Wassenaer enedes nu med Montagu om, at de Ruyter ikke maatte

gaa til Kjøbenhavn, medens Montagu skulde tage Station mellem Kullen og Lappen. Wassenaer selv afgik ad Kjøbenhavn til, efter at Henrik Bjelke og Otte Krag, i det mindste efter hans egen Paastand, havde erklæret et Tilbud om at hjælpe Nakskov for uigjennemførligt¹²³.

Den. stipulerede Forlængelse af Fristen skyldtes hverken Gesandternes eller Generalstaternes Initiativ. Det var Residenten i London Nieupoort, en ivrig Tilhænger af Vestmagternes Enighed som Middel til at opretholde Handels Frihed i Østersøen og Sundet, der paa egen Haand havde truffet en saadan Aftale med det engelske Statsraad. Hans Fremfærd vakte megen Forbitrelse i Holland og Frisland, og de Witt sendte ham ogsaa skarpe Bebrejdelser i den Anledning; dog modsatte Generalstaterne sig ikke Forlængelsen, men forlangte kun, at Oberst Killegrews Tropper under den maatte landsættes i Kjøbenhavn for at frigjøre de Ruyters Flaade for den store Indkvartering. Derimod nægtede de Witt bestemt at gaa ind paa Slingelandts og Huberts Ønske om at erklære Frederik III for Refusant; han henviste til, at England endnu ikke havde ratificeret Haagertraktaten, og til at en Overenskomst om Elbingtraktaten absolut maatte gaa forud. Men hans Politik gik væsentligst ud paa at komme til et Resultat, svarende til hans Ønske om Ligevægt i Norden. Derfor virkede han for en ny supplerende Overenskomst, der skulde sikre Danmark noget bedre Vilkaar end Roskildefreden. Helst saa han, at Sverige opgav baade Thronhjem, Bornholm, de 400,000 Rdl. og desuden Hven; men han lod sig nøje med mindre¹²⁴. Den 14. Juli undertegnede Generalstaternes Befuldmægtigede og Downing en ny Aftale i Haag. I denne var ikke Tale om Bornholm, lige saa lidt som om Hven; derimod fastsloges, at Thronhjem skulde blive hos Danmark; hvad de 400,000 Rdl. angaar, fastsattes kun, at der ikke skulde betages Danmark Frihed til at slippe for deres Betaling, og det underforstodes, at dette ogsaa skulde erklæres for en nødvendig Fredsbetingelse, ligesom der skulde virkes for Amnesti for Bornholms Indbyggere, hvis de atter kom under Sveriges Herredømme. Som Frist for Underhandlingerne sattes nye 15 Dage. Man blev imidlertid ikke herved. Den 25. Juli sluttedes endnu en Aftale; i mere bestemte Udtryk end tidligere fastsloges det her, at hvis Freden ikke var istandbragt i Løbet af den stipulerede Frist, skulde de tre Staters Gesandter, i alt

Fald Nederlandenes og Englands, straks erklære den af Kongerne, som ikke havde antaget de den 14. Juli aftalte Betingelser, eller dem begge to for Refusant og Flaaderne i Forening bruge Magt uden at afvente nærmere Ordre; de 15 Dage skulde senest begynde 24 Timer efter Modtagelsen af Underretningen herom. De senere saakaldte anden og tredje Haager-Koncerter var ikke undertegnede af den franske Gesandt, men Underskriften af den sidste var foregaaet i de Thous Hus, og de stred saaledes næppe mod Frankrigs Hensigter, selv om Mazarin ikke havde villet binde sig til den stærke Tvang mod Karl Gustaf¹²⁵

Situationen havde forandret sig adskilligt i de sidste Maaneder Til den første Haager-Koncert havde Frankrig været Hovedophavsmanden, nu var det de Witt, for hvem de nye Traktater nærmest var en Sejr. Kom det til en godvillig Fred, vilde Sverig i alt Fald være spærret ude fra Nordhavet og Danmark tillige være finansielt lettet. Skulde Freden derimod gennemtvinges, vilde det ske, uden at Nederlandene løb den største Fare for dem selv, Bruddet med England. Modsatte Danmark sig Domssekskutorernes Vilje, skulde ogsaa det føle deres Magt; Nederlandene kunde ikke finde sig i, at Krigen i Norden vedblev, fordi Danmark uden deres Samtykke havde bundet sig til Østrig og Brandenburg, men Interventionen imod det skulde bringe det den Fordel, at Kjøbenhavn under alle Omstændigheder blev reddet, thi dette blev sat som en absolut Opgave for Gesandterne og Flaaderne. Skulde det derimod være Karl Gustaf, der blev Refusanten, maatte Hovedmaalet foreløbigt være at fratage Svenskerne de Pladser, som de havde erobret efter den 11. Maj. Og de Witt havde ikke alene faaet England til at følge sig; han var ogsaa bleven Herre over den hjemlige Modstand mod hans Politik. Han havde Flertal for sig ikke alene indenfor Generalstaterne, men ogsaa indenfor Provinsen Hollands Stater, og en Protest, som Borgmestre og Raad i Amsterdam, vistnok stærkt paavirkede dels af Stadens Kjøbmænd dels af Danmarks Ven van Beuningen, havde indgivet mod de trufne Beslutninger, havde de en Uges Tid senere taget tilbage¹²⁶.

Medens man saaledes i Haag skaltede og valtede med Nordens Skæbne, var Underhandlingerne i Danmark ikke rykkede et Hanefjed fremad, skjønt der var blevet anvendt stadigt større Midler. Det engelske Parlament havde i Begyndelsen af Juli til

Meadowes store Misfornøjelse afsendt tre nye Gesandter, Algernon Sidney, Robert Honynood og Thomas Boone; deres Instrukser, der dog var udstedte inden den anden Haager-Aftale, havde ved Siden af Arbejdet paa Roskildefreden, eventuelt med enten Thronhjems eller Bornholms Bevarelse for Danmark, stærkt betonet de engelske Handelsinteresser, endog Muligheden af Englændernes Fritagelse for Sundtold, hvis Kronborg skulde blive i svensk Magt. Ogsaa Terlon var kommen tilbage til Sjælland fra Preussen, hvor han havde virket for Særfred mellem Sverig og Polen. Han var snart efter tagen til Kjøbenhavn for at gjøre Indtryk paa Frederik III, særligt ved at angribe hans Allierede; »nous les en chasserons à coups de battons«, svarede han stolt, da man gjorde ham opmærksom paa Faren for, at de skulde blive staaende paa Halvøen. Men Kongen havde bestemt fastholdt sit tidligere Standpunkt; han var opfyldt af Harme overfor Nederlandene, bebrejdede dem deres Handlemaade i heftige Skrivelser og lod forfatte Pæcer, der i højtgaende Udtryk skulde paakalde Europas Sympati; han og Karl Gustaf sammenlignedes med David og Goliath; han vilde forsvare sig til sidste Blodsdraabe; var det Guds Vilje, at han skulde falde, vilde Kvinderne stikke Ild paa Hovedstaden og gaa om Bord paa Skibene for at styre derhen, hvor vor Herre Christus vilde ledsage dem¹²⁷. Men heller ikke Svenskerkongen var villigere end før til at imødekomme Vestmagterne, og Uenigheden vedblev mellem de nederlandske Gesandter i Helsingør og Kjøbenhavn.

Imidlertid havde Wassenacr atter taget Tilløb til at handle paa egen Haand. Da Montagu havde lagt sig med sin Flaade mellem Hven og Kjøbenhavn, havde han betragtet den med ham trufne Overenskomst som brudt og givet de Ruyter Ordre til at støde til sig ved Dragør, hvilken Ordre blev udført den 6 Juli. Tre Dage efter gav Frederik III et stort Gjæstebud i Telte, der var opslaaede ved Dragør. Der deltog i det baade de hollandske Admiraler og alle i Kjøbenhavn tilstedeværende fremmede Gesandter; det strømmede med Vin, og selv den ellers saa maadeholdne Konge førte an i Drikkelagets Nydelser. Fraterniseringen med den hollandske Flaade vedblev i de nærmeste Dage; den 13. Juli besøgte Prins Christian den. Men Haabet var ogsaa dukket op om, at man endeligt kunde faa Hollænderne til virksom Handling. Vel havde den danske Regering til Misfornøjelse for

Admiralerne modsat sig, at Killegrews Tropper blev landsatte i Kjøbenhavn, fordi den ikke vilde forøge Antallet paa de for-tærende Munde i den belejrede By, men den 10. Juli afholdtes der i Joakim Gersdorfs Hus et Krigsraad af Rigshofmesteren selv, Rigsraaderne Otte Krag og Aksel Urup, Feltmarskalk Hans Schack, Admiral Wassenær, Obersterne Puchler og Killegrew samt Gesandterne Vogelsang og Haren. Det besluttedes her, at Henrik Bjelke med den danske Flaade skulde forene sig med Wassenærs og de Ruyters; tilsammen skulde de støtte et stort Foretagende til Undsætning for Nakskov og til Angreb paa Øerne i det hele; Hærstyrken skulde dannes af Killegrews 4000 Md., hvortil i Kiel skulde støde 1500 Ryttere, som Eberstein fik Ordre til at indskibe, og 1500 andre Ryttere, som Kurfyrsten indstændigt opfordredes til at levere. Overansførselen blev betroet til Hans Schack med Otte Krag som Krigskommissarius Betydelige Forholdsregler blev truffene Endeligt lettede Flaaderne Anker den 23. Juli; for Modvind ankrede de dog op ved Stevns. Her modtog Wassenær Dagen efter Meddelelse om den anden Haager-Overenskomst og Ordre fra de nederlandske Gesandter til at forholde sig stille og ikke længere rette sig efter Kongen af Danmarks Befalinger¹²⁸

Atter havde en stor Skuffelse ramt den danske Regering. Charisius' Bestræbelser i Haag, Rosenvinges i London havde vist sig frugtesløse, bittært beklagede man sig paa ny over Generalstaternes Holdning¹²⁹. Snart kom Ulykkesbudskab til og gjorde Stemningen yderligere mismodig. Med Tapperhed og Udholdenhed havde Nakskov længe modstaaet den fjendtlige Belejringsstyrke, i Overbefalingen over hvilken Gustaf Otto Stenbock havde afløst Wrangel; det fortsatte Bombardement og den overordentligt store Dødelighed havde ikke skræmmet Garnisonen og Borgerne. Men enhver Undsætning var udebleven, Munitionen tog af, den 9. Juli overrumplede Svenskerne en Ravelin foran det umiddelbart udenfor Byen liggende Hornværk, Natten mellem den 13. og 14. blev selve dette taget efter en haard Kamp. Under disse Forhold overgav Staden sig den 15., mod at Garnisonen erholdt Ret til at forlade den med militær Hæder og Borgernes Liv og Gods skulde skaanes¹³⁰. Kort efter at Efterretningen herom var naaet til Kjøbenhavn, indløb en ny Jobspost. Siden det mislykkede Angreb paa Fyn den 26. Juni var der i Jylland under Ledelse af Hans v. Ahlefeldt

truffet Foranstaltninger til Dannelsen af en Transportflotille; paa flere Steder samledes Skuder og Proviant. For at støtte disse Bestræbelser afsendtes midt i Juli den danske Kaptajn Kønig som Chef for 5 danske Skibe i Forening med nogle hollandske, der af Wassenaer i sin Tid var efterladte i Lille Belt, fra dette Nord paa. Kønig ankrede op i Ebeltoft Vig. Underrettet herom sendte Wrangel straks en Eskadre under Kaptajn Cox derhen. Den 23. Juli stødte de to Flotiller sammen. Hans v Ahlefeldt bebrejdede senere Kønig, at han havde modtaget Kampen og ikke var gaaet til Hals, Kurfyrsten beskyldte de hollandske Skibe for at have holdt sig tilbage. Striden blev haard, men Sejren Svenskernes; de danske Skibe erobredes eller sprang i Luften, Kønig selv faldt, og efter Fægtningen angreb svenske Landtropper Ebeltoft, nedhuggede eller fangede især polske Ryttere og brandskattede Byen; senere bombarderede Cox Aarhus.¹³¹

Betød Nakskovs Fald Smaaøernes fuldstændige Erobring, saa spærrede Ebeltoftaffæren for Haabet om et større Angreb paa Fyn. Udsigten til et saadant var ogsaa bleven formindsket paa anden Maade, idet det tegnede til, at Hovedmassen af den allierede Hær vilde forlade Halvøen og vende sig andetsteds hen. Allerede i Foraaret havde Kejseren ønsket en offensiv Bevægelse mod Svensk-Pommern; han, der længe havde tøvet med for Alvor at tage Parti i Kampen, vilde nu hævde sin Selvstændighed indenfor denne, ramme Sverig paa dets ømmeste Sted og befri sine egne Lande for Indkvartering. Stærkere og stærkere steg hans Iver for denne Aktion, maaske fordi Spanien havde indladt sig paa Fredsunderhandlinger med Frankrig og en videre Omsiggriben af Krigen i Tyskland syntes ham det bedste Middel til at standse disse Underhandlinger, maaske fordi Montecuccoli af militære Grunde tilraadete et saadant Angreb. Kurfyrsten var fra Begyndelsen alt andet end villig til at indlade sig derpaa; han saa ikke gerne de kejserlige Tropper passere sine Lande og nærme sig Østersøen, og han frygtede det Ansvar, som en Krig indenfor Riget vilde skabe. Hans Stemning mod Kejseren blev ikke venligere, da i Løbet af Sommeren, uden at en Aftale var truffen, den kejserlige Hær under de Souches brød op fra Schlesien gennem Mark Brandenburg. Men han turde ikke holde sig udenfor og gav i Slutningen af Juli sit Samtykke til, at Hovedhæren i Jylland skulde gaa til Pommern, efter at have fast-

slaaet, at Kejseren var Ophavsmanden¹³². Hvad Frederik III's Stilling til denne Sag angaar, da havde han givet efter for Kejsereis Opfordring til at trænge paa Kurfyrsten for at faa ham med. Han ledes rimeligvis af forskjellige Bevæggrunde. Under den nuværende Situation, hvor den Mulighed, at han kunde blive nødt til en Separatfred, ikke kunde udelukkes, stod det maaske i og for sig som ønskeligt for ham, at de Allierede ikke var altfor stærke paa Halvøen; et Angreb paa Pommern var desuden i høj Grad farligt for Sverig, og det kunde maaske kombineres med et Angreb paa det endnu eftertragede Bremen. I alt Fald, han gik med til at paavirke Frederik Vilhelm og lovede endog, om end øjensynligt ugjerne, at lade et af sine Regimenter støde til den mod Pommern gaaende Hær. Men skjønt han fik Løfte om, at en betydelig allieret Styrke maatte blive i hans Lande til fælles Opræden mod Sverig, var hele Sagen dog ikke uden Risiko for ham og gav ham tilmed et ikke opbyggeligt Indtryk i Rivningerne mellem hans Allierede¹³³.

Til de andre Misligheder ved Situationen synes ogsaa at være kommet Symptomer paa en træt og utilfreds Stemning indenfor Kjøbenhavn, nu, hvor ingen større Spænding holdt Gemytterne sammen, og hvor Belejringens daglige Liv kun enkelte Gange afbrødes af et lille Udfald. Omend Priserne paa de vigtigste Fødevarer var faldne i Løbet af Sommeren, føltes dog Trangen og Nøden i høj Grad. Kongen selv indskrænkede Spisningen ved sit Hof, rigtignok paa en Maade, der for os nærmest illustrerer det formidable i det vanlige Forbrug, idet der nu kun ved hans eget Taffel skulde serveres 10 Retter til Middag og 10 til Aften, og Edelknaber, Lakajer og Dronningens Piger nøjes med 6 Retter til Middag og 3 til Aften. Der er maaske ogsaa Grund til at anlægge en relativ Maalestok, naar det hedder, at den syge Generalmajor Breda led Nød for sit daglige Ophold¹³⁴. Men med stigende Bekymring saa alle Stænder hen til en ny Vinter, der atter vilde spærre Tilførsler ude, medens Kontributionerne til Indkvarteringen vedblev at ligge som en haard Byrde, selv om Stændernes Repræsentanter kaldtes til Forhandling om deres Fornyelse. Borgernes Uvilje mod Adelen gav sig atter og atter Luft, der skete Sammenstimlinger til Raadhuset, Raab lød om Fred og Befrielse fra de tunge Afgifter¹³⁵. Og under alt dette antog Gesandternes Opfordringer mere og mere Karakteren af et

ligefremt Stormløb. Efter Modtagelsen af Underretningen om den tredje Haager-Overenskomst fastsattes Begyndelsen af de to Ugers Frist til den 9. August, saaledes at den altsaa vilde udløbe den 23.¹³⁶

Trykket af alle disse Omstændigheder mente Frederik III ikke længere at kunne opretholde sit tidligere Standpunkt. Freds-underhandlingernes Antagelse stod for ham som en bydende Nødvendighed, i heldigste Fald tillige som et Middel til at vende Vestmagternes Vaaben mod Karl Gustaf. Formelt var han ikke bunden overfor Kejseren, den 1. April i Kjøbenhavn underskrevne Forbundstraktat var endnu ikke ratificeret. Vanskeligere var Stillingen overfor Brandenburg. Derfor sendtes Otte Krag og Frederik v Ahlefeldt til Kurfyrsten, deres Instruks af 5. August gik ud paa at fremstille Situationens store Misligheder, hvorfor en Fredsforhandling næppe kunde undgaas; Kurfyrsten burde sende en Gesandt til Deltagelse i den, men vedblivende holde sin Hjælp i Beredskab, da Svenskerkongen muligvis kun vilde trække Tiden ud.¹³⁷ Samtidigt afviste han ikke længere Gesandternes Opfordringer; han indlod sig paa at tale om Betingelser for Fred og gjorde Paastand paa Skadeserstatning. Den 13. August afgav han en skriftlig Erklæring om, at han var villig til Freds-underhandling under Mægling af Vestmagternes Gesandter; naar disse fandt Øjeblikket belejligt, vilde han sende sine befuldmægtigede Raader til Forhandling med svenske Kommissarier; kort efter erklærede han sig villig til at frigive den siden August 1658 i Kjøbenhavn fangne Sten Bjelke og tog en forelagt Koncept til en Fredstraktat til Betænkning. Men endnu havde han ikke antaget Haager-Konventionen, og endnu tvistedes de fremmede Gesandter om hvem de skulde erklære for Refusant ved Udløbet af de 15 Dages Frist. Da var det, at Karl Gustafs Holdning blev afgjørende for Situationen. Han havde ikke stillet sig uvillig til Tanken om at udnævne Fredskommissarier, men han havde haft et heftigt Sammenstød med Algernon Sidney, hvis republikanske Trods var ham modbydelig. Terlon gjorde i dette Øjeblik alt for at besværges Stormen. Den engelske Admiral Montagu truede med at rejse hjem til England med sin Flaade under Paaskud af Sygdom paa denne, i Virkeligheden fordi han, der tidligere havde været en Tilhænger af Richard Cromwell, men nu af Had til Parlamentet sympatiserede med Karl II's Sag,

ønskede at støtte de Forsøg, der netop nu paatænktes af dennes Tilhængere i England og Skotland. Terlon forestillede Karl Gustaf det hensigtsmæssige i at gaa ind paa Freden, førend han mistede den Bistand, han vilde kunne have i den engelske Flaade; overfor de hollandske Gesandter betonedede han den Forandring i Situationen, der var foregaaet ved Kejserens Angreb paa Pommern og aabne Krig mod Sverig, at svække Karl Gustaf for meget i dette Øjeblik kunde ikke stemme med Nederlandenes Interesser; hans Tanke var øjensynligt den, at Sverig nu i hvert Tilfælde vilde blive nødsaget til at kaste sig i Armene paa Frankrig. Men hans Virken blev foreløbigt forgjæves. Den 18 August kom de engelske og hollandske Gesandter til Karl Gustafs Lejr. Medens Terlon holdt sig tilbage, overleverede de andre ham i Fælleskab et Indlæg, der gik ud paa, at han skulde erklære sig med Hensyn til Aftalerne i Haag; for at formilde ham bad de ham sige, hvad han kunde ønske forandret deri. Men Haager-Koncerterne var ham en Vederstyggelighed, og hans Vrede løb af med hans Besindighed. Han nægtede at modtage Indlægget, da Slingelandt vilde levere ham det. Eders Herrer er mine Fjender, erklærede han, og jeg kan ikke antage deres Mægling. Vendende sig til de engelske Gesandter, ytrede han, at som Mæglere vilde han forhandle med dem, men ikke som Voldgiftsmænd. I stigende Bevægelse truede han de hollandske Gesandter med at fængsle dem og sluttede derpaa Samtalen, slaaende paa sin Kaarde, med de Ord: »Hvis I vil lave Projekter i Tillid til Eders Flaade, da har jeg noget ved min Side til at forsvare mig med«¹³⁸.

Hurtigt kom han dog til Besindelse. Paa Terlons Opfordring modtog han endog et Par Dage efter de hollandske Gesandter, forhandlede med dem om Lejdebreve til Fredstraktaten og erklærede sig villig til at sende Kommissarier til Møde med de Danske; kun om Haagertraktaten vilde han ikke høre. Men Frederik III tog Konsekvenserne af hvad han havde begyndt paa. Kunde han naa til en taalelig Fred, vilde han modtage den; hvis ikke, haabede han at faa sin Modstander erklæret for Refusant og derved paa en ny for ham gunstig Situation. Den 20. og 23. Aug. havde han Konferencer med sine Allieredes Gesandter. Han udviklede for dem Nødvendigheden af at indlade sig paa Separatforhandling. Den første Gang stillede Goess og Morstyn sig ikke

fjendtligt eller uforstaaende dertil; kun Marwitz, en bitter Fjende af den hollandske og franske Paavirkning, talte bestemt derimod; den anden Gang havde Brandenburgeren endog faaet sine Fæller med sig. Frederik III lod sig dog ikke rokke herved; Stændernes Deputerede havde paa Opfordring sluttet sig til hans Standpunkt. Han gav den 22. Lejdebrev til de svenske Kommissarier og udstedte den næste Dag Fuldmagter for Rigsraaderne Oluf Parsberg og Mogens Høg¹³⁹. Den 24. fandt den første Sammenkomst Sted i Telte, der var rejste paa Raadmandsmarken mellem Volden og den svenske Lejr; de svenske Kommissarier var den løsgivne Sten Bjelke og den fremragende Diplomat Shering Rosenhane. De danske forelagde 5 Artikler, hvoraf de væsentligste gik ud paa øjeblikkelig Rømning af de ikke ved Roskildefreden afstaaede Provinser, Erstatning for den ved Fredsbruddet voldte Skade og Indeslutning i Freden af Danmarks Allierede. Ad denne Vej viste sig ingen Forhandling mulig. De Svenske satte som bestemt Betingelse, at Roskildefredens enkelte Paragrafer skulde drøftes. Ogsaa paa dette gik Frederik III ind. Men samtidigt gik han videre. Den 25. Aug. undertegnede han en Erklæring, hvorved han gav sit Minde til Haagertraktaten som Grundlag for Freden. Da saa samme Dag Kommissarierne atter traadte sammen, og en Forhandling om de gamle Fredsparagrafer hurtigt havde vist stor Uenighed, allerede ved at de Danske kun vilde give Afkald paa offensive, ikke paa defensive Alliancer, og ved at de Svenske forsvarede den meget omtalte § 3 om Østersøens Lukning, meddelte Parsberg og Høg, at deres Konge havde antaget Haagertraktaten og ventede, at Karl Gustaf vilde slutte sig hertil. Denne Meddelelse blev Signalet til en lignende Storm som den, der den 18. Aug. havde skilt Karl Gustaf fra de engelske og hollandske Gesandter. Rosenhane angreb i bitre Ord Generalstaterne for deres uværdige og utaalelige Hensigt at ville foreskrive to Potentater Love; paa den Maade gjorde de sig umulige som Mæglere. Mødet opløstes uden Resultat, og et nyt den 27. forbedrede ikke Situationen. Hermed standsede ogsaa foreløbigt Sammenkomsterne¹⁴⁰.

NIENDE AFSNIT.

Fyns Gjenerobring.

Situationen syntes klar. Allerede for flere Dage siden var den i den tredje Haager-Overenskomst fastsatte Frist udløben. Danmark havde antaget den, Sverig forkastet den. Det stod til at vente, at England og Nederlandene vilde erklære Karl Gustaf for Refusant. Det skete ikke.

Skylden herfor kan ikke lægges paa Nederlandene. Efterretningerne om Karl Gustafs haanlige Optræden havde her fremkaldt den stærkeste Bevægelse. Det dansksindede Parti sammen med Charisius og den brandenburgske Resident Weimann satte alle Sejl til for at vise den tidligere Fredspolitik Fejl og Nødvendigheden af nu at opgive den, og selv de Witt undlod ikke paa den bestemteste Maade i Skrivelser saa vel til Gesandterne i Danmark som til Nieupoort i London at forlange Udstedelsen af en Erklæring om, at Karl Gustaf var Refusant og burde behandles som saadan. Ogsaa de nederlandske Gesandter var stemte derfor, stærkere dog Vogelsang og Haren end Slingelandt og Hubert. Men paa egen Haand og paa Trods af de engelske Gesandter dristede de sig ikke til at optræde i denne Henseende. Og de engelske Gesandter var ikke villige dertil¹¹¹. Stillingen var heller ikke let for dem. Thi den 26 August var Admiral Montagu efter i Kjøbenhavn i dyb Hemmelighed at have forhandlet med en Afsending fra Karl II styret hjem med sin Flaade, kun efterladende to Fregatter¹¹². Foruden hvad der ellers kan have bevæget dem til en passiv Holdning maatte de tage Hensyn til, at de under disse Omstændigheder vilde komme til at overlade Udførelsen af Refusanterklæringen alene til Nederlandenes Flaade, denne Flaade, som dog trods alt repræsenterede en Medbejler ved Ordningen af Forholdene i Sundet og Østersøen. Og hertil kom, at Terlon bestemt optraadte imod en Tvang mod Sverig. Frankrig var ikke bundet ved den anden og tredje Haager-Overenskomst, som dets Repræsentant i Haag ikke havde sat sit Navn under, og havde det end tidligere frem for alt ønsket at bringe Karl Gustaf til Fred, og ønskede det end ogsaa nu en

saadan, saa var det ikke venligt stemt mod en Magtanvendelse i det Øjeblik, hvor Kejserens Angreb paa Pommern truede de 1648 vundne Resultater og den Støtte for det selv, som beroede paa Sverigs Magt i Nordtyskland. Følgen blev, at de tre Staters Gesandter ikke afbrød deres Forsøg paa at faa Freden i Stand, men atter og atter henvendte sig med Opfordringer og Forslag til begge de stridende Parter¹⁴³.

For Frederik III indeholdt Karl Gustafs Afslag, selv om det spærrede Udsigten til Fred, nye Forhaabninger. Vel gik han, efter Samraad med Stænderne, for at forebygge, at man skulde bebrejde ham noget, i den sidste Uge af Septbr. ind paa Fornyelsen af Underhandlingerne i Huse, der var byggede i Steden for Teltene, og lod Rigshofmesteren deltage i dem sammen med Parsberg og Høg, men Sammenkomsterne den 23 og 27 førte selvfølgelig ikke til noget, og en Forlægning af dem til Roskilde, som fra svensk Side bragtes paa Banc, vilde han ikke indrømme¹⁴⁴. Hans Forhaabninger gik i Retning af, at han nu skulde kunne opnaa bedre Vilkaar end Haager-Artiklerne. Han meddelte den 31 Aug. sit Ønske derom til Kurfyrsten, og han opfordrede samme Dag Generalstaterne til nu at søge et andet Grundlag for Udsoningen og virke for en Universalfred. For Kurfyrsten var dette en Tilfredsstillelse; men i Haag udrettedes der intet. Vel havde de Witt i det første Øjeblik efter Karl Gustafs Udfordringer endog skrevet til Nieupoort om, at man maaske burde vende tilbage til Brömsebrofreden, men hans Standpunkt var og blev dog i Virkeligheden Haager-Artiklerne i Forening med Sverigs Afstaaelse af Kravet paa de 400,000 Rdl. og dets Indrømmelse af den modificerede Elbingtraktat. Skarpe Indlæg fra Charisius synes tilmed kun at have irriteret Gemytterne¹⁴⁵. Derimod maatte det være en Tilfredsstillelse for de Witt, at Karl Gustaf gjorde alvorlige Skridt til en Tilnærmelse til Nederlandene. Vistnok paa Tilskyndelse af sin Gesandt i England, Bengt Skytte, der mistvivlede om Hjælp fra Magthaverne der, havde han i Slutningen af August sendt Coyet til Haag. Hans Instruks viser, hvorledes de fantastiske Forhaabninger og Dispositionen over fremmed Ejendom, som langtfra var vundet, endnu stadigt fyldte Karl Gustafs Sind; thi Coyet havde Tilladelse til om nødvendigt at vinde Generalstaternes Gunst ved at tilbyde dem ikke alene Sundtoldfrihed, men ogsaa Fyn og Oldenburg; hvad Karl Gustaf

vilde bebolde, betegnede han som Norge og Kronborg, foruden at Danmark skulde forpligte sig til ikke at hverve mere end 15 tyske Kompagnier og ikke bygge nye Fæstninger! Coyets Sendelse kom dog ikke til at spille nogen videre Rolle, undtagen for saa vidt som den bevirkede, at Frederik III i Novbr. sendte Otte Krag og Godske v. Buchwald som Gesandter til Haag for at modvirke ham, hvad vi senere vil komme tilbage til¹⁴⁶.

Altsaa Opretholdelsen af Haager-Artiklerne som Grundlag for den kommende Fred blev Generalstaternes selvvalgte Standpunkt, Undladelsen af at erklære Karl Gustaf for Refusant og dermed Fortsættelsen af Fredsunderhandlingerne med ham dets ved Omstændighederne paatvungne Holdning. Men omend denne paatvungne Holdning rummede den Fare for Danmark, at den under vekslende Muligheder kunde gaa over til en frivillig, Nederlandenes egne Formaals tjenende Politik, saa havde den i dette Øjeblik kun en mere formel Betydning. Thi den udelukkede ikke Hjælpen til Danmark og Magtanvendelsen mod Karl Gustaf. Vel besluttede man dels af Hensyn til England, dels sagtens af økonomiske Grunde at kalde en Del af Flaaden tilbage, og det blev Wassenaer, med hvis Førelse Misfornøjelsen var i stadig Stigning, der skulde følge den hjem, medens de Ruyter skulde blive den kommanderende Admiral i de danske Farvande, men ved Siden deraf tog man andre Beslutninger. Det vedtoges at undsætte Kjøbenhavn med Proviant og Brændsel til Beløb af over 470,000 Gylden; deriblandt kan mærkes 500,000 Pd. Ost, 400,000 Pd. Stokfisk, 400 Oksehoveder Brændevin, 400 Fade Oksekjød, 200 Lst. Havre, 370 Lst. Rug og 30,000 Pd. Tobak, Tal, der tyder paa Tidens kolossale Forbrug i Forhold til den ringe Folkemængde; Stenkul skulde indkjøbes i Newcastle. Ogsaa ydedes betydelige Pengelaan. Dernæst vedtog Generalstaterne den 23. Septbr., at Flaaden og Tropperne i Danmark skulde agere med al Kraft mod Kongen af Sverig og ikke afholde sig et Øjeblik derfra, førend han var bragt til at gaa ind paa Fred¹⁴⁷.

Men allerede den 24. Aug. havde de nederlandske Gesandter givet Wassenaer Ordre til at sende Flaaden til Kjøbenhavn og gjøre Svenskerne al mulig Afbræk. Den 26. Aug. kom ogsaa de Ruyter paa Rheden med omtrent en Snes Orlogsskibe. Den

første Plan var at ødelægge den i Landskrone Havn liggende fjendtlige Flaade. I de følgende Dage lagde ogsaa den hollandske Flaade sig op i Nærheden; men et Angreb ansaas for unyttigt¹⁴⁸. I et Krigsraad var forhandlet om Spærringen af Passagen igjennem Belterne og om Overførsel af Tropperne fra Kiel til Fyn¹⁴⁹; foreløbigt var man dog nærmest optagen af andre Planer, muligvis for at forvirre Svenskerne med Hensyn til Hovedmaalet. En paatænkt Ekspedition mod Kjøge opgaves; derimod rettede man sin Opmærksomhed paa at faa fast Fod i Skaane. Fra svensk Side var man ikke uden Ængstelse for Folkestemningen i denne Provins. Rygter var naaede til Gouvernøren Stenbock om, at Borgmesteren Kofod og Byfogeden Christian Friis i Ystad stod i Forbindelse med Venner i Malmø og andre Byer; paa en vis bestemt Tid, hed det sig, vilde man faa Hjælp fra Bornholm, røre Klokkerne og »paa bornholmsk Vis« overrumple de nye Herrer. Hvor meget disse Rygter talte Sandhed, og hvor meget man i Kjøbenhavn har vidst om slige mulige Konspirationer, kan ikke afgjøres, men sikkert er det, at det var i det sydlige Skaane og i Bleking, at man ventede at finde Indbyggerne ivrigst. I den første Uge af Septbr. sendtes Generalmajor Frederik v Ahlefeldt med 400 Mand Fodfolk, som var komne fra Femern, og 60 uberedne Ryttere under den skaanske Oberst Christian Urne til Ystad; Meningen var, at Partiføreren Mikkil Skov skulde følge dem, forsikre alle, selv Rømningsmænd, der vilde slutte sig til ham, om Kongens Naade og forsøge et Anslag paa Christianopol. Ahlefeldt havde i Begyndelsen Held med sig; Ystad blev erobret, og der var Tilstrømning til ham fra Landet. Men det varede kun kort; Stenbock samlede en Troppestyrke og marscherede mod ham, og han maatte atter indskibe sig. Paa Hjemvejen mødte han i Søen Oberst Killegrew, der var sendt ham til Hjælp med 1000—1500 Mand, men nu kom for sent. De opsætsige skaanske Bønder blev bragte til Lydig-
hed af Ebbe Ulfeldt som svensk Generalmajor¹⁵⁰.

Atter samledes nu alle Tanker om det store Foretagende, der skulde ramme den svenske Hovedmagt paa Øerne. Feltmarskalk Hans Schack var udset til at lede det, men han stillede som Betingelse Ret til selv at bestemme Angrebsplanen og Angrebsobjektet. Den 23. Septbr. udfærdigedes Instruksen for ham. Hærens Samlingssted skulde være Kiel. Derhen skulde

Schack med Generallieutenant Hans v. Ahlefeldt paa de Ruyters Flaade føre de 40 hollandske Kompagnier under Oberst Killegrew samt forskjellige Kompagnier af Claus og Frederik v. Ahlefeldts holstenske Regimenter, som i den sidste Tid var komne til Hovedstaden, og 2 Kompagnier af Kongens Livregiment foruden Artilleri; til disse Afdelinger skulde støde de 3 jyske Regimenter til Hest under Obersterne Johan Brockenhuus, Hans Friis og Mogens Kruse, Resten af de holstenske Regimenter, Generalmajor Trampes Regiment og endvidere 2000 Ryttere og 200 Dragoner af de Allieredes Tropper. Schack fik Bemyndigelse til efter sit Skjøn og sin Konduite at angribe hvilken Provins eller hvilken Ø, han vilde, og skulde i det hele have fuldkomment frie Hænder. Dog var det fra Begyndelsen en Aftale imellem Regeringen og ham, at Fyns Gjenerobring skulde være Maalet, hvis ikke uforudsete Begivenheder indtraadte, og ligeledes har det sikkert været Meningen, at Schacks Tog skulde kombineres med et Angreb af Feltmarskalk Eberstein fra Halvøen af¹⁵¹.

Den militære Situation paa denne var i den sidste Tid undergaaet en betydelig Forandring. I Slutningen af Aug. var Kurfyrsten brudt op med Hovedhæren til Pommern; den danske Afdeling, der efter Aftale skulde følge ham, var bleven Oberst Brauns Regiment, efter at Generalmajor Trampe, der oprindeligt var udset dertil, havde gjort Vanskeligheder. Af de allierede Tropper var blevet efterladt 4 brandenburgske og 4 østrigske Regimenter henholdsvis under Generalmajor Qvast og Oberst v. d. Naht samt 1000 Dragoner og endvidere 2000 Polakker under Oberst Piasezynski; Styrken skulde staa under Qvasts Kommando, men han var atter af Kurfyrsten bleven stillet under Ebersteins øverste Befaling. Den ansvarsfulde Stilling, som saaledes var tilfalden denne, har næppe gjort ham villigere til at bøje sig for Schack, som var yngre Feltmarskalk end han, og Skinsygen mellem de to Hærførere kom i den følgende Tid atter og atter til Udbrud uden dog heldigvis at faa alvorlige Følger. Foreløbigt var Eberstein trods Klage over modstridende Bestemmelser dog vel ganske tilfreds med, at Schack, uvist af hvilken Grund, gav Afkald paa at faa de allierede Tropper med til sit Tog, saaledes at han selv beholdt dem under sig¹⁵².

Den 1. Oktbr. stak de Ruyters Flaade i Forening med en dansk Eskadre under Henrik Bjelke i Søen fra Kjøbenhavn medhavende Schacks Tropper. Modvind opholdt Sejladsen. Under Femern traf de Ruyter Wassenaer, der i Følge sine modtagne Ordre kort efter forlod de danske Farvande og sejlede hjem; men først den 12. Oktbr. gik Flaaden til Ankers for Kiel. En Ugestid efter mødtes Schack og Eberstein til Samraad i Eckernforde, og rimeligvis er her den nærmere Felttogsplan bleven aftalt mellem dem, dog næppe uden Rivninger. Derpaa begyndte Indskibningen af de fra Jylland og Hertugdømmerne samlede Tropper, og den 27. Oktbr. afgik Flaaden fra Kiel Landgangshærens Styrke beløb sig vistnok til omtrent 2700 Mand Rytter og omtrent 3500 Mand Fodfolk. De højstkommanderende Officerer var foruden Hans Schack Generallieutenanterne Hans og Claus v. Ahlefeldt samt Generalmajor Trampe; af andre Befalingsmænd kan mærkes Kongens Søn Ulrik Frederik Gyldenløve og den hollandske Oberst Killegrew; den danske Adel var væsentligst repræsenteret ved de tre tidligere nævnte jydsk Regimentschefer. Omtrent paa samme Tid havde Feltmarskalk Eberstein givet Ordre til sin Division om at samles ved Kolding; den 2. Novbr stod den opstillet fra denne By Nordost paa til Snoghøj. Den talte omtrent 5000 Mand. Hovedmassen bestod af brandenburgske, østrigske og polske Regimenter; Generalmajor Qvast var Næstkommanderende. Ditlev v. Ahlefeldt Generalkrigskommissar. De Trophekorpser, der saaledes var bestemte til Angreb paa Fyn, var deres Modstandere overlegne i Styrke; den svenske Hær paa Øen var i den sidste Tid bleven betydeligt formindsket, idet 2000 Mand var sendte til det truede Pommern, og som Chef for disse var medfulgt Karl Gustaf Wrangel, saaledes at Hærens første militære Kraft ogsaa var berøvet den. Den tilbageblevne Styrke var vistnok en 5—6000 Mand¹⁵³. Overkommandoen førtes nu af Pfalzgreven Philip af Sulzbach, en Slægtning af Kongen, med en hæderlig Fortid, men næppe den Opgave voksen, at forsvare Øen mod et Angreb paa to Fronter, afspærret fra Omverdenen ved, at Fjenden var Herre til Søs. Man fristes til at tro, at en snarraadigere Ledelse vilde have været i Stand til mere at drage Fordel af den Vaklen i det danske Angreb, som fremkom ved de to Hærføreres Uenighed og ved Manglen paa faste Dispositioner.

Med Synet af de svenske Bavner flammende paa Langeland og Laaland var Flaaden styret op igjennem Langelandsbeltet. Men i Store Belt hindredes den af Modstrøm, og den 29 ankrede den op under Slipshavn. Endnu samme Aften bestemte Schack at forsøge en Overrumpling mod Nyborg, som hans Generaladjutant Mikkel Skov havde meldt ham kun var svagt besat. 2000 Musketerer blev satte i Baade under Anførsel af Claus v. Ahlefeldt, men i Mørket blev Fartøjerne splittede, og Forsøget maatte opgives; det var ikke forløbet uden et heftigt Sammenstød mellem Schack og de Ruyter, hvor denne i Raseri ska have revet Haar af sit Hoved. I et Krigsraad den 30 Oktbr besluttede man derpaa at sejle videre Nord paa og foretage et Angreb paa Kjerteminde. Paa Grund af Modvind maatte dette opsættes til næste Dag, og den 31. om Eftermiddagen laa Flaaden paa det berammede Sted. Man havde valgt Pladsen Nord for Byen til Landgang, fordi den svenske Hær stod stærkest Syd for denne. Omhyggelige Ordre var udstedte af Schack, og Foretagendet blev i høj Grad hæderværdigt ved den Dristighed, hvormed det udførtes, og som navnlig de højeste Officerer udmærkede sig ved. Det indlededes med en heftig Kanonade fra Flaaden, der bragte Svenskerne i Uorden og Skræk; derpaa sattes de danske og hollandske Fodfolk i Baade. De Ruyter selv, klædt som Baadsmand, gik i Spidsen i en lille Jolle, ivrigt sættende Mod i de andre. Men næppe var Fartøjerne komne et Stykke frem, før de, overfyldte som de var, stak for dybt. Da sprang Hans Schack med blottet Kaarde i Haanden ud i Vandet, der naaede ham midt op paa Kroppen, raabende: Gaa frem som tapre Soldater! Hans Eksempel fulgtes øjeblikkeligt af fornemme hollandske Officerer — der nævnes baade Oberst Killegrew og en fransk Ritmester i hollandsk Tjeneste de Buat —, dernæst af de danske Næstkommanderende og af de hollandske og danske Menige i heltomodig Kappelstrid. Forgjæves forsøgte Svenskerne at standse dem ved ogsaa at føre deres Tropper ud i Vandet, de maatte tilbage til Land og derfra retirere videre gjennem Kjerteminde By, som de uden større Resultat prøvede paa at stikke i Brand. Den kortvarige Kamp havde været ublodig, Landgangen var lykkedes, Fodfolket fulgtes af 1200 Matroser og derpaa den 1. Novbr. af Rytteriet; ogsaa under Landsætningen af dette udmærkede de Ruyter sig ved

Energi, han for fra Skib til Skib, selv med Tove i Haanden, og lod, som for øvrigt almindelig Brug paa denne Tid, Hestene svømme i Land. Schack forfulgte dog ikke umiddelbart sin vundne Fordel; ubekjendt med Ebersteins Bevægelser satte han sig fast i Kjerteminde og Omegn. Imidlertid havde Pfalzgreven af Sulzbach, hvis Hovedstyrke slet ikke havde været i Ilden, trukket sig tilbage ad Nyborg til; han prøvede en af de følgende Dage atter en Fremrykning; men da han fandt den danske Hær opstillet til Kamp, idet Schack af en Præst Hans Bagger var bleven underrettet om Fjendens Hensigter, fortsatte han Tilbagemarschen uden at vove et Angreb. Schack rykkede, vel endnu stadigt uden direkte Meddelelser fra Eberstein, men dog bekjendt gjennem Rygtet med dennes Held, mod Sydvest og holdt den 9. om Eftermiddagen sit Indtog i Odense, hvis Indbyggere i de sidste Dage havde svævet i Skræk for Plyndring og Brand¹⁵⁴.

Eberstein havde haft en nok saa vanskelig Opgave som Schack, thi han var ikke alene uden Understøttelse af en Flaade som de Ruyters, men tilmed var han bleven skuffet med Hensyn til anden Hjælp til Søs, idet de Orlogsskibe, der var lovede ham af Schack, ikke kom til Stede. Skjønt Svenskerne til Gjengjæld havde gjort den Fejl at lade deres Skibe sejle bort fra Middelfartsund, og en Galliot blev erobret af de Danske, var en Overgang over Beltet dog farlig nok med de 13 Baade, som var alt hvad Eberstein havde til sin Raadighed til Transport. Det manglede heller ikke paa Betænkeligheder mod det forvovne Forsøg, men Eberstein stod urokkelig fast. Overgangen paabegyndtes den 4. Novbr. om Eftermiddagen i Regn og Slud fra Snoghøj over til Kysten mellem Middelfart og Hindsgavl; 60 Musketerer, førte af tapre Officerer, sattes først over, støttede af Artilleriild. Lykken begunstigede Ebersteins og hans Folks Mod: thi saa godt som uden Modstand trak Svenskerne sig tilbage. Hurtigt omdannedes en paa en Bakkeskrænt liggende Skanse, og nu fulgte i de næste Døgn Resten af Hæren; ogsaa her svømmede Polakkernes Heste over, medens Mandskabet sattes over i Baade. Allerede om Aftenen den 4. var Hindsgavl Slot besat af den allierede Hær, og den 5. tog Eberstein sit Hovedkvarter i Middelfart. Hans Hærs Officerer svælgede i Haabet, ikke mindre om Bytte og gode Vinterkvarterer end om Ære og Berømmelse. Men Eber-

stein rykkede frem med Forsigtighed i Frygt for en Overrumpling og sendte et flyvende Korps foran, inden han selv brød op med Hovedstyrken. Ligesom han imidlertid ikke havde sørget for at skaffe Schack Meddelelser om sin Stilling, saaledes havde han ikke selv hidtil modtaget saadanne fra denne. Først den 9. modtog han Underretning gennem Generaladjutant Mikkell Skov om Landgangen ved Kjerteminde; den 10. fik han nye Meddelelser, der fremkaldte hans største Misfornøjelse. Han erfarede, at Schack var brudt op mod Odense og dér havde udset de bedste Kvarterer til sig og sit Korps; endvidere fik han to Breve fra Feltmarskalken. I det ene forudsattes, at Eberstein endnu stod i Jylland, og det befalede ham derfor at indskibe i Horsens de 2000 Ryttere og 200 Dragoner, som der i sin Tid havde været Tale om skulde følge Schack, i det andet, fra Odense, skrev denne, at han nu af polske Officerer, øjensynligt en Spydighed, havde erfaret, at Eberstein havde faaet Fodfæste paa Fyn; han bad ham derfor tage Bestemmelse om, hvorvidt han vilde overlade ham de nævnte Tropper og hele sit Infanteri, hvilket vistnok vilde være tilstrækkeligt til at indespærre Fjenden i Nyborg, eller om han vilde trænge frem med hele sin Styrke. Schacks Bevæggrunde til denne Skrivelse er ikke klare; men Eberstein opfattede med Rette eller Urette Forslaget om at overlade ham en Del af sin Hær og holde sig stille med Resten som en personlig Fornærmelse, en Betragtningssmaade, hvori han fik Medhold af Generalmajor Qvast. Han svarede tilbage, at han vilde fortsætte sin Marsch og opfordrede Schack til at forene sig med ham. Den 11. rykkede han frem mod Odense, passerede Byen uden at forhandle med Schack og indkvarterede sit Infanteri i Forstaden, sit Rytteri Øst for Byen. Imidlertid havde han sendt Ditlev v. Ahlefeldt til Schack for at opfordre ham til Afholdelsen af et Krigsraad, hvorpaa navnlig Qvast og den østrigske Oberst v. d. Naht haardt havde trængt. Men Schack nægtede bestemt saa vel denne som den følgende Dag at gaa ind derpaa. Uviljen og Misstemningen mellem de to Hærførere steg Time for Time og fik en reel Aarsag, da Schack i private Samtaler med Eberstein holdt paa, at man skulde indskrænke sig til at forskanse sig overfor Fjenden, medens Eberstein bestemt forlangte et afgjørende Angreb. Schack bøjede sig ogsaa for saa vidt, som en Fremrykning besluttedes for begge

Korpsers Vedkommende, og der byttedes ogsaa nogle Afdelinger mellem dem. Marschen gik dog meget langsomt, under stadig Uenighed og uden bestemte Aftaler¹⁵⁵.

Hvor beundringsværdigt end det Mod havde været, hvormed de to Landgange var blevne udførte, skyldtes de vundne Fordele i væsentlig Grad dog de Svenskes mærkelige Slaphed, der stak saa stærkt af mod deres tidligere Krigsførelse; det var som om den Usikkerhed, der i det hele havde præget det andet Felttog, nu havde naaet sit Højdepunkt. Intet alvorligt Forsøg var gjort paa Kystforsvaret, intet paa at forhindre Foreningen mellem de to Hærkorps, intet paa at slaa dem hver for sig. Med Uro og Misfornøjelse havde Karl Gustaf ogsaa modtaget de sparsomt til ham indløbne Efterretninger. Fra Falster, hvor han havde opholdt sig i Oktbr., optagen dels af Jagt, dels af Forhandlinger med de fremmede Gesandter, og hvor forskellige Ulykkesbudskab var indløbne til ham fra Pommern, var han pludseligt brudt op til Korsør for at være Fyn nærmere¹⁵⁶. Han brændte af Begjærlighed efter at tage Ledelsen over den afgjørende Kamp, men han turde dog ikke udsætte sig for Sejladsen over Beltet under den hollandske Flaades Øjne; derimod sendte han Gustaf Otto Stenbock derover for at overtage den højeste Befaling, over eller sammen med Sulzbach, og det lykkedes ham at komme i Land. Det besluttedes nu ikke at følge den Anvisning, som Karl Gustaf først havde givet om at oppebie det danske Angreb i selve Nyborg. Man vilde vove et Hovedslag Nord for Byen. Til Position valgtes Terrænet Syd for Landsbyen Rejstrup. Fronten var her dækket dels af et levende Hegn dels af Vandgrave og Mosedrag; bagved laa Skove. Midt igjennem Stillingen gik Hovedlandevejen til Nyborg. Saaledes var paa én Gang Fronthlinjen godt dækket og Retræten til Byen aaben. Men det uundgaaelige svage Punkt var, at da Fjenden var Herre til Søs, var et Nederlag det samme som Ødelæggelse; bort fra Nyborg kunde man ikke komme. Kommandoen førtes paa højre Fløj af Pfalzgreven og Generalmajor Bottiger, i Centrum af Stenbock og Generalmajor Weyher og paa venstre Fløj af Generalleutenant Henrik Horn og Generalmajor Grev Waldeck.

Den 14 om Morgenen havde Ebersteins Korps Tåten i den danske Fremrykning; omtrent Kl. 11 saa man Fjenden for sig. Eberstein sendte et Rytterkorps i Forvejen, rimeligvis kun til

Rekognoscering. Det blev kastet tilbage. Da bestemte Feltmarskalken, ivrig for at naa til en Afgjørelse, sig til Hovedangreb, om i Samraad med Schack eller paa egen Haand kan ikke siges. Han formerede sin Slagorden Øst for Landevejen, Generalmajor Qvast førte Befalingen paa højre Fløj, der bestod af kejserlige Rytterregimenter og en Del af Polakkerne; i Centrum stod som vanligt i Datiden Infanteriet, hvoriblandt et hollandsk, af Schack afgivet Korps, og paa venstre Fløj brandenburgske og ebersteinske Regimenter samt et polsk; Feltegnet var et hvidt Tørklæde om Hatten, Løsenet Jesus. Angrebet skete med megen Styrke og Tapperhed, men brødes fuldstændigt mod den fjendtlige Forsvarsstilling; Svenskerne forfulgte dem, en vild Kamp paafulgte, under hvilken Pfalzgreven trængte frem i Spidsen for sit Rytteri og med egen Haand fældede den polske Oberst Piasezynski og Chefen for Ebersteins Livregiment, Oberstlieutenant Josias Breide Rantzau. Gjentagne heltmodige Attaker foretoges mod ham af de forskjellige Rytterafdelinger, men tilsidst syntes alt paa dansk Side i Uorden. Først nu rykkede mærkeligt nok Schacks Korps frem i Slagordenen, med højre Fløj under Generallieutenant Hans v. Ahlefeldt og venstre Fløj under Generalmajor Trampe, medens Schack selv og Generallieutenant Claus v. Ahlefeldt havde Kommandoen i Centrum, der for største Delen bestod af de hollandske Tropper. De optog Ebersteins Afdelinger, og fra dette Øjeblik kæmpede de to Hærkorps paa mange Punkter i Forening. Ogsaa nu synes Begyndelsen til det nye Afsnit af Slaget at have været heldigt for de Svenske; men snart vendte Lykken sig. Om Æren derfor streedes senere Deltagerne; Generalmajor Qvast, der selv blev saaret, tilskrev sit fornyede Angreb Resultatet, men med større Ret skyldtes dette vel for en Del de hollandske Oberster Killegrew og Meteren; paa dansk Side beundrede man deres Folks Holdning og den Færdighed, hvormed de haandterede deres Musketter og Piker. I hvert Fald gjennembrødes det fjendtlige Centrum, men samtidigt var en omgaaende Bevægelse indledet paa begge Flankerne. Claus v. Ahlefeldt ledede her den venstre Fløj og faldt ind i den bag Fjendens Stilling liggende Skov, medens Hans v. Ahlefeldt førte højre Fløj; navnlig for den sidste lykkedes Angrebet; hans Rytteri passerede Grøfterne og Moserne, sprængte Horns Korps og mødtes med den øvrige Styrke udenfor Byen. Et frygteligt

Myrderi var under dette gaaet for sig paa det svenske Fodfolk; 2000 Mand siges at være nedsablede, og i Spidsen for Blodbadet gik Polakkerne i hele deres uciviliserede Raseri, yderligere ophidsede ved deres Chefs Fald; et hollandsk Øjenvidne beretter med Rædsel om deres Umenneskeligheder.

Med Rette skrev Schack om Kampen, at dens Udfald en Times Tid havde hængt i en Silketraad. Frem og tilbage havde den svunget, vildsom og blodig havde den været som faa; mellem de danske faldne Officerer fandtes, foruden de førnævnte, Oberst Both og Oberstlieutenant Tyge Sandberg, mellem de svenske Generalmajor Bottiger. Det havde mere været de enkelte Afdelingers Energi i Forening med Overlegenheden i Antal, der endeligt havde bragt Vægtskaalen til at synke til den danske Side, end det havde været de trufne Dispositioner og Felt-herrernes strategiske Dygtighed. Men nu var Sejren vunden. Tilbage stod at høste dens Frugter, at ødelægge eller fange den indespærrede Fjende. Vinteraftenens Mørke var faldet paa, og en stærk, uafbrudt Regn standsede for denne Dag den videre Forfølgelse. I Nyborg By indsaa dog de slagne, at alt var tabt. I den dybe Nat lykkedes det Sulzbach og Stenbock paa en Baad at slippe bort og naa over til Sjælland. Med Dag gry begyndte Begivenhedernes sidste Akt. Medens Schack og Eberstein red ud med deres Stabe for at lægge Plan til et nyt Angreb og forgjæves lod Staden opfordre til Overgivelse, løb de Ruyter med sine Skibe ind i Havnen og aabnede den vældigste Kanonade. I en Times Tid varede Artilleriilden uden Ophør, forstærket ved Skydning fra Landsiden. Da sendte Svenskerne en Trompeter ud for at bede om en hæderlig Kapitulation. Den blev afslaaet, og befuldmægtigede Officerer erklærede sig nu villige til Byens og Hærens Overgivelse paa Naade og Unaade. Ditlev v Ahlefeldt og Trampe fulgte tilbage med dem, og kort efter foregik Overgivelsen. Alt hvad der var i Live af Befalingsmænd og Menige blev Fanger; Antallet opgaves fra dansk Side, rimeligvis dog overdrevent, til 3000 Ryttere, 2000 Mand Fodfolk og 600 Dragoner, foruden hele Generalstaben, dens Tjenerskab og Arkiv. Masser af Kanoner, Kugler og Krudt, lige saa vel som 100 Standerter og 8 Par Hærpavker var ogsaa de Danskes Bytte; en Del deraf var dog tagen under selve Kampen den foregaaende Dag. Igjennem de af Regnen opblødte Gader

holdt Tropperne deres Indtog, vadende i Dynd til op over Knæerne. Plyndring og Voldtægt, i det hele Rædselsscener af enhver Art ledsagede Byens Besættelse. At det var fremmede Tropper, Polakker og Tyskere, der havde udgjort en stor Del af den sejrende Hær, kom Byen og snart efter hele Øen til bittert at føle; kun om Hollænderne forlyder intet ondt¹⁵⁷.

TIENDE AFSNIT.

Karl Gustafs Død.

Fyn var gjenerobret; umiddelbart efter besatte danske Tropper Langeland, Taasinge og Ærø, og nye Fanger gjordes paa disse Øer¹⁵⁸. Men hertil kom ogsaa den umiddelbare militære Betydning af Sejren ved Nyborg til at indskrænke sig. Dagen efter Slaget, men endnu ikke underrettet om det, havde Frederik III skrevet til Eberstein og vel ogsaa til Schack, at han ventede, at de efter at have erobret Fyn vilde ved Hjælp af den hollandske Flaade angribe Svenskerne paa en af de andre Øer; han tænkte uden Tvivl fortrinsvis paa Sjælland¹⁵⁹. Af et saadant Angreb blev dog intet. Hvorvidt Schack har opfordret de Ruyter til at overføre Hæren, kan ikke afgjøres med Sikkerhed. Ivrig derfor har Admiralen i alt Fald næppe været; han frygtede Efteraarsstormene og havde Mangel paa Proviant. Efter at have sendt nogle Skuder til Kiel for at hente Brændsel til Kjøbenhavn gik han selv allerede den 18. Novbr. med Flaaden til Lubeck for at forsyne sig. Hermed var Muligheden for en Aktion mod Sjælland udelukket¹⁶⁰. Men imellem de to Feltmarskalker var Uenigheden og Skinsygen efter Sejren brudt endnu stærkere frem end tidligere; de og deres underhavende stredes om Delingen af Fangerne og Byttet, og Eberstein besluttede paa egen Haand at forlade Fyn, hvor Levnedsmidlerne var utilstrækkelige; allerede den 20. brød han op fra Odense Vest paa og gik snart efter til Hertugdømmerne under stadige

Klager over Overgreb fra Schacks Side. Endnu større blev hans Misfornøjelse, da Kongen i Slutningen af Decbr. bestemte sig til at lade foretage et Indfald i Bremen Stift for derved muligvis at gjenerhverve dette. Til Fører for det Korps paa 3000 Ryttere og 3000 Dragoner og Fodfolk, som skulde operere her, havde han atter udset Hans Schack, og Eberstein skulde kun hjælpe til at samle Tropperne og ellers støtte sin Rival som hans underordnede. Schack kom ogsaa i Januar til Hertugdømmerne, og under bitre Sammenstød mellem de to Feltmarskalker forberedtes Toget. Men der blev dog intet af det; først udsattes det paa Grund af Mangel paa Proviant og Isgang paa Elben, i Slutningen af Febr. opgaves det helt, vistnok som Følge af Kejserens, Brandenburgs og de brunsvigske Fyrsters Misfornøjelse med Planen ¹⁶¹. Saaledes blev heller ikke paa denne Maade Sejren forfulgt ved fornyede Angreb paa de svenske Hære.

Men blev det militære Resultat saaledes ikke synderlig større end det umiddelbart vundne, saa var dette jo i og for sig allerede meget betydeligt. Vægtigere blev dog det moralske Indtryk, og heller ikke de politiske Følger blev ringe.

Den 18. Novbr. modtog Frederik III de første Underretninger om Slaget, tre Dage efter overbragte hans Søn Ulrik Frederik Gyldenløve Generalernes Relationer. Glæden var overordentlig. Det var længe siden, at Sverigs mægtige Hær i et Feltslag havde trukket det korteste Straa; ikke uden Grund sammenlignede Ditlev v Ahlefeldt Begivenheden med Slaget ved Nordlingen 1634, hvor de Kejserlige havde sejret over Horn og Bernhard af Sachsen-Weimar, og som havde haft den for Sverige saa ugunstige Fred i Prag til Følge, og da havde der jo end ikke været Tale om hele Hærens Oprivning og Fangenskab. Tilmed var Slaget leveret paa Frederik III's Navnedag, Glans var kastet over selve Kongen, og med yderligere Tilfredsstillelse kunde man se tilbage paa et den 16. foretaget heldigt Udfald fra Kjøbenhavn, hvorved den svenske Hovedvagt var bleven tagen til Fange. Den 24. Novbr. højtideligholdtes en Takkefest i alle Kjøbenhavns Kirker for »den lykkelige Victoria«, den fejredes som en af de store Højtidsfester »med de store Klokker og Musik«; fra Rundetaarn lød Kjedelpavker og Trompeter, og tredobbelte Salver af Kanoner og Musketter tordnede fra Voldene. Den 5. Decbr. kom de Ruyters og Bjelkes Flaader til Havnen, med

Fryd dvælede Øjet ved den stolte Række Skibe, der fyldte Farvandet fra Toldbodbommen til Dragør. To Dage derefter var de Ruyter Kongens Gjæst; af Sophie Amalies egen Haand modtog han en Guldpenge, paa hvis ene Side fandtes Frederik III's Billede, paa den anden Fremstillingen af et Orlogsskib og nedenunder en Perle. Kun lidet havde det at betyde, at Juleaften atter forstyrredes, idet Svenskerne valgte dette Tidspunkt til en lignende Allarm som 1659. Stormklokkerne klemte, Trommerne gik i alle Gader, hver Mand ilede i Frostnatten til Voldene, men ingen troede alvorligt paa Gjentagelse af Vinterens Begivenheder; Modet og Haabet var atter over de belejrede og over Regeringen¹⁶². Ikke længere stod Haager-Bestemmelserne som Grænsen for det opnaaelige; paa ny kastede man uden Græmmelse Blikket over Sundet til de Provinser, man atter haabede paa at skulle kalde sine.

Stærkt var Indtrykket i Kjøbenhavn, overvældende havde det i første Øjeblik været paa Karl Gustaf. Da Larmen af Kanonerne fra Slaget lød over Beltet, skal han have staaet paa Korsør Vold med Armene støttede til Brystværnet, stirrende ud over Vandet, et Bytte for den heftigste Sindsbevægelse; stride Taarer løb ham ned ad Kinderne; sikkert pinte det ham mest, at han i dette Øjeblik ikke personlig stod i sine Folks Midte. Den 15. bragte Sulzbach og Stenbock ham Efterretningen om Nederlaget og Tilbagetoget til Nyborg. Endnu var dog en stor Del af Hæren i Behold; det gjaldt at redde den. Han gav sine Raader Shering Rosenhane og Sten Bjelke, som opholdt sig i Helsingør, Ordre til at tilbyde de fremmede Gesandter, at Nederlandene eller alle de tre Magter skulde tage Fyn i Besiddelse, naar blot Tropperne førtes uskadte til Pommern, ja for at opnaa dette, vilde han endog godvillig overgive Øen til Danmark. Da kom Budskabet om Dramaets Afslutning. Han skrev til sine Raader: Gud staa os bi; her er ingen kommen over undtagen Feltmarskalken og Sulzbach og nogle deres Tjenere. Hele Militien er slaaet ned eller fangen. Det er en stor og meget beklægelig Perte og vil temmelig forandre Kompassen i Traktaterne og i Krigen. I denne Sindsstemning gav han ogsaa sine Kommissarier Tilladelse til at stille Antagelsen af Haager-Aftalerne i Udsigt, dog mod et Vederlag for Thronhjæm; han anbefalede en Tilnærmelse til Hollænderne, og det var vel ikke helt paa

egen Haand, at Rosenhane og Bjelke hurtigt bragte den saa længe uafgjorte Strid om Elbingtraktaten til Afslutning ved den 29. Novbr. at underskrive en Overenskomst om dens Elucidatie, hvilken dog først skulde træde i Kraft, naar Freden var sluttet mellem Danmark og Sverig ¹⁶³.

Hurtigt rejste dog Karl Gustafs elastiske Sind sig atter. Han fandt en Trøst i det Heltemod, hvormed hans Tropper, til Deis unge og uforsøgte Regimenter, havde kæmpet, og han lod ikke Nederlaget gaa ud over de besejrede Feltherrer; tvertimod udnævnte han Fyrsten af Sulzbach til højstbefalende paa Sjælland; Forstærkninger kaldtes fra Pommern, hvor den værste Fare var overstaact, idet de Allierede havde trukket sig tilbage fra Belejringen af Stettin. Allerede den 19. Decbr. gav han Rosenhane og Bjelke Ordre til ikke at forhaste sig med at antage Haager-Konventionen, den 20. udtalte han sig endog bestemt mod at købe Freden af Holland ved igjennem Elucidatien at gjøre sine Undersaatter til Slaver. Imidlertid var han selv tagen til Kronborg; her udfærdigede han den 21. Decbr. en Instruks for sine Kommissarier, hvorefter de vel skulde erklære sig villige til at afstaa Throndhjem og Bornholm, men til Gjengjæld forlange Akershus Len med Agdesiden, Lister, Mandal og Nedenæs; de mæglende Staters Gesandter skulde man søge at bevæge til Løfter om at tvinge Danmark, hvis det ikke vilde gaa ind paa Kongens Forlangende; men om Imødekommenhed overfor Sømagterne vidnede det ikke, naar Karl Gustaf samtidigt paa ny optog Tanken om Østersøens Spærring ved at fordre, at fremmede Orlogsskibe ikke maatte komme ind i det nævnte Hav og ikke modtages i de to nordiske Kongers Havne ¹⁶⁴. Umuligt er det ikke, at der bagved dette laa et Ønske om at komme til en Overenskomst med Danmark uden Mæglernes, i hvert Tilfælde uden Hollands og Englands Medvirkning.

Er der faldet Antydninger af saadan Art til den danske Regering, blev de imidlertid ikke grebne af denne. I enhver Henseende var Udsigterne til Fred kun mørke. Frederik III ønskede ikke Forhandlingernes Gjenoptagelse paa det gamle Grundlag. Han haabede paa Omslag i Stemningen i Holland, paa Forandringer i den engelske Statsstyrelse. Den 15. Jan. 1660 lod han Rigsraaderne Peder Reedtz og Aksel Urup erklære de engelske og hollandske Gesandter, at da Kongen af Sverig

ikke var gaaet ind paa Haager-Konventionen, betragtede han sig heller ikke længere som bunden til sin Erklæring af 25. Aug. 1659, men ansaa denne for ophævet og tilintetgjort. Og paa sin Side paalagde Karl Gustaf Rosenhane og Bjelke ikke at indlade sig for meget med Mediatorerne, førend de havde faaet en Garanti for, at Frederik III alvorligt vilde underhandle ¹⁶⁵. Disse Ordre var udstedte i Göteborg; siden Juletid opholdt Kongen sig i denne Stad; thi den svenske Rigsdag var stævnet til Møde her, og den 4. Jan. aabnede Karl Gustaf den med en Opfordring til den om at yde Hjælp af Mandskab og Penge og med en vidtløftig Redegjørelse for sin Politik og Øjeblikkets Stilling. Hans Tanker var forøvrigt nærmest vendte mod Nord. Allerede den 2. Decbr. havde han befaleet Generalfeltmarskalk Lars Kagg at angribe Norge ¹⁶⁶. Han vilde støtte sine diplomatiske Fordringer paa store Dele af dette Rige med militære Erobringer.

I Oktbr havde den danske kommanderende General i det søndenfjeldske, Jørgen Bjelke, foretaget et Angreb paa Bahu. Mindre Fægtninger havde fundet Sted, og ved Midten af Decbr. stod Hæren ved Kvistrumbro. Da fik Bjelke Efterretninger om de svenske Planer og trak sig tilbage til Halden, hvilken Fæstning imidlertid under Ledelse af Lensmanden Tønne Hvitfeld var bleven bragt i bedre Forsvarsstand; efter at have forstærket Garnisonen slog han selv med Hovedhæren Lejr ved Tunø i Nærheden af Frederikstad. Den 13 Jan stod Kagg for Halden, udsendte et aabent Brev til Nordmændene om Frafald og opfordrede særligt ved en Trompeter Fæstningen til Overgivelse ¹⁶⁷. Men han fik til Svar, at man vilde forsvare sig til sidste Mand; Kugler og Krudt stod til Tjeneste. Dagen efter begyndte Kampen; det lykkedes Svenskerne at tage den vigtige Braadelandsskanse, men den blev erobret tilbage efter en haard Strid. Fjenden skred nu til Belejring, men hans betydelige Styrke led under Mangel paa Proviant, og den 70aarige Chef synes ikke at have været i den bedste Forstaaelse med sine nærmeste undergivne, Generalmajorerne Harald Stake og Gustaf Horn. Under disse Forhold prøvede Jørgen Bjelke, tilskyndet ved Meddelelser fra sin Konge om Sejren ved Nyborg, at tvinge Svenskerne til at hæve Belejringen. Ved Borge Kirke stødte han den 6. Febr. sammen med en større tjendtlig Afdeling, som Kagg havde sendt for at angribe ham; Fægtningen varede i 7 Timer og endte med

de Svenskes Tilbagetog. Men skjønt der samme Dag var foretaget et heldigt Udfald fra selve Halden, blev Belejringen fortsat og tilmed med fornyet Kraft. En Kanonade skulde bringe Staden til Fortvivelse; men med Heltemod og Offerberedvillighed trodsede Indbyggere og Soldater Faren og Ødelæggelsen. Nye Opfordringer til Overgivelse besvaredes lige saa afvisende som tidligere. Endnu forsøgte Kagg gjentagne Gange at storme, men Besætningen var paa sin Post, Angrebene blev afslaaede, og en Undsætning af Dalkarle forandrede paa Grund af disses Opsætsighed ikke Situationen. Da afbrød Kagg i den sidste Uge af Febr. sin Lejr og trak sig tilbage til Sverig, brændende Gaarde og Savbrug som det sidste Vidnesbyrd om sin Afmagt. Ogsaa Nordmændene kunde saaledes med Hæder se tilbage paa deres Forsvar mod Erobrerne ¹⁶⁸⁸.

Men hvad der havde fremskyndet Kaggs Tilbagetog var dog ikke alene hans Vanheld. Et andet Slag havde ramt Sverig.

Kort efter sin Ankomst til Goteborg havde Karl Gustaf følt sig syg; vel rettede han sig atter, men fra den 7. Febr. tog Feberen paa ny voldsomt fat, og han selv var klar paa, hvad Udgangen kunde blive. Hans store Energi tillod ham dog ikke at hvile; fuldt optagen af Regeringsforretninger, ordnende Styrelsen for sin umyndige Søn søgte han først Sengen den 12. Febr. om Aftenen Kl. 11. To Timer efter var han død, kun 38 Aar gammel. Saa vist som kæmpemæssig Viljekraft og Harmoni i Tanke og Handling er en Ære for ethvert Menneske, saa vist fortjener Karl Gustaf Berømmelse. Og saa vist som Samtiden maalte Monarkers Storhed med deres Ævne til at udvide deres Rigers Grænser, saa vist var Karl Gustaf paa Højden af sin Tid. Faa Fyrster har ogsaa i en saa kort Regeringstid sat saa blivende Mærkepæle i Nordens historiske Udvikling. Men faa Fyrster har ogsaa saa hensynsløst og saa ubodeligt voldt Danmark Skade.

ELLEVE AFSNIT

Fredsforhandlinger og den politiske Situation.

Karl Gustafs Død bragte Udsigterne til Fred til at stige. Med den svandt enhver Tanke om Danmarks Erobring, med den opgaves Planerne om at gjøre Østersøen til et lukket Hav. Stemningen i Sverig var for Krigenes Afslutning, og den 28 Febr. udtalte Stændernes Utskott sig for at nøjes med Bahus og Skaane, Halland og Bleking; skulde der kunne opnaas mere, maatte det anses for en Gevinst, ikke for det nødvendige. Ogsaa den ny af Enkedronningen Hedevig Eleonora og Rigsraadet bestaaende Formynderregering, i hvilken Rigsdrosten Pehr Brahe var den ledende Personlighed, ønskede Freden. Dog vilde den ikke øjeblikkeligt strække sig for langt. Ved en Instruks af 23 Febr. for Rosenhane og Bjelke bemyndigedes disse til at opgive Throndhjem og den meget omtalte § 3 i Roskildefreden; ogsaa Bornholm og de 400,000 Rdl for Guineasagen skulde kunne ofres, dog kun mod et Vederlag, der helst skulde bestaa baade i den skaanske Adels Godser og i saa meget som muligt af Akershus Len, men som i Nødsfald skulde indskrænkes til Norge Øst for Glommen og Sikkerhed for, at den skaanske Adel ikke optraadte fjendtligt mod sin nye Overherre ¹⁶⁹. Om disse Spørgsmaal kom de senere Underhandlinger væsentligst til at dreje sig. Men foreløbigt var Frederik III alt andet end villig til at lade sig nøje med et sligt Grundlag; ikke en Modifikation af Roskildefreden, men dennes gennemgribende Forandring stod for ham som Maalet. Med egen Kraft kunde dette ikke opnaas; Situationen ahang af Vestmagternes og hans tysk-polske Allieredes Holdning.

I Slutningen af Decbr. var Otte Krag og Godske v. Buchwald ankomne som Gesandter til Holland. De havde paa Vejen haft en anden Mission, idet de skulde søge at formaa de brunsvig-lyneburgske Hertuger til at forlade deres Alliance med Sverig og om muligt slutte sig til Danmark. Den 8. og 9 havde de haft vigtige Forhandlinger med de brunsvigske Raader

i Celle. De havde fremstillet Sverig som den farligste Fjende baade for Danmark og Tyskland, hellere end bøje sig for Karl Gustaf vilde Frederik III anraabe Tyrker og Tartarer om Hjælp, og hvad Sverigs tyske Besiddelser, Pommern og Bremen, angik, burde disse tilbagegives til de evangeliske Fyrster. Men hurtigt havde det vist sig, at Hertugerne frygtede et dansk Angreb paa Bremen; Elben, erklærede de, var Rhinforbundets Forsvarslinje, en Overskriden deraf vilde let give Anledning til Krig. Mistanken om Frederik III's Planer var ikke til at afvæbne, og heller ikke kunde Hertugerne drages bort fra deres bestaaende Alliance-system. Med uforrettet Sag havde Krag og Buchwald maattet fortsætte deres Rejse ¹⁷⁰. Spørgsmaalet var, om de vilde være heldigere i Nederlandene.

Ogsaa i disse havde Sejren ved Nyborg gjort et mægtigt Indtryk. Den havde i forskellige hollandske Stæder fremkaldt en ligefrem Begejstring, som i Amsterdam bl. a. fik et Udslag deri, at en Del af Stadsvolden omdøbtes til at bære Navnet Fyn, og den havde paa ny givet det dansksindede Parti Styrke; man haabede paa, at de Ruyters Flaade vilde føre Tropperne over til Sjælland og Skaane ¹⁷¹. Saaledes syntes Øjeblikket gunstigt for Gesandterne ¹⁷². Et veltalende og blomstrende Indlæg fra deres Side aabnede Forhandlingerne; i kraftige Ord opfordrede de til Medvirkning til en retfærdig Fred. Den brandenburgske Resident Weimann forenede sine Bestræbelser med deres. Den fælles Opgave var at rokke Haager-Aftalerne og faa Generalstaterne til at gaa ind paa at skaffe Danmark Skadeserstatning for den af Sverig brudte Roskildefred og lade deres militære Kraft tvinge saadanne Betingelser igjennem; ved Siden heraf anstrengte de danske Gesandter sig for et betydeligt Pengelaan og tilbød som Pant herfor dels Toldafgifterne og Krongodset i Throndhjems Len, dels de Pladser, der kunde erobres i Skaane, selvfølgelig tillige i den Hensigt herved at gjøre Nederlandene interesserede i Throndhjems og Skaanes Tilbageerhvervelse. Af den brandenburgske Gesandt udkastedes videregaaende Planer; man skulde søge at faa de hollandske Byer til at virke for det oraniske Huses Gjenindtræden i dets overordnede Plads i den nederlandske Regering, hvorved en krigersk Optræden skulde trenimes og især Forbindelsen mellem Nederlandene og Kurfyrsten sikres; nemmest var det, dersom de Witt, om fornødent

ved Bestikkelser kunde vindes derfor, ellers maatte man søge at faa hans Parti styrtet.

Men trods Situationens Gunst var Vanskelighederne store. Det var ikke Coyet, den Mand, som Krag og Buchwald nærmest skulde modarbejde, hvem disse Vanskeligheder skyldtes; tvertimod var hans Indflydelse kun ringe, især da han viste sig tilbøjelig til at komme bort fra Elbingtraktatens Elucidatie. De beroede paa Modstanden eller i alt Fald Køligheden hos de Witt og hans herskende Venner. Hævet over enhver Bestikkelse og uimodtagelig for de Omskiftelser, som enkelte Begivenheder syntes at give Anledning til, stod han fast paa det Standpunkt, han hidtil havde indtaget, allerhøjst tilbøjelig til at modificere det i mindre Ting. Ikke uden Sympati for Danmark og ikke uden Uvilje mod Sverig saa han vedblivende Ledestjernen for Nederlandenes Politik i den anden og tredje Haager-Aftale. Han spottede dem, som straks ved en opnaaet Fordel troede hele Spillet vundet; let kunde Krigslykken vende sig. Men hvad enten Vaabnene blev heldige eller ej, vilde ingen god Ende paa Værket være at vente; thi, og dette var nu som før de Witts Hovedsynspunkt, Frankrig og England vilde gjøre alt for at forebygge Sverigs Ruin, især naar de saa, at dets Stilling i Tyskland ogsaa begyndte at staa for Fald, og saaledes vilde næste Foraar, hvis Nederlandene nu hindrede Freden, bringe en almindelig Krig til stor Fare for deres egne Interesser.

En mægtig Støtte for de Witts Anskuelser var det økonomiske Hensyn, Frygten for den store Bekostning, en fornyet Krig vilde medføre, og under Paavirkning af disse Betragtninger brødes Spidsen af den dansk-brandenburgske Aktion. For at indlade sig paa at tage Pant i eventuelle skaanske Erobring var der ingen Stemning, mere for at modtage de tilbudte Indtægter af og Domæner i Throndhjems Len, som Sverig øjensynligt var rede til at opgive, men selv herom udsattes Beslutningen. Til en vis Grad bøjede imidlertid de Witt og med ham Generalstaterne sig for den nye Situation. Ikke alene virkede han bestemt i England for at nøde Sverig til at give Afkald paa de omstridte 400,000 Rdl., men i Løbet af Jan. arbejdede han ogsaa paa at faa den engelske Regering til at gaa ind paa, at Danmark skulde have en Skadeserstatning, vel at mærke dog kun en ringere, til Gjengæld for at Sverig saa længe havde vægret sig ved at antage

Haager-Konventionen, ikke den større, som Danmark forlangte for Sverigs Fredsbrud, og som skulde bestaa i væsentlige Ændringer i Roskildetraktaten. Paa samme Tid gav Generalstaterne Gesandterne i Danmark Ordre til at lade Hæren og Flaaden optræde med al Magt mod Sverig; men denne Ordre havde ved Midtvinter kun ringe praktisk Betydning ¹⁷³.

Var saaledes de Udsigter, om hvilke de danske Gesandter kunde melde hjem fra Haag, alt andet end gunstige for de Forhaabninger, som den danske Regering havde fattet efter Sejren ved Nyborg, saa var den Side af den politiske Situation, der direkte kom for Dagen ved de mæglende Gesandters Optræden i Danmark, endnu mindre lys. For de nederlandske Afsendinges Vedkommende havde det allerede nogen Betydning, at, som tidligere omtalt, flere af dem hørte til en svensksindet Retning; nu var selv Vogelsangs Holdning noget vaklende, og kun v Haren, en Tilhænger af det oraniske Parti, talte bestemtere Danmarks Sag. Vigtigere var dog det Tryk, der lagdes paa dem fra fransk og engelsk Side; thi vel havde Terlon og endnu mere Sidney modsat sig de svenske Krav paa store Dele af Norge, som de forelaa i Decbr., men snart efter havde deres Optræden antaget en svenskvenlig Karakter. Til en vis Grad handlede de paa egen Haand. Hvad Frankrig angaar, da havde Mazarin, efter at Pyrenærfreden den 28 Oktbr 1659 havde bragt den langvarige Krig med Spanien til Afslutning, med endnu større Interesse end hidtil kastet sig over de nordiske Forhold. Han stillede Hjælp i Udsigt til Karl Gustaf, saafremt Kejseren ikke opgav Angrebet paa Pommern, og saafremt Sverig sluttede Fred med Brandenburg og Danmark; han lod de Thou i Haag og Bordeaux i London ivrigt modvirke krigerske Beslutninger; derimod gav han samtidigt Terlon Ordre til at presse stærkt paa Sverig til Indrømmelser med Fastholdelse af Haager-Artiklerne, omend han officielt for at bevare Venskabet med Karl Gustaf lovede ham at virke for Erstatning for Thronhjem. Men under den Situation, som fremkom ved Frederik III's Modstand mod længere at anerkjende Haager-Aftalerne, og vel ogsaa under Paavirkning fra svensk Side, tog Terlon temmelig meget Sverigs Parti, og han gjorde det endnu mere efter Karl Gustafs Død, frygtende for, at denne Begivenhed skulde svække Sverig for stærkt ¹⁷⁴. Endnu køligere overfor Danmark optraadte dog de engelske Gesandter. Vistnok fik

Forholdene i England en mere og mere forvirret Karakter, idet først Rumpparlamentet var gjenindsat i Decbr., og derpaa General Monk, som ved Nytaarstid havde overskredet den skotske Grænse og i Hjertet var stemt for en monarkisk Restauration, 1 Febr. havde overgivet den foreløbige Magt til det gamle lange Parlament, men samtidigt udskrevet nye Valg til Slutningen af April. Desuagtet havde den engelske Regerings Politik overfor de nordiske Spørgsmaal i den sidste Tid antaget en bestemtere Form, og det til Danmarks Skade trods Rosenvinges Bestræbelser. Aarsagen var 1 og for sig ikke nogen Sympati for Sverig, men Gjenopvækkelsen af Skinsygen mod Nederlandene. Skjønt man 1 Sommeren 1659 var gaaet med til ved Haager-Koncerten at love Bistand til Elbingtraktatens Ratifikation, søgte man nu at modarbejde denne; man frygtede, at der i denne Traktat skulde ligge gjemt en Alliance mellem Sverig og Generalstaterne, der eventuelt kunde vendes mod England, man ængstedes ved Udsigten til Hollændernes Handelsfordele, og man saa tilmed 1 Forhandlingerne mellem Nederlandene og Danmark om Throndhjems Lens Pantsættelse et Forsøg fra den førstnævnte Magts Side paa at vinde dette vigtige Stykke af Norge som blivende Udbytte af hele den nordiske Strid. Og var alt dette egnet til at gjøre selve den engelske Regering utilbøjelig til at trænge Sverig til Fred, hvad der viste sig 1 dens Ulyst til at efterkomme Generalstaternes Opfordring med Hensyn til Opgivelsen af de 400,000 Rdl., saa gik baade den engelske Gesandt 1 Haag Downing og ialt Fald en af Gesandterne 1 Danmark endnu videre 1 deres Kølighed for Freden og i deres Uvilje baade mod Nederlandene og mod Danmark. Downing udtalte ligefrem, at det var bedst for England, at Freden ikke blev sluttet for hastigt, thi under en fortsat Krig vilde England kunne drage Handelen paa Østersøen til sig, især naar Sverig sluttede Fred med Polen, tilsidst maatte dog Nederlandene falde til Føje, men før Sagerne udjævnedes, burde England vinde Sverigs Venskab, naturligvis paa Hollands Bekostning. Af de engelske Gesandter 1 Danmark var det Sidney, der tidligere havde stødt saa skarpt sammen med Karl Gustaf, som nu ivrigst viste sin Misstemning mod Hollænderne. Tætssluttet til Terlon søgte han for Øjeblikket en Tilnærmelse til Sverig ved at forlange af de hollandske Gesandter, at Danmark, efter at den ny svenske Regering havde stillet sig

gunstig mod Freden, skulde i Henhold til Haager-Konventionerne erklæres for Refusant, eller i alt Fald den nederlandske Hjælp unddrages det ¹⁷⁵.

For denne Pression holdt de hollandske Gesandter, dog imod v. Harens Protest, i Længden ikke Stand De begyndte trods nogen Modstand med i Febr., endnu før Karl Gustafs Død, at overlevere den danske Regering en Konzept til Fred, stemmende med Haager-Traktaten, idet de dog ved Siden heraf antydede Muligheden af gunstigere Vilkaar. Men Frederik III vilde endnu ikke binde sig Vel var det Svar, som han den 21 Febr. lod Peder Reedtz afgive, mere imødekommende end tidligere, idet han erklærede sig villig til at staa ved Resolutionen af 25 Aug. om Antagelsen af Haager-Konventionen, men han forlangte ved Siden heraf Skadeserstatning og nægtede at gaa nærmere ind paa Enkelthederne, før Sverig havde erklæret sig ¹⁷⁶. Kongen ventede endnu en kraftig Optræden fra Nederlandenes Side I Midten af Febr., da Isen var gaaet op, havde ogsaa de Ruyter, skjønt han havde sendt en Del af sin Flaade hjem, med 29 hollandske og 6 danske Skibe lagt sig for Landskrone Havn og indespærret den svenske derliggende Eskadre Men efter Modtagelsen af Ordrene fra den nye Regering afgav nu Rosenhane og Bjelke den 29. Febr. i Helsingør en Erklæring, som gik ud paa, at de var villige til Afstaaelsen af Throndhjem og til Fred paa Basis af Roskildetraktaten, dog med mulige Forandringer efter de mæglende Magters Mellemkomst Denne Erklæring blev benyttet af Terlon og Sidney til et yderligere Tryk paa de hollandske Gesandter, de forlangte, at disse skulde give de Ruyter Ordre til at hæve Blokaden af Landskrone og til at afholde sig fra ethvert fjendtligt Foretagende mod Svenskerne. Hollænderne samtykkede ogsaa heri, forudsat at de svenske Kommissarier vilde forpligte sig til, at den svenske Flaade ikke vilde angribe noget nederlandsk Skib. Det synes nu, som om Frederik III har villet benytte Øjeblikket, inden det blev for sent, til at ødelægge den fjendtlige Eskadre. Den 7. Marts afgik Brandskibe fra Kjøbenhavn til Landskrone, og Kongen fulgte personlig med. Men allerede Dagen i Forvejen havde de hollandske Gesandter undertegnet en Erklæring om, at deres Flaade ikke skulde skade den svenske, og da Rosenhane og Bjelke den 8. afgav den fordrede Modforpligtelse, sendtes Ordre

til de Ruyter om at trække sig tilbage til Hven eller lægge sig mellem Helsingør og Landskrone og afholde sig fra ethvert fjendtligt Skridt mod Sverig ¹⁷⁷.

Med uforrettet Sag vendte Frederik III tilbage til Kjøbenhavn. Men større maatte Bekymringen være over, at den hollandske Hjælp, som man havde sat sin Lid til, nu pludseligt svigtede. Atter maatte man være forberedt paa Kjøbenhavns Indespærring. Den 11. Marts løb svenske Skibe ud af Landskrone, en Uge efter lagde syv af dem sig en Fjerdingvej Nord for Hovedstaden, medens 5 ankrede op ved Amager ¹⁷⁸. Og samtidigt forværredes Situationen paa anden Maade, idet der indløb Meldinger om, at Danmarks øvrige Allierede var i Færd med at trække sig tilbage fra det.

I Løbet af hele Aaret 1659 havde der fundet Forhandlinger Sted om Fred mellem Sverig og Polen. Tilvejebringelsen af en saadan havde for den franske Regering været en fuldt saa vigtig Opgave som Nordens Pacifikation, og dens Gesandter, især de Lumbres, havde hos Polens Dronning, den franskfødte Marie Louise af Huset Gonzaga-Nevers, fundet en ivrig Støtte herfor, navnlig havde hun og hendes Parti virket for, at Polen intet Hensyn skulde tage til Danmark, men paa egen Haand søge de bedste Vilkaar. I Modsætning til Frankrig stod imidlertid Kurfyrsten af Brandenburg og Kejseren, der stræbte efter at hindre Polen i at skille sig ud fra det almindelige Forbund, og som ogsaa støttede den danske Gesandt Jens Juel i hans Forlangende om Deltagelse i Forhandlingerne. Tungt slæbte disse sig hen, og Fredskongressen i Thorn opløstes uden Resultat. Vinden bar dog mod Fred, og Kejseren og Kurfyrsten fik da opnaaet, at Sverig gav sit Samtykke til, at deres egne Gesandter maatte deltage i Underhandlingerne. I Januar 1660 gjenoptoges ogsaa disse i Klostret Oliva i Nærheden af Danzig. Det følte imidlertid snart her, at Kejseren og Kurfyrstens Standpunkt ingenlunde var det samme. Det blev en afgjørende Vending, ogsaa for de nordiske Forhold, at Leopold I ønskede Freden. Han bragtes hertil ved Frankrigs Holdning og ved Pyrenærfredens Afslutning. Da Spanien ved denne var traadt ud af de krigsførende Magters Række, svækkedes Interessen hos ham for Kampen mod Sverig. Og da Frankrig nu alvorligt kastede sit Lod i Vægtskaalen ved at true med, at en fortsat Krig mod Sverig og navnlig en fortsat

Bestræbelse for at berøve dette Rige Pommern vilde foranledige det til en aktiv Optræden til Forsvar for den westfalske Freds Opretholdelse, gøs Kejseren tilbage for et saadant Sammenstød. Hans Formaål blev som hidtil at hindre Polen i at slutte en Separatfred og kaste sig i Frankrigs Arme, men han vilde nu naa det ved selv at blive Part i Udsoningen med Sverig. For Kurfyrsten stillede Sagen sig anderledes. Omend hans Politik fra Begyndelsen kun havde haft Souverænitetens over Preussen som Midtpunkt, var den ved Begivenhedernes Gang kommen til ogsaa at omfatte Ønsket om Pommerns Erhvervelse. Endnu i Begyndelsen af 1660 havde han ikke opgivet Haabet om at formaa Generalstaterne til et afgjørende Brud med Sverig. Han søgte ogsaa ved skarpe Trusler at holde Frederik III tilbage fra en Fred i Kjøbenhavn, skjønt det ikke manglede paa Rivninger mellem ham og Kongen, navnlig om hans Troppers Indkvartering i Hertugdømmerne ¹⁷⁹

Hvad Frederik III's egen Stilling til Fredsforhandlingerne herovre i Øst angaar, da havde han i Juli Maaned 1659 kaldt Jens Juel tilbage og kort efter ladet ham afløse af Christopher Parsberg, der i Septbr afrejste til Danzig. Valget af denne unge, kun 27aarige Hofjunker til en saadan Mission tyder nærmest paa, at Kongen ikke tillagde den en særdeles Betydning. Allerhøjest saa han den som negativ, som et Forsøg paa at hindre en Fredsforhandling; han ønskede ikke, at hans Stridsspørgsmaal med Sverig skulde afgjøres her, men haabede paa, at hans Allierede ikke uden hans Deltagelse vilde skride til Traktat. Først den 10 Jan. 1660 udstedtes der ogsaa en egentlig Instruks for Parsberg; efter den skulde han paaminde Polen om ikke at slutte Fred, uden at Danmark var Medkontrahent, og ikke lade sig nøje med, at det formelt optoges i den; men om Betingelser skulde han foreløbigt slet ikke udlade sig ¹⁸⁰. Fra polsk Side modtoges Parsberg med den største Kølighed; det gjordes gjældende, at Frederik III ikke havde villet give noget Løfte om ikke at slutte Fred paa anden Maade, og at Polen derfor stod frit, og de svenske Gesandter gjorde samtidigt alt for at hindre hans Adgang til Fredsforhandlingerne, støttede af de Lumbres, der ikke vilde have Sagerne yderligere forviklede. Den kejserlige Afsending Lisola bestræbte sig vistnok for at faa Danmark med,

men dog fra Febr. Maaned, hvor det blev klart, at Polen havde opgivet denne Forbundsfølle, kun temmelig køligt. Lisola var selv meget ivrig for Freden, men det afgjørende Spørgsmaal for dennes Skæbne var, hvor vidt Brandenburg vilde resignere med Hensyn til Pommern. Den 21. Febr. afgav Kurfyrsten, træt af at vente paa Nederlandene, en Erklæring herom, selv om han endnu haabede at kunne opnaa Dele af det eftertragede Land. Hermed var Udsigterne til Fred voksede i en overordentlig Grad; forgjæves stræbte Parsberg at faa den udsat, indtil Forhandlingerne i Kjøbenhavn var naaede til et Resultat; ogsaa Kurfyrstens Interesse for Danmark var svækket, og hans Planer om Erobringer bristede snart helt. Den 23. April undertegnedes Freden i Oliva. Den godkjendte Sverigs Besiddelse af Lifland og Kurfyrstens Souverænitét over Preussen. Men for Danmark laa Hovedbetydningen af den deri, at dets tre mægtige Allierede, Kejseren, Brandenburg og Polen, havde opgivet dets Sag. Thi kun lidet betød det, at § 31 i Traktaten bestemte Danmarks Optagelse i den, naar først Freden mellem det og Sverig var sluttet. Christopher Parsbergs Navn fandtes ikke under Traktaten ¹⁸¹

Det var, som antydet, i Midten af Marts, at Efterretningerne fra Preussen ikke tillod den danske Regering nogen Tvivl om, hvad Resultatet vilde blive i Oliva. Frafald mellem alle dens Forbunds-fæller var saaledes Situationens Karaktermærke, og truende Udtalelser om aabenbart Fjendskab fremkom endog fra de hollandske Gesandter. Det var klart, at Signalerne maatte forandres, hvis ikke alt det vundne skulde sættes paa Spil. Men hertil kom, at den paa engang misfornøjede og mismodige Stemning, som allerede havde vist sig i Kjøbenhavn i Løbet af Sommeren 1659, øjensynligt var i Tiltagende. Vel var den umiddelbare Fare for Fjendens Angreb til Lands næsten ganske svunden — i Begyndelsen af Januar havde Belejrerne sidste Gang gjort »Allarm«, som det hed —, og vel havde ved Nytaarstid endog en Komediant-trup givet Forestillinger i Staden som i en sorgløs By, hvad Regeringen for øvrigt snart efter havde forbudt, men paa samme Tid havde den virkelige Stemning faaet et Udslag i et Indlæg fra Magistraten og de 32 Mænd til Kongen. Det var, saa vidt vi véd, første Gang, at de 32 Mænd optraadte paa Borgerskabets

Vegne overfor Regeringen. Valgte i April 1659*), havde de i Septbr. givet sig selv en Organisation igjennem Vedtagelsen af en Række Artikler, der sikrede deres Selvstændighed ved at give dem Ret til foruden ordentlige maanedlige Møder at samles, naar de vilde; i særligt vigtige Sager forbeholdt de sig at henvende sig til hele Borgerskabet; de to Deputerede, som skulde repræsentere dem paa Stændermøder og overfor Kongen og Rigsraadet, skulde vælges paa Livstid. Indlæget af Januar 1660 drejede sig nu om Garnisonens Underholdning og Indkvartering; men stærkt lød i det Klagerne mod Adelens og de andre Privilegeredes Bestræbelser for at kaste alle Byrderne over paa Borgerne, og med megen Selvfølelse mindede man om, at »Rigens Frelse beroede paa denne Bys Erholdelse«. Og da saa den svenske Flaade paa ny var løben ud, og Peder Reedtz paa Kongens og Rigsraadets Vegne den 12. Marts havde forestillet den ved Vestmagternes Optræden fremkaldte Situation for Stændernes Udvalg, havde dette, efter først forgjæves at have forlangt et skriftligt Forslag, udtalt et indtrængende Ønske om straks at faa sluttet en Stilstand til Vands¹⁸².

Det var under disse Forhold, at Kongen den 19. Marts erklærede sig villig til at gjenoptage de siden Septbr. afbrudte Forhandlinger ved Kommissarier, der skulde mødes med de Svenske og Mæglerne uden for Volden. Umiddelbart derefter meddelte han sin Beslutning til Goess og Marwitz og gjorde i en Skrivelse til Kurfyrsten Rede for sin forandrede Holdning, idet han dog tilføjede, at han ønskede, at hans Allierede maatte faa Ret til at sende deres Gesandter til Underhandlingerne. Til Kommissarier udnævntes Rigsraaderne Oluf Parsberg, Aksel Urup og Peder Reedtz. Deres Instruks viste, at Kongen fuldstændigt havde resigneret med Hensyn til Gjenerhvervelsen af de skaanske Provinser, og naar han som Skadeserstatning krævede ikke blot Throndhjem og Bornholm, men ogsaa Herjedalen og Jemteland med Idre og Særna Sogne, endvidere Bahus, Øsel og Gotland og 10 Tdr Guld, saa var dette sikkert nok Fordringer, der var opstillede for at slaas af paa¹⁸³.

*) I Virkeligheden var der ikke valgt 32 Mænd, men 31 og desuden 5 Repræsentanter for Haandværkslavene.

Da Forhandlingerne aabnedes den 27. Marts, kom disse store Krav fra dansk Side heller ikke til at spille nogen Rolle. Et Stridspunkt blev Spørgsmaalet om Danmarks Ret til at bevare sine Alliancer, men hvad der mest kom til at ligge de stridende Parter imellem, blev dog snart Bornholms Afstaaelse og et eventuelt Vederlag derfor, Hven, de 400,000 Rdl. og de af Karl Gustaf bortskænkede adelige Godser i Skaane, foruden Omfanget af den svenske Sundtoldfrihed; thi vel opretholdt de danske Kommissarier endnu en Tidlang Fordringen om Skadeserstatning, men det var temmelig klart, at den vilde blive frafalden, hvis man for øvrigt kom til Enighed. Dog var der ved Siden heraf to andre Spørgsmaal, der trængte sig frem, skjønt de ikke umiddelbart vedrørte Forholdet mellem Danmark og Sverige

Roskildefreden havde i sin § 24 tilsikret Korfits Ulfeldt Tilbagegivelse af hans Gods i Danmark, Satisfaktion for den voldte Skade og Ret for ham og hans Slægt til frit at opholde sig i Riget. Han var dog, som tidligere omtalt, bleven i Sverige, men snart dér bleven mistænkt af Karl Gustaf som staaende i Forbindelse med de belejrede i Kjøbenhavn og med de sammensvorne i Malmø. Det ligger udenfor denne Fremstillings Opgave nøjere at gaa ind paa hans Skæbne paa dette Tidspunkt; kun saa meget skal siges, at fra Maj 1659 holdtes han, Leonora Christina og deres derværende Børn og Tjenestefolk i Arrest i Malmø, og efter forskellige indledende Undersøgelser skredes der i Juli Maaned til ligefrem Rettergang mod dem. Det blev Leonora Christina, der under sin Ægtefælles Sygdom med stor Kraft og Skarpsindighed, men ganske vist uden ængstelig Frygt for ikke at komme Sandheden for nær, forsvarede hans og sin egen Sag. Den 23. Decbr. afsagde den nedsatte Kommissorialret Dommen. Den lød for Ulfeldts Vedkommende paa, at han var hjemfalden til Straf som Højforræder, hvilket var det samme, som at han var dømt fra Liv og Gods, for Leonora Christinas paa, at hun var skyldig til at være i Kongens Unaade. Men Retten udtalte tillige, at den ansaa det for bedst, at Dommen ikke blev forkyndt for Ulfeldt, før han atter blev rask. End ikke Meddelelse om, at der var faldet Dom, synes at være tilflydt de anklagede, og Karl Gustaf har rimeligvis ogsaa været tilbøjelig til at behandle dem saa skaanselsfuldt som muligt¹⁸⁴. Men Kongens Død forværrede Forholdet, Formynderregeringen stod

ikke som han i nogen personlig Taknemlighedsgjæld til Ulfeldt. Nu rejste sig imidlertid ved Forhandlingerne i Kjøbenhavn Spørgsmaalet om hans fremtidige Stilling som Følge af Bestemmelserne i Roskildetraktaten, der jo var Grundlag for hele Underhandlingen. Spørgsmaalet havde en dobbelt Side. Thi ikke alene var Talen om, hvorvidt § 24 skulde opretholdes, men ogsaa om den almindelige Amnesti, som var fastslaaet i § 1, skulde gjælde ham og hans. Formynderregeringen indtog her det bestemte Standpunkt, at da Amnestien kun ramte det internationale Forhold, Forseelser af Undersaatter i det ene Rige mod det andet, kunde Ulfeldts Brøde, begaaet af ham som svensk Undersaat imod selve Sverige, ikke komme ind derunder; da de mæglende Gesandter, især Sidney, talte for hans Optagelse i Amnestien, afvistes enhver saadan Fordring. Men anderledes stillede Sagen sig med Hensyn til § 24, for saa vidt som denne ligesom andre Paragrafer i Roskildefreden skulde godkjendes i den ny Traktat. Det synes, som om den svenske Regering, uden dog at lægge nogen større Vægt paa Sagen, ikke har haft noget imod dens Godkjendelse. Men her var det Frederik III, der ønskede at komme bort fra Paragrafen. Imod dette stod de engelske og franske Gesandter af personlig Interesse for Ulfeldt; til Udjævning af Striden fremsattes fra hollandsk Side Forslag om, at Paragrafen vel skulde udskydes af den egentlige Traktat, men optages som en hemmelig Artikel. Endnu i April Maaned var man dog næppe naaet til en Overenskomst herom¹⁸⁵

Langt større politisk Interesse knyttede der sig imidlertid til et andet Spørgsmaal. Det var Gottorps Stilling, Anerkjendelsen eller Ophævelsen af de Fordele, der var blevne tilstaaede Hertugen ved Overenskomsten i Kjøbenhavn af Maj 1658. Ogsaa her er det nødvendigt at kaste Blikket tilbage.

Hertug Frederiks Neutralitetsoverenskomst af Novbr. 1658 (se ovfr. S. 381) havde ikke tilfredsstillet hverken Karl Gustaf eller Frederik III. Skjønt Hertugen ikke helt havde afbrudt sin Forbindelse med Sverige, idet han stadig havde det Ostenske Regiment hos sig og dermed sikrede sin nødtvungne Residens i Tønningen, var Karl Gustaf dog skuffet i Forventningen om den Hjælp, hans Svigerfader skulde have ydet ham¹⁸⁶. Og Frederik III ønskede intet hellere end at benytte den ny Situation og den vitterlige Tilslutning, som Gottorp havde ydet hans Fjender,

til at komme bort fra de ydmygende Indrømmelser, der var blevne ham aftungne. Der blev fra dansk Side ikke Tale om at respektere den gottorpske Del af Hertugdømmerne ved Indkvarteringen af Hæren, og i Maj 1659 blev Svavsted Amt taget i Besiddelse og lagt under den kongelige Del, ligesom ogsaa Slesvig Domkapitel erklæredes for løst fra Lydighed til Hertugen. Saaledes var Situationen, da Hertug Frederik III efter en 43aarig for Hertugdømmerne og Danmark saa betydningsfuld Regering døde den 10 Aug. 1659 i Tønningen. Ved sit nogle Maaneder forinden opsatte politiske Testamente havde han anbefalet sin Søn, Christian Albrecht, og sin Enke, Hertuginde Marie Elisabeth, der skulde føre Regeringen, indtil Sønnen kunde overtage den, lige saa vel som deres Raader at bevare et godt Forhold til Danmark, men han havde dog langt stærkere lagt Vægten paa den nøje Tilslutning til Sverig; dettes Raad skulde følges, et nøje Venskab opretholdes med det, og til Gjengjæld dets Hjælp imødeses i Nødsfald¹⁸⁷. Hvad der havde været Kjærnen i hele hans senere Politik, ønskede han maatte blive en Arv for hans Søn og hans Hus.

Hertug Christian Albrecht havde, som det vil erindres, fulgt Karl Gustaf ved hans Overfald paa Danmark 1 Aug. 1658 og befandt sig endnu ved sin Faders Død i den svenske Lejr ved Kjøbenhavn. Herfra vendte han nu tilbage for at overtage sin souveræne Regering. Men hans Hertugdømme var indskrænket til Tønningen og nærmeste Omegn; den dansk-allierede Hær omgav ham, og der var ingen Udsigt til, at Sverig vilde kunne bringe ham militær Hjælp. Christian Albrecht valgte under disse Forhold at fortsætte den dobbeltsidige Politik, som havde været hans Faders. Han beholdt det Ostenske Regiment i sin Tjeneste, og han besvor Karl Gustaf om at antage sig hans Sag og værdige ham Titel af Søn og Tjener. Men ved Siden deraf vendte han sig med Forsikringer til Kurfyrsten om sin fuldstændige Neutralitet, bortforklarede sit Ophold i den svenske Lejr, fremstillede det omtalte Regiment som sit eget og klagede over den danske Regerings Overgreb mod hans Lande. Kurfyrsten søgte ogsaa at faa Frederik III til en fredsommelig Holdning, men hverken Kongen selv eller hans holstenske, mod Gottorp fjendtlige Raader var synderlig stemte for en saadan. I Marts 1660 lod han Eberstein rykke frem til Blokering af Tønningen¹⁸⁸.

Dog havde han ved Siden heraf i Febr. givet sit Samtykke til Underhandlinger, som under oldenburgsk Mægling skulde aabnes med Hertugens Befuldmægtigede. Men den Instruks, som i den Anledning udfærdigedes for Christian Rantzau og Vicestatholderen Frederik v Ahlefeldt, aabnede ikke Udsigt til noget Forlig. Thi hvad Kongen fordrede, var Kuldkastelsen af Overenskomsten i Kjøbenhavn, Ophævelsen af Souveræniteten og Afstaaelsen af Svavsted foruden af Femern som Krigsskadeserstatning, og selv om det udtrykkeligt sagdes, at disse Krav ikke indeholdt noget Ultimatum, saa var det dog klart, at den danske Regerings Hensigt med denne Forhandling væsentligst var at skille den gottorpske Sag ud fra Freden med Sverig og derved berøve Hertugen hans Hovedstøtte Underhandlingerne, der aabnedes i Itzehoe og senere forlagdes til Heide, førte imidlertid ikke til noget Resultat¹⁸⁹. Ved Siden heraf var gaaet Forhandlinger mellem Kurfyrsten og Hertugen; en Gesandt fra den første, v. Kittelmann, havde gjentagne Gange været i Tøningen. Men til Uheld for Christian Albrecht faldt midt under dette et Brev fra ham til hans Sekretær Petrus Pauli i Frederik Vilhelms Hænder. I dette den 12 Febr. daterede Brev beordredes Sekretæren til at rejse til Karl Gustaf og forestille ham, hvorledes Hertugen ikke længere havde Midler til at forpleje det hidtil med store Udgifter »konserverede« Ostenske Regiment; heller ikke saa han nogen Udvej til at skille sig af med det til Kongens Fordel, idet han ved at sende det til Bremen ganske vilde ophæve den med Brandenburg aftalte Neutralitet, han bad derfor om, at Karl Gustaf vilde give ham Frihed til at aftakke det, om han end vilde beholde det saa længe som muligt til Gavn for Kongen. Med dette Brevs Opnappelse var enhver Tvivl hævet om, at det omtalte Regiment i Virkeligheden trods Gottorpernes Benægtelse havde staaet og endnu stod i svensk Tjeneste. Men paa denne Tid var Kurfyrstens Interesse for Danmark allerede stærkt formindsket, han var i Færd med i Oliva at slutte Fred og rede til, hvad ogsaa den dér sluttede Traktat kom til at bestemme, at rømme de hertugelige Lande. Under disse Forhold vilde han vel benytte Brevet, men ikke til Fordel for Frederik III; han ønskede kun selv at faa Regimentet indlemmet i sin Hær. Dette synes han dog ikke at have opnaaet; kun Oberst v. Osten forlangte sin Afsked og

rejste til Kurfyrsten; selve Regimentet aftakkede Hertugen i Maj Maaned¹⁹⁰. Men Frederik Vilhelms Holdning svækkede her som i andre Henseender Kongen af Danmarks Stilling, og han maatte finde sig i, at det gottorpske Spørgsmaals Behandling forlagdes til Kjøbenhavn.

TOLVTE AFSNIT.

Freden i Kjøbenhavn

Imidlertid havde de dansk-svenske Underhandlinger langtfra ført til noget Resultat. Man stredes især om Bornholm og om de 400,000 Rdl.; et Forslag kom op om at henvise det sidste Punkt til Vestmagternes Voldgiftskjendelse; men heller ikke dette blev til noget¹⁹¹. Blokaden af Tønningen havde ikke forbedret Situationen, og det irriterede Gemytterne i Kjøbenhavn, at Schack og Generalmajor Frederik v. Ahlefeldt, der paa et hollandsk Skib havde villet gaa fra Femern til Sjælland, var blevne fangne og førte til Malmø¹⁹². Men hvad der i dette Øjeblik gjorde Forhandlingerne paa den Maade, de hidtil var førte, til en Umulighed, var den tiltagende Spænding mellem de hollandske og engelske Gesandter. Det var, som om den nordiske Strid var vendt tilbage til, hvad der i Begyndelsen havde været det centrale i den, Rivaliteten om Handel og Magt paa Østersøen. I alt Fald var Vestmagternes Indblanding, der ved Frankrigs Mellemkomst og igjennem den første Haager-Koncert havde faaet en overvejende almeneuropæisk Karakter, nu atter kommen hen til at dreje sig om dette Punkt; dermed var paa ny al den Skin-syge og Mistillid mellem England og Nederlandene, som en Tidlang havde været holdt nede, kaldt til Live. Terlon sluttede sig til de engelske Gesandter, og Samtalerne mellem Mæglerne antog den bitreste Karakter. Der forlangtes fra engelsk og fransk Side Løfte om, at Elbingtraktaten ikke maatte være til Skade for nogen af Magterne, og om at ingen af dem maatte for-

lange nogen Erstatning for Mæglingen, hvad der sigtede til en eventuel hollandsk Besiddelse af Throndhjem¹⁹³. Denne indbyrdes Uenighed mellem dem, som skulde skabe Forsoning, kunde kun forsinke Fredsforhandlingerne, og midt under Spændingen trak det tilmed op til en større Konflikt.

Skjønt den nederlandske Regering ikke i ringeste Maade havde forandret det Standpunkt, som den hidtil havde indtaget, havde den dog med Beklagelse set, at dens Gesandter paa egen Haand havde tilladt den svenske Flaade at løbe ud af Landskrone Havn. I Slutningen af Marts og Begyndelsen af April rettede baade de Witt og Generalstaterne skarpe Bebrejdelser til dem derfor og gav Ordre til, at hvis de ikke kunde opnaa en virkelig Vaabenstilstand, skulde Flaaden paa ny optræde mod den svenske. Ordren satte atter Mod i de mere danskvenlige af Gesandterne, saa meget mere som der kom Efterretninger om svenske Kaperes Opbringelse af nederlandske Skibe i Nord- og Østersøen. Allerede den 9. April lod Gesandterne de Ruyter tilkjendegive den svenske Admiral, at han vilde forhindre hans Orlogsskibe, som laa ved Landskrone, fra at sejle, og da saa den 25. April desuagtet 10 Skibe løb ud fra denne Havn, styrende mod Drogden, indhentede de Ruyter dem og nødte dem til at ankre op. Denne Begivenhed fremkaldte den største Uro. Svenskerne klagede over den som et voldeligt Overgreb, og hollandske Varer beslaglagdes i svenske Havne, men endnu heftigere var den Tone, som de franske og engelske Gesandter slog ind paa. I maa vide, skrev Terlon til Hollænderne, at der er andre Flaader, som ikke retter sig efter Eders Admirals Ordre, det skal vise sig, at I ikke er Herrer over Verden, og disse Trusler fik deres Sidestykke i de Thous voldsomme Klager i Haag. Men Nederlænderne gav ikke efter, og saaledes syntes den halvt udslukkede Flamme paa ny at skulle slaa ud i brændende Luer og kvæle den aabnede Udsigt til Fred og Forsoning i Norden¹⁹⁴. Men Faren var ikke hidkaldt fra nogen af de krigsførende Parter, og Muligheden for, at den kunde fjernes, var derfor ikke udelukket. Denne Mulighed blev greben af en enkelt Mand. Atter er det nødvendigt at vende Blikket en Smule tilbage, en naturlig Følge af, at det Tidspunkt var indtraadt, hvor Traade, der hidtil havde løbet adskilte fra hinanden, forenedes¹⁹⁵.

Sikkert er det i alt Fald, at han den 18. Novbr. meddelte sine Kommissarier Rosenhane og Bjelke, at han agtede at benytte Sehested ved Traktaten, og gav dem Ordre til at antage sig hans Sager; de skulde ikke fatte Mistanke, naar han forhandlede med de Danske eller Mediatorerne, og han maatte endog have Lov til at rejse til Frederik III. I den følgende Tid stod han ogsaa i livlig Forbindelse med Kommissarierne, samtidigt med at han dels bestemt formulerede, hvad han vilde have tilsikret sig ved Freden, dels udarbejdede et Forsvarsskrift til Frederik III, som endte med en Anmodning om en mundtlig Konference med denne.

Sidney og Terlon havde paa dette Tidspunkt søgt at stemme Frederik III gunstigere for Sehested; endnu havde det dog været frugtesløst; Kongen havde ved Audiensen vendt sig fra dem og var gaaet til Vinduet med Tegn paa Misfornøjelse. Stadigt maatte hans Haab staa til Sverig. Og da Karl Gustafs Død den 13. Febr. truede med at berøve ham hans Støtte, henvendte han sig i de mest smigrende Udtryk til den nye Regerings Hoved, Rigsdrosten Pehr Brahe, med Opfordring til at bekræfte de Løfter, den afdøde Konge havde givet¹⁹⁶. Rosenhane og Bjelke forenede deres Anmodninger med hans; dog synes Formynderegeringen at have stillet sig temmelig køligt. Men imidlertid tilspidsedes snart Situationen, da Forhandlingerne fra den 27. Marts var blevne gjenaaabnede imellem de danske og svenske Kommissarier udenfor Kjøbenhavn. I Mødet den 29. kom Sehested selv til Stede, forestillede sig for de danske Gesandter og anmodede dem om at maatte høre, hvori Anklagerne mod ham bestod, for at han enten, hvis skyldig, kunde lide sin Straf eller, hvis uskyldig, drage sine Anklagere til Ansvar. Gesandterne lovede at forebringe Kongen dette. Mest tragtede han dog efter at komme til Kjøbenhavn og paa ny faa Frederik III i Tale. Selv om han hovedsageligt lededes af sine egennyttige Hensigter, er det dog sandsynligt, at han ved Siden heraf for Alvor har været optagen af Tanken om en Vending i den nordiske Politik, saaledes at der indtraadte en virkelig Udsoning mellem de to Nabomagter som Grundlag for Fortrolighed og Sammenhold i Fremtiden, og til at frembringe en saadan Vending ansaa han sig selv for Manden. Ad forskellige Veje, som vi ikke nærmere kjender, lod han Frederik III og Gersdorf vide, at han, hvis de

vilde høre ham, kunde gjøre dem stor Nytte. Endeligt lykkedes det ham ogsaa i Begyndelsen af April at faa Kongen til at sætte sig i direkte Forbindelse med ham. Hans egen Søstersøn Jens Juel sendtes paa Kongens Vegne til ham med Løfte om Glemsel for alt det skete, hvis han viste sig værdig dertil, og den 25. April kom Hannibal Sehested med kongelig Tilladelse til Kjøbenhavn.

Han havde naaet sit foreløbige Maal samme Dag, som Hollændernes Beslaglæggelse af de 10 svenske Skibe vakte saa stor Bestyrtelse og atter syntes at skulle lægge Freden store Hindringer i Vejen. Men med sit Blik for en vanskelig Situations Dobbelt-sidighed indsaa Sehested, at netop den indtrufne Begivenhed var egnet til at nærme de krigsførende Magter til hinanden ved direkte Forhandling. Han benyttede sig af, at Udsigterne til Karl II's Restitution fjernede England fra Sverig, han vidste om Indrømmelser, som denne Magt vilde gjøre, han var tillige overbevist om, at den danske Regering i Hjerter tragtede efter Fred, saa meget mere som Trætheden ved Krigen bredte sig stærkere og stærkere hos alle Stænder. Kjøbenhavns Magistrat og 32 Mænd forlangte i April i et næsten truende Indlæg i Kraft af Byens nye Rigsstandsværdighed at faa Oplysning om, hvorledes Forhandlingerne stod, og hvorfor de endnu ikke havde ført til et godt Resultat. Netop umiddelbart i Forvejen havde Kongen ogsaa krævet Rigsraadets Betænkning om Hertugen af Gottorps Fordringer, og Raadet anbefalede Eftergivenhed, hvilket uden Tvivl havde denne Sags Udjævning til Følge, uvist dog hvornaar¹⁹⁷ Under disse Forhold foregik den mærkelige Svingning, at han fra nærmest at være Kongen af Sverigs Mand blev Kongen af Danmarks Underhandler. »Han er nu mest i Kjøbenhavn og agerer paa Danmarks Side«, skrev Rosenhane den 2. Maj. Og til stor Ros for hans Talent vidste han at operere saaledes, at han desuagtet ikke tabte de svenske Kommissariers Tillid, ja end ikke lagde sig ud med de mæglende Magters Gesandter.

Han opnaaede først at bringe Underhandlingerne ud over det døde Punkt ved at overbringe en umiddelbar Opfordring fra Frederik III til de svenske Kommissarier om at afgive en skriftlig Erklæring, saaledes at Freden hurtigt kunde slutes. Derpaa opnaaede han den mindre Indrømmelse, at Sverig med Hensyn til Sundtolden lod sig nøje med Roskildefredens Bestemmelser og

frafaldt et hidtil opstillet Krav paa, at svensk Gods i fremmede Skibe ogsaa uden Certifikater skulde nyde Toldfrihed. Store Stridsspørgsmaal stod dog tilbage; der var de 400,000 Rdl., der var Bornholm eller Erstatning derfor, der var de af Karl Gustaf bortskænkede adelige Godser i Skaane. Med Hensyn til et Vederlag for Bornholm havde den svenske Regering en Tidlang staaet paa Afstaaelsen af Norge indtil Glommen. Men Rosenhane var en bestemt Modstander af denne Plan; han ansaa den for absolut urealisabel, thi, som han sagde, Frederik III agtede Norge som sit Arverige saa højt, at han ikke vilde formindske det, og Danmark vilde ikke opgive Grænsefæstningerne; derimod lagde han Vægten paa at bevare det skaanske Adelsgoods i svensk Besiddelse; han saa den dansk-skaanske Adel indenfor det svenske Rige og »admitteret paa Rigsdagene ad secreta« som en stadig indvortes Fjende, overbevist, som han var, om at Hadet mellem de to Nationer vilde vedblive, og tilmed frygtende, at en svensk mod Aristokratiet fjendtligt stemt Konge skulde støtte sig til den danske Adel¹⁹⁸. Rimeligvis har han derfor, om end i meget uenig med Sehested, grebet den Plan, som denne blev Talsmand for, at skaffe Vederlaget for Bornholm i Udkjøb af dansk Adelsgoods; kunde end den danske Adel ikke derved udryddes, vilde den dog blive betydeligt svækket. Men dette Spørgsmaal var for indviklet til hurtigt at afgjøres. Da nøjedes Sehested med dets Løsning i Principet, saaledes at dets nærmere Ordning opsattes. Den 4. Maj afgav Rosenhane og Bjelke, som de udtrykte det, »paa Hannibal Sehesteds indstændige Begjæring til desto fastere Venskab med Danmark« en Resolution, hvori de »Kongen af Danmark til særligt Behag« samtykkede i, at Bornholm indtil 24. Juni 1661 skulde blive hos ham, saaledes at man i Mellemtiden skulde enes om et nyttigt Ækvivalent, men hvis der ikke kunde opnaas Enighed derom inden Udløbet af den nævnte Frist, Øen da skulde gives tilbage til Sverig. Men Resolutionen indeholdt endnu flere Indrømmelser, som Sehested havde sat igjennem. Kommissarierne opgav de 400,000 Rdl. for den guineiske Sag, anerkjendte den skaanske Adels Ejendomsret til dens Godser, altsaa ogsaa til de af Karl Gustaf bortdonerede, og lovede at anvende al deres Flid paa, at Dronningen af Danmark for sin Levetid skulde beholde Hven, dog uden Præjudice for Sverigs Krones Højhed. Til

Slutning anbefalede de Sehested paa det varmeste til Kongen af Danmark.

Da han vendte tilbage til Frederik III med disse Indrømmelser, havde han bragt Freden et stort Stykke frem. De vundne Fordele, baade den med Hensyn til Bornholm og den med Hensyn til Hven, maatte særligt være egnede til at stemme Frederik III venlig. Den 5. Maj havde de en lang Samtale med hinanden paa Rosenborg. Men i ét Punkt var Kongen ikke tilfreds med det opnaaede. Det krænkede ham, at Bornholm og dets Skæbne i det hele skulde omtales i denne Fredstraktat. Man er fristet til at antage, at et bestemt Hensyn spillede ind her. Det var en Selvfølge, at Rigsraadet skulde ratificere denne Traktat, men i saa Fald vilde det faa at sige med Hensyn til Bornholm, og denne Ø var efter Indbyggernes Overdragelsesakt Kongens Arveland, en »Republik« for sig, som Gersdorf paa et af Fredsmøderne havde kaldt den. Da Frederik III derfor to Dage efter udfærdigede en formel Instruks for Sehested som Fredsunderhandler, lød den paa, at Øens Navn skulde udelades af den Artikel, der handlede om de afstaaede Provinser, eller at der skulde henvises om den til en særlig Akt, hvorved den skulde afstaa for evig Tid til Kongen og hans Arvinger mod Vederlag i skaanske Godser; disse skulde Kongen købe og afstaa til den svenske Krone i et Omfang, som overlodes til Sehesteds egen Konduite efter Aftale med Gersdorf.

For Hannibal Sehesteds eget Vedkommende betød denne Instruks den officielle Bekræftelse paa hans Stilling som den danske Konges Repræsentant, og den endte med, at Kongen forsikrede ham om sin kongelige Gunst og Naade med tilbørlig Belønning for hans udviste Tjeneste. Men alt var langt fra endnu jævnet. De svenske Kommissarier havde den 4. Maj afgivet deres Erklæring uden bestemt Bemyndigelse fra deres Regering, og saa meget mere viste de sig uvillige til at udelade Artiklen om Bornholm af selve Fredstraktaten. Den 9. Maj rettede Hannibal Sehested derfor en Skrivelse til Rigsdrosten Pehr Brahe, hvori han begyndte med at bebrejde de svenske Befuldmægtigede deres Skrupuløsitet; dernæst fremstillede han det, ganske vist noget tvungent, som om Gjenkjøbet af Bornholm var en Indrømmelse fra dansk Side, der ingenlunde svarede til den vundne Fordel, og endte med at forsvare Kravet om Spørgs-

maalets Henvisning til en særlig Traktat med følgende Ord: »Eders Ekscellence maa forlade sig paa min Ære og Sandhed, at der intet søges eller nogen Tid skal søges andet efter denne Krig end alt det, som kan være for Kronen og Sverig saa trygt og fast som for Danmark selv, og at vi intet Venskab skal foredrage Sverigs Venskab; thi dette, som nu søges, er alene at gratificere vor Konge udi noget for hans partikulære Humør, at det ikke indføres udi Traktaten, som udi en særdeles Akt af lige Kraft og Fasthed kan eksciperes og siden kort Tid efter Slutningen her og tillige med Ratifikationen gjøres til Ende paa begge Sider«¹⁹⁹ Saaledes optraadte Hannibal Sehested allerede som dansk Minister med Løfter paa Fremtiden, men der manglede næppe dem ved Hoffet, der saa skjævt til ham, lige saa vel som de engelske Gesandter ikke betragtede hans Optræden med venlige Øjne. Forhaabninger dukkede sikkert ogsaa op om, at den forestaaende Statsforandring i England skulde bringe Danmark Fordele; Otte Krag og Godske v. Buchwald havde modtaget venskabelige Tilsagn af Karl II²⁰⁰. Hertil kom, at Stridspunktet om de svenske Skibes Anholdelse endnu stod uløst. I Frygt for, at en Fred skulde gaa ud over Nederlandene, tilbød de hollandske Gesandter endog at angribe Skibene, medens Svenskerne forlangte deres Tilbagegivelse, før de undertegnede Freden Gersdorf forelagde denne Sag for Marwitz og Goess og spurgte dem, om man kunde regne paa Kurfyrstens og Kejsereus Hjælp, hvis man benyttede sig af Tilbuddet. Han fik et bekræftende Svar af Marwitz, men Goess holdt sig tilbage; thi Kejsereus Ordre gik i Retning af Ønsket om Fred. Under disse Forhold sammenkaldte Kongen den 18. Maj et københavnsk Stændermøde, hvor Gersdorf fremstillede Situationen, ytrede, at det var betænkeligt at gaa ind paa Sverigs sidstnævnte Forlangende og spurgte, om Stænderne var villige til at give Bidrag til Krigens Fortsættelse. Svaret blev Ønsket om Fred. Tre Dage efter afholdtes et nyt lignende Møde; Gersdorf kunde nu meddele, at Hollænderne ikke længere var absolut uvillige til at tilbagegive Skibene, men fordrede, at Kongen skulde paatage sig Ansvarer derfor overfor deres Herrer Generalstaterne. Da lød Stændernes Erklæring saaledes: Landene er ruinerede, vi formaar intet, der er ingen Midler til at underholde Garnisonen, Erfaringen lærer, at det er for farligt at stole paa fremmed Hjælp; derfor bør

Traktaten ikke afbrydes, men den omtvistede Sag ordnes. Samme Dag, den 21. Maj, sendte saa Kongen Jens Juel til de svenske Gesandter for at forlange et kategorisk Svar²⁰¹.

Først den 26. Maj naaede man dog til fuldkommen Enighed. Da havde Nederlænderne givet efter med Hensyn til Skibene, men var til Gjengjæld blevne stillede lige med de andre Mæglere overfor Fredstraktaten og havde faaet Mellemværendet angaaende Elbingtraktaten i fuldstændig Orden²⁰². De svenske Kommissarier sad nu ogsaa inde med Bemyndigelse til at slutte Freden paa de Vilkaar, som Danmark havde opstillet. Klokken 8 samme Aften undertegnede begge de krigsførende Magters Kommissarier sammen med Vestmagternes Gesandter Traktaten i Overensstemmelse med de trufne Aftaler. Dog fandtes ingen Bestemmelse om Sophie Amalies Besiddelse af Hven. Hannibal Sehested havde ikke yderligere trængt paa dette Punkt²⁰³. Det mærkelige heri kan dog maaske forklares. I Rosenhanes og Bjelkes Erklæring af 4. Maj, som indeholdt denne Indrømmelse, var den forenet med et Løfte om, at Hørsholm Len, som Korfits Ulfeldt »var forlenet med efter Kong Karl Gustafs Afsked«, skulde forblive hos Dronningen af Danmark. Der laa heri en utvetydig Anerkjendelse af Roskildefredens øvrige Bestemmelser angaaende Ulfeldt. Men en saadan Anerkjendelse vilde den danske Regering i alt Fald formelt ikke gaa ind paa, og dermed er muligvis Artiklen om Hven ogsaa bortfalden. Dog blev Ulfeldt ikke helt ofret fra svensk Side; thi vel enedes man om ikke at gentage Roskildefredens Paragraf om ham og ikke nævne hans Navn, men idet § 26 i Freden udtrykkeligt stadfæstede alle ikke særligt ændrede Bestemmelser i de tidligere Traktater, undtagen den bekjendte § 3 i Roskildefreden om Østersøens Spærring, var den sidstnævnte Freds Artikel 24 i Virkeligheden vedblivende retsgyldig²⁰⁴. Om Bornholm hed det kun, at der om denne Ø skulde stiftes en særdeles Akt og Handling af samme Kraft, som om den var indført i selve Traktaten; denne Bestemmelse suppleredes ved en Erklæring af 27. Maj, udstedt af Rosenhane og Bjelke, der gik ud paa, at da Kongen af Danmark havde tilbudt at tilforhandle sig Bornholm enten for skaanske Adeliges Godser eller paa anden Maade, skulde der ved Kommissarier handles derom inden 24. Juni 1661; i Mellemtiden skulde Øen blive hos Frederik III og, hvis der opnaaedes

Enighed inden den nævnte Tid, afstaas til ham og hans Arvinger til fast og stadig Ejendom, men hvis ingen Enighed tilvejebragtes, gives til Sverig²⁰⁵.

Det blev Hannibal Sehested, hvem det overdroges at bringe dette Supplement til Freden til endelig Afgjørelse. Allerede den 4 Juni forlod han Kjøbenhavn og rejste til Stockholm, hvor Rigsraaderne Shering Rosenhane og Gustaf Bonde udsaa til at forhandle med ham. I Overensstemmelse med den Politik, han havde hejst som sin Fane, satte han et fremtidigt Venskab mellem de nordiske Riger som det Maal, der skulde ligge bagved en Overenskomst. I sit Indlæg til de svenske Befuldmægtigede udtalte han Ønsket om, at alting derhen maatte lempes, »at begge disse nordiske Riger samt deres gode og tro Indbyggere af alle Stænder maa troligen række hinanden Haand og med indbyrdes Enighed flittigen anvende alle deres Midler til at samle Styrke igjen til at modstaa med unerede Forcer hvem der vil forstyrre deres fælles Velstand«. Disse stærke Ord fandt dog næppe Gjenklang hos de svenske Raader. Forhandlingen om Vederlagets Størrelse frembød ogsaa store Vanskeligheder. Der var et langt Spillerum mellem de 14,736 Tdr Hartkorn, som Svenskerne først forlangte, og de 6,700 Tdr., som den danske Gesandt først tilbød. Efterhaanden rykkede man dog hinanden nærmere; sikkert anspændte Sehested ogsaa al sin Kraft for at naa til et Resultat; han vidste, at hans Uvenner hjemme lurede paa ham, og at hans Fremtid stod paa Spil; særligt rettede han sine Bestræbelser paa at vinde Enkedronningen og Rigsdrosten. Og efter at man i 14 Dage havde handlet om Prisen, enedes man virkelig den 3. Juli. Vederlaget bestemtes til 8500 Tdr. Hartkorn; de nærmere Aftaler om hvilket Gods Kongen af Danmark skulde købe, henskødes til Forhandlinger mellem Kommissarier, der skulde ordne det hele inden 24 Juni 1661. Saaledes var det bornholmske Spørgsmaal løst²⁰⁶.

Den 26 Maj var Freden bleven undertegnet. Dagen efter skødes den ind med Fredsskud saa vel fra Kjøbenhavns Volde som fra den svenske Lejr og den nederlandske Flaade. Paa dansk Side begyndte Salverne med de store Kanoner, derpaa fyredes der fra Musketterne. Hele Borgervæbningen, Garnisonen og det hollandske Hjælpekorps var opstillet i ret Linje, Mand ved Mand. Med Hurtighed og Nøjagtighed faldt tre Salver Slag i Slag²⁰⁷. Faa Dage efter forlod Belejrerne deres Skanser og Barakker. Kjøbenhavns Befolkning strømmede ud for at se paa de Værker, der i over halvandet Aar havde holdt den indesluttet. Og snart efter fulgte det øvrige Lands Rømning, vel langt fra uden Uorden, men dog uden større Vanskeligheder. Alle vegne herskede Glæde over, at Befrielsens Time var slaæet, Freden oprunden.

Freden i Kjøbenhavn havde skaffet Riget Throndhjem tilbage og sikker Udsigt til ligeledes at faa Bornholms Frigjørelse stadfæstet. Den havde endvidere reddet Danmark for den haardt-tyngende Byrde, som Betalingen af de 400,000 Rdl. vilde have været. Først og fremmest var den dog Fjernelsen af den Fare for Landets Undergang, som havde truet saa alvorligt, den var Gjenbeseglingen af Danmarks Stilling som selvstændig Stat. Og selv om dette Resultat i ikke ringe Grad skyldtes fremmed Hjælp og fremmede Magters Interesse af den nordiske Ligevægt, saa kunde dog Landets Fyrste og Indbyggere med Stolthed se tilbage paa den Indsats, de selv havde vovet, paa det Mod og den Udholdenhed, de selv havde vist. Danmark havde ikke reddet sig selv alene ved egne Kræfter, men det havde vist sig værdigt til Redning.

Men taget under ét havde de to Krige med Sverig, som nu var afsluttede, tilføjet Danmark det haardeste Stød, som det havde lidt i Aarhundreder. Ikke alene var de Forhaabninger om Gjenoprettelse af tidligere Skade, hvormed de var begyndte, blevne kastede til Jorden, men de nye Tab var overvældende store. De skaanske Provinser og Bahus var i Sverigs Besiddelse, Hertugen af Gottorp erklæret for souveræn Fyrste for det gamle danske Len Slesvigs Vedkommende, Svavsted Amt tilmed afstaaet til ham. Kun for de sidste to Forholds Vedkommende bragte Eftertiden Forandring. Grænserne mod Sverig kom til at være endeligt og afgjørende fastslaæde indtil Norges

Tab. Freden havde gjort Sundet til Skjellet mellem de to Riger; det varede ikke længe, inden det ogsaa blev Skjellet mellem de to Folk. Tusindaarige Grænsepæle var flyttede.

Freden i Kjøbenhavn blev den sidste store Statsakt, der besegledes af det af Aristokratiet indskrænkede Kongedømme.

NIENDE BOG.

STATSFORANDRINGEN 1660.

FØRSTE AFSNIT

Stillingen før det store Stændermøde

De afsluttede Kriges ulykkelige Følger beroede ikke alene paa Tabet af vigtige Provinser og Formindskelsen i Rigets Magt. Nok saa meget led Landet under den forfærdelige økonomiske Nødtilstand, som Udgifterne til Hærene og fremfor alt Fjendens og de Allieredes Udsugelser og Hærgninger havde skabt. Det er imidlertid ikke Opgaven for nærværende Fremstilling at gaa nærmere ind paa Befolkningens herved frembragte Lidelser, paa Fattigdommens Tilvækst i Kjøbstæderne eller paa den kolossale Stigning af Antallet af øde Gaarde i Landsbyerne, lige saa lidt som paa den Forandring i Landets Fysionomi, der skyldtes Skovenes Omlugning; thi disse Forhold fik kun som Tilstandens almene Baggrund nogen Betydning for de nærmest følgende Tildragelser; saa vel i det store hele som i Enkeltheder viser deres historiske Indflydelse paa Samfundsforholdenes Omdannelse og Befolkningens Kaar sig først efter den store Statsforandring, med Fortællingen om hvilken denne Skildring vil standse.

Derimod spillede Finansernes i højeste Grad forværrede Tilstand, fremkaldt ved de samme Aarsager som Befolkningens økonomiske Vaande, en stor øjeblikkelig Rolle.

Udgifterne var stegne. Næsten hver en Skilling var medgaaet til Soldater og Flaade, til kostbare Gesandtskaber og Gaver til dem, man maatte vinde. Men i samme Forhold var Indtæg-

terne svundne. Man havde under Belejringen opgivet at kræve Told og Accise i Kjøbenhavn, af sig selv var disse Indtægtskilder saa godt som standsede i det øvrige Land. Fra Lenene indkom kun saare lidt, og det saa meget mere som Pantsætning af Krongodset mod Laan under Krigen var fortsat efter en overordentlig Maalestok. Fra Aug. 1658 til Septbr. 1660 var pantsat for over 490,000 Rdl., hvorved kan regnes at være kommet over 9800 Tdr. Hartk. ud af Kronens umiddelbare Besiddelse¹. Under disse Omstændigheder meldte sig med uafviselig Kraft de to Spørgsmaal: hvorledes bringe Udgifterne ned og hvorledes bringe Indtægterne op?

Allerede i Febr. 1660 havde Kongen forlangt Rigsraadets Betænkning dels om, hvorledes den 1657 indførte Stempelpapirsafgift kunde fortsættes, saaledes at Udbyttet henlagdes til Hofholdningen, dels om der ikke med Stændernes Samtykke kunde paa ny for Kjøbenhavns Vedkommende paalægges en moderat Konsumtion paa Vin, fremmed Øl, Mel, Malt og andre Varer til Garnisonens Underhold, og den samme Skat ligeledes midlertidigt indføres i de »konserverede« Provinser, Jylland, Fyn og Langeland. Raadet havde billiget, at man vedblev med at kræve Stempelpapirsafgift paa den 1657 anordnede Maade, og at man søgte Stændernes Samtykke til Konsumtion i Hovedstaden, men havde fraraadet et saadant Paalæg i de af Indkvartering og lignende Byrder saa stærkt medtagne Landsdele². Foreløbigt toges dog ingen Foranstaltninger i nogen af disse Retninger, men da Krigen var endt, begyndte atter den ordinære Toldopkrævning, ogsaa i Kjøbenhavn. En Ting stod imidlertid klar for alle: der maatte baade for at spare Penge og for direkte at lette Trykket paa Befolkningen foretages en Reduktion af Hæren, en Aftakning af en større eller mindre Del af de hvervede Tropper. Men med denne almindelige Betragtning hørte Enigheden op. Om Indskrænkningernes Omfang gjorde sig meget modsatte Meninger gjældende med det egentlige Militærparti og Rigsraadet som modsatte Poler.

Den 21. Juli forlangte Kongen i en egenhændig Skrivelse Raadets Betænkning om, hvor stor en Milits til Hest og Fods det var muligt at underholde; som sin Mening udtalte han, at man paa Sjælland og i Smaalandene, der nu var Grænseprovinser mod Sverige, burde have 2000 Mand til Hest, foruden Garnisoner

i Fæstningerne, og i de andre Provinser en forholdsvis Styrke Rigsraadets Svar var alt andet end imødekommende. Det fremhævede Nøden i Landet og Umuligheden for Befolkningen af paa én Gang at bære nye Paalæg og udholde Indkvarteringen; derfor burde man vende tilbage til den gamle Rostjeneste og Sognerytterne og gjenindrette de gamle Regimenter til Fods; for hvad der da blev tilbage af ordinære og ekstraordinære Intrader, kunde man formere Militsen og forsyne Fæstningerne med Garnison og Proviant Misfornøjet med dette Svar, der for øvrigt kun var underskrevet af 6 Raader, forlangte Kongen yderligere Forklaring I en Replik af 1 August udtalte Raaderne, denne Gang 11 i Tallet, sig ogsaa tydeligere. De tilraadede en Aftakning af Rytteriet, saaledes at man kun beholdt tilbage 2 Ryttere for hvert Sogn i Danmark, fordelte i Kompagnier paa 100 Mand; medens Sognene skulde underholde de Menige, skulde Officererne forlægges til Kjøbstæderne; hvad Fodfolket angaar, burde der af hvervede Knægte kun blive tilbage 2200 Mand, der skulde indlægges som Garnison i Fæstningerne, flest, nemlig 1500. i Kjøbenhavn Men for at skaffe Penge til Forsvarsvæsenet burde Stænderne forskrives jo før jo hellere ³

Saaledes havde Kongen hørt Rigsraadets Mening om Hærens Reduktion, men han fulgte den ikke Uden Tvivl støttet til Indlæg fra de øverstbefalende Officerer udgik der den 3. Aug en Ordre til Hans Schack, der derved faktisk betegnedes som Chef for Armeen, som i væsentlige Punkter afveg fra Rigsraadets Indstilling. Rytteriet sattes til 4000 Mand; medens Landsognenes Antal nu efter de skaanske Provinser Tab kun var 1650 og 2 Gange dette altsaa kun udgjorde 3300; hvad der blev til overs, efter at Sognene havde taget deres til Underhold, skulde ligesom Officererne forlægges til Kjøbstæderne, Kompagnierne skulde være paa 80 og ikke paa 100 Mand, og med Hensyn til Infanteriet skulde der kun foregaa en Translokation, ingen Aftakning; tvertimod skulde de udygtige Ryttere forsættes til Fodfolket ⁴. Derimod gik Kongen ind paa Udskrivning af et Stændermøde; han og Raadet mødtes i Ønsket herom. Paa dette Møde skulde Bevillingsspørgsmaalet afgjøres. Det kom til at afgjøre mere Men inden vi gaar over hertil, er det nødvendigt at kaste et Blik paa de Magtforhold og de Stemninger, der kom til at spille en Rolle for de kommende store Begivenheder.

Af alle Stænder var Adelen gaaet ud af Krigen, stærkest ramt i sin politiske Stilling. Ingen Klasse af Samfundet var som den bleven gjort ansvarlig for Ulykkerne, for Frederikssoddes Erobring, for Roskildefredens Afslutning, og hvad Kjøbenhavns heltedige Modstand, den anden Krigs øvrige Sejre og den sidste Freds forholdsvis bedre Vilkaar havde bragt af Ære og Fordel regnedes ikke den til Bedste. Dybt ulmede Misfornøjelsen og Harmen mod den hos alle de uprilegerede Stænder, og naar Rigsraadet i et af sine før nævnte Indlæg betegnede Folket som et selvraadigt Folk, saa gjaldt dets Tanke sikkert denne herskende Stemning. Hvad Raadet selv angaar, var ogsaa dets Indflydelse og dets Stilling rokket i endnu højere Grad, end det allerede tidligere havde været Tilfældet. Det viste sig i dets Magtesløshed med Hensyn til Hærens Reduktion og i Spørgsmaalet om dets egen Supplering. Stadigt undlod Kongen at gjøre noget Skridt til at besætte Kansler- og Marskposterne, kun meget langsomt og delvis tog han Foranstaltninger til at udfylde de ledige Raadspladser. Ved Begyndelsen af 1660 talte Rigsraadet kun 13 Medlemmer (Joakim Gersdorf, Ove Gjedde, Christopher Urne, Oluf Parsberg, Jørgen Seefeld, Jørgen Brahe, Niels Trolle, Mogens Høg, Henrik Rantzau, Gunde Rosenkrands, Otte Krag, Aksel Urup og Peder Reedtz), i April udnævntes Henrik Bjelke, uvist om efter Haandfæstningens Bestemmelser om Adelen og Raadets Indstillingsret⁵. Men først den 21. Juli udgik Brev til Rigsraadet om at forskrive Adelen i de forskjellige Provinser til at votere paa Raader; til at erstatte den afdøde skaanske Raad Tage Thott skulde de i Kjøbenhavn tilstedeværende Adelige træde sammen i Steden for den afstaaede Provins' Ridderskab, den sjællandske Adel skulde foreslaa 6 eller 8 for hver af de 4 i dens Landsdel ledige Pladser, den fynske og den jyske paa lignende Maade indstille hver for 1 Plads. Umiddelbart efter foregik det første af disse Valg; Rigsraaderne samlede Vota fra de i Kjøbenhavn værende Adelige og indstillede deraf atter tre, Iver Krabbe, Hans Schack og Ove Juel. Indstillingen af Schack vakte Opsigt; han var kun naturaliseret, ikke indfødt dansk, men hans store Popularitet og rimeligvis ogsaa Følelsen af, at denne Indstilling vilde være efter Kongens Ønske, gjorde Udslaget, skjønt Militærpartiet derved vilde faa en udpræget Repræsentant indenfor Raadet. Ingen blev overrasket, da Frederik III's Valg

den 19. Aug. faldt paa ham. Men samme Dag blev Sivert Urne til Raarup optagen i Raadet; ingen Oplysning findes om hans Valgmaade, og man fristes næsten til at antage, at Kongen her har handlet paa egen Haand, og til at søge Grunden til Urnes Optagelse i, at hans Hustru Fru Catharine Sehested var Dronningens Mignonne, som hun senere kaldtes. Imidlertid samledes den sjællandske og den fynske Adel i August til Votering, og den 7. Septbr. gjorde Rigsraadet sin Indstilling paa Grundlag heraf⁶. Det var Dagen før Stændermødets Aabning, meget talte for, at Kongen hurtigt skulde træffe sit Valg, men intet saadant paafulgte. Den Betragtning paatvinger sig imidlertid, at Raadet selv i ikke ringe Grad bærer Ansvar for Kongens Mangel paa Hensyntagen til det Thi hvad havde været naturligare end, at det i dette Øjeblik, hvor Statens Tarv krævede Reformer, havde måndet sig op til alvorlige Overvejelser og Forslag om saadanne, havde søgt at gaa i Spidsen for, hvad der burde gjøres, og saaledes reddet sin egen Anseelse! At dette ikke var en Umulighed, fremgaar bedst af, at et enkelt af dets Medlemmer virkelig forsøgte at gaa denne Vej. Det er en Ære for Gunde Rosenkrands, trods alt hvad der kan siges mod denne ikke synderlig karakterfaste Mand, at han i en kort før Fredens Afslutning forfattet saakaldt »Underdanigst og trohjertet Erindring og Betænkning om fire vigtige og fornødne Spørgsmaal« opstillede en Række Forslag til Reformer af vidtrækkende Omfang, hvoraf adskillige ganske vist var temmelig theoretisk sete, men andre, som Lettelser for Bondestanden ved Ophævelse af Vornedskabet og Indskrænkninger i Hoveriet paa Krongodset samt en Omdannelse af Administrationen med det Formaal at gjøre Adelen til en dygtigere Embedsstand, rørte ved realisable Opgaver⁷. Men Gunde Rosenkrands' Indlæg forblev hans eget private, hans Raadsfæller gjorde det ikke til deres; uden alvorlige Forsøg paa at skabe sig en ny Stilling og uden at gjenoptage Forslagene om en stændersk Forfatning drev Rigsraadet sin Skæbne i Møde.

Men rørte der sig saaledes ikke hos Adelen og hos Rigsraadet noget kraftigt Liv, da var der et andet Sted i Folket, hvor dette var Tilfældet.

Kjøbenhavns langvarige og heltemodige Forsvar havde bidraget mægtigt til at redde Landet, men det havde tillige kaldt en Selvtillidens og Selvbevidsthedens Aand til Live hos Hoved-

stadens Borgerskab, der skabte en Frihedstrang af hidtil ukjendt Styrke. Denne Stemning fandt efter Fredsslutningen kraftige Udtryk. Den 9. Juni underskrev Magistraten og de 32 Mænd to Indlæg til Kongen. I det ene klagedes over, at de tidligere Toldpaalæg uden Stadens Samtykke og derfor i Modstrid med de udstedte Privilegier var satte i fornyet Kraft; det andet og vigtigere drejede sig om Københavns almindelige politiske Stilling. Det var en Protest mod en Begrænsning af Stadens tilsikrede Ret til Deltagelse i Forhandlinger om Rigets Anliggender; det hævdede, at denne Ret ikke blot, som Regeringen syntes at ville fortolke den, skulde gjælde for særdeles vigtige Statssager, f. Eks. Fredstraktaten, men i det hele for hvad der kunde paatænkes »Kongen, Riget og Byen til Bedste«, og da særligt for Spørgsmaal om Handelen, »da, som Tilstanden nu er, det er højnødigt, at Kommerciens og Skibsfarten overvejes og befordres, om Danmark igjen skal komme paa Fode«; derfor var det rimeligt, at Byens Deputerede oftere og med større Frihed, end hidtil var sket, skulde deliberere med Rigsraadet og Stænderne; thi, tilføjedes det, som Rigsstand burde de Deputerede annammes med lige Respekt som i andre frie Rigsstæder. Regeringens Svar var køligt, til Dels afvisende, hvad enten det har været dikteret af Rigsraadet eller Kongen selv har været misfornøjet med Kravene og den Tone, der gik igjennem dem. Med Hensyn til Toldpaalægene erklæredes, for øvrigt næppe med Urette, at Privilegierne ikke omhandlede hidtil bestaaende saadanne, men kun Forandringer i dem. Hvad Deltagelsen i Statssagers Behandling angik, da havde Kongen hidtil ikke kunnet sammenkalde nogen Stænderforsamling og kunde det heller ikke endnu, før Landene var rømmede af de fjendtlige Tropper, men Byens Deputerede skulde ikke forbigaa, naar der forefaldt noget at deliberere om, og ellers stod det dem frit som lydige Stænder og Undersaatter at tilkjendegive Kongen og Rigsraadet, hvad de forment var til Gavn. Derimod trængte de fremkomne Udtalelser om deres Rigsstandsværdighed til videre Forklaring, »helst efterdi Kongen ikke formoder, at dem hidtil noget despekterligt kan være vederfaret«. Kongen forlangte tillige deres Betænkning om Garnisonens Underhold »som i andre frie Rigsstæder«, men i Spørgsmaal om Handel og Skibsfart, maatte de erindre, at

ogsaa de her i Staden ikke værende Stænder var interesserede, ogsaa med dem maatte der forhandles.

Magistraten og de 32 Mænd lod sig imidlertid ikke skræmme af denne Erklæring. Den 18. Juli afgav de deres Svar. Det var deres Pligt, hed det deri, at sørge for, at Privilegierne blev usvækkede, og det allerede paa Grund af Stadens Bedrifter. Thi »næst Guds Hjælp er ved denne Bys Erholdelse Danmarks og Norges Riger samt tilliggende Lande (saa vidt de ej tilforn var bortgivne) blevne konserverede og alle deres Indvaanere, Adel og Uadel, ej blevne deres Fjenders Slaver og Trælle, den danske Nation til evig Beskæmmelse, som det en Tidlang lod sig anse til, men, Gud derfor være æret, er blevne under vor rette Herre og Konge og haver bekommet nogen Berømmelse igjen«. Efter denne Indledning gik man over til en nærmere Forklaring af Privilegierne. I Retten som Stabelstad burde de andre Stænder, skjønt deres Mening burde høres om Handelen, ikke kunne gjøre Indgreb. Hvad Værdigheden som Rigsstad og Rigsstand angik, haabede de at maatte faa Frugten af Friheden at fornemme i Steden for »den Ufrihed, vi indtil denne Dag haver haft«, deres Deputerede burde have Stemme og Samtykke i alt hvad Riget til Bedste kunde delibereres; det var deres Ret ikke alene at faa Tilgang til Kongen, naar de ønskede det, men ogsaa at tilkaldes. Og Respekten for Københavns Egenskab af Rigsstand krævede, at Magistraten i alt, hvad der vedkom Staden og dens Jurisdiktion, burde have fuldkommen Direktion og Autoritet, Gang og Sæde som Magistraten i Danzig og andre frie Rigsstæder, saa alt hvad den med de 32 Mænd maatte ordinere skulde holdes uden Modsigelse og ej for nogle sær Personers Interesse fraraades. Med Hensyn til Told og Accise hævdedes det tidligere Standpunkt: den hidtil bestaaende Toldrulle var ophævet og Staden stillet lige med Adelen, indtil den selv havde givet sit Samtykke. Indkvarteringen endeligt burde i Fredstid besørges af Statskassen (Fiskus), thi »Garnisonen og Befæstningen er ikke for det ringe Københavns Borgerskabs Skyld, men til hele Rigens Konservation«. Opnaaede Staden denne Stilling, vilde den lokke fremmede til sig og gaa frem Riget til større Gavn end igjennem Ufrihed, stor Told og Tynge ⁸.

Dette Indlæg er af en forbavsende Kraft, et Udtryk for den stolteste Borgeraand, et Hædersbrev for Københavns Borgerskab.

Der gaar gjennem det ikke alene den demokratiske Protest mod Adelens og de andre Privilegeredes Overgreb, det er ikke alene en Indsigelse mod Uligheden, det er ogsaa et Krav om Frihed, om Ret for Byen til kommunal Selvstændighed og til at være Part i at varetage Landets Anliggender, det er en Fordring om en konstitutionel Forfatning, en Indsigelse mod det aristokratiske Regimente, der var, og mod den Enevælde, der kom. Desværre blev det i den sidste Henseende kun et Ord. En Hovedaarsag hertil var, at ogsaa en anden af Statsfaktorerne var vokset under Kampene.

Til to positive Fordele kunde Kongedømmet se tilbage som sit Udbytte af de sidste Aar. Frederik III var bleven souveræn i den kongelige Del af Slesvig; ikke Danmarks Krone med Rigsraadet som dens Repræsentant, men han selv besad den øverste Magt dér, hvor han tidligere kun havde været Lensmand. Et endnu større Brud paa det hidtidige System var dog, hvad der var sket indenfor Kongerigets snævrere Grænser ved, at Bornholm heller ikke længere hørte under Kronen, men var blevet hans og hans Slægts Arveland. Selv om Haandfæstningen ikke direkte havde omtalt, hvorledes Stillingen skulde være for en Provins, der efter at være afstaaet vendte tilbage til Riget, uden for saa vidt som den i § 3 havde sikret, at Indbyggerne i saa Fald skulde nyde deres Gods og Ejendom ubeskaaret som tidligere, saa stred en Løsrivelse af en saadan Provins fra Kronen dog sikkert mod Meningen og Aanden af den nævnte Paragraf, der forbød Kongen at vinde Erobringer for sig selv ved Rigets Indbyggers Hjælp. Der er ogsaa Tegn til, at Rigsraadet ugjerne havde været Vidne til hvad der skete med Øen.⁹ Men udenfor disse positive Fordele havde Kongedømmet vundet endnu meget mere. Vindingen skyldtes for det første de andre Statsmagters Tab. Den Selvopløsning indenfor Adel og Rigsraad, som indtil 1657 havde givet Kongedømmet dets væsentligste Stød fremad, havde nu naaet sit Højdepunkt, og af sig selv var deres Modparts Styrke derved forøget. Men for det andet havde Dynastiet under den sidste af de to Krige for første Gang selv gjort sin alvorlige Indsats og vundet den. Det var under Kjøbenhavns Belejring, at Frederik III og Sophie Amalie havde vist, hvad en Konge og hans Dronning kunde og burde være i betrængte Tider, et fast Midtpunkt for Udholdenhed, et Eksempel paa Mod og Op-

ofrelse. Om de havde handlet, som de gjorde, alene af umiddelbar Pligtindskyldelse eller om der tillige havde gjort sig en bevidst politisk Beregning gjældende, faar staa hen. Resultatet var i alt Fald ogsaa dynastisk stort og betydningsfuldt. Kongen og hans Hus var blevet det, som Landet og navnlig Kjøbenhavn saa op til og beundrede, en Tilflugt i Nøden, et Haab for Fremtiden.

Mere og mere koncentrerede Magten sig i Kongens Kabinet, hos hans private Raader. Det var snarere sin Egenskab af en saadan end sin Stilling i tyske Kancelli, at Theodor Lente skyldte sin Indflydelse paa den ydre Politik. I den indre Administration var Gabel bleven den ledende Personlighed, paa Hærvæsenets Omraade spillede Hans Schack og de øvrige højtstaaende Officerer den største Rolle ¹⁰. Disse Forhold benyttedes af Dronningen til fuldstændigt at løsne hendes Len, Hørsholm, fra Kronborg Len ¹¹. Men foreløbigt blev det ejendommeligste Udslag af Hoffets Raadslagninger Korfits Ulfeldts og Leonora Christinas Fængsling.

Det er i det foregaaende omtalt, at disses Fremtid, deres Amnesti fra svensk Side og deres Optagelse i Traktaten mellem Danmark og Sverig havde været under stærk Omtale ved Fredsforhandlingerne foran Kjøbenhavn. Under sit Ophold i Stockholm gik nu Hannibal Sehested i Forbøn for dem hos den svenske Regering, og Terlon og Sidney virkede i samme Retning ¹². Resultatet heraf blev ogsaa, at Formynderregeringen den 7. Juli besluttede Fangernes Løsladelse og Amnesti mod Løfte om, at Ulfeldt og hans Hus herefter ikke direkte eller indirekte vilde »stemple« mod Sverigs Velfærd. Men inden Meddelelsen herom var naaet til Malmø, havde de selv vovet et Skridt, der kom til at blive skæbnsvangert for dem. Truende Rygter, om hvis Oprindelse og Hjemmelsmænd det ikke er muligt at dømme med fuldstændig Sikkerhed, var komne dem for Øre; de gik ud paa, at den svenske Regering i Steden for at benaade dem vilde lade dem føre til Finland; danske Rigsraader skal tillige have skrevet til dem om at komme til Kjøbenhavn ¹³. I Samraad besluttede Mand og Hustru at flygte; dog anbefalede Leonora Christina, at han i alt Fald en Tid skulde søge til Lubeck. Men Ulfeldt vovede Skridtet helt ud. Forklædt først i Bondeklæder, dernæst i Præstedragt lykkedes det ham at narre sine Fangevogtere, og undkommen søgte han direkte til den danske Hovedstad, hvortil

skulde gaa ud over Adelen. Den 21. Aug. fik han ogsaa sin aarlige Pension sat op til 6000 Rdl.²⁰ Men imod, at han skulde være indviet i større planlagte Forfatningsforandringer, taler dog adskilligt. Hans Stilling var endnu alt andet end sikker. Under hans Fraværelse i Stockholm havde hans gamle Fjender agiteret imod ham og beskyldt ham for kun daarligt at have varetaget Danmarks Interesser²¹. Men vigtigere er det, at dersom han havde troet paa Muligheden af at kunne sejre over disse Fjender ved, at Kongen i den nærmeste Tid kastede dem til Jorden og saa ophøjede ham selv, da havde han næppe, som han vitterhar gjort det, i dette Øjeblik tænkt paa at forlade Danmark for at rejse til de spanske Nederlande²².

Forstaar man derfor ved Kongens Planer hvad der i det hele blev realiseret paa Stændermødet, da er det mere berettiget at fæste Blikket paa andre Mænd end paa Hannibal Sehested. Utvivlsomt maa Gabel efter hele hans Virksomhed under selve Mødet sættes i Spidsen; men ved Siden af ham træder to andre Personer frem. Det er Hans Nansen og Hans Svane. I Borgmesteren i Kjøbenhavn kunde Kongen regne paa Adelsens bestemteste Modstander, paa sin egen varme Tilhænger, i alt Fald saa længe det gik ud paa at kuldkaste de Skranker, som Aristokratiet havde rejst for Monarken; han kunde ogsaa vide, at han ved at vinde ham vandt mere end en enkelt Mand, vandt hans Magt og Indflydelse over Hovedstadens Borgerskab. Det fortælles, at Kongen har talt med ham paa Kjøbenhavns Slot og givet ham en egenhændig Befaling til at konferere med Svane. Selve denne træder her for første Gang i vigtigere Sager frem for os. Først Professor ved Universitetet, var han nu, siden 1655, Sjællands Biskop. Hans svære og kraftfulde Hoved vidnede om urokkelig Selvsikkerhed; han fyldte sin Stilling ved sin Skikkelse ikke mindre end ved sin kraftige Vilje; Myndighed prægede hans Optræden og hans Ord. I sin Person forenede han den Skinsyge og det Had, som hos en stor Del af Gejstligheden ulmede mod Adelen; fri for den Frygtsomhed, som ellers holdt saa mange af Præsterne i Tømme, besad han Statsmandens politiske Sans for at udnytte Øjeblikket til Tjeneste for sit Maal, en rig Veltalenhed til at afvæbne Indvendinger, en hensynsløs Trods til at kue Modstand. Fremfor alt var han Prælaten, der trængte efter Indflydelse og Rang som de gamle katholske

Bisper; ærgjerrig og magtlysten, voldsom og tyrannisk, med ubehersket, ja smaalig Attraa efter Rigdom higede han mod at tage Kampen op for at bringe sig selv til Storhed og for at gjengive sin Bispeværdighed dens fordums Glans. Men tillige sad han, Jesper Brochmands lærde Elev, inde med alle de lutherske og efter-lutherske Forestillinger om Kongedømmets Ophøjethed; ingen bedre Hjælper kunde Frederik III finde end ham, ingen snarraadigere Skriftefader til at overvinde hans Skrupler. Det er rimeligvis sandt, at Kongen har kaldet ham til sig paa Frederiksborg, i Enrum spurgt ham, hvorledes Haandfæstningen kunde blive forandret eller tilintetgjort uden at han brød sin Ed, og faaet til Svar, at de, som havde bundet ham, atter maatte løse ham ²³.

Men nærmere ved Kongen end disse Mænd stod hans Dronning. Hendes Familjeforbindelser, hendes Selvraadighed, hendes lidenskabelige Hævnlyst, hendes Trang til at glimre og til at more sig, alt peger i Retning af hendes autokratiske Tendenser. Og utvivlsomt er det, at hun, hvis Indflydelse over sin Ægtefælle var rodfæstet som ingen andens, har benyttet Drøftelsernes og Raadslagningernes Dage til at drive ham frem ad Vejen til Omvæltning og Magtforøgelse. Men spørger man bestemtere om, hos hvem særligt Tanken om Valgkongedømmets Ophør og Arveregeringens Indførelse kan antages at være undfangen eller hos hvem denne Tanke i alt Fald har fundet den modtageligste Jordbund, da maa Svaret lyde: sandsynligvis hos Frederik III selv, hos ham, der før han blev Konge, havde talt om, at Danmark med Hensyn til Tronfølgens Sikring burde følge de arvelige Nabokongerigers Eksempel, hos ham, der ivrigere end nogen af sine Forgængere havde dvælet ved, at Norge var hans Arverige, hos ham, der 1658 i Farens Stund havde mindet Kjøbenhavns Borgere om deres Pligter mod ham og hans Arvinger, hos ham, der allerede nu besad en Del, omend kun en lille, af Danmark som sit Arverige. —

Den 5. Aug. udgik Indkaldelser til det paa Rigsraadets Opfordring berammede Stændermøde. Det fortælles, at Raadet har ønsket, at det skulde samles i Odense, men at Kongen har afvist dette og bestemt Mødestedet til Kjøbenhavn. Vist er det, at Hovedstaden blev valgt. Den 8. Septbr. skulde Stænderne samles. Ligesom ved Mødet i Odense 1657 skulde alle Adelige møde

personlig eller ved Fuldmagt fra enkelte til enkelte, det samme gjaldt Bisperne, ellers skulde der vælges Deputerede af Universitetet, af Kapitlerne, af Provster og Præster og af Kjøbstæderne; til de fleste af disse gik Tilsigelserne gennem Lensmændene, men Kjøbenhavn og Christianshavn indkaldtes særligt²⁴.

ANDET AFSNIT

Stændermødets Aabning. Skattespørgsmaalene.

Lørdagen den 8. Septbr. samledes de indkaldte Repræsentanter i Kjøbenhavn, og de, som var forsynede med Fuldmagter, indleverede disse i Kancelliet. Hvor stort Antallet af de mødte har været, kan ikke afgjøres med Nøjagtighed. Af Adelige har foruden de 15 Rigsraaader rimeligvis været omtrent 100 til Stede i Hovedstaden, men kun et ringere Antal synes at have deltaget i Forhandlingerne. Af Bisperne var mødt de 5, for Bispen over Aarhus Stift havde Hans Svane Fuldmagt. De fire Kapitler havde Paalæg om at vælge hvert 2, men de fleste Akter er kun underskrevne af 1 for hvert. Universitetet havde valgt sin Rektor Professor Hans Vandal og Professor Thomas Bang. Provster og Præster havde Ordre til stiftsvis at vælge det ringest nødvendige Tal for at undgaa unøden Bekostning; paa Landemødet i Roskilde var for Sjælland valgt 5, men i Begyndelsen undertegnede kun 1, senere 4 paa dette Stifts Vegne, for de øvrige Stifter i Reglen kun 1. Fra Kjøbenhavn mødte for Magistraten 2, Borgmestrene Hans Nansen og Christopher Hansen, for de 32 Mænd i Overensstemmelse med Privilegierne andre 2, deres Formand Stads-hauptmand Frederik Thuresen og Kjøbmanden Hans Petersen Klein, fra Christianshavn 2, for de øvrige Kjøbstæder underskrev den 19. Septbr. 59, men dette Tal sank derpaa, rimeligvis ved Bortrejse, til nogle og fyrretyve²⁵.

Stemningen hos de mødte var uvis og spændt; det maa have været ved Mødets Begyndelse, at de to fynske Borger-

deputerede paa Slotspladsen spurgte hinanden, hvad denne store Sammenkomst mon skulde betyde, og at Hannibal Sehested, der hørte deres Samtale i Forbigaaende, hviskede dem de orakelmæssige Ord i Øret: den betyder: vil Du ikke, saa skal Du. De menige Befuldmægtigede fra Byerne var uden Tvivl stærkest optagne af, hvad der kunde gøres for at lette deres Kaar, men alle havde dog Følelsen af, at større Spørgsmaal trængte sig frem til Afgjørelse²⁶. Og den Uhygge, der fremkom herved, blev ikke mindre ved, at der i disse Dage fandt Forandringer Sted i Byens Garnison. Schacks af Belejringen stærkt medtagne Regiment Fodfolk ligesom en Del af Rytteriet blev forlagt til Jylland, men i disse Troppers Sted rykkede netop den 8. Septbr 8 Kompagnier af Generalmajor Eggerich Lubbes' tyske Regiment, i alt 1000 Mand, ind i Staden; samme Dag blev dets Chef, der havde udmærket sig ved Bremervordes Forsvar og uden Tvivl var Kongens betroede Mand, udnævnt til Kommandant i Kjøbenhavn²⁷.

Mandag den 10. Septbr om Formiddagen Kl. 10 fandt det højtidelige Aabningsmøde Sted i den rummelige, med rigt ornamenteret Gyldenlæder fra Gulv til Loft prydede Ridder- eller Dansesal paa Kjøbenhavns Slot. Da Stænderne var samlede, traadte først Rigsraaderne, derpaa Kongen ind i Salen. Righofmesteren holdt Talen; den dvælede ved de sidste Aars Begivenheder, kastede Skylden for den første Krigs Ulykker over paa Generalernes Uenighed, mindede derimod om Samdrægtigheden under Belejringen, om Kjøbenhavns Troskab og om Kongens utrættelige Iver og gik derpaa over til at forestille Grunden til Mødets Sammenkaldelse. Nødvendigheden af at skaffe Penge til Kongen og Hofet, til Militsen, Flaaden og Fæstningerne og til Gjældens Afbetaling. Paa Midlernes Tilvejebringelse gik Talen ikke ind; kun sagde Gersdorf, at Kongen havde deputeret nogle Rigsraader til at forhandle derom med Stænderne; et Vink om Planerne laa dog i Ordene, at den ene lige med den anden skulde bære Byrderne. Paa Stændernes Vegne svarede kun Adelsmanden Henrik Gyldenstjerne; hans Tale var kort og meget almindelig, »slet og ret«, som en af hans Standsfæller noterede om den i sin Dagbog; den takkede Kongen for hans faderlige Omsorg, forsikrede om alles Vilje til at støtte ham med Liv og Gods og opfordrede endeligt Regeringen

til at forelægge sine Forslag skriftligt, Stænderne vilde da svare paa samme Maade²⁸.

Endnu samme Dag afholdt de forskellige Stænder særlige Møder. Forsamlingsstederne synes ikke at have været helt faste. Adelen har benyttet Salen paa Københavns Raadhus*), men dog tillige det islandske Kompagnihus paa Slotsholmen, Borgerskabet mødtes i Bryggernes Lavshus i Skindergade, og begge disse Bygninger gav ogsaa Plads for de forskellige Stænders Plenarforsamlinger, medens Gejstlighedens Forhandlinger som Regel foregik i det saakaldte Konventhus ved Silkegade**), til sine Tider dog ogsaa i Helligaands Kirke. Stændernes Medlemmer lovede hverandre efter gammel Skik Tavshed; hver Klasse valgte sin Sekretær, og i alt Fald Adelen tillige Deputerede til Forhandlinger med Rigsraadet og de øvrige Klasser; muligvis har disse Deputerede skiftet, men Henrik Gyldenstjerne, Iver Krabbe og Ove Juel har vistnok været de, som hyppigst repræsenterede deres Standsfæller.

Den 11. Septbr begyndte de egentlige Forhandlinger. Rigsraadet oversendte om Morgen en Forslag, der gik ud paa, at Stænderne for en vis Tid skulde bevilge en lidelig Afgift paa alle Varer, som enhver brugte, behøvede og fortærede. Det var altsaa i en Konsumtionsskat, at Regeringen, som allerede tidligere paatænkt, søgte Redningen; den havde antydnet, at denne Skat skulde paahvile alle, men ud herover havde den endnu ikke udtalt sig; kun gik jævnsides dermed et Tilsagn om, at hvis Stænderne samtykkede heri, skulde alle andre Skatter og Kontributioner lige saa vel som Ydelser til de indkvarterede Soldater ophøre. Tanken var altsaa den, at forlade de gamle Land- og Hartkornsskatter og afløse dem med Forbrugsskatter og samtidigt lade Staten overtage Troppernes Forplejning. Men Forslaget var holdt ganske almindeligt; det var, som om Ansvar for Enkelthederne skulde lægges paa Stænderne. Denne Fremgangsmaade, der stred mod al tidligere Sædvane, efter hvilken de egentlige Propositioner havde paahvilet Regeringen, fandt ikke Tilslutning hos nogen. I et nyt Plenarmøde samme Dag var

*) Dette siges af den samtidige Høring (i Leyer's Politie) foruden af Slangé

**) Et Konventhus ved Frue Kirke, som senere Bearbejdelser altid taler om, har vistnok slet ikke eksisteret

alle enige om at kræve en Specifikation forelagt Allerede ved denne Lejlighed aabenbarede sig imidlertid de store Modsætninger, som kom til at beherske Stændermødets første Periode Thi fra to af de privilegerede Klasser, fra Adelen og Universitetet, rejstes skarpe Krav paa Undtagelsesstilling for dem, men lige saa ivrigt satte Gejstlighedens og Borgerskabets Deputerede herimod Kravet paa Lighed. Men ogsaa paa anden Maade viste Forskjellen sig paa Ønskerne og Grundopfattelsen hos Adelens og Understændernes Førere. Thi da Iver Krabbe paa Adelens Vegne opfordrede de andre til at slutte sig til dem i et Andragende til Kongen om at besætte de ledige Rigsembeder, fik han til Svar af Hans Svane, at det ikke tilkom dem at foreskrive Hans Majestæt noget derom; han vilde sikkert selv ramme sin Tid

Tonen var slaaet an, skarpere og skarpere klingede den i de følgende Dage

Imidlertid blev det formelle Stridsspørgsmaal om, hvem der skulde stille specificerede Forslag om Konsumtionen, løst ved at Regeringen gav efter. Først forelagde Rigsraadet en Angivelse af de enkelte Species, men uden Satser for disse, derpaa kom ogsaa Forslag om saadanne, efter at Kongen havde befalet 6 Raader at overveje tidligere Projekter om Forbrugsafgifter og afgive Betænkning om dem til sig²⁹. Der var foreslaaet Accise paa Kjød, som indførtes til Kjøbstæderne, paa Malt, paa det formalede Brødkorn, paa Vin, paa forfærdigede Sko og Støvler; desuden Skat paa Kvæget, som gik paa Græs, og paa Fjerkræ, endvidere Afgift af Vognleje og af Bryllupper, og der forudsattes en Stempelafgift, ligesom at Folk, der havde Penge paa Rente, stadigt skulde kontribuere deraf. Satserne var gennemgaaende meget højere end de, som var vedtagne af Rigsraadet 1657 og da kun for Krigens Tid. Allerede dette bevirkede, at Forslaget af ingen af Stænderne blev modtaget med Velvilje Men langt vigtigere end Striden om Afgifternes Størrelse var dog Uoverensstemmelsen om de Privilegeredes Stilling til dem. Straks den 12. Septbr. havde Adelen overgivet en Erklæring til Rigsraadet, der hævdede dens personlige Ret som fri og frelst og dens Ugedagsbønders gamle Skattefrihed; i Steden derfor tilbød den til St. Hans Dag af fri og godvillig Affektion at forære Kongen og Kronen et lige saa stort Beløb, som Skatten kunde

beløbe sig til for dens Tjenestefolk og dens Ugedagsbønder⁸⁰. Denne Erklæring blev Signalet til de heftigste Sammenstød i de følgende Plenarmøder paa Bryggernes Lavshus. Fra Adelens Repræsentanters Side faldt drøje og udfordrende Ord. Otte Krag udtalte, at ingen havde Privilegier eller noget at sige, hverken Gejstlige eller Verdslige, uden Rigens Raad, Adelen og Kjøbenhavns By, Henrik Gyldenstjerne udbrød: Adelen er født til Frihed, ingen anden haver nogen saadan, Ove Juel lagde til: End ikke Kongen kan imponere Adelen noget, og flere andre stemmede i³¹. Men den Tid var forbi, hvor slige Ytringer virkede skræmmende, nu var deres Følge kun yderligere Op-hidselse, og Stemningen blev ikke blidere ved, at Henrik Gyldenstjerne opfordrede Raadet til at hjemsende de fleste af de Deputerede og kun lade nogle faa af hver Provins blive tilbage, ja end ikke ved at Adelen besluttede sig til at ofre Ugedagsbøndernes Skattefrihed og kun fastholdt en saadan for Forbruget paa dens egne Gaarde. Dog fandt Adelen Støtte hos en enkelt Klasse, nemlig Universitetet. Dets Befuldmægtigede fastholdt ikke alene dets egne Medlemmers Friheder, men forsvarede endog Adelens, Hans Vandal bemærkede, at der jo endeligt i alting burde være Forskjel paa en Bonde og en Herremand, hvilket fra Svane paadrog ham det Svar, om der da ikke burde være Forskjel paa en Bisp og en Bonde. Trykkede af Situationens Vanskelighed besluttede nu de to Universitetsprofessorer sig til det mærkelige Skridt at afholde sig fra alle de følgende Møder. Ogsaa Kapitlernes Deputerede havde gjort et Forsøg paa at hævde deres Mandanters Frihed og tilbudt at gaa sammen med Universitetet. Afviste her vendte de sig til den oppositionelle Side; de havde en klarere Forstaaelse af, hvor Vinden bar hen.

Thi jævnsides med Forhandlingerne i Plenarmøderne var gaaet indbyrdes Aftaler mellem Gejstlighedens og Borgerskabets Førere. Hovedmændene var Hans Svane og Hans Nansen. Efter al Rimelighed indviede i Kongens Planer vidste de, at de i ham og hans Omgivelser havde et Rygstød til den Kamp, de var i Færd med at optage. Men ikke faa Vanskeligheder rejste sig indenfor deres egen Kreds. Saaledes skal nogle af de jyske Kjøbstæders Deputerede have vægret sig ved at gaa mod Adelen og kun være bragte til Tavshed ved Trusler om, at man vilde

henvende sig til deres Byer med Forespørgsel, om de billigede deres Gjenstridighed; i Stiftsprovsten Erik Torm synes Hans Svane at have haft en Modstander, som han en Tid fortrængte fra Møderne, indtil han føjede sig³². En større Mislighed var det dog, at hverken Gejstlighedens eller Kjøbstædernes forskellige Bestanddele var stillede ens; Bispens gamle og Københavns ny retsligt hjemlede Skattefrihed stod imod den lavere Gejstligheds og de andre Byers Mangel paa Privilegier i denne Henseende. Man udfandt imidlertid et Middel til at komme ud over denne Vanskelighed. Idet man noget ubestemt talte om den Frihed, som baade de Privilegerede og de andre kunde have, og idet man saaledes paa en halv revolutionær Maade slog en Streg over Forskjellighederne, enedes hele Gejstligheden (undtagen Universitetet) med hele Borgerskabet om, hvad man kaldte, foreløbigt at deponere Privilegierne, men kun for saa vidt som ogsaa Adelen og Universitetet vilde gjøre det samme. Meningen var at opstille et bestemt Krav om Lighed, Og da Adelen vedblivende nægtede at gaa med til denne for sine Gaardes Vedkommende, vedtog Gejstlighed og Borgerskab den 15. Septbr. og underskrev den 16. en Forestilling til Rigsraadet, hvori de efter at have proklameret den imellem dem fastslaaede Enighed opfordrede dette til at formaa Adelen til at give efter³³. Men det skete havde en dybere Betydning. Der var tilvejebragt en nøje Forbindelse mellem de lavere Stænder mod Adelen, Oppositionen havde organiseret sig, og den havde tillige erhvervet sig en fælles Fane, under hvilken den vilde føre sin Kamp. Denne Fane var Københavns Frihed; under denne havde de, som det hed, konjungeret sig. Hovedstadens nye Privilegier var blevet Symbolet, omkring hvilket man flokkede sig i Striden mod det bestaaende Regimente. Hans Svane som en Slags Formand for Oppositionen kaldtes de Konjungeredes Mediator.

Den 17. Septbr. overleveredes den vedtagne Forestilling til Rigsraadet. Atter kom det her til en heftig Scene. Otte Krag spurgte, hvad de indbildte sig, om der ikke burde være en Forskel paa en Herremand og en Bonde. Han fik det Svar af Borgmesteren i København, Christopher Hansen: Vi er ikke Eders Dreng, at I haver Behov saa at snurre os over. Men Rigsraadet erklærede spottende, at der var ingen Stand, som

havde Privilegier uden Adelen, hvis Privilegier var 300 Aar gamle, og saa Kjøbenhavn, hvis Privilegier nu snart var 2 Aar gamle.

To Dage efter indgav Adelen en vidtløftig Resolution til Rigsraadet. Den gik ind paa Landets almindelige Anliggender og forlangte Reduktion af Hæren, saaledes at der kun skulde holdes saa meget hvervet Fodfolk og saa mange fremmede Ryttere, som der behøvedes til Garnisonerne, og saaledes at Landmilitsen skulde gjenoprettes, dog under Kommando af indfødte Danske; ogsaa til saadanne burde Fæstningerne betros, da Nationen ellers kom udi Foragt. For at opnaa Orden i Finanserne burde der anslaas bestemte Summer til Hofholdningen, til Hæren, til Flaaden, hvis Vigtighed særligt fremhævedes, til at indløse det pantsatte Krongods og til som Nødskilling at indlægges i Landekisterne. Ved Siden heraf gjentoges det gamle Krav om Rigseembedernes og Rigsraadspladsernes Besættelse. Hvad selve Bevillingsspørgsmaalet angik, erklærede de Adelige sig villige til, skjönt Konsumtionen »skar saa dybt i Privilegierne«, i 3 Aar at opgive deres Accisefrihed for Vin og Øl og give Afgift af alle andre Varer, som de kjøbte i Kjøbstæderne til deres Husholdning, i samme Omfang som de andre Stænder. Det eneste, som de begjærede, var, at de adelige Gaarde forskaanedes for at betale af det Møl og den Malt, der konsumeredes dér, og af det Kvæg, der fandtes paa dem og paa Ladegaardene; thi, udtalte de med Anvendelse af det vante Stikord, opgaves denne Frihed, blev der ingen Forskjel paa Adelsmand og Bonde, og allevegne i Udlandet nød Adelen dette Privilegium. Det tilføjedes, at Optræningen af Skatterne burde gjøres ligelig og modstræbende bringes til at rette sig efter Flertallets Vilje; for Bevillingens Anvendelse burde aarligt gjøres Regnskab til Deputerede af Adel, Gejstlighed og Borgerskab. Den 21. Septbr. strakte Adelen sig endnu videre; til Erstatning for Skattefriheden paa sine Gaarde tilbød den at give for hver 10 af sine Tjenere 15 Rdl. aarligt; den samtykkede endvidere i en Stempelpapirsafgift, som var betydeligt højere end den 1657 vedtagne, og i en Afgift af Støvler og Sko og bevilgede desuden Udlægning af Gaarde til Ryttere, saaledes at der til hver af disse skulde lægges 20 Gaarde⁸⁴.

For disse Bevillinger udstedte Kongen den 25. en Revers paa sædvanlig Maade. Samme Dag indgav Rigsraadet et Andragende om Hærens Reduktion; det klagede over, at Hvervingerne vedblev, men samtykkede i, at det hvervede Fodfolk sattes højere end tidligere indrømmet, nemlig til et Maksimum af omtrent 3000 Mand foruden 1000 norske Knægte, der skulde bruges paa Flaaden. Men Schack havde ikke underskrevet sine Raadsfællers Indlæg, tvertimod opsatte han en Forestilling, hvori han bestemt tilraadede at beholde alle Knægte til Fods; toges en anden Beslutning, hvorved Militzen ødelagdes, vilde han være undskyldt. Og ingen kongelig Resolution fulgte paa Rigsraadets Andragende, lige saa lidt som paa et af 6. Oktbr., der i de skarpeste Udtryk fremstillede Landets Nød, priste Adelens store og udsædvanlige Tilbud og endte med at opfordre Kongen til uden Ophold at gjøre Raadet fuldtalligt og besætte de ledige Embeder og i det hele »Regeringen stille i slig Form, som den i fremfarne lovlige Kongers Tid haver været«³⁵. Da Oluf Parsberg havde noteret Vedtagelsen heraf i sin Dagbog, tilføjede han: Kan det ikke nu hjælpe, saa hjælpe Gud den allernaadigste!

Men selve Bevillingsspørgsmaalet var ogsaa langt fra løst trods Kongens Revers til Adelen. Den 19. Septbr. havde de konjungerede Stænder givet deres Bevilling. Den var for de enkelte Satsers Vedkommende, særligt for Korn, betydeligt lavere end Regeringens Fordring og Adelens Samtykke, den betonedes Ophøret af de andre Skatter og af Indkvarteringen, men den havde størst Betydning ved som Indlægget af 15. Septbr. at betinge Bevillingen af, at alle, ingen undtagen, udgav den og deponerede deres Privilegier i denne Henseende. Da saa Adelens Indrømmelser af 19. og 21. Septbr. blev bekendte, bevilgede de konjungerede den 25. ogsaa en Afgift af Stempelpapir og af Skotøj, men med mindre Takster end Adelens, og endeligt benyttede de Adelens Forslag om at afløse Konsumtionen med en Bevilling af 1½ Rdl. for hver af dens Tjenere til at foreslaa det samme for deres Vedkommende. Da var det, at Adelen og Rigsraaderne den 30. Septbr. opgav hele deres tidligere modvillige Standpunkt, frasagde sig deres Frihed ved at bevilge Afgift af hvad Korn de forbrugte paa deres egne Gaarde, gik ind paa en ensartet Kvægskat og kun forbeholdt sig Halvdelen af deres Uge-

dagstjeneres Skat, som det hed, for at bringe deres øde og forarmede Gods paa Fode. Idet Adelen ellers fastholdt de tidligere bevilgede Satser, havde den ikke alene slaaet en Streg over »Underskeden« paa Adelsmænd og Bonde, men den havde ogsaa overbudt de af de lavere Stænder udlovede Ofre. Bevillingen bragtes endog i Form af Udkast til en Forordning³⁶.

Havde det i dette Øjeblik kun været Kongens Ønske at udbringe saa store Skatter som muligt, da vilde vel Sagerne have været afgjorte med dette Skridt. Kongen havde selv gennem Henrik Müller ladet Gejstlighed og Borgerskab vide, at han fastholdt den højere Kornafgift, nu havde Adelen bevilget den og indrømmet Ligheden. Grunden var tagen bort under Fødderne paa Understændernes Fordringer. Men i Virkeligheden var allerede Striden om Bevillingerne og deres Størrelse et tilbagelagt Stadium. Større Spørgsmaal var rejste, og Adelens Eftergivenhed var sket under Trykket heraf.

Den 17. Septbr. var der indenfor Borgerstanden blevet forelagt et Forslag — beklageligt nok kjendes ikke dets Ophavsmand —, der rakte langt ud over hvad Rigsraadet havde sat som Stændermødets Opgave³⁷. Det havde for det første været et Udtryk for den Misfornøjelse, som en Konsumtionsafgift i det hele havde vakt; skarpt var en saadan kriticeret som fortrinsvis rammende Kjøbstæderne, som særligt haard mod de fattige og som kostbar i sin Opkrævningsmaade. Derfor burde man komme bort derfra og skaffe Penge paa anden Maade, og det ved en gennemgribende Forandring af den bestaaende Domæneforvaltning. Saa længe Rigers Vilkaar var som nu, burde der af alle Len gøres rigtigt Regnskab, eller ogsaa burde de bortforpagtes til de højstbydende; Lenene burde være en Indtægtskilde for Kronen, ikke som hidtil en Lønningsform, end ikke for Rigsraaderne; Ladegaardene burde drives af Bønder, Hoveriet afløses af Arbejdspenge, det pantsatte Krongods indløses og dygtige Bogholdere føre Regnskab med alle Domænernes Udbytte. Men ikke nok hermed, Vornedpligten burde kunne indløses for Penge, thi derved vilde kunne skaffes en Indtægt, og det maatte haabes, at Kongen og Adelsstanden vilde lade sig det behage, »efterat dog slig Ufrihed Herskab saa vel som deres Tjenere samt Landet og det gemene Bedste er skadeligt, som Erfarenhed lært haver og noksom kunde deduceres, om Tiden

og Materien det tilstødte og udfordrede«. Ved Siden heraf burde der spares ved Afskedigelse af overflødige Embedsmænd, ved Reduktion af Hæren og ved at formaa Statens Kreditorer til godvilligen at gaa ind paa en Afkortning i deres Fordringer. Til Kjøbstædernes og Handelens Fremme anbefaledes en Række Forholdsregler; de mest gennemgribende var Afskaffelse af Provinsialtolden, Formindskelse af Salt- og Korntolden, Overdragelse af en Del af Tolden og Accisen til Kjøbstædernes Fornødenheder, Ret for Borgmestre og Raad til selv at vælge og indsætte Raadmænd og Ophævelse af Lensmændenes Ret til at indblande sig i Byernes Styrelse. Men ogsaa ud over Kjøbstædernes særlige Interesser strakte Forslaget sig ved et Afsnit om »Landsens Indbyggers Velstand og Befordring udi Almindelighed«; deri indeholdtes Ønsker om Reform i Procesvæsenet, saaledes at Sagerne ikke som hidtil opholdtes til Skade for umyndige og andre, om Forbud mod administrative Afgjørelser igjennem Kancelliet »ved vrang Beretning til Hove« af Sager, som »ved Lands Lov og Ret kan og bør ordeles«, om Befordring af indfødte Officerer til de højeste Charger og Organisation af et almindeligt Landeværn, om Besættelsen af de ledige høje Rigsembeder, om Afholdelsen af aarlige Provinsialmøder til »Landets Nødtørft at overveje og Kapitelskjøb at sætte« og endeligt om Indførelsen af en hel ny Forfatning, idet ikke alene de enkelte Provinser hver skulde have en Fuldmægtig til Hove med fri Adgang til Kongen og Rigsraadet og Stemme i Rigens Sager, men ogsaa »intet vigtigt det gemene Bedste antræffende sluttes uden samtlige Stænders Deliberation og Samtykke og derudi Landsens almindelige Bedste at observeres og ingen sær Vild anses«, hvilket Ønske var motiveret med, at en Del af Provinserne i Løbet af 30 Aar 4 Gange havde været overfaldne af Krig, »om des Aarsag de lidet eller intet haver været forstændigede«.

Skulde alle historiske Fænomener maales alene efter deres Resultater, da vilde der kun være liden Grund til at lægge Vægt paa det her omtalte Forslag. Thi i dets betydningsfuldeste Punkter blev dets praktiske Følger lig Nul. Men taget som Vidnesbyrd om Ideer, som Udslag af Tanker og Ønsker hos det danske og vel snarest det kjøbenhavnske Borgerskabs Mænd rager dets historiske Værd højt op og gør det til et Æresbrev for dets

Ophavsmænd. Skjønt Grundtanken, som naturligt, er Kjøbstædernes Fremme, har dette Hensyn dog ikke kvalt den ægte Almenfølelse, den virkelige Borgersans. Her er forstandige Fordringer med Hensyn til en sparsommelig Statshusholdning, her er Angreb paa Adelens Privilegier, her er Krav om Byernes Selvstændighed, her er Blik for Bondestandens Ufrihed, og her er endeligt Forslag, der sigter til Kongedømmets Indskrænkning ved Stændernes Vilje. Man bringes ved dette — og vi kan tilføje ved flere lignende Forslag fra Stændermødet — til at tænke paa det engelske lange Parlaments første Dage eller paa de saakaldte Cahiers, de franske Valgforsamlings Indlæg før Ständerforsamlingen 1789. Man fængsles her som dér ved det revolutionære Pust, ved Lysten til med ét at rydde op i en Række Mangler ved den bestaaende Samfundsordning, Statsforvaltning og Statsforfatning og gennemføre Forandringer i demokratisk Aand.

Som sagt, det store Reformforslags Forfatter kjendes ikke. Men ét tør man sige, at skjønt det er udgaaet fra den mod Adelen mest oppositionelle Kreds, saa har det ikke haft noget at gjøre med de Aftaler mellem Kongen og hans fortrolige, som snart skulde vise deres Frugter. Det er et uafhængigt, nationalt og demokratisk Indlæg, der har sin særlige Plads i Stændermødets Historie, det gik imod Adelen, men det gik ogsaa mod Militærpartiets, mod de tyske Hofmænds, mod Kongens Planer. Netop derved var ogsaa dets Skæbne bestemt. Det er aldrig blevet mere end et Udkast. I Steden for det traadte et andet, mere begrænset Forslag, der den 25. Septbr. blev vedtaget af Borgerstanden. Det gik ud fra, at der vilde blive bevilget en Konsumtionsskat, men forudsatte tillige, at dens Beløb ikke vilde være tilstrækkeligt til at dække Udgifterne. Derfor foresloges, at der for Fremtiden skulde gjøres Regnskab for alle Lenene eller disse bortforpagtes til de højstbydende, dog skulde Rigsraaderne og andre høje Embedsmænd tilbørligt aflægges; endvidere skulde Ladegaardene besættes med Bønder eller gives til Forpagtere og Kronbøndernes Ægt og Arbejde afløses af en Pengeafgift; for at lette Kjøbstæderne skulde Toldpaalægene, især paa Salt, nedsættes, overflødige Toldbetjente afskediges og Kjøbstæderne faa en Tiendedel af Accise- og Toldintraderne. Man ser, at af de store, omfattende Tanker fra det forrige Forslag var kun de økonomiske blevne tilbage, og man fejler næppe

ved at mene, at hvad der nu blev vedtaget var i Overensstemmelse med en Side af de hemmelige Aftaler. Skjønt kun Borgerstanden vedtog Forslaget, er det efter al Rimelighed affattet i Enighed med de Konjungeredes gejstlige Førere. Og hvor afdæmpet Forslaget end var mod det store Reformprojekt, saa var det i sin Hovedbestemmelse overordentligt vigtigt. Dennes Gjennemførelse vilde være ikke alene en Omvæltning af det bestaaende Finanssystem, men ogsaa en Ophævelse af et af Haandfæstningens Hovedpunkter, et Grundskud mod Adelsens Stilling i Staten. En Adel, der ikke længere havde Privilegium paa Lenene, vilde ikke være den samme som den, der i Aarhundreder havde haft Magten i Danmark.

Idet Borgerstandens Førere med Hans Nansen i Spidsen den 26 Septbr. overbragte dette Forslag til Frederik III, var et Hovedangreb indledet paa den bestaaende Forfatning; idet de gik Rigsraadet forbi og henvendte sig direkte til Kongen, havde de vist Venner og Fjender, hos hvem de søgte Støtte. Det var forgjæves, at Adelen, som ovenfor fortalt, derimod satte sit Tilbud om i Konsumtionsafgiften at slette Forskjellen paa Herremand og Bonde. Det var saa meget mere forgjæves, som en anden og endnu vigtigere Part af de hemmelige Aftaler mellem Kongen og hans fortrolige netop nu var ved at sprænge det Slør, hvormed den hidtil havde været omgiven

TREDJE AFSNIT

Arveregeringens Overdragelse.

Hvad vilde man ikke give for en aabenhjertig Fortælling af en af de ledende Mænd om det store Stændermødes hemmelige Historie! Uden Tvivl vilde en saadan have haft at berette om Intriguer og skjulte Møder, om Trusler og Bestikkelser, om selviske Mænds Samvittighedsløshed og om Patriots bekymrede

Overvejelser, om Vaklen og Ubestemthed, om Hensynsløshed og Vold. Tidligere Tiders Historieskrivere har i Stedet taget til Takke med den næste Generations Anekdoter om Sammenkomster i Snedker Hans Balckes Hus, om natlige Konferencer hos Hans Svane og Hans Nansen, om et Møde mellem disse to Mænd og Christopher Gabel i St. Petri Kirke »i den tredje Stol fra Koret at regne«, hvor disse tre i Overværelse af Præsten Daniel Pfeiff aflagde en højtidelig Ed om »at gjøre deres yderste til at gennemføre Souveræniteten«³⁸. En omhyggelig Kritik maa lade disse Beretninger staa for deres Hjemmelsmænds Regning uden at optage dem i den ved fuldstændigt paalidelige Kilder hjemlede Skildring. Tilbage bliver kun et Glimt af Christopher Gabels underjordiske Virksomhed, da han den 13 Septbr meddelte Rigsraaden Oluf Parsberg, uden Tvivl som Forsøg paa at vinde ham, at Kongen havde udnævnt hans Søn til Hofmester for Hertug Jørgen og Prinsesserne, Rygter om natlige Møder, gjengivne af den kejserlige Gesandt Goess, — og saa et Brev af afgjørende Vigtighed, skrevet egenhændigt af Kongen, forsynet med hans lille Signet og efter Sigende overbragt af Gabel til Svane, men rettet baade til denne og til Hans Nansen. Det lyder saaledes:

Kjære, tro Mænd Vi er og bliver Eder for Eders beviste tro Tjeneste og Nidkjærhed alle Tider med Naade bevaagen, og overlader vi til Eder selv, hvem iblandt de andre I vil aabenbare, hvad som er blevet aftalt, naar I ikke gjør Valg paa andre end dem, som I kjender og finder tjenlige. Dog vil vi siden gerne vide, hvo de bliver. Vagten angaaende, da holder vi det utjenligt endnu formedelst Ombrage, ikke des mindre vil vi derpaa videre blive betænkte. Thuresen er os velbekjendt, og approberer vi Eders Forsæt, hvad ham angaar, som baade fornødent og tjenligt. I maa se til, at hvad der skal gjøres, det bliver gjort snart, thi Ophold bliver skadelig; dersom de andre vinder Tiden, kan de maaske vinde mere. Værer enige og sagtmodige, vi er og bliver Eder alle Tider en naadig Konge Befalende Eder Gud.

Kjøbenhavns Slot, den 26. Septbr. Anno 1660.

Friderich.

Dette Brev viser os en Sammensværgelse med Kongen som dens Hoved, med Svane, Nansen og sikkert ogsaa Gabel som de første Medvidere; det viser os endvidere, at disse Mænd har givet Kongen Raad om at forberede Magtanvendelse ved at forstærke Vagterne i Kjøbenhavn, et Raad, han endnu finder ubetimeligt, men forbeholder sig senere at anvende, medens han derimod i en anden Henseende følger deres Mening, nemlig om at indvi flere, og deriblandt først og fremmest Frederik Thuresen, Stadshauptmand og Formand for de 32 Mænds Raad, i Planerne, og det viser slutteligt, at de sammensvorne og ikke mindst Kongen nu anser Øjeblikket til Handling for kommet Omtrent en Uge senere træder Sammensværgelsens Maal frem for Lyset.

Bitterheden hos de lavere Stænder mod Adel og Rigsraad var stegen Dag for Dag under Mødets første Stadium. Man havde harmedes først over den overmodige Pukken paa Privilegierne, derpaa over Forsøget paa at skruer Konsumtionsskatten op Dybere og dybere udhuledes Modsætningerne, ingen Steder dog saa stærkt som mellem Kjøbenhavns Borgere og de adelige Junkere. Fra Førernes Side sparedes sikkert heller intet for at ophidse Stemningen, medens enkelte paalidelige inddroges i de hemmelige Aftaler; med Thuresen som Part i disse var man Herre over Borgervagterne, rimeligvis var Schack ogsaa Medvider og dermed Garnisonen sikret. Men tillige søgte man at dække sin Ryg mod Frafald; paa Svanes Foranledning samledes den sjællandske Gejstlighed, som man frygtede skulde skræmmes af Adelen, i Hemmelighed til et overordentligt Møde i Roskilde, og her fik Provsten i Slagelse Peder Villadsen, de gejstlige Deputeredes Sekretær og Svanes højre Haand, sine Standsfæller til at udstede en ny Fuldmagt af 4 Oktbr., hvorved de godkjendte, hvad deres Repræsentanter fremdeles vilde beslutte.

Det er fra samme Dag, at det første Udkast til et Forslag om Arveregeringens Oprettelse er dateret. Hvis det virkelig, som det betegnes i den bevarede Afskrift, har været et Udkast til en Erklæring af Borgerstanden, er Hans Nansen den sandsynlige Forfatter. Dets Hovedpunkt lød paa, at da Stænderne formodentligt snart skulde adskilles, saa vilde de ikke undlade at takke Kongen for ved dette Møde at have villet høre deres Mening og for det Eksempel paa heroisk Mod, hvormed han under Belejringen havde foregaaet sine Undersaatter og bidraget

til, at Sejren var erholdt og de blevne under deres rette Øvrighed. For nu yderligere at knyttes sammen med Kongen og vise ham deres Huld og Troskab havde de besluttet at anerkjende ham for en ret Arveherre og hans Børn og Arvinger efter ham, saaledes at Danmark og Norge skulde blive fri Arveriger til evig Tid.

Saaledes var Tanken om Statsforandringen bragt paa Papiret. Den var i sin oprindeligste Form kun en Gave til Kongen, indeholdt intetsomhelst om Stændernes Rettigheder. Men at dette ikke betød, at Hans Nansen, dersom han har været Forslagets Affatter, havde glemt eller opgivet sin Stads Privilegier, viser sig bedst derved, at ogsaa et andet Aktstykke bærer Datum 4. Oktbr., nemlig en Supplik fra Kjøbenhavns Magistrat og 32 Mænd til Kongen, hvori der med Tilslutning til Andragendet af 18 Juli og med Klage over, at der intet Svar var givet paa dette, indstændigt anmodedes om, at Stadens Privilegier, som »over mange andre Lande er blevne bekjendte«, maa komme i fuldkommen Brug, og Byen ikke besværes med nogen Told, Accise eller anden Tynge imod Privilegiernes Ordlyd. Fra første Færd af gik hos Kjøbenhavns Repræsentanter Tanken om Stadens Privilegier sammen med Planen om Arverigets Indførelse.

Travlere og travlere blev i de følgende Dage den Virksomhed, der udfoldedes af de sammensvorne. Disses Hovedkvarter var Bispegaarden ved Frueplads, imellem det og Slottet var Gabel den ivrige Budbringer, til det stævnede Svane de Mænd, som Kammerskriveren eller han selv skulde forhandle med. Her lovede Gabel dem Kongens Naade og modtog Forsikringer om, at man hellere vilde regeres af én end af mange, her afgjordes, hvilke Gejstlige og Borgerlige der skulde drages med ind i Kredsen, her redigerede man om paa det Aktstykke, der skulde vedtages af de konjungerede Stænder. Men netop i disse Dage, hvor alt lagdes til Rette for de kommende Begivenheder, havde Regeringen irriteret Kjøbenhavns Borgere endnu mere end før; den 7. Oktbr. fik Magistraten tilsendt til Læsning paa Raadhuset en Forordning om Stempelpapir, dateret den 1., som ikke alene i mange Punkter havde fulgt Adelens Bevilling og overskredet de lavere Stænders, men som tilmed havde indsat en ny Sats om Stempel paa Kjøbmandsbøger, som slet ikke havde været bragt under Debat. Forbitrelsen vendtes ikke mod Kongen, hvis

Navn stod under, men mod Rigsraadet, hvis Samtykke nævnedes; den fik sit Udslag i, at Magistraten nægtede at forkynde Forordningen paa Tinge, et Skridt, der minder om de franske Parlamenters Protester mod Kongernes Forordninger

Øjeblikket var kommet. Om Morgenens Klokken 8 den 8. Oktbr, samledes Gejstligheden i Konventhuset, Borgerstanden i Bryggernes Lavshus. Men paa Kjøbenhavns Raadhus holdt imidlertid Magistraten og de 32 Mænd et Møde. Her foreslog Borgmestrene Hans Nansen og Christopher Hansen at tilbyde og overdrage med den gejstlige og øvrige borgerlige Stands Samtykke Kongen og hans Arvinger Danmarks Rige til et Arverige, »enhvers Privilegier uforkrænked«. Næppe har nogen Stemme rejst sig derimod, og Forslaget, der hævdede Stadens Stolthed, dens Privilegier, blev vedtaget. Bud sendtes til Svane i Konventhuset, medens de 4 Deputerede begav sig til Bryggernes Lavshus og meddelte Hovedstadens Beslutning. I en ildfuld Tale, der fortrinsvis dvælede ved Gaarsdagens Overraskelse, Stempelpapirsforordningen, og derfra gik over til at forestille Nødvendigheden af at sikre sig mod lignende Overgreb fra Adelen og vinde Kongens Gunst som Garanti derimod, anbefalede Nansen Tilbuddet om Arveriget, hvorved Kongen kunde blive en regerende Herre. Vel knyedes derimod fra enkelte Deputerede, men hurtigt blev Modstanden overvunden og Kjøbenhavns Forslag gjort til Borgerstandens. Imidlertid havde vistnok Svane paa Konventhuset benyttet sin Veltalenhed til at fjerne Betænkelighederne hos dem af Gejstlighedens Mænd, der ikke i Forvejen var vundne for Planen. Han havde hos sig et Udkast til en Forestilling til Rigsraadet om Arveregeringens Oprettelse, uden Tvivl aftalt af ham med Hans Nansen og underskrevet af ham og 5 Repræsentanter for Kapitlerne og Præsterne; rimeligvis med dette i Haanden begav han sig derpaa sammen med Biskoppen over Aalborg Stift Anders Andersen Ringkjøbing i Deputation til Borgerstandens Forsamling. Underrettede om dennes Beslutning vendte de tilbage til Konventhuset, hvor saa alle Gejstlighedens Deputerede satte deres Navne under. I højtidelig Procession gennem Byens Gader drog de saa samlede til Bryggernes Lavshus, og her foregik den endelige Underskrift af Borgerstandens Deputerede paa det afgjørende »Instrument«.

I varme Ord priste dette først Kjøbenhavns Indvaaneres Heltmod under Belejringen; paa Kongens Tilsagn om at leve og dø sammen med dem var deres Sind, som ved Fjendens Landgang havde været som forsagte Kvinders Hjerter, blevne omvendte til Løvehjerter og blevne saa ivrige til at forsvare Fædrelandet, at de arbejdede paa Volden med den ene Haand og holdt Sværdet med den anden, men alt dette vilde have været forgjæves, hvis Danmark ikke havde faaet Hjælp fra fremmede til Lands og til Vands. Æren derfor tilkom Kongen, der tillige ved sit Eksempel og sin Nærværelse under Farerne havde optændt Begjærligheden hos alle til at gjøre deres Pligt og begavet enhver Stand med herlige Privilegier. Saaledes havde han, der hidtil med største Moderation og Mildhed havde forestaaet Regimentet, udrevet Fædrelandet af Fjendens Magt. Alt dette, lige saa vel som hans Forfædres berømmelige Regering, fortjente Undersaatternes Taknemlighed, og bedst kunde denne vises, naar dette Rige efter andre Rigers Eksempel — der nævnedes Sverig, Spanien, Frankrig og England — offereredes ham og hans kongelige Hus til et Arverige. Derfor opfordredes Rigsraadet, til hvem Aktstykket var stilet, til med Adelen at tilkjendegive Kongen dette deres Foretagende, med underdanigst Begjæring, at han vilde naadigst behage at erholde enhver Stand ved sine tilbørlige Privilegier og med en skriftlig Revers forsikre dem, at ved en saadan Forandring kun det skulde blive forfremmet, som kunde være Gud til Ære og Riget til Gavn og Gode.

Klokken 2 var Mødet endt, Klokken 5 søgte de 32 Mænds Deputerede, Thuresen og Klein, Audiens hos Rigshofmesteren. Intet anende spurgte han dem, om nu alt var i Orden med Konsumtionstolden. Til Svar overleverede de ham det vedtagne Aktstykke med Anmodning om snarlig Erklæring. Dybt rystet sendte Gersdorf Bud til de andre Rigsraader; langt ud paa Natten varede disses Forhandlinger dels hos ham dels paa Raadstuen dels hos syge Fæller, medens Otte Krag meldte Sagen til den sikkert ikke overraskede Konge.

Den følgende Dag, den 9., overbragte efter én Beretning Svane og Nansen, efter en anden de to Borgmestre Kongen en vedtagen Protest mod Stempelpapirsforordningen. Det er til deres Bortgang fra Slottet, at det bekjendte Sammenstød mellem

Otte Krag og Hans Nansen rimeligvis bør knyttes. Paa Slotsbroen mødte Otte Krag dem og spurgte, hvor de havde været. Førrend de kunde svare, pegede han paa Blaataarn, Slottets imponerende og ofte anvendte Fængsel, med en haanlig Bemærkning, om de kjendte det. Da brusede Vreden og Trodsen op i Hans Nansen; med Haanden rettet mod Frue Kirkes Taarn spurgte han, om Krag vidste hvad dér hang. Han havde fremmanet Stormklokken, der kunde kalde Kjøbenhavns Borgere til blodig Kamp for Konge og Privilegier mod Adelens Overherredømme. Uden videre Ordveksling skiltes Repræsentanterne for de to fjendtlige Læjre fra hinanden. Thi i Virkeligheden var det denne og de nærmest følgende Dage, som om der indenfor Hovedstaden ikke fandtes Sønner af samme Land, men Fjender, rede til at bekæmpe hinanden med de yderste Midler.

Medens Rygterne om de store Begivenheder bredte sig ud i Byen, mødtes paa Morgenstunden den 10. Oktbr Magistraten og de 32 Mænd. Efter at have modtaget Meddelelse om Gaarsdagens Beslutning vedtog de enstemmigt »dermed fremdeles at fortfare og til virkelig Ende at udvirke«, med Ønsket om, at »Gud den almægtigste vilde forlene Velsignelse og Lyksalighed«. Klokken 9 samledes Gejstligheden og Borgerstanden, denne Gang underligt nok paa det islandske Kompagnihus. Da intet Svar var indløbet fra Rigsraadet, besluttede man parvis, en Gejstlig og en Borgerlig ved Siden af hinanden, at vandre over Slotspladsen til Raadstuen ved Holmens Bro. Under deres Forbimarsch saa de Kongen og Dronningen i Slottets Vinduer. Men kun faa Raader var til Stede paa Raadstuen, og da Svane havde talt som Ordfører, erklærede Gunde Rosenkrands, at Svar skulde gives Klokken 4. Da Stændernes Møde atter var sat Klokken 3, kom kort efter en Renteskriver og lovede Audiens hos Raadet, dog kun for én af Biskopperne og et Par af Borgmestrene. Men det blev besluttet, at alle de Deputerede vilde indfinde sig. Saa gik man atter i Procession som om Morgenens. Da de første var komne ind i Forsamlingssalen, bød en af Raaderne, at Døren skulde lukkes. Men imod ham lød truende Raab, at den skulde staa aaben, thi de var alle komne for at høre Rigens Raads Svar. Paa Gunde Rosenkrands' Opfordring føjede man sig deri; dog kun hertil strakte sig Eftergivenheden. Otte Krag tog Ordet, og op af et Stykke Papir læste han Raadernes Beslutning. Den

trukket til Kjøbenhavns Omegn. Samtidigt udstedtes der betydningsfulde Ordre til Officerer i hver Landsdel, til Oberst Ulrik Frederik Gyldenløve ikke alene for hans Regiment, men for hele det paa Sjælland staaende Kavalleri, til Generalmajor Trampe om straks at begive sig til Jylland og tage Befalingen over det derværende Rytteri, til Kommandanten paa Kronborg Oberstlieutenant Stockmann, til Generallieutenant Claus v. Ahlefeldt om at gaa til Nyborg og kommandere Militsen til Hest og Fods paa Fyn, til Generalmajor Frederik v. Ahlefeldt om at bevogte Nakskov og ordne Militsen i Smaalandene, til Generalmajor Adolf Fuchs om at holde god Vagt paa Bornholm og til Feltmarskalk Eberstein som Chef for Krigsmagten i Fyrstendømmerne. Alle disse Ordre var motiverede med de forestaaende Forandringer i Kongerigets Stat eller, som det hed, »die sich erhebende Changement d'Estat«, alle gik de ud paa Aarvaagenhed og Modstand overfor indre Uro og udvortes Overfald, alle appellerede de til vedblivende at give Bevis paa den hidtil bekjendte Troskab og tapre Konduite, alle anbefalede de den strengeste Hemmelighedsfuldhed; for Fæstningernes Vedkommende lød de, i Strid med Haandfæstningens Bestemmelse om, at Slotslovene skulde holdes til Kongens og efter hans Død til Rigsraadets Haand, paa at de skulde holdes Kongen og det kongelige Hus til Gode. Men ingen Ordre udgik til Lensmændene, kun Officerer — og det alle tyske med Undtagelse af Kongens egen Søn — var Udførelsen betroet⁴⁰. Og indenfor Kjøbenhavns Volde raadede en Stemning, der var præget af Øjeblikkets hele Alvor, af Borgerkrigens Nærhed. Blodsudgydelsen, Blodbadet paa Adelen var det, som stod for alles Tanker og lød paa alles Munde; hist og her faldt et Skud fra Borgervæbningens Geværer. Vildere og vildere summede Rygterne, om Adelsmænd, der havde svoret paa, at om det gjaldt deres Liv, vilde de ikke samtykke i Arveregeringens Indførelse, om en Rigsraads Frue, der næsten var bleven vanvittig af Frygt for, at man skulde bryde ind i hendes Hus og ombringe hende, om Niels Trolle, der var bleven pryglet af en Borger; Ængstelse og Skræk spredte den adelige Sørgeskare, der havde samlet sig i Nikolaj Kirke for at bevise det fra Venedig hjembragte Lig af den unge Jørgen Rosenkrands den sidste Ære. »Her gik Bang-

hed og Rædsel an for samme«, noterede den nyborgske Borgerdeputerede den 11. i sin Dagbog ⁴¹.

Imidlertid gik travle Bud mellem Rigsraadet og Kongen; det fortaltes, at han var i muntert Lune, men at hans Ansigt fortrak sig til Vrede, naar han skulde give Raaderne Besked. Forgjæves havde Rigsraadet søgt at dulme Ophidselsen ved at give Stænderne et skriftligt Svar af lignende Indhold som det mundtlige fra Dagen i Forvejen. Samme Aften modtog det en lakonisk Meddelelse fra Kongen: det maatte snart tage sin Beslutning, de andre Stænder trængte paa Svar, og hvis noget andet fulgte efter, vilde han være undskyldt.

Truslerne begyndte at gjøre deres Virkning. Den 12 Oktbr Kl. 4 indleverede Rigsraadet en Erklæring, i hvilken det samtykkede i, at Kongen og de fra ham paa Mandssiden stammende Linjer fik Arveret til Riget, dog med Forbehold af, at det bevilgedes af et komplet Senat, at enhver Stand bevarede sine Privilegier og Friheder ubeskaarne og uformindskede i alle Maader, og at den tilstedeværende Adels Mening først hørtes. Men hverken Indskrænkningen til Mandsstammen eller Betingelsen om Raadets Fuldtallighed tilfredsstillede Kongen, og Dagen gik hen uden Resultat. Den 13 om Morgenen mødtes atter Gejstlighed og Borgerstand paa Kompagnihuset; her kom først Kongens Livlæge Dr. Peter Bulche til en Konference med Svane og Nansen, derpaa Kl. 10 en Page med Tilsigelse til at møde paa Slottet. Nu vidstes det, at Kongen havde taget sin Bestemmelse Igjennem en stor Menneskemængde, der havde samlet sig paa Slotspladsen, spændt paa, hvad det næste Øjeblik skulde bringe, bevægede de Deputerede sig frem i den nu snart vante Procession. I Drabantsalen mødtes de af Hannibal Sehested og Hans Schack, hvilken sidste paa denne Maade aabenbarede sin Særstilling indenfor Raadet, med Spørgsmaalet om, hvorledes Arveoverdragelsen var ment. Svane svarede: som et fuldkomment Arverige, paa Sværdsiden og Spindesiden, dog at Riget ikke deltes. Denne Besked blev af Sehested og Schack overbragt til Kongen og derefter til Rigsraadet.

Nu følte Raaderne, at Modstand ikke længere var mulig. Knurrende over den ringe Tid, der var efterladt dem, underskrev de en Erklæring, der lød paa, at deres underdanigste

Mening, Inklination og Affektion var den samme som Gejstlighedens og Borgerskabets mod Kongen og hans Hus, til at gøre Riget arveligt for ham og hans Arvinger paa Mands- og Kvinde-linjen »og konformere sig herudi med de andre Stænder efter den Maade, som samtlige Stænder med hverandre antager, dog at Riget bliver udelt under den Konge, som næste Arving er, alle Stænders Privilegier i alle Maader hermed uforkrænkede«. Skjønt ingen Erklæring er bevaret fra Adelen, maa denne antages samtidigt at have taget en lignende Beslutning.

Sehested og Schack bragte Meddelelse om det vundne Slag tilbage til Kongen Kort efter indfandt Raaderne og Adelen sig; de samledes i det grønne Gemak, hvor de Stænderdeputerede derpaa førtes ind. Statholderen i Norge, Niels Trolle, tog Ordet paa Rigsraadets (og Adelens?) Vegne; hans Tale var kort, gjentog kun den lige vedtagne Erklæring I desto bredere og mere pathetiske Udtryk takkede Hans Svane Gud for den opnaaede Enighed og lykønskede Kongen, Dronningen og Kongehuset til Arverettens Erhvervelse; paa given Foranledning stemmede hele Forsamlingen i med Raabet: Amen! Bispens fortsatte sin Tale, men desværre er Beretningerne om dens Indhold lige saa vel som om hvad derpaa foregik ikke fuldt sikre. Utvivlsomt er det, at Svane har draget Konsekvenserne af det skete, udtalt, at den gamle Haandfæstning maatte kasseres og Regeringen indrettes i en anden Form end hidtil, men tvivlsomt er det, om han, som en tilstedeværende beretter, har tilføjet Ønsket om, at Kongen med alle Stænderne vilde formere en ny Reces Efter ham tog Hans Nansen Ordet; vistnok paa Kjøbenhavns Vegne føjede han sin Lykønskning til Svanes, men skal tillige med en Henviisning til Stadens Privilegier have mindet om, at Repræsentanter for den gejstlige og verdslige Stand burde have Stemme i Raadet. Nu synes Hannibal Sehested at have talt paa Kongens Vegne og maaske ogsaa Niels Trolle atter paa Raadets; Stænderne, sagde de, kunde vælge nogle af de Deputerede til at forhandle med Rigsraadet om Regeringens Forandring Denne Udtalelse var i fuld Overensstemmelse med Rigsraadets Erklæring, men passede næppe Svane. Han skal have udtalt, at alt burde henstilles til Kongen, der nu var Souveræn, for at han kunde disponere, som han fandt det bedst til Guds Ære og Rigets Velfærd ⁴². Mærkeligt nok skal Hannibal Sehested som Svar

herpaa have slaaet fast, at det nu var kommet saa vidt, at det stod enhver frit at sige rent ud, hvad han mente. Da ytrede Kongen, at der snarest skulde tages videre Bestemmelser, maaske tilføjede han endog et Løfte om Privilegiernes Bevarelse. Derpaa forlod han Audiensgemakket, og hver gik til sit. —

Med Sammenkomsten paa Slottet den 13. Oktbr. var Rigets Forfatning bleven forandret. Danmark var blevet et Arverige i Frederik III's Slægt.

Utvivlsomt var det hertil, at Kongens og hans fortroliges hemmelige Planer havde sigtet. Det var dette, som havde været deres Maal før Stændermødets Sammentræden, det var dette, som havde været forberedt, medens Skattespørgsmaalene syntes Mødets eneste Opgave, det var dette, som Kongen den 26 Septbr havde skrevet burde ske snart. Og Modstanderne havde ikke, som han da befrygtede, vundet Tiden og derved mere. Med Kløgt og Kraft var Traadene trukne sammen. Formelt var ogsaa den lovlige Ordning omtrent reddet. Selv om Stændernes Deputerede ikke havde haft noget Mandat af deres Vælgere, saa kunde det dog være tvivlsomt, om dette behøvedes, og Rigsraadet, Repræsentanten for Danmarks Krone, trængte i alt Fald ikke til nogen Fuldmagt; selv om det ikke var fuldtalligt og saaledes ikke svarede til Haandfæstningens Bydende, saa havde det jo selv tilsidst givet Afkald paa at gjøre denne Mangel gjældende. Men bagved disse med den lovlige Ordning nogenlunde stemmende Former, laa Virkelighedens hele Strid med den ved enhver lovlig Ordning forudsatte Frivillighed i Samtykket til dens Forandring. Aldrig har man vel i Historien set en Forfatningsforandring, der i sig indeholdt Krænkelser af Stænders eller Partiernes Rettigheder, foregaa fuldstændigt frivilligt; altid har det moralske Tryk, Følelsen af Umuligheden af det bestaaendes Opretholdelse eller Frygten for at spænde Buen for stærkt, spillet sin Rolle, fremtvunget Godkjendelsen af det ny; men i Oktober 1660 var der i Kjøbenhavn Tale om mere end et moralsk Tryk. Hvad der havde bragt Rigsraad og Adel til at bøje sig, var foruden et saadant tillige Truslen om Magt, Bevidstheden om at Kongen og Kjøbenhavns Borgerskab var rede til at behandle deres Modstandere, som man behandler Fjender. Stormklokken vilde under fortsat Trods have kaldt Borgerne til Vaaben, de hvervede Tropper, væsentligt under tyske Officerers

Befaling, vilde ikke have skaanet hvem der ikke lystrede deres Konges Ønsker.

Men hvad laa der i hvad der var sket, hvilke Følger inde-sluttede i og for sig den foregaaede Forandring, hvad betød i og for sig den nu sluttede første Akt af Statsomvæltningen?

Rigets hele hidtidige Forfatning var knyttet til Kongevalget. Idet Arveregeringen var indført, idet ikke alene de fremtidige Konger var fødte til Tronen, men ogsaa Frederik III selv var erkjendt som Arveherre, var der sket mere end Kongevalgets fremtidige Ophør, mere end Tronfølgens Sikring i Frederik III's Æt.

Hidtil havde Kongen ikke ejet Riget, ikke været souveræn Fyrste. Souveræniteten laa ikke hos ham, men hos Danmarks Krone, repræsenteret af Rigsraadet som den blivende Institution, uafhængig af den i Slægt og i Person vekslende Konge. Nu var det anderledes. Kongen og Kongehuset var indtraadt i Kronens Sted, var blevet ét med denne; derved var den højeste Myndighed gaaet over til Kongen; alle de Rettigheder, Rigsraadet havde haft i Kraft af sin højeste Myndighed, var tilfaldne ham, han var bleven souveræn. Uden noget Overgreb kunde han, som han gjorde det, hurtigt efter Arveregeringens Overdragelse kalde sig souveræn Konge og omtale sin Souverænitet i samme Aandedræt som sin Arveret. Han var fri Arveherre, souveræn saaledes som han og Hertugen af Gottorp var blevne det i Slesvig 1658, da Lensforholdet til Danmarks Krone var løst, souveræn op ad til Men efter Datidens statsretlige Begreber betød en Souverænitet op ad til ikke i og for sig det samme som Frihed for ethvert Baand ned ad til, ikke i og for sig det samme som ubegrænset Herredømme over Undersaatterne, som Enevælde. Vel havde Franskmanden Bodin, Souverænitetens og Majestætsrettighedernes Apostel i det 16. Aarhundrede, med sine nærmeste Tilhængere gjort de to Begreber til ét, men de fleste politiske og statsretlige Forfattere i det 17. Aarhundrede havde afstumpet og begrænset Souverænitetsprincippet, erklæret sig imod Enevælden og talt om souveræne Fyrster, der dog vitterligt for alle var indskrænkede af deres Stænders Rettigheder; selv en Frederik III saa nærstaaende statsretlig Autoritet som Dietrich Reinkingk havde i sine Skrifter forsvaret den indskrænkede Souverænitet. I Praksis var Ordet Souverænitet f. Eks i England, hvor de politiske Begreber var blevne saa fyldigt dis-

kuterede under Forfatningskampen, blevet brugt som Betegnelse for de kongelige Prærogativer, uden at dog Kongen havde gjort Fordring paa enevældig Magt. Og idet Frederik III's Souverænitet udelukkende stammede fra hans nyvundne Arveret, ikke var noget deraf uafhængigt, traadte det frem i Forgrunden, at der hele Europa over eksisterede Arveriger, hvor den øverste Magt ikke var enevældig; i Sverig, som de lavere Stænders Forslag havde mindet om, havde Kongerne i over et Aarhundrede været Arvefyrster, men ingen tænkte paa dem som absolute Monarker, og i Slesvig, hvor Frederik III selv var souveræn Arveregent, var han bunden ved Stændernes Privilegier

Hertil kom imidlertid som den vigtigste Omstændighed, at Overdragelsen af Arveregeringen ikke var sket uden Betingelser. De lavere Stænders Overdragelsesbrev var ledsaget af en Opfordring til Rigsraadet om at begjære af Kongen, at han vilde erholde enhver Stand ved sine tilbørlige Privilegier og give en skriftlig Revers om, at Regeringsforandringen skulde blive Riget til Gavn og Gode, og Rigsraadets Samstemmen med de lavere Stænders Beslutning indeholdt ikke alene Forudsætningen om Rigets Udelelighed, men ogsaa baade den, at alle Stænders Privilegier maatte blive ukrænkede, og den, at der skulde finde yderligere Forhandlinger Sted mellem det og Stænderne om den videre Ordning af Sagen. I Mødet paa Slottet havde Kongen ikke afvist disse Forudsætninger for hans Modtagelse af Arveriget, maaske endog givet et formelt Tilsagn om Privilegiernes Opretholdelse.

Imidlertid maatte det staa fast, at den Arveret og Souverænitet, Kongen havde opnaaet den 13. Oktbr., var mere end en blot theoretisk Vinding. Paa flere Punkter maatte Forandringen afgjort medføre en betydelig Forøgelse af hans Magt. Kongen blev som Rigets Ejer, som Kronens eneste Repræsentant den uafhængige Ejer af Krongodset, han kunde afhænde det, som han vilde, kunde raade over dets Bestyrelse friere end hidtil, kunde forøge Kronens Indtægter af det, kunde forbedre Kronbøndernes Kaar. Men endvidere var Haandfæstningens Opretholdelse en Umulighed. Den var efter sin Natur en Overenskomst som Betingelse for Kongens Valg; den var dødsdømt, naar den Konge, der havde underskrevet den, ikke længere skulde tænkes som valgt. Den var det i alt Fald for alle de Afsnit, hvor den

som en Kontrakt mellem Konge og Rigsraad var en Kodifikation af dettes Rettigheder.

At Haandfæstningen maatte bortfalde, var ikke tvivlsomt for nogen. Men heller ikke dette betød i og for sig Enevælde for Arvekongen, og det kan tilføjes, at de, der havde sat deres Navn under Arcoverdragelsesakterne, heller ikke mente, at det betød det, omend nogle vel har ønsket, at det maatte blive Følgen, andre vel har befrygtet det. Man ventede en ny Regulering af Statsmyndighedernes Forhold, en ny Forfatning, man ventede det paa Grund af den sædvanemæssige Udvikling, der fandt sit Udtryk i Stændermøderne, og paa Grund af lovbundne Rettigheder, de enkelte Stænders Privilegier.

I den første Periode af Frederik III's Regering havde Stændermøderne som Følge af den 1648 skete Stramning af Rigsraadet's Myndighed ikke spillet den Rolle som i Christian IV's sidste Tid. Men fra det store Stændermøde i Odense 1657 var deres Betydning atter stegen under Nødvendigheden af ekstraordinære Bevillinger, og selv om de Møder, der under Belejringen var blevne afholdte af Deputerede for de forskjellige Klasser af Kjøbenhavns Befolkning, ved Sagens Natur kun var blevne kommunale, saa var der i dem dog skjult Trangen til at forhandle med Repræsentanter for de forskjellige Stænder, ikke med Raadet alene. Selve Rigsraadet havde jo, som tidligere omtalt, flere Gange anbefalet at give Stænderforsamlinger et igjennem Love hjemlet Stempel, i Kjøbenhavns Privilegier af 1658 og 1659 var Rigens Stænder forudsatte som en Statsinstitution, og i dette Øjeblik var der mødt en Stænderrepræsentation, hvis Magt anerkjendtes af alle. Idet nu Stændermøderne ikke var omtalte i Haandfæstningen og altsaa dennes Fald ikke berørte deres Skæbne, var det den almindelige Mening, at der ingen Grund var til, at de ikke skulde overleve Valgriget.

Men en endnu fastere Støtte for den fremtidige Retsordning mente dog de forskjellige Stænder at have i deres Privilegier. For Adelens Vedkommende var disse ganske vist for en stor Del indeholdte i Haandfæstningen og derved gjorte afhængige af dennes Skæbne, men en anden Del af dens Privilegier beroede paa Recesser og Forordninger. Universitetet havde sin Fundats, Gejstligheden Paragrafer i Kirkeordnansen, de fleste Kjøbstæder havde enkeltvis faaet deres Privilegier stadfæstede ved hver Konges

Tronbestigelse. Men vigtigst var dog Kjøbenhavns nyerhvervede Privilegier. Ingen af alle disse Klasser mente, at deres Privilegier ved Overdragelsen af Arveriget skulde være overgivne en ene-vældig Monarks Selvraadighed, alle havde de sat deres Bevarelse som Betingelse for Statsforandringen, men mindst havde Kjøbenhavns Bys Repræsentanter, Magistraten og de ved Privilegierne indsatte 32 Mænd, idet de havde været en Hoveddrivkraft ved Statsforandringen, tænkt sig, at deres Privilegier med deres Samtykke til Skatter og Toldpaalæg, med deres Andel i Regeringen som en Rigens Stand skulde kunne komme til at svæve i Luften. Vel maatte Adelen være forberedt paa at sætte en Del af sine Rettigheder til, men Understønderne og særligt Borgerstanden og fremfor alt Kjøbenhavn tænkte sig kun Kongens større Frihed overfor Rigsraad og Adel som en Garanti for deres egne Privilegier. Privilegierne, deres Stadfæstelse eller fornyede Form, blev i det hele det, som stærkest opfyldte Stændernes Sind, da Arveregeringen var overdragen. Men snart skulde det vise sig, at under den Usikkerhed, som den skete Forandring havde frembragt, og under det Tryk fra oven, som havde bestemt de hidtidige Begivenheders Gang, var der en Mulighed til Stede for, at en kraftig personlig Vilje kunde give Situationen en Vending, som i og for sig ikke laa i den, og for at Kongedømmet kunde drage et endnu større Udbytte af den, end det havde opnaaet den 13. Oktbr.

FJERDE AFSNIT.

Haandfæstningens Kassation. Arvehyldingen. Stændermødets Opløsning.

Den 13. Oktbr. om Aftenen blev alle Rigsraaderne i Hast kaldte til Røgshofmesteren, thi Kongen havde ønsket at se Haandfæstningen, men Raadets Eksemplar var mærkeligt nok ikke til at finde. Medens Raaderne droftede Kongens Hensigter, udgik

der Kl. 10 samme Aften en Ordre fra ham til adskillige af dem og af Stænderne om at møde den næste Formiddag Kl. 10 paa Kjøbenhavns Slot.

Stilen i Ordren var Kongens egen, i Slægt med Udtrykkene i hans egenhændige Brev af 26. Septbr. Kommissoriet lød paa, at de »dér med hverandre udi Venlighed og Sagtmodighed skal konferere, hvorledes I eragter den 1 Dag ved Guds Bistand besluttede Sag om Arveriget paa bedste Manér videre bør angaaes, saa at alting dermed uden Forhaling kan sluttet, fornemmeligen Gud til Ære, os og vort kongelige Hus til Reputation og Fædrelandet saa vel som Undersaatterne til Gavn og Fremtarv, og hvis I udi saa Maader til samtlige Stændernes Fornøjelse befinder tjenligt, det haver I samtligen med hverandre at slutte og under Eders Hænder give beskrevet, saa at alting udi Samdrægtighed jo før jo bedre bliver tilendebragt«. De tilsagte var 4 Rigsraader, Peder Reedtz, Henrik Bjelke, Sivert Urne og Hans Schack, 4 Adelige, Henning Pogvisch, Ove Juel, Otto Pogvisch og Hans Friis, Hans Svane og to andre Bisper, to Fuldmægtige for Kapitlerne, de to Borgmestre i Kjøbenhavn samt fire andre Borgmestre, fra Ribe, Odense, Aarhus og Viborg, og endeligt Stadshauptmanden Frederik Thuresen

Kun for Rigsraadernes Vedkommende var der noget ejendommeligt ved Valget; det var de 4 yngste i Anciennitet, der vistnok alle mer eller mindre i dette Øjeblik var Kongens politiske Venner, som var udtagne. Derimod var af de Adelige Ove Juel og Hans Friis bekendte som ivrige Aristokrater, heller ikke Ludvig Pouch og Hans Rhuman, Kapitlernes Repræsentanter, hørte til Tilhængerne af et uindskrænket Kongedømme, og for Borgerstandens Vedkommende var Valget helt naturligt efter de paagjældendes Stilling. Det tør saaledes ingenlunde siges, at Kongen havde søgt sig en fuldkommen paalidelig Kreds, og endvidere havde han i Ordren forudsat Stænderne som besluttende og i det hele nærmest optaget den i Rigsraadets Sanktion fremsatte Tanke om en Forhandling mellem det og Stænderne som normgivende for den ny Tilstand; thi det var øjensynligt Meningen, at det nedsatte Udvalg skulde handle paa Stændernes Vegne.

Den følgende Dag blev Udvalget forøget med endnu et Medlem. Anledningen var, at Universitetet, hvis Deputerede,

som tidligere omtalt, i Stændermødets første Periode havde trukket sig tilbage, misfornøjede med Udsigten til Mangel paa Hensyntagen til dets Privilegier, nu havde indset det farlige i at holde sig udenfor Begivenhederne. Den 13. Oktbr. havde derfor Konsistorium besluttet at udtale for Kongen, at kun den fuldstændige Uvidenhed om det skete havde bevirket, at det ikke havde sluttet sig til de øvrige Stænder; nu da Rygtet var naaet til det derom, frembar det sin underdanigste »Stemme« og Lykønskning til »Hans Maj.'s højkongelige Myndigheds og det højkongelige Huses højstmeriterede Etablissement og Tilvækst«. Da Universitetet saaledes havde taget Tegn af Vejrføjens Retning, gav Kongen den 14. en Repræsentant for det Ordre til at deltage i Stænderudvalgets Møde og slutte med de andre. Han lod ikke Universitetet vælge denne Repræsentant, men udsaa selv Professor Villum Lange dertil ⁴³

Den 14. Oktbr. var en Søndag. Da forkyndtes Arveregeringens Overdragelse for den store Almenhed, idet der i alle Kirkerne afholdtes en Takkegudstjeneste, hvor »den grundgode Gud« lovpristes for at have »lyksaliggjort« det kongelige Hus og anraabtes om at velsigne det begyndte Værk til en god og lykkelig Udgang ⁴⁴. Da Prædikenen var forbi, aabnedes Stænderudvalgets Møde i det grønne Gemak paa Slottet. I sin Beretning om dette Møde har Slange, den næste Generations Hovedforfatter om Stændermødet, indflettet Fortællingen om to Episoder, som vel ikke absolut tør fastslaaes, men dog heller ikke kan forkastes. Da de adelige Medlemmer talte i høje Toner om deres Stands Frihed, skal først Nansen og Svane have taget til Orde derimod og derpaa Frederik Thuresen have slaaet paa sin Kaarde og spurgt Oberst Hans Friis, om han havde baaret sit Værge saa bravt paa Fyn, som han selv og Kjøbenhavns andre kjække Borgere havde gjort det under Belejringen og Stormen. Om denne Fortælling kan kun siges saa meget, at Beskyldningen for Fejhed i Slaget ved Nyborg var rejst mod Hans Friis af den kejserlige Oberst v. d. Naht — med Vished kan intet udtales om Beskyldningens Berettigelse —, og at Rygtet derom sikkert var saa udbredt, at Thuresen meget vel kan være optraadt paa denne Maade, men Slanges Hjemmelsmand Peder Villadsen var ikke Medlem af Mødet, og han selv er saa tilbøjelig til at fortælle løst og fast, at enhver Tvivl ikke kan udelukkes ⁴⁵. De

samme Indvendinger gjælder Slanges anden Fortælling Efter den skal Villum Lange have givet sig til vidtløftigt at opregne, hvorledes ethvert Rige i Europa havde sine Grundlove om Regeringens Ordning, og ytret, at saadant ogsaa nu burde iagttages i Danmark. Misfornøjet hermed skal Svane have foreslaaet Mødets Afbrydelse til efter Aftensang og benyttet denne Mellemtid til at udvirke en kongelig Ordre om, at Lange ikke skulde give yderligere Møde. Hvad der staar fast med Hensyn hertil, er at Langes Underskrift ikke findes under Udvalgets Slutningserklæring, og at denne først vedtoges sent paa Aftenen; men mærkeligt bliver det, at Lange, der dog ellers vides at have staaet Kongen saa nær og tidligere i alt Fald havde været indvietet i hans Tanker, skulde have indgydt Frygt for en oppositionel Holdning ⁴⁶

Hvad selve Forhandlingerne angaar, da aabnedes de med to Propositioner, efter al Rimelighed forebragte af nogle af Rigsraaderne paa Kongens Vegne Den ene angik Tidspunktet for den ny Hyldingseds Afgivelse til Kongen. Vistnok uden Uoverensstemmelse vedtog man at overlade det til denne selv, dog med en Henstilling om, at det var det bedste, at Eden aflagdes straks af de tilstedeværende Deputerede, der var Repræsentanter for de fleste Undersaatter, og at siden Resten enten forskreves til Møde i den Anledning eller aflagde den ved næste Herredag

Langt vigtigere var dog den anden Proposition, hvis Ordlyd ikke kjendes, men som maa have angaaet Spørgsmaalet om Haandfæstningens Skæbne

Vistnok det første Forslag, der fremsattes ved Behandlingen heraf, gik ud paa, at Kongen skulde løses fra sin Ed paa Haandfæstningen og sine Forpligtelser overfor de hidtil gjældende Fundamentallove, for saa vidt baade hin og disse stred mod den ny samtykkede Regeringsform og de af Arvekongedømmet følgende Majestætsrettigheder, dog saaledes at han gav en Revers om at holde enhver Privilegier, der ikke var i Strid med hans Arveret. Fra forskellige Sider rejstes nu Spørgsmaalet, om man ikke selv med det samme skulde vedtage en ny Forfatning under Navn af Reces eller lignende i Overensstemmelse med disse Principer; under Diskussionen fremsattes Forslag om Detailler i Arvefølgen og om den Stilling, som Landsdele, der i Fremtiden maatte erhverves — man tænkte maaske særligt paa

Bornholm —, skulde indtage overfor Regeringen, men rimeligvis tillige om at optage Privilegierne i den nye Forfatning. Da var det, at Hans Svane, idet han maaske dog selv lagde Vægt paa Rigets Udelelighed og paa Forbud mod Indførelse af en ny Religion, med hele sin Kraft tog Ordet for at overlade alt andet til Kongens Vilje og ikke begrænse Haandfæstningens Ophævelse paa den først foreslaaede Maade. Debatten har vistnok været haard, og skarpe Ord er vel faldne mellem de forskellige Standpunkters Tilhængere og mellem Adels og Borgerstandens Førere. Tilsidst sejrede, efter at flere Ændringer var udstemte, et Forslag, der lød paa, at Kongen skulde remitteres fra sin Ed og Haandfæstningen overleveres ham med Tilføjelse af, at man i al Underdanighed formodede, »at hans kongl. Maj. derimod lader formere en Reces, saaledes som det kan være ham, Riget og enhver Stand især til Gavn og det gemene Bedste«.

Det er af disse Forhandlinger klart, at selv de for Kongedømmets absolute Frihed mest stemte Medlemmer af Udvalget ikke i Arcoverdragelsesakterne havde set Indrømmelsen af Enevælden. Det maa endvidere staa fast, at idet Resultatet af Forhandlingerne var blevet den vedtagne Beslutning, forudsattes det, at Kongen skulde binde sig selv ved en ny Forfatning. Man havde opgivet at diktere ham den, og det var sikkert nok Hans Svanes Autoritet, der her havde sejret vel ikke alene over Adels, men vel ogsaa over andre Gejstliges og over Borgerliges Betæneligheder med Hensyn til en saadan Resignation; men idet man betegnede den nye Forfatning med Ordet Reces — et Ord, der altid her og i Udlandet betegnede den Lov eller de Bestemmelser, der sammenfattede en Forhandlings Resultater —, havde man udtrykt den bestemte Tanke, at Forfatningen skulde være bygget over de Indlæg og Andragender, som Stænderne maatte fremføre. Affattelsen af Recessen var lagt i Kongens Haand, han kunde og skulde mægle mellem modstaaende Ønsker og Krav, forene Hensynet til sin Ret og enhver Stands Tarv med Hensynet til det »gemene Bedste«; men frit var han ikke stillet, og naar Recessen var givet, laa deri et Baand paa ham selv. Og selv om Ordet Privilegier ikke var nævnt i Erklæringen, saa var de sikkert underforstaaede af de allerfleste som Recessens Hovedindhold. Men paa den anden Side var, hvad Svane sikkert fortrinsvis bærer Ansvar for, Udtrykkene i det hele holdt noget

svævende, og derved, som det kom til at vise sig, langt fra en tilstrækkelig Bom sat for Frederik III's og Hofpartiets Tragten efter yderligere Magtforøgelse ⁴⁷. —

Efter Udvalgets Beslutning maatte det næste Skridt være, at dens forskjellige Punkter bragtes til Udførelse.

Haandfæstningen skulde tilbagegives Kongen. Da Raadets Eksemplar, den egentlige Original, stadigt ikke var til at finde, bestemtes, at et andet Eksemplar skulde faa en Paategning, om at Originalen og alle Gjenparter var døde og magtesløse og Kongen fri for sin Ed paa den. Denne Paategning fandt Sted den 16. Oktbr. af Rigsraaderne, 54 Adelige og de Deputerede af de andre Stænder. Den 17. overleveredes den saaledes op-hævede Haandfæstning i et højtideligt Møde paa Slottet af Peder Reedtz til Frederik III; han føjede til Haabet om, at Kongen vilde være Adelsstanden vel affektioneret. Ogsaa Hans Svane og Hans Nansen talte, hin bad Gud velsigne og opholde Hans kongelige Majestæt og det ganske kongelige Hus, saa længe som Solen og Maanen maatte skinne for Slægt efter Slægt, denne holdt sig mere til Jorden, idet han udtrykte Haabet om, at Kongen stedse vilde være venligt stemt mod den fattige borgerlige Stand. Saa lovede Frederik III i faa Ord at regere som en kristelig Konge og at tilfredsstille enhver Stand saaledes, at ingen skulde have Grund til Klage. Han tog derpaa Haandfæstningen til sig og forlod Audiensgemakket. Det afholdte Møde danner en Epoke i Danmarks Historie. Med det var afsluttet omtrent halvfjerde Aarhundreders Udvikling, paa hvilken Haandfæstningerne havde sat deres dybt prægende Stempel. Betagende maa Øjeblikket have været for Frederik III, da han rystede den Byrde af sig, som havde tyngt hans Forfædre og ikke mindst havde været ham selv som en Nedværdigelse.

Samme Eftermiddag forkyndte Herolder paa alle Kjøbenhavns Gadehjørner, at Arvekongen skulde hyldes den næste Dag.

Den 18. Oktbr. oprandt som en smuk Efteraarsdag. Fra den tidlige Morgen var Byen i livlig Bevægelse. Man havde allerede et Par Dage i Forvejen set en Tribune — et Skafot, som det kaldtes — bygges af Haandværkere foran Børsen. Nu laa den færdig, 10 Trin førte op til den første Platform, derpaa andre 4 til den øverste, hvor en Baldakin var rejst med fløjelsbetrukne Stole; ellers var alt beklædt med rødt Klæde, et rødt

Tæppe var lagt over Pladsen til Slottet. Med Pavker og Trompeter rykkede Oberst Gyldenløves tre Kompagnier Rytteri og 7 Kompagnier Infanteri derhen for at holde Vagt ved Tribunens Side; fra tidligt paa Dagen lød deres Blæsen og Spillen ud over Staden. Kort efter opmarscherede Borgervæbningens Kompagnier og dannede med 7 andre Kompagnier Fodfolk Espalier over til Slottet. Ud over Pladsen saas et myldrende Hav af Tilskuere, og rundt om i Husene, i Døre, Vinduer og paa Tagene, ja op ad Masterne og Ræerne paa Skibe og Skuder dukkede Hoved frem ved Hoved. Imidlertid havde Adelen samlet sig i Holmens, Gejstligheden og Borgerstanden i Nikolaj Kirke; efter at have faaet uddelt Billetter lydende paa deres Pladser i Processionen drog de til Slottet. Mellem Kl. 12 og 1 satte det store Tog sig i Bevægelse fra Riddersalen over til Tribunen. Forrest gik Hærpavkere og Trompetere, derpaa Adelen og Hoffet. Saa kom Rigens Regalia, Blodfanen baaren af Generalmajor Iver Krabbe, Æblet, Sværdet, Scepteret og Kronen af 4 Rigsraader. Under en rød Fløjels Himmel, besat med Sølvfryndser og baaren af 16 Adelige, fulgte derpaa Kongen, Dronningen med Prins Christian og Prins Jørgen med Prinsesserne. Umiddelbart derefter kom Resten af Rigsraadet, saa Dronningens Jomfruer og endeligt de Deputerede for Gejstligheden og for Borgerskabet. Da Processionen var naaet til sit Maal, tog Kongehuset Plads paa den øverste Platform, og Regalierne blev lagte paa et Bord ved Kongens højre Haand, medens Bænke ved Siden var forbeholdte Raaderne og Hofdamerne, og andre paa den lavere Afsats fyldtes af Stænderne. Imidlertid var den syge Rigshofmester Joakim Gersdorf bleven baaren op paa en Stol. Alle Rigsraaderne traadte nu frem og lagde sig paa Knæ paa lange lave Skamler. Derpaa oplæste Peder Reedtz, fungerende som Kansler, den officielle Tale. Efter en Tak for Arverigets Overdragelse indeholdt den et Løfte fra Kongen ikke alene om, at han vilde fremdeles regere som en kristelig Arvekonge og naadig Herre, men ogsaa om at han vilde »lade med det allerførste oprette og forfærdige saadan en Regeringsform og Maade, at alle hans Arveundersaatter skulde hos ham, hans Arvinger og Efterkommere have en kristelig og mild Regering at forvente og derpaa være fuldkomment forsikrede«. Efter at have erklæret Stænderne løst fra deres gamle Ed, oplæste Peder Reedtz For-

mularen til den ny Ed; den aflagdes først af Rigsraadet, som derpaa gav Plads for Stænderne i Rækkefølge efter deres Rang. Alle stedtes til Haandtryk og Haandkys hos Kongen og Dronningen. Men foruden Processionens Medlemmer tilsagdes ogsaa de tilstedeværende Amagerbønder til Edsaflægning, dog ikke til Haandtryk, undtagen én, Svend Gyngge fra Dragør, der traadte frem for Kongen og med høj Røst sagde: Gud give han nu faar Skam, der ikke holder Ord, Frederik, en Trusel, der vistnok med megen Uret til sine Tider er opfattet som møntet paa Kongen. Da Eden var aflagt, drog Processionen under Salut af Geværer og Kanoner tilbage til Slottet, medens Tribunen med Klæder og Tæpper, som vanligt ved Hyldinger, gaves til Pris for den fremstormende Folkemængde ⁴⁸.

Dagen sluttede med et stort Taffel i Riddersalen med talrige Skaaler; hver Gang en saadan var drukket, lød en Salve fra 3 paa Slotspladsen opstillede Kanoner. Da Taflet var endt, tog først de Gejstlige Afsked, derpaa trak Dronningen sig tilbage. Men Kongen forblev i Salen og forlangte et Bæger af Over-skjænken; med dette gik han hen til det Bord, hvor Borgerstandens Deputerede stod, drak Borgmester Hans Nansen til og tog ham derpaa i Haanden, drog ham til Side og førte en lang og sagte Samtale med ham, der lød venlig for de omstaaende. Ogsaa de andre kjøbenhavnske Borgmestre og de 32 Mands Repræsentanter blev hentede til Kongen, der havde Kronprinsen ved sin Side. I tre Timer stod de sammen og drak stærkt, men hele Tiden talte Kongen med Hans Nansen og Hannibal Sehested. Da virkede tilsidst Vinen paa Nansen; stille fjernede han sig, men maatte ledsages til sin Vogn af en Byfoged fra Stubbekjøbing og en Borgerofficer. Saaledes var Gildet endt i Gammen og Glæde.

Hvad Kongen har talt om med Borgerstandens Fører, hvilke Løfter han har givet ham personlig og paa hans Stands Vegne, hvilket Billede han har udviklet for ham af den ny Tids Tilstand, og hvad Hans Nansen har svaret, hvor stolt han har hævdet sin Stads og Stands Rettigheder eller hvor ydmygt betagen han har været af den kongelige Naade, om dette vides intet, maaske glemtes ogsaa alt under Vinens Herredømme. Men Dagens politiske Betydning laa, officielt i alt Fald, væsentligst deri, at i Peder Reedtz' Tale næppe tilfældigt Ordet Reces var

blevet ombyttet med Ordet Regeringsform. Kongen havde ikke gjentaget det Udtryk, som rummede en Forpligtelse til, at Regeringsformen skulde bygges paa Stændernes Forestillinger; han havde indskrænket sig til Løftet om en Forfatning, der kunde sikre Undersaatterne, at Magten ikke skulde blive misbrugt.

For den ny Tingenes Tilstand var det betegnende, at Rigsraadet straks traadte fuldstændigt tilbage. Dets Magt var brudt, det ophørte med at gjøre Indstillinger til Kongen, og denne trykkede Seglet paa dets Afmagt, da han den 20 Oktbr. om Aftenen, ledsaget af Hannibal Sehested, Christopher Gabel og Oversekretæren Erik Krag, indfandt sig paa Raadstuen og lod alle Raadets Breve bringe op paa Slottet. Dagen i Forvejen havde den nederlandske Gesandt Vogelsang talt med Joakim Gersdorf om Sagerne Stilling. Gersdorf havde sagt, at han ikke vidste Besked om den. Er Eders Ekscellence da ikke mere Righshofmester? spurgte Vogelsang. Det véd jeg ikke, svarede Gersdorf med et Smil paa Læberne. Er Rigsraadet da ikke mere Rigsraad? spurgte Gesandten videre. Det véd jeg ikke, var atter det Svar, han fik. Men jeg har jo hørt, at i Stændernes Overdragelsesbreve findes den Klausul, at enhver skal beholde sine Privilegier, ytrede Vogelsang. Det er rigtigt, bemærkede Gersdorf, men man har rejst Vanskeligheder med Hensyn til denne Klausul, og dens Opfyldelse er skudt ud til efter Hyldingen.

Den Misfornøjelse, som Gersdorf her gav Udtryk, skrev sig, foruden fra Rigsraadets almindelige Tilsidesættelse, uden Tvivl særligt fra en Skuffelse, Adelen havde haft i de sidste Dage. Umiddelbart efter Arveregningens Overdragelse havde den og Rigsraaderne konfereret om Stændens Privilegier, Gersdorf var den 15. kjørt til Kongen for at tale med ham derom og havde faaet et gunstigt Svar. Derpaa havde man den 16. affattet et Udkast til Privilegierne, der i alt væsentligt fastslog de gamle Rettigheder, Hals- og Haandsretten, Ugedagsbøndernes Skattefrihed, Monopolet for Øksenhandelen, Rigsraadets udelukkende Bestaaen af danske Adelige, men gjorde Skatter paa Adelsens Bønder afhængige ikke alene af Raadets, men ogsaa af samtlige Stænders Samtykke. Sammen med Haandfæstningens Kassation var dette Udkast den 17. leveret Kongen, man havde ventet et Svar, men intet faaet. I og for sig var det nu ganske naturligt

og berettiget, at Kongen ikke forhastede sig, idet han vilde afvente de andre Stænders Indstillinger, men de Meddelelser, som Gersdorf fik om Stemningen ved Hoffet, var ikke egnede til at berolige ham. Vel hørte han selv sikkert til de mest forsonlige blandt dem af Raadets Medlemmer, der ikke direkte stod Kongen nær, men selv om endog Gabel overfor Goess foregav at raade Kongen til Overenskomst med Adelen, saa troede den kejserlige Gesandt ikke ret derpaa og mistænkte i alt Fald Dronningens Indflydelse for at være stærkere og for at drive frem mod stadigt større Brud med Fortiden ⁴⁹

Ikke saa hurtigt som Adelen var de øvrige Stænder blevne færdige med deres Indlæg. Kjendskabet til deres Forhandlinger lider i en overordentlig Grad under Manglen paa bevarede originale Aktstykker; hvad der findes af Afskrifter, giver langt fra tilstrækkelig Oplysning om Forslagenes Ophavsmænd, om Ændringer og lignende. Saa meget er dog klart, at der er fremkommet Forslag, som har haft Karakter af hele Forfatningsudkast, efter hvilke Stænderne i væsentlig Grad havde afløst Rigsraadet, men at Hovedopmærksomheden dog stærkest har været skjænket Indstillinger om Privilegier. Hurtigst efter Adelen kom Universitetet, der gik ud fra, at dets Privilegier, heller ikke altsaa dets Skattefrihed, stred mod en souveræn Arvekonges Ret, Kapitlerne, som navnlig anstrengte sig for Bevarelsen af deres Gods, og Gejstligheden, som bl a vilde sikre sig Tiende af Bøndergaarde, der i Fremtiden maatte blive afbrudte. Af størst Interesse var dog Borgerstandens forskellige Forslag. Hovedtankerne i dem sigtede selvfølgelig til Fremme af Standens eget Tarv, de gjaldt Afskaffelsen af Benævnelsen ufri, Ophævelsen af Monopoliseringen af Øksenhandelen, ubegrænset Ret til Gjennemførelse af Gjældsfordringer hos Adelen og dens Bønder, Indførelse af en almindelig Stadsret og af Kjøbstadmøder til Overvejelse af Handelens Bedste, Bemyndigelse til at have en Fuldmægtig ved Hove, Frihed for Magistraterne til at supplere sig, Fjernelse af Lensmændenes Overhøjhed over Byerne og adskilligt andet. Men ved Siden heraf gik, som i hiint store Reformprojekt fra Stændermødets første Dage, ogsaa Tanker, der var rettede paa mere almene Forhold. Ikke alene udtaltes Ønsket om, at ærlige Folks Børn af hvad Stand de maatte være, maatte uden Forskjel befordres til Hæder og Nytte, men Forslaget gjentoges om Vornedskabets

Afskaffelse i Forening med andre Midler til Bondestandens og Krongodsets Ophjælpelse. Og endvidere gjordes der Krav paa, at hvad Love og Recesser herefter skulde udgaa, maatte, førend de tryktes, blive forelagte Stænderne, for at de kunde give hver sin Nødtørft til Kjende.

Saaledes havde Borgerstanden lige saa vel som Adelen omtalt Opgaver for Stændermøderne, og i en ny Begjæring fra Kapitlerne fra Slutningen af Novbr bad ogsaa de om at være sikre paa en Stemme i de almindelige Konventer Lige saa vist som alle var enige om, at hver Stand skulde have sine Privilegier, byggede paa de indsendte Forslag, lige saa vist forudsattes det som givet, at Stændermøderne skulde vedblivende bestaa Der kunde være Forskjel i Opfattelsen af eller i det mindste i de fremsatte Andragender om disse Moders Competence, men ingen Tvivl herskede om, at Kongen vilde indføre dem som et fast Led i den ny Regeringsform

Men Tiden gik hen, Privilegierne kom ikke, Regeringsformen endnu mindre, og Forslag udgik fra Regeringen til Stænderne, der ikke varslede heldigt om de Byrder, det ny Regimente vilde paalægge Undersaatterne Vel var der i den endelige Forordning om Stempelpapir, som gaves den 28 Novbr, gjort Borgerstanden den vigtige Indrømmelse, at Kjøbmandsbøger var fritagne for Afgift, og Konsumtions-skatforordningen udstedtes først den 18. Novbr, efter at en ny Forhandling havde fundet Sted mellem nogle af Kongen udmeldte Rigsraader og Handelskyndige og nogle af Svane og Nansen medtagne Deputerede, og da med Satser, der var noget lavere end Regeringens oprindelige Forslag og Adelens Bevilling. Men ved Siden heraf var en hel ny Skat bragt paa Bane Det var en Hovedskat, og Stænderne gik ind paa den ⁵⁰. Den ramte ogsaa ganske vist, da Brev om den udgik den 5. Novbr., alle Stænder og tilfredsstillede saaledes Kravet om Lighed mellem disse, men den opfyldte ingenlunde det Ønske, som var blevet fremsat, i alt Fald fra enkelte Sider, om at dermed de andre Skatter og Indkvarteringsbyrden maatte bortfalde. Og hvad særligt den sidste angaar, da blev ethvert Forsøg paa at blive af med den, udtrykt som det var atter og atter i Andragender fra Kjøbstæderne, til intet; det højeste, man var naaet til, var, at der var forhandlet med Stænderne om dens ligelige Fordeling. Da var imidlertid en Mængde af de Deputerede paa Rejsen

hjemad, og i Begyndelsen af Decbr. opløstes Stændermødet af sig selv uden nogen Højtidelighed, som for øvrigt ikke heller tidligere havde været Brug ved lignende Lejligheder. Med Græmmelse over sit Nederlag trak Adelen sig tilbage til sine Gaarde, men ogsaa hos de lavere Stænders Deputerede var allerede da vistnok begyndt at spire en Fornemmelse af, at deres Sejr vilde vise sig mindre, end man havde haabet, da man sluttede Forbund med Kongemagten¹. Ingen anede dog, at det nu sluttede Stændermøde skulde blive det sidste i henved 2 Aarhundreder.

FEMTE AFSNIT.

Enevoldsarveregeringsakten.

Frederik III havde faaet Arveregeringen overdragen paa Betingelse af i alt Fald de »tilbørlige« Privilegiers Opretholdelse, han havde faaet Ilaandfæstningen tilbageleveret under Forudsætning af Udstedelsen af en Reces, han havde selv givet Løfte om en Regeringsform, der skulde sikre Undersaatterne mod Magtens Misbrug. Alt dette betød, at Kongedømmet ikke skulde være enevældigt, men begrænset af Skranker. Havde han end Ret til at forandre i visse af de bestaaende Privilegier, for at den ene Stand ikke skulde lide under den andens Forrettigheder, saa skulde de i hvert Tilfælde, naar de var udstedte, give en Ret ikke alene indbyrdes, men ogsaa overfor Kongen, som denne ikke egenmægtigt skulde kunne fjerne. Og i ét Punkt tvivlede vel kun ganske enkelte af dem, som havde forøget Kongens Magt, paa, at Privilegierne og Recessen maatte komme til at begrænse denne. Dette Punkt var Skattebevillingsmyndigheden; hverken Adelen, Universitetet eller Kjøbenhavns Borgere gik ud fra andet, end at deres Samtykke i Fremtiden skulde indhentes til Skatter og Toldafgifter; med Rette saa de heri alle et »tilbørligt« Privilegium, som Kongen burde bekræfte. Men naar Skattebevillingsmyndigheden skulde udøves, da maatte det

ske paa Stændermøder. Skulde man derfor samle det Indtryk af det foregaaede, som maatte være det naturlige for dem, der havde deltaget i det, da kan det betegnes som: en stærk Kongemagt, langt friere i sine Bevægelser end tidligere, især eneraadig over Krongodset, berettiget til at søge sine Raadgivere uden Standsforskjel, stillet overfor den Hovedopgave at jævne Uligheden mellem Samfundets Klasser, men begrænset i sin Myndighed ved de Privilegier, den skulde udstede, og navnlig i sin Magt over Undersaatternes Pengepunge, henvist til at faa Skatter ved deres Samtykke og ikke helt uafhængig i Rigets almindelige Styrelse.

Kongen havde i Gjærningen tilkjendegivet, at han vilde beflicte sig paa at optage Repræsentanter for de lavere Stænder som sine Raadgivere. I det ny Statskollegium fik saadanne Mænd, naturligvis hans hidtidige Tilhængere, Svane, Nansen, Peter Bulche og flere, Sæde. Han havde derved ikke alene uddelt Belønninger — tillige blev Hannibal Sehested Rigsskatmester, Svane Ærkebiskop, Nansen Præsident i Kjøbenhavn —, men ogsaa indviet en ny Æra i den øverste Administration.⁵² Han havde gjort mere end det. Han havde vist, at heller ikke han betragtede sig som ved Arveregeringen og Souveræniteten hævet over Forhandlingerne med Stænderne, som fritstillet til Skattepaalæg og Byrdernes Paaliguing uden deres Samtykke. Han havde vist det ved Kommissoriet af 14. Oktbr til Udvalget, ved Forhandlingerne om Indkvarteringen og ved, at de forskjellige Skatteforordninger betegnedes som givne »med samtlige tilstedeværende Stænders Samtykke« eller lignende Udtryk, og i Instrukserne for den ny Rigsdrost og Præsident i Statskollegiet Joakim Gersdorf og for den nyudnævnte Kansler Peder Reedtz var det paalagt dem med Flid og Troskab at forrette, hvad der befalede dem »Stænderne at proponere«.

Og dog blev det anderledes. Det ligger udenfor dette Arbejdes Formaal at skildre hele den Udvikling, der førte til, at Frederik III ved Kongelovens Givelse løste sig selv saa godt som fra enhver Skranke for sin Magt. Men inden Aaret 1660 og en Maaned af 1661 var løbet ud, havde han betegnet, hvorimod hans Maal stiledes. En Akt var da udarbejdet af ham, der blev Grundlaget for den enevældige Magt, som Kongeloven senere slog definitivt fast. Her rejser sig da Spørgsmaalet, hvor-

naar de Tanker, som laa til Grund for en saadan Akt, er modnede hos ham, hvornaar han i Virkeligheden er begyndt at tilstræbe ikke blot Arveriget, men ogsaa Enevælden. Svaret svigter. Hvor vidt Kongens hemmelige Planer oprindeligt har strakt sig, om de fra Begyndelsen har sigtet samme Steds hen, som de endte med at gjøre det, eller om de efter Haanden har omformet og udviklet sig, er den største uløselige Gaade af de ikke faa, som Stændermødets Historie indeslutter. Der var dem, som mente, at Frederik III personlig var en Ven af de konstitutionelle Tilstande, der fandtes i de fleste andre Arveriger i Europa, og personlig gjerne havde standset med Opnaaelsen af de Resultater, som den hidtil skete Forandring havde givet ham, og at det var stærkere Indflydelser og da navnlig fra Dronningens Side, der vandt Sejr over hans oprindelige Tilbøjelighed⁵³. Der kan intet afgjøres herom. Man maa lade sig nøje med nogle Oplysninger, der i Almindelighed aabenbarer enten den enevældige Tankes Vækst eller det Mod, hvormed den vovede at træde frem.

Først gjaldt det for Kongen at faa den skete Arvehyldning stadfæstet. Allerede den 20. Oktbr tilkjendegav Hans Nansen Borgerstandens Deputerede, at naar de kom hjem, skulde de sammenkalde Borgmestre og Raad samt Borgerskabet hver i sin By og opfordre dem til under Stadens Segl at udstede en Stadfæstelse paa Arvehyldingen. Saadanne Akter, byggede over en af Regeringen opsat Formular, udstedtes derpaa i den nærmest følgende Tid af en Række Kjøbstæder. Men den 20. Oktbr. udgik tillige Breve om en ny Arvehyldning, der, i Overensstemmelse med hvad der havde været henstillet til Kongen af Stænderudvalget, skulde finde Sted i Kjøbenhavn af dem, som ikke havde været til Stede eller repræsenterede den 18. Oktbr. Brevene gjaldt de da fraværende Adelsmænd, som skulde møde personlig, endvidere Sorø Akademi, de urepræsenterede Præster og Kjøbstæder og endeligt Bønderne, der ogsaa tidligere havde mødt ved Hyldinger; disse Klasser skulde sende Deputerede. Den 15. Novbr. foregik Hyldingen, denne Gang dog ikke offentligt, men i Riddersalen paa Slottet; Kansleren holdt en Tale af ganske samme Indhold som forrige Gang, men Kongen og Kongehuset holdt sig nu mere fornemt tilbage; intet Haandtryk, intet Haandkys fandt Sted, intet Taffel

sluttede Hyldingen Den næste Dag maatte Rigsraaderne og de andre tilstedeværende udstede en ny Erklæring om Haandfæstningens Kassation. Men for øvrigt havde i alt Fald en Del af Bønderne, betagne af Indtrykket af Adelens Nederlag og af Haabet om lysere Tiders Oprinden, underskrevet et Andragende til Kongen, der indeholdt de voldsomste Angreb paa Adelens Regimente, paa dens Ødelæggelse af de jordegne Bønder, paa dens Ringeagt for Kirkernes Opretholdelse, paa dens Misbrug af Birkeretten, paa dens Overgreb og Tyverier ved Mageskifterne, alt indrammet i Jammerskrig over Hoveriet og Trældommen, som de sukkede under ligesom i sin Tid Israels Børn i Ægypten.

Bøndernes Andragende blev ikke besvaret. Regeringens Opmærksomhed var optagen af andre Sager, dels af Administrationens Nyordning, dels af Militsens Fordeling, men navnlig af yderligere Stadfæstelse af dens Magt. Der findes en Koncept til en saakaldt »fuldstændig Akt«, hvorved »alle Stænder saa vel som menige Almues udnævnte Fuldmægtige« paa egne, Mandanters og Arvingers Vegne efter at have bekræftet Arveretten og Haandfæstningens Tilintetgjørelse overlader Kongen ved en særlig Arveforordning at forebygge Rigerens Deling. Denne Koncept lagdes imidlertid til Side, men vistnok straks efter udarbejdedes et andet Udkast⁵⁴. Det gik ud paa, at Undersaatterne paa Grund af Manglerne ved det tidligere Valgrige og Fordelen ved, at Regeringen »af ét Hoved udi Freds- og Fejdetid bliver administreret«, utvungne og af egen fri Vilje havde hyldet og svoret Frederik III Arveret til Danmarks og Norges Riger samt absolut Regering; Rigets Indbyggere konfirmerede herved alle de derom skete Akter, gav Afkald paa Haandfæstningen, paa Prins Christians Valgbrev og Dispositionen af Juni 1651 om en eventuel Formynderregering for ham, saa vel som paa alt hvad der i Recessen og Kirkeordinansen stred mod jura majestatis og paa hvad der siden 1648 var besluttet af Rigsraadet og kunde hentydes at være mod Arveretten og Souveræniteten; de lovede endeligt at forsvare Arveretten og henstillede til Kongen baade, hvorledes Regeringen herefter skulde anstilles, og hvorledes Successionen bedst kunde forsynes; Bestemmelserne om den skulde som Kongens sidste Vilje lydes af dem og deres Efterkommere som en Lov og offentlig Forordning.

Dette Udkast har sin store Interesse ved klart at lægge for Dagen, hvorledes den enevældige Tanke havde udviklet sig i Sammenligning ikke alene med Arvedokumenterne, men ogsaa med den omtalte første Konzept. Der taltes nu om Regeringens Administration af ét Hoved, om Souverænitet, absolut Regering og Majestætsrettighederne, Ordet Reces var ikke nævnt, end ikke en Stivelse fandtes om, at den ny Regeringsform skulde sikre Undersaatterne mod Magtens Misbrug.

Men heller ikke dette Udkast blev nogensinde forelagt dem, det var tiltænkt, til Underskrift. Dets Udtryk fandtes for svage. Det blev erstattet af et saakaldt »Instrument eller en pragmatisk Sanktion« om Kongens Arveret til Danmarks og Norges Riger, som fik Datum Kjøbenhavn den 10. Jan. 1661, vel efter Dagen for dets endelige Affattelse, men som først i den følgende Tid underskrevs rundt om i Landet af dem, til hvem det overbragtes, nemlig af Rigsraaderne, for saa vidt som de ikke havde underskrevet i Kjøbenhavn, af de fleste Adelige, af alle Bisper, Kapitularer, Provster og Præster, af Professorerne ved Universitetet samt af Borgmestre og Raadmænd og to fornemme Borgere i hver By paa dens Vegne, i Kjøbenhavn i Steden derfor af Magistraten og alle 32 Mænd. Dette Aktstykke var bygget over det sidst omtalte Udkast. Men det afveg derfra, bortset fra mere underordnede Ting, i følgende Punkter: Udtrykket Arverettighed og absolut Regering var blevet til: Arverettighed samt alle jura majestatis, absolut Regering og alle Regalia, Udtrykket Arverettighed og Souverænitet var forandret til: Arverettighed, Souverænitet og absolut Regering. Tilmed kaldtes Loven og Forordningen om Arvefølgen for Fundamentallov, i hvilken ogsaa skulde optages Regler for en eventuel Formynderregering; endvidere præciseredes Førstefødselsretten i Arvefølgen og Rigets Udelelighed; Kongens andre ægte Arvinger skulde forsørges med en aarlig Apanage.

Aktstykket var efter sin Titel en Arveakt. Dog er der ingen Tvivl om, at Stadfæstelsen og den nærmere Udvikling af Arveretten ikke var dets væsentligste Formaal. Dets sande Mening var Folkets Overdragelse til Kongen af en enevældig Magt, betingelsesfri, med Undtagelse af Rigets Udelelighed, og udstyret med saa mange Attributioner, som tænkes kunde uden at gaa i Detailler om disse Attributioners Konsekvenser. Aldrig før

havde der fra Stændernes Side i nogen bindende Akt været talt om absolut Regering, Majestætsrettigheder og alle Regalia, aldrig før havde der manglet enhver Forudsætning for Kongens Magt-udvidelse. I Stændernes Underskrift paa Dokumentet søgte Kongen ikke en yderligere formel Bekræftelse paa hvad der tidligere var foregaaet, han søgte i Realiteten noget nyt, noget, der skulde kuldkaaste de Betingelser, hvori Arveretsoverdragelsen bundede, et Grundlag for en Regeringsform, der havde hans egen ubegrænsede Magt til Midtpunkt, en Enevoldsarveregeringsakt, som det faa Aar efter kaldtes. Med Sikkerhed kan det paastaas, at et saadant Aktstykkets Indhold aldrig havde staaet som det, da i Oktober samlede Repræsentanter havde tænkt sig som Mødets Resultat.

Træffende er Akten kaldt et Plebiscit, og med Føje har man benægtet Kongens formelle Ret til ved et saadant Plebiscit at opnaa en saa vidtrækkende Udvidelse af hvad Stændermødet havde besluttet⁵⁵. Reelt er dog Sagens Hovedpunkt et andet. I sin dybeste Grund var der en Lighed i den Maade, hvorpaa Arvedokumenterne af Oktbr. var fremkomne for Rigsraads og Adels Vedkommende, og den, hvorpaa nu Enevoldsarveregeringsakten traadte ud i Livet. Begge Dele skyldtes Magten. Ved Trusler var Adelen og Rigsraadet bragt til at underskrive i Oktbr., og usandt var det, naar det nu i Indledningen til det ny Dokument hed, at Overdragelsen af Magten til Kongen var sket »utvungent og uden nogen Tilskyndelse fra Kongens Side, af egen fri Vilje og god Betænkende«. Den 19. Jan. 1661 skrev den kejserlige Resident Gocss til sin Herre: »Kongen har ladet opsætte et Aktstykke, som alle Stænder, enhver for sig, skal underskrive; det skulde vel være den samme Akt, kun noget bedre oprettet, som den, ved hvilken Stænderne overdrog Kongen og hans Hus Arveretten til dette Rige, men, som jeg hører, thi jeg har hidtil ikke kunnet faa noget at se, findes der i den mange og meget betænkelige Udtryk, hvorom der i den forrige Akt ikke har været den ringeste Tale, især om Souverænitet og om at være absolut, hvilket har foraarsaget saa meget mere Eftertanke, som Adelens Privilegier endnu ikke er udkomne. Stænderne bekjender og erklærer heri, at de utvungne og unødte har overdraget Kongen Arveretten og hvad dertil hører; dette vil hos mange næsten optages som en Undskyldning, man ikke

har bedt om; men ingen siger det imod eller lader sig mærke med sine Følelser, saa meget mindre som det hedder sig, at Sekretær Erik Krag, der lader dette Instrument underskrive*), har Ordre til nøje at berette, hvad enhver har sagt derom, eller hvorledes han har stillet sig dertil«. Det er ikke Eftertiden, som har lagt sin Opfattelse ind i Enevoldsarveakten, Samtiden forstod den. Enevælden havde holdt sit Indtog i Danmark, Enevældens Tryk var begyndt at hvile over Landet

I Juni 1661 udstedtes de længe ventede Privilegier, til Adel, til Gejstlighed, til Kjøbenhavn og til de øvrige Kjøbstæder. Adskillige gamle Rettigheder var bekræftede, vigtige nye vundne for de lavere Stænder. Til en vis Grad havde Kongen indfriet en af de Forudsætninger, hvorpaa hans Arveret oprindeligt havde hvilet. Men adskillige af de Rettigheder, som Stænderne havde sat størst Pris paa, var ikke medtagne, Adelsens Skattebevillingsret for dens Bønder var ikke sikret, Kjøbenhavns Samtykke til Toldpaalæg udeladt, intet fandtes til Erstatning for Rigsraadets tabte politiske Rettigheder. Og tilmed var slet ingen Privilegier udstedte for Kapitler og Universitetet

Saa kom faa Aar efter Kongeloven, der samlede al Magt og al Ret i Kongens Haand og gjorde ham til uindskrænket Herre over enhver ny Skats Paalæg, enhver ny Løvs Givelse, enhver gammel Løvs Ophævelse. Ved den beroede Privilegiernes fremtidige Bestaaen paa Kongens Forgodtbefindende, i den havde Enevoldsarveregeringsaktens formelle Udtryk faaet Kjød og Blod

Fra 1648 til 1660 havde været en Ufredens Tid

Ud ad til havde den fra første Færd været svanger med Krig. Da denne saa kom, blev den en Ulykke og endte med Ulykke. Letsindigt begyndt gav den Danmarks mægtigere og dygtigere Nabo en let Sejr, og dennes væsentligste Resultater kom til at staa fast, skjønt Letsindigheden i Krigens anden Omgang blev

*) Hos Adelen havde han dette Hverv.

Sverigs, og skjønt den yderste Fare havde vakt et Mod og en Kraft, som de forudgaaende Begivenheder ikke havde varslet om. Ved Krigens Slutning lød der Raad om, at nu burde de to Nabostater gjøre Ende paa det indbyrdes Fjendskab og staa sammen i Fremtiden. Dette Raad fik ingen Betydning. I over halvandethundred Aar stod Danmark og Sverig endnu imod hinanden. I Forholdet mellem de nordiske Riger danner 1660 kun Epoke i Grænser, ikke i Stemninger.

Ogsaa ind ad til var Tidens Særpræg Kampen, Kampen mellem Samfundsklasserne indbyrdes, mellem Adel og Kongedømme. Den endte i den første Henseende langt fra afgjørende. Tilløb var gjorte til nogen Udligning mellem Samfundets Bestanddele, men disse Tilløb var svage, afgav kun et Grundlag, hvorpaa der kunde bygges, og Bygningen kom til at opføres meget langsomt. I den anden Henseende, i Kampen mellem Adel og Kongedømme dannede Afslutningen derimod Epoke. 1660 blev et afgjørende Skjel i Danmarks Forfatnings Historie. Det har været Opgaven for dette Skrift at vise de Muligheder, som var til Stede for Kongedømmets Sejr, at vise, hvorledes de udviklede sig, hvorledes Begivenhederne støttede dem, hvorledes de kunde blive ikke alene til Sejr, men ogsaa til en saa fuldstændig Sejr. Kongedømmet var vokset frem først ved sine Rivalers Svaghed, Demoralisation og Uduelighed, derpaa ved egen Energi og egen Magtlyst; det var endt med at suge alt til sig hvad der var af Livskraft i Folket. Men denne Livskraft stod for det som en Hjælper og en Støtte, mere end som det, hvis Ernæring skulde være dets Hovedopgave. Født under dynastiske Jertegn blev Frederik III's Kongedømme trods det Samliv, det i Ulykkens Dage førte med Folket, en Magt, der kredsede om sig selv, der ikke saa en Stat og en Nation uden for sig. To Gange i de 12 skæbnesvangre Aar indlagde Frederik III sig uvisnelig Fortjeneste af Danmarks Historie; han gjorde det, da han 1658 ved at udstede Kjøbenhavns Privilegier forstod hvad der maatte til for at give Hovedstaden Spændkraft til at løse den Opgave, Rigets Forsvar, som var stillet Byens Borgere, og da han selv udholdende og tappert gav sit Bidrag til denne Opgaves Løsning, og han gjorde det atter, da han kastede Rigsraads- og Adelsvælden i Grus som en berettiget Straf for dens Vanrøgt af Rigets Interesser. To Gange forbrød han sig

imod Danmark, først da han 1657 letsindigt satte Landet i Vaade, dernæst da han ved at gennemføre den uindskrænkede Enevælde kvalte de Livsspirer, som frodigst havde skudt Vækst under Kampen og navnlig i Kjøbenhavn havde skabt Muligheder for en folkelig Udvikling. Længe maatte Danmark under Enevælden vente paa denne Udviklings Fornyelse

KILDEHENVISNINGER
OG
ANMÆRKNINGER.

FØRSTE BOG.

¹ Jvfr Dan Mag 4 R IV, 354 ff. I et Brev til Brienne af 1645 ²⁸/₁₀ omtaler den franske Gesandt de la Thuillerie (uden Tvivl efter Korfits Ulfeldts Ytringer), at Kongen lader sig ganske beherske de cette femme, qu'il a aupres de lui* (P. A.). Da Hertug Frederik 1646 søgte at opnaa flere Penge hos sin Fader, paalagde han sin Afsending Hans Bremer ogsaa at negociere Sagen hos Vibeke Kruse (Dsk. Kg. Hist, 116).

² Birket Smith, Leonora Christinas Hist. I, 160 f.

³ Om Hannibal Sehesteds Styrelse skal her foruden til de almindeligt bekjendte Kilder, især Norske Rigsreg VIII og Thyra Sehested, Hannibal Sehested I—II, henvises til Smaaskrifter tilegnede A. F. Krieger S. 197 ff. og Tarangers Anmeldelse af Sars, Udsigt over den norske Historie, i Aftenposten (Chrania) 1891 Nr. 504 og desuden til følgende utrykte Kilder: Generalkommissariatsregnsk. med Bilag i N. A., udat. Optegn. af Han Seh. fra Sommeren 1646 (Reg. 89 b, 22), Han Seh. til Chr. IV, 1647 ⁶/₁₀, og ²³/₁₀ (Reg. 89 b, 20). Det kan for øvrigt bemærkes, at Ordningen med Generalkommissariatet som Bestyrelse af Norges Finanser, der var grundlagt ved en Instruks af ¹/₁₀ 1646, allerede i Foraaret 1647 synes at være delvis ophævet, thi da fik Slots-skriveren paa Akershus Johan Gaarman Bestalling af H. S. som Generalbogholder og skulde som saadan ikke alene holde rigtig Bog over Rigets Indtægter og Udgifter, men ogsaa modtage dem i Skriverstuen og føre dem til Bogs, førend de blev offereret Generalkommissariatet, men intet udgive uden H. S.'s Ordre; han skulde ogsaa sørge for Pengenes Nedsendelse til Danmark. Dette vinder yderligere Betydning ved at sammenholdes med Peder Vibes Svær paa de sidste Antegnelse, som er gjorte af samtlige Rigens Raad udi salig Niels Langes, Jakob Ulfeldts og Peder Vibes Regnskaber, hvori det hedder: — — »Slotsskriveren haver endog annammet alle Norges Intrader, som er indleverede paa Akershus, og dem igjen udgivet og ikke Kommissarierne — —, og at alle Udgifter er indførte udi Kommissariernes Regnskab, det er sket til at gøre fuldkommen Underretning om Norges Riges Intrader, som burde være annammet af Kommissarierne, men er dog ikke annammet« (N. A.). — I et Indlæg af 1648 ¹¹/₁₀, (N. A., Kanc., Betænk., 3 b) omtaler H. S., at han har laant over 150,000 Rdl. af de Midler, der

skulde være sendte til Danm. Mærkeligt er det, at i Kieler Omslagsregnsk 1647 opføres som Indtægt 100,000 Rdl, som Han. Seh har leveret fra Norge til Kongens eget Kammer (altsaa ikke til Rentekammeret). Den svenske Gesandt Duvel paastaar i et Brev til Pfalzgreve Karl Gustaf af 1647 $\frac{1}{11}$, at Christian IV til Forsvar for Dispositionen over Norges Finanser har henvist til, at Norge var hans Arverige (S A) — 1647 $\frac{5}{12}$ skrev Duvel til Ax Oxenstierna, at Han Seh i en Samtale med ham om Religionen havde betegnet den som Peber paa Mad (S A) — Om Indtægten af Akershus Thyra Sehested II, 364.

⁴Om Navnet Carthago se O Spenlings Brev af 1647 $\frac{13}{11}$ (Kgl Bibl, Gt kgl Saml, Fol., 1110); om Uheldts tidligere Uvilje mod Han Seh se hans Brev til Henrik Muller, 1645 $\frac{24}{6}$ (Ulf Sag, 38) Spør af Rygte om, at Han Seh skulde være Rigshofmester, findes i Peder Vibes Cifre (Saml af Cifre i R A)

⁵Norske Rigsreg VIII, 584

⁶Om Anvisninger til Gabr. Marselis paa norske Indtægter se Han Seh's og Korf Uheldts Ordre, 1647 $\frac{20}{11}$, $\frac{30}{11}$, $\frac{13}{12}$, $\frac{21}{12}$, $\frac{20}{12}$ (H Seh's Kopibog til Generalkomm.; Kopibog ov Chr IV's og Korf Ulf's Miss 1645 49 i N A) Afregning med Alb Balts Bernts, 1647 $\frac{21}{12}$ Ejendomsoverdragelsen til H Muller 1647 $\frac{28}{12}$ og $\frac{30}{12}$ (Afregninger) Om Uheldts tidligere Begunstigelse af H Muller se hans Breve til ham 1645 $\frac{2}{3}$, $\frac{13}{3}$ (Ulf Sag, 38) og Admiral Christopher Lindenovs Klage derover i Brev til Otte Kiag, 1645 $\frac{13}{12}$ (Indk Bi) Om Marselien se for øvrigt Fredericia Danm ydre polit Hist II, 231 f. Daae, Det gamle Christiania, 2 Udg S. 53 f Smaaaskrifter tilegnede A F Krieger S 219 ff Klager fra Borgerskabet i Christiania over Selius Marselis, 1650 $\frac{2}{4}$, 1651 $\frac{25}{4}$ (N A) — 1648 $\frac{10}{1}$ fik Korf Ulf's Broder Lavrits Følgelov paa Stjernholm Len (Jyd Tegn), skjønt Christian IV tidligere ikke havde villet befordre ham (Spenlings Selviogt. S 78)

⁷Originalen er ikke bevaret, men alle Afskrifter (bl a en i R A, Diplom. ex copia P. Septimii) savner Underskrift Jvfr. ogsaa Slanges Anekdoter om Interregnet (Kgl Bibl i Dresden) I Lavrits Jacobsens Lagnæd over Christ IV hedder det, at Kongen underskrev alle Skrivelser fra d 21 -- 26, den 27 talte han ikke før om Eftermidd — Jvfr for øvrigt Birket Smith I, 162 f

⁸Om Frederiks Ungdom og Historie indtil 1648 se (foruden Dansk biografisk Lexikon V, 293 og andre bekendte Kilder) især Dsk Kg Hist, 112, 113, Bremen, 16, 19, 28, 31, 34, 35, Brunsvig-Lyneborg, 60, Overrets-Ark, Bremen og Verden, 5 a, 6, 24, 26, 29, 30 Auslând. Reg, 1645 Om hans Opgivelse af Kravet paa Stifterne se især Reinkingks Relation, Flensborg 1647 $\frac{24}{7}$ med tilhørende Aktstykker (R A), jvfr Brev fra den franske Gesandt i Stockholm Chanut, 1648 $\frac{20}{6}$ (Bibl nat), Servien til Gesandten i Kbh., Hennequin, 1648 $\frac{19}{4}$ (P A)

⁹Se især Registr. ov. Bremen, 30 b (hvilken Pakke ikke findes) Hist Tidsskr 5 R VI, 719 ff Meidell, Fra Enevældens Dæmring S 5 ff Dsk. Kg Hist., 91 a, 92. Bremen, 38. Auslând Reg, 1644—45 Krigsmin Indk Sag, Chr. IV, B, C.

¹⁰Bureus og Duvel til Karl Gustaf, 1647 $\frac{15}{2}$, $\frac{25}{6}$ (S A). Hennequin til Servien, 1648 $\frac{30}{5}$ (P A) I Peder Vibes Cifre findes et Tegn for Sætningen: Hert Frederiks Søn vil Adelen udvalge — En af Sverige bestukken tysk Sekretær i dansk Tjeneste sagde efter Durels Brev til Ax Oxenstierna,

1647 $20\frac{1}{2}$ (S. A.), at mange talte om en Unio trium regnorum. Jvfr. hermed en haandskreven Piece: *Dialogus trium sanctorum regum* (quare Dani et Norvegi regnam Sveciæ eligerent, ostendit) (Upsala Un.-Bibl., E, 400). Piecen, der oprindeligt havde til Hensigt at vise, at de Danske burde vælge Christina, er senere rettet til at gjælde Karl Gustaf.

¹¹ Om Reinkingk se Hist. Tidsskr. 5. R. VI, 759, om Sophie Amalie stds. S. 730. Om Hertugens Finanser se især Overrets-Ark., Bremen og Verden, 29, 36, 38, Kgl. Arvehus, 3; Dsk. Kg Hist., 116. En autobiogr. Optegn. af Theod. Lente, der dog kun gaar fra hans Fødsel i Osnabrück 1605 til 1629, i Christ v. d. Lentes Breve, IV (R. A.). Om Lente se for øvrigt Bruun, Gunde Rosenkiantz S. 108.

¹² Om Borgernes Stemning jvfr. Hennequin til Servien, 1647 $14\frac{1}{6}$ (P. A.)

¹³ Jvfr. Durel til Karl Gustaf, 1647 $20\frac{1}{11}$ (S. A.). I et Brev af 1647 $20\frac{1}{7}$ fra Kansleren Ditlev Reventlov til Fred., omtaler han ham som retmæssig Arving til Norge (Overrets-Ark., Fiedsforhandl., 1)

¹⁴ Christ Thom. Sehested til Hert. Fred., 1648 $19\frac{1}{2}$ (Overrets-Ark., Kgl. Arvehus, 6). Nyt hist. Tidsskr. V, 369

¹⁵ Brev af $29\frac{1}{2}$ (Sjæll. Tegn.)

¹⁶ Birket Smith I, 168.

¹⁷ Dan. Mag. 5. R. II, 363. Birket Smith I, 171.

¹⁸ Birket Smith I, LXXII. Ulfeldts Bedømmelse af Vald. Christ. fra 1647 i Dan. Mag. 5. R. I, 71. Allerede før Christ IV's Død omtaler Hennequin i et Brev af $7\frac{1}{3}$, at en Del af Vald. Christ's Tjenere er komne til Kbh., og at han selv ventes (P. A.).

¹⁹ Pentz til Hert. Fred., 1648 $2\frac{1}{3}$ (Pentz's Relationer). Brev fra Hamburg, 1648 $2\frac{1}{4}$ (Holland, A). Hennequin til d'Avaux og Servien, 1648 $15\frac{1}{2}$. I et Brev af $11\frac{1}{6}$ fortæller Hennequin, at man imellem Christ IV's Papirer havde fundet et Brev, hvori Ahlefeldt raadede til at lade hugge Hovedet af Ulfeldt og Anders Bille (P. A.)

²⁰ Dan. Mag. 5. R. II, 363.

²¹ Holbergs Beretning (Danmarks Historie III, 17 (Levins Udg.)) om, at det overdroges Hofmesteren, Kansleren, Rigmarsken og Rigsadmiralen at føre Regeringen, hvilken gaar igen i alle senere Skildringer og Lærebøger, savner enhver Grund og skyldes sikkert kun en Sammenblanding med Begivenhederne 1588. — I Rentem. Rgsk. er under 1648 $11\frac{1}{4}$ opført en Udgift til Pitzersticheren Christopher Weiss for et Rogens Segl i Sølv, stukket og forfærdiget. — Fdg. af $12\frac{1}{3}$ om Møntvæsenet

²² Henrik Müllers og fleres Afregninger. Kort Ulf. til A. B. Bernts, $15\frac{1}{4}$ (Bernts' Atregn.). Om Christ IV's Bevilling jvfr. Br. til Oluf Parsberg, 1647 $3\frac{1}{8}$ (Jyd. Tegn.).

²³ Jvfr. om det følgende Birket Smith I, 171 ff.

²⁴ Efter Hennequins Breve af $18\frac{1}{4}$ og $25\frac{1}{4}$ kom Sehested til Kbh. $5\frac{1}{4}$, Kirstine Munk omtr. $8\frac{1}{4}$ (P. A.)

²⁵ Birket Smith I, LXVI, sammenholdt med Rigsraadets Erklær. af $18\frac{1}{4}$ (ovfr. S. 15).

²⁶ Birket Smith I, 177. Sperlings Selvbiografi S. 133 f. Leonora Christinas Jammersminde, 3. Udg., S. 79. Om den gottorpske Afsendelse Daniel v. Buchwald

(om hvem ogsaa Leon Christ. taler i sin Selvbiografi i Dan. Saml. 2 R. I, 109), har Slange en vidtløftig Fortælling i sine før omtalte Anekdoter. Det kan bemærkes, at Christian Rantzau 1661 i Anledning af Ulfeldts Ytringer under Tvangsskabet paa Hammershus forespurgte den gottorpske Kansler Kielmann om Sagen; K. benægtede dog, at Hertugen havde tænkt derpaa (Brev fra Chr. R., 1661 $13/_{10}$, Overrets-Ark, Danm. og Norge, 3 B). — Efter Modtagelsen af Brevet fra Theod. Lente af $6/5$ og $13/5$ lyknskede den diplomatiske Agent Ludvig Schneidbach $22/5$ Fred III til Valget med Tak til Gud, fordi han havde staaet ham bi imod »vielei malevolorum heimliche Machinationes« (Osnabruck, 10)

²⁷ Hennequins Brev $4/4$, $11/4$, $25/4$, $1/5$ (P. A.) Norsk hist Tidsskr. I, 25 f

²⁸ Om Stændermødet og dets Forhandlinger se i det hele Nyt hist Tidsskr. V, 368 ff. og de deri benyttede Kilder samt Oluf Daas sjæll Provinsiallandbog (Univ. Bibl., Add., Fol., 96)

²⁹ Jvfr. Hennequin til Servien $25/4$ (P. A.).

³⁰ Birket Smith I, 176

³¹ Jvfr. om Sehesteds Medvirkning Thott, Fol., 748, S. 58

³² Jvfr. Kort Ulfeldts Bemærkninger i hans Friesforval. S. 55 f. Slange siger i sine Anekdoter, at Jørgen Seefeld, Christ. Thom. Sehested, Christopher Urne og Frederik Reedtz var Modstandere af for strenge Bestemmelser

³³ Se bl. a. Brev fra ham til Møntmesteren Henrik Kohler, 1648 $10/1$ (S.) Indl. 1650)

³⁴ Gunde Rosenkrands omtaler i sin Erindring af 1660 (R. A., tidl. Thott, 4, 1633) den Tvivl, der herskede hos flere af de ledende Mænd om det rigtige i at give Raadet Forslagsret til Kanslerembedet

³⁵ Se Han. Sehesteds Skrivelse til de norske Generalkommissarier, Engelsvigen, 1648 $22/3$, med en vedlagt Fortegnelse, dat. $21/4$, over hvad der er assigneret bort til Kreditorerne af Skatterne og Kontributionerne der i Riget fra $1/5$ 1648 — $1/5$ 1649, ialt 98,960 Rdl. Derefter blev der kun i Behold af Lenenes Skatter 15,111 Rdl. Han udtaler bl. a., at han for sine egne Fordringer nødes til at begjære nogen Forstrækning af Kontributionerne for 1649 ($1/10$) (N. A., Kanc., Betækn., 3 b). Jvfr. Thyra Sehested II, 58 ff., 89 ff. — Kort Ulfeldts Ordre af 1648 $10/4$ og $28/4$ (N. A., Kopibog over Chr. IV's og Kort Ulf's Missiver 1645—9)

³⁶ Jvfr. Kongeb. af 1648 $1/6$ om Afskaffelsen af fremmed Gudstjeneste (Norske Rigsreg. IX, 19 f.); Han. Seh. har ikke underskrevet Brevet, skjønt til Stede i Raadet samme Dag — Christ. Thom. Sehesteds Koncept til Brev til Christ. IV, 1646 $10/10$, hvori han advarede Kongen mod at »ificere sine Riger og Lande; »dersom Munke og Jesuiter bliver først laant Hus, som imod alle Evangeliske altid practicere, da skal vore Efterkommere det vist begræde, i hvad vi gjøre« (N. A., Kanc., Betækn., 3 a) — Mærkes kan, at en Skrivelse fra Fred. III til Generalst., 1649 $9/8$, hvori han anbefaler fri Religionsøvelse for Lutheranere i Deventer, ganske er i Han. Seh.'s Aand. Det hedder der som Motivering: »zumal da die diversitas religionis nimmer per se einige Turbation in republica macht, besonders vielmehr das gemeinnützige commercium, worn anima et vita civitatum besteht, dadurch sonders hoch stabiliret wird« (Ausl. Reg.)

³⁷ Fortællingen skyldes alene Holberg (Danmarks Hist. III, 17), men kan ikke afvises. Jvfr. Hennequins Beretning i hans Brev af 3/3, at Rigsraadet ikke tillod nogen af Gejstlighedens og Borgerstandens Deputerede at holde Taler (P. A.)

³⁸ Gejstlighedens og Kjøbstædernes Valgbreve lød kun paa, at Hertugen var valgt til »vor allernaad Herre«, Universitetets paa, at han skulde være »Danmarks Riges rette Herre« (R. A., Hyldinger). Jvfr. Aschehoug, Statsforfatn. i Danm. og Norge S. 361

³⁹ Jvfr. Han Sehesteds Ytringer 1650 (Thyia Sehested II, 329)

⁴⁰ Jvfr. Hude, Danehoffet S. 215 ff. Om Landkommissarier og Stændermøder se Eriksen, Aktst. til Rigsraadets Hist., især III, 588 ff.

⁴¹ Jvfr. Rosenvinge, Gamle danske Domme I, 6, 149

⁴² Adelen's Indlæg 17/4, 25/4, 27/4 (Rigens Raads B. I, 57, og Rigsraadsbr. i Kancelliarb.). Det oveni særligt omtalte Forslag haves i to kun lidet forskellige Afskrifter, den ene findes i Durels bekjendte store Relation om Danmark (S. A.) og kaldes dér »Forbedring paa den ny Haandfæstning, som vor allern. Herre og Prins Frederik III., Danmarks Norges udvalgte Herre og Konge, har givet paa Kbhvns Slot 8 Maj 1648«, den anden i Kgl. Bibl., Thott, Fol. 847 med Overskrift: »Her efterfølger disse efterskrevne Antegnelseposter, som menige Rigens Stænder haver foreslaaet til H. k. Maj at skulle indgaa og det udi Haandfæstningen at lade indskrives, og Efterskrift: »Givet, skrevet og proponeret af menige Stænder paa det islandske Kompagni den 8 Maj 1648, hvilke Poster blev intet indført, men kasseret. Naar Forslaget her siges at være drøftet paa det islandske Kompagnihus, hvor Borgerskabets Møder afholdtes, kunde det synes at tyde paa, at det ikke stammede fra Adelen, men herimod strider dog hele dets Indhold, og at det skulde være vedtaget 8 Maj, da hele Haandfæstningsspørgsmaalet var afgjort, er meget usandsynligt.

⁴³ Denne Bestemmelse og den tilsvarende Paragraf (52) i Hdfstn. er ofte bleven forklaret, som om Talen var om Stændermøder, men dette er en fuldstændig Misforstaaelse af Ordet Herredag.

⁴⁴ Kun i det i Anm. 42 omtalte Forslag findes en Bestemmelse, der gik nøjere ind paa Stændermøderne, idet det her hed, at det skulde være Stænderne bevilget udi hver Provins at vælge sig en vis Dag og Sted, hvor Rigens Raad og menige Adel, Gejstlighedens, Kjøbstædernes og Bøndernes (sic) Deputerede maa tilsammen komme at konfereere om hvis Kongen og Riget gavnligt og det siden ved samme Provinses Rigens Raad Kongen tilkjendegive. Men dette raadgivende Stændermøde var ikke sat i nogensomhelst Forbindelse med Stændernes Beslutninger om Skatter eller lign.

⁴⁵ Jvfr. Magdalena Sibylla til Rigsraadet, 1648 2/6 (Dansk Kgl. Hist., 99) Han Sch. t. Rigsr., 1648 15/6 (Reg. 89 b, 22)

⁴⁶ Bruun, Gunde Rosenkrantz S. 86

⁴⁷ Gjenbrevene af 8/3 (Hyldinger). Jvfr. Hennequins Brev af 16/3 (P. A.)

⁴⁸ Sperlings Selvbiografi S. 135 f. Fortællingen maa henføres til det nævnte Gilde, efter hvad det fremgaar af en lignende Beretning i Hennequins Brev af 23/3 (P. A.). I Modsætning hertil skriver Durel 29/3 til A. Oxenstierna, at Ulfeldt ved Banketten skulde have sagt til Hertugen: »Vi har idag overleveret Eder to Riger, saa maa I faa se Jer for, ellers har vi Ben i Næsen og Haand i Hanke (S. A.).

⁴⁹ Kort. Ulf's Brev til Peter v. Ouerbekes Arvinger, 1648 ¹⁰/₄, hvorved han forpligtede sig til at betale dem 15,000 Rdl. »wegen einer mit Diamanten und Perlen gezierten Crone«, som har været pantsat til O af Bernts & Marselis og nu er overgivet til Ulf's Fuldmægtig (Bernts' Afregn. af 1651 ¹²/₁₁). Paa Kieler Omslag 1650 betales der 10,000 Rdl. for Klenodiets Indløsning (Omslagsrgnsk.). Jvfr. Otte Krag's Bemærkn. til Fred. III's Hdfstng. (Ny kgl Saml, Fol, 634 c) — Gabriel Marselis' Afregn. 1647—9. Afregn. med Bernts 1648 ¹⁵/₁₂. Kontrakter med H. Müller, 1648 ¹⁴/₃, ²⁰/₈ (Ulf. Sager, 38), hvorefter han bl. a. skulde levere Kramvarer for c. 185,650 Rdl og Vin for 43,390 Rdl Indvisninger til H. Müller i Bergen Bys Told paa 100,000 Rdl, i Nedenæs og Mandals Told paa 129,707 Rdl. og i Kbhvns. og St. Annæ Told for leveret Tovværk og Proviant paa 101,946 Rdl (H. Mullers Afregn.). — Jvfr. Dan. Mag. 3 R. IV, 228

⁵⁰ Jvfr. Dan. Mag. 3 R. IV, 8

⁵¹ Jvfr. den fynske Adel til Landkommiss, 1648 ¹⁴/₁, (Sjæll. Landebog)

⁵² Norske Rigsreg. IX, 10 f. Rigens Raads Bt, 58

⁵³ Norske Rigsreg. IX, 24 ff. Han Seh. til Iver Krabbe, 1648 ²⁷/₆, til Hovedlensmændene ¹/₇, til Sigvard Gabrielsen Akeleje ¹¹/₇, ¹²/₇, (Han. Seh.'s Kopibog Juni-Novbr. 1648 i Reg. 89 b, 19), til Rigsraadet (udat. i Reg. 89 b, 25). Breve om Udlægningen af Gods, der var pantsat 1646 (N. A., Kane, Krig, 14 a)

⁵⁴ Frederiksboig og Kronboig, Sølvitsboig og Kristianopol, Rejns Kloster og Bakke Kloster, Tune Skibrede og Akeishus skiltes ad, ligeledes 1650 Aakjær fra Skanderboig — Henrik Bjelke fik Island. Ogsaa Abrahamstrup, der fra 1634 havde været bortforpagtet til Fogeder, forlevedes 1649 til Jurgen Schult. — Jvfr. Erslev, Danmark-Norges Len og Lensmænd 1596—1660. Norske Rigsreg. IX, 28.

⁵⁵ Slanges Anekdoter. Medens Gram ved egenhændig Paaskrift har betegnet forskellige andre, der indeholdte Fortællinger som falske, har han ikke gjort nogen Antegnelse herved.

⁵⁶ Thyra Sehested I, 123 ff. Om Stridighederne mellem de indkvarterede Officerer, Knægte og Bønder se Breve fra Han Seh. af 1648 (i hans Krigsprotokol 1646 ff. i Reg. 57, 1 b og i hans Kopibog over Breve til Generalkomm. i N. A.) Jvfr. et Tegn for Sætningen: Der er at trykte for stor Rebellion i Norge, i P. Vibes Cifre. Om Rygter om, at Norge vilde gjøre sig til Republik, se Hamiltons Nordisk Tidsskrift 1867 S. 441 og Chanut til Bienne, Stockh. 1648 ⁹/₅, (Bibl. nat.)

⁵⁷ Om denne se Norsk hist. Tidsskr. I, 23 ff.

⁵⁸ Thyra Sehested I, 131. Ordre til Witte Kindhus og Johan Gaarmann, 1648 ¹⁰/₇ (Kopibog ov Chr. IV's og Kort Ulf's Miss 1645—9 i N. A.)

⁵⁹ N. A. og Reg. 57, 1 a, b. Jvfr. Norske Rigsreg. IX, 153.

⁶⁰ Meddelelser i Hennequins Brev af ²⁶/₄ (P. A.) om den fjendtlige Stemning i Norge mod Han Seh. stammer øjensynligt fra Christ. Thom. Sehested.

⁶¹ Norske Rigsreg. IX, 48 f, 128—32, 151 ff., 155, 260 ff.

ANDEN BOG.

¹ Særligt for hele^a dette Afsnits Vedkommende skal her én Gang for alle henvises til Erslev, Aftist. til Rigsraadets Hist. I—III, navnlig Sagoversigten.

² Dan. Mag. 4 R. II, 136. Hist Tidsskr 5 R. VI, 756.

³ Mærkes kan, at i Skaane blev 1656 Hørby Gods konfiskeret til Landekisten, fordi en utri Mand Lavrits Knudsen havde kjøbt det mod Haandfæstningens Forbud (Brev 1656 ³⁰/₁₀₀ i Skaanske Indl.)

⁴ Jvfr mine historisk-statistiske Undersøgelser over Danmarks Landboforhold i Hist Tidsskr 6 R II, 469 ff

⁵ Som Eksempel paa Skjellet i det praktiske Liv kan mærkes en Ytring af Tage Thott i en Skrivelse af 1651 til Kancelliet (Skaanske Indl.): han havde ikke kunnet løje en tysk Heriemand, der havde forlangt Fængsling af nogle Bønder, som havde plyndret Sølvtøj fra et ved Ystad strandet Skib, »etterdi det var Adelens Bønder og ved Lov og Ret vilde søges« — Mærk en Fdg af 1636 ¹⁴/₁₀₀, hvorefter Adelen trods sin Hals- og Haandsret skal rette sig efter en Bestemmelse om ikke at tage Livsstrat af sine Bønder for ringere Tyverier. — For øvrigt var Adelens Bønder pligtige til Arbejde paa Altarveje og Broer (Fdg 1622 ²⁶/₁₀₀)

⁶ Erslev II, 470

⁷ Jvfr i Eks Skatteregnskaber for Tranekjær og Riberhus Len, og Fdg 1628 ¹⁸/₁₀₀

⁸ Jvfr især Lastene over Birkerne i Arent Berntsen, Danmarks og Norges frugtbare Herlighed I, 179 ff., og Overdragelsen, antørte hos Laursen, Kronens Skjøder. Herefter turde følgende Laste opstilles paa 47 adelige Bøker i Skaane: Borrestad, Ønestad Paa Sjælland Birkholm, Førslev, Gisselteld, Hagedsted, Harrested, Herlufsholm, Knabstrup, Saltø, Torbenteld, Trolholm, Tureby, Tølløse. Paa Fyn Herrested, Hesselager, Oregaard samt Taasinge Paa Laaland: Krænkerup, Søholt i Jylland: Boller, Fussing, Giesingholm, Grundet, Hastrup, Hevringholm, Hundslund, Katholm, Kjærgaard (Hundrup), Klaysholm (Voldum), Krabbesholm (Resen), Nørholm, Overgaard (Udbynedre), Rosenholm, Spøttrupgaard, Sæbygaard, Søvel, Tim, Tirsbæk, Tviss, Øster Velling, Viffentsholm, Visbygaard, Volstrup, Voigaard, Vrejlev, Østeigaard (Aasted)

⁹ Hist Tidsskr 6 R II, 567 ff

¹⁰ Erslev II, 491 f

¹¹ Jvfr Fdg. 1604 ⁶/₁₀₀, 1622 ²⁶/₁₀₀, 1623 ²¹/₁₀₀, 1639 ⁸/₁₀₀, Recessen af 1643, og 1647 ¹¹/₁₀₀. Om Adelens Privilegier med Hensyn til Øksnene jvfr Steenstrup, Fortid og Nutid S 20 ff. Fori har dog vistnok undervurderet Adelens Bestræbelser for at bevare Privilegiet i den bevidste Hensigt derved at opretholde en Hovedindtægtskilde for den selv; det var sikkert ikke alene almindelig-økonomiske, men ogsaa rent stands-økonomiske Betragtninger, der ledede den, og i alt Fald er der i Tidernes Løb uden Tvivl foregaaet en Forskydning af Motiverne. En Støtte for Steenstrups Opfattelse kunde synes at ligge i Christer Bondes Forsvar 1658 for Privilegiets Opretholdelse, efter at Skaane var blevet svensk (Handl. for Skand hist VI, 170 f.); men Bondes Standpunkt var vistnok

her stærkt aristokratisk, og naar han paastaar, at Borgerne mere frygtede end ønskede en Forandring, strider dette for de øvrige Provinsers Vedkommende mod deres Klager baade 1629 og 1660 (Suhms nye Saml I, 216, 222, 241) Jvfr for øvrigt G. O. Stenbocks Udtalelse om samme Sag 1661 (Saml i Skånes hist 1872 S. 54) Derimod kan det med Rette fremhæves, at Kronens Ønske paa Grund af dens Fordel ved Staldopfødslingen paa dens Gaaede faldt sammen med Adelens

¹² Kbhvns Toldtegnsk for 1624 og Ekstrakt af samme for 1647/48 (R. A.)

¹³ Fdg 1629 ⁸/₄, 1647 ²¹/₇ Erslev II, 177, 395

¹⁴ Jvfr Listen fra 1655 i Suhms Samlinger II: 2, 149 ff

¹⁵ Se Valgbrevene (Hyldinger i R. A.)

¹⁶ Thiset hos Bartod, Danmarks Historie 1536—1670 IV, 1434 Erslev I,

150 ff

¹⁷ Suhms nye Saml I, 197 f

¹⁸ Dan Mag 4 R. VI, 267 ff 5 R. II, 268 ff

¹⁹ Bang, Præstegaardsliv S. 234 f Kirkehist Saml II, 179 Ny kirkehist. Saml V, 39 Kirkehist Saml 3 R. II, 149 Saml i Fyns Hist III, 147

²⁰ Fdg 1623 ¹/₇, Suhms nye Saml I, 204, 217 f Erslev II, 208 Borger skabets Besværinger 1648 ⁸/₇ og Kongens Svar 1649 ²⁰/₅ (Rig Raads Brev, 57)

²¹ Hofman, Fundatser I, 386 Dan Mag 5 R. I, 272 ff

²² Mærk som Modsetning til Chr Skeels Instruks for hans Døtre hvad Peder Charisius skrev 1652 ¹/₅ til Joakim Gersdorf om hans Datter, der opdroges i Haag hun gaar frem i Vækst og Taille, saa vel som udi alle haande Kvaliteter, det franske Sprog, Musik Instrumenter og Dans (Breve til Joak Gersdorf, 2; jvfr en Ros over samme unge Dame i et Brev af 1658 ⁷/₄ i Lente-Breve, Breve til forskj., I.)

²³ Om Niels Fris's Bibl Saml i Fyns Hist VI, 230, om Erik Rosenkrands's et Vers, knyttet til Erik Graves Lagprædiken over ham (1683) (Bibliothecke best han havde her i Landet, det aabent stod for hver, over Falk Gjøs sendte Jørgen Rosenkrands 1654 ²⁷/₇, et Katalog til J. Gersdorf (Breve til J. Gersd., 2) Om Falk Lykkes Samlinger se Brev 1650 ¹⁵/₈ (Skaan Tegn) Om Aksel Juels Kabinet Arent Berntsen, Danmarks frugtbare Herlighed, Dedik

²⁴ Hist Tidsskr 5 R. II, 240 Om Frederik III se bl a Sperlings Selv biografi S. 136

²⁵ Danske Saml 2 R. II, 301 ff

²⁶ Jvfr Fdg 1638 ¹⁰/₂ og Breve om Restancer for Opholdet i Sorø 1649 ⁸/₃ (Sjæll Tegn.) Hvass, Fam. Hvass II, 101 f

²⁷ Personalhist Tidsskr II, 104 ff, 193 ff Suhms Saml II, 3, 6 ff Det imod indskrev kun 20 danske Adelige deres Navne i the Admission Book i Bodleian Library i Oxford i Tiden 1600—60 (efter en Liste fra et Hidskr i nævnte Bibl, meddelt mig af Hr. Pastor W. D. Macray)

²⁸ Brev til Erik Krag, 1653 ¹⁶/₁₁ (Adelsbreve, 12)

²⁹ Lagprædiken, holdt 1698, udg 1704

³⁰ Gl. kgl Saml, 4, 2651

³¹ Jvfr. Falbe Hansen, Forandringer i Priserne S. 83 Christensen, Agrar hist Studier I, 51 ff

³² Opgivelserne fra Kronens Ladegaarde navnlig i Topogr. Saml.; jvfr Christensen I, XVII ff

³³ »Overslag paa de Skibe, Krejer, Skuder og Varer, som er passerede og repasserede fra og til fremmede Steder udi ét Aar efter Toldernes Regnskaber over al Danmark, og hvad den ganske Told, som deraf er udgivet, har beløbet» (Toldregnskaber i R A) Da Tolden efter Toldforordn af 1629, som gjaldt 1642, ikke krævedes at indføre lædende Varer, er man berettiget til at regne Opgivelserne angaaende Kornvarerne for kun at gjælde Udførslen. Desværre lader det sig ikke gjøre at reducere Læsterne til Tønder, da Læstemaalet var forskjelligt i de forskjellige Landsdele og for Rug og Hvede varierede fra 40 til 12 Tdr, for Byg fra 48 til 12, for Havre fra 80 til 18 Tdr (jvfr Christensen I, c) Om Udførslen fra Aalborg se Olrik, Athandl om Aalborgs Handel S 84, 140, fra Aarhus Hist Tidsskr 6 R II, 217 Fra Bornholm opgives 1658 den aarlige Udførsel til 1400 Tdr Rug, 4000 Tdr Byg og 4-5000 Tdr Havre (Handl for Skand hist XXXIX, 386)

³⁴ Regnskabsbogen findes i Univ. Bibl., Add., 4, 197

³⁵ 1632 forbrugte eksempelvis Sønnerne 3855 Rdl medens Salget af Øksne indbragte 1070 Rdl og Salget af Korn 975 Rdl

³⁶ Erklæring af Holger Rosenkrands og Christian Thomesen Sehested, 1625 ^{20/4}, jvfr en lignende 1624 ^{9/4} (Kostjenestetakster)

³⁷ Meidell, Bille-Letten II, 1, 20, 32 f., 55 ff Bricka og Gjellerup, Den danske Adel I, 284 Erslev I, 127

³⁸ Jvfr Hist Tidsskr 4 R V, 222 ff

³⁹ Jørgen Seefelds Indlæg, 1645 ^{4/11}, (Topogr. Saml. Erslev III, 448)

⁴⁰ Til Grundlag for Beregningen er lagt Ekstrakter fra 1642 (Medd fra Rentekammerarch 1872 S 118 og 1650 (kancellark), sammenholdt med Opgivelserne fra 1650 (Erslev, Danmark-Norges Len S 95 ff) og med nogle om Udgifterne til Rusthestene (se i Topogr. Saml.) Om Kronens Udbytte af Lenene se Overslaget over Rigens Indk. og Udg 1642 (Danske Saml VI, 340 f)

⁴¹ Thyra Sehested II, 364

⁴² Dan. Mag 5 R I, 162

⁴³ Jvfr Nyt hist Tidsskr IV, 99 ff

⁴⁴ Matzen, Kbhvns Universitets Retshistorie I, 326 343 f., 347 f

⁴⁵ Se f. Eks. Saml i Skånes hist II, 64 f

⁴⁶ Saml i Fyns Hist IV, 118, 122 f., 135, 138 ff o fl Steder Et Eksempel paa en Ligprædiken, der ikke smigrede for Adelen, er Mads Jensen Middelfarts om Anne Brahe (1635)

⁴⁷ Jvfr. Gjellerups Bemærkn i Hist. Tidsskr 6 R I, 466

⁴⁸ Erslev, Konge og Lensmand S 140

⁴⁹ Dan. Mag VI, 352

⁵⁰ Suhms nye Saml I, 220 f

⁵¹ Jvfr. Gjellerup, Jens Dinesen Jersin S. 167, 175 Erslev II, 202 ff

⁵² Om 1638 se Suhms nye Saml I, 204 ff. Erslev II, 469

⁵³ Se om dette og flere Punkter i det følgende Rubins og mine Studier over Kjøbenhavns Befolkningsforhold i Hist. Tidsskr 5. R III, 487 ff og 6 R II, 219 ff.

⁵⁴ Denne Fordeling af Kjøbstæderne i Klasser, der for øvrigt ikke gjør Fordring paa andet end en aldeles tilnærmelsesvis Nøjagtighed, støtter sig dels paa Mønstringslister over Kjøbstæderne fra 1600, 1624 og 1635 (Mønstringsruller), dels paa en Taksation af Byskatterne af 1649 ¹/₁₀ (Sjæll. Tegn).

⁵⁵ Hist. Tidsskr. 6 R. II, 215, 231. Nielsen, Kbhvns. Hist. III, 199 ff

⁵⁶ Ny kirkehist Saml. III, 134 ff. Fabricius, Horsens Beskriv. S. 457 Tysk Andragende fra Borgere i Nysted, 1654 ²⁸/₅ (Fyn Indl.)

⁵⁷ Tauber, Personal-hist. Notitser om Embedsmænd i Aalborg S. 104. Boesen, Helsingørs Beskriv. S. 127. Larsen, Laaland og Falster II, 43. Om hollandske Familjer i Aalborg se Saml. i jydsk Hist. III, 254.

⁵⁸ Dan. Mag. 5. R. I, 142. Erklæring af Mølleren paa den kgl. Mølle ved Aarhus, Berendt Kloedt, 1645 ²³/₁₁ (Besigtigelsesforretn. i Jyll. efter Krigen) Klage fra Præsten i Elbeltoft, Niels Pedersen, 1650 ⁵/₁₀ (Jydske Indl.)

⁵⁹ Om Korsør og Slagelse se Pontoppidan, Danske Atlas III, 216. VI, 286. Dan. Mag. 3 R. IV, 5 f., Brev 1649 ⁶/₁₀ (Sjæll. Reg.); om Rønneby Br. 1655 ¹¹/₁₀, 1657 ¹/₁₂ (Skaan Indl.); om Malmø og Trelleborg Cronholm, Skånes hist. I, 513, Malmø til Chr. IV, 1636 ¹⁰/₁₀ (Top. Saml.) — De i Henseende til Jurisdiktionen privilegerede Byer havde ogsaa en tydeligere Repræsentation paa Stændermøder (Jvfr. Br. 1648 ⁶/₅, Sj. Tegn). Odenses Privilegium, 1649 ²⁰/₁₀, (Aktstykk. udg. af Fyns lit. Selsk. I, 29 f.)

⁶⁰ Suhms nye Saml. I, 217. Jvfr. Nye Dan. Mag. III, 272. Hist. Tidsskr. V, 83.

⁶¹ Erslev II, 434. Det omtalte sidste Udkast til en Stadsret har med en anden Haand end selve Udkastet Datum ¹¹/₄ 1646, men dette Datum er øjensynligt sat til efter Udarbejdelsen. Der skilles her mellem den almindelige Stadsret og en Politiforordning, der forbeholdes de større Byer — Jvfr. Borgerstandens Ønske i dens Indlæg af 1648 ⁸/₇, at Haandværksfolk ikke maa bruge Kjøbmandsskab, og Kongens Svar 1649 ²⁰/₅ (Rig. Raads Breve, 57).

⁶² Nyrop, Dansk Guldmedekunst S. 45. Nyrop, Trek af dansk Lavsoverordning, 1893, S. 23 ff. Om Nakskov Breve 1643 ¹⁰/₁ og ⁶/₁₂ (Smaal. Reg.), Kjøge Br. 1637 ¹²/₅ og 1649 ⁸/₁ (Indl. fra a. L.), Ribe Kinch, Ribes Hist. II, 369 f., Helsingør Geh. Arch. Aarsb. III, Till. S. 107. Br. 1641 ²⁸/₁₀ (Indl. i a. L.), Næstved Secher, Danmark II, 228, Br. 1633 ¹⁷/₁₀ (Top. Saml.), Malmø Cronholm I, 513, Br. 1630 ⁴/₇, ²²/₇ (Indk. Br.)

⁶³ Nyrop, Om Forholdet mellem Mestere og Svende i Lavstuden S. 11 f.

⁶⁴ Jvfr. Ribe Bursprog omtr. 1536: ingen maa tale ilde om Borgmestre og Raad (Kinch II, 19)

⁶⁵ Rosenvinge, Gamle danske Domme I, 272. Nielsen, Kbhvns. Hist. III, 159 ff.

⁶⁶ Om Aalborg Secher, Fam. Secher S. 20. Om Odense Henning Valkendorfs Erklær. 1633 ¹⁹/₁₀ (Top. Saml.), Engelstoft, Odense Bys Hist., 2. Udg., S. 238 ff., 256 ff. En Skrivelse fra Borgm. og Raad og ganske Borgerstands Menighed i Odense, 1648 ¹²/₁₁, er beseglet med Byens Segl og 8 Lavsegl (Indk. Br.).

⁶⁷ Jvfr. om Stridighederne i torskj. Byer i Eks. Ny kirkehist. Saml. V, 662 f.; Fabricius, Horsens Beskriv. S. 205 f., Danske Herregæarde IX, Hald; Vedel Simonsen, Rugaards Hist. II; 2, 33; Jørgensen, Efterretn. om Faaborg S. 16. 1654 ¹²/₁₀ udgik Br. til Lensmændene om at tiltale Øvrighederne i

Kjøbstæderne, for saa vidt som de havde beholdt opkrævede Skatter og benyttet dem til egen Fordel (Sjæll Tegn)

⁶⁸Hist Tidsskr 6 R. II, 252 f. Om Forh i Helsingør se indsendt Fortegnelse over Kongens Tjenere i Byen 1645 ¹²/₃ (Indk. Br) og Byens Klage til Rigsraadet, 1644 ¹⁴/₁₂ (Indl f a L.). I Følge de jydsk Rigsraaders Erklæring 1656 ²⁸/₇ klagede samtlige jydsk Byer over, at Postmestre, Toldforvaltere og andre Kongens Tjenere brugte stor Handel, nød aarlig Løn og dog undslog sig fra Byens Skatter og Tynge (Sjæll Indl). Derefter udgik, som Fornæelse af tidligere Paabud, Brev 1656 ¹/₉, at de skulde skatte som andre, naar de brugte borgerlig Næring (Sjæll Tegn)

⁶⁹Kbhvns Dipl II, 677 Nielsen, Kbhvns Hist IV 209 ff Engelstott, Odense Bys Hist, 2 Udg, S 177 ff Kirkehst Saml 3 R VI, 305. Wulff, Jens Bang passim Secher, Fam Secher S 33 ff Brev fra Søren Terkelsen, 1641 ²⁸/₁₂ (Top Saml) (Om Malmøs Tilbagegang se derimod Cronholm I, 500) Om borgerliges Udenlandsrejser og borgerlige, der kerte Handel i Tyskland, se Secher S 34, Nielsen, Kbhvns Hist III, 210, 218 f, 244 f, Personalhist Tidsskr II, 143 ff, Ligpræd ov Borgm Christen Schøller i Kjøge († 1677) Om Forbindelsen med Hamburg, hvis Handel hovedsagentlig foregik med Ribe og Ringkjøbing, se Zeitschr i Hamburg Gesch IX, 295 ff

⁷⁰1650 ²⁰/₇, tilraadede Rigsraadet at sælge det ostindiske Kompagni, zetterli det ikke længere kan erholdes, men at sig selv forgaar eller af andre bliver okkuperet, og ingen angiver sig, som videre vil indlægges; dog afgav Kort Ulfeldt et dissenterende Votum (Rig Raads Br, 58) Foranledningen var Underhandling med Kurt af Brandenburg igennem hans Afsending Schleitz, hvilke hørte til en Aftale 1651 ¹⁷/₄, hvorefter Fortet og Distriktet Dansborg skulde sælges til Kurt for 20,000 Rdl; dog skulde Kongen vedblive at være Parthaver i det ostind Komp (Moener, Kurlbrandenburgs Staatsvertrage S. 161); men denne Handel blev aldrig ratificeret af Kurt (Pauli, Allg. preuss Staatsgesch VII, 485 Fred III til Kurt, 1652 ⁷/₈, Ausl Reg) Senere var der Planer oppe om at sælge Dansborg til det ostindiske Kompagni i Amsterdam eller til Englændere (Secrete Resolution v Holland I, 13 Dan Mag 3 R IV, 49 Brev til Charisius, 1651 ²⁷/₁, Sjæll Reg) Jvfr om Kompagniets Tilstand Breve 1650 ²⁰/₂, ⁶/₄, ⁷⁰/₈ (Sjæll Tegn)

⁷¹Nielsen, Kbhvns Hist IV, 225 f Wulff, Jens Bang S 7 ff Erklæringer fra en Række Byer af 1630, 1635 og 1641 (Indk Br og Top Saml) I Ribe synes undtagelsesvis Kompagniet at have givet et godt Udbytte (Kinch II, 291 f)

⁷²Sundtoldregnsk 1647 Klage fra det islandske Komp., 1638 ²²/₁₀ (Indl f a L.).

⁷³Erklæring fra Malmø, 1630, og fra de skaanske Byer 1653 ⁶/₁₀ (Indk. Br)

⁷⁴Brev 1642 ²³/₄ (Sjæll. Tegn.) Klager fra Horsens 1648 ¹⁰/₇ og Brev 1648 ¹³/₇ (Indl. f. a L. Jydsk Tegn. Fabricius S 205) Om Forholdene i Slagelse Breve 1643 ¹⁰/₁₂ (Sjæll Reg), 1648 ²⁰/₄, 1652 ²⁰/₄ (Sjæll. Indl), i Rønneby Br. 1640 ⁶/₄ (Indl f a L.) Begrænsning af Apotekernes Privilegier 1646 Erslev III, 263

⁷⁵Indk Breve 1633—34. Hist Tidsskr II, 193 Kinch II, 845 ff

⁷⁶Nielsen, Kbhvns. Hist IV, 204. Holm, Danmark-Norges indre Hist 1660—1720 I, 221. Regnsk ov Kbhvns. Kommissarietold 1646 ¹/₁—1650 ¹/₄ (R A)

⁷⁷ Hist. Tidsskr. 6 R II, 261 f. Ekstraktregnsk. ov Kongens Accises Indkomst i Kbh 1652 (R. A)

⁷⁸ Erslev II, 346, 433. Ursin, Stiftsstaden Viborg S 57. — Med alt det foregaaende skal dog ikke være benægtet, at der endnu ved Aarhundredets Midte fandtes enkelte velstaaende Borgere i Provinsbyerne (se f. Eks. Kinch, Ribes Hist II, 341, 423. Follm, Helsingborgs Historia S. 217)

⁷⁹ Hist. Tidsskr II, 189 ff Fyhn, Efterretn om Kolding S 228 f Horsens' Klage 1650 ²/₆ (Jydske Indl.) Om de andre jydske Byer se Breve 1650 ²/₆, 1654 ⁸/₅ og ¹/₁₁ (Jydske Indl.), 1656 ²⁸/₇ (Sjæll. Indl.), Kinch II, 390 ff

⁸⁰ Helsingør til Fred III, 1653 ²³/₇ (Sjæll. Indl.) Ove Gjedde til Joak Gersdorf, 1655 ¹⁹/₃ (Breve til J. Gersd., I).

⁸¹ Odense til Rigsraadet, 1654 ⁴/₁₀ (Fyn. Indl.); Jvfr Børger-skabet i Odense til Borgm og Raad, 1650 ²⁸/₁₁ (Sjæll. Indl.) og Engelstott S 207 ff, 263 ff.

⁸² Helsingørs Klage 1630, Holbæks 1637 ²⁸/₁ (Indk. Br.) og 1651 ²⁴/₁₁ (Sj. Indl.), Jvfr. udat Klage fra Nykjøbing (1637) (Indk. Br.) Om de andre sjæll Byers Klager se især de sjæll Rigsraaders Erklæring 1656 ¹⁷/₇ (Sj. Indl.).

⁸³ Tage Thott til Rigsraadet, 1645 ¹⁸/₁₁ (Indk. Br.). Om de skaanske Byers Klager se Cronholm I, 513. Sjöborg, Saml. t Skånes hist. III, 131 Breve 1646 ¹⁷/₁₂, 1647 ¹/₄ (Indl. f. a. L.), 1650 ²¹/₁₀, ¹/₁₂, ²¹/₁₂ (Sk. Indl.), 1648 ⁷/₁ (Sj. Tegn.).

⁸⁴ Kbhvns Dipl. II, 340 ff

⁸⁵ a Dan. Mag. 5 R I, 27 f.

⁸⁶ Til Grund ligger en Undersøgelse af Brevene i Laursen, Kronens Skjøder. over Danmarks Landboforhold i Hist. Tidsskr. 6. R II, 469 ff. Desuden henvises i det hele for dette Afsnits Vedk. til Christensen Agrarhistor. Studier I.

⁸⁷ Mogens Kaas' Erklæring 1649 ¹⁹/₃ (Fynske Indl. 1656)

⁸⁸ Jvfr Holm, Danmark-Norges indre Hist. 1660—1720 II, 270

⁸⁹ Brev 1596 ¹³/₁₀ (Sjæll. Tegn.). Om Ægternes Stigning se ogsaa en klage fra Bønderne i Lande Herred (Fyn), 1648 ²⁸/₆ (Indk. Br.).

⁹⁰ Brev 1605 ²⁶/₂ (Sjæll. Tegn.). Jvfr Friis, Sam. t. dansk Bygnings- og Kunsthistorie S. 219 ff. Rørdam, Kbhvns. Univ. Hist. IV, 450 Christensen I, 222.

⁹¹ Det var rimeligvis en Undtagelse, naar der endnu ved Midten af det 17de Aarhundrede fandtes Arbejdsbøger, som paa Sejlstrup Len (Sten Billes Memorial 1640 i Jyd. Indl. og Brev 1649 ⁸/₉ i Jydske Tegn.)

⁹² Brev 1589 ²¹/₆ (Dsk. Kg. Hist., 73 ddd).

⁹³ Dan. Mag. 3. R V, 149 ff. Christensen, I, 185 f.

⁹⁴ Jvfr f. Eks. Danske Herreg., VIII, Børglum. Cronholm, Skånes Hist. I, 533 f. Mogens Kaas' Erklæring om Arbejde til Nyborg, 1647 (Fyn. Indl. 1656). Niels Banner til Erik Krag om Abrahamstrup, 1653 ²⁶/₄. 'Jeg formener, at jeg gjør ingen Uret, at jeg forbedrer Kgl. Maj.'s Avl, men umuligt, at Bønderne vil gjøre det' (Sjæll. Indl.). Ved Krongodsudlaget i Begyndelsen af 50erne formindskedes flere Steder Antallet af de Bønder, der hidtil havde gjort Arbejde til Slottene, hvorfor det paalignedes andre (Breve om Kalø og Dronningborg Len, 1652 ¹²/₃, ⁸/₄, Jyd. Tegn.)

⁹⁵ Erklæring 1653 ⁸/₆ (Fyn. Indl.).

⁹⁶Hvitfeld, Christian II's Hist., 4, S. 179. Hist. Tidsskr. 6 R. II, 560.

⁹⁷Christensen I, 193. Nyborg Lens Bønder klager 1656 ¹⁸/₂ over at nødes til Tærskning af Lensmanden (Fyn Indl.).

⁹⁸Jvfr. Dan. Mag. 3 R. IV, 8, 53. Personalthist. Tidsskr. I, 26. II, 74. Om parallelle Forhold paa Femern se Mejborg, Nordiske Bøndegaarde I, 10.

⁹⁹Fdg. 1639 ¹¹/₆ om Skvatmølle. Vedel Simonsen, Jørgen Brahe S. 109. Mejborg I, 126 f.

¹⁰⁰Rosenvinge, Gamle danske Domme II, 227. Dan. Mag. 3 R. V, 157. 163, 169. Nyt hist. Tidsskr. VI, 213 f.

¹⁰¹Saml. t. Fyns Hist. III, 297. Bønderne i Christianstad Len skulde efter Br. 1651 ⁹/₁ i 2 Aar age Tømmer til Henrik Hvitfeldts paa Lillø i sidste Fejde afbrændte Ladegaard 1633 ¹⁰/₁, forbødes det Lensm. paa Lunde St. Peder Kloster Falk Lykke at gravere Kronens Bønder med Løgt og Arbejde til hans Gaard Bollerup (Sk. Tegn.).

¹⁰²Indlæg af Vincents Bille til Valbygaard, 1640 ¹⁰/₁, og Brev 1640 ²¹/₁₁ (Sjæll. Reg.). Jvfr. Christian IV til Achim v. Breda, 1641 ²⁷/₁₀ (Sjæll. Reg.).

¹⁰³Brev 1640 ¹⁷/₇ til Lensm. paa Roskildegaard (Sjæll. Reg.).

¹⁰⁴I et Indlæg af 1656 ¹¹/₆ forsvarer Ridefogeden paa Antvorskov, at han har tvunget en voined til at flytte fra sit Hus, og overtage en øde Gaard, med følgende Ord: bliver han fri, vil det falde besværligt nogen voined efter den Dag at tvinge eller faa Kongens Gods besat. (Sjæll. Indl.). Om Tvangen paa Frederiksborg Len se ovfr. S. 85.

¹⁰⁵Hist. Tidsskr. 5 R. IV, 521 f. VI, 446 f.

¹⁰⁶Jvfr. Steenstrup, Den danske Bonde og Friheden S. 115 f.

¹⁰⁷Erkler 1633 ¹²/₈ (Indk. Br.). Klager fra Bønder over Fogeder og Skriveere, 1636 ¹⁰/₁ (Indl. i a. I.), 1648 ¹²/₂, 1649 ²⁵/₂, ²⁶/₂ (Indk. Br. Sjæll. Tegn.), 1650 ²¹/₆ (Skaan. Tegn.), 1650 ¹/₁₁ (Skaan. Indl.).

¹⁰⁸En Bonde fra Lundenæs klager 1650 over at være kastet i Blaataarn for at have overbragt en Supplik (Jyd. Indl.). Tre Bønder fra Ry i Skanderborg Len sattes i Blaataarn for en Supplik mod et nyt Paalæg af Arbejdspenge af Lensm. Anders Bille, Klage 1653 ¹⁰/₈ (Sjæll. Indl.). Mogens Schested, Lensm. p. Bøvling, skal sende til Bønder, der har været Ophavsmænd til Modvilje mod ham, i Jenn til Bremerholm, 1650 ²/₈; lign. Ordre til Gunde Rosenkrands, 1653 ²²/₁₂ (Jyd. Tegn.). I et Brev fra Niels Banner til Erik Krag om Bønderne paa Abrahamsstrup, 1653 ²⁶/₆, hedder det: Otte Krag hjalp tidt paa Christen Bollesen (den tidligere Forpagter af Lenet), at de kom paa Blaataarn for deres Trodsigheds Skyld (Sjæll. Indl.). — Klage fra Bønderne i Varberg Len 1634 over Træhesten (Top. Saml.). Ebbe Ulfeldt anvendte Træhest paa Hammerhus mod en Bonde, der havde klaget til ham over Kongen, og den Kommission, der undersøgte hans Forhold 1650, billigede hans Fremfærd (Kommissionsforretning 1650, Indk. Br.).

¹⁰⁹Der er her Anledning til at dvæle et Øjeblik ved en Paastand, som med megen Styrke i den nyeste Tid er bleven gjort gjældende af Prof. Steenstrup, især i hans Skrift: Den danske Bonde og Friheden S. 67 ff., og som korteligt gaar ud paa, at det i tidligere Fremstillinger af Bondestandens Historie er overset, at der snarere end et ensidigt og stigende Tryk ovenfra har bestaaet en Kamp mellem Bønderne og Herskaberne om Magten og om Rettighederne, og at der

⁹ Om Gr. Krabbe, Niels Krag og Mog. Høg se Chr. Skeels Bemærkn. (Dan. Mag 3. R. IV, 18). Ogsaa Henrik Ramel og Chr. Skeel maa nærmest regnes til Ulfeldts Modstandere.

¹⁰ Hennequins Brev, 1648 ⁵/₁₂ (P. A.).

¹¹ Birket Smith I, 180. I Schultz, Oratio panegyrica, Hafnæ 1651, hedder det om Dronningen, at hun ved sin Krongen ikke fandt *arcum triumphalem*, qui nescio quo fato ablatus erat. Fortællingen om Leonora Christinas Besøg hos Kaspar Herbach og om hvorledes Dronningens Krone ved denne Lejlighed beskadigedes, maa man lade staa ved sit Værd som en Tradition (Birket Smith, I, 181). Om Kroningen se ellers Wolf, Encomion regni Daniæ S. 305 ff. Suhms nye Saml. I, 318 f.

¹² Becker I, 11, 13. Dan. Mag. 5. R. II, 366 f. Norske Rigsreg. IX, 185 ff., 284 f. Han fik ogsaa Bekræftelse paa Akershus kvit og frit (Thyra Sehested II, 332). Derimod er jeg ude af Stand til fuldt at forklare et Brev fra Han. Seh. til Christ. Thom. Sehested, Frederiksborg 1649 ⁵/₁, hvori det hedder: »Udi Aftes sildigt blev mig hans Skrivelse leveret, hvorudaf jeg ugjerne fornemmer, at Hr. Kansler mener, man vilde hjælpe til at løse det, som kort forleden har været beraadslaget at forbinde Kongen og Raadet sammen. Jeg kan med Gud og en god Samvittighed sige og sværge, at hverken hans Maj. eller nogen, mig er bekjendt, har udi Tanker anderledes at løse eller binde noget, end som det kan være Fædrelandets Tjeneste, og forstaaer ved min Gud ikke andet end, den Alliance med Staterne er jo fornøden jo før jo bedre at søge og erholde, skal ej heller forandre det ringeste af min Mening og første Votum derudi« (Kancelliark.).

^{12a} Se von Hattens Relation fra Onabruck, 1648 ³¹/₇ (Overreis-Ark., Fredsforhandl., 1). Christ. Rantzau til Fred III, ²⁸/₅ (Holst. Raad Br., 13a) Christ. Thom. Seh. til Fred III, ²⁷/₅, ²/₆ (Dyk. Kg. Hist., 89).

¹³ Svenske Akta. Larsson, Halland vid midten af det 17. årh. S. 32 ff. Norsk hist. Tidsskr. III, 207 ff. Dan. Mag. 5. R. II, 365 ff. Gigas, Grev Bernardino de Rebollo S. 46.

¹⁴ Brienne til Brasset, 1649 ¹⁹/₆ (Bibl. nat.) Mazarin roser ham dog i et Brev til Brasset, 1646 ¹⁶/₁₁, som *un fort honest homme et fort capable* (sstds.). Jvfr. for øvrigt de la Thuilleries til Ulfeldt, 1647 ²⁶/₇, og hans Svar, ²²/₈ (P. A. Dan. Mag. 5. R. II, 70 ff.).

¹⁵ Aitzema, Saken van Staet en Oorlogh VI, 300 ff. Archives de la maison d'Orange, 2. sér., IV, 269. Wicquefort, Histoire des Provinces Unies, 2. éd., I, 55. Fries, Erik Oxenstierna S. 121 ff.

¹⁶ Om Forhandlingerne om Redemtionen 1646—47 se Aitzema VI, 300 ff., 367. Durel til Axel Oxenstierna, 1646 ¹⁹/₆; Bureus til Karl Gustaf, 1647 ¹²/₁, ⁹/₄ (S. A.).

¹⁷ Christ. IV's egh. Breve VI, 223 ff., 227. Christ. Thom. Sehesteds Koncept til Skriv. til Christ. IV., 1646 ²²/₁₂ (Bland. Sager vedrør. Øresundstolden).

¹⁸ Forhandlinger i Amsterdams Raad, 1648 ¹¹/₈, ²⁹/₈ (Amsterdams Ark.) Jvfr. Urkunden u. Actenstücke z. Gesch. d. Kurf. Friedrich Wilhelm v. Brandenburg I, 136.

¹⁹ Becker I, 4, 6 ff., 12 f.

²⁰ Becker I, 14. Fuldmagt ³¹/₁, Kreditiv ²/₂ (H. A.). Afskr. af Instruksen i Gl. kgl. Saml., 4., 2659.

²¹ Gabr Marselis' Afregn. Dan. Mag. 3 R IV, 228.

²² Aitzema VI, 698. Wicquefort I, 293 f Om lignende Udtalelser af Ulfeldt i Frankrig 1646 se Brienne til Brasset, 1649 ¹⁰/₆ (Bibl. nat.)

²³ Birket Smith I, 185.

²⁴ Hennequins Brev, 1649 ⁶/₃ (P. A.). Ormonds Original Letters and Papers I, 232. Fred. III til Korf. Ulf., 1649 ¹²/₃ (Rig. Raads Breve, 56). Originale Breve i Bodleian Library Oxford, Clarendon State Papers (til Dels trykte i Udtog i Calendar of the Clarendon State Papers II, 6, 15 f). Clarendon, History of the rebellion V, 41 ff Clarendon, State Papers III, 271 f.

²⁵ Om Forhandlingerne se i det hele Aitzema VI, 698 ff. Wicquefort I, 293 ff., 632 ff., 661 ff Vreede, Inleiding tot eene Geschiedenis der nederlandschen Diplomatie II; 2, Beil. S 136 ff, 141, 143. Archives de la maison d'Orange, 2. sér, IV, 311 Thurloe, State Papers I, 112, 121, 127. Generalstat. Resol. 1649, fra ¹⁵/₇ til ³⁰/₉; Hollands Resol. ⁷/₇ til ¹/₁₀ (H. A.). Udkast til Traktat, ³⁰/₇ (Holland, A). Ulfeldt til Christ. Thom Sehested, 1649 ¹³/₄, ⁸/₆, ²⁸/₆, ¹⁷/₁₁, ²³/₁₁ (Langebeks Afskr fra Rosenholm Ark i R. A.). Hist. Tidsskr. III, 388 Forhandling i Amsterdams Raad, 1649 ²⁷/₄ (Amsterdams Ark).

²⁶ Traktaterne trykte hos Aitzema VI, 700 ff.

²⁷ Sundtoldregnsk

²⁸ Vibes Klager over Ulfeldts Anvisninger til sine Yndlinge (Dan. Mag. 5. R II, 568) Udtrykket i Ulfeldts Aresforsvar S. 76: »meget mindre var jeg for stakket siden gjort til en Herremand«, siger uden Tvivl til Vibe; jvfr. Betegnelsen af ham som »Seigneur de Strøegods« (Dan. Mag. 5. R II, 375).

²⁹ Dan. Mag. 3 R. IV, 3 f, 6, 17 f, 21 Fred III til Rigsraadet, 1649 ¹⁵/₅, (Rig Raads Br., 57) Brev ¹¹/₆ om Undersøgelse af Ebbe Ulfeldts Forhold (Sjæll Tegn.).

³⁰ Dan. Mag. 3. R IV, 11 f, 15. Indlæg fra Landkomm. til Kongen, 1648 ²⁰/₄ (med Afskrifter af alle tidligere Akter om Institutionen), Beslutning af den fynske Adels, 1649 ¹³/₁₁, Landkomm til Rigsr., 1649 ¹⁴/₆, Kongen til Landkomm, 1649 ⁴/₄ (Sjæll Landebog) Brev ¹¹/₁₁ (Sj. Tegn.).

³¹ Dan. Mag. 5 R II, 370 Han. Seh til Otte Krag, 1649 ²⁷/₃, ²⁴/₃ og udat. (af April) (Indk Breve)

³² Likvidation, 1649 ¹⁴/₄ (Reg. 89 b, 25); jvfr Thyra Sehested II, 169. Norske Rigsreg IX, 344, 428 f

³³ Generalkommissarieerne fik 1649 ²¹/₄ Ordre af Han. Seh. til at erlægge til Hans Lindenov 3500 Rdl og til Ebbe Ulfeldt 2400 Rdl. af Norges Riges Kontributioner i Henhold til Christ IV's Haandskriv. af 1644 ²⁹/₁₁ og ⁷/₁₂ samt Frederik III's Ratifikation af 1648 ¹/₄ (Sehesteds Kopibog, N. A.). I Peder Juels Brevbog (Thott, Fol., 748, S. 57) nævnes de Mænd, hvis Pensioner afskaffedes paa Rigsraads mødet 1649.

³⁴ Alle disse, men ogsaa kun disse, Navne findes under Rigsraadets Forslag ²⁸/₁₁ om Reduktion af Udgifterne til den norske Militz (Rig. Raads Br., 57. Dan. Mag. 3. R. IV, 7).

³⁵ Se det ovfr. nævnte Indlæg af ²³/₁₁ og det af ⁴/₄ om Afskaffelsen af Ventepenge og Pensioner (ikke underskrevet af Han. Seh., Christopher Urne og Frederik Reedtz). Jvfr. Dan. Mag. 3. R. IV, 20, 64.

³⁶ Rigs Raads Br, 57 Norske Rigsreg. IX, 475 ff Jvfr. om Forhandlingerne Dan. Mag. 3 R. IV, 5, 7, 12, 14—22. Han. Seh Memorialer ^{31/8}, ^{2/9} (Reg. 89 b, 25).

³⁷ Norske Rigsreg X, 3

³⁸ Christ. Thom. Seh til Fred. III, ^{19/10}, og Fred. III til ham, ^{21/10} (Dsk. Kg. Hist., 113). Ratifikat., underskr. af Kongen og 20 Rigsraader, dat. Flensborghus ^{20/10}. Fred. III til Genstat., ^{6/11}. Residenten Roch til Genstat., ^{20/11} (H. A.) Forhandl i Amsterdams Raad, ^{3/11} (Amsterdams Ark). Jvfr. Becker I, 17, 29. Durel til M. G. de la Gardie, ^{22/9} (S. A.).

³⁹ Knips Udnævnelse, ^{20/7} (Norske Rigsreg. IX, 450 ff.). Fdg ^{30/7} om Toldoprævn. i Norge. Brev ^{10/8} i Norske Rigsreg. IX, 467. Bemærkningerne i Ulfeldts Æresforsvar S. 44 f. har vistnok disse Forhold for Øje. — Jvfr. Becker I, 30, 34.

⁴⁰ Becker I, 30. Dan. Mag 5 R. II, 370 Bruun, Curt Adelaer S. 224 f., 423.

⁴¹ Birket Smith I, 190 ff. Korf. Ulf. til Agenten i Hamburg, Martin Rasch, 1650 ^{19/1} (Holland, C). Joh. Vilh Eding, Resident i Haag, til Fredt Günther (den yngre), 1650 ^{28/6} (Edings Brevbog, R. A., Personalthist.). Æresforsvaret S. 56

⁴² Aitzema VI, 824. VII, 1 ff., 156 ff., 507, 519. Deductie en Contre-deductie, Utrecht, 1650. Onpartydich Oordeel over de Deductie en de Contradeductie, Rotterdam 1650, i hvilken Piece hele den tidligere Harmen mod »Sundtoldens Slaveri« gjenfindes Heimer, De diplomatiske forbindelserna mellan Sverige och England 1653—54 S. 66. Fred. III til Ulf, 1650 ^{13/2} (Dsk. Kg. Hist., 113). Ulf's Svar, ^{13/2} Rigsr. til Kongen, ^{29/3} (Rigs. Raads Br., 58). Dan. Mag. 3. R. IV, 27 ff. Generalst. til Fred. III, 1651 ^{21/3} (Holland, A)

⁴³ Becker I, 32 f.

⁴⁴ Birket Smith I, 194 f. Otte Krag's Bemærkn om Prinsessetitlen i hans Notitser til Fred. III's Haandfæstn. (Ny kgl Saml, Fol., 634 c).

⁴⁵ Brev 1650 ^{18/3} (Sjæll Tegn. Norske Rigsreg. X, 28)

⁴⁶ Breve 1649 ^{12/7}, 1650 ^{19/3}, ^{11/5}, ^{13/7}, ^{9/8}, ^{10/8}, ^{10/10} (Sjæll. Tegn. Skaan. Tegn. og Reg.) Kommissionsforretning over Klagerne mod E. U (Indk. Breve). Dan. Mag 3. R. IV, 60, 64. Birket Smith I, LXXI Rigs. Raads Br, 58. Brev til Sten Hondorf, 1651 ^{12/4} (Sjæll. Reg.) E. U's Erklær, 1651 ^{18/4} (Skaan. Indl.).

⁴⁷ Adelen's Indlæg, 1649 ^{16/10} (Sjæll. Landeb.) Det udatt Forsvarsskrift, trykt hos Thyra Sehested II, 126—348, uden Tvivl den Relation, som Chr. Skeel omtaler i sin Dagbog ^{7/8} (Dan. Mag 3. R. IV, 48) Dan. Mag. 3. R. IV, 39, 45, 62 f. Rygtter om, at Han Seh. skulde gaa af som Statholder og blive Rigsadmiral, hos Becker I, 30, 36, og i Edings Brev ^{28/6}. — Om Knip se Norske Rigsreg. X, 66; om Klagerne over ham Norske Mag. II, 371; Bergens Klage, 1651 ^{6/12}, og hans Forsvar, 1652 ^{18/3} (Brev til J. Gersdorf, I—2).

⁴⁸ Ulfeldts Paategning, 1650 ^{10/7} paa Bernts's og fleres Afregninger. Æresforsvaret S. 103 f.

⁴⁹ Brev 1650, Maj (Patente).

⁵⁰ Om Prins Christians Valg se Nyt hist. Tidsskr. V, 392. Aschehoug, Statsforfatningen i Norge og Danm. S. 363. Dan. Mag. 3. R. IV, 31 f. 4. R. VI, 43 ff. Vedel Simonsen, Jørgen Brahe S. 94. Orig. Valgbreve og Gjenbreve (Hyldinger).

⁵¹ Dan. Mag. 3. R. IV, 33, 49 f., 51 f., 55. 4. R. VI, 47 ff. Kongens Resolut., 1650 ¹¹/₈ (Sjæll. Reg.). Fdg. 1651 ⁹/₆. Om Prins Christians Lærere se Bruun, Gunde Rosenkrantz S. 61.

⁵² Ulfeldts Brev, 1649 ²⁷/₄ (Langebeks Afskr. fra Rosenholm Ark.).

⁵³ Dan. Mag. 3. R. IV, 23, 28, 34, 48 f., 52. 5. R. II, 219. Fred III til Rigsr., 1650 ²²/₆, Fyns Borgersk. Befuldm. Indstill., ²⁹/₆, Adelsens Indlæg, ¹/₇ (Rig. Raads Br., 57—8). Brev til Rentem., ²/₈ (Sjæll. Tegn.). Indlæg fra 4 Raader, ²/₈ (Kancellihark.). Udat. Indstill. af Rigsr., Kongen til Rigsr., ⁶/₈, Rigsr. til Kongen, ⁹/₈, Paategning af ¹¹/₈ paa Brevet af ³⁰/₆ 1648 (Rig. Raads Br., 57—8). Sjæll. Adels Fuldm., ⁹/₁₀, Bevilling af 3 Rigsraader, ²⁵/₁₀, Adelsens Indlæg ¹⁵/₁₀, ¹⁶/₁₀ (Sjæll. Landeb.). Brev til Rigsr., 1651 ¹/₁ (Sjæll. Reg.)

⁵⁴ Brev 1650 ²/₁₁ (Sjæll. Reg.).

⁵⁵ Brev til Rentem., 1650 ⁴/₁₁ (Sjæll. Tegn.).

⁵⁶ Dan. Mag. 3. R. IV, 61, 64 f. Rigsr.'s Brev, ²²/₁₁, Ulfeldts Erklær., ¹⁹/₁₁ (Rig. Raads Br., 58) Jvfr. Æresforsvaret S. 45 ff., der uden Tvivl sigter til disse Forhandlinger.

⁵⁷ Breve 1650 ²⁸/₁₁, ²⁷/₁₂, 1651 ²⁴/₂, ¹⁶/₅, ²⁰/₈, ¹⁶/₉ (Sjæll. Tegn. og Reg.). Den nederlandske Resident de Vries skrev 1650 ³¹/₁₂, at der var foregaaet Lodtrækning om Udlægningen (Holland, C).

⁵⁸ Dan. Mag. 3. R. IV, 81

⁵⁹ 1566 ²⁹/₁ (Secher, Forordn. og Recesser I, 301 f.)

⁶⁰ Erslev I, 277, 285 f, 309 III, 211, 398, 401. Christian IV's egh. Br. V, 535.

⁶¹ Dan. Mag. 3. R. IV, 8, 10, 33, 39, 46. Fdg. af Aug. (Sjæll. Tegn.).

⁶² Om Bevægelsen i de andre Byer se for Helsingør Vries til Generalst., 1650 ⁸/₁₂ (Holland, C), for Odense Borgerskabets Klager 1650 ²⁸/₁₁ (Sjæll. Indl.).

⁶³ Dan. Mag. 3. R. IV, 62 ff., 105 ff. Borgerskabet i Kbhvn til Borgm. og Raad, 1650 ²⁰/₁₁, Borgm. og Raad til Kongen, ²²/₁₁ (Sjæll. Indl.) Om de to Borgmestre se især Hist. Tidsskr. 3. R. I, 131 ff. Nielsen, Kbhvns. Hist. III, 213 ff. Det er Fornyelsen eller Stadfræstelsen 1651 af Ulfeldts Breve til dem af 1649 ³¹/₁ (Sjæll. Indl. 1650—51), der har givet Anledning til en hyppig Misforstaaelse (bl. a. Hist. Tidsskr. 3. R. I, 199), som om Kongen 1651 gav dem en Art Opregnsning for det skete.

⁶⁴ De i Teksten nævnte Raader til Niels Lange, 1650 ³/₁₀, og Jørgen Seefeldts Koncept til en ny Skrivelse til ham, ²³/₁₀ (N. A., Bil. til Antegn. til N. L.'s Regnsk.). Optegnelser af Otte Krag, Kancelliet 1650 ¹⁹/₁₂, ²⁰/₁₂; N. Langes Erklær., ¹⁹/₁₂ og 1651 ¹⁵/₁₁, ²³/₁ (Reg. 89 b, 25).

⁶⁵ Durel til Karl Gustaf Wrangel, 1651 ²²/₃ (Skokl.). Kopi af Rigens Raads Relation om de norske Krigsregnskaber Anno 1644 og 1645, dat. Hafnæ 1651 ²⁶/₃ (N. A.). Den var, som det fremgaar af Slutningsbemærkningerne, kun en Redegjørelse for Undersøgelsens foreløbige Resultater. I N. A. findes tillige en Koncept hertil, helt igjennem rettet med Jørgen Seefeldts Haand, og en Koncept af ham til Antegn. til Kommissariernes Klæderegnsk., dat. 1651 ²¹/₄.

⁶⁶ Brev 1651 ²⁸/₄ om Kommissariernes Sendelse (N. A., Kanc., Retten, 20 b). Hist. Tidsskr. 6. R. I, 672. Jørgen Bjelkes Selvbibliografi S. 61 ff. Thyra Sehested II, 349 N. A., Kancelli, Skatter 21; Krig, 14 a. Nord Univ. Tidsskr. VI; 3, 97. Mærkes kan, at en tidligere Sorenskriver klagede over, at han 1647

havde mistet sin Bestilling »formedelst en dansk Mand, som Hr Statholder da har givet Brev paa«. En Erklæring fra Nedre Romenke omtaler flere Officerer med Beteegnelse danske.

⁶⁷ Om det følgende se især Hist Tidsskr. 6 R. I, 671 ff.

⁶⁸ Jvfr. Han. Sehesteds Ytring i sit Forsvarsskrift af 1650: »Hvad E. K. M. mig naadigst haver forundt, kommer aldeles ingen ved at limitere eller reformere« (Thyra Sehested II, 334).

⁶⁹ Hans Forlovelse foregik i Decbr 1650 (Vries til Generalst., 1650 ³¹/₁₂, Holland, C) Brylluppet stod ¹⁵/₆, 1651. Om Ernst Günthers Fjendskab mod Han Seh. se ogsaa Durel til K. G. Wrangel, 1651 ⁴/₁₀ (Skokl.)

⁷⁰ Niels Langes Revers, 1651 ¹⁹/₇ (Reg 89 b, 25)

⁷¹ At en bevaret »Ekstrakt af Rigens Raads Relation over de norske Krigsregnskaber in Annis 1644 og 1645 vedkommende nogle Partikulære Personer at svare til«, fremgaar, at Undersøgelsen i alt Fald har strakt sig hen til Foraaret 1652 (N A.)

⁷² Thyra Sehested II, 363

⁷³ Se om den Dinaske Sag Birket Smith I, 200 ff. De hos denne Forf. anførte Kilder citeres ikke i det følgende — En ret ejendommelig Episode dannede samtidigt, i Marts 1651, Ankomsten til Danmark af en Person fra Spanien, som angav at hedde Jørgen Ulrik og at være en Søn af Christian IV og Kirstine Munk, se herom Birket Smith I, 196 ff og Gigas S 78 ff. Til hvad dér er omtalt, kan føjes en Erklæring af Frederik Skade af 1651 ²⁰/₃, om hans modsigende Udsagn om sin Ungdom (Sjæll. Indl.), og at der i Følge Gabels Regnskaber over Kongens eget Kammer udbetaltes ham 1652 ²⁹/₈, 50 Rdl. og ¹⁵/₈, 8 Rdl. Om denne Episode har haft nogen politisk Bide, kan ikke afgøres.

⁷⁴ I en Protokol over Herredagsmødet 1651 ²⁷/₆, findes følgende Notits: »Dinas Svar paa hvad hende er blevet tilspurgt Walter at være hendes Barne fader, han og hende at have tilraadet at paalyve Rig Hofm denne store Løgn af Aarsag, at Walter ikke gjerne vilde, at Rig Hofm skulde komme videre i Raadet, formedelst en Dispute, der skulde være imellem Rig Hofm og Christian Rantzau« (Herredagsark.)

⁷⁵ Brev 1651 ¹⁷/₄ (Patente).

⁷⁶ Det kgl. Bibl. i Hannover.

⁷⁷ I et Brev til Christian Rantzau, Köln 1651 ²¹/₃, benægtes Vald. Christian denne Beskyldnings Rigtighed (Holst. Raaders Breve, 2).

⁷⁸ Protocollum was zu Breitenburg den 20. Aprilis Ao 1651 consultiret (Overrets-Ark, Danm. og Norge, 3 b).

⁷⁹ Christian Rantzau kom til Kbhvn. i de første Dage af Maj (Durel til K. G. Wrangel, 1651 ¹⁰/₃, Skokl.). Mærkes kan ogsaa, at Ditlev v. Ahlefeldt tilbød Kongen sin Bistand med Gods og Blod; om fornødent vilde han føre et Regiment gamle Knægte til Danmark. Tilbuddet afvistes dog som ufnødent, men med Tak, 1651 ¹/₃ (Inl. Konc.).

⁸⁰ Skrivelse af 1651 ¹¹/₃ (Statsark. i Hannover).

⁸¹ Byfogeden Klavs Ravns originale Protokol over Dinas Proces for Bytinget findes i Upsala Universitetsbibl., Mss. H, 117

⁸² 27. Juni, se ovfr. Anm. 74.

⁸³ Protokol 1¹/₇ (Herredagsark.)

⁸⁴ Oluf Parsberg stod det ulfeldtske Hus meget nær, men der var uheldigvis paa dette Tidspunkt rettet betydelige Anker mod hans Regnskaber for Throndhjems Len, hvor han havde været Lensmand 1629—42. Se Oluf Daas Forsvar for ham, 1651 11¹/₅ (Dsk. Kg. Hist., 128).

⁸⁵ Protokol 1651 21¹/₇ (Herredagsark.)

⁸⁶ Om Ulfeldts Pengeforbindelser i Danzig se hans Breve til Henrik Muller, 1646 28¹/₃, 1650 12¹/₃, 12¹/₄ (Ulf Sag, 38) Jvfr. Charisius til Chr. Thom. Seh, 1652 13¹/₁₂ (Holland, C).

⁸⁷ Dan. Mag. 3. R. IV, 122, 124. Jvfr. Oluf Parsberg til Korf. Ulf, 1654 30¹/₅: »Dette siges offentligt og paa alle Steder, at den, som flyede ham Kopi af Kongens Proposition, var Aarsag til, at han drog bort« (Ulf. Sag., 16)

⁸⁸ Om Pentz's Flytning se Rasch til Charisius, Hamburg 1651 30¹/₁₁; hans Død omtales i et Brev fra Vibe til Charisius af 27¹/₆ (Holland, C); jvfr. Birket Smith I, 180.

⁸⁹ Jvfr. Dan. Mag. 3. R. IV, 125.

⁹⁰ Se en Beretning om Forhandlingerne mellem Biskop Jesper Brochmand og Ulfeldt i »En ringe Ting af Hofmesterens Proces til Herredagen 1651« (Kgl. Bibl., Thott, 4, 1970)

⁹¹ Rig. Raads Br., 58

⁹² Rasch til Charisius, 1651 15¹/₈, 1¹/₁₁ (Holland, C)

FJERDE BOG.

¹ Dan. Mag. 3. R. IV, 121 ff., 125 f. Aschehoug S. 392 f. Følgebr for Gr. Krabbe, 1651 29¹/₇ (Norske Rigsreg. X, 245).

² Norske Rigsreg. X, 289. XI, 484, 558. Eksempler paa, at Skatterne sendtes til Danmark i den følgende Tid, i Norske Rigsreg. XI, 436, 486, 611; særlig Tilladelse 1653 20¹/₁₁ til, at Adelens Bevillinger til Forsvaret maa blive i Norge til Rigets Defension (sstds. XI, 124). 1653 og 1657 norske Tropper sendte til Danmark (sstds. XI, 623 f. XII, 15. Jørgen Bjelkes Selvbiografi S. 67, 89).

³ Frederik III kaldte 1654 overfor en fransk Gesandt Ulfeldt for »son grand ennemi« (d'Avaugour til Brienne, 1654 21¹/₈, P. A.). Om Misstemningen mod Kongen i Anledning af Ulfeldt hos en Del af Adelen og Raadet se Durel til K. G. Wrangel, 1651 20¹/₈, 27¹/₈ (Skokl.).

⁴ Dan. Mag. 3. R. IV, 125 f., 128, 133 f. Norske Rigsreg. X, 287. Birket Smith I, 234. Korf. Ulf's Optegnelser i Ny kgl. Saml., Fol., 1395 d.

⁵ Om Henrik Müllers Arrest se Rasch til Charisius, 1651 15¹/₈ (Holland, C). Durel skrev 26¹/₇ til K. G. Wrangel, at Kongen var saa forbitret paa Müller, at

han havde villet bastonere ham, fordi han efter Ulfeldts Bortrejse havde understaaet sig til at ville udskibe 9—10 Metalstykker, som var nedgravede i Ulfeldts Have (Skokl.).

⁶Dan. Mag. 5. R. II, 373. Mærkes kan følgende fra det svenske Rigsraads Protokol: 1651 ¹⁴/₉: Dronningen berettede, at Ulfeldt havde været hos hende og beklagede sig over den store Uret imod ham i Danmark; han havde ogsaa sagt, at han var til det højeste affronteret, idet for Retten Horen, som siden er dømt, havde givet ham to Ørefigen, hvilket er indignissimum. ²⁵/₉: Ax. Oxenstierna: De havde levet i Ro i Danmark, siden Christ. III's Tid, men nu begynder det at mærke sig anderledes. Grev Magnus refererede, hvorledes Ulfeldt havde berettet om, hvorledes Frederik III havde villet lade ham pognardere, hvilket Dronningen holdt indignum for en Konge (S. A.).

⁷Ebbe Ulfeldt til Fred. III og Rigsraadet, 1652 ⁶/₁ (Ulf. Sag., 6). Birket Smith I, 241.

⁸Om den lothringske Sag se Birket Smith I, 235 ff. Gigas S. 123 ff. Vibe til Charisius, 1652 ³/₄, ²⁴/₄ (Holland, C). Vald. Christ. til Korf. Ulf., 1652 ⁶/₆ (Adelsbreve, Ulfeldt). Durel til M. G. de la Gardie, udat. (April 1652) (S. A.). Imellem Gesandtskabsrelationer fra Paris af 1654 findes en Kopi af et Brev fra »l'abbé de Sainte Catharine«, dat. Brüssel, ²³/₅ (uden Aar), hvorefter Hertug Karl aldrig skal have tillagt Forhandlingerne med Ulf. og Vald. Christ. videre Betydning (Frankrig, B). — Jvfr. Dan. Mag. 5. R. II, 374.

⁹Revisionskommissionens Protokol (Rentekammersager) Dan. Mag. 3. R. IV, 238. I en Bemærkning til en af Henrik Müllers Afregninger hedder det: »NB. Naar Rigens Hofmesters Svar paa Oluf Daas Antegnelser herimod agtes, synes os, at det maa være hans Befaling, at det saa højt paa Prisen er opsat«. Ogsaa ved Undersøgelserne af de norske Regnskaber kom adskilligt frem, der var graverende for private Personer (jvfr. ovfr. S. XXII Anm. 71) Blandt andre beskyldtes Henrik Bjelke og Ove Gjedde for Mishigheder, men især rettedes i en Post af 1651 ⁴/₉ forskellige Beskyldninger mod Selius Marselis, bl. a. for at have ladet Kronen betale Skibet Nellebladet 2 Gange og for at have taget alt for dyre Priser for Vaaben. M. henviste som Forsvar til Christ. IV's Ratifikation, men herimod gjordes det gjældende, at han havde frembragt dem ved urigtige Beretninger. — Ulf. til H. Müller, 1652 ²⁵/₁₂ (Ulf. Sag., 38). Ogsaa senere stod U. i Brevveksling med ham.

¹⁰Dan. Mag. 5. R. II, 374 f. Jvfr. Otte Krag til Rosenvinge, 1652 ²²/₅: »Hans Affekter har mere regeret ham derudi, end hvad hidtil passeret er, og havde jeg aldrig troet, at han sig saaledes, som dermed er sket, skulde have forløbet« (England, C).

¹¹Dan. Mag. 3. R. IV, 225 f. Brev til Kancelliet i Glückstadt, 1652 ⁵/₈, og Raadernes Betænkning, ¹⁴/₈ (Overrets-Ark., Danm. og Norge, 3 b). Reinkingk til Lente, 1652 ¹⁶/₁₀ (Christ. v. d. Lentens Breve, 4). Mærkes kan, at i et Brev fra en norsk Lagmand til Otte Krag, 1653 ³/₈, omtales et andet trykt Skrift om Calumnia og onde Tunger, som ogsaa mentes at være udgaaet fra Korf. Ulf. (Indk. Br.).

¹²Dan. Mag. 3. R. IV, 226 f. 4. R. V, 356.

¹³Vibe til Charisius, 1652 ⁷/₈ (Holland, C). Birket Smith I, 261. Dan. Mag. 5. R. II, 375, 378.

¹⁴ Dan. Mag. 3. R. IV, 235 ff., 278

¹⁵ Birket Smith I, 248. Dan. Mag. 3. R. IV, 278. 5. R. II, 382 f. The Nicholas Papers, ed. by Warner II, 73 f. Korf. Ulf. til den engelske Sekretær Nicholas, 1655 ⁵/₁₁, (British Museum). Oluf Parsberg til Korf. Ulf., 1654 ²⁰/₆ (Ulf. Sag., 16). Se ovfr. S. XIX Anm. 24.

¹⁶ Dronn. Christina dulgte ikke overfor den franske Gesandt Picques sin Frygt for, at Karl Gustaf ikke skulde vise den samme Velvilje mod Ulf. som hun selv (Picques til Mazarin, 1654 ²⁰/₂, P. A.).

¹⁷ For den ovennævnte Karakteristik skal foruden til mere bekendte eller hos Birket Smith anf. Kilder henvises til Dan. Mag. 5 R. II, 71. Vibe til Charisius, 1651 ²⁷/₉ (Holland, C). Paper deliuered to his Highness (Cromwell) by Mylord Whitelocke concerning the Sound, which his Lordship had from the Lord Ulfelt (British Mus.; indeholder et skarpt Angreb paa Sundtolden). Whitelockes Fortale til et Eksempplar af hans Annals of his time, dat. 1664 ¹/₁, (sstds.). Oluf Daa til Korf. Ulf., 1652 ⁴/₈ (Ulf. Sag, 14, Hammerich, Christian II og Karl Gustav S. 262). Brev fra Christian Rantzau til Fred III, 1661 ²⁴/₅, hvori han beretter, at han havde haft en Samtale med den svenske Ambassadør Grev Thott; denne sagde, at ingen i Sverig reflekterede paa Ulfeldt undtagen Rigsadmiral Grev Wrangel og nogle andre, der altid havde været hans Venner; Ulfeldts Ulykke og Fordærv hidrørte for største Delen fra hans Hustru, der havde indgivet ham alle slette Planer (Holst. Raaders Br., 14). — Om Renæssance-tidens Ejendommeligheder henvises især til Burckhardt, Die Cultur der Renaissance in Italien.

¹⁸ Birket Smith I, 262 ff. Vald Christ. til Hertug Christian Ludvig af Brunsvig, 1654 ⁴/₅, 1655 ¹⁰/₁₁, ¹²/₁₁ (Statsark i Hannover). Hist. Tidsskr. 6. R. I, 671 ff. — I et Brev af 1656 ³/₄ takker Korf Ulf Karl Gustaf for hans Tilbud om at skaffe Vald. Christians Lag udleveret fra Fjenderne, for at det derefter kunde transporteres til hans Forfædres Begravelse (S. A.).

¹⁹ Ove Gjedde til Kongen, 1655 ²⁰/₆, ³⁰/₁₀, 1657 ⁹/₁ (Skaan. Indl.).

²⁰ Schultz, Oratio paneg Friderico III. scripta, 1651, Fol. H. Descrittione di Danimarca, fatta nell' Anno 1656 (British Museum). Norsk hist. Tidsskr. 2. R. IV, 114 ff. Hist. Tidsskr. 5. R. VI, 723. Sars, Udsigt ov. den norske Hist. IV, 38 ff

²¹ Indstilling fra Statholder og Raad i Hertugdømmerne, 1656 ¹⁵/₈ (Sjæll. Indl.). Brev til Rentem., ¹⁰/₉ (Sjæll. Tegn.). Kieler Omslagsregnsk.

²² Dan. Mag. 3 R. IV, 134. Becker I, 15, 98 f. Bruun, Gunde Rosenkrantz S. 73 ff. Adelens Deputerede til Rigsr., 1654 ³⁰/₆ (Rig. Raads Br., 61). Durel til M. G. de la Gardie, 1652 ⁴/₆ og udat. (Oktbr. 1653) (S. A.), til K. G. Wrangel, 1651 ²⁷/₉ (Skokl.). Sten Bille stikler paa N. Banners Indflydelse i et Indlæg af 1653 (Topogr. Saml., Sejlstrup). Mærkes kan et Brev fra Sivert Urne til Otte Krag, 1650 ²⁵/₂, hvormed han sender en Supplik fra Hans v. Ahlefeldt og anbefaler denne med de Ord: »han er en god dansk«. (Jyd. Indl.).

²³ Allerede 1645 omtales hos Sophie Amalie »das französische Mädchen« (Bremen, 38). Kongens Kammertjener og Livskrædder Johan Huxer sendt til Frankrig for at gjøre Indkjøb (Bil. til Kieler Omslagsregnsk., 1649), Marie Anne Soignies 1650 til Paris for at indkjøbe adskilligt til S. A.'s Fornødenheder (1650 ⁴/₂, Sjæll. Tegn.); i Følge Afregn. med Huset Bernts af 1652 ⁹/₁₁, har det

⁵⁶ Dan. Mag. 3. R. IV, 224, 227, 229, 265 ff., 275. Breve 1652 ¹²/₇, 1653 ²⁷/₂, ²⁴/₆, ²⁵/₆, ²⁹/₆ (Sjæll. Tegn.), 1653 ³⁰/₇, 1655 ³¹/₈ (Jyd. og Skaan. Tegn.), 1655 ⁷/₁₁ (Jyd. Indl.).

⁵⁷ Dan. Mag. 3. R. IV, 269, 295.

⁵⁸ Dan. Mag. 3. R. IV, 267. Sjæll. Adels Beslutn., 1651 ³⁰/₄, 1652 ²⁵/₃, tyske, 1655 ¹⁰/₇, skaanske, 1655 ¹⁸/₇, jyske, 1655 ¹⁰/₇, alle Provinsers Deputeredes, 1651 ³/₇, 1654 ²⁸/₆, Kongen til Landkomm., 1652 ⁶/₉ (Sjæll. Landeb., Kancelliark.). Breve 1653 ¹²/₈, 1654 ¹²/₇ (Sjæll. Tegn.), 1655 ⁴/₄ (Jyd. Tegn.).

⁵⁹ Landkomm. til Rigsr., 1656 ²⁸/₆ (Sjæll. Landeb.), Ove Gjedde til Kansleren, 1653 ⁷/₉ (Indk. Br.), til J. Gersdorf, 1654 ⁵/₄, Iver Krabbe til samme, 1654 ²⁹/₃, Knud Ulfeldt til samme, 1654 ³/₄ (Br. til J. Gersd., 3), A. Bille til samme, 1655 ⁹/₉ (Jyd. Indl.) Jvfr Br 1654 ⁸/₁ om ikke mødte Baadsmænd (Sjæll. Tegn.). — Med Hensyn til Hæren i Norge kan bemærkes, at den vedblev som hidtil at være organiseret i 3 Regimenter, det bahuške, det akerhuške og det throndhjemske; nogen større Forandring med den skete ikke trods forskellige Overvejelser (Norske Rigsreg. X, 555. Jørgen Bjelkes Selvbiografi S. 68; hans Indlæg 1653 ¹⁷/₂ i Top Saml.).

⁶⁰ Om Perceval se flere Breve 1650—51 i Ausl. Reg. og Lefèvre Pontalis, Jean de Witt I, 235; om Georg Hofmann Br. 1650 ³⁰/₇ (Jyd. Tegn.), om Isak Geelkerck Br. 1650 ¹²/₁ (Jyd. Reg.). Christian Friis udnævntes 1649 ⁶/₁ til Generalfelttøjmaster (Sjæll. Reg.)

⁶¹ Breve til Christian Rantzau, 1648 ¹⁰/₁₂ (Inl. Reg.), til Aksel Urup (Lassen, Doc. til Kbhvns Befæstn. Hist. S. 156).

⁶² Nielsen, Kbhvns Hist. IV, 449 ff. Lassen S. 62 ff. Graverskatten indbragte fra 1647 til ¹/₁ 1656 28,414 Rdl. (Sjæll. Indl.).

⁶³ Brunus, Helsingborgs Kärna S. 52. Saml. til Skånes hist 1873 S. 46. Larsen, Laaland II, 368. Jørgen Bjelkes Selvbiografi S. 73 ff. Breve 1651 ¹²/₁₀, ²⁶/₁₀ (Sjæll. Tegn.), 1654 ²³/₁₁, ²⁹/₄, 1655 ¹/₆ (Skaan. Tegn.), 1653 ¹/₇ (Jyd. Tegn.). Dan. Mag. 3. R. IV, 23. Fynske Adels Indlæg, 1653 ¹³/₁ (Fyn. Indl.). 1656 ²³/₈ udstedtes der Privilegier for dem, der vilde nedsatte sig i den ny Handelsstad, som Kongen anlægger til at sikre Limfjorden mod fjendtligt Indfald (Jyd. Reg.).

⁶⁴ Wilse, Beskriv. ov. Fredericia S. 30 f. Vedel Simonsen, Borgruinerne II, 77. Ny kirkehist. Saml. VI, 740. Aktst. udg. af Fyns lit. Selsk. II, 143. Breve 1653 ⁴/₇, 1655 ¹⁷/₃, (Fyn. Tegn.). Iver Vinds og Jørgen Brahes Indlæg 1653 ¹⁷/₁ (Fyn. Indl.).

⁶⁵ Berg, Smaa Bidrag til Fredericias Hist. S. 115 ff. Breve 1649 ¹⁰/₁₂, 1651 ¹³/₈, ¹⁴/₁₂, 1652 ¹²/₄, 1653 ¹¹/₇ (Jyd. Tegn.). Aksel Urup til G. Hofmann, 1650 ³⁰/₇ (Top. Saml.). Brev fra flere Rigsraader til Otte Krag, 1651 ⁹/₁₁ (Jyd. Indl.). Privilegier for Byen, 1650 ¹⁵/₁₂ (særsk. trykt).

⁶⁶ Om Udgifterne til Flaaden se S. 192.

⁶⁷ Ove Gjeddes og Niels Trolles Indlæg, 1647 ²⁵/₈ (Kancelliark.). Bruun, Curt Adelaer S. 420 ff.

⁶⁸ Jørgen Bjelkes Selvbiografi S. 70.

⁶⁹ Suhms Saml. II; 3, 63.

⁷⁰ Vedel Simonsen, J. Brahe S. 117 f Saml t. jydsk Hist VII, 300. Erklæring af skaanske og sjæll. Byer 1653 ⁹/₁₀, ⁹/₁₀ (Indk. Breve), af jydsk Raader 1653 ⁵/₁₁ (Jyd Indl.). Brev til de jydsk Raader, 1654 ⁴/₁ (Jyd. Tegn.)

⁷¹ Dansk biografisk Lexikon VI, 340 Fra 1652 findes en udatt. Ansøgning fra ham om Penge i Anledning af, at han igjen vil rejse ud af Landet for at fortsætte sit Studium militare (Sjæll. Indl.). 1655 ²/₉ fik han en aarlig Pension paa 2000 Rdl. af de norske Skatter (Norske Rigsreg. XI, 379) og 1656 ²⁸/₆ Hald Len kvit og frit for 1 Aar (Jyd. Tegn.)

⁷² Skrivelse 1654 ¹⁸/₈ (Sjæll. Indl.); jvfr. Erik Krag til J. Gersdorf, 1654 ²⁵/₈ (Breve til J. Gersdorf, 3).

⁷³ Breve 1654 ¹¹/₅, ¹¹/₆, ⁹/₇ (Sjæll. Tegn.)

⁷⁴ Om Vibes Modstandere se hans Breve til Rosenvinge, 1652 ²/₃ (England, C), til Erik Krag, 1654 ⁸/₄ (Sjæll. Indl.), Durel til de la Gardie, 1652 ³⁰/₁₁, ²⁷/₈ (S. A.); Gustaf Evertsson Horn til Grev Gustaf Horn, 1653 ¹⁶/₈ (Nya Svenska Bibliotheket II, 333) Om Undersøgelsen Norske Rigsreg. XI, 413, 417, 420, Becker I, 87 og især Vibes Svar paa Antegnelser (se ovfr. S. III Anm. 3)

⁷⁵ Overslaget 1642 trykt i Dan. Saml VI, 325 ff., de fra 1651—52 findes i Rentekammersager

⁷⁶ Ekstrakt og Protokoller over Krongodsets Udlæg 1650 og 1651 (Rentekammersager). Paa Sjælland var udlagt 1383 Tdr. (Værdi 68,218 Rdl.), i Skaane, Bleking og Bornholm 4405 (214,182 Rdl.), paa Fyn 1479 (77,514 Rdl.), i Jylland 12084 (580,860 Rdl.) Heraf forpantet og afhændet imod rede Penge 612 Tdr. (Værdi 31,973 Rdl.), udlagt til Prinsesse Magdalena Sibylla og Hertug Ernst Gunther 394 (17,852 Rdl.), udlagt og betalt for ²/₃ Forstrækning samt i andre Maaeder 14,891 (73,270 Rdl.), udlagt og betalt til Militzen for dens ¹/₄ Fordring og ellers efter sær Benaadning 3453 (158,227 Rdl.).

⁷⁷ Protokol over Krongods udlagt for Forstrækning til Flaadens Udredning 1652—53 (Rentekammersager)

⁷⁸ Om Assignmenterne i Norge 1648—49 se ovfr. S. VI Anm. 35

⁷⁹ Se Overslaget af 1652.

⁸⁰ Dan. Mag. 5 R. II, 155 f.

⁸¹ Mærkes kan, at i Følge en Opgivelse af P. Vibe (Sjæll. Indl. 1655) beløb de til Hofstaten anviste Földindtægter fra Skaane, Bleking og Bornholm sig til 24,166 Rdl., fra Sjælland til 35,341 ¹/₂ Rdl., fra Assens til 7,439 ¹/₂ Rdl., fra Kolding og Ribe til 35,858 Rdl., ialt til 102,805 Rdl.

⁸² Se Landkommissariernes, især de skaanske, Regnsk. 1650 og følg. Aar

⁸³ Fridericia, Danm. ydre polit. Hist. II, 519. Sundtoldregnsk.

⁸⁴ Dan. Mag. 3. R. IV, 26 f. De uspecificerede Kontoer er: den norske Gjæld (der i en Opgjørelse af Generalkommissarierne, dat. 1648 ¹/₁₀ (Reg. 89 b, 22) angives til 343,800 Rdl., hvorfra dog 1650 maa trækkes en Del, der var betalt med Krongodsudlæg), A. B. Bernsts' (efter hans Afregn. sandsynligvis 65,600 Rdl.), Gabriel Marselis' (sandsynligvis for Danmarks Vedk. 75,600 Rdl.), Henrik Müllers (vel 100,000 Rdl.), Rasmus Jensen Hellekandes (vistnok 39,800 Rdl.), Jakob Madsens (vel 59,800 Rdl.), den polske Gjæld (50,000 Rdl.; jvfr. Johan Kasimir til Frederik III, 1648 ³⁰/₇ og 1649 ¹²/₂, Polen, 24) og endeligt den engelske (maaske 140,000 Rdl., se Gabels Optegnelse i Rig. Raads. Br., 61).

¹¹ Gesandternes enkelte Relationer og sammenfattende store Slutningsrelation (England, B). Breve $27/8$, $5/11$ (Sjæll. Tegn.). Thurloe I, 217, Bisset, History of the Commonwealth of England II, 361. Calendar of State Papers, Dom. ser., 1651—52 S. 447 f., 464.

¹² Aitzema VII, 794 f., 816 ff. Kaysers Relation (»Verbael«), Vibe til Charisius, 1653 $15/11$, $22/11$, $29/11$, $12/2$ (Holland, C). Breve 1653 $9/2$, $27/2$, $28/3$, $6/4$, $18/4$, $9/6$, $24/6$, $25/6$ (Sjæll. Tegn.). Om Rustningerne 1654 se bl. a. Ove Gjedde, $3/4$, $5/4$, Knud Ulfeldt, $3/4$, And. Bille, $30/3$, alle til Joak. Gersd. (Breve til denne, 3).

¹³ Aitzema VII, 780 f. Brieven van Jan de Witt V, 31, 53 ff., 134, 158 f., 168 ff. Kronijk v. het hist. Genootsch. te Utrecht, 2. ser., VI, 83 ff. Handl. ror Sverges hist. IV, 281 f. Fries, Erik Oxenstierna S. 140 ff.

¹⁴ Det svenske Rigsraads Protokol, 1652 $2/11$ (S. A.) Sveriges Ridderskaps och Adels Riksdags Protokol V, 1, 109 ff.

¹⁵ Beantwortt- u. Wiederlegung zweyer Danischen Schrifften Fijff. Svenske Akta. Handl. ror. Skand. hist. XXII, 302. De la Gard. Aich. VIII, 199 Dan Mag. 3. R. IV, 232. 5. R. II, 376, 379.

¹⁶ Kayser til Griffieren, 1652 $7/12$ (H. A.) Aitzema VII, 796 f., 809, 831, 937 ff. En Opgjørelse af de kommitterede Raader i Amsterdam, 1652 $16/11$ (Holland, C). Brieven van de Witt V, 88, 111. Ordre til Charisius, 1652 $4/12$, 1653 $19/3$, $16/4$, $4/6$, Vibe til Charisius, $2/4$, $9/4$ (Holland, C). Charisius til Kongen og Kansleren, 1652 $13/12$, 1653 $17/1$, $28/3$, $4/4$, $9/5$ (Holland, B). Frederik III til Generalst., 1653 $16/4$, $14/6$ (Auslând. Reg.)

¹⁷ Kayser til Griffieren, 1653 $6/9$ (H. A.) v. Beuningen til Generalst., 1654 $17/4$ (Afskr. i Ulf. Sag., 16).

¹⁸ Breve 1653 $9/6$, $11/6$, $23/6$, $16/7$, $24/9$, $5/10$, $20/12$, $28/12$, 1654 $12/1$, $14/1$ (Sjæll. Tegn.), 1653 $2/4$, $3/5$, $10/5$ (Sjæll. Reg.). Erik Krag til Joak. Gersd., 1654 $28/3$ (Breve til denne, 3). Selius Marselis' og P. Klingenberg's Andragender, 1653 $21/5$, $18/6$ (Sjæll. Indl.). Dan. Mag 3 R. IV, 230. Andre af de beslaglagte Skibe blev gjort færdige til Tjeneste som Krigsskibe.

¹⁹ Dan. Mag. 5 R. II, 378.

²⁰ Aitzema VII, 940 ff. Brieven van de Witt I, 18. V, 347 ff. Secrete Resl. v Holland I, 71. Kayser til Griffieren, 1653 $30/8$, $6/9$, $20/9$, $1/10$ (H. A.). Kaysers »Verbael« 1653 $12/7$ — $28/10$, Christ. Thom. Seh. til Charisius, $13/8$ (Holland, C). Instruks for Bjelke, $13/9$ (Sjæll. Tegn.). $30/8$ udbetaltes der Charisius 327,863 Gld. (Regn. ov. Subsidiepengene, Holland, A).

²¹ Traktaten hos Aitzema VII, 949—52

²² Generalstaternes secr. Resol., 1653 $7/11$ (Thurloe I, 556 f.).

²³ Vibe til Charisius, 1653 $26/10$, $18/11$ (Holland, C).

²⁴ Aitzema VIII, 51 f. Verbael, gehouden door v. Beverningk, Nieupoort etc., Gravenhage, 1725, passim. Brieven van de Witt I, 97, 117 f., 121. Thurloe II, 28, 80, 97, 101, 106, 198, 209. Geddes I, 376 ff., 408 f. Charisius til Fred. III og Kansleren, 1654 $13/11$, $10/2$, $13/2$, $6/4$, $18/4$ (Holland, B). Instrukser for Rosenvinge, 1654 $4/2$, $21/2$ (Dan. Kanc. udenl. Instruksbog, Sjæll. Tegn.).

²⁵ Aitzema VIII, 443 ff. Thurloe II, 364, 372, 379 f., 401, 454, 463, 497, 605. III, 642 ff. Generalstat. til Fred. III, 1654 $2/6$, $19/8$, Fred. III til Charisius,

1655 $\frac{1}{2}$ (Holland, A og C). Forskj. Aktstykk. 1654, Petkum til Fred. III, 1655 $\frac{4}{5}$ (England, A og B) Breve 1654 $\frac{14}{4}$, $\frac{19}{4}$, $\frac{2}{5}$, $\frac{16}{7}$, $\frac{23}{8}$, $\frac{10}{10}$ (Sjæll. Tegn).

²⁰ Aitzema VIII, 180—85

²⁷ Jvfr. Lisolas Karakteristik og Pribrams Bemærkninger i Archiv f. Kunde oesterreich. Gesch. LXX, 17, 125.

²⁸ Carlson, Sveriges Hist. u. Pfalzkonungarne I, 44 f. Det sven Rigsr. Protok., 1654 $\frac{11}{12}$ (S. A.) Archiv f. Kunde oesterr. Gesch. LXX, 129

²⁹ Vibe til Charisius, 1655 Marts (Holland, C)

³⁰ Vibe til P. Juel, 1655 $\frac{6}{5}$ (Sverig, C), til Charisius, $\frac{17}{6}$ (Holland, C)

³¹ Vibe til Charisius, 1655 $\frac{13}{7}$ (Holland, C)

³² Aitzema VIII, 418—36. Wicquefort II, 373 Secr. Resol. v Holland I, 220 ff Brieven van de Witt III, 47, 88 f, 127. Becker I, 64, 67. Urkund. u. Actenst. z. Gesch. d. Kurf. Friedr. Wilh. II, 82 III, 112—44. Generalst. secr. Resolut., $\frac{6}{5}$, $\frac{7}{7}$, $\frac{16}{7}$, $\frac{20}{7}$, $\frac{23}{8}$ (H. A.) Om Whitlockes Sendelse se Heimer S. 133 ff.

³³ Kreditiv for Canaziles, 1655 $\frac{29}{5}$ (Polen, 24); jvfr Vibe til Charisius, $\frac{22}{7}$. Om Forhandl. med Durel Becker I, 59—90. Dan. Mag. 3. R. IV, 273 ff. Breve til Rosenvinge og Charisius, $\frac{16}{8}$, $\frac{22}{8}$, $\frac{12}{9}$ (Sjæll. Tegn) GigaS S. 237—42 Af Udtalelser af Vibe i Breve til Charisius kan mærkes, $\frac{19}{8}$: »Vi søger at vinde Tid og give vore Venner Tid til at betænke sig, hvad de vil gjøre til det gemene Bedstes Fortsættelse; $\frac{1}{9}$. »Kan de gode Herrer ikke blive kloge af andres Skade, da er de ikke til at hjælpe; $\frac{4}{11}$: »Ellers kan enbvei vel betænke, at vi maa tilsidst slutte eller paaføre os en unødigt Krig, thi det er et infaillibelt Aksioma, at vi maa enten have Sverig til Fjende og Uven eller og indgaa billige Fredsartikler« (Holland, C)

³⁴ Aitzema VIII, 492 ff.

³⁵ Jvfr. de Witts Udtalelser om v. Beuningen til d'Estrades 1664 (Lettres d'Estrades II, 467) og Lefèvre Pontalis, Jean de Witt I, 126.

³⁶ GigaS S. 243 f

³⁷ Wicquefort II, 413 Thurloe IV, 553. Brieven van de Witt I, 262. Witt til Beuningen, 1656 $\frac{1}{2}$, $\frac{21}{3}$, $\frac{31}{3}$, B til W, $\frac{12}{3}$, $\frac{15}{3}$ (H. A.)

³⁸ Becker I, 320 ff, 445 f. Durel til Karl Gustaf, 1656 $\frac{23}{2}$ (S. A.)

³⁹ Aitzema VIII, 525 ff Brieven van de Witt V, 423 Secr. Resol. v Holland I, 285 ff., 291 ff., 295 f., 301 ff. Thurloe IV, 576 ff, 657, 756 f Becker I, 324 Generalst. secr. Resol., 1656 $\frac{28}{3}$, $\frac{11}{4}$; Witt til Beuningen, $\frac{27}{8}$ (H. A.)

⁴⁰ Becker I, 324 f., 328 ff. Beuningen til Witt, udat. (Slutn. af Maj), $\frac{11}{6}$, $\frac{2}{7}$ (H. A.), til Amsterdam, $\frac{31}{5}$, $\frac{7}{6}$, $\frac{28}{6}$ (Amsterdams Ark.) Fred III til Charisius og Rosenvinge, 1656 $\frac{25}{5}$ (Holland, C).

⁴¹ Becker I, 100, 102 f., 108, 118, 324, 327, 331, 333 Aitzema VIII, 592 ff. Instrukser for Christopher Lindenov, $\frac{2}{8}$, $\frac{29}{8}$ (Sjæll. Tegn og Reg.). Dan. Saml. 2. R. II, 79 Beuningen til Witt, $\frac{6}{8}$ (H. A.), til Amsterdam, $\frac{6}{9}$, $\frac{6}{9}$ (Amsterdams Ark.)

⁴² Czaren til Fred. III, 1656 $\frac{8}{3}$, Instruks for H. Kaas, $\frac{14}{7}$ (Russiske Akta) Stcherbatchev, Danske Arkiver. Materialier til Ruslands ældre Historie

majors Charge. Efter Undersøgelse af hans Fordringer paa Kongen og dennes paa ham fik han intet (Oluf Parsbergs og Jørgen Seefelds Relation, 1658 ¹⁴/₇ (R. A., Personalthist. Saml.); Bjelke til Karl Gustaf, ¹⁹/₆, S. A.). Under den anden Krig gjorde han Tjeneste i Skaane.

¹⁰⁴ ¹⁹/₂ gav Frederik III Gersdorf og Skeel Ordre til at formaa Ulfeldt dertil (Sverig, A). At hans Samtykke er givet før Mødet paa Frederiksborg, hvor Karl Gustaf ellers siges at have indrømmet det paa Ulfeldts Bekostning, fremgaar af Terlon til Mazarin, ¹⁴/₃ (P. A.), jvfr Dan. Mag 5 R. II, 57. Dog synes U. senere at have fortrudt det (Bjelke til Karl Gustaf, ¹¹/₃, S. A.), og først ¹⁹/₄ meddelte K. G. ham, at han ikke havde kunnet afslaa Sophie Amalies Begjæring, og lovede ham Erstatning paa anden Maade (Rigsreg. i S. A.).

¹⁰⁵ Om det Seefeldske Bibl. se Nyt hist. Tidsskr. VI, 229 ff. Terlon til Mazarin, ¹⁴/₃ (P. A.) Mémoires de Terlon I, 175.

¹⁰⁶ Jvfr. Ulfeldts senere Ytringer til Dahlberg og Chambers, hvori han beklager et nyt Fredsbrud, der vilde gjøre ham til Løgner (Nyt hist. Tidsskr. IV, 20 ff.).

¹⁰⁷ Om den gottorpske Sag se to Ordre af ²³/₂ fra Kongen til Gersdorf og Skeel (Sverig, A); efter den ene skal de, naar Rendsborg udelukkes, slutte paa de andre Propositioner, som de agter Kongens Tjeneste kan søges og ingen andre Konditioner er at opnaa; efter den anden skal de, da der ikke kan sluttet om Lenet og Fællesregeringen uden Samtykke af Rigsraadet, de holstenske Raader og Stænderne, foreslaa, at Svavsted byttes mod Løgumkloster; kan dette ikke naas, maa de remittere det til Gud og al Verden. Se for øvrigt Bjelke til Karl Gustaf, ²²/₂, ²³/₂, ²⁴/₂ (Sverig, A), Ehrensteen til K. G., ²²/₂ (hvorefter Ulf tilraader en almindelig Klausul) og Bjelke til K. G., ²²/₂, hvorefter ogsaa fremgaar Ulf's Eftergivenhed i denne Sag, S. A.).

¹⁰⁸ Bjelke til Karl Gustaf, ²⁵/₂ (Sverig, A) Cronholm S. 69 f. Adlersparre, Histor. Saml. V, 155 f.

¹⁰⁹ Meadowe S. 57. Gersdorf og Skeel til Kongen, ²⁷/₂ (Sverig, B).

SYVENDE BOG.

— — —

¹ For hele denne Bogs Vedkommende henvises én Gang for alle til det svenske Stridsskrift, forfattet af Coyet: Expositio causarum, quibus R. M. Sveciæ bellum a rege regnoque Daniæ sibi illatum etiam post pacem Roschildiæ initam continuare coacta fuit, 1658, og den svenske Oversættelse heraf; til det danske Skrift: Kaart oc Sandfærdig Beretning anlangende hvis som siden den 26. Febr. 1658 er imellem begge dertil forordnede Rigens Commissarier passeret, 1658.

Endvidere til Geijerstam (Svedelius), Om Orsakerna till Kon. Karl X Gustafs anfall på Danmark 1 Aug. 1658, Stockh., 1854

²Cronholm S. 69 f Dahlberg S. 152 Mémoires de Terlon I, 178 f. Coyet til Ehrensteen, ¹⁴/₄ (S. A.) Karl Gustaf til Wrangel, ²/₃, ³/₃ (Rigsreg. 1 S. A.).

³Frederik III til Gersdorf og Skeel, ¹¹/₂, ¹⁸/₂ (Sverig, A) Terlon til Mazarin, ⁴/₃ (P. A.)

⁴Om Mødet i det hele se Meadowe S. 63 ff Thurloe VI, 849 ff. Gigas S. 330 f. Pufendorf S. 381 Dahlberg S. 153 f. Handl. ror Skand. Hist. XXXIX, 359 f. Dan. Saml. 2 R. VI, 298 ff. Johan Kamprichts Beretning, vedlagt Goess, ³¹/₃ (W. A.), om Kongernes Samtaler se Hist. Tidsskr. 5 R. VI, 727 f.; om Rytterne Kaart oc Sandf. Beretning, Fol. C, og Rigsr. til Frederik III, ¹²/₃, (Rig. Raads Br., 62), om Karl Gustafs Gavebreve ⁵/₃, ⁶/₃ i den sv. Rigsreg. (S. A.); om danske uvenlige Bemærkninger Ehrensteens Personalier i Løenboms Anecdoter om Svenska Man V, 67, jvfr. senere Ytringer af Mogens Høg og Erik Banner i samme Retning, omtalte i Brev fra Wrangel til Bjelke og Coyet, ⁷/₄ (S. A.).

⁵Terlon til Mazarin, ¹⁸/₃ (P. A.) I Goteborg sagde Karl Gustaf ²⁹/₃. Exercitum alere in nostris provinciis nequeo (Ehrensteens Raadsprotok., S. A.).

⁶Adlersparre V, 53 Sv. Raadsprotok., ²⁰/₃, ²⁸/₃, ⁵/₃ (S. A.).

⁷Breve ¹⁰/₃, ¹³/₃, ²⁷/₃, ²/₄, ⁵/₁ (Rigsreg. 1 S. A.) Raadsprotok., ²⁹/₃, ²⁰/₄ (S. A.)

⁸Først havde Claes Thott været udset dertil (Karl Gustaf til Fred. III, ²⁵/₂), derpaa oversendte ²⁷/₂ Korfits Ulfeldt og Sten Bjelke en Fuldmagt for dem til Traktaterne i Kbhvn (Sverig, A.) Efter Pufendorf S. 391 skal Terlon have formaaet K. G. til ikke at benytte Ulf.

⁹Forhandlingerne mellem disse var allerede begyndte i Roskilde umiddelbart efter Freden (Quellensammlung II, 2, 134 ff.)

¹⁰Coyet til en nævnt, ¹¹/₄ (Coyetske Papirer i Sverig, A.)

¹¹Beuningen til Witt, ³/₁ (H. A.) Meadowe til Thurloe, ³¹/₃ (The English Historical Review VIII, 732)

¹²Jvfr. Ludvig Ulfeldt til hans Moder Leonora Christina, Stralsund ²⁴/₄, hvori han lykønsker hende til Forandringen »hører ellers gjerne, om den forgyldte Løve har changeret sin forrige formidable Grumhed udi en foragtelig Murren, hvorudi han lignet de feje Hunde, som altid mere gjør end bider« (Ulf. Sag., 47)

¹³Jørgen Rosenkrands til Wrangel, udat, Wrangels Svar, ¹⁵/₄ (Skokl.) Bjelke og Coyet til Kommissarierne i Skaane om Iver Krabbe, ¹³/₃ (S. A.). Jørgen Rosenkrands anbefalede ³⁰/₃ Wrangel en ung Kavalier til svensk Tjeneste (Skokl.). Goess, ³¹/₃ (W. A.). Gersdorfs Udsigt til at faa Indtægterne af Bornholm omtaltes ilde. Chr. Skeel modtog en Present af Karl Gustaf (Adlersparre V, 25 f.). En Pamflet mod Adelen fra denne Tid i Kgl. Bibl., Ny kgl. Saml., 4., 1027.

¹⁴Kbhvns Diplom. I, 683—98. Jvfr. Brev fra den svenske Resident Duval til det sven. Rigsraad, Helsingør ¹³/₈, i hvilket han sætter Kjøbenhavnernes Fordringer i Forbindelse med deres Had til Adelen (S. A.).

¹⁵ Dan Mag. 3. R. IV, 318 f. Rigsr. til Kongen, $\frac{2}{3}$, $\frac{22}{4}$, $\frac{24}{4}$, $\frac{10}{5}$, Kongen til Rigsr., $\frac{2}{5}$ (Rig. Raads Br., 62, Sjæll. Indl.). Gunde Rosenkrands' Betræknings 1658—59 (R. A.)

¹⁶ Dan. Mag. 3. R. IV, 317 f. Bruun, Gunde Rosenkrantz S. 25 f. Rigsr. til Kongen, $\frac{7}{4}$, $\frac{22}{4}$, $\frac{4}{5}$ (Rig. Raads Br., 62).

¹⁷ Becker I, 405 f. Cronholm S. 79 ff. Frants Raschs Relation om sine Forhandl. hos Kurf., 1658 $\frac{1}{2}$ — $\frac{1}{5}$ (Brandenburg, B). Goess, $\frac{11}{3}$, $\frac{7}{4}$, $\frac{14}{4}$, $\frac{21}{4}$, $\frac{28}{4}$, og udat. Brev fra ham til en uævent, hvori han siger, at Gersdorf bevidner sit Venskab med Østrig og Ønsket om at befæste Alliancen (W. A.) Jvfr. Pufendorf, De rebus gestis Friderici Wilhelmi S. 442.

¹⁸ Meadowe S. 71 Terlon til Mazarin, $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{4}$ (P. A.). Hist. Tidsskr. 5. R. VI, 724 ff.

¹⁹ Rigsr. til Kongen, udat., $\frac{20}{4}$, $\frac{12}{5}$ (Rig. Raads Br., 62).

²⁰ Brevet derom af 1658 $\frac{20}{2}$ (Sjæll. Reg.) er antedateret, idet det skyldes en Indstilling fra Lorens Tuksen til Erik Krag af $\frac{11}{4}$ (Sjæll. Indl.).

²¹ Handl. rer Skand. Hist. XXX, 156 ff., 164, 175. Y. Nielsen, De nordentjeldske Begivenheder S. 22 ff. Norske Rigsreg. XII, 135. P. Vibe til Erik Krag, $\frac{1}{4}$, $\frac{15}{5}$ (Indk. Breve).

²² Becker I, 404. Adlersparre V, 24. Thurloe VI, 876. Bjelke og Coyet til Karl Gustaf, $\frac{20}{3}$, $\frac{8}{4}$, $\frac{17}{4}$. Raadsprotok., $\frac{22}{4}$ (S. A.)

²³ Rigsreg. i S. A.

²⁴ Om Ordren til Dahlberg se dennes Dag-Bok S. 158 ff. Fryxell, Berættelser VII, 48 og hans Svar til Geijerstam og Svedelius i Nord. Univers. Tidsskr. 1855. 2, 69. Ove Juel har hørt noget lignende under sit Ophold i Göteborg i Slutn. af April og Beg. af Maj (Hist. Tidsskr. 3. R. III, 69). Mærkes kan, at Dahlberg vitteligt tillige har overbragt Wrangel en Befaling til at sende en Del Tropper fra Skaane til Holsten (Wrangel til K. G., Korsør $\frac{24}{4}$ Skokl., han omtaler ikke heri den anden Ordre). Tillige overbragte D. til Bjelke og Coyet en Befaling til at afstakke en Del af de hvervede Folk (deres Brev til K. G., $\frac{24}{4}$, Befalingen er dat. $\frac{16}{4}$, Rigsreg. i S. A.)

²⁵ Raadsprotok., $\frac{20}{4}$, $\frac{23}{4}$, jvfr. $\frac{5}{5}$; senere rejste han dog atter Spørgsmaalet om Nordlandene, smstds. $\frac{4}{6}$. Karl Gustaf til Wrangel, $\frac{22}{4}$ (Skokl.), til Bjelke og Coyet, $\frac{23}{4}$ (S. A.), til Bjelke, $\frac{1}{5}$ (Rigsreg. i S. A.). Sveriges Rikes Ridderskaps och Adels Riksdags-Protokoll VI, 300. $\frac{23}{4}$ gav han G. O. Stenbock Ordre til at sikre Skaane mod mulige Angreb (Nyt hist. Tidsskr. IV 8). Carlson I, 358, 360.

²⁶ Kreditiv for Ove Juel og Generalauditor Ludvig Schneidbach, og Instruks for J., $\frac{8}{4}$; denne skulde tillige bede Karl Gustaf formaa Ulfeldt til at tilbagegive Seefelds Bibliothek (Sverig, A.). K. G. til Ove Juel, $\frac{3}{5}$ (S. A.), til Stenbock, $\frac{25}{5}$ (Rigsreg. i S. A.). Frederik III til K. G., $\frac{11}{5}$ (Kopibog i Sverig, A.). Hist. Tidsskr. 3. R. III, 567 f. Adlersparre V, 25.

²⁷ Slesvig, 229, 231 a; jvfr. Falck, Staatsrechtl. Urk. d. Herzogth. Schleswig u. Holstein S. 164 ff. Nordalbing. Studien IV, 154 ff. Meadowe S. 69, 71.

²⁸ Hist. Tidsskr. 5. R. VI, 728 ff. og de dér anf. Kilder.

²⁹ Bjelke til Karl Gustaf, $\frac{20}{5}$ (S. A.). Frederik III til K. G., $\frac{11}{5}$ (Kopibog i Sverig, A.).

³⁰ Adlersparre V, 39, 41, 43, 64 Coyet til Karl Gustaf, ⁴/₅, Raadsprotok., ¹⁷/₅, ²⁰/₅, ⁴/₆; K G til Bjelke og Coyet, ²²/₅ (S A.) Breve ²⁶/₅, ⁵/₆ (Rigsreg. i S. A.). Sveriges Rikes Ridderskaps- och Adels Protokoll VI, 349

³¹ Terlon til Bjelke og Coyet, ²⁴/₅, (S. A.)

³² Adlersparre V, 46, 52, 71, 85 f, 121, 127 f. Frederik III til Karl Gustaf, ¹⁰/₆ (Kopibog i Sverig, A), til Gyldenløve, ¹³/₆ (Sjæll Tegn) Norske Rigsreg. XII, 186 Bjelke og Coyet til K G, ¹⁰/₆, ²¹/₆ (S A.)

³³ Se om det guineiske Spørgsmaal foruden andre Kilder Holberg III, 181 ff. og Granlunds for øvrigt mod Danmark meget partiske Afhandling i Histor. Bibliotek VI, 311 ff.

³⁴ Handl. ror Skand. Hist. XXXIX, 363 Karl Gustaf til Bjelke og Coyet, ¹⁰/₆ (S A.) I Raadsmødet ²³/₇ »contesterat« K G »sitt samweet, att han inthet hadhe årnatt sådan resolution fatta, foran han war på resan« (Raadsprotok., S A.) Ogsaa Ehrensteen henløre i sine Personalier over K G Beslutningen til Kongens Ankomst til Flensborg (Upsala Univ.-Bibl., Nordinsk Saml., 192)

³⁵ Adlersparre V, 105—20, 127, 131. Raadsprotok., ²⁰/₆, ²⁴/₆ (den sidste ikke tidligere benyttet, S A.)

³⁶ Becker I, 416, 419, 421, 423 f. Dan. Mag. 3 R IV, 320 Beuningen til Witt, ⁹/₇ (H. A.), til Amsterdam, ²/₇ (Amsterdams Ark.), Witt til Beuningen, ¹²/₇, til Zuydt-Polsbroeck, ¹⁸/₈ (H A.) I April gav Generalstaterne Ordre til at opløse de Tropper, som Danmark havde hveivet i Nederlandene (Jvfr. Dan. Saml. 2 R III, 98)

³⁷ Adlersparre V, 29 f, 51 ff, 70 ff, 102 f Jvfr Mémoires de Terlon I, 213

³⁸ Wrangel til Bjelke og Coyet, ²⁰/₄ (Skokl.)

³⁹ Droysen III, 2, 288 ff Erdmannsdorffer, Deutsche Geschichte 1648—1740 S 308 f. Save S 87 ff Adlersparre V, 205, 209 Pufendorf S 386

⁴⁰ Raadsprotok., ²⁶/₆, ²⁸/₆, Brev ²⁰/₆ (S. A.) Adlersparre V, 141 ff

⁴¹ Raadsprotok., ⁷/₇, ²³/₇ (S A.) Adlersparre V, 147, 150, 164. Hist. Tidsskr. 3 R III, 569 ff Dan. Saml. III, 219 Karl Gustaf til Bjelke og Coyet, ¹⁵/₇ (Rigsreg.), til sit Rigsr., ⁴/₈ (Rigsreg. for 1656, S A.) Eberstein S 21 ff

⁴² Carlson I, 369 ff Köcher I, 255 ff Karl Gustaf til sit Rigsr., ⁴/₈ (se Anm. 41).

⁴³ Carlson I, 373 f Karl Gustaf til Wrangel, ¹⁸/₇ (Skokl.)

⁴⁴ Dahlberg S. 162.

⁴⁵ Carlson I, 374 f

⁴⁶ Allerede ²⁸/₇ gav han G. O. Stenbock Meddelelse om sin Plan og Ordre til at forhindre, at Frederik III undslap (Nyt hist. Tidsskr. IV, 19). Hert. Frederik til Karl Gustaf, ¹⁵/₇, ²⁷/₇ (S. A.) Handl. ror Skand. Hist. II, L; XXXIX, 365. Om Samlingen af Proviant og Flaaden i Kiel se Meddel. fra Rentekammerarch 1871 S 219 Terlon til Mazarin, Wismar, ⁸/₈, Kiel, ¹⁴/₈, ¹⁵/₈, Kieler Havn, ¹⁶/₈ (P. A.). Af Terlons sidste Brev kan for øvrigt mærkes, at K. G. paastod, at kun Wrangel vidste om Planen, han selv havde kun tænkt derpaa i 14 Dage (!); Terlon protesterede stærkt imod Hensigten at fange Kongen og føre ham til Sverig og kaldte dette i en Samtale med Schlippenbach for en Piratstreg

OTTENDE BOG.

¹ Jørgen Bjelkes Selvbiografi S 111. Dan Saml III, 219 Beuningen til Witt, $\frac{2}{6}$ — $\frac{7}{8}$ (H A) Goess, $\frac{10}{8}$ (W. A) Breve $\frac{1}{7}$, $\frac{3}{8}$, $\frac{4}{8}$ (Sjæll. Tegn.). Vort Forsvar 1884 Nr 94 Kreditiv for H. Vind (Sveing, A). Dahlberg S. 164 ff

² Adlersparre V, 171 ff.

³ Med Hensyn til Kjøbenhavns Belejring skal her én Gang for alle henvises til de almindeligt bekendte Kiider (især Wallensbechs Diarium, 1660, Hjøring-Leyrs Krantz, 1660, og Leyrs Politie, 1661, Obsidio Hafniensis, cum prælio ad Oresundum, Hagæ-Comitum, 1661, Manley, The History of the late Warres in Denmark, London, 1670 (Hovedkilde for Pufendorf), Bering, Obsidio Hafniensis, 1676, Theatrum Europæum VIII, 830 ff, Kbhvns Dipl V, 449 ff. og de hos Hammerich, Christiørn II og Carl Gustav S 255 f anf Haandskrifter), til de samtidige Piecer, hvis Titler findes i Bibliotheca Danica III, 159 ff, og af nyere Fremstillinger til Nyerup, Friderik III S 67 ff, Rørdam, De danske og norske Studenters Deltagelse i Kbhvns Forsvar samt S A Sørensen i Vort Forsvar Nr 39, 68, 83, 94, 101 og 132 Citater fra disse Kiider og Fremstillinger gives derfor kun ved særlige Lejligheder, og der redegøres kun sjældent for den nøjere Kritik. Det har ikke heller været Meningen at overflødiggjøre en speciel monografisk Behandling af Belejringen.

⁴ Rigst. til Kongen, $\frac{1}{8}$ (Rig Raads Br, 62; Joak Gersdorf har ikke underskrevet)

⁵ Manley S 13 Wicquefort II, 700 Dan Saml IV, 313 Det kan mærkes, at Jens Lassen Dagen i Forvejen havde faaet kgl Konfirmation paa en Afregning, hvorefter Kronen skyldte ham 138,523 Rdl (Sjæll. Reg.) I den ovfr. S XLV Anm 13 nævnte Pamflet mod Adelen nævnes en vis Lassen (Jens Lassen²) som nøje knyttet til Adelen — Dan. Mag. 3 R. IV, 321.

⁶ At Mødet er afholdt den 9. (og ikke som almindeligt antaget den 10. efter Hjørings Leyers Politie og Leyrs Krantz), fremgaar af Acta Consistorii $\frac{9}{8}$ (Badens Universitets-Journal 1794 S 141 f., Nyt hist. Tidsskr. VI, 490); thi der er ingen Grund til at antage, at det kun har været Universitetsprofessorerne, der har været sammenkaldte til denne Dag

⁷ Ordet Fædreland forekommer i Jens Lassens ovfr nævnte Opraab, i et andet Opraab til frivilligt Bidrag, $\frac{23}{8}$ (Afskr. i Un Bibl, Don. var., 4., 143), i Universitetets Erklæring $\frac{9}{8}$ (Nyt hist. Tidsskr. VI, 491), i Studenternes Andragende $\frac{11}{8}$ (Rørdam S. 169) — Kongens Brev til Biskop Svane, $\frac{9}{8}$ (os og vore Arvinger) (Kbhvns Dipl. V, 452) — Manley S. 12

⁸ Kbhvns Dipl. I, 693 ff. O. Krag's Koncept i Sjæll Indl.

⁹ H. Müllers Brev trykt i Kbhvns Dipl. V. 454 efter Sjæll Indl.; om Brevet ligger et Udkast, dat. $\frac{10}{8}$, hvori Rettelser.

¹⁰ Kbhvns Dipl. I, 698 f.

¹¹ Da Hjøring (i Dagbogen i Leyers Krantz) taler om Privilegierne, nævner han kun Stabelfrihed.

¹² S. A. Sørensen sætter Garnisonens Styrke kun til 1200 Md (Vort Forsvar Nr. 39), hvilket dog vel er for lavt. Borgerskabets 50 Borgervæbningens Styrke opgaves af Beuningen, ²/₁₈ (g. S.) til c 3000 Md. (Amsterdams Ark.), af Goess til c. 2000 (W. A.).

¹³ Dan. Saml IV, 315. Joh Monrads Selvbibliografi S 50 Fortegnelse af ¹⁷/₁₈ over Munition i Tøjhuset (Hans Schacks Papirer)

^{13a} Opgjørelse af ²/₄ over Folket til Hest og Fods i Kbhvn (med Undtagelse af Borgerskabet, Maanedes og Artilleribetjente) (Hans Schacks Pap.) En Rulle over Studenterne fra Septbr (Rørdam S 157) viser dog et lidt større Tal (260). Om de Adeliges og Hof-Kompagnierne se Hist Tidsskr 4 R V, 382 ff

¹⁴ Schacks Andel i Privilegierne omtales af Hjørring For øvrigt skrev Goess om ham 1659 ⁹/₇ er ist ein Mann, zwar von keinen Studien und sonderlicher Education, aber von gutem natürlichen Verstande, hat von Jugend auf in Krieg gedient und ist in Franckreich in guter Aestime Samme Aar ²³/₇ omtaler han, at S. ved sit Flegma og sin komportable Procedere har gjort sig vel lidt af Borgerskabet (W. A.)

¹⁵ Mog. Høgs og Chr Skeels Relation (Sverig, B). Holberg III, 190 ff. Hist. Tidsskr 6. R I, 691 ff

¹⁶ Terlon til Mazarin, ¹⁰/₁₈ (P. A.), voir Mémoires I, 264 ff) Se ogsaa Cheruel, Hist de France sous le ministère de Mazarin III, 356 ff.

¹⁷ Goess, ²⁶/₁₈, ²/₉, ³/₉, Frederik III til Kejseren, ²³/₁₈ (W. A.).

¹⁸ Goess, ¹¹/₁₀ (W. A.) Nyt hist Tidsskr VI, 495, 498 Dan Mag 3 R IV, 321 Memorial fra de Deputerede tor de forskjellige Stænder, ⁶/₄ (Sjæll Indl.). En Liste over Adelen's Bidrag til Garnisonens Underholdning i Un Bibl, Don var., 4, 143

¹⁹ Holberg III, 209 f (Orig til Rigsraadets her aftrykte udat Indl i Rig. Raads Br., 62) Kbhvns Dipl V, 487 f

²⁰ Dan Mag 3 R IV, 322 f Rigsr. til Kongen, ¹¹/₁₀; et Udkast til samme Skrivelse (med Otte Krags Haand), hvori tillige fandtes en Opfordring til Kongen om, at han, der nu har villet høre dets Mening i en enkelt Sag, vil det 21 andre dagligen foretaldende Tiltælde lade kontinuere, er ikke underskrevet af Gersdorff, A Urup og P. Reeditz, voir Skrivelse fra Mog. Høg og Chr Skeel til Kongen, ¹⁸/₁₀ (Rig Raads Br., 62) Chr Skeels bekjendte Skrivelse til Rigsraaderne, der i Aftrykket i Suhms nye Saml I, 299 ff. har Datum ²⁴/₁₁, maa ogsaa være fra Tiden før Hollenderne's Ankomst.

²¹ Ros over Beenfeldt af Sten Bille, 1655 ⁷/₁₁ (Jydske Indl.)

²² Om Kionborgs Indtagelse se Dan Mag 5. R I, 289 ff Theatr. Europ VIII, 828 f Aitzema IX, 110. Urk. u. Actenst. VIII, 590. Duval til det sven Rigsr., Helsingør ³/₉, ⁸/₉ (S. A.). Goess, ²⁶/₉, ¹/₁₀ (W. A.). Brunow til Schack, 1658 ⁸/₁₀ (Hans Schacks Papirer). Beenfeldt til Frederik III, Lubeck 1658 ¹³/₁₂ (Dsk. Kg. Hist, 123), han og Chr. Bille til Kongen, 1659 ²³/₄, ²³/₄ (Sjæll. Indl.) Nyerup S. 129 Kjær, Gjøngehøvdningen Svend Povlsen S 120 ff.; han har, i alt Fald paa denne Tid, opereret i Nord- og ikke i Syd-sjælland.

²³ Terlon til Mazarin, ¹⁶/₉, ²⁶/₁₀ (P. A.).

²⁴ De la Gard. Arch. VIII, 224 f. Raadsmøde i Septbr. (uden Angivelse af Dag) (S. A.) Mærkes kan et Brev fra Kbhvn., 1659 ²⁹/₁₁ (B. A.), hvori det

hedder, at alle de nye Prydelser, som er blevne skjænkede til Frederiksborg Kirke af Kongerne, er ligesom hvad der er fundet paa Kronborg straks sendte til Sverig; imellem Pretiosa fra Frederiksborg Kirke er et Bæger (ein Kelch) af klart Guld, besat med Diamanter, og rare Klenodier samt Orgelværket; fra det kgl. Bedekammer er alene i Skildene og Mobiler ført bort for 47,000 Rdl. Værdi; jvfr Fris, Saml. i dansk Bygnings- og Kunsthust. S. 272

²⁵ Jvfr Goess, ¹⁶/₁₀, ²⁰/₁₀, ²¹/₁₀ (W. A.).

²⁶ Om Dannefer se Dan. Mag. 3. R. VI, 173 ff og Dansk biogr. Lexikon IV, 176; væsentligt følger jeg dog Goess, ¹⁹/₁₀ (W. A.) og især et Brev fra Frederik III til den holstenske Regering, ¹¹/₁₀, hvoraf et Uddrag i B. A. (her siges bl. a. udtrykkeligt, at D. var en Mønbo)

²⁷ Om Fægtningen paa Amager se Gazette de France 1658 S. 1104. Dan. Mag. 3. R. I, 264 ff. Handl. for Skand. Hist. XXXIX, 368. Otte Krag. Dagbog, 1658 ¹/₁₀—1659 ¹⁸/₂ (Ny kgl. Saml., Fol., 634 b). G. O. Stenbock til P. Brahe, ¹⁵/₁₀ (Skokl.) Goess, ¹⁹/₁₀, ²⁰/₁₀, ²¹/₁₀ (W. A.). Terlon til Mazarin, ²⁰/₁₀ (P. A.); jvfr Mémoires I, 280 ff) Om Indtrykket se Discurs eller Samtale imellem tvende Personer offver nærværende Krig, Kbh., 1658.

²⁸ Witt til Zuydt-Polsbroeck, ¹⁸/₁₀ (H. A.)

²⁹ Om Gabel i Hamburg se Charisius's Relation, ¹⁶/₁₀ (Konc., Holland, C.)

³⁰ Instrukser for Rosenvinge og Charisius, Aug., ²¹/₁₀ (Dan. Kanc. udenl. Instruksb.) Rosenvinge til Gersdorf, ¹¹/₁₀ (Brev til denne, 7) Aitzema IX, 88 ff., 102 ff. Wicquefort II, 513. Brevet v. d. Witt III, 453, 457, 462. Secr. Resol. v. Holl. I, 606 f., 608 ff. Secr. Resol. d. Generalstaaten, ¹¹/₁₀—²⁸/₁₀. Witt til Wassenaer, ²⁸/₁₀ (H. A.). De Gids 4. Ser. VI, 4, 219. Svenske modsatte Stemninger spores i Gazette de France 1658 S. 970, 1015.

³¹ Aitzema IX, 111. Jonge, Geschiedenis v. h. nederl. zeewezen, 2. druck, I, 768.

³² Dan. Mag. 3. R. I, 260. Wassenaer til Hollands Stater, ²/₁₁ (H. A.), til Frederik III, ²¹/₁₀, ²⁹/₁₀ (g. S.) (Holland, A.).

³³ Om Slaget Aitzema IX, 114 ff. v. Wyn, Byvoegsels en Aanmerkingen II, 481 ff. Arend, Allg. Geschiedenis d. Vaderlands IV; I, 545 f. Urk u. Actenst. VIII, 594. Ehrensteens Beretning 1660 i Sveriges Ridderskaps Riksdags-Protok. VII, 144 f. Gazette de France 1658 S. 1183, 1235. Terlon til Mazarin, ¹¹/₁₁ (P. A.), jvfr Mémoires I, 301 ff. Wassenaer til Witt, udat., til Hollands Stater, ⁷/₁₁ (g. S.), Puchler til Generalst., ⁶/₁₁ (g. S.) (H. A.). Secr. Resol. v. Holl. II, 169 (Undersøgelsen 1660 mod Wassenaer). De la Gard Arch. VIII, 226.

³⁴ Kocher I, 252 ff. Erdmannsdorfer S. 312 ff.

³⁵ Copia d. Kon. Dennem. zu d. hollst. Regierung bestalter Land-Rahte Schreibens, Glückstadt ¹²/₁₀ 1658 (trykt). Falck, Samml. d. Abhandl. in d. schlesw.-holst. Anzeigen II, 116. Mémoires de Terlon I, 261. Eberstein S. 59 ff. Ulrik Frederik Gyldenløve reddede sig til Lübeck (hans Brev herfra, ¹²/₁₀, til Frederik III i Slesvig, 231 b).

³⁶ Erdmannsdorfer S. 323 ff.

³⁷ Urk u. Actenst. VIII, 589. Droysen III; 2, 305 f. Eberstein S. 66 f., 91. Frederik III til Ditlev Ahlefeldt, ¹²/₁₀ (Brandenburg, C.), til Kurf., ⁶/₉, ¹⁰/₁₀, Kred. for Christopher Sehested, ⁷/₁₀. Kaj, Ditlev, Fred. Ahlefeldt til Kurf., ²⁰/₁₀, Ahlefeldt til Schwerin, ²⁰/₁₀, Sehested til Kurf., ²⁴/₁₀ (B. A.).

Leopold til Frederik III., ¹⁴/₁₀ (Østrig, 47), til Kurf., ²¹/₉, til Montecuccoli, ¹⁰/₁₀; de deput Raader til Kejs. og dennes Resolution, ²⁸/₁₀; Kurf. til Kejs., ¹⁰/₈ (W A.)

³⁸Eberstein S. 70, 72 f., 94. Urk. u Actenst. VIII, 588 Axel Rosenhane til Johan Rosenhane, Hamburg ⁶/₁₀, udat Optegn af D Ahlefeldt fra Aug. (B A.) Den gluckstadtske Reg Instruks for samme, ²⁷/₈, Frederik III til K., D og F. Ahlefeldt, ¹⁵/₁₀ (Brandenburg, C). Traktaten af ²⁴/₈ i Orig. i Overrets-Ark, Fredsforhandl., 14 (Udtog hos Moerner S 233) Kurf. til Kejs., ¹/₁₀, Hertuginde Maria Elisabeth til Johan Georg af Sachsen, ¹⁶/₁₀ (Dresdn. Ark).

³⁹Hertugen til Karl Gustaf, ¹¹/₈ (S A), ²⁸/₉ (Udkast i R A) K. G. til Hertugen, ²⁹/₈, ³¹/₈, ⁵/₉, ⁶/₉ (R A) Eberstein S 95 ff. Quellensammling II; 2, 137 Waitz II, 644 f Om det Østenske Regiment se især Hertugens Instruks for L. C Moltke, 1659 ¹⁹/₆ (R A) og Forhandlingerne i Foraaret 1660, jvfr Mémoires de Dannemark, Utrecht 1701, S 77

⁴⁰Hertugen til Kurf., ²/₁₀ (B A), til Johan Georg, ¹/₁₂ (Dresdn Ark) Montecuccoli til Kurf., Novbr (B. A) Kurf. til Kejs., ¹/₁₁, Hert. til denne, ¹⁷/₁₁, Montecuccoli til denne, ¹/₁₂, Gärner til denne, ²⁹/₁₂, Kejs. til Montecuccoli, 1659 ⁶/₁ (W A) Overenskomsten ¹⁵/₁₁ (særsk trykt, Udtog hos Moerner S 234 ff)

⁴¹Aabent Brev til Almuen i Jylland om at hjælpe Kurf., ¹⁷/₉ Dan Mag 3 R. IV, 322. Ridderiskabets Betuldm til Kurf., ⁷/₉; Frederik III til Kurf., ¹/₁₁, ¹¹/₁₁, ²¹/₁₁, ²²/₁₁, Ditlev Ahlefeldt og Henrik Rantzau til Kurf., ¹⁵/₁₁ (B A) De samme til Frederik III, ¹³/₁₂ D A til samme, 1659 ⁵/₁ (Brandenburg, B) Kurf. til samme, ²/₁₁ (Overrets-Ark, Fredsforhandl., 14), ²⁴/₁₁, ¹/₁₂, 1659 ⁴/₁ (Brandenburg, A). Frederik III til Johan Kasimir, ²/₁₁, til Czarniecki, ²/₁₁ (Latina) Goess, ²⁰/₉, Hertugen til Kejs., ¹⁰/₁₂ (W A) Eberstein S 76, 82 ff, 88, 111, 115, 121-38 Urk u Actenst VIII, 593 Kochei I, 267 ff Quellensamml II; 2, 137.

⁴²Goess, ¹/₁₀, ¹/₁₁, ¹⁴/₁₂, Montecuccoli til Kejs., ¹³/₁₂ (W A.) Urk u. Actenst. VIII, 590, 596 f Frederik III til Ditlev Ahlefeldt, ²/₁₀, til samme og Frederik Ahlefeldt, ¹/₁₁ (Brandenburg, A), til Schwerin, ²/₁₁, til Kurf., ¹¹/₁₁; den holst. Reg. til Kurf., ¹⁶/₁₀ (B A) Eberstein S 75, 77 f, 87, 111 ff, 115.

⁴³Om Als' Erobring se Beretningerne i Historiskt Bibhotek II, 424 IV, 458 f, Gazette de France 1658 S 1250, 1659 S 39, Bijdragen en Mededeelingen v. h hist Genootsch te Utrecht V, 384 ff, Urk u Actenst VIII, 597, During, Die Eroberung Alsens durch den grossen Kurfürsten, Sonderburg 1890; Passek, Denkwürdigkeiten, übers v Stenzel S 32 (temmelig upaalidelig); Henrik Rantzau og Frederik Ahlefeldt til Frederik III, ¹/₁₂, Ditlev Ahlefeldt til samme, ¹⁴/₁₂ (Brandenburg, B), Kurf. til samme, ⁶/₁₂ (Brandenburg, A), ¹/₁₂ (B A.), Schiter til Kejseren, Sonderburg ¹⁴/₁₂ og udat Beretn (W A). Jvfr. Campori, Raimundo Montecuccoli, Firenze 1876, S. 337 ff Droysen III; 2, 310 Gualdo Priorato, Historia di Leopoldo I, 422 ff. Kochowski, Annales Poloniæ II, 323 Hist Arkiv XIV, 173 ff, 233 ff. Londoip VIII, 501

⁴⁴Gazette de France 1659 S. 63, 135. Passek S. 20 ff Kochowski II, 333. Histor. Bibliotek IV, 459. Rauchbar, Leben d. Fürsten G F v. Waldeck I, 197. Bucherods Dagbøger S 22. Eberstein S 141, 144 Montecuccoli til Kejs., ²⁰/₁₂ (W. A.). Kurf. til Frederik III, 1659 ⁶/₁ (Brandenburg, A), Ditlev Ahlefeldt til samme, ⁴/₁ (Brandenburg, B) Kinch II, 402

⁹⁷ Wassenauer til Hollands Stater, $\frac{6}{1} - \frac{7}{5}$ (H. A.), til Frederik III, $\frac{21}{10}$ (Holland, A). Goess, $\frac{26}{4}$, $\frac{3}{5}$, $\frac{27}{5}$ (W. A.). Breve til H. Bjelke, $\frac{23}{1}$, $\frac{29}{4}$ (Sjæll. Tegn.). Brev til Poul Klingenberg (Kop. i B. A.). Manley S. 59. Twee Missiven van Wassenauer, Harlingen 1659 Relation vom See-Treffen im Belt, 1659. Secr. Resol v. Holl II, 177 ff (Undersøgelsen mod W 1660).

⁹⁸ Biermann til Mazarin, $\frac{28}{2}$ (P. A.)

⁹⁹ Bericht aus Kopenhagen (1659) Mercurius Politicus 1659, London, S. 360 ff Danske Herregaarde VIII, Stensgaard. Illustreret Tidende XI, 124 f. Manley S. 58. Rauchbar I, 198

¹⁰⁰ Relation om någre H. k. Mayts lyckliga Progresser, Stockh. De la Gard. Arch. VIII, 231 ff Manley S. 63 Pufendorf S. 520 Sandvig, Møen S. 25 Goess, $\frac{10}{5}$, $\frac{17}{5}$, $\frac{10}{6}$ (W. A.) Forskjellige Breve fra Maj og Juni fra Hans Schröder til Hans Schack (dennes Papirer)

¹⁰¹ Wassenauer til Hollands Stater, $\frac{14}{4}$, $\frac{21}{5}$, $\frac{4}{6}$ (H. A.) Otte Krag's Dagbog (Ny kgl. Saml., Fol., 634 b)

¹⁰² Mercurius Politicus 1659 S. 391. Montecuccoli til Kejs., $\frac{2}{4}$, denne til M., $\frac{27}{4}$, Goess, $\frac{27}{5}$ (W. A.). Campori S. 345. Gazette de France 1659 S. 583, 589 Ditlev Ahlefeldt til Frederik III, $\frac{27}{3}$ (Brandenburg, B.) Kurf. til Frederik III, $\frac{18}{5}$ (Brandenburg, A.).

¹⁰³ Wrangels Rapport i Mercurius Politicus 1659 S. 610 ff Eberstein S. 164. Gualdo Priorato I, Doc S. 30 f. Rauchbar I, 201, 205 ff Walewski I, LXI. Campori S. 346 Urk. u. Actenst VII, 388 Zeitschr. f. preuss. Gesch. XIX, 175 Trykt Relation. Krigsraad, $\frac{22}{5} - \frac{23}{6}$, Kurf.'s Resol., $\frac{27}{5}$ (B. A.) Kurf. til Generalkommiss., $\frac{22}{5}$, til Frederik III., $\frac{1}{6}$, $\frac{17}{6}$, $\frac{28}{6}$ (Brandenburg, A.) Ditlev Ahlefeldt til samme, $\frac{21}{6}$ (Brandenburg, B.) Montecuccoli til Kejs., $\frac{12}{6}$, $\frac{27}{6}$, $\frac{7}{7}$, Goess, $\frac{2}{7}$, $\frac{16}{7}$ (W. A.), i det sidste Brev omtaler han, at Hans v. Ahlefeldt skal have skudt Skylden for Uheldet over paa de Kejserslige). Wassenauer til Hollands Stater, $\frac{9}{6}$ (H. A.).

¹⁰⁴ Hovedkilderne er Hans Rostgaards Tegnebog i Dan. Mag. 3 R. I, 260 ff., Tuksens Papirer i Thott, Fol., 854 og Manley S. 93 ff Jvfr Thura, Hans Rostgaards Liv S. 113 ff Bircherods Dagbøger S. 34 Christensen, Hørsholms Hist. S. 351 ff Hist. Tidsskr. 5 R. II, 431. Jvfr Ude og Hjemme I, 345 f. Om Fangernes Behandling se Breve i Allenske Sager, Nr. 20 (Kgl. Bibl.). Christopher Sehested skrev $\frac{27}{7}$ til den brandenburgske Sekretær Kittelmann, at Anslaget mod Kronborg var godt forberedt, men blev opdaget ved et eneste Menneskes Uforsigtighed (B. A.)

¹⁰⁵ Om Frankrigs Politik se især Mazarin til Terlon, 1658 $\frac{11}{11}$, $\frac{14}{11}$, $\frac{7}{12}$, 1659 $\frac{4}{4}$, $\frac{30}{5}$, til Gesandten i London, Bordeaux, 1658 $\frac{17}{12}$, $\frac{21}{12}$ (P. A.) Jvfr. Chéruel, Hist. de France sous Mazarin III, 348 ff. Cronholm S. 116 f.

¹⁰⁶ Guizot, Histoire de Richard Cromwell I, 249, 254, 256 f., 260, 262, 265, 268 f., 272, 282, 285 f., 302 f. Aitzema IX, 671 ff. Mazarin til Terlon, $\frac{23}{12}$ (P. A.).

¹⁰⁷ Guizot I, 313, 335 Thurlow VII, 520 ff., 553 f., 580 Brieven v. d. Witt III, 507 ff., 511 f. Secr. Resol. v. Holland I, 630 ff. Urk. u. Actenst. VII, 155 ff., 159. de Thou til Mazarin, $\frac{13}{3}$ (P. A.).

¹⁰⁸ De Thou til Mazarin, $\frac{4}{12}$, $\frac{12}{12}$, $\frac{23}{1}$, $\frac{30}{1}$ (P. A.) Brieven v. d. Witt III, 550 f.

¹⁰⁹Brieven v. d Witt III, 575 ff., 586 ff., 590 ff. Secr. Resol. II, 6 ff., 37—72. de Thou til Mazarin, ²⁰/₃, ²/₄, ¹⁰/₁ (P. A.).

¹¹⁰Secr. Resol. v Holl II, 43 f. Brieven v. d. Witt III, 564 f. VI, Aenh S 1 f. Thurloe VII, 619. Urk. u Actenst VII, 174 ff., 190, 192. Petkum til Frederik III, ²⁵/₂ (England, B) de Thou til Mazarin, ²/₄ (P. A.). Witt til Wassenaer, ⁷/₃ (H. A.).

¹¹¹Brieven v. d Witt III, 590 ff. Carte, A collection of original letters and papers, concerning the affairs of England from 1641 to 1660, found among the Duke of Ormonde's Papers II, 157—62, 167—71. Secr. Resol. v. Holl. II. 52 ff. Mercurius Politicus 1659 S 349 de Thou til Mazarin, ²⁷/₁, ²/₄, ¹⁰/₃ (P. A.).

¹¹²Guizot I, 373 Carte II, 167—72 Brieven v. d. Witt VI, Aenh. S. 2 f. Secr. Resol. v Holl II, 61. Aitzema IX, 407 ff. (Haager-Traktaten), 418 ff. Urk. u Actenst VII, 203 ff., 207 ff., 216 Cromwell til Downing, ¹⁶/₄, Thurloe til samme, ¹⁴/₁, ²⁹/₄ (British Museum) Witt til Wassenaer, ²/₅ (H. A.). de Thou til Mazarin, ¹⁷/₄, ²⁶/₄, ³⁰/₄, ⁸/₅, ¹⁵/₅ (P. A.).

¹¹³Urk. u. Actenst II, 195 ff VIII, 670 f.

¹¹⁴Brieven v. d Witt III, 633 f., 637 ff VI, 13 Witt til Wassenaer, ²³/₅, Generalst secr. Resol., ²²/₅, ²⁰/₆ (H. A.)

¹¹⁵Mercurius Politicus 1659 S. 394, 400 Thurloe VII, 636 f. Petkum til Frederik III, ⁸/₁ (England, B) De la Gard. Arch. VIII, 232 Handl. for Skand Hist V, 198

¹¹⁶Instruks for Meadowe, ¹⁸/₃ (L. A.) Manley S 63 ff. Biermann til Mazarin, ²²/₁, ²⁵/₄, ³⁰/₄, ³/₁, (P. A.). Carlson I, 407 Erklæring af ²¹/₁, (trykt i Någre Skriffter om een Fredz-Tractats inriättande) Pufendorf S 530 ff. Thurloe VII, 644, 651 Cronholm S 133 f. Brevvekslingen mellem Meadowe og Montagu (England, A, Holland, A)

¹¹⁷Brandt, Het Leven van Michiel de Ruiter, Amsterdam 1691, S 159 163 Jonge S 578 Om Ruyters Togt henvises desuden én Gang for alle til en hollandsk Skibsjournal i Univ-Bibl, Rostg, Fol, 55 — Secr. Resol. v. Holl II, 25

¹¹⁸Instruksen for Gesandterne af ¹/₁, hos Aitzema IX, 401

¹¹⁹Aitzema IX, 431 ff., 482 ff. Londoip VIII, 553 f. Copia zweyer I K M v Dennem Schreiben Urk. u Actenst VII, 223, 228 Biermann, ¹²/₅, ⁹/₆, (P. A.). Vogelsang og Haren til Generalst, ¹/₆, ⁸/₆ (g. S) (H. A.) Nyt hist Tidsskr. VI, 520 f. Dan Mag 3 R V, 246 ff

¹²⁰Handl. for. Skand Hist XXVIII, 196 ff. Pufendorf S 543 ff. Någre Skriffter etc Biermann til Mazarin, ¹⁷/₆, ²¹/₆, ¹/₇ (P. A.) Vogelsang og Haren til Genstat., ¹⁸/₆, ²/₇ (g. S) (H. A.)

¹²¹Brandt S 174 f. Ordre til Frederik Ahlefeldt, ²²/₆, ²⁸/₆ (Inl. Reg.) Til Sendelse til Kurt paa denne Tid benyttedes ogsaa Korfits Trolle; han blev udplyndret af et polsk Parti, saa at hans Breve gik tabt (Kurt til Frederik III, ¹²/₇, Brandenburg, A)

¹²²Om hans Holding i det hele i Sommerens Løb se hans Forsvarsskrift til Frederik III, ²¹/₁₀ (Holland, A)

¹²³Wassenaer til Hollands Stater, ¹⁵/₆—⁷/₇, til Witt, ⁹/₆—⁷/₇ (»jeg vilde ønske, at jeg aldrig havde hørt Danmarks Navn nævnet»), forskjellige Breve

mellem W. og Montagu; Slingelandt og Hubert til Generalst., $\frac{1}{7}$, $\frac{2}{7}$ (H. A.). Kronijk v. h. hist. Genootsch. te Utrecht V, 81 ff

¹²⁴ Aitzema IX, 434 Wicquefort II, 579 ff. Brieven v d Witt III, 663, 668, 674, 682, 686. VI, 19, 21, 34, 39, 45, 48, 56 ff., 91, 93, 95, 97. Secr. Res. v. Holl II, 74, 81 Generalst secr. Resol., $\frac{20}{6}$, $\frac{18}{7}$, $\frac{1}{8}$; Witt til Amsterdam og Dordrecht, $\frac{20}{6}$ (H A) Urk. u Actenst. VII, 255 f.

¹²⁵ Aitzema IX, 443 f., 445, 465 Brieven v d. Witt III, 700 VI, 60 Generalst. secr. Resol., $\frac{25}{7}$ (H A.) Om Frankrigs Holdning jvfr. de Thou til Brienne, $\frac{24}{7}$, $\frac{31}{7}$, $\frac{7}{8}$, Mazarin til Biermann, Juni, $\frac{6}{7}$, $\frac{20}{7}$ (P. A)

¹²⁶ Brieven v. d. Witt III, 712, 723 VI, 69 ff, Aenh S. 29 Secr. Resol v. Holl II, 74 ff, 84, 86, 109. Amsterdams Protest, $\frac{1}{8}$, Witt til Zuydt-Polsbroeck, $\frac{11}{8}$, til Beuningen, $\frac{6}{7}$ (II A.) Charisius til Frederik III, $\frac{11}{6}$ (g. S.), $\frac{6}{8}$ (Holland, B). Brev fra Holland, $\frac{17}{6}$ (P A) Derimod nægtedes der nu Konvoj til Transportskibe til Danmark (jvfr Dan Saml 2 R III, 100)

¹²⁷ Instruks for Gesandterne, $\frac{2}{7}$ (L. A.) Biermann til Mazarin, $\frac{6}{8}$ (P. A) Christopher Sehested til Kittelmann, $\frac{27}{7}$, Marwitz til Kurt, $\frac{21}{7}$, $\frac{27}{7}$, $\frac{30}{7}$ (B A; jvfr. Forschungen z deutschen Gesch IV, 35) Klageschrift v J. K M zu Dennemarken, dat. $\frac{21}{8}$ (trykt, jvfr Cronholm S 149) En anden haandskreven Piece, Merckliches Bedencken etc, dat $\frac{20}{7}$ og forfattet af Gunde Rosenkrands, findes i Kgl Bibl i Hannover

¹²⁸ Wassenæer til Hollands Stater, $\frac{13}{7}$ — $\frac{10}{8}$, Puchler og Killegrew til Generalst., $\frac{23}{7}$ (g S); Vogelsang og Haren til Generalst., $\frac{11}{7}$, $\frac{21}{7}$ (g S), $\frac{2}{8}$, til Wassenæer, $\frac{3}{8}$, han til dem, $\frac{1}{8}$ (II A) Wassenæer til Frederik III, $\frac{9}{8}$ (Sverig, A jvfr Cronholm S 150) Brandt S. 177 Nyt hist Tidsskr VI, 521. Hist. Tidsskr. 5 R III, 163 Frederik III til Kurf., $\frac{29}{6}$, Sehested til Kittelmann, $\frac{27}{7}$ (B A.). Urk u Actenst VIII, 604, 617 Londorp VIII, 590, 601 Goess, $\frac{24}{7}$ (H A) Høiwing, Leyers Krantz Otte Krag's Dagbog (Ny kgl. Saml, Fol., 634 b) Eberstein S 181 Breve til Hem Bjelke, $\frac{12}{7}$, til O. Krag og Schack, $\frac{12}{7}$, $\frac{15}{7}$ (Sjæll Tegn), til Schack, $\frac{10}{7}$, til Eberstein, $\frac{8}{7}$, $\frac{10}{7}$, $\frac{15}{7}$ (Inl Reg)

¹²⁹ Rosenvinge var i April gaaet fra Haag til London for at støtte Petkum (hans Breve i England B og C)

¹³⁰ Om Nakskov se Saxtrup og Roggert, Tvende Stykker S 121 ff Frns, Mindeblade om Nakskovs Fortid S 44 ff De la Gard Arch VIII, 236 G. O. Stenbock til P Briahe, $\frac{17}{7}$ (Skokl) Efter et Brev fra Philip Jul Barstorf, 1660 $\frac{10}{9}$, med Bilag, synes der dog at have været en Del Misforståelse med Ol Korber (Klevenf Sager), om andre Røvminger mellem Officererne se tre Breve fra Nakskov, af Juli 1659 (Hans Schacks Papirer)

¹³¹ Extract Schreibens von J. E. dem Herrn Reichs-Admirall, $\frac{27}{7}$ (trykt) Putendorf S 522. Passek S. 51 ff. De la Gard Arch. VIII, 236 i Histor. Bibliothek IV, 461. Urk. u. Actenst VII, 258, 389 VIII, 606 Kurf. til Marwitz, $\frac{27}{7}$, Hans v. Ahlefeldt til Kurf., $\frac{23}{7}$ (B A.).

¹³² Droysen III, 2, 338 Erdmannsdörfer S 334 Walewski I, XLIV Urk. u. Aktenst. VII, 390 ff Kejs til Montecuccoli, $\frac{27}{7}$, (W. A., heri omtalt Brev fra Kejs. til Kurf., $\frac{17}{3}$)

¹³³ Kejs. til Goess, $\frac{20}{6}$, $\frac{9}{8}$, Goess, $\frac{9}{7}$, $\frac{31}{7}$ (W. A.). Kurf. til Frederik III, $\frac{13}{8}$ (Brandenburg, A). Urk. u. Actenst. VIII, 604, 620 ff. Eberstein S. 179 f., 192, 195. Brev til Eberstein, $\frac{18}{7}$ (Inl. Reg.).

¹³⁴ Nyerup S. 214 f. Rørdam S. 193

¹³⁵ Goess, ²⁸/₆, ²⁰/₈, ²¹/₈ (W. A.). Marwitz, ²¹/₇ (B. A., Urk. u. Actenst. VIII, 621). Jvfr. Nyt hist. Tidsskr. VI, 525 f

¹³⁶ Brieven v. d. Witt VI, 167. Wassenaer til Hollands Stater, ²³/₈ (H. A.). I et Brev til Frederik III, ³/₈, minder Sidney om den Skade, Krigen tilføjer den protestantiske Sag, og om hvorledes Nordens Provinser i Oldtiden udsendte Hære, der erobrede Verden, men nu vil gaa til Grunde ved Uenighed.

¹³⁷ Goess, ²³/₈ (W. A.) Dan Kanc udenl Instruksbog Om Forhandlingen med Kurf. se Suhms Saml. I; I, 149 Urk. u. Actenst. VIII, 607. Proposition, ¹/₆ (Brandenburg, B)

¹³⁸ Brieven v. d. Witt VI, 155, 162, 246. Thurloe VII, 733, 736. Urk. u. Actenst. VIII, 623 De nederl. Ges. til Generalst, ³⁰/₈ (H. A. Memorial v. Carisius, Leyden, 1659). Terlon til Mazarin, ²⁶/₈, ³/₆ (P. A., jvfr. Mémoires II, 423 ff., 433 ff.) Karl Gustafs Udtalelser gengives noget forskjelligt.

¹³⁹ Goess, ³⁰/₈ (W. A.). Marwitz, ¹⁷/₈ (B. A.). Urk. u. Actenst. VIII, 623 f. Historische Beschreibung was in den Friedensverhandlungen in Dännem. voigelauffen, 1659 Dan. Mag. 3. R. V, 248 f. Kbhvns Dipl. V, 657.

¹⁴⁰ Histor. Beschreibung etc. De nederl. Ges. til Generalst., ⁶/₆ (H. A.). Goess, ⁶/₆ (W. A.). Urk. u. Actenst. VIII, 624. Thurloe VII, 732 ff Cronholm S. 160 ff. Frederik III's Instrukser, ²³/₈, ²⁷/₈ og Protokol over Møderne (Sverig, A.) Rosenhane til Karl Gustaf, ¹¹/₆ (S. A.).

¹⁴¹ Brieven v. d. Witt III, 734, 754, 778. VI, 162, 165, 172, 180 ff., 216 f., 219, 235 ff

¹⁴² Carte, A collection of original letters II, 210 ff. Carte, The life of James duke of Ormond III, 679 ff. Guizot I, 474. Carlson I, 416.

¹⁴³ Terlon til Mazarin, ¹⁰/₆, ¹⁷/₆, ¹/₁₀, ⁸/₁₀ (P. A.). Marwitz, ¹/₆ (B. A.). Brieven VI, 186, 190, 198.

¹⁴⁴ Dan. Mag. 3. R. V, 240 Hist. Tidsskr. 5. R. III, 184. Thurloe VII, 741. Cronholm S. 164 f. Acta Univ. Lund, XXVIII, 115 f. Protokol i Sverig, A. Marwitz, ¹¹/₆, ²¹/₆, ¹/₁₀ (B. A.). Frederik III's Instruks f. Ditlev Ahlefeldt, ¹⁰/₁₀ (Brandenburg, C).

¹⁴⁵ Frederik III til Kurf., ¹¹/₆ (B. A.) Brieven III, 730. VI, 202, 252 ff., Aenh. S. 40 f. Thurloe VII, 740, 762. Londorp VIII, 623. De Thou til Brienne, ¹⁰/₁₀ (P. A., han betegner dog her Charisius som »un homme assez sage et assez doux).

¹⁴⁶ Handl. nor. Skand. Hist. XXVIII, 217. Putendorf S. 573 ff. Carlson I, 417. Aitzema IX, 499 ff.

¹⁴⁷ Secr. Resol. v. Holland II, 117, 120 f., 126, 129, 134, 136. Thurloe VII, 740, 746 f., 752, 780. Generalst. secr. Resol., ¹²/₆, ³/₁₀. Listen over Provianteringen Aitzema IX, 471 (jvfr. en anden af ²⁰/₁₀ i H. A.).

¹⁴⁸ Ordren af ¹/₆ (H. A.) Brandt S. 180 f. Kronijk VI, 367.

¹⁴⁹ Kongsraadsprotokol, ²⁰/₈ (Dsk. Kg. Hist., 145).

¹⁵⁰ Udat Brev til G. Taubentfeldt (S. A.). Thurloe VII, 741 f. Hist. Tidsskr. 5. R. III, 180, 186. Marwitz, ¹²/₆ (B. A.). Breve til Fred. Ahlefeldt og Mikkel Skov, ⁴/₆, ¹¹/₆, ¹²/₆ (Skaan. Tegn), til Killegrew, ⁷/₆, ¹¹/₆, ¹²/₆ (Inl. Reg.) Svenska Akademiens Handlingar XXXXVIII, 116 f.

¹⁵¹ Biermann til Mazarin ²³/₁₀ (P. A.). Instruks for Schack, ²³/₀ (Sjæll. Reg. Instructionen, Schacks Udkast i Krigsm. Indk. Sager). At Toget allerede da var bestemt til at gjælde Fyn, siges udtrykkeligt af Schack i Brev til Otte Kiag og Godske v. Buchwald, 1660 ²⁸/₁ (Krigsm. Indk. Sager).

¹⁵² Urk u. Actenst VIII, 608. Eberstein S. 180, 189, 193, 195, 218, 220 — Det kan bemærkes, at Marwitz ¹/₀ skrev til Kurf., at Kancelliet i Kbhvn., nu da Kurf. forlod Landet, begyndte at kræve ham for de Foræringer, som i sin Tid var lovede det; han tilraadede at give saadanne, især til Lente (B. A.)

¹⁵³ Hist. Tidsskr. 5 R. III, 194 f. Brandt S. 180 ff. Listen over Tropperne i Vort Forsvar Nr. 293 (en noget forskjellig i Dan. Mag. 3 R. II, 116 f.). Mankell, Svenska Krigsmagtens Styrka S. 343

¹⁵⁴ Kronijk VII, 246 ff. Ordre welche der Feld-Marschalck Schack beschlossen (trykt). Mercurius Politicus 1659 S. 912. Eberstein S. 220 f. Saml. i Fyns Hist. V, 340. Bircherods Dagbøger S. 44 f.

¹⁵⁵ Eberstein S. 216—31.

¹⁵⁶ Brevet v. d. Witt VI, 250. Pufendorf S. 564

¹⁵⁷ Hovedkilderne for Slaget ved Nyborg er Beretningerne hos Eberstein S. 232 f., 235 ff., Piecerne, ant. i Bibl. Danica III, 180 ff. (især Brev fra Nyborg, ¹⁷/₁₁, i Fernere Continuation der aus Fuhnen geschriebenen Brieffe, Kph. 1659), Killegrew til Geneist, ²⁷/₁₁ (H. A.), Major v. Beverens Beretning i Kronijk XIII, 69 ff. (jvfr. Hist. Tidsskr. 4. R. III, 654 f.), to Slagplaner i Ny kgl. Saml., Fol. 634 b; Gualdo Priorato I, Doc. S. 31 ff., Manley S. 102 ff. (Kilde for Pufendorf), Dan. Mag. 3. R. I, 280 II, 112 ff., Bircherods Dagb. S. 48. At nyere Fremstillinger se især S. A. Sørensen i Vort Forsvar Nr. 289, 291, 293, 297, 300, 303, 312 (jeg skylder denne sagkyndige Fremstilling meget, men kan dog ikke i alt være enig med den).

¹⁵⁸ Geh. Arch. Aarsberetn. VI, 248. Brev fra Nyborg, ⁰/₁₂, trykt sammen med Ordre des Feldmarschalck Schack, 1659

¹⁵⁹ Eberstein S. 247.

¹⁶⁰ Fra dansk Side lagdes i Almindelighed Skylden for, at Hæren ikke overtoges til Sjælland over paa de Ruyter, der skulde have nægtet at følge Schacks Opfordringer dertil (se Bering, Obsidio Hafn. S. 219, Manley S. 104, Marwitz, ²³/₁₁, i Urk. u. Actenst. VIII, 629). En udat. Memorial fra Dagene efter Slaget omtaler ogsaa de Ruyters Vægring ved at blive og Nødvendigheden af at skaffe andre Orlogsskibe til at overtøje Hæren; de Ruyter havde ogsaa allerede før Slaget truet med at sejle bort af Mangel paa Proviant (Memorialen og H. Bjelke til Schack, ¹²/₁₁, i dennes Papirer). Derimod kaster Eberstein (S. 253 f., 256) Ansaret paa Schack, der ikke kom til et beramt Krigsraad hos de Ruyter, denne siger ogsaa i sit Brev til Generalst. at ¹/₁₂ (H. A.), at S. ikke kom paa Grund af Vejret, og nævner ikke i sin Rapport nogen Opfordring til at overtøje Tropperne (jvfr. Brandt S. 196). Heller ikke Schack omtaler Forhandlinger herom i et Brev til de danske Ges. i Holland, 1660 ²⁸/₁₁ (Krigsm. Indk. Sager), hvori han forsvarer sig imod Klager fra hollandske Officerer over ikke at have afholdt Krigsraad.

¹⁶¹ Eberstein S. 250 ff., 253 ff., 256, 258, 264 ff., 269 f., 272, 277, 280. Urk. u. Actenst. VIII, 612. Bircherod S. 49 f. Gazette de France 1660 S. 256. Geh. Arch. Aarsberetn. VI, 250. Om det paatænkte Tog til Bremen se ogsaa

flere Breve i Bremen, 47, og i Krigsmin. Indkomne Sager (især Ditlev Ahlefeldt, ¹⁹/₁₁, og Schack, ¹²/₂), om Hollændernes Forbud mod at anvende deres Tropper dertil se Brieven v. d. Witt VI, 378. Secr. Resol. v. Holl II, 188 Jvfr. Ditlev Ahlefeldt til Frederik III, 1660 ¹¹/₂, ¹⁸/₂ og hans Diarium (Brandenburg, B) Goess, 1660 ⁶/₁ (W. A.).

¹⁶² Ditlev Ahlefeldt til Frederik III, ¹⁹/₁₁ (Brandenburg, B). Marwitz, ¹⁶/₁₁ (B. A.). Kbhvns Dipl. V, 680 f Wallensbeck S 121. Hjørring, Leyers Krantz. Brandt S 197. Korbitz til Schack, ²³/₁₁ (Schacks Papirer).

¹⁶³ Dan. Mag. 3 R II, 116 Acta Univ. Lund XXVIII, 117. K. G. til Rosenhane og Bjelke (S. A.) Aitzema IX, 539 ff.

¹⁶⁴ Udat. Brev fra Peter Chambers om en Samtale med K. G. efter Slaget (B. A.) Breve til Kommiss., ¹⁹/₁₂, ²⁰/₁₂, ²¹/₁₂ (S. A., Acta Univ. Lund. XXVIII, 118) Terlon til Mazarin, ¹⁰/₁₂ (P. A.) Brieven v. d. Witt VI, 313 ff., 322 ff.

¹⁶⁵ Brieven v. d. Witt VI, 341 ff, 345 De holl. Ges. til Generalst., 1660 ³¹/₁ (H. A.) Terlon til Mazarin, ²¹/₂ (P. A.). Hist. Tidsskr. 5 R. III, 220 Acta Univ. Lund XXVIII, 119

¹⁶⁶ Sveriges Ridderskaps och Adels Riksdags Protokoll VII, 1 ff., 105 – 204 Carlson I, 423

¹⁶⁷ Kags Brev til Nordmændene, ¹³/₁ (Sverig, A.).

¹⁶⁸ Munchs Saga I, 93 ff Jørgen Bjelkes trykte Relation, ³⁰/₂ Norske Mag. II, 444–57 Jørgen Bjelkes Selvbogr S 138 ff (Overland IV, 1102 ff Kjellstrom, Konung Carl X Gustafs sista krigstoretag, Stockholm 1857. Dagbog over Begivenhederne for Halden, 1660 ¹²/₁—²¹/₂ (Krigsmin. Indk. Sag)

¹⁶⁹ Stiernmann, Riksdagars Besluth II, 1306 ff Riksdags Protokoll VII, 88 ff. Acta Univ. Lund XXVIII, 122 Carlson II, 125

¹⁷⁰ Instruks, ¹²/₁₁ (Instructionen) Protokol over Forhandl. i Celle, ⁸/₁₂, ⁹/₁₂ (Ark i Hannover, jvfr. Quellensamml. II; 2, 141) Urk. u. Actenst. VIII, 611 Tillige blev Conrad v. Hesse sendt til forskellige tyske Fyrster, navnlig for at forsvare det paatænkte Indfald i Bremen (Instruks, ²¹/₁₂, i Bremen, 47)

¹⁷¹ Gouw, Amsterdam I, 34 Urk. u. Actenst. VII, 278 ff

¹⁷² Om deres Forhandlinger se i det hele deres Relationer (Holland, C.) Aitzema IX, 719 ff, 752 Cronholm S 209 ff

¹⁷³ Secr. Resol. v. Holl II, 167 ff, 191 ff. Generalst. secr. Resol., ⁸/₁ (H. A.). Urk. u. Actenst. VII, 284 ff, 287 ff., 291 ff, 297 ff. Brieven v. d. Witt III, 789, 799, 836 VI, 359. Aitzema IX, 734, 744, 752. Thurloe VII, 808 f, 829. Witt til Zuydt-Polsbroeck, ⁷/₁₂ (H. A.) de Thou's Breve til Brienne, Jan. og Febr. (British Mus.).

¹⁷⁴ Chéruel III, 364 ff Mazarins Ordre, 1660 ²³/₁, ²⁹/₂, ¹/₃, jvfr. ¹⁹/₆, til Karl Gustaf, ¹⁸/₁; Terlon til Mazarin, ²¹/₂, ⁴/₁₁, ¹²/₃ (P. A.).

¹⁷⁵ Rosenvinges Breve (England, B og C). Thurloe VII, 837 f, 843 f, 849, 874 f. Brieven v. d. Witt III, 846, 850 Aitzema IX, 747. De eng. Ges. til de holl., ¹³/₂ (H. A.).

¹⁷⁶ Brieven v. d. Witt VI, 365 ff, 383, 415. Ges. til Generalst. ¹¹/₂ (g. S.), ⁹/₁ (H. A.) Goess, ⁶/₁ (W. A.).

¹⁷⁷ Sypesteyn, Geschiedkundige Bijdragen I, 221 f Ex actis deducta negotii Danici et Hollandici informatio, 1659. Hjørring, Leyers Krantz. Hist.

Tidsskr. 5. R. III, 229. Brandt S. 204. De holl. Ges. til Generalst., ¹¹/₃ (g. S.) (H. A.). Terlon til Mazarin, ²¹/₁ (I^a A.). Korbitz til Schack, ¹⁰/₃ (Hans Schacks Papirer).

¹⁷⁸ Hjørring, Leyrs Krantz Geh. Arch. Aarsberetn. VI, 251.

¹⁷⁹ Recueil des Instructions, Autriche S. XLIX, 40, 48. Ranke, Genesis d. Preuss. Staates, 1874, S. 265 ff. Erdmannsdorfer S. 338 ff. (Polemik mod Droysen III; 2, 355 ff.).

¹⁸⁰ Boehm, Acta pacis Oliv. I; 1, 81 ff. Schlegel, Saml. 7. Dänisch. Gesch. II; 1, 125.

¹⁸¹ Om Forhandlingerne i Oliva se foruden Boehm og Schlegel især Archiv f. oesterr. Gesch. LXX (navnlig S. 539 ff., 550, 553, 555). Urk. u. Actenst. VIII, 322 ff., 327 ff., 425, 427, 429, 717 ff., 721 ff. Polsk Fremstilling (dog ikke benyttet af mig) hos Walewski I, 266 ff. Kejser's Instruks for Gonzaga, sendte til Kurf., ⁶/₁, ¹⁰/₃, og Gonzagas Rapport, ²⁵/₃, Goess, ²/₁₂, ⁶/₃, ²¹/₅ (W. A.). Kurf. til Frederik III., ²¹/₂, ²/₁, ¹⁰, (Brandenburg, A. Urk. u. Actenst. VIII, 613). Traktaten hos Moerner S. 239 ff.

¹⁸² Kbhvns Dipl. I, 704—10, 712—14. V, 690. Dan. Mag. 3. R. V, 249.

¹⁸³ Ex actis etc. Urk. u. Actenst. VIII, 613, 633 f. Friedrik III. til Kurf., ²³/₁, (B. A.). Goess, ²⁸/₁, ³/₄ (W. A.). Instruks, ²⁰/₃ (Sverig, A.).

¹⁸⁴ Birket Smith I, 386 f., 411.

¹⁸⁵ Om Sidney's Arbejde paa svensk Amnesti til Ulf, se Rosenhane til Karl XI, udat, modt. ²⁵/₁ (S. A.). O. Krag og G. Buchwald virkede i Haag for at faa § 24 slettet (deres Brev ²/₄, Holland, C), og Witt betalede ²²/₂ Ges. i Danmark at støtte denne Bestræbelse (Brievn VI, 400). I et Udkast til Fredstraktat fra Slutn. af April forekommer Forslaget om at udskyde Artiklen til de hemmelige Bestemmelser, med Tilføjelse Ex placito utriusque partis, ligeledes i nogle Punkter, opsatte ³⁰/₄ af de franske og eng. Ges. (II A.) — Det kan mærkes, at i Novbr. 1659 havde den danske Regering ladet U's hidtil i Raadstuen under Segl bevarede Breve aabne (Ny kgl. Saml., Fol. 1393 d.).

¹⁸⁶ Instruks for Levin Moltke til Karl Gustaf, 1659 ¹⁰/₁₀, K. G. til Hert., ⁹/₆ (R. A.).

¹⁸⁷ Quellensamml. II; 2, 138.

¹⁸⁸ Christ. Albrecht til Karl Gustaf, 1659, ¹/₁₀, ²⁸/₁₂ (Universitetsbibl. i Kiel, jvfr Ratjen, Verzeichn. d. Handschr. I, 182, 191), til Kurf. af Brandenburg, udat, ⁸/₁₀ (B. A.), til Kurf. af Sachsen, 1660 ¹¹/₃ (Dresdn. Ark.); hans Ges. Ludwig v. Asseburg til samme, 1659 ¹⁵/₁₂ (smstds.) Kurf. til Eberstein, ¹⁰/₁₀ (B. A.) Eberstein S. 283, 287.

¹⁸⁹ Instruks for Chr. Rantzau og Fred. Ahlefeldt, ²⁵/₂ (Inl. Reg., Koncepte). Quellensamml. II; 2, 141 ff. Chr. Rantzau til den sachs. Gehejmer. v. Friesen, ²⁷/₃, ²/₄, til Kurf. af Sachsen, ³/₅ (Dresdn. Ark.).

¹⁹⁰ Intercep. Brev fra Hert. til Karl Gustaf, ¹²/₂; Kurf. til Kittelmann, ⁶/₃, ⁹/₄, ¹⁰/₄, denne til Kurf., ²⁸/₄; Hert. til Kurf., ²⁷/₄; Kurf. til Frederik III., ²¹/₃, ²⁴/₈, ²⁰/₄; Osten til Kurf., ¹⁷/₅ (B. A.). Eberstein S. 293.

¹⁹¹ Brievn v. d. Witt VI, 429.

¹⁹² Gazette de France 1660 I, 434, 458. Hist. Tidsskr. 5. R. III, 242, 246, 263. Thurløe VII, 905. Goess, ²⁷/₄ (W. A.).

¹⁹¹ Secr. Resol. v. Holl. II, 231. Brieven v. d. Witt VI, 430 f., 436, 438 ff., 447 ff., 462. Thurloe VII, 882, 887, 902 f. Aitzema IX, 765, 768 f. Sidney, Letters and Memorials of State II, 687 Ex actis etc. Urk. u. Actenst. VIII, 635. De holl Ges. til Generalst., ²⁰/₄, ⁵/₅ (g. S.), de franske og eng. Gesandters Punkter, ¹⁰/₁ (H. A.). Terlon til Mazarin, ²¹/₄ (P. A.). Marwitz, ¹⁷/₁ (B. A.) Jvfr. Stilles Bemærkn i Acta Univ. Lund XXVIII, 127

¹⁹¹ Brieven v. d. Witt VI, 403 ff., 413, 428 Generalst. secr. Resol., ¹⁹/₄, ⁴/₅ (H. A., Thurloe VII, 907). Ex actis etc. Brandt S. 206 f. Terlon til Mazarin, ⁹/₅ (P. A.). De holl Ges. til Generalst., ²⁶/₄, ²⁷/₄ (g. S.) (H. A.). Carlson II, 130.

¹⁹⁵ Om det følgende se især min Afhandl. om Hannibal Sehested i Unaade i Hist. Tidsskr. 6 R. I, 695 ff.

¹⁹⁶ Han Sehested til Pehr Brahe, ²²/₂, jvfr. ⁹/₃, ²⁸/₃ (Skokl.).

¹⁹⁷ Indlæg fra Borgekskabet, ²⁶/₁ (Kbhvns Dipl. I, 715). Kongen til Rigsr., ²⁰/₁; dets Erklæring, ²⁹/₄, (Slesvig, 231 b). Jvfr. Quellensammlung II; 2, 114.

¹⁹⁸ Acta Univ. Lund XXVIII, 131 ff.

¹⁹⁹ Han Sehested til P. Brahe, ⁹/₅ (Skokl.).

²⁰⁰ Cronholm S. 224 ff., jvfr. Brieven v. d. Witt VI, 444 f. De Thou spotter i Brev til Brienne, ²⁷/₅, Gesandterne for deres Tio paa Karl II (British, Museum).

²⁰¹ De holl. Ges. til Generalst., ¹³/₅ (g. S.) (H. A.). Goess, ²¹/₅, ²⁸/₅, ¹¹/₅ (W. A.). Dan. Mag. 3. R. V, 250 f.

²⁰² Brieven v. d. Witt VI, 468. Frederik II havde ogsaa i Instruksen af ⁷/₅ befalet Han. Sehested ikke at tilsidesætte Hollænderne.

²⁰³ Dette siges udtrykkeligt af Sten Bjelke i et Brev til Han. Sehested, 1660 ⁶/₈ (Sverig, A.).

²⁰⁴ Om Artiklen om Ulfeldt se Birket Smith I, 412 ff., og hans Kritik af de tidligere Fremstillinger og Opfattelser; jeg maa dog endnu bestemt end han fastholde, at om end Artiklen ikke blev indført i Freden, blev den dog ikke udslettet, thi ellers havde den danske Regering ikke senere kunnet gaa ud fra, at Roskildefreden endnu gjaldt paa dette Punkt (smstds. S. 418 f. og en Erklæring af det slesvigholstenske Kancelli, 1661 ⁹/₈, i Overrets-Ark., Danm. og Norge, 3 B).

²⁰⁵ Erklæring af ²⁷/₅ (Sverig, A.).

²⁰⁶ Om Forhandlingerne i Stockholm Acta Univ. Lund XXVIII, 135 f. Han. Sehesteds Indlæg, ¹⁷/₆, til Hedevig Eleonora, ²²/₆ (Bornholm, 7), til P. Brahe, ²³/₆, ²⁸/₆ (Skokl.), hans Relation, ³/₇ (Sverig, B). Aftalen trykt i Nye Dan. Mag. V, 231 ff.

²⁰⁷ Høring, Leyers Kvantz.

NIENDE BOG.

¹ Efter »Jordebog og Regninger paa Kgl Maj.'s udsatte Gods Anno 1658 og fremdeles under Belejringen indtil den souveræne Regering« (R. A.)

² Rigsraadets Svar af 1660 ⁹/₂ paa Kongens Propos af ¹/₂ (Rig. Raads Br., 63)

³ Kongen til Raadet, ²¹/₇, dets Svar, ²⁶/₇, ¹/₈ (Langebek, Udkast til Souverænitets Historien, udg. af Bang S 4 f. Holberg III, 286 f. Rig. Raads Br., 63)

⁴ Ordre til Schack og Generalkrigskommissarius Otto Pogvisch, ³/₈, ⁹/₈ (Jydske Tegn.); jvfr. en udalt Optegnelse (»Reductions Project«) af Krigssekretæren H. Meier i Krigsmin. Indk. Sager

⁵ Goess siger ⁷/₈, at H. Bjelke nu er bleven Rigsraad (W. A.); hans Navn forekommer første Gang under Indstillingen af ²⁹/₁, om Forhandlinger med Gottorp.

⁶ Brev ²¹/₇ (Sjæll. Tegn.). Rigsraadets Indstillinger, ¹/₈, ⁷/₈ (Rig. Raads Br., 63). Den sjællandske Adel var stævnet til Møde ⁴/₈ (Brev til Schack fra flere Rigsraader, ²³/₇, i hans Papirer) Om Schack se Goess, ¹/₈ (W. A.), om Dagen for hans og Urnes Valg Geh. Arch. Aarsberetn. VI, 255, om Catharine Sehested Becker I, 264 Urne var sjællandsk Adelig, han fik Anciennitet før Schack. — Om Schacks Popularitet vidner en Beslutning af Magistraten og de 32 Mænd i Kbhvn af ²⁴/₈, hvorefter den skulde gives ham en Foræring paa 4000 Rdl. af Staden (Gll. kgl. Saml., Fol., 908)

⁷ Orig. i R. A., Uddrag i Maanedsskr. Orion II, 92 ff. og Bruun, Gunde Rosenkrantz S. 37 ff.

⁸ Kbhvns Dipl. I, 717—24

⁹ Goess, ²⁴/₇ (W. A.).

¹⁰ En meklenburgsk Gesandt, Gans, skrev 1660 ³¹/₇ fra Kbhvn, at Gabel ikke alene paa Grund af sin Omslagsforvaltning, men ogsaa »wegen seiner sonderlichen Gnade und Privautés beim Könige, dem ganzen Hof und Reichsadel (!) ist in grosser Consideration« (Ark. i Schwerin).

¹¹ Memorial af ¹⁵/₆ om, at Lensm. paa Kronborg herefter aldeles ikke skal have at befatte sig med Dronningens Gods og Tjenere paa Hørsholm Birk (Sjæll. Indl.)

¹² Om dette og det følgende se Birket Smith I, 432 ff

¹³ Om Beskyldningerne mod Hannibal Sehested for at have lokket Ulfeldt til Flugt tør jeg ikke udtale nogen aldeles bestemt Mening, beviste er de i alt Fald ikke. Dog er det sikkert, at han, der fra Stockholm medbragte den svenske Regerings Resolution om Frigivelsen for at overgive Ulfeldt denne, ikke leverede ham den hverken nu eller senere (se Brev fra K. G. Wrangel til Ulf., 1662 ²⁴/₃, Konc. i Skokl.), men paa den anden Side maa det bemærkes, at han først kom til Kbhvn. ²⁴/₇ (Geh. Arch. Aarsberetn. VI, 254), og at han dér straks fortalte om Resolutionen (Goess, ⁷/₈), ligesom han, hvad dog betyder mindre, kort efter til G. O. Stenbock udtalte sig meget medlidende om Ulf. (Stenbock til Pehr Brahe, ⁹/₈, i Skokl.). At Sidney er den, som direkte har meddelt Ulfeldt Rygtet om Flytningen til Finland, vinder Bekræftelse ved Goess, ⁷/₈ (W. A.).

Om Rigsraaderne se Leonora Christinas Ytringer paa Hammershus i Histor. Aarbog 1879 S. 67.

¹⁴ Birket Smith, Leonora Christina paa Maribo Kloster S 116. Goess skriver ³¹/₇ (Ny Stl), at Ulfeldt kom for 2 Dage siden (W A.); i samme Brev taler han (og ligeledes Marwitz, ²¹/₇ i B. A.) om Dragten paa den i Teksten anførte Maade, i et Brev fra Otto Sperling, Hamburg ²⁸/₇, omtales kun Præstedragten (Gl kgl Saml, Fol., 1110)

¹⁵ Goess, ³¹/₇, ⁷/₈ (W A.)

¹⁶ Geh Arch Aarsber VI, 254 Goess, ⁷/₈, siger, at Resolutionen blev tagen i Stilhed og »in der Enge«, men udført med større Larm end nødvendigt. Efter Stenbocks Brev ⁹/₈ (se Anm 13) havde Han Sehested sagt, at ingen af de danske Adelsmænd vidste stort om Ulfeldts »Traktament« i Kbh, thi Ordren udkik fra det tyske Kancelli

¹⁷ Goess, ⁷/₈

¹⁸ Otte Krag's Bemærkninger i hans Kommentarer til Frederik III's Hdfstn (Ny kgl Saml, Fol., 634 c), da han omtaler en siebenburgisk Haandfæstning af 1659, maa de være skrevne senere og dog sikkert før Statsforandringen.

¹⁹ Se mine Bemærkninger i Hist Tidsskr 5 R VI, 739 og den dér givne Kritik af Slanges Beretning i hans Souverænitetets Historie (Gl kgl Saml, Fol., 905).

²⁰ Dan. Mag 3 R I, 312 Norske Rigsreg. XII, 404

²¹ Se især Sten Bjelke til Han Sehested, ⁶/₈ (Sverig, A), jvfr. Terlon til Sehested, ¹¹/₈ (Bornholm, 7)

²² Hist Tidsskr 5. R. VI, 741 Han Sehested til Pehr Brahe, ²⁵/₈, Stenbock til samme, ⁹/₈ (Skokl).

²³ Se om Hans Svane især Jens Møllers Biografi i Histor. Calender I, 213 ff. Goess kalder ²/₁₁ ham for en Mand »impetuosi et vehementis ingenii«.

²⁴ Sjæll. Tegn Nøygagtig Efterretning om Souverænitetet, Kbh. 1760, S. 6 ff Kbhvns Dipl VI, 346

²⁵ Ved Arvehyldingen den 18 Oktbr. nævnes i Listerne over Processionen 93 Adelige (Souverænitetet, 5), men Kassationen af Haandfæstningen ¹⁶/₁₁₀ er kun underskrevet af 54 (Geh Arch Aarsberetn II, 120) Om Universitetets Valg se Matzen, Kbhvns Univers. Retshist I, 325, om den sjællandske Gejstlighed's Valg paa Landemodet ²⁸/₈ Acta synod i Ny kgl. Saml., 4., 1171, om en Borgerdeputerets Bortrejse Bircherods Dgb S 60 Listerne hos Slange og i Dagbøgerne (Dan. Saml. 2 R. II, 95 ff) bør optages med Varsomhed; den hos Barfod, Danm. Hist 1536—1670 IV, 1421 ff, viser maaske snarere, hvem der kan have været til Stede end hvem der virkelig var det. — For øvrigt skal om Mødets Historie her én Gang for alle henvises til Hovedkilderne: Dagbøgerne i Nøygagtig Efterretning om Souverænitetet, Kbh., 1760 (den henføres i Reglen til Peder Villadsen, men dette er vist meget tvivlsomt, maaske er Erik Torn snarere Forf., se ogsaa en Notits i Ny kgl. Saml, Fol., 648), i Riegels Christian V's Hist. S 27 ff og i Dan. Saml. 2 R. II, 89 ff, Aktstykkerne, vedføjede i Afskrift til Kapitularen Hans Rhumans Dagbog (Afskr i Gl kgl Saml, 4., 2705, og i Un-Bibl, Add., 4., 426), og de i Suhms nye Saml I, 230 ff, II; 2, 115 ff. trykte, Brevene fra Goess, især ²/₁₁ (W. A.), og Fremstillingerne af Gabel (Suhms nye Saml I, 230 ff. III, 1 ff.), Molesworth (Account of Denmark S. 49 ff), Slange (se Anm. 19), Langebek (se Anm 3), Spittler (Geschichte der dan. Revolution, 1796), Hammerich (Nord. Unv Tidsskr I, 11, 12)

1, 55 ff., Bruun, Enevældens Indførelse, 1887, og endeligt min Afhandling i Hist. Tidsskr. 5. R. VI, 715 ff. med de dér benyttede Kilder. Særligt gjentages her ikke de Kildehenvisninger og den Kritik af de enkelte Beretninger, som er givne dér.

²⁶ Jvfr Breve fra Borgmestre hos Bircherod S. 60 og Paludan, Kalundborg S. 84 f.

²⁷ Goess, 1⁸/₁₀ (W. A.) Gazette de France 1660 S. 880 Kbh Dipl VI, 348 f.

²⁸ Om Aabningsmødet jvfr en samtidig Optegnelse i Gl. kgl Saml, Fol, 907

²⁹ Brev 1²/₁₀ (Sjæll Tegn Langebek S. 21)

³⁰ Erklæringen kun bevaret hos Slange (derefter hos Langebek S. 22).

³¹ Hist. Tidsskr. 5. R. VI, 615 f

³² Kun Slange er Kilden herfor; jvfr. om det sidste Histor Calendar I, 234 ff. Erik Torms Navn findes under et Aktsykke af 1⁵/₁₀, men derefter ikke igjen før 4¹/₁₀

³³ Orig. i Kancelliark., Rigsraadsbr.

³⁴ Erklæring af 1¹⁰/₁₀ (Orig. i Rig Raads Br, 63), af 2¹/₁₀ (Afskr. i Souverænit, 16 m, og Gl. kgl Saml., Fol, 907)

³⁵ Kongens Revers, 2⁵/₁₀, Raadets Indstillinger, 2⁵/₁₀, 6¹/₁₀ (Rig. Raads Br, 63; den sidste Indstilling er i Modsætning til den første underskrevet af Schack) Udkast til Indlæg af Schack, 2⁵/₁₀ (hans Papirer).

³⁶ En Orig. til Adelens Bevilling har Datum 1¹/₁₀ (Rig Raads Br 63), men at den er vedtagen 3¹⁰/₁₀, fremgaar, foruden af Afskrifter, især Gl kgl Saml, 4, 2700, af Oluf Parsbergs Optegnelse i sin Dagbog Udkastet til Forordningen i Nøagtig Efterretning S. 25 ff og med Rettelser hos Rhuman.

³⁷ Trykt i Suhms nye Saml. II; 2, 115 efter Ludv. Pouchs Afskr. i Ny kgl Saml., Fol., 649. Rhuman, der har en udat. Afskr deraf, henfører det sikkert med Urette til 1⁷/₁₀. Forfatteren har for det første sikkert været en Sjællænder, da der kun omtales Provinsialmøde i Roskilde, men maa dernæst ogsaa antages at have været en Kjøbenhavner, da der nævnes flere særlige Begunstigelser til denne By (ogsaa i en overstreget Tilføjelse i Pouchs Afskr.) — Et andet Indlæg fra Borgerstandens Deputerede fra Sjælland, Laaland, Falster og Møn af 2²/₁₀ er trykt hos Riegels S. 60 ff (en Afskr. i Rig. Raads Br., 63 har Datum 2¹/₁₀); mærkes kan deri Ønsket om en Fuldmægtig for Kjøbstæderne ved Hove og om, at Borgmestre og Raad med de bedste Borgeres Betænkende maa supplere sig selv og vælge Byskrivere og andre Embedsmænd.

³⁸ Hoyer, Kurzgef Dannemarkische Geschichte S. 462. Frederik Gabels Optegnelser i Suhms nye Saml. III, 3 f

³⁹ Jvfr. Goess' Bemærkninger om ham 2¹/₁₁, (Hist Tidsskr. 5. R VI, 740) 1¹/₁₀ havde han faaet assigneret 8000 Rdl af Thronhjems Told (Norske Rigsreg. XII, 443).

⁴⁰ Jvfr. en Notits i et Hdskr. i Kieles Universitetsbibl (hvoraf noget, men ikke dette er trykt i Ratjens Verzeichniss d Handschr I, 198 ff.), hvorefter Kommandanten paa Kronborg fik Ordre til, hvis Lensmanden Ejler Holck vilde tage Adelens Parti, da at sikre sig hans Person

⁴¹ Jvfr om Frygten for Blodbad især Goess, 2¹/₁₁. De la Gard. Arch. IX, 11. Molesworth S. 68.

¹² Se, foruden Citaterne i Hist. Tidsskr. 5. R. VI, 754, Goess ³⁰/₁₀ (W. A.).

¹³ Acta Consist. ¹¹/₁₀, ¹⁵/₁₀.

¹⁴ Kbhvns Dipl. VI, 350.

¹⁵ Om Hans Friis i Slaget ved Nyborg og v d Nahts Beskyldninger se Dan. Mag. 4 R. VI, 289 ff, endvidere et Brev fra H. F. til Hans Schack, 1660 ³¹/₁₂, og et Udkast til et Svar fra denne, ¹⁰/₁₂, hvori han siger, at han ikke har vidst om, at Obersten har gjort nogen Fejl (H. Schacks Papirer) i det 18. Bog Anm. 157 anf. Brev fra Nyborg af ¹⁷/₁₁ hedder det »Oberst Friesens Regiment war fur das geringste geachtet, hat aber test gestanden und ist nicht gewichen, bekam gestern zwo Heer-Paucken fur sein Regiment zu grossestem Contentement«.

¹⁶ Lange vedblev ogsaa i de følgende Dage at være en Slags Mellemand mellem Kongen og Universitetet (Acta Cons. ¹⁷/₁₀); om hans Ærinde for Kongen 1658 se S. 339.

¹⁷ Matzen har i Forelæsninger over den danske Retshistorie I, 193 (et Skrift, som jeg, da det ikke er i Boghandelen, kun med Forf.'s Samtykke gjør til Gjenstand for Kritik) udtalt sig imod min tidligere Fremstilling (i Hist. Tidsskr. 5 R. VI, 771, 811) og paastaet, at der savnes enhver Hjemmel for, at den ny Forfatnings Udarbejdelse eller Udfærdigelse skulde ske under Stændernes Medvirkning. Skjønt jeg skal indrømme, at jeg — som nu gjort i Teksten — stærkere kunde have fremhævet Kongens Ret som Mægler mellem de stridende Parter, maa jeg dog bestemt hævde, at der i Ordet Reces ligger, at Stændernes Medvirkning skulde spille en væsentlig Rolle ved Affattelsen. Matzen har S. 192 givet mig Ret i Fortolkningen af selve det nævnte Ord, men naar han der indskyder, at Stændermødets vigtigste Forhandlings Æmne havde været Forfatningens Ændring til et almindeligt Kongedømme, saa har han udeladt, at et andet Æmne for det var Privilegiernes Udstedelse og Optagelse i den ny Forfatning. Og naar han udtaler, at Kongen tuldt korrekt i sin Erklæring ved Arvehyldingen omsatte Ordet Reces til Ordet Regeringsform, saa er han ganske bleven Beviset herfor skyldig. En Reces's Indhold kunde aldrig se bort fra Stændernes Ønsker, en Regeringsforms derimod godt gjøre det.

¹⁸ Se foruden de almindelige Kilder Høring, Leyers Politie og Gazette de France 1660 S. 1228 ff.

¹⁹ Goess, ²/₁₁.

²⁰ Det kan mærkes, at Poul Klingenberg allerede 1657 ²²/₁₁, havde foreslaaet Gersdort en saadan Hovedskat (Br. til J. Gersd. 5).

²¹ Se Antydninger i Rhumans Dagbog (Dan. Saml. 2 R. II, 126, 129). Om Adelens Stemning se bl. a. et Brev fra Christian Gunther v. Osten til Hertug Gustav Adolph af Meklenburg, Kbhvn., 1660 ¹⁷/₁₁ (Ark. i Schwerin).

²² Hist. Tidsskr. 5 R. II, 658 f.

²³ Goess, ²/₁₁, jvfr. den senere Beretning hos Molesworth S. 56 f.

²⁴ Jeg tør ikke bestemt fastholde, hvad jeg har udtalt i Hist. Tidsskr. 5. R. VI, 788, at det var tænkt udtærdiget endnu inden Stændermødets Opløsning.

²⁵ Matzen S. 194 f.

3656